

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

NYPL RESEARCH LIBRARIES

3 3433 08188770 9

MICROFILMED

714

THE
JĀNAKĪHARANAM
OF
KUMĀRADĀSA.

THE
JĀNAKIHARAṆAM,
OF
KUMĀRADĀSA.
(I-X)

EDITED

WITH COPIOUS NOTES IN ENGLISH, WITH VARIOUS-
READINGS, WITH AN INTRODUCTION DETERMI-
NING THE DATE OF THE POET FROM THE
LATEST ANTIQUARIAN RESEARCHES,
WITH A LITERAL ENGLISH
TRANSLATION AND WITH
APPENDICES &c.,

BY

GOPĀL RAGHUNĀTH NANDARGIKAR,

*Editor of Kālidāsa's Raghuvamśa, Meghadūta, Mālavikāgnimitra
&c., &c., and late Sanskrit Tutor N. E. S. Poona.*

(Registered for copy-right under Act XIV of 1867.)

*All rights including that of copying the Text in its present
recension with various readings are specially reserved.*

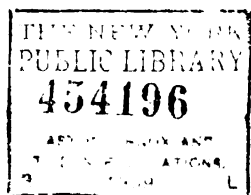
BOMBAY :

1907.

LUZAC & CO.,

46, GT. RUSSELL STREET, LONDON, W.C.

SEC. NO. 14 19

Respectfully dedicated

TO

Dr. Ramakrishna Gopal Bhandarkar,

M. A., LL.D., C. I. E.

**Honorary Member of the Royal Asiatic Society of
Great Britain and Ireland, of the German Oriental
Society, of the American Oriental Society,
and of the Italian Asiatic Society; Corresponding
Member of the French Institute
and of the Imperial academy of Sciences
St. Petersburg; Foreign Member of
the Royal Bohemian Society of
Sciences; Fellow of the Universities of Bombay and Calcutta;
Late Professor of Oriental
languages Deccan College,
Poona.**

By the Editor.

Corrections and additions.

N. B.—The reader is requested to make these corrections and additions before commencing to read. It will be found that some insignificant mistakes have crept in owing to the great haste with which the book has been issued.

Page.	Line.	Incorrect.	Correct.
2	11	for ननं	read ननं
"	16	" मरि°	" मरि°
4	1 from below	" ताळ°	" ताळ°
5	16 from below	" नवरेण	" नवरेण
"	5 from below	" क्लेश°	" क्लेश°
"	5 from below	" दिक्षां	" आक्षां
6	5 from below	" वंहितः	" वंहितः
"	9 from below	" ममन्यै°	" स्ममन्यै°
7	12	" भवन्	" भुवन्
"	14	" निषदनस्य	" निषदनस्य
"	8 from below	" चन्द्रोदय कृतानि	" चन्द्रोदयकृतानि
8	1	" दध्याः	" देव्याः
"	2	" स्फुरन्मयत्वा	" स्फुरन्मयत्वा
9	6	" भवन°	" भुवन°
"	8	" सदस्याः	" सुदस्याः
10	8	" भजौ	" भुजौ
"	11	" गहो°	" गृहो°
12	2	" बभूव	" बभूव
"	4	" "	" "
"	12	" हतात्मव	" हतात्मैव
"	16 form below	" भुयन्°	" भुवन°
14	16	" रुन्धे	" रुन्धे
15	14	" नवीरस्य	" नवीरस्य
"	15	" भक्ष°	" भुक्ष°
17	3 form below	" For	" for
18	9	" मगया	" मृगया

Page.	Line.	Incorrect.		Correct.
19	9	for विलङ्घ्य	read	विलङ्घ्य
"	15	" पङ्क्त्यां	"	पङ्क्त्यां
20	8	" भूयो	"	भूयो
21	1	" वनेषु	"	वनेषु
23	14	" भूरिधातुम्	"	भूरिधातुम्
29	1	" भूयः	"	भूयः
29	1	" धृतया°	"	धृतया°
30	8	" दृत°	"	दृत°
31	3	" स्फुरन्	"	स्फुरन्
34	10	" वारिदां	"	वारिदा
36	3	" भृत्वा	"	भृत्वा
"	"	" कुर्यां	"	कुर्यां
37	3 from below	" कुङ्क्षं	"	कुङ्क्षं
"	11 from below	" समृद्धा	"	समृद्ध्या
44	1	" संच्छादित	"	संच्छादिते
"	14	" वराङ्गनाभिः	"	वराङ्गनाभिः
48	4	" झमरी°	"	झमरी°
"	10	" वात्साः	"	वात्साः
49	14	" श्रञ्चुरियं	"	श्रञ्चुरियं
49	15	" बद्धा गन्धो°	"	बद्धा तु गन्धो°
50	6	" दृतया°	"	दृतया°
51	5	" त्काञ्चद°	"	त्काञ्चद°
53	16	" नृपस्य	"	नृपस्य
54	17	" विधाय	"	विधाय
55	5	" बन्दिनी	"	बन्दिनी
"	16	" शनैराकर्षन्तः	"	शनैराकर्षन्तः
56	3	" सूर्यपादे	"	सूर्यपादे
58	5	" वाळिजिद्-	"	वाळिजिद्-
59	13	" शीतल-	"	शीतल-
60	2	" महिता	"	महिता
"	7	" भवन्	"	भुवन
"	11	" नृपतिः	"	नृपतिः
"	20	" वधेसे	"	वधेसे
61	9	" मृषता°	"	मृषता°
"	10	" धृतये°	"	धृतये°
"	11	" स्फुरदाक्षि	"	स्फुरदाक्षि
62	8	" चन्दन-मन्त्र	"	चन्दनमन्त्र

Page.	Line.	Incorrect.		Correct.
62	10	for भपति°	read	भूपति°
"	6 from below	" विपुलं	"	विपुलं
64	1 from below	" विद्विषाम्	"	विद्विषाम्
67	13	" स्फुरदद्यु°	"	स्फुरदद्यु°
"	15	" रयीयतस्तुतौ	"	निरयीयतस्तुतौ
69	7	" शुचादुर	"	शुचादुरं
70	11	" वणिनी	"	वृणिनी
"	15	" सरिभि-	"	सरिभि-
71	1 from below	" ओतमिदं	"	ओतमिदं
72	3	" स्फुरित°	"	स्फुरित°
"	15	" छेदाय	"	छेदाय
"	1 from below	" हिः	"	वहिः
74	5 from below	" प्रमज्यमानं	"	प्रमृज्यमानं
"	7 from below	" for	"	for
75	13	" यमव्यय	"	यमव्ययं
"	14	" यजन	"	यजेन
76	5	" रन्मुभिभैरवं	"	रन्मुभि भैरवं
"	6	" समभ्येत्य	"	समभ्येत्य
"	2 from below	" for रणरन्मुभिभैरवं,, for	"	रणरन्मुभि भैरवं
77	5	" संपदा	"	संपदा
"	9	" प्रगल्भ	"	प्रगृह्य
78	9	" असंख्यगणा	"	असंख्यगृणा
79	18	" भभतः	"	भृभृतः
80	12	" भोक्तुं	"	भोक्तुं
"	"	" भुजस्थ	"	भुजस्थ
82	17	" दुपपातपातिते	"	दुपपात पातिते
83	13	" दयादृतं	"	दयादृतं
"	15	" पराङ्मुलानां	"	पराङ्मुलानां
"	19	" तेजस	"	तेजसं
84	1	" गुण	"	गुण
"	4	" शक्रविविदप°	"	शक्रविविदप°
"	7	" नृत्तं	"	नृत्तं
"	19	" स्फुरित°	"	स्फुरित°
85	8	" मळे	"	मूळे
88	7	" विभूषणः	"	विभूषणः
91	5	" अहिर्बुध्न्य परित्याग°	"	अहिर्बुध्न्यपरित्याग°
93	9	" सीतां	"	सीता
94	7	" तमेव	"	तमेव

Page.	Line.	Incorrect.	Correct.
"	8	for सपुत्रनाम	read सपुत्रनाम
95	14	" मास्म	" मा स्म
"	16	" धृता	" धृता
"	19	" मध्यस्त°	" मध्यस्थ°
96	6	" °धमरेखा	" °धूमरेखा
98	4 from below	" संव्याहरन्ती	" संव्याहरन्ती
101	6 from below	" समन्त्रसूतः	" D. सुमन्त्रसूतः
104	3	" कृताध्य	" कृताध्य
106	17	" °गुणेनगुर्वी	" °गुणेन गुर्वी
108	10	" निगदित	" निगदिते
"	6 from below	" सुहुसुहुर्वाञ्छति	" सुहुसुहुर्वाञ्छति
111	5	" नपाति°	" नृपाति°
112	9	" बन्धुसुयता	" बन्धुसुयता
113	16	" तृमेये	" तृमेये
118	1	" श्रुषु	" अभ्रुषु
121	2 from below	" °विप्रषः	" °विप्रषः
140	3 from below	" C. बालया	" C. D. बालया
141	6	" °भक्ताधर°	" °भुक्ताधर°
"	2 from below	" °कोष°	" D. °कोष°
142	1	" नपः	" नृपः
"	5	" वषयितुं	" वर्षयितुं
"	12	" बभूव	" बभूव
143	4	" °दिवसान् ॥	" °दिवसान् नृपातिः ॥६८॥
144	3 from below	" °देशदती	" °देशदती
145	3 from below	" Sinhales	" Sinhalese
146	10	" जन्यश्रु°	" जन्यश्रु°
148	5	" भभजा	" भूभुजा
149	5	" भद्रं निषाय	" भद्रं स निषाय
"	8	" वरा	" वरौ
"	9	" वनेषु	" वनेषु
"	2 from below	" तेनैव	" तेनैव
150	10	" गृहम्	" गृहम्
"	15	" प्रतीकसंवादो	" प्रतीकसंवादो
151	4 from below	" प्रचक्रम	" प्रचक्रमे
152	7 from below	" क्षुरप्र	" क्षुरप्र-
154	3	" °भत°	" °भूत°

Notes.

Page.	Line.	Incorrect.	Correct.
2	37	for कथ्यतेकविवरै°	read कथ्यते कविवरै°
3	5	नाभत्	नाभृत्
"	9	भोगोपहितैः	भोगोपहितैः
"	34	दिवृष्टः	दिवृष्टः
"	"	"	"
"	35	दृष्ट°	दृष्ट°
"	37	दिवृष्टः	दिवृष्टः
4	1	दृष्टकौञ्च°	दृष्टकौञ्च°
"	"	दृष्टभासौ	दृष्टभासौ
"	2	दृष्ट°	दृष्ट°
"	"	"	"
"	6	तादृशस्य	तादृशस्य
"	34	A nalyse	Analyse
5	20	शुभ	शुभं
"	38	यय	यस्य
6	9	वडभावावटकं	वडभीविटं
"	26	शिलिनाममुदयं	शिलिनामुदयं
"	28	मेघस्तेषां	मेघस्तेषां
"	29	विशुभिभाविविषुत्समा	विशुभिभा=विषुत्समा
"	30	पीतरक्तवर्णा	पितरक्तवर्णा
"	33	तताविस्तृता	तता=विस्तृता
"	"	stretced	stretched
"	34	for	fro
7	7	प्रमोदश्च	प्रमोदश्च
"	19	भानुनिभःसूर्यसमः	भानुनिभः=सूर्यसमः
"	25	जयमानंजयशीलं	जयमानं = जयशीलं
8	3	खण्ड	खण्डः
"	7	जानानीति	जानातीति
"	17	सः	स
"	25	Ragh	Ragh.
"	37	बलिं	बलिं°
9	5	प्रकषण	प्रकर्षण
10	9	तदीय	तदीयः

Page.	Line.	Incorrect.	Correct.
10	13	for has	read had
14	27	„ गवणपुत्री	„ रावणपुत्री
19	19	„ Breasts in the form of चक्रवाक	„ Chakravāka in the form of her breasts
22	5	„ तस्यौ	„ तस्यौ

Page 46 Line 3. Add:—I prefer the reading as given by our Ms. C. विष्णु वक्षी विश्वभुजं स क्षापन् instead of one given in our text. दयावुयातः—Construe तनयस्य नाशं सुत्वा दयावुयातः स वक्षी महर्षिः सुदुः आत्त-
लोकः [सन्] देशस्तुतसद्गुणाय [तस्मै रात्रे] विश्वभुजं [अग्निं] विष्णु क्षापं दिदेश.
Translate:—‘Hearing the death of his son that self-controlled great-sage, though merciful, often arresting his grief, pronounced, when entering into fire, a curse on him whose merits have been sung in (every) country.’

Critical Notice.

Page.	Line	Incorrect.	Correct.
1	15	for form	read from

Abstract of the poem.

Page.	Line.	Incorrect.	Correct.
2	19	for he	read the

Critical Notice.

I.

The present edition of Kumàradāsa's Jānakīharāṇam is based on a careful collation of four Mss. and a fragment, all of which contained the text of the poem. Along with these I have also collated the Calcutta edition of Pandit Haridāsa Śāstrī and the Sinhalese edition of Principal Dharmārāma of Vidyāṅkāra Oriental College, Peliyagoda, Kelaniya. They are as follows:—

A. This was a Ms. written on Tāla leaves in the Tailānga character and kindly lent to me with two other Mss. by the late lamented Rai Bahadur T. Gopalrao Principal of the Govt. College, Kumbhakonam, in the early part of the year 1885. Before making some remarks on this and two other Mss. it would not be unnecessary to give a short account of these and how I got them as a loan from the learned Principal of the said College. As said above, in the early part of the year 1885, I wrote a letter to the Principal requesting him to procure some southern Mss. of Kālidāsa's Raghuvans'a for me, as I was then preparing an edition of the Kāvya for the press.*

After two or three months I received three Mss. from that kind gentleman. And on turning over the leaves of a Devanāgarī Ms., I at once saw that the Mss. in question were not of the Raghuvans'a but

* As a fact the southern Mss. are generally chaste and free from any interpolations.

of the Jānakiharaya hitherto unknown to me.† The Ms. had the first fourteen cantos complete and abruptly ended with the sixth verse of the fifteenth canto. The following were the words at the beginning of the Ms. ॐ नमः सर्वदाय ॥ but had no colophon at its end. It had some marginal notes here and there in a different handwriting. Probably these notes had been written by some Pandit who carefully perused the Kāvya. These notes were useful to me in many ways. From the outward appearance of the Tāla leaves the Ms. appeared to me more than sixty years old, possibly older. It did not furnish me any clue, regarding either its reconstruction from the Sinhalese *Sanna* (comments), or its being a copy from an independent Ms. of Southern India. The Ms. may have been procured from the country of the Āndhras where the Godāvarī falls into the ocean.¶

B. This was a Ms. written on Tāla leaves in the Grantha characters and came to me as said above from the same source. The following were the words at its beginning:—ॐ नमो रत्नदाय ॥ The Ms., it appeared to me, was procured from the country where the Tamil language is prevalent probably from the southern part of the Mysore provinces. The Ms. was beautiful and had a few marginal notes in the same handwriting. At the end of the eighth canto we have the following:—
 सिंहललिपिटीकातः समुद्धृत्य गुम्फितम् ॥ शं ॥ From this it

† With the help of the late Mr. S'ankara Bhatta Dravida I took down the copy with all the variants. For I knew neither the Tailanga nor the Grantha characters of Southern India. And his help was essential to me.

¶ The paper, on which I had taken down the detailed particulars of these Mss., is now hopelessly missing.

appears that it was a copy reconstructed from the Sinhalese *Sanna*; or it may have been a copy of the Ms. which was originally restored from the Sinhalese comments. Like **A.** it gives no date of its production but it appears that it was considerably old, and we have no hesitation to assign to the Ms. a period of about fifty years. It gives the first fourteen cantos and ten verses of the fifteenth. Like **A.** it ends abruptly.

C. This was a Ms. written on thick country paper in Devanāgarī character and came to my hands from the same source. The following were the words at its beginning:—ॐ नमो नमोऽर्हते ॥ It had no colophon at its end but at the beginning of the fourteenth canto the following words were written:—सिद्धमावातः उद्धृत्य भोजि-
येन पापव्यदीक्षितेन पाठनार्थमलेखि ॥ We have no means to ascertain the age of this old and worn out Ms; but we may safely assign to it the antiquity of about a hundred years. There were corrections made in the Ms. with *Harita'la*, and red *Geru* was frequently used. There were also marginal notes in almost every canto in a different ink and in a different hand-writing. These notes too were occasionally useful to me. It had the first fourteen cantos and five verses of the fifteenth. It is difficult to say from what part of the southern country it was procured for me by my friend.

In copying down the text the **A.** Ms. was our base for the text and the variants of the Mss. **B. C.** were noticed at the foot of each page. The marginal notes of these Mss. were written in a different note book and arranged according to the order of the verses.

D. This was a Ms. written on thick blue-black foolscap paper in Devanāgarī character and was lent

to me along with a fragment copy of the *Kāvya* by my late lamented friend M. S'eshagiri S'āstrī M. A., Professor of Sanskrit, Presidency College, Madras, when I returned from Tanjore to Madras in my tour in 1886. This was a Ms. recently copied out for the learned Professor by one of his friends from a Jaina library of Mss. It is difficult to say from what Jaina library the Ms. was copied out. The following words were written at its beginning:—ॐ नमः श्रीघनाय ॥ It had the first fourteen cantos and only two verses of the fifteenth. No colophon was written at the end of the Ms. nor at the beginning or end of any of the cantos of the Ms. Professor M. S'eshagiri S'a'strī did not furnish me any clue as to the source from which he took down the copy of this Ms., nor have I any means of ascertaining it.

Fr. Along with **D.** this fragment was also lent to me, as said above, by the late Professor M. S'eshagiri S'āstrī. It was written on country paper in Devanāgarī character and had only some pages of almost every canto except those of the 8th, 9th, 10th and the 13th cantos. Of the fifteenth canto this fragment had only one page having 21st, 22nd verses and a solitary last verse of the 25th canto giving the name of the poet. These three verses are essentially the same with the Sinhalese edition of Principal Dharmārāma. Nothing can be said of this Ms. as it was simply a fragment. In 1886 when I came down to Poona from my tour in the southern Presidency I affixed the readings of these two Mss. to my manuscript copy of the *Kāvya* and returned them to the owner.

The peculiar feature of these southern Mss. is that they invariably substitute ढ for ढ almost in every

word that may contain the letter. The **Ms. D.** sometimes writes **ॐ** but often substitutes **ॐ**. All these **Mss.**, therefore, represent the text of the southern parts of India if these be allowed to be called the independent productions of those parts. From the evidence of at least two **Mss.** I am led to think that these **Mss.** owe their origin to various Sinhalese commentaries (*Sanna*), written at some remote time by some Buddhist Sanskritists of the island of Ceylon, or from some original copies of the poet's text. And hence the **Mss.** in question must have been copies of some ancient originals. Independent **Mss.** of the *Kāvya*, the source of the anthologies compiled at different remote times by so many poets and Pandits of the vast continent of India, may yet be found, of course, on a diligent and careful research of Jaina or Buddhist libraries. §

I have based my text principally on the **Ta'la leaf Mss. A. B** But in determining the text of about forty five verses of these ten cantos I have had chiefly to depend on **C. D.** or **Fr.** supported by the Sinhalese as well as the Calcutta editions. The text as given in the Sinhalese scholiast of *Rājasundara* as well as that of *Paincīpal Dharmāra'ma* was also most useful in settling many doubtful points of my text; but their commentaries were equally useless to me owing to my ignorance of the language of Ceylon. These four **Mss.**, therefore, with the fragment are, in my opinion, independent of

§ My friend Dr. L. K. Devadhar of Hubli, told me that at *Lakundi* near Gadaga he had once an opportunity of exploring a Jaina library containing a vast number of rare **Mss.** and that he had seen two **Mss.** (written on thick country paper) of *Kumārādāsa's Jānakīharaṇam* and some other **Mss.** of Sanskrit *Kāvya*s which had not yet seen the light of the press.

each other and there is no such resemblance between any two as to entitle them to be classed together as belonging to one family. Still, however, in cases of difference, **A.** and **B.** agree with each other oftener than with any one of the others, and so do **C.** and **D.** Hence **A.** and **B.** bear a distant relationship to each other which points to a common origin at some remote time and so do **C.** and **D.** I have, therefore, in such cases generally chosen the reading of **A. B.** as representing an ancient redaction of the text prevailing in the southern parts of India, and given the other in the foot-notes. In many cases **C.** agrees with **A. B.** but generaely departs widely from these. There are a few cases in which **D.** agrees either with **C.** or **Fr.** And **C. D.** and **Fr.** have sometimes a leaning to **A.** or **B.**

II

In editing the poem of Kumāradaśa's Jānakīharaṇa I have almost followed the same principle which I observed in editing my third edition of Kālidāsa's Raghuvans'a. The Kāvya being new at least to our College students in this part of Mahārāshtra I have thought it necessary to give in the notes first prose construction and then the analysis of almost all compound words with translation. Difficult words are explained in their radical sense and also their secondary acceptance. I have, in some cases, attempted to trace the roots of such words also. Grammatical construction is explained where necessary. Mythical allusions and geographical notes are also added. In short I have attempted to write out such notes, as would illucidate the text of the poet in as many ways as it was possible for me to do according to my lights.

In fact, I have done every thing that lies in my power to make the volume specially useful to students in our Schools and Colleges as well as to the general reader. I have endeavoured to give the literal meaning of the text without mixing up Oriental and Western ideas instead of a free idiomatic translation. This mode of translation has been adopted by Mr. Pickford in his admirable translation of the *Mahāvīracharita*, and ably defended by him in his learned preface to that work. I fully concur with him in the opinion that it is ridiculously absurd to expect idiomatic English in a version of a Sanskrit poem. He says "We often find a compound word in Sanskrit which cannot be rendered into English except by a long and intricate sentence with a dependent relative clause for each epithet and allusion. Moreover the frequent digressions and sudden transitions of Sanskrit compositions clearly mark them as alien from the thought and language of modern Europe. The canons, which are with perfect fairness applied to modern versions of classical authors, are inadmissible with regard to translations from the Sanskrit." As regards the poet himself, I intend to write in the Introduction which will follow in a separate pamphlet.

It now simply remains for me to perform the agreeable duty of acknowledging my obligations to those, who have helped me in one way or another, by giving me information about the books which would render me valuable help in determining the approximate date of the poet and by making me important suggestions while the work was in preparation. The manuscript copy was specially undertaken for annotation at the express wish

of my sincere friend Dr. L. K. Devadhar of Hubli, who informed me that the Ka'vya was appointed as a text-book for the Previous Examination of the Bombay University. To him, therefore, my thanks are due. My heart-felt thanks are due specially to our celebrated Sanskritist, Pandit Va'sudeva Sa'stri Abhyankar of the Fergusson College, Poona, with whom I discussed almost every point open to discussion, and whose help to every worker in the field of Sanskrit literature, in my humble opinion, is but inevitably necessary. I have also to thank sincerely Dr. R. G. Bhandarkar, late professor of oriental languages, Deccan College, Poona, who was kind enough to lend me his valuable assistance in the solution of certain knotty points of the readings which I referred to him. Last but not least I should like to give my thanks to Babu Niranjana'ath and S'ankarara'va Apte of the Hubli Municipality for having relieved me of the petty school-politics of the Lamington High School and thus made it possible for my manuscript copy, which was lying with me over twenty-two years, to see the light of the press. Any mistakes, misunderstanding and misprints will be thankfully received. With these prefatory words I leave the book to the intelligent judgment of the learned public.

30th November, 1907. }
Poona. }

G. R. N.

Abstract of the poem.

Canto I.

(*a*) 1-11. A picturesque description of Ayodhyā, its sky-ticking palaces, the Abhisārikas, the swan, the meat, the elephants, females, peacocks &c. (*b*) 12-25. The description of king Das'aratha and his heroic deeds, the city of Kānchi, his victory over the kings of the Yavanas and Turushkas. (*c*) 26-44. The princesses and their marriages with the king, the graphic description of their beauty and their childlessness. (*d*) 45-74. Das'aratha goes out on a hunting expedition, shoots wild animals and accidentally a hermit's son. (*e*) 75-90. S'ravana's heart-touching address to the king, his death and the hermit's curse and the king's return to his capital.

Canto II.

(*a*) 1-8. The gods visit Vishṇu who is described. (*b*) 9-18. The gods praise Vishṇu reclining on a couch of the serpent शेष. (*c*) 19-32 परमात्मा inquires the cause of their depression brought on by demons. (*d*) 33-73. Brihaspati in reply describes the supernatural acts and irresistible power of Rāvaṇa and implores the help of परमात्मा. (*e*) 74-79. परमात्मा promises to come himself to the help of the gods in the form of an Avatāra known as Rāma.

Canto III.

(*a*) 1-13. Description of spring or Vusanta. (*b*) 14-24. Sports of the king and his wives in the artificial pond in the royal garden. (*c*) 25-31. The king gives an interesting description of the scene. (*d*) 32-58. Description of the sports in the water of the artificial lake. (*e*) 59-62. End of the sports. (*f*) 63-68. The king describes the sunset. (*g*) 69-75. The night. (*h*) 76-81. The morning and the reveilles by the minstrels.

Canto IV.

(a) 1—14. Das'aratha's performance of the पुत्रकामेष्टि sacrifice. Birth and growth of his sons. (b) 15—29. Vis'vāmitra, whose sacrifices are destroyed by Rākshasas, approaches the king Das'aratha with the request that his son Rāma may help him to keep guard over the sacrifice. The request is granted. (c) 30—49 King's parting counsels to Rāma who prepares with his younger brother Lakshmaṇa to accompany the holy sage. (d) 50—58. Vis'vāmitra in company with Rāma and Lakshmaṇa reaches the hermitage, where Rāma remarks upon the desolate aspect of the infested place. (e) 59—61. Sunda's daughter Tādakā appears. (f) 62—69. Vis'vāmitra encourages the two war-like brothers not to spare her, though a woman. (g) 70—73. Death of तारका and presentation of divine weapons to Rāmabhadra.

Canto. V.

(a) 1—10. Entrance into Muni's hermitage. (b) 11—24. Vis'vāmitra assigns his task to Rāma, who relates the history of the place and gives a graphic description of its peaceful life. (c) 25—61. An army of Rākshasas appears and is destroyed by the brothers, Mārīcha and Subāhu being killed outside the sacrificial pandal.

Canto. VI.

(a) 1—8. The sage conducts the brothers to Mithilā to see the mighty bow of Janaka. (b) 9—15. They stay on their way at a long deserted hermitage of गौतम, where Rāma restores to life Gautama's spouse turned to stone, the victim of one of Indra's youthful misdemeanours. (c) 16—30. Rāma and Lakshmaṇa in company with Vis'vāmitra and other sages reach the birth place of the Maruts. The sages recount the glories of Mithilā and give its picturesque description. (d) 31—32. Arrival and welcome at Mithilā. (e) 33—41. The sage Vis'vāmitra addresses the king Janaka in complimentary terms. (f) 42—46. The king of Mithilā displays the formidable bow. (g) 47—59. Rāma breaks the bow and is chosen as his son-in-law by Janaka. The people praise Rāma.

Canto VII.

(a) 1-6. Meeting of Rāma and Sītā. (b) 7-18. Jānaki is described in Rāma's words. (c) 19-21. She withdraws. (d) 22-34. Love of Sītā and Rāma. (e) 35-62. Das'aratha arrives with his sons and charioteer सुमन्त्र at Mithilā and the marriages are celebrated.

Canto VIII.

(a) 1-54. Description of the sports of Rāmā and Sītā. (b) 55-92. Beautiful description of sunset, the moon and the night. (c) 93-101. They drink मधु (grape-juice).

Canto IX.

(a) 1-25. The king Das'aratha departs with his sons and their new brides from the city of Mithilā. (Janaka's counsels to his daughter Sītā. 5-9). The journey. (b) 26-45. Appearance of जामदग्न्य who quarrels for supremacy with Rāma. (Rāma's speech to Paras'urāma 32-34; speech of Paras'urāma 35-43; Rāma shoots an arrow and bars his entrance to Svarga 44-45). (c) 46-66. Entry into the city of Ayodhyā. (d) 67-68. The Kekaya king sends his son पुष्यजित् to fetch Bharata from Ayodhyā: S'atrughna fellows him.

Canto X.

(a) 1-42. The king proposes to install Rāma as heir-apparent; his speech on the duties of a sovereign. (b) 43-45. Intervention of a female slave named Mantharā. (c) 46-56. Rāma's departure to forest and his stay at शिवकुट. (d) 57-61. Bharata brings the sad news of the king's death. (e) 62-68. Rāma admonishes and consoles Bharata and induces him to return to his sovereignty. He takes Rāma's wooden sandals to his capital. (f) 69-70. Virādha carries off the princes with सीता. His death. (g) 71-They remove to पञ्चवटी and build a hut. (h) 72-75. Sūrpanakhā's overtures to Rāma; लक्ष्मण cuts off her nose. She runs to सर and दुषण; the fight with the two brothers who are killed in the battle. (i) 75-90. Rāvaṇa, disguised as an आजीवक, comes to the hut, addresses Sītā and carries her off to Lankā in the पुष्पक car.

जानकीहरणम् ।

प्रथमः सर्गः ।

ॐ नमः सर्वज्ञाय* ।

आसीदवन्यामतिभोगभारा-
दिवोऽवतीर्णा नगरीव दिव्या ।
सत्रानलस्थानशमी समृद्धया
पुरामयोध्येति पुरी परार्ध्या ॥ १ ॥
यत्सौधभृङ्गारसरोजराग-
रत्नप्रभाविच्छुरितः शशाङ्कः ।
पौराजनावक्रकृतावमानो
जगाम रोषादिव लोहितत्वम् ॥ २ ॥

* A. ॐ नमः सर्वज्ञाय, B. ॐ नमो रत्नत्रयाय, C. ॐ नमो नमोऽर्हते, D. ॐ नमः श्रीधनाय. Fr. wanting in some pages here and there in almost every canto of the Kāvya.

1. C. D. चरित्र्यां for अवन्यां. C. दिवोऽवहृदा, D. दिवावतीर्णा for दिवोऽवतीर्णा. The reading of our Ms. D. is perhaps derived from दिव n. 'Paradise,' 'heaven' &c. C. D. विभृत्त्या for समृद्धया.

2. B. reads:—यत्सौधभृङ्गारसरोजरागरत्नप्रभाविच्छुरितः शशाङ्कः । जगाम रोषादिव लोहितत्वं पुराजनावक्रकृतो[ता]पमानः, C. reads:—यत्सौधभृङ्गाय- [२]सरोजरागरत्नप्रभाविच्छुरितः शशाङ्कः । जगाम रोषादिव लोहितत्वं पौराजनावक्रकृतापमानः for our text. D. 'शृङ्गाय' for 'भृङ्गार'. D. 'वज्रप्रभा' for 'रत्नप्रभा'. D. शृगाङ्कः for शशाङ्कः. D. वज्राज for जगाम, D. कोपादिव for रोषादिव, D. रोहितत्वं for लोहितत्वं. We with A.; B. agrees with सकिञ्चुकावली.

कृत्वापि सर्वस्य मुदं समृद्ध्या
हर्षाय नाभूदभिसारिकाणाम् ।

निशासु या काञ्चनतोरणस्थं-
रत्नांशुभिर्भिन्नतमिसराशिः ॥ ३ ॥

चीनांशुकैरभ्रलिहामुदग्र-
गृह्णाग्रभागोपहितैर्गृहाणाम् ।

विटङ्ककोटिस्खलितेन्दुमृष्ट-
निर्मोकपटैरिव या बभासे ॥ ४ ॥

दिदृक्षुरन्तःसरसीमलङ्घ्यं
यत्स्वातहंसः समुदीक्ष्य वप्रम् ।

सस्मार नूनं दृढकौञ्चकुञ्ज-
भागच्छिदो भार्गवमार्गणस्य ॥ ५ ॥

स्वविम्बमालोक्य ततं गृहाणा-
मादर्शभित्तौ कृतवन्ध्यघाताः ।

रथ्यासु यस्यां रदिनः प्रमाणं
चक्रुर्भदामोदमरिद्विषानाम् ॥ ६ ॥

3. D. विधाय for कृत्वापि. C. D. लोकस्य for सर्वस्य. D. विभूत्या for समृद्ध्या. C. D. क्षयासु for निशासु. B. रत्नांशुभिर्भिन्नं, C. वज्रांशुभिर्भिन्नं, D. वज्रांशुभिर्भिन्नं for रत्नांशुभिर्भिन्नं. C. तमिश्रराशिः, D. तमिसराशी for तमिसराशिः.

4. A. B. C. विटङ्ककोटिस्खलितेन्दुमृष्टं, D. विटङ्ककोटिस्खलितेन्द्रमृष्टं. We with A. B. C.; D. चक्रास्ते for बभासे.

5. C. D. यत्स्वातहंसः सरसीमलङ्घ्यम् । वप्रं समुदीक्ष्य दिदृक्षुरन्तः for the first half of our text. C. D. दृढकौञ्चकुञ्जं for दृढकौञ्चकुञ्जं. C. D. agree with H. Sumangala. D. भागच्छिदं for भागच्छिद्. Also noticed by the Calcutta edition. D. agreeing with the Sinhalese edition.

6. B. reads, रथ्यासु यस्यां रदिनः प्रमाणमादर्शभित्तौ कृतवन्ध्यघाताः । स्वविम्बमालोक्य ततं गृहाणां चक्रुर्भदामोदमरिद्विषानाम्. Agreeing with the Sinhalese edition. D. विम्बं for विम्बं. D. उद्दीक्ष्य for आलाक्य. C. D. कृतवन्ध्यघाताः for कृतवन्ध्यघाताः. C. मागेंदु, D. वीरीषु for रथ्यासु.

लग्नैकभागं सितहर्म्यशृङ्गे
 विकृष्य मन्देन समीरणेन ।
 दीर्घीकृतं बालमृणालमुभ्रं
 करोति यत्र ध्वजकृत्यमभ्रम् ॥ ७ ॥
 प्रवालक्षीर्षा वदनं सुवर्णं
 मुक्तामयाङ्गावयवा वहन्त्यः ।
 यस्यां युवत्यो विहिता विभात्रा
 रत्नैरिवापुर्वपुषः प्रकर्षम् ॥ ८ ॥
 आलिङ्ग्य तुङ्गं वहभीविट्कम्
 विश्राणितात्मध्वनि पुष्करेषु ।
 यत्सौधकान्तेरिव संविभागं
 वव्रे सितं शारदमभ्रवृन्दम् ॥ ९ ॥
 आसन्नजीमूतघटासु यस्यां
 विद्युन्निभा काञ्चनपिञ्जरासु ।
 मुहुः पताकासु तत्त विवृत्ति-
 स्ततान तोषं शिखिनामुदग्रम् ॥ १० ॥

7. B. सत्कैकदेशं, C. सत्कैकभागं, D. लग्नैकदेशं for लग्नैकभागं. C. सितसोव-
 ङ्गे, D. सितहर्म्यशृङ्गे for सितहर्म्यशृङ्गे. D. लम्बीकृतं for दीर्घीकृतं. B. गौरं, C.
 चौरं, D. ०वेतं for ०शुभं. Corrected to शुक्लं in the margin of D.; but the
 original reading though blotted with yellow fluid is yet visible.

8. B. reads the following for our text:—यस्यां युवत्यो विहिता
 विभात्रा रत्नैरिवापुर्वपुषः प्रकर्षम् । प्रवालक्षीर्षा वदनं सुवर्णं मुक्तामयाङ्गावयवा वहन्त्यः
 Agreeing with the Sinhalese edition. C. D. प्रवाल° for प्रवाल°. C. यस्यां
 तरुण्यः, D. यस्यां च वामाः for यस्यां युवत्यः.

9. D. वलभीविट्कम् for वहभीविट्कम्. C. पुष्कराणां, D. पुष्करेभ्यः for
 पुष्करेषु. C. अवकूटम्, D. अवजालम् for अवट्टन्दम्. Corrected to ०कूटम् in the
 margin of C.

10. C. reads the following for our text:—प्रभाविद्युत्तिततान
 पताकास्वासन्नजीमूतघटासु यस्याम् । विद्युन्निभा काञ्चनपिञ्जरासु ततान तोषं शिखि-
 नासुदग्रम्. Agreeing with the Sinhalese edition. D. काञ्चनपिञ्जरासु
 for काञ्चनपिञ्जरासु. B. शीघ्रं, D. नूर्णं for मुहुः. D. मोदं for तोषं.

यत्र क्षतोद्वृंहितामसानि
 रक्ताम्पनील्योपलतोरणानि ।
 क्रोधप्रमोदौ विदधुर्विभाभि-
 नारीजनस्य भ्रमतो निशासु ॥ ११ ॥
 तत्राभवत्यंक्तिरथाभिधानो
 भर्ता भुवो भानुनिभः प्रभावेः ।
 क्षत्रान्वयैर्विभ्रदलङ्घयमन्य-
 क्ष्मानाथमानं जयमानमोजः ॥ १२ ॥
 अखण्डमानो मनुजेश्वराणां
 मान्यो गुणज्ञो गुणजैर्मनोज्ञैः ।
 दिशो यशोभिः शरदभ्रशुभ्रै-
 श्वकार राजा रजतावदाताः ॥ १३ ॥
 जिगीषुरभ्यस्तसमस्तशास्त्र-
 ज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवाजिवेगः ।
 आजावजय्यानजनन्दनोऽन्तः
 स षड्विधः पूर्वमसौ विजिग्ये ॥ १४ ॥

11. C. क्षतोद्वृंहित° for क्षतोद्वृंहित°. C. रोपप्रमोदौ, D. कोपप्रमोदौ for क्रोधप्रमोदौ. D. प्रभाभिः for विभाभिः. C. योषिजनस्य, D. योषाजनस्य for नारी-जनस्य. Corrected to योषा° in the margin of D.; C. क्रमतः for भ्रमतः. D. क्षपासु for निशासु. Corrected to this in the margin of D.

12. B. भानुसमः, C. मित्रनिभः, D. सूर्यसमः for भानुनिभः.

13. D. पुरुषेश्वराणाम् for मनुजेश्वराणाम्. D. शरदभ्रशुभ्रैः for शरदभ्रशुभ्रैः.

14. C. reads the following for our text:— जिगीषुराजावजन-न्दनोऽसौ पूर्व विजिग्येऽन्तरितानजय्यान् । द्विषः षडभ्यस्तसमस्तशास्त्रज्ञानोपरुद्धेन्द्रिय-वाजिवेगः ॥ Agreeing with the Sin'ales edition. D. अभ्यस्तसमग्रशास्त्र for अभ्यस्तसमस्तशास्त्र°. D. ज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवाजिवेगः for ज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवाजिवेगः. D. तावद्विषः for स षड्विधः.

बलिप्रतापापहविक्रमेण
 त्रैलोक्यदुर्लङ्घ्यसुदर्शनेन ।
 नानन्तभोगाश्रयिणाऽपि तेने
 तेनालसत्वं पुरुषोत्तमेन ॥ १५ ॥
 दण्डस्ततस्तस्य भुवं जिगीषोः
 कम्पं वितन्वन्निहिताङ्गमर्दः ।
 तापैकहेतुस्त्रिदशाधिपस्य
 दिशं ज्वरस्तीव्र इवाविवेश ॥ १६ ॥
 समुद्रमुल्लङ्घ्य गतस्तदीय-
 स्तेजोऽभिधानो गुरुरभिराशिः ।
 नितान्तसन्तापितपूर्वकाष्ठः
 प्रोत्स्वेदयामास नृपं कटाहे ॥ १७ ॥
 भुजङ्गसंप्रार्थितसेव्यवेला
 काञ्चीगुणाकार्षितसार्थलोका ।
 दिग्दक्षिणा कर्कशयत्नभोग्या
 वेश्येव भुक्ता नवरेण तेन ॥ १८ ॥

15. C. reads the following for our text:—तेनालसत्वं पुरुषोत्तमेन बलिप्रतापापहविक्रमेण । त्रैलोक्यदुर्लङ्घ्यसुदर्शनेन नानन्तभोगाश्रयिणापि तेने. Agreeing with the Sinhalese edition. D. त्रैलोक्यदुर्लङ्घ्यसुदर्शनेन for त्रैलोक्यदुर्लङ्घ्यसुदर्शनेन. D. नवरेण नृपं for पुरुषोत्तमेन.

16. C. D. ततस्तस्य दण्डो भुवनं जिगीषोः for दण्डस्ततस्तस्य भुवं जिगीषोः. C. कम्पान् for कम्पम्. C. D. वितन्वन्निहिताङ्गमर्दः for वितन्वन् निहिताङ्गमर्दः. C. दुःस्त्रैकहेतुः, D. त्रैकहेतुः for तापैकहेतुः. C. दिशां, D. काशां for दिशं. Corrected to this in the margins of C. D.

17. C. D. उत्तीर्य for उल्लङ्घ्य. C. अभिसंज्ञः for अभिधानः. C. प्रोद्धर्मयामास, D. अभितापयामास for प्रोत्स्वेदयामास.

18. D. सेव्यवेला for सेव्यवेला. C. D. पुरुषोत्तमेन for नवरेण तेन.

विनिर्जितोऽप्यस्य शरेण घातं

लब्ध्वासुरासुप्रघसायुधस्य ।

आत्मानमन्यैरसमानमानं

मेने मनस्वी युधि यावनेन्द्रः ॥ १९ ॥

तेजश्छलेनाथ हुताशनेन

श्रीवासरम्यं प्रदहंस्तुरुष्कम् ।

धूपैरिवासक्तगतैर्यशोभि-

राश्रीयमन्तं सुरभीचकार ॥ २० ॥

परेषुवात्यापरिवृंहितोऽस्य

क्रोधाभिधानो युधि चित्रभामुः ।

आताम्रनेत्रच्युतवारिवर्षै-

रानायि शान्तिं रिपुकामिनीनाम् ॥ २१ ॥

तस्यैकबाणासनभग्नस्रञ्चो-

रालोकभूमौ चरणारविन्दे ।

आसेदतुः सर्वनेन्द्रेन्द्रमौलि-

रत्नप्रभालक्तकमण्डनानि ॥ २२ ॥

19. B. reads:— अस्यासुरासुप्रघसायुधस्य शरेण लब्ध्वा यवनोऽभिघातम् । आत्मानमन्यैरसमानमानं मेने मनस्वी युधि निर्जितोऽपि for our text. C. D. कल्पः for मनस्वी. C. D. यावनेन्द्र for यावनेन्द्रः. Agreeing with the Sinhalese edition.

20. C. प्रदहं, D. प्रदहत् for प्रदहन्. Corrected to प्रदहत् in the margin of D.

21. D. परेषुवात्यापरिवृंहितः for परेषुवात्यापरिवृंहितः. C. क्रोधाभिधानः. 1) रोषाभिधानः for क्रोधाभिधानः C. जातवेदाः, D. कृष्णवर्मा for चित्रभामुः. B. 'चक्षुःसुतनीरवर्षैः', C. 'नेत्रसुतवारिवर्षैः', D. 'चक्षुःसुतनीरवर्षैः' for 'नेत्रच्युतवारिवर्षैः'. D. रिपुकामिनीनाम् for रिपुकामिनीनाम्.

22. C. D. 'बाणासन' for 'बाणासन'. D. 'वज्रप्रभा' for 'रत्नप्रभा'.

लोकस्तदीये भुवि हारगौरे
 कीर्तिप्रताने प्रविजृम्भमाणे ।
 अभिभकोशं कुमुदं निरीक्ष्य
 मुमोच चन्द्रोदयशङ्कितानि ॥ २३ ॥
 समस्तसामन्तनृपोत्तमाङ्ग-
 न्यध्यास्य तस्योन्नतवृत्ति तेजः ।
 जज्वाल चूडागतपद्मराग-
 रागच्छटाविस्फुरणच्छलेन ॥ २४ ॥
 नरेन्द्रचन्द्रस्य यशोवितान-
 ज्योत्स्ना महीमण्डलमण्डनस्य ।
 तस्यारिनारीनयनेन्दुकान्त-
 निष्यन्दहेतुर्भवनं ततान ॥ २५ ॥
 माता भवित्री भवतुल्यधात्र
 इन्द्रद्विषद्वर्तनिषदनस्य ।
 तेनोपयेमे समयं विदित्वा
 वहेः समक्षं विधिवद्विधेया ॥ २६ ॥

23. D. च विजृम्भमाणे for प्रविजृम्भमाणे. D. 'कोश' for 'कोशं'. C. D. इवलोक्य for निरीक्ष्य. D. सोमोदयसंज्ञयाश्च for चन्द्रोदयशङ्कितानि.

24. D. जज्वाल for जज्वाल. D. चूळा[छा]गत° for चूडागत°. C. D. 'छटावः.विस्फुरण°' for 'रागच्छटाविस्फुरण°'.

25. C. नरेन्द्रसोमस्य, D. नृपेन्द्रचन्द्रस्य for नरेन्द्रचन्द्रस्य. D. धरामण्डल-सूषणस्य for महीमण्डलमण्डनस्य. C. यस्य for तस्य. D. 'नयनेन्दुकान्तविष्यन्दहेतुः' for 'नयनेन्दुकान्तनिष्यन्दहेतुः'. D. agreeing with the Sinhalese edition.

26. D. 'भर्तृनिषदनस्य' for 'भर्तृनिषदनस्य'. B. C. साक्षं विधेया विधिवच्च वहेः for वहेः समक्षं विधिवद्विधेया. Also noticed by the Calcutta edition.

महेन्द्रकल्पस्य महाय दव्याः
 स्फरन्मयत्वा सरणिर्नखानाम् ।
 पादद्वयान्ते जितपद्मकोशे
 मुक्तेव मुक्ताविततिर्विरेजे ॥ २७ ॥
 लीला गतेरत्र निसर्गसिद्धा
 मत्तो न दन्ती मुषितो न हंसः ।
 इतीव जङ्घायुगलं तदीयं
 चक्रे तुलाकोव्यधिरौहणानि ॥ २८ ॥
 दृष्टौ हतं मन्मथबाणपातैः
 शक्यं विधातुं न निमील्य चक्षुः ।
 ऊरू विधात्रा नु कृतौ कथं ता-
 वित्यास तस्यां सुमतेर्वितर्कः ॥ २९ ॥

27. D. महेन्द्रतुल्यस्य for महेन्द्रकल्पस्य. C. D. जितपद्मर्भे for जितपद्मकोशे.

28. C. D. Fr. लीलागतियेव for लीला गतेरत्र. Corrected to लीलागतिः in the margins of D. Fr. We cannot make out the original readings of these Mss. C. D. Fr. न मत्तदन्ती मुषितो न हंसः for मत्तो न दन्ती मुषितो न हंसः. D. Fr. जङ्घायुगलं for जङ्घायुगलं.

29. B. reads:—दृष्टौ हतो मन्मथबाणपातैः शक्नो विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरू हि धात्रा नु कृतौ कथं तावित्यास तस्यां सुमतेर्वितर्कः ॥ C. reads:—पश्यन् हतो मन्मथबाणपातैः शक्नो विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरू विधात्रा हि कृतौ कथं तावित्यास तस्यां सुमतेर्वितर्कः ॥ with शार्ङ्गधरपद्धतिः 3356. p. 487; also with सुक्तिप्रकाशवली. D. दृष्टौ हतो मन्मथबाणपातैः शक्तिं विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरू विधात्रा हि कृतौ कथं तावित्यास तस्यां सुमतेर्वितर्कः ॥ Fr. दृष्टौ हतं मन्मथबाणपातैः शक्यं विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरू हि धात्रा नु कृतौ कथं तावित्यास तस्यां सुमतेर्वितर्कः ॥ Principal Dharmarāma reads तस्याः for दृष्टौ. The rest of the first Pāda and the next three Pādas, he reads with our text. सुभाषितरत्नभाण्डागार (Page 450 Stanza 402 first edition) reads the fourth Pāda as, विन्यासवत्याः सुमतेर्वितर्कः. The first three Pādas agree with our Ms. C.; H. Sumangala reads:—कृतौ कथं मन्मथबाणपातैः । ऊरू नु दृष्टौ न निमील्य चक्षुः ॥ श्रीणी पुनर्द्विनिषेधहेतोः । बह्वेव धात्रा रक्षणागुणेन. It appears that the latter half of his stanza agrees with the 30th verse of our text. The reading is also noticed by the Calcutta edition. We with A. supported by the Calcutta edition.

तथा हृतं तस्य तथा पृथुत्वं
यथाऽभवन्मध्यमतिक्षयिण्यु ।
इतीव बद्धा रक्षनागुणेन
श्रोणी पुनर्वृद्धिनिषेधहेतोः ॥ ३० ॥
अस्पोदरस्य प्रतितुल्यशोभं
नास्तीति धात्रा भवनत्रयेऽपि ।
संख्यानरेखा इव संप्रयुक्ता-
स्तिस्रो विरेजुर्वलयः सदत्पाः ॥ ३१ ॥
वयःप्रकर्षादुपचीयमान-
स्तनद्वयस्योद्बहनश्रेणेन ।
अत्यन्तकार्श्यं वनजायताक्ष्या
मध्ये जगामेति ममैष तर्कः ॥ ३२ ॥
अरालकेऽस्या अलके विधात्रा
विधीयमाने चलतलिकाग्रात् ।
च्युतस्य बिन्दोरसितस्य मार्ग-
रेखेव रेजे नवरोमराजी ॥ ३३ ॥

30. C. कृतं for हृतं. D. Fr. बिम्बाधराया नवयौवनश्रीसंपर्कतो वृद्धिमभिप्र-
जन्ती for तथा हृतं तस्य तथा पृथुत्वं यथाऽभवन्मध्यमतिक्षयिण्यु. D. Fr. agree
with the Sinhalese edition. C. नद्धा for बद्धा.

31. C. प्रतितुल्यकान्ति, D. प्रतितुल्यरूपं, Fr. प्रतितुल्यलक्ष्मि for प्रतितुल्य-
शोभं. D. सद्गा for धात्रा. D. Fr. संख्यानरेषाः for संख्यानरेखाः. D. Fr. वलयः
for वलयः. C. सुमुख्याः for सुदत्ताः.

32. C. वयः प्रकर्षात्, D. Fr. वयःप्रकर्षात् for वयःप्रकर्षात्. The Mss. C.
D. Fr. agree with सुक्षिप्तकावली. D. नितांतकार्श्यं for अत्यंतकार्श्यं. D. नलि-
नायताक्ष्याः, Fr. कमलायताक्ष्याः for वनजायताक्ष्याः. C. D. Fr. मध्यं for मध्यः.
Agrees with शार्ङ्गवर, 3344, p. 484.

33. D. च्युतस्य for च्युतस्य. D. बिन्दोः for बिन्दोः. C. मार्गरेषा for मार्ग-
रेखा. C. नवलोमराजी, D. Fr. नवरोमराजिः for नवरोमराजी.

नायं शशी तत्प्रतितुल्यमन्य-

यस्मान्न विश्लेषयति द्वयं नौ ।

इति स्म तर्कादिव पश्यतस्तौ

तस्या मुखेन्दुं कुचचक्रवाकौ ॥ ३४ ॥

निर्जिग्यतुर्बालमृणालनालं

सच्छिद्रवृत्तं यदि दीर्घसूत्रम् ।

सुश्लिष्टसन्धी शुभविग्रहौ तौ

तन्या भजौ किं किल तत्र चित्रम् ॥ ३५ ॥

कान्तिप्रकर्षं दशनच्छदेन

सन्ध्याघने बद्धपदं हरन्त्याः ।

तस्या गृहोद्यानसरोगतस्य

हस्तस्य एवाम्बुरुहस्य रागः ॥ ३६ ॥

आसीदयं चन्द्रमसो विशेष-

स्तद्वक्त्रचन्द्रस्य च भासुरस्य ।

विभर्ति पूर्वः सकलं कुरङ्गं

तस्यैव नेत्रद्वितयं द्वितीयः ॥ ३७ ॥

34. Fr. reads the following for our text:—तस्या मुखेन्दुं कुचचक्र-
वाकौ यस्मान्न विश्लेषयति द्वयं नौ । नायं शशी तत्प्रतितुल्यमन्यादिति स्म तर्कादिव पश्य-
तस्तौ ॥ Agreeing with the Sinhalese edition. C. विषुः for शशी. B.
तत्प्रतिरूपमन्यत् for तत्प्रतितुल्यमन्यत्. B. agrees with सुश्लिष्टकावली. C. स्तन-
चक्रवाकौ, D. कुचचक्रवाकौ for कुचचक्रवाकौ.

35. D. किल for यदि. C. D. देव्याः for तन्याः. D. यदि for किल.

36. A. कान्तिप्रकर्षं दशनच्छ [च्छ] ने [दे] न, B. कान्तप्रकर्षं दशनच्छ [च्छ]
देन, C. दीप्तिप्रकर्षं दशनच्छदेन, D. Fr. कान्तिप्रकर्षं ददनच्छदेन for कान्तिप्रकर्षं द-
शनच्छदेन. A. B. agree with सुश्लिष्टकावली. C. वहन्त्याः for हरन्त्याः.

37. D. तदास्यचन्द्रस्य, Fr. तत्पुण्ड्रलोमस्य for तद्वक्त्रचन्द्रस्य. Corrected to
these in the margin of D. Fr. D. Fr. सुप्रभस्य for भासुरस्य.

कान्तिश्रिया निर्जितपथरागं
 मनोङ्गगन्धं द्वयमेव शस्तम् ।
 नवप्रबुद्धं जलजं जलेषु
 स्थलेषु तस्या वदनारविन्दम् ॥ ३८ ॥
 इन्दीवरस्यान्तरमेतदस्या
 नेत्रोत्पलस्यापि यतो हिमांशोः ।
 त्विषोऽपि नैकं सहते मुखाख्य-
 माक्रम्य तस्यावपरं शशाङ्कम् ॥ ३९ ॥
 युग्मं भ्रुवोश्चञ्चलजिह्वपक्ष्म-
 संपर्कभीत्यासितलोचनायाः ।
 प्रोक्ष्म्य दूरोत्सरणं विधित्सु
 मध्येन तस्याविति मे वितर्कः ॥ ४० ॥
 तत्केशपाशवजितात्मवर्ह-
 भारस्य वासः शिखिनोऽङ्गुलेषु ।
 चक्रे जनस्य स्पृशतीति शङ्कां
 चेतस्तिरश्चामपि जातु लज्जाम् ॥ ४१ ॥

38. C. Fr. श्रीसंपदा for कान्तिश्रिया. A. B. D. read this stanza after the 36 verse of our text, and then आसीदयं &c.

39. D. नेत्राम्बुजस्य for नेत्रोत्पलस्य. Fr. मुखाङ्कम् for मुखाख्यम्. D. Fr. शृगाङ्कम् for शृङ्गाङ्कम्.

40. D. 'संसर्ग', Fr. 'संयोग', for 'संपर्क'. D. Fr. उक्ष्म्य for प्रोक्ष्म्य. D. Fr. विधित्सुः for विधित्सु. We with A. B. C.; D. Fr. मध्ये न for मध्येन. The Calcutta edition agrees with our Mss. D. Fr.

41. D. Fr. अवजितात्मवर्ह for अवजितात्मवर्ह. C. D. लज्जा for लज्जां. The reading of the Mss. C. D. seems well suited to the grammatical construction of the verse. B. reads the following for the last two lines:—लज्जां तिश्चामपि जातु चेतश्चक्रे जनस्य स्पृशतीति शङ्काम्. Agreeing with the Sinhalese edition.

अन्यापि कन्या जितसिद्धकन्या
 तादृग्गुणा तस्य बभूव देवी ।
 दोषोऽपि यस्या भुवनत्रयस्य
 बभूव रक्षोभयनाशहेतुः ॥ ४२ ॥
 सुमन्त्रमूतस्य सुमित्रयाग्नौ
 पाणिग्रहं लम्बितया द्विजेन ।
 पुण्यं भवान्या भवहस्तसक्त-
 हस्ताम्बुजाया वपुराललम्बे ॥ ४३ ॥
 तामु प्रजानामधिपः प्रजार्थी
 देवीषु चारित्रकुलोन्नतामु ।
 अदृष्टपुत्राननबन्धदृष्टि-
 चिन्ताऽऽहृतात्मव निनाय कालम् ॥ ४४ ॥
 स्वरक्षितव्यं गहनं हिमस्य
 नगस्य गोप्ता श्वगणिप्रचारैः ।
 विशोधितं कुञ्जभुवः कदाचित्
 तस्मै जगत्याः प्रभवे जगाद ॥ ४५ ॥

42. C. reads the following for our text:—दोषोऽपि यस्या भुवन-
 त्रयस्य बभूव रक्षोभयनाशहेतुः। अन्यापि कन्या जितसिद्धकन्या तादृग्गुणा तस्य बभूव
 देवी. Agreeing with the Sinhalese edition. D. राक्षी; Fr. भार्या for देवी
 D. वाच्यं हि, Fr. पापं हि for दोषोऽपि. D. Fr. भुवनत्रयाणां for भुवनत्रयस्य.
 D. Fr. रक्षोभयनाशबीजं for रक्षोभयनाशहेतुः

43. C. समन्त्रसूतस्य, D. सुमन्त्रसूतस्य for सुमन्त्रमूतस्य. Fr. reads:—
 पाणिग्रहं लम्बितया द्विजेन सुमित्रयेवावलम्बं पुण्यम् । वपुरभवान्या भवहस्तसक्त
 हस्ताम्बुजायाः सुमन्त्रसूतस्य. Corrected to लम्बौ in the margin of Fr.; but
 the original reading पुण्यम् can be made out though blotted with
 yellow fluid.

44. D. Fr. प्रजेष्टुः for प्रजार्थी. Fr. राक्षीषु for देवीषु D. °बन्ध्यदृष्टिः for
 °बन्ध्यदृष्टिः. C. चिन्तातुरात्मा, D. चिन्ताजडात्मा, Fr. चिन्तापरात्मा for चिन्ताहृतात्मा.

45. C. reads the first two lines thus:—हिमस्य गोप्ता गहनं नगस्य
 स्वरक्षितव्यं श्वगणिप्रचारैः. Agreeing with the Sinhalese edition. D. नगस्य
 for हिमस्य. D. हिमस्य for नगस्य D. श्वगणिप्रचारैः for श्वगणिप्रचारैः. D. Fr.
 कुञ्जभुव for कुञ्जभुवः.

विधेयचित्तश्चलितव्यधेषु

हलायुधाभः स कुतूहलेन ।

अन्येद्यरन्यायनिवृत्तवृत्ति-

मृगेन्द्रगामी मृगयां जगाम ॥ ४६ ॥

पुत्रीकृतानीश्वरया शिशुत्वे

स्नेहेन नप्तृनिव बालवृक्षान् ।

यश्चित्रपुष्पाभरणाभिरम्या-

नुत्संगदेशेन चिरं बभार ॥ ४७ ॥

वातेन कृष्टे पटले घनानां

धातुप्रतानाः प्रतरन्ति दृष्टाः ।

यस्य त्वचामुद्धरणाभिश्चङ्कां

मुग्धाय गन्धर्ववधूजनाय ॥ ४८ ॥

यः कृष्यमाणेषु मृगेषु नागै-

दरीमुखादर्धविनिर्गताङ्गैः ।

प्रसारितास्यः स्वयमेव सत्त्वान्

ग्रासीकरोतीव वितत्य जिह्वाम् ॥ ४९ ॥

46. D. स च कौतुकेन for स कुतूहलेन. D. परेषु: for अन्येषु:. Corrected to परेषु: in the margin of D.

47. D. बालकृतान् for बालवृक्षान्. D. यश्चित्रमूनाभरणोपकाम्यान् for यश्चित्रपुष्पाभरणाभिरम्यान्. D. उत्सङ्गदेशे नु चिरं बभार for उत्सङ्गदेशेन चिरं बभार.

48. C. वितरन्ति for प्रतरन्ति. C. त्वचामुन्मथनाभिश्चङ्काम् for त्वचामुद्धरणाभिश्चङ्काम्. D. 'वधूजनस्य for 'वधूजनाय.

49. D. सपैः for नागैः. D. मुह मुखात् for दरीमुखात्. C. विजृम्भ्य. D. Fr. विजृम्भ्य for वितत्य. We prefer the readings of our M s. C. D.; because they give the alliteration, the most favourite अलङ्कार of the poet.

नागाङ्गनारत्रमरीचिजाल-

ध्वस्तान्धकारप्रकरस्य यस्य ।

निकुञ्जपद्माकरपद्मखण्डै-

र्विदन्ति रात्रिदित्रसंविभागम् ॥ ५० ॥

धातुप्रभालोहितपक्षयुग्मः

श्रीमद्गुहालङ्कृतचारुपृष्ठः ।

दिव्यस्य यश्चन्द्रकिणो विभर्ति

रूपश्रियं भासुरचन्द्रकान्तः ॥ ५१ ॥

तस्य कृष्णभिर्गरेणुविद्धै-

र्वीतैर्विधूतागरूपादपान्ते ।

अधिज्यधन्वा धनदप्रभाव-

श्चचार मैनाकगुरोर्निकुञ्जे ॥ ५२ ॥

तूणीरतस्तूर्णमिषुं विकृष्य

संधाय चापे चपलेतरात्मा ।

रङ्गचतुरङ्गः कचिदाशु धन्वी

मार्गे घृणाणां पुरतः स्म रुन्धे ॥ ५३ ॥

50. D. Fr. 'पद्मखण्डैः' for 'पद्मखण्डैः'. C. जानन्ति, D. गृह्णन्ति, Fr. विन्दन्ति for विदन्ति. Corrected to विन्दन्ति in the margin of Fr.

51. D. 'प्रभारोहित' for 'प्रभालोहित'. D. Fr. श्रीमद्गुहामण्डित' for श्रीमद्गुहालङ्कृत'.

52. D. ध्वनन्, Fr. स्वनन् for कृष्णन्. D. निर्गरेणुविद्धैः, Fr. निर्गरेविन्दुविद्धैः for निर्गरेणुविद्धैः. D. विधूतागुरु' for विधूतागद'. Fr. चचाल for चचार. D. मैनाकपितुर्निकुञ्जे for मैनाकगुरोर्निकुञ्जे.

53. D. कचिदाशु रुन्धे for कचिदाशु धन्वी. D पुरतः स धन्वी, Fr. पुरतो रुन्धे for पुरतः स्म रुन्धे. Corrected to स्म रुन्धे in the margin of Fr.

उत्कर्णमुत्पुच्छ्यमानमासे
 विदर्शिताभ्याहतकन्दुकोत्थम् ।
 प्रारिप्लवाक्षं मृगशाववृन्द-
 मीषभिपातेन श्रेण राजा ॥ ५४ ॥
 मध्यं त्वमुत्तुङ्गवलः करेण
 मा पीडयस्व प्रसभं ममेति ।
 विवक्षुणेवाभिमुखं त्रिकुष्ठ-
 चापेन नेमे मनुवंशकेतोः ॥ ५५ ॥
 स्वमुत्पपातैणवरो नपेण
 विद्धोऽपि पूर्वाहितत्रेमवृत्त्या ।
 स्वर्लोकमन्तःकरणस्य यातुः
 प्रीत्यानुयात्रामिव कर्तुकामः ॥ ५६ ॥
 अन्योन्यवक्त्रार्पितपल्लवाग्र-
 ग्रासं नवीरस्य कुरङ्गयुगमम् ।
 प्रियानुनीतौ भ्रममिष्टचा-
 चेष्टस्य घाताभिरति निरासे ॥ ५७ ॥

54. D. 'संदर्शिताभ्याहत' for 'विदर्शिताभ्याहत'. Fr. मृगशीतवृन्दम् for मृगशाववृन्दम्. D. धन्वी for राजा.

55. D. श्रेण for करेण. D. मा खेदयस्व for मा पीडयस्व. D. Fr. रघुवंश-
 केतोः for मनुवंशकेतोः.

56. D. उच्चाल for उत्पपात. D. स तूर्ण for नपेण. D. तुष्टोऽपि, Fr.
 छिन्नोऽपि for विद्धोऽपि. D. पान्थः for यातुः. C. प्रेम्णा for प्रीत्या. Corrected to
 प्रेम्णा in the margin of C.

57. D. 'तुष्टार्पित' for 'वक्त्रार्पित'. Corrected to तुष्ट in the margin
 of D.; B. वामावुनीत्यां, C. कान्तावुनीता for प्रियावुनीतौ. D. वाक्त्राभिरति for
 वाक्त्राभिरति.

ऋज्वागता तस्य मुहुर्मृगाणां
 पङ्क्तिः श्रेण ग्रथितेव रेजे ।
 मुक्तेन पूर्वस्य मुखे परेषां
 दृष्टेन सद्यः सममन्तरेषु ॥ ५८ ॥
 आधावतस्तेन धनुर्धरेण
 मध्येललाटं महिषस्य मुक्तः ।
 अस्कन्धवेगो दृढदेहभेदे
 लाङ्गलसारत्वमियाय बाणः ॥ ५९ ॥
 स द्वीपिनोऽथ द्विपराजगामी
 हन्तुं तुरङ्गं रचितक्रमस्य ।
 जघान देहं प्रतिबिन्दु बाणै-
 रेकेन दुर्लक्ष्यभुजः क्षणेन ॥ ६० ॥
 तस्मिन्नृपे पाटयति प्रसह्य
 शस्त्रेण गण्डं भिषजीव भीमम् ।
 तदीयनादप्रतिनिस्वनेन
 त्रासादिवाद्रिभृशमुन्ननाद ॥ ६१ ॥

58. C. D. ऋज्वागता तेन मुहुर्मृगाणां for ऋज्वागता तस्य मुहुर्मृगाणां
 C. D. agræe with Rājasundara. Corrected to तेन in the margin of
 D.; Fr. reads the second line thus:—रेजे श्रेण ग्रथितेव पङ्क्तिः. Agreeing
 with the Sinhalese edition.

59. D. मध्येकपोलं, Fr. मध्येकपालं for मध्येललाटं. B. गवलस्य, C. गवयस्य
 for महिषस्य.

60. D. Fr. तर्ह्व for हन्तुं. C. कुलीनं, D. विनीतं, Fr. लुलापं for तुरंगं. C.
 कायं, D. श्रीर्ष, Fr. मुण्डं for देहं. Corrected to मुण्डं in the margin of Fr.

61. D. तस्मिन्स्तदा for तस्मिन्नृपे. D. द रयति for पाटयति. C. खड्गेन for
 शस्त्रेण. D. प्रचण्डनादं for तदीयनादं. Fr. प्रतिगर्जितेन for प्रतिनिस्वनेन.

युद्धाय यूथादाभितो निवृत्तं
 क्रोढं मुहुः क्रोधविमुक्तनादम् ।
 शरस्य लक्ष्यं शरजन्मतुल्य-
 श्वकार चक्रीकृतचापदण्डः ॥ ६२ ॥
 एवं मृगव्यश्रमसेवितः सन्
 विश्रामहेतोः स विहाय बाहम् ।
 समीरणानर्तितचेतसाग्रं
 वीरः सरस्तीरमलश्वकार ॥ ६३ ॥
 मुगन्धिसौगन्धिकगन्धहृद्यः
 सरोऽनिलः सारसनादकर्षी ।
 आधूतराजीवरजोवितानै-
 रङ्गं पिशङ्गं नृपतेश्वकार ॥ ६४ ॥
 अथास्तकूटाहतमुग्ररागं
 समुल्लसद्दीधितिविस्फुलिङ्गम् ।
 स्पृष्टं घनेन कचिदास लोह-
 खण्डं बृहत्तप्तमिवार्कविम्बम् ॥ ६५ ॥

62. Fr. संरुपाय for युद्धाय. D. क्रोढं, Fr. वृष्टिं for क्रोढं. D. क्रोधविमुक्त-
 नादं, Fr. रोषविमृष्टघोषं for क्रोधविमुक्तनादं. D. Fr. लक्ष्यं for लक्ष्यं.

63. D. इत्थं for एवं. Fr. मृगव्यश्रमसेवितः for मृगव्यश्रमसेवितः. D.
 विश्रामसुखिण्य for विश्रामहेतोः स. D. विहीनबाहः, Fr. विमृष्टबाहः for विहाय
 बाहम्. C. राजा, D. वीरः for वीरः.

64. C. सारसस्रदकर्षी, D. सारसघोषकर्षी, Fr. सारसरावकर्षी for सारस-
 नादकर्षी. D. आधूतनीलाब्जरजः, Fr. आधूतपयोन्द्रजः for आधूतराजीवरजः.
 Fr. सुमतेश्वकार For नृपतेश्वकार. Corrected to सुमतेः in the margin
 of Fr.

65. D. अस्तकूटाहतं, Fr. अस्तकूटागतं for अस्तकूटाहतं. D. उग्ररङ्गं for
 उग्ररागं. D. Fr. लोहखण्डं for लोहखण्डं. D. बृहत्तप्तं for बृहत्तप्तं. D. अर्कविम्बं
 for अर्कविम्बं.

बिम्बं पतङ्गस्य बबन्ध दृष्टिं
 दृष्टं प्रतीच्यामवनीश्वरेण ।
 भित्तौ विनीलत्विषि लम्बमान-
 मेकं यथा काञ्चनतालवृन्तम् ॥ ६६ ॥

राजा रजन्यामधिशय्य तस्मिन्
 शिलातलं शीतलमिन्दुपादैः ।
 खेदं विनिन्ये मृदुभिः समीरै-
 रासारसारैर्गिरिनिर्झराणाम् ॥ ६७ ॥

पत्यौ पृथिव्या मृगयाभिलाषा-
 ज्जागर्यया नीतवति त्रियामाम् ।
 कापि प्रपेदे मृगलाञ्छनेन
 त्रासादिवादाय निजं कुरङ्गम् ॥ ६८ ॥

आरुह्य शृङ्गं मृगयाविहारे
 रागी विवस्वानुदयाचलस्य ।
 पत्ये पृथिव्या रचयांबभूव
 मृगानिव प्रस्फुरता करेण ॥ ६९ ॥

66. D. बिम्बं for बिम्बं. D. चक्रं, Fr. हरोध for बबन्ध. D. चक्षुः for दृष्टि. Correted to this in the margin of D. D. भित्तौ for भित्तौ. C. हाटक-तालवृन्तं, D. कञ्चनतालवृन्तं for काञ्चनतालवृन्तं.

67. D. भूपः, Fr. वीरः for राजा. D. Fr. तत्र for तस्मिन्. C. D. शीतलमञ्जपादैः for शीतलमिन्दुपादैः. D. खेदं for खेदं.

68. C. प्रभौ, D. नाथे for पत्यौ. C. जगत्याः, D. धरिण्याः, Fr. धरिण्याः for पृथिव्याः. C. मृगयावरागात्, D. मृगयोपछंदात्, Fr. मृगयाभिकामात् for मृगयाभिलाषात्. C. तमिस्राम् for त्रियामाम्. D. Fr. मृगलोचनेन for मृगलाञ्छनेन.

69. D. सातुं for शृङ्गं. D. मृगयाविनोदे, Fr. मृगयाविलासे for मृगयाविहारे. Fr. वर्णी for रागी. D. प्रस्फुरता for प्रस्फुरता.

प्रभुः प्रजानामथ स प्रभाते
 हरिप्रभावो हरिमारुरोह ।
 सज्जीकृतं सज्जनगीतकीर्ति-
 बद्धायुधो बन्धुरवर्मजालम् ॥ ७० ॥
 कञ्चिन्मृगं मार्गणगोचरेऽसौ
 दृष्ट्वा प्रसन्नायतचापदण्डः ।
 शरं मुमुक्षुः शरभोरुवेगं
 तमन्वयादन्वयकेतुभूतः ॥ ७१ ॥
 विलङ्घ्य मार्गं नृपमार्गणानां
 रेखायमाणो गगने रयेण ।
 मृगोत्तमोऽसौ तमसातटस्थं
 वनं तपस्यद्भवनं प्रपेदे ॥ ७२ ॥
 धनुःसहायोऽश्मवति प्रदेष्टे
 विहाय बाहं सहसा नृवीरः ।
 चचार पद्भ्यां गहने तरूणा-
 मसौ घने तत्पददत्तदृष्टिः ॥ ७३ ॥

70. C. reads the first two lines thus:—अथ प्रजानां प्रभुरारुरोह हरिप्रभावः स हरिं प्रभाते. Agreeing with the Sinhalese edition. D. विभुः for प्रभुः. D. नद्धायुधः for बद्धायुधः.

71. B. दृष्ट्वा रयेणोन्नतचापदण्डः. C. दृष्ट्वा रयेणायतचापदण्डः. D. दृष्ट्वा विकृष्टा-यतचापदण्डः. Fr. दृष्ट्वा जवेनायतचापदण्डः for दृष्ट्वा प्रसन्नायतचापदण्डः. Fc. Suman-gala reads:—दृष्ट्वा गतं चायतचापदण्डः. C. agrees with the Sinhalese edition. D. तमन्वगात् for तमन्वयात्.

72. D. वित्तोर्यं for विलंघ्य. D. नृपसायकानां for नृपमार्गणानां. Fr. रेखायमाणः for रेखायमाणः. D. जवेन for रयेण. C. तपस्याभवनं for तपस्यद्भवनं.

73. C. धनुर्धरः सोऽश्मवति for धनुःसहायोऽश्मवति. D. वहनीययोग्यं, Fr. वहनीययोग्यः for सहसा नृवीरः. The readings of D, Fr. appear to us either corrupt or mistakes of scribes. Fr. चचाल for चचार. D. सत्पददत्तदृष्टिः for तत्पददत्तदृष्टिः.

तटेऽपि तस्या घटपूरणस्य
 श्रुत्वा रवं बृंहितनादशङ्करी ।
 शरं शरण्योऽपि मुमोच बाले
 मुनेस्तनूजे मनुवंशकेतुः ॥ ७४ ॥
 पुत्रो मुनेः पत्रिविभिन्नमर्मा
 शरानुसारेण नृपं प्रयातम् ।
 नेत्राम्बुदिग्धेन विलापनाम्ना
 बाणेन भयो हृदि तं जघान ॥ ७५ ॥
 त्वया त्वनाथस्य विचक्षुषः किं
 भग्नोऽयमालम्बनदण्ड एकः ।
 वने जरावेशजडीकृतस्य
 गुरुद्वयस्य व्रतजीर्णमूर्तेः ॥ ७६ ॥
 एकं त्वया साधयतापि लक्ष्यं
 नीतं विनाशं त्रितयं निरागः ।
 मच्चक्षुषा कल्पितदृष्टिकृत्यौ
 वृद्धौ वने मे पितरावहं च ॥ ७७ ॥

74. C. कूलेऽपि for तटेऽपि. D. Fr. स्वनं for रवं. D. बृंहितनाद° for बृंहितनाद°. C. तस्मिन् for बाले.

75. C. बालः for 'पुत्रः. C. बाणविभिन्नदेहः for पत्रिविभिन्नमर्मा. C. शरानुसारेण, D. बाणानुसारेण for शरानुसारेण. C. प्रक्षु for नृप. D. नेत्राम्बुलिप्तेन for नेत्राम्बुदिग्धेन. D. तर्ह for जघान. Corrected to this in the margin of D.

76. D. त्वनाथस्य for त्वनाथस्य. D. भिन्नः for भग्नः. D. एकोऽरण्ये for एको वने. Corrected to this in the margin of D.

77. B. Fr. लक्षं for लक्ष्य. D. मरहितः for मच्चक्षुषा. D. कल्पितनेत्रकृत्यौ for कल्पितदृष्टिकृत्यौ. D. जीनौ, Fr. जीनौ for वृद्धौ.

वनेषु वासो मृगयूथमध्ये
क्रिया च वृद्धान्धजनस्य पोषः ।
वृत्तिश्च वन्यं फलमेषु दोषः
संभावितः को मयि घातहेतुः ॥ ७८ ॥

व्रती विनाथो विगतापराधः
स्मर्तव्यदृष्टेः पितुरन्धयष्टिः ।
इत्येषु किं निष्करुणेन कश्चि-
दवध्यभावे गणितो न हेतुः ॥ ७९ ॥

तरुत्वचोऽयं कठिना वसानो
वनेषु शीतोष्णनिर्णीतसारः ।
अस्वादुवन्याश्चनजीर्णशक्तिः
पात्रं कृपायास्तव वध्यभूतः ॥ ८० ॥

जीर्णो जतुन्यासनिरुद्धरन्ध्रः
कुम्भश्च मौञ्जी तरुवल्कलश्च ।
एतेषु यन्मां विनिहत्य गम्यं
तद्रह्यतामस्तु भवान्कृतार्थः ॥ ८१ ॥

78. C. जन्मान्धजनस्व for दृद्धान्धजनस्य. D. प्राणघातः for घातहेतुः. Corrected to प्राणघातः in the margin of D.; it is impossible to make out the original reading of the Ms.

79. C. व्यपेतदृष्टेः, D. प्रध्वस्तदृष्टेः for स्मर्तव्यदृष्टेः.

80. B. अयं वसानः कठिनास्तरुत्वचः, D. अयं वसानः कठिर्न तरुत्वचं for तरुत्वचोऽयं कठिना वसानो. D. with Dharmārāma; but that reading is grammatically incorrect. C. वसानोऽरण्येषु for वसानो वनेषु. D. शीतोष्ण-निर्णीतसारः for शीतोष्णनिर्णीतसारः. D. क्षीणशक्तिः for जीर्णशक्तिः. D. पदं कृपायाः for पात्रं कृपायाः.

81. D. जीर्णं जतुन्यासनिरुद्धरन्ध्रं भाण्डं च, Fr. जीर्णो जतुन्यासपिनद्धिद्वः कुम्भश्च for जीर्णो जतुन्यासनिरुद्धरन्ध्रः कुम्भश्च. C. तरुवल्कलं च for तरुवल्कलश्च.

साधुः कृपामन्यरमसि शत्रौ
 प्रीत्यर्थसंमीलितमादधाति ।
 नीचस्तु निष्कारणवैरशील-
 स्तत्पूर्वसंपादितदर्शनेऽपि ॥ ८२ ॥
 स्वं हेतवे हेतिबलोपनीत-
 स्मयः किमप्युन्नतवृत्ति कस्मै ।
 नीचस्य निष्ठामधिकर्म गच्छन्
 कुलं कलङ्कैः कलुषीकरोषि ॥ ८३ ॥
 मैवं भवानेनमदुष्टभावं
 जुगुप्सतां स्माक्षतसाधुवृत्तम् ।
 इतीव वाचो निगृहीतकण्ठैः
 प्राणैररुध्यन्त महर्षिसूनोः ॥ ८४ ॥
 भोज्याः सुतश्चारुभुजद्वयेन
 घटं गृहीत्वा घटितारिनाशः ।
 बाष्पायमाणो बहुमानपात्रं
 यमप्रभावो यमिनं ददर्श ॥ ८५ ॥

82. D. दुष्टः, Fr. पापः for नीचः.

83. D. स्वं हेतवे हेतिबलोपनीतो, Fr. स्वं हेतवे हेतिबलोपनीतो for स्वं हेतवे हेतिबलोपनीतः. D. गर्वः for 'स्मयः. D. निष्ठस्य for नीचस्य. C. reads the following for the third line:—निष्ठस्य गच्छन् अधिकर्मनिष्ठा. C. agreeing with the Sinhalese edition.

84. C. reads the first two lines thus:— जुगुप्सत स्मेनमदुष्टभावं मैवं भवानक्षतसाधुवृत्तं. Agreeing with the Sinhalese edition. D. जुगुप्सति स्म, Fr. जुगुप्सत स्म For जुगुप्सतां स्म. The readings of these Mss. appear to us corrupt.

85. A. B. भोज्यासुतः for भोज्याः सुतः. C. रम्यभुजद्वयेन, D. कान्तभुज-द्वयेन, Fr. काम्यभुजद्वयेन for चारुभुजद्वयेन. D. कुंभं गृहीत्वा कुम्भारिकेतुः for घटं गृहीत्वा घटितारिनाशः. D. बाष्पायमाणः for बाष्पायमाणः. D. यमिनां for यमिनम्.

पापं विधायापि विधातृतुल्ये
 सत्यापयामास सतां पुरोगः ।
 ततो यतिं घातयतो न सद्यः
 क्रोधानलेनास्य ददाह देहम् ॥ ८६ ॥
 दयानुयातस्तनयस्य नाशं
 श्रुत्वा महर्षिर्दुराचशोकः ।
 दिदेश देशस्तुतसद्गुणाय
 विशं वशी विश्वभुजं स शपम् ॥ ८७ ॥
 वनजकसुमधारिणीमलङ्घ्यां
 हरिनखपातविपाटितोरुगण्डाम् ।
 श्रियमिव नृपतिर्मृगव्यभूमिं
 चिरमनुभूय गृहोन्मुखो बभूव ॥ ८८ ॥
 अथ स विषमपादगोपितार्थं
 जगदुपयोगवियुक्तभरिधातुम् ।
 बहुतुहिननिपातदोषदुष्टं
 गिरिमरहत्कुक्वेरिव प्रबन्धम् ॥ ८९ ॥

86. D. भुजिं for यतिं. D. कोपानलेन, Fr. रोषानलेन for क्रोधानलेन. D. तताप कायम् for ददाह देहम्.

87. Fr. कृपोपनीतः for दयानुयातः. D. मृत्युं for नाशं. D. Fr. भृशदुःखितः सन् for दुष्टराक्षशोकः. C. विश्वन्वशी for विशं वशी.

88. C. °वाहिनीं, D. °पोषिणीं for °धारिणीं. C. °घातविदारितोरुगण्डां, D. °पातविष्कर्णितोरुगण्डां, Fr. °पातविदारितोरुगण्डां for °पातविपाटितोरुगण्डाम्.

89. B. गिरिममृजत्, C. घरमरहत्, D. नगममृजत्, Fr. नगममृजन् for गिरिमरहत्. Our Ms. B. agrees with the Sinhalese edition.

सपदि दिशि निबद्धभूरिघोषं
 परमविनीतमनोऽज्ञनागवृन्दम् ।
 जलधिमिव नृपः पुरं स्वकीयं
 मणिगणमण्डितकान्तमाससाद ॥ ९० ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य
 कृतौ दशरथोत्पत्तिर्नाम प्रथमः सर्गः ॥

90. D. झटिति for सपदि. C. निशि for दिशि. D. Fr. आजगाम for आससाद.

द्वितीयः सर्गः ।

—:०:—

रावणेन रणे भग्ना देवा दावाभितेजसा ।
 द्रष्टुं जगत्पतिं जग्मुः पुरस्कृतपुरन्दराः ॥ १ ॥
 निजदेहभराक्रान्तनागनिश्वासरंहसा ।
 गतागतपयोराशिपातालतलमास्थितम् ॥ २ ॥
 आसीनं भोगिनि स्रस्तमौलिमाल्यविभूषणम् ।
 तत्क्षणत्यक्तनिद्रार्तिबद्धरागायतेक्षणम् ॥ ३ ॥
 भुजङ्गपृथुकारूढमातङ्गमकराश्रयम् ।
 युद्धमम्भोनिधिच्छेदे पश्यन्तं नृपलीलया ॥ ४ ॥
 भोगिभोगासनक्षोभो माभूदिति सुदूरतः ।
 भक्तयानतशरीरेण सेव्यमानं गरुत्मता ॥ ५ ॥
 अर्करश्मिभयेनेव पातालतलमास्थितम् ।
 लक्ष्मीमुखवतुषारांश्चौ प्रीत्या व्यापारितेक्षणम् ॥ ६ ॥
 स्वमुत्से संचरद्दृष्टेरङ्कविन्यस्तपार्णिना ।
 स्पृशन्तं पादपद्मेन पद्माया नाभिमण्डलम् ॥ ७ ॥

1. C. भिन्नाः, D. छिन्नाः for भग्नाः, D. देवाः for देवाः, D. सद्यः for जग्मुः.

2. D. °कायभराक्रान्तभोगि° for °देहभराक्रान्तनाग°. C. गतागतपयोराशिम for गतागतपयोराशि, D. °तलस्थितं for °तलमास्थितं.

3. D. चक्रिणि for भोगिनि, D. °मालाविभूषणं for °माल्यविभूषणं, D. तत्क्ष-
णोत्सृष्ट° for तत्क्षणत्यक्त°.

4. D. °मातङ्गमकराश्रयं for °मातङ्गमकराश्रयं, D. अम्भोनिधिच्छेदे for अम्भो-
निधिच्छेदे, C. हेलया स्वयम्, D. लीलया स्वयम्, Fr. राजलीलया for नृपलीलया.

5. D. °क्षोभः for °क्षोभः, D. भक्त्यावर्जितदेहेन for भक्त्यागतशरीरेण, Fr.
भुज्यमानं for सेव्यमानं.

6. C. मित्ररश्मि°, D. सूर्यरश्मि° for अर्करश्मि°. A. C. °तलस्थितम् for
°तलमास्थितम्, Fr. पद्माङ्गल° for लक्ष्मीङ्गल°. D. प्रेम्णा for प्रीत्या.

7. C. विक्षिपद्दृष्टेः for संचरद्दृष्टेः, C. अंकनिक्षिप्त° for अंकविन्यस्त°, D.
स्पृशन्तं for स्पृशन्तं, C. वलिमण्डलं, D. वलिवर्तुलं for नाभिमण्डलं.

सव्यापसव्यभागस्थपाञ्चजन्यसुदर्शनम् ।
 तटद्वयस्थचन्द्रार्कविन्ध्यशैलमिवोच्छ्रितम् ॥ ८ ॥
 पुरुषं पुरुहूताद्या नत्वा गीर्वाणसंहतिः ।
 सनातनं स्कन्धशक्तिरूचे नुतियुतां गिरम् ॥ ९ ॥
 समुद्रमथने यस्य भ्रमन्मन्दरखण्डिताः ।
 तारा इव दिशो वव्रुः प्रदीप्ताङ्गदकोटयः ॥ १० ॥
 येन दुर्वारवीर्येण सागराम्बरचन्द्रमाः ।
 शङ्ख पातालपालानां यज्ञःपिण्डमिवोद्धृतम् ॥ ११ ॥
 यमसद्वयसंसक्तचन्द्रादित्याङ्गदश्रियम् ।
 नेमुस्त्रिविक्रमे देवास्ताराहाराङ्गवक्षसम् ॥ १२ ॥
 मन्थवातभ्रमन्मेघनक्षत्रादित्यमण्डलम् ।
 पुरा निमथितं येन व्योमापि सह सिन्धुना ॥ १३ ॥

8. D. पार्श्वस्थ° for भागस्थ°. C. चन्द्रार्क, D. सोमार्क° for चन्द्रार्क°. C. Agreeing with Dharmārāma. D. उन्नतं for उच्छ्रितं.

9. B. reads the following for our text, नत्वा नुतियुतां स्कन्धशक्तिरूचे सनातनं पुरुषं पुरुहूताद्या गिरं गीर्वाणसंहतिः ॥ Agreeing with the Sinhalese edition. Fr. नत्वा नुतियुतामूचे स्कन्धशक्तिः सनातनं. D. गीर्वाणसंहतिः for गीर्वाणसंहति C. स्कन्धशक्तिः for स्कन्धशक्तिः. C. स्तुतियुतां, D. व्रतियुतां for व्रतियुतां. Corrected to व्रतियुतां in the margin of D.

10. D. समुद्रमथने for समुद्रमथने. C. भ्रमन्मन्दरखण्डिताः, D. भ्रमन्मन्दर खण्डिताः for भ्रमन्मन्दरखण्डिताः. C. दिशाः for दिशः. Corrected to this in the margin of C.; D. भासुराङ्गदकोटयः for प्रदीप्ताङ्गदकोटयः.

11. D. Fr. सागराम्बरचन्द्रमः for सागराम्बरचन्द्रमाः. The Mss. D. Fr. agree with K. Dharmārāma and H. Sumangala. C. शंखः for शंखे B. यज्ञःपिण्ड इव, D. यज्ञःपुञ्जमिव for यज्ञःपिण्डमिव.

12. D. यमसद्वय° for यमसद्वय°. B. C. ताराहाराङ्गवक्षस्कं देवाःनेमुस्त्रिविक्रमे for नेमुस्त्रिविक्रमे देवास्ताराहाराङ्गवक्षसम्. The reading of our Mss. B. C. is also supported by H. Sumangala.

13. D. चक्रवात° for मन्थवात°. Fr. सिन्धुना समं for सह सिन्धुना.

नाभिपन्नस्पृशौ भीमौ येन मायाज्ञयालुना ।
 पाणिभिः पाटितौ कामं कीटवन्मधुकैटभौ ॥ १४ ॥
 सर्वं लोकत्रयं यश्च संहृत्य ज्ञयनं गतः ।
 दृश्यते सलिलस्कन्धः सान्द्राभूत इवोदधौ ॥ १५ ॥
 तस्मै स्मरणमात्रेण तुभ्यं सद्यस्तमोनुदे ।
 नमः सत्त्वमधिभित्य त्रैलोक्यं परिरक्षते ॥ १६ ॥
 स्थितिनिर्माणसंहारभेदयोगेन भेदितः ।
 त्रिधा ते समभूद्योगः स्पृष्टसत्त्वरजस्तमाः ॥ १७ ॥
 कुक्षौ तव परिश्रम्य पश्यन्विश्वं विश्वात्मपतिः ।
 विवेद त्वां विदामग्र्यस्तैलोक्यभरसासहिम् ॥ १८ ॥
 एवं भक्त्या जगन्नेता नृतो नाकस्य भोक्तृभिः ।
 हरिर्हारि हितं वाक्यं जगाद गदनाशनः ॥ १९ ॥

14. D. Fr. घोरौ for भीमौ. D. पशुवन्मधुकैटभौ for कीटवन्मधुकैटभौ. Corrected to पशुवन्मधुकैटभौ in the margin of D.

15. D. सर्वलोकत्रयं for सर्वं लोकत्रयं. Fr. सान्द्राभूत इवोदधेः for सान्द्राभूत इवोदधौ.

16. A. reads the following for our text:—तस्मै सत्त्वमधिभित्य त्रैलोक्यपरिरक्षणे । सद्यः स्मरणमात्रेण नमस्तुभ्यं तमोनुदे ॥ Agreeing with the Sinhalese edition. D. तमोभिदे for तमोनुदे. C. त्रैलोक्यपरिरक्षणे, D. त्रिलोकीपरिरक्षणे for त्रैलोक्यं परिरक्षते.

17. Fr. "निर्वाणं" for "निर्माणं". C. त्रिधा समभवयोगः, D. त्रिधा ते समभूद्योगः for त्रिधा ते समभूद्योगः.

18. D. Fr. read तव कुक्षौ परिश्रम्य विदामग्र्यो विश्वां पतिः । क्षमापयन्नवेद त्वां विश्वं पश्यन्मृक्षं भरं for our text. But the verse, appears to us, incorrect and corrupt.

19. For the first line A. reads the following:—जगन्नेता नृतोऽथैवं भक्त्या नाकस्य भोक्तृभिः Agreeing with the Sinhalese edition. C. भक्त्याथैवं जगन्नेता for एवं भक्त्या जगन्नेता. D. जगत्कर्ता for जगन्नेता. C. D. स्तुतः स्वर्गस्य भोक्तृभिः for नृतो नाकस्य भोक्तृभिः. C. D. बभ्राण भगवन्न्दनः for जगाद गदनाशनः.

प्रबलारिबलप्राणविक्रियाहेतुहेतयः ।
 किं नु स्कन्नौजसो जाता देवा दैवसता इव ॥ २० ॥
 हरेर्ध्यानारुणा शोकक्षामा नेत्रपरम्परा ।
 बिभर्ति किं परिम्लानरक्तोत्पलवनश्रियम् ॥ २१ ॥
 पाशपाणिरसाविष्टविग्रहो वनगोचरः ।
 वीरोऽपि वरुणः केन क्षुद्रः पाशीव पीडितः ॥ २२ ॥
 किमयं शोकसंतापैर्मातरिश्वा कृशोऽपि सन् ।
 भूरिभिर्निजनिःश्वसैः पुनरेवोपचीयते ॥ २३ ॥
 संपद्भुवपरावृत्तिरेवं विधिनिबन्धना ।
 शोकविश्वभुजा सोऽयं दहते दहनोऽपि सन् ॥ २४ ॥
 संप्राप्तजडिमा भानुस्तीव्रतापश्च चन्द्रमाः ।
 किमेतौ बहतो देवौ धामव्यत्ययविप्लवम् ॥ २५ ॥

20 D. Fr. प्रबलारिचमप्राण° for प्रबलारिबलप्राण°. Fr. हतौजसः for स्कन्नौजसः.

21. D. दुःखक्षामा for शोकक्षामा. D. Fr. चक्षुःपरम्परा for नेत्रपरम्परा. B. C. घते किं नु for बिभर्ति किं. Corrected to घते किं नु in the margin of D. but the original reading is distinct in the text and the correction is therefore unnecessary.

22. Fr. has:—वीरोऽपि वरुणः केन क्षुद्रः पाशीव पीडितः । पाशपाणिरसाविष्टविग्रहो वनगोचरः. Agreeing with the Sinhalese edition. B. C. क्षुद्रपाशीव पीडितः, D. क्षुद्रः पाशीव क्लेशितः for क्षुद्रः पाशीव पीडितः.

23. D. दुःखसंतापैः for शोकसंतापैः. C. भूरिभिर्दीर्घनिःश्वसैः, D. Fr. बहुभिर्दीर्घनिःश्वसैः for भूरिभिर्निजनिःश्वसैः.

24. D. इत्थं for एवं. D. Fr. विधिनियोजना for विधिनिबन्धना. Fr. मन्युविश्वभुजा for शोकविश्वभुजा. Corrected to मन्युविश्वभुजा in the margin of Fr.

25. C. संप्राप्तजडिमा मित्रः, D. संलघ्यजडिमा सूर्यः for संप्राप्तजडिमा भातः. C. तीक्ष्णतापः, D. Fr. चण्डतापः for तीव्रतापः. B. बिभृतः for बहतः. Agreeing with the Sinhalese edition.

जुचैव सगदः सोऽहं भयः किं धृत्यानया ।
 इति त्यक्ता गदा नूनं मित्रेण गिरिधन्वनः ॥ २६ ॥
 लाघवं केन कीनाशे कृतं सायुधवाहने ।
 रक्षके महिषस्यैवं दण्डहस्ते शिशाविव ॥ २७ ॥
 कल्पानिल इवावार्यः स्कन्दो दैन्यं किमास्थितः ।
 प्रेरकः शिखिनो भीमः शक्त्या पातिततारकः ॥ २८ ॥
 आहत्य हृतसर्वास्त्रा भ्रूधनुर्मात्रधारिणी ।
 कटाक्षशरश्रेवेयं चण्डी केन कृता रणे ॥ २९ ॥
 प्रमथानामधीशस्य माथकस्यासुरद्विषाम् ।
 कूटस्योऽपि मदः शोषवैकृतं किं नु सेवते ॥ ३० ॥
 वक्तृवासाग्निपिङ्गाङ्गकर्कोटाबद्धश्चन्द्रः
 नागशोणितदिग्धास्यस्ताक्ष्यो राजशुकायते ॥ ३१ ॥

26. B. C. Fr. भ्रातृना नगधन्वनः for मित्रेण गिरिधन्वनः. Corrected to this in the margin of C. It is difficult to make out the original reading of this Ms.

27. D. Fr. लघुत्वं for लाघवं. Corrected to लघुत्वं in the margin of Fr.; D. दण्डपाणौ for दण्डहस्ते.

28. B. कल्पानिलमिवावार्यः for कल्पानिल इवावार्यः. Agreeing with the Sinhalese edition. C. गुहः किं दैन्यमास्थितः, D. गुहोः दैन्यं किमास्थितः for स्कन्दो दैन्यं किमास्थितः. C. शुष्मणो भीमः, D. शुष्मणश्चण्डः for शिखिनो भीमः. D. Fr. प्रभावहततारकः for शक्त्या पातिततारकः.

29. C. प्रहत्य for आहत्य. C. केन काळी कृता मृधे, D. केन गौरी कृत्य रणे, Fr. काळी केन कृता मृधे for चण्डी केन कृता रणे.

30. D. Fr. मथानस्य for माथकस्य. D. शोषविकृतं for शोषवैकृतं. Corrected to this in the margin of D.

31. C. कुलोच्छ्वासाग्निः, D. तुण्डभासाग्निः for वक्तृभासाग्निः. D. 'कर्कोटा-
 नद्ध' for 'कर्कोटाबद्ध'. D. Fr. सर्पशोणितं for नागशोणितं. Corrected to
 सर्पशोणितं in the margin of D.

साग्निजिह्वातडिज्जालनद्धा चास्य फणावली ।
 किं नु म्लायति वर्षान्ते घनश्रेणीव वासुकेः ॥ ३२ ॥
 पृष्ठवन्तमिति प्रष्टुः प्राज्ञः प्राञ्जलिर्व्ययम् ।
 धिषणो धिषणागम्यं जगाद जगदीश्वरम् ॥ ३३ ॥
 त्वया विज्ञातमेवेदं सर्वज्ञ पुनरुच्यते ।
 असौहित्यं हि भृत्यानां स्वामिनि स्वार्तिजल्पने ॥ ३४ ॥
 मानिनामग्रणीरस्ति पुलस्त्यसुतसंभवः ।
 दर्पोद्धतजगद्रक्षो रक्षोनाथो दशाननः ॥ ३५ ॥
 स महौजा जगन्नाशफलाय फलसाधनः ।
 निर्विकारश्चिरं चीरी चचार च महत्तपः ॥ ३६ ॥
 मातङ्गमकरक्रूरदन्तोऽल्लिखितवक्षसा ।
 तेन व्रतयताहारं तपस्तप्तमुदन्वाति ॥ ३७ ॥
 तत्तपस्तोषितस्तस्मै चतुराय चतुर्मुखः
 वरं वीराय विश्वेशः प्रादाज्जेतुं जगद्वयम् ॥ ३८ ॥

32. C. D. साग्निजिह्वातडिज्जालनद्धा for साग्निजिह्वातडिज्जालनद्धा. B. C. फणावलिः for फणावली. Fr. मेघराजीव for घनश्रेणीव.

33. B. प्रज्ञानां प्राञ्जलिस्तदा, D. प्राज्ञानां प्राञ्जलिस्तदा for प्राज्ञः प्राञ्जलि-
रव्ययम्. We with A. C. Fr. supported by the Cal. edi.

34. C. has:—विज्ञातमेव सर्वज्ञ त्वयेदं पुनरुच्यते for the first line and
agreeing with the Sinhalese edition. C. प्रेष्याणां, D. Fr. दासानां
for भृत्यानां. D. ईश्वरे for स्वामिनि.

35. C. D. Fr. अग्रणीर्मानिनामस्ति पुलस्त्यसुतसंभवः for मानिनामग्रणीरस्ति
पुलस्त्यसुतसंभवः. These Mss. agree with the Sinhalese edition.

36. D. reads चचार मुचिरं चीरी निर्विकारो महत्तपः । महौजाः स जगन्नाथ-
फलाय फलसाधकः for our text. Agreeing with the Sinhalese edition.
C. चकार for चचार. Fr. निर्विकारः मुचिरं चीरी चकार महत्तपः for निर्विकारश्चिरं
चीरी चचार च महत्तपः. Fr. breaks the metre.

37. B. °दंष्ट्रोत्कीर्णेन वक्षसा, C. °दंष्ट्रोऽल्लिखितवक्षसा for °दन्तोऽल्लिखितवक्षसा.
D. Fr. अपांपत्तौ for उदन्वाति.

38. D. तत्तपोद्धर्षितस्तस्मै for तत्तपस्तोषितस्तस्मै. B. C. जेतुं जगद्वयं
प्रादाद्धरं वीराय विश्वेशः for वीरं वीराय विश्वेशः प्रादाज्जेतुं जगद्वयम्. [C. वीरस्य
for वीराय].

स कदाचिद्रटभागं नगं नाकौकसामरिः
हारगौरं हरस्थानं पटुनादं व्यपाटयत् ॥ ३९ ॥
स्फुरन्नगशिरस्त्यक्तैरुभदभदनिर्क्षरैः ।
स्पृष्टे पूषणि शंकारं घोरमातन्वति क्षणात् ॥ ४० ॥
वाजिनः प्रग्रहाकृष्टस्वलीनावक्रकन्धरान् ।
एकतो जवयत्यद्रिपातभीत्यार्कसारथौ ॥ ४१ ॥
घूर्णमानमहाशैलतटभ्रष्टे मुहुर्मुहुः ।
मत्तस्येवोत्तरीये स्वस्थानं त्यजति निर्क्षरे ॥ ४२ ॥
गौरीभयपरिष्वङ्गस्पर्शलब्धमहोत्सवे ।
संक्रुद्धधूर्जटिक्रोधप्रतिलोमप्रवर्तिनि ॥ ४३ ॥
कपालनयनच्छिद्रं जटाबद्धफणावति ।
संकोचितफणाचक्रं विशत्युत्त्रासविह्वले ॥ ४४ ॥
परित्रस्ते गोपयति कृकवाकुध्वजे सति ।
कार्तस्वरमयं मेषं मातुरुत्सङ्गसङ्गिनि ॥ ४५ ॥
उत्पश्यति चिरं धीरं क्रोधरेधार्त्तचेतसि ।
भर्तुर्भूभागभङ्गस्य प्रादुर्भावं ककुब्जनि ॥ ४६ ॥

39. D. कदाचिद्रटभागं for कदाचिद्रटभागं. D.Fr. स्वगौकसां for नाकौकसां. Corrected to स्वगौकसां in the margin of Fr.

40. D. Fr. भास्वति for पूषणि. Corrected to भास्वति in the margin of D.

41. C. अर्वतः for वाजिनः D. Fr. एकतस्त्वरयत्यद्रि° for एकतो जवयत्यद्रि°.

42. C. मत्तस्येवोत्तरीये च स्थानं, D. Fr. मत्तस्येवोत्तरीयं च स्थानं for मत्तस्येवोत्तरीये स्वस्थानं.

43. C. उमाभयपरिष्वङ्गस्पर्शप्राप्त°, D. दुर्गाभयपरिरंभस्पर्शप्राप्त° for गौरीभयपरिष्वङ्गस्पर्शलब्ध°. D. संक्रुद्धधूर्जटिकोप° for संक्रुद्धधूर्जटिक्रोध°.

44. C. D. कपाललोचनच्छिद्रं for कपालनयनच्छिद्रं.

45. C. उत्सङ्गसङ्गिनि. D. Fr. उत्सङ्गवर्तिनि for उत्सङ्गसङ्गिनि. Corrected to उत्सङ्गवर्तिनि in the margin of D.

46. C. ककुब्जनि, D. Fr. ककुब्जति for ककुब्जनि.

रूढमूलमिव श्वेतैरधोलैर्भुजङ्गमैः ।
 प्रौढपुष्पमिवाग्रस्थस्फुरन्नक्षत्रमण्डलैः ॥ ४७ ॥
 चरणेन रणत्तिहकुलाकुलमुहामुखं ।
 गिरिं गौरीपतिः कुञ्जगुञ्जत्तिन्धुं न्यपीडयत् ॥ ४८ ॥
 धराधरभराक्रान्ते बाहौ बहुभिराननैः ।
 दिक्षु दीर्घप्रतिक्रान्तो रावणेन कृतो खः ॥ ४९ ॥
 तं देवं स शिरश्छेदव्रणचक्रैरपूजयत् ।
 नीलकुट्टिमविन्यस्तैर्मण्डलैरिव कौङ्कुमैः ॥ ५० ॥
 आज्ञापयितुमेतस्य राक्षसस्य दिशो दश ।
 वक्त्राणि पंक्तिसंख्यानि पुनः सृष्टानि शूलिना ॥ ५१ ॥
 तमःस्थानं तमासाद्य बालिशं कुलिशं रणे ।
 अजहादज धाम स्वं वैकुण्ठस्य विकुण्ठितम् ॥ ५२ ॥
 तमग्राप्यनवधेन वसुना वासवः स्वयम् ।
 अजर्यं पूजयत्येकवीरं वैरस्य शान्तये ॥ ५३ ॥

47. C. शुभेः, D. शुभैः for श्वेतैः. B. अधोलैः for अधोलैः. Corrected to अधोलैः in the margin of B.

48. C. रणत्तिहकुलाकुलदरीमुखं, D. Fr. रटत्तिहकुलाकुलदरीमुखं for रणत्तिहकुलाकुलमुहामुखं. B. C. कुञ्जगुञ्जत्तिन्धुं for कुञ्जगुञ्जत्तिन्धुं. D. Fr. व्यपीडयत् for न्यपीडयत्.

49. D. Fr. भुजे भूरिभिराननैः for बाहौ बहुभिराननैः.

50. B. देवं तं स for तं देवं स. D. Fr. चक्राप्ययाजयत् for चक्रैरपूजयत्. C. शमकुट्टिमविन्यस्तैः, D. कृष्णकुट्टिमविन्यस्तैः for नीलकुट्टिमविन्यस्तैः.

51. B. दानवस्य, C. दैतेयस्य, D. दनुजस्य, Fr. रावणस्य for राक्षसस्य. We with A. supported by the Calcutta as well as the Sinhalese editions. C. भूयः सृष्टानि, D. भूयः सृष्टानि, Fr. पुनः सृष्टानि for पुनः सृष्टानि.

52. D. Fr. have the following for our text:—स्वं धामाज्यमजह-
[हा] द्वैकुण्ठस्य विकुण्ठितम् । तमासाद्य तमःस्थानं बालिशं कुलिशं रणे. Agreeing with K. Dharmārāma and H. Sumangala.

53. D. अजर्यं, Fr. दुर्जर्यं for अजर्यं.

बलिं वज्राय पौलोमी सस्मितं विगतादरा ।
 कुर्वती कुरुते शक्रं व्रीडासन्नमिताननम् ॥ ५४ ॥
 यक्षनाथो दिशंस्तस्मै केवलं धनदो धनम् ।
 सर्वस्वहरणप्रीतो रावणस्तु धनेश्वरः ॥ ५५ ॥
 धर्म्यं कर्म परित्यज्य प्रीणाति पिशितप्रियम् ।
 प्रेतराजोऽप्यभिप्रेतभक्ष्यदानेन दानवम् ॥ ५६ ॥
 दूरतः सेवते भानुरादित्यमणितोरणात् ।
 च्युते तन्मन्दिरद्वारदाहभीतो हुताशने ॥ ५७ ॥
 निवृत्ततत्सरः पद्मस्वापकारणतेजसा ।
 बोधनीयं किलाशेषमिन्दुना कौमुदं वनम् ॥ ५८ ॥
 यथा न कज्जलस्पर्शचित्रवैवर्ण्यसंभवः ।
 तथा ज्वलितुमादिष्टो दीपकृत्यो वृषाकपिः ॥ ५९ ॥
 लब्धसेवावकाशः सन् सेवते तं समीरणः ।
 रतिक्रमथुमदेहं तरङ्गान्तरगोचरः ॥ ६० ॥
 पातालहृदयान्तःस्थं पद्मरागं पयोनिधिः ।
 अग्रमांसमिवोद्धृत्य ददाति पिशिताशिने ॥ ६१ ॥

54. B. C. पौलोमी for पौलोमी.

55. D. Fr. वज्रायः for यक्षनाथः. C. सर्वस्वहरणात्प्रीतः for सर्वस्वहरणप्रीतः. D. Fr. रावणो द्रविणेश्वरः for रावणस्तु धनेश्वरः.

56. C. कर्म धर्म्यं परित्यज्य for धर्म्यं कर्म परित्यज्य. D. Fr. प्रेतनाथः for प्रेतराजः. C. राक्षसं for दानवं.

57. D. Fr. विभावसौ for हुताशने. Corrected to विभावसौ in the margin of D.

58. Fr. बाधनीयं for बोधनीयं. C. विधुना, D. Fr. अब्जेन for इन्दुना.

59. B. न यथा धूमस्पर्शेन, C. न यथा धूमिकास्पर्शं for यथा न कज्जलस्पर्शं. D. विभावसुः, Fr. हुताशनेः for वृषाकपिः.

60. D. प्राप्तसेवा for लब्धसेवा. D. Fr. रतिक्रमथुमदेहं for रतिक्रमथुमदेहं.

61. D. Fr. पुष्परामं for पद्मरागं. C. अपांपतिः for पयोनिधिः. C. अग्रमांसमिवादाय for अग्रमांसमिवोद्धृत्य. C. दितिनन्दिने for पिशिताशिने.

काले कालाभ्रगर्भेऽपि निर्मदा नर्मदादयः ।
 नन्दयन्ति सदा नद्यो वज्रैर्वज्रायुधद्विभम् ॥ ६२ ॥
 प्रियाजनपरिष्वङ्गप्रीतिं कर्तुं निरंतराम् ।
 निशि ज्ञातमनोवृत्तिस्तमुपैति हिमागमः ॥ ६३ ॥
 तस्योद्यानवनं विश्वं दिवः प्रवसता सता ।
 सर्वर्तुषु निजैः पुष्पैर्भूष्यते मधुनाऽधुना ॥ ६४ ॥
 दुराराध्यस्वभावस्य समालम्ब्य सिषेविषाम्
 जलक्रीडादिनं तस्य ग्रीष्मश्चिरमुदीक्षते ॥ ६५ ॥
 त्रासकण्ठग्रहव्यग्रांस्तस्मिन्निच्छति मानिनः ।
 धीरं गर्जन्ति लङ्कायामकाले वारिदा अपि ॥ ६६ ॥
 अश्रान्ता बीजयत्यष्टहस्तपर्यायसंपदा ।
 इति चण्डीमभिषेप्सुः कर्तुं चामरधारिणीम् ॥ ६७ ॥
 स्तब्धकर्णो नमत्येनं श्रवणाक्षोभमास्तैः ।
 भूभक्तिकुसुमक्षेपदोषभीतो गणाधिपः ॥ ६८ ॥

62. D. नर्मदायाश्च निर्मदाः for निर्मदा नर्मदादयः.

63. D. Fr. निरंतरम् for निरंतराम्.

64. D. यत्प्रवस्तायता दिवः for दिवः प्रवसता सता. The reading of D. appears to us incorrect and corrupt. D. निजैः सृष्टैर्भूष्यते, Fr. निजैः सृष्टैर्भूष्यते for निजैः पुष्पैर्भूष्यते.

65. B. has the following for our text:—दुराराध्यस्वभावस्य ग्रीष्मस्तस्य सिषेविषाम् । समालम्ब्य जलक्रीडादिनं चिरमुदीक्षते. Agreeing with the Sinhalese edition. C. जलकेलीदिनं, D. Fr. अंबुकेलिदिनं for जलक्रीडादिनं. Corrected to अंबुकेलिदिनं in the margin of D.

66. D. Fr. स्थिरं for धीरं. Corrected to स्थिरं in the margin of D. D. Fr. सौयदाः for वारिदाः.

67. C. अश्रान्तं, D. Fr. सततं for अश्रान्ता. Corrected to सततं in the margin of Fr. D. वाहिनीम् for चारिणीम्.

68. D. Fr. स्थिरकर्णैः for स्तब्धकर्णैः. C. D. भवणाक्षेपं, Fr. भवणाक्षोभं. for भवणाक्षोभ. C. कुसुमाक्षेपं for कुसुमक्षेपं. B. Fr. गजाननः for गणाधिपः.

स्मरश्च संसदं तस्य विशति स्रस्तवाससा ।
 प्रतीहार्यो स्मिताकूतविभ्रमैः कथितागमः ॥ ६९ ॥
 शुद्धान्तमन्ततः शुद्धः स्त्रीजनस्य तदाज्ञया ।
 लीलोपदेशदानैकव्यग्रो विशति मन्मथः ॥ ७० ॥
 त्वयि रसाकृति स्वर्गसम्पन्नामपि दैवते ।
 कथं नक्तंचरेणैवं दिवस्त्रासो वितन्यते ॥ ७१ ॥
 भ्रातरि द्विषतो बाहुभग्नौजासि बिडौजसि ।
 भोगिभोगे चिरं तावत्केयं देवस्य शायिका ॥ ७२ ॥
 आत्मस्वन्नुगुणं दैवं दृष्ट्या मन्यामहे तव ।
 न हि त्वं दैवहीनस्य जनस्य तु सुदर्शनः ॥ ७३ ॥
 इत्थं वाचस्पतौ वाचं व्याहृत्य विरते क्षणम् ।
 स्वर्गे च स्वप्रतिजल्पस्पृहानिःस्पन्दवर्तिनि ॥ ७४ ॥

69. B. प्रतिहार्यो for प्रतीहार्यो. C. स्मितव्यक्त°, D. स्मितादिष्ट°, Fr. स्मितोद्दिष्ट° for स्मिताकूत°.

70. D. शुद्धान्तमन्तःशुद्धः सन्, Fr. शुद्धान्तमन्यतः शुद्धः for शुद्धान्तमन्ततः शुद्धः. D. agrees with the Calcutta edition.

71. A. C. देवते for दैवते. C. रात्रिचरेणैवं for नक्तंचरेणैवं. D. Fr. वितायते for वितन्यते. We prefer देवते for दैवते.

72. B. C. सुखा for चिरं. Corrected to सुखा in the margin of C.

73. B. reads the following for our text:—दैवं मन्यामहे दृष्ट्या तवानुगुणमात्मसु । जनस्य दैवहीनस्य न हि त्वं सुखदर्शनः. Agreeing with the Sinhalese edition. C. लोकस्य सुखदर्शनः, Fr. जनस्य सुखदर्शनः for जनस्य तु सुदर्शनः. Corrected to सुखदर्शनः in the margin of Fr.

74. B. C. एवं वाचस्पतौ वाचं संघुष्य विरते क्षणं for इत्थं वाचस्पतौ वाचं व्याहृत्य विरते क्षणम्. Corrected to संघुष्य in the margins of B. C. [C. क्षणान् for क्षणं].

कुक्षिस्थनिःशेषलोकत्रयभरोद्बहोऽप्यहम् ।

विधाय मानुषीकुक्षौ वासं शोकक्षयाय वः ॥ ७५ ॥

भत्वा राम इति ख्यातः कुर्या भर्तुः सुरद्विषाम् ।

एकवाणकृताशेषशिरश्छेदपराभवम् ॥ ७६ ॥

इत्युदारमुदाहृत्य वचो वाचामगोचरः ।

तत्याज वेदविद्वेद्यो वर्षातल्पं वृषानुजः ॥ ७७ ॥

चिरशयनगुरुं स्वभोगभारं

भुजगपतिः शनकैर्वितत्य खेदात् ।

शिथिलितफणपंक्तिमुक्तदीर्घ-

श्वसितविधूतमहार्णवोऽवतस्थे ॥ ७८ ॥

भूमिस्पर्शभयादुपेत्य तरसा लक्ष्म्या करेणोद्धृतं

व्यालम्बैकपटान्तमंसशिखरे क्षिप्तोत्तरीयं ततः ।

निद्रामन्थरताम्रलोचनयुगो लीलालसन्यासया

गत्या निर्जितवारणेन्द्रगमनः कापि प्रतस्थे हरिः ॥ ७९ ॥

इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य

कृतौ जगत्पत्यभिगमनो नाम द्वितीयः सर्गः ।

75. C. reads the following for the first line of our text:—
अपि कुक्षिस्थनिःशेषलोकत्रयभरोद्बहः. Agreeing with the Sinhalese edition.
D. Fr. प्रपय for विधाय. D. Fr. मर्त्यजीकुक्षिवासं for मानुषीकुक्षौ वासं. C. मन्पु-
क्षयाय for शोकक्षयाय.

76. B. C. दाशरथिज्येष्ठः for राम इति ख्यातः. D. has the following
for the first line:—कुर्या राम इति ख्यातो भूत्वा भर्तुः सुरद्विषाम्. Agreeing
with the Sinhalese edition. C. शीर्षच्छेदपराजयम् for शिरश्छेदपराभवम्.

77. C. उदीर्यासौ for उदाहृत्य. D. Fr. सुमोच for तत्याज.

78. D. Fr. उरगपतिः for भुजगपतिः. D. Fr. ग्लानेः for खेदात्.

79. B. नीरस्पर्शं, C. वारिस्पर्शं for भूमिस्पर्शं. B. सहसा for तरसा. D.
देव्या, for लक्ष्म्या. C. अंगशिखरे, D. अंगशिखरे for अंसशिखरे. D. Fr. रक्तलोचन-
युगः for ताम्रलोचनयुगः. D. प्रभुः for हरिः.

तृतीयः सर्गः ।

अथ श्रियः प्राणसमस्य तस्य
ज्ञात्वा विविक्षामिव मर्त्यधाम ।
पूर्वावतीर्णः सुमनःसमृद्ध्या
सम्यग्वसन्तो भुवनं ततान ॥ १ ॥
भ्रान्त्वा विवस्वानथ दक्षिणाशा-
मालम्ब्य सर्वत्र करप्रसारी ।
ऋत्विक् ततो निःस्व इव प्रतस्ये
वमूपलब्धै धनदस्य वासम् ॥ २ ॥
वृक्षा मनोज्ञयुति चम्पकाख्या
रूपं वितेनुर्नवकुङ्कुलाढ्याः ।
न्यस्ता वसन्तस्य वनस्थलीभिः
सहस्रदीपा इव दीपवृक्षाः ॥ ३ ॥
सम्पिण्डितात्मावयवा उदीयुः
पद्मा नवाः कण्टकितोर्ध्वदण्डाः ।
अन्तर्जलावासविरूढशीत-
त्रस्ता वसन्तातपकाम्ययेव ॥ ४ ॥

1. A. reads the following for our text:—अथो वसन्तः सुमनः
समृद्ध्या पूर्वावतीर्णो भुवनं ततान । तस्य श्रियः प्राणसमस्य सम्यग् ज्ञात्वा विविक्षामिव
मर्त्यधाम. Agreeing with the Sinhalese edition. D. Fr. अथो for अथ. C. -
मत्वा for ज्ञात्वा. D. Fr. मर्त्यसम. for मर्त्यधाम. Fr पूर्वावरुदः for पूर्वावतीर्णः.

2. C. क्रान्त्वा, D. क्रन्त्वा for भ्रान्त्वा. D. Fr. यत्रोपलब्धः for वमूप
लब्धै. D. Fr. वासः for वासं. D. Fr. agree with the सुभाषितावली.

3. B. reads the first two lines thus:—रूपं वितेनुर्नवकुङ्कुलाढ्या वृक्षा
मनोज्ञयुति चम्पकाख्याः. Agreeing with the Sinhalese edition. C. इमाः
for वृक्षाः. D. चम्पकाख्यरूपं, Fr. चम्पकाक्षरूपं for चम्पकाख्यारूपं. D. Fr.
कुङ्कुलाढ्याः for कुङ्कुलाढ्याः.

4. D. Fr. विरूढशीतपङ्क्तिः for विरूढशीतत्रस्ताः. Corrected to this
in the margin of Fr.

कर्णे कृतो दीर्घविलोचनाना-

मालोलदृष्टिद्युतिभिन्नरागः ।

बालोऽप्यशोकप्रभवः प्रवालः

कान्तिं प्रपेदे परिणामगम्याम् ॥ ५ ॥

प्रादुर्बभूवुर्नवकुङ्गलानि

स्फुरन्ति कान्त्या करवीरजानि ।

प्रवासिनां शोणितपाटलानि

तीरीफलानीव मनोभवस्य ॥ ६ ॥

वन्ध्योऽपि सालक्तकपादघातं

लब्ध्वा रणद्वूपुरमङ्गनानाम् ।

उद्धूतरोमांच इवातिहर्षात्

पुष्पांकुरैरास नवैरशोकः ॥ ७ ॥

महीध्रमूर्ध्नि भ्रमरेन्द्रनीलै-

र्विभक्तशोभः शिखिकण्ठनीलैः ।

गृहीतभास्वन्युकुटानुकार-

स्ततान कान्तिं नवकर्णिकारः ॥ ८ ॥

5. B. कृतः for कृतः. C. लायतलोचनानां for दीर्घविलोचनानां. D. बालः for बालः. D. Fr. प्रवालः for प्रवालः. C. प्रभां, D. Fr. दीप्तिं for कान्तिं. D. Fr. °रम्याम् for °गम्याम्.

6. D. Fr. आविर्बभूवुर्नवकुङ्गलानि for प्रादुर्बभूवुर्नवकुङ्गलानि. D. Fr. मनो-भुवस्य for मनोभवस्य.

7. D. वन्ध्योऽपि for वन्ध्योऽपि. D. Fr. रटनूपुरं for रजतूपुरं. D. Fr. इव प्रहर्षात् for इवातिहर्षात्.

8. D. Fr. °काले [लैः] for °नीलैः. D. Fr. दीप्तिं for कान्तिं. Fr. °कर्णिकारः for °कर्णिकारः.

वासन्तिकस्यांशुचयेन भानो-

र्हमन्तमालोक्य हतप्रभावम् ।

सरोरुहामुद्धृतकंटकेन

प्रीत्येव रम्यं जहसे वनेन ॥ ९ ॥

समीरणानर्तितमंजरीके

चूते निसर्गेण निष्कृताभावाः ।

पुष्पावतंसेषु पदं न चकु-

र्दीप्तिष्विवाशोकवनेषु भृंगाः ॥ १० ॥

विनिद्रपुष्पाभरणः पलाशः

समुल्लसत्कुन्दलतावनदः ।

उद्भूतभस्मा मधुनेव रेजे

राक्षीकृतो मन्मथदाहवह्निः ॥ ११ ॥

वसन्तदीप्तातपस्वेदितानां

महीरुहां वातचलाः प्रवालाः ।

जिह्वा यथा विद्रुमभङ्गताम्रा

निष्कासिता रेजुरतिश्रमेण ॥ १२ ॥

9. D. Fr. अंशुगणेन for अंशुचयेन. Corrected to अंशुगणेन in the margin of D. रम्यं जहासे हतप्रभावम् प्रीत्या वनेन सरोरुहाणाम्, Fr. वनेन प्रीत्या प्रभुरं जहासे for प्रीत्येव रम्यं जहसे वनेन. D. agrees with the Sinhalese edition. these readings appear to us ungrammatical and incorrect.

10. D. प्रभंजनानर्तित° for समीरणानर्तित°. Corrected प्रभंजनानर्तित° in the margin of Fr. But the original reading is distinctly clear.

11. C. विभिन्न°, D. प्रकुल°, Fr. प्रकुल° for विनिद्र°. D. Fr. °लतानिवदः for °लतावनदः. D. Fr. पुंजीकृतः for राक्षीकृतः.

12. D. वायुचलाः for वातचलाः D. प्रवालाः for प्रवालाः.

प्रालेयकालप्रियविप्रयोग-

ग्लानेव रात्रिः क्षयमाससाद ।

जगाम मन्दं दिवसो वसन्त-

क्रूरातपश्चान्त इव क्रमेण ॥ १३ ॥

ततः स्मरस्याहवधामकल्पं

क्षोणीपतिभ्रान्तशिलीमुखाङ्गम् ।

उद्यानमासेवत रक्तदीप्ति-

संतानभास्वत्करवीरकीर्णम् ॥ १४ ॥

रम्याणि रामानुगतो विहङ्ग-

पक्षानिलानर्तितपल्लवानि ।

उद्भ्रान्तभृङ्गाणि लतागृहाणि

संभावयामास रहोविहारैः ॥ १५ ॥

त्वमप्रमादं कुरु नूपुराङ्गौ

भर क्षणं कांचि नितम्बभारम् ।

इतीव तस्मिन्विहरन्नुपस्त्री-

कक्ष्यातुलाकोटिपुटैर्निनेदे ॥ १६ ॥

13. C. °ग्लानेव, D. Fr. °ग्लानश्च for °ग्लानेव. D. Fr. नक्तं for रात्रिः. Fr. इयाव for जगाम. D. °कलान्तः for °श्रान्तः.

14. C. °सद्यकल्पं, D. °भूम [मि]-कल्पं for °धामकल्पं.

15. C. बालाडुगतः, D. रामाडुमृतः for रामाडुगतः, C. पतंगपत्रानिला-कम्पितपल्लवानि, D. शकुन्तपक्षानिलाकम्पितपल्लवानि, Fr. पतंगपत्रानिलानर्तितपल्ल-वानि for विहंगपक्षानिलानर्तितपल्लवानि. D. संमानयामास, Fr. संपूजयामास for संभावयामास.

16. D. Fr. नन्वप्रमादं for त्वमप्रमादं. C. भरस्व त्वं कांचि, D. धरस्व त्वं कांचि for भर क्षणं कांचि. D. नृपक्षीकक्षा° for नृपक्षीकक्ष्या°.

चिक्षेप बाला मुहुरर्धदृष्टिं
 पत्यावनङ्गक्षतर्धैर्यवृत्तिः ।
 दूरस्थपुष्पस्तवकावभङ्ग-
 व्याजेन संदर्शितबाहुमूला ॥ १७ ॥
 पत्या परस्या नु विधीयमाने
 विलासवत्याश्चरणान्तरागे ।
 अन्यत्र युक्तोऽपि बन्ध रागं
 लास्यारसस्तत्प्रतिपक्षनेत्रे ॥ १८ ॥
 पातुं मुदत्या वदनारविन्द-
 मादाय दृष्टो ललनाभिरीशः ।
 अपुष्परेणुव्यथितेऽपि तस्या-
 श्रिक्षेप नेत्रे मुखगन्धवाहम् ॥ १९ ॥
 पुष्पावभङ्गे निजहस्तकान्त्या
 विन्यस्तरागं कठिनं पलाशं ।
 प्रवालकृत्ये विनियोजयन्ती
 भर्त्रा परा सस्मितमालिलिङ्गे ॥ २० ॥

17. C. ददौ हि बाला मुहुरर्धचक्षुः, D. ददौ हि रामा मुहुरर्धदृष्टिं, Fr. चिक्षेप बाला मुहुरर्धचक्षुः for चिक्षेप बाला मुहुरर्धदृष्टिं. B. भर्त्रेयर्नगक्षितं, Fr. पतावनंगक्षितं for पत्यावनंगक्षितं. D. स्तवकावभंगं. for स्तवकावभेगं.

18. B. परस्याः प्रविधीयमाने, C. परस्याश्च, D. परस्यास्तु, Fr. परस्या हि for परस्या नु. Corrected परस्या हि in the margin of Fr. B. agreeing with the Sinhalese edition.

19. C. मुदत्याः, D. मुदल्याः for मुदत्याः. D. Fr. प्रमदाभिः for ललनाभिः. C. गन्धवातम् for गन्धवाहम्.

20 Fr. प्रवालकृत्ये for प्रवालकृत्ये. D राज्ञा for भर्त्रा. C. सस्पृहं for सस्मितं. Corrected to सस्पृहं in the margin of C. The original reading is blotted with yellow fluid.

स्निग्धद्विजालीरुचिरं प्रियङ्गु-
 श्यामद्युतिश्चारुतमालकान्ता ।
 विभर्षि गन्धादृतभृङ्गचक्रं
 सन्माधवीमण्डपमेतदास्यम् ॥ २१ ॥
 मध्येललाटं तिलकस्य वृत्ति-
 रोष्ठद्युतिर्भाति च पाटलेयम् ।
 पुन्नागसंयोगविभूषिताया-
 श्वेतश्च ते यातमशोकभावम् ॥ २२ ॥
 किं कौतुकेन श्रमकारिणा ते
 मृज त्वमुद्यानविहाररागम् ।
 बाले त्वमस्योपवनस्य लक्ष्मी-
 रित्येवमूचे ललना सखीभिः ॥ २३ ॥
 प्रियेण कर्णे विनिवेशितस्य
 तन्व्या नवाशोकदलस्य रागः ।
 आनीलया नेत्ररुचा निरस्त-
 स्तस्या जगामेव विपक्षचक्षुः ॥ २४ ॥

21. D. Fr. °सुभर्षि for °रुचिरं. C °भृङ्गचक्रम् for °भृङ्गचक्रम्.

22. C. मध्येकपोलं for मध्येललाटं. D. Fr. चेतः समायातमशोकतान्ते for चेतश्च ते यातमशोकभावम्. D. Fr. agree with the Sinhalese edition.

23. C. सुञ्चस्व तूयानविहाररागं, D. त्यजत्वमुद्यानविलासरागं, Fr. मृजस्व तूयानविहाररागं for मृजस्वमुद्यानविहाररागं. C. तन्वि for बाले. D. प्रमदा for ललना.

24. B. reads the first two lines thus:-प्रियेण तन्व्या विनिवेशितस्य कर्णे नवाशोकदलस्य रागः. Agreeing with the Sinhalese edition. C. कान्तेन कर्णे विनिवेशितस्य, D. प्रियेण श्रोत्रे विनिवेशितस्य for प्रियेण कर्णे विनिवेशितस्य. The reading of D. is Corrupt. D. दृष्टिरुचा for नेत्ररुचा.

हारिप्रलापोऽथ निधिर्गुणानां
 निधाय चक्षुर्मदमन्दपातम् ।
 पर्यन्तभूमौ निकटोपयाता-
 युवाच वाचं प्रतिहाररक्षीम् ॥ २५ ॥
 कुर्वन्ति लोभेन विलोकयन्त्यः
 कुरङ्गनेत्रा विलसत्प्रसूनम् ।
 शुभाभिरनं नयनप्रभाभिः
 शारत्विषं पुष्पतरुं तरुण्यः ॥ २६ ॥
 विभाति भृङ्गीसरणी सरन्ती
 गन्धाहृता चम्पककुङ्कुलाग्रे ।
 अन्तं प्रदीपस्य निषेवमाणा
 धूमावली कज्जलरेखिणीव ॥ २७ ॥
 विलोकयाक्ष्णोः शितिकान्तिजालै-
 रुदन्यया वारिविगाहितायाः ।
 रक्तोत्पलं तभिकटप्ररूढ-
 मिन्दीवरत्वं गमितं हरिण्याः ॥ २८ ॥

25. C. हारिप्रवादीऽथ for हारिप्रलापोऽथ, D. आवाय, Fr. निक्षिप्य for विवाय, C. नेत्र, D. नेत्रे for चक्षुः, D. मदमन्दपाते for मदमन्दपातम्, D. प्रतिहार-
 रक्षां for प्रतिहाररक्षीं.

26. B. शुभाभिरनं नयनप्रभाभिविलोकयन्त्यो विलसत्प्रसूनम् । कुर्वन्ति लोभेन
 कुरङ्गनेत्राः, C. कुरङ्गनेत्रा विलसत्प्रसूनम् । कुर्वन्ति लोभेन विलोकयन्त्यः for कुर्वन्ति
 लोभेन विलोकयन्त्यः । कुरङ्गनेत्रा विलसत्प्रसूनम्, C. पुण्याभिः, Fr. सिवाभिः for
 शुभाभिः, D. Fr. युवत्यः for तरुण्यः, B. agrees with the Sinhalese
 edition.

27. D. Fr. 'कुङ्कुलाग्रे for 'कुङ्कुलाग्रे, D. Fr. धूमावलिः for धूमावली, C.
 कज्जलरेखिनीव for कज्जलरेखिणीव.

28. D. Fr. 'कान्तिपुञ्जैः for 'कान्तिजालैः, Fr. पिपासया for रुदन्ययाः
 C. नीर°, Fr. तौय° for वारि°. Corrected to तौय° in the margin of Fr.

संच्छादितं पद्मरजोवितानैः

परिभ्रमन्वारिणि राजहंसः ।

स्ववर्त्मरेखाभिरसौ विभज्य

प्रयच्छतीवाब्जवनं खगेभ्यः ॥ २९ ॥

इयत्प्रमाणोऽपि सरप्रदेश-

स्तव प्रसादेन ममास्तु भोग्यः ।

इत्येष संदर्शयतीव मद्-

ईसाय शोषाय विसारितांसः ॥ ३० ॥

पद्मः सितोऽयं पवनावधूतै-

र्निधौतरागो नु तरङ्गलेशैः ।

संभावितो नु द्रुहिणेन तावत्

कृतादिकर्मापि न यावकेन ॥ ३१ ॥

ततः सलीलं सलिलं विभिन्द-

न्नेवं वदन्नेव वराङ्गनाभिः ।

वृतो वृषेन्द्रोपमखेलगामी

स दीर्घिकां दीर्घभुजो जगाहे ॥ ३२ ॥

29. D. प्रच्छादिते, Fr. आच्छादिते for संच्छादिते. D. पद्मरजःपिधानैः for पद्मरजोवितानैः. C. D. परिभ्रमन् for परिभ्रमन्. A. B. स्ववर्गरेखाभिः for स्ववर्त्मरेखाभिः. C. D. द्विजैभ्यः for खगेभ्यः.

30. D. प्रसारितांसः, Fr. प्रसारितांसः for विसारितांसः. Corrected to प्रसारितांसः in the margin of Fr.

31. D. सितोऽयं पद्मः पवनावधूतैः for पद्मः सितोऽयं पवनावधूतैः. C. निर्णिकरंगो नु तरंगलेशैः, D. निर्णिकरागो नु तरंगलेशैः for निधातरागो नु तरंगलेशैः. D. संभावितो नु द्रुहिणेन तावत् for संभावितो नु द्रुहिणेन तावत्.

32. C. तदा for ततः. C. Fr. विभंजन् for विभिन्दन्.

तस्योरसि सत्रकुलैककेवो-

स्तरङ्गदोषा कमलाकरेण ।

न्यस्ता मुहुः पङ्कजरेणुपङ्क्तिः

सौवर्णसूत्रश्रियमाततान ॥ ३३ ॥

पद्माकरो वारि विगाहमानं

कामीव रामाजनमूरुदघ्नम् ।

वीचीकराग्रेण नितम्बभागे

व्यास्फालयामास शनैः सशब्दम् ॥ ३४ ॥

तस्यावगाहे वनिताजनस्य

दूरीकृतः पीननितम्बचक्रैः ।

लब्धप्रवेसस्तमुषूदरेणु

स्तनैरुदासेऽथ सरस्तरङ्गः ॥ ३५ ॥

क्रीडापरिक्षोभरयेण तासा-

मुत्सारिते पङ्कजरेणुजाले ।

कुसुम्भरक्तादिव कञ्चुकात्तत् ।

कुष्ठं बभासेऽम्बुरुहाकराम्भः ॥ ३६ ॥

33. D. शत्रं for सत्रं. D. Fr. 'पाञ्चपङ्क्तिः for 'पञ्चपङ्क्तिः. D. 'हैरव्य' for सौवर्ण.

34. C. वामाजनं, D. बालाजनं, Fr. वीचाजनं for रामाजनं. D. भोगीसयाग्रेण for वीचीकराग्रेण. C. नितम्बदेशे for नितम्बभागे.

35. C. ललना, D. महिला, Fr. रमणी for वनिता. D. Fr. प्रोत्सारिका for दूरीकृतः. C. 'विम्बैः, D. 'वारैः, Fr. 'वृन्दैः for 'चक्रैः.

36. C. केशी, D. श्लेषा for क्रीडा. D. Fr. दूरीकृते for मुत्सारिते. D. 'पद्मचात्रे, Fr. 'पाञ्चजाले for 'पञ्चजाले. B. कुसुम्भरक्तात्, C. कुसुम्भचोणात्, D. कौटुम्भरक्तात्, Fr. कुसुम्भरक्तात् for कुसुम्भरक्तात्.

रामाभिरुत्कण्टकदण्डमग्रे

संभावितं न च्छिदया सरोजम्

इन्दीवराणामुदहारि पंक्ति-

दीप्ति मृदुष्वेव जनस्य शक्तिः ॥ ३७ ॥

बालापरिष्वंगसुखाय पत्यु-

रन्तर्जलावारितमूर्ति यातुः

विघ्नाय वैमल्यमपां बभूव

व्यर्थः प्रसादो हि जलाशयानाम् ॥ ३८ ॥

भृंगा निलीनेन सरोजखण्डे

योषिद्वितीयेन नराधिपेन

उत्सारिता वक्तुमिवापरासां

कर्णान्तपीयुर्निहितावतंसम् ॥ ३९ ॥

नृपेण केलीकलहेऽपरस्या-

शिखञ्च्युतस्याम्बुजिनीपलाशे

हारस्य वीचीकाणिकाः समीपे

पूर्वस्थिताः संवरणान्यभूवन् ॥ ४० ॥

37. D. कान्ताभिः for रामाभिः. Fr. नाड for 'दण्ड' D. संमानितं for संभावितं. C. राजिः for पंक्तिः.

38. A. अन्तर्जलावारितमूर्ति यातुर्बालापरिष्वंगसुखाय पत्युः, B. अन्तर्जलावारितमूर्तिवाता° [second line is completely blotted], D. रामापरिष्वंगसुखस्य खण्डेरन्तर्जलावारितमूर्ति यातुः, Fr. बालापरिष्वंगसुखस्य हेतोस्तर्जलावारितमूर्ति यातुः for the first two lines of our text. A. B. agree with सुकिञ्चुकावली, D. Fr. वैमल्यं for वैमल्यं. A. व्यर्थः प्रयासो हि जलाशयानां, B. वृथा प्रयासो हि जलाशयानां, D. शुधा प्रसादो हि जलाशयानां for व्यर्थः प्रसादो हि जलाशयानां. A. agrees with the सुकिञ्चुकावली.

39. B. C. सरोजखण्डे for सरोजखण्डे. D. योषिद्वितीयेन, Fr. कान्ताद्वितीयेन for योषिद्वितीयेन. Fr. जनाधिपेन for नराधिपेन. D. प्रोत्सारिताः for उत्सारिताः.

40. C. भूपेन for नृपेण. D. अंबुजिनीप्रपण for अंबुजिनीपलाशे.

क्रीडाविमर्दे वलयस्य भिन्न-

भ्रष्टस्य चिक्षेप विकृष्य त्वण्डम्

स्वच्छे जले बालमृणालभङ्ग-

शंकाहतः शंखमयस्य हंसः ॥ ४१ ॥

रोधोलतामण्डपयातकान्ता-

संभोगतः सर्पति काञ्चिनादे

ररक्ष राजानमथ व्यलीका-

दुच्चासमुक्तः कलहसनादः ॥ ४२ ॥

निरुद्धहासस्फुरिताधरोष्ठः

सद्यःसमाविष्कृतरोमहर्षः ।

जलावमग्नप्रमदोपगूढे-

रुद्रासकस्तस्य बभूव गण्डः ॥ ४३ ॥

फुल्लं यदीदं कमलं किमेव-

मत्रैव नीलोत्पलयोर्विकाशः

इत्यात्तश्चको वदनं मुदत्या

हंसः सिधेवे न सरस्तरन्त्याः ॥ ४४ ॥

41. B. क्रीडाप्रमाथे, C. लीलाविमर्दे, D केलीविमर्दे for क्रीडाविमर्दे. D. वलयस्य for वलयस्य D. अच्छे जले, Fr. अच्छोदके for स्वच्छे जले.

42. A. B. रोधीलताकुञ्जवनेतवालासंभोगतः for रोधीलतामण्डपयातकान्ता-संभोगतः. C. D. इति for अथ.

43. D. संरुद्ध° for निरुद्ध°. D. °स्फुरिताधरोष्ठः for स्फुरिताधरोष्ठः. C. °लोम-हर्षः for °रोमहर्षः. Fr. नीरावमग्न° for जलावमग्न°. D. Fr. गण्डः for गण्डः.

44. C. नलिनं for कमलं. D. विकाशः for विकाशः. Fr. लपनं for वदनं. Corrected to लपनं in the margin of Fr.; D. सुमुख्याः for मुदत्याः.

सुगन्धिनिश्वासगुणावकृष्टं
 मुखे पतन्तं करपल्लवेन ।
 दुर्वारमन्तःसलिलप्रवेशात्
 तत्याज काचिद्भमरीसमूहम् ॥ ४५ ॥
 मत्स्येन चीनांशुकपृष्ठलक्ष्य-
 कांचीमणिग्रासकुतूहलेन ।
 आघ्राय मुक्तोपनितम्बमेका
 संत्रासभृगंभु चिरं चकम्पे ॥ ४६ ॥
 तत्याज नो सव्यपदेशमन्या
 व्युदस्तवात्साः सलिलं नृपेण ।
 स्थानप्रयुक्तः कपटप्रयोगः
 क्वचिद्विपत्तेर्हि जनं भुनक्ति ॥ ४७ ॥
 हतान्तरीया हृदयेश्वरेण
 व्रीडोपतप्ता पयसः प्रसादात् ।
 व्यर्थप्रणामाश्रुनिपातवृत्तिः
 काचिज्जलं संभ्रमयाञ्चकार ॥ ४८ ॥

45. C. 'गुणोपकृष्टं' for 'गुणावकृष्टं'. C. मुखे भ्रमन्तं, D. आस्ये भ्रमन्तं, Fr. आस्ये पतन्तं for मुखे पतन्तं. D. भ्रमोच for तत्याज.

46. C. D. 'दृश्य' for 'लक्ष्य'. Corrected to 'दृश्य' in the margin of D.; C. D. चाघ्राय for आघ्राय. C. reads this verse after the 44th stanza of our text.

47. C. has the following for the last two lines:—स्थानप्रयुक्तो हि जनं भुनक्ति क्वचिद्विपत्तेः कपटप्रयोगः. Agreeing with the Sinhalese edition, D. स्थाने प्रयुक्तः for स्थानप्रयुक्तः. Fr. विभर्ति for भुनक्ति.

48. Fr. हतान्तरीया for हतान्तरीया. D. लज्जोपतप्ता for व्रीडोपतप्ता. D. Fr. संभ्रमयाम्भुव for संभ्रमयाञ्चकार. Corrected to 'चकार' in the margin of D. The original reading though blotted by yellow colour appears to be 'बभूव'.

सामि प्रबुद्धस्य कुशेक्षयस्य
 कोशे मुरक्न्यासनिरुद्धदृष्टिम् ।
 स्पष्टं प्रयेते कलहसञ्चारं
 निःसन्दमुत्स्वण्डितवीचि काचित् ॥ ४९ ॥
 संक्षोभितोद्दामसरस्तरङ्ग-
 क्षिप्ता किलैका नृपतिं कुचाभ्याम् ।
 आहत्य धृष्टस्वकृतापवाद-
 व्यपायरम्यं मुहुरालम्बे ॥ ५० ॥
 अन्या पुराणं निजमेव वीचि-
 विक्षालिताङ्गेऽधिपतेः पृथिव्याः
 पदं नखस्य स्फुटकुङ्कुमाङ्कं
 दृष्ट्वा परं संशयमालम्बे ॥ ५१ ॥
 किं राजहंसस्य शशाङ्कबिम्ब-
 छायापुष्पञ्जरिर्यं प्रवालैः
 बद्धा गन्धोज्ज्वलकेशराग्र-
 च्छेदेषु दिग्धा नु सरोजकान्त्या ॥ ५२ ॥

49. D. ईषत्प्रबुद्धस्य, Fr. किञ्चित्प्रबुद्धस्य for सामि प्रबुद्धस्य. C. कुलावान निरुद्ध° for मुक्न्यासनिरुद्ध°, C. D. चहुं for स्पष्टं B. स्पष्टं कयासीत्कलहसञ्चारम् for स्पष्टं प्रयेते कलहसञ्चारम्. Agreeing with the Sinhalese edition. C. D. उत्स्वण्डितवीचिरन्धा for उत्स्वण्डितवीचि काचित्.

50. C. किलैकाऽधिनं, D. किलैकाऽधिनं for किलैका नृपतिं. C. agreeing with the Sinhalese edition. D. स्तनाभ्याम् for कुचाभ्याम्. Fr. व्याहत्य for आहत्य.

51. D. Fr. have the following for the first three lines:—नखस्य मार्गं निजमेव वीचिविक्षालिताङ्गे स्फुटकुङ्कुमाङ्कम् । पुराणमन्याऽधिपतेः पृथिव्याः. D. काचित् for अन्या. C. धरायाः for पृथिव्याः. C. नखानाम् for नखस्य. D. आजगाहे for आलम्बे.

52. C. मृगाङ्क° for शशाङ्क°. D. प्रवालैः for प्रवालैः. C. नद्धा for बद्धा. D. Fr. दीप्त्या for °कान्त्या.

भृङ्गोऽयमिन्दीवरमध्यपात-
 सञ्चारितैस्तद्युतिरञ्जितो नु ।
 निधाय वायं निजपक्षशोभा-
 मादत्त नु स्वादुमतः परागम् ॥ ५३ ॥
 पद्मा पदं पद्मवने विभिन्न-
 वीचीकणार्द्रहतयावकाङ्क्षम् ।
 चक्रे चिरं चारुतया नु लोभा-
 दित्यास कासामपि तत्र तर्कः ॥ ५४ ॥
 यातो नु भृङ्गः पतितः पुरास्मिन्
 बीजत्वमेवं नु विरिञ्चिसृष्टिः ।
 विपाकनीलद्युति पद्मबीजं
 कोशादुदस्येति कयाचिदूचे ॥ ५५ ॥
 प्रियोऽपरस्या गलितान्तरीये
 व्यापारयामास दृशौ नितम्बे
 तद्धस्तयंत्रच्युतवारिधारा
 नालं बभूवास्य मुखारविन्दे ॥ ५६ ॥
 सायं समादाय निकामपीत-
 मुप्तद्विरेफं मुकुलं सरोजम् ।

53. C. स्वपक्षशोभाश्रुत सनिधाय, D. Fr. निधाय व[वा]यं निजपक्षशोभा
 for निधाय वायं निजपक्षशोभा. C. agreeing with the Sinhalese edition.
 A. B. विधाय for निधाय.

54. D. Fr. अनुभिन्नमंगी° for विभिन्नवीची°. C. D. चारुतमा for चारुतया.
 D. Fr. चात्र for अत्र.

55. D. Fr. बीजत्वं for बीजत्वं. D. Fr. पद्मबीजं for पद्मबीजं.

56. C. निमृत्° for गलित°. C. सम्प्रेरयामास, D. आपातयामास for व्यापा-
 रयामास. C. °नीरधारा, D. °तोयधारा for °वारिधारा. C. D. नालः for नालं.

57. D. नर्क for सायं. D. Fr. समालम्ब्य for समादाय. C. D. °दीर्घदण्डं

काचित्करास्फालितदीर्घदण्डा
 भर्तुर्भुवः कूजयति स्म कर्णे ॥ ५७ ॥
 सा पद्मिनी पद्मविलोचनेभ्यो
 याते पतङ्गे विससर्ज भृङ्गान् ।
 समुच्छ्वस्तकामुदगन्धलुब्धान्
 स्थूलानिवोढाञ्जनवाष्पविन्दून् ॥ ५८ ॥
 नूनं पती स्थावरजङ्गमानां
 पर्यायविश्रामपरार्यतन्त्रौ ।
 एकत्र मज्जत्यधिवारि सिन्धो-
 रन्यो जहौ तत्कमलाकराम्भः ॥ ५९ ॥
 सरोजिनी तत्परिभुक्तमुक्ता
 मूर्च्छातुरेव स्तिमिता विरेजे ।
 निद्राहताम्भोजनिमीलिताक्षी
 रुग्णं मृणालीवल्यं दधाना ॥ ६० ॥
 कृतोपकारस्य निधाय जम्मु-
 द्वयं द्वयोरम्बुरुहाकरस्य ।
 भृङ्गावलीष्वञ्जनमायताक्ष्यः
 पद्मेषु दन्तच्छदयावर्कं च ॥ ६१ ॥

for °दीर्घदण्डा. A. C. पद्मः पृथिव्याः उगति स्म कर्णे for भर्तुर्भुवः कूजयति स्म कर्णे.

58. D. Fr. वाष्पविन्दून् for वाष्पविन्दून्.

59. C. D. वासरजंगमानाम् for स्थावरजंगमानाम्. Agreeing with the Calcutta and Sinhalese editions.

60. A. B. read this verse in the following way:—सरोजिनी तत्परिभुक्तमुक्ता निद्राहताम्भोजनिमीलिताक्षी । रुग्णं मृणालीवल्यं दधाना मूर्च्छातुरेव स्तिमिता विरेजे.

61. D. Fr. भृङ्गावलिषु for भृङ्गावलीषु.

सरः सहसं सह कामिनीभि-
 विहाय तुल्यो वृषवाहनस्य ।
 विभूषितो लम्बितभषजानि-
 रध्यास्त सौधं वसुधाधिनाथः ॥ ६२ ॥
 आकृष्टदृष्टिर्गगनस्य लक्ष्म्या
 लक्ष्मीभुजा वासरसन्धिभाजः ।
 काचित्कुचानम्रतनुर्बभाषे
 बाला सवालव्यजनैकपाणिः ॥ ६३ ॥
 सकुङ्कुमस्त्रीकुचमण्डलद्युतिः
 प्रवासिनां चेतसि चिन्तयातुरे ।
 निधाय तापं तपनः पतत्यसौ
 विलोलवीचावपरान्तसागरे ॥ ६४ ॥
 इयं तनुर्वासरसन्धिचारिणी
 जगत्सृजो विद्रुमभङ्गलोहिनी ।
 समं विधत्ते मुकुलं सरोरुहै-
 र्हिरण्यबाहोरपि हस्तपङ्कजम् ॥ ६५ ॥
 अयं प्रमाणं पयसः पयोनिधौ
 निमज्ज्य संदर्शयतीव भानुमान् ।

62. B. सुन्दरीभिः, D. भामिनीभिः for कामिनीभिः. Fr. विमृज्य for विहाय.

63. D. Fr. आकृष्टचक्षुः for आकृष्टदृष्टिः. B. C. गगनस्य for गगनस्य. D. Fr. पद्माभुजा for लक्ष्मीभुजा.

64. D. Fr. 'स्तनवर्तुल' for 'कुचमण्डल'. A. B. प्रवासिनीचेतसि for प्रवासिनां चेतसि. D. Fr. विधाय for निधाय. D. Fr. 'भंगावपरान्त' for 'वीच-
वपरान्त'. A. B. agreeing with the Sinhalese edition.

65. D. Fr. 'कारिणी for 'चारिणी. D. Fr. जगत्कृतः for जगत्सृजः. Fr. मकुलं for मुकुलं.

66. O. D. वीचीबलयस्य for वीचीबलयस्य. B. C. read this verse after the 67th stanza of our text.

करेण वीचीवल्लयस्य मस्तके
 विभाव्यमानस्फुरिताग्रकोटिना ॥ ६६ ॥
 विकीर्णसन्धारुणितं शतक्रतो-
 दिंशः प्रदेशादभिनिष्पतत्तमः ।
 पतङ्गतेजःपरितापलोहितं
 जगत्क्रमेण व्रजतीव निर्वृतिम् ॥ ६७ ॥
 हिमांशुबिम्बे रुद्रतदिङ्मुख-
 स्मितश्रियं बिभ्रति कोमलद्युतौ ।
 विमृज्यमानं तमसा नभस्तलं
 जहाति निर्मोकमिवाञ्जनत्विषा ॥ ६८ ॥
 अथैवमस्यावसरे वचःश्रियः
 समीक्ष्य निष्ठाशुपनीतमास्थया ।
 अपाययन्त प्रमदा मदालसाः
 स्खलद्विरास्तं मधु लम्बितादराः ॥ ६९ ॥
 प्रियोपनीतं पिबतोऽधिवासितं
 नपस्य गण्डूषमध प्रकामतः ।
 बभूव दन्तच्छदपल्लवस्तदा
 निपीतपानावसरोपदंशकः ॥ ७० ॥

67. C. प्रकीर्णं, D. प्रमृप्तं, Fr. विमृप्तं for विकीर्णं. C. D. मरस्वतः for शतक्रतोः.

68. D. Fr. हिमांशुबिम्बे for हिमांशुबिम्बे. B. C. विहीनमानं for विमृज्यमानं.

69. D. Fr. विलोक्य पानाशुपनीतमास्थया for समीक्ष्य निष्ठाशुपनीतमास्थया. The marginal note on Fr. says:—पानामापानभूमिमित्वेके. But not in the same ink as that of its text.

70. C. 'सरोपदंशकः, D. Fr. 'सरोवदंशकः for 'सरोपदंशकः.

प्रियेण वध्वा मधुलासितोत्पलं
 विपक्षगोत्रेण निगद्य लम्बितम् ।
 अपीतमप्याक्षि विधाय रागवत्
 ततान सद्यः श्रमवारि गण्डयोः ॥ ७१ ॥
 त्विषा मुखेन्दोर्मुकुलत्वमम्बुजे
 करेण नीते सति शर्वरीकृतः ।
 प्रियेक्षणस्य प्रतिबिम्बमाचरत्
 सरोजकृत्यं मधुभाजि भाजने ॥ ७२ ॥
 यियासुना पङ्कजगर्भसौरभं
 मुखं तदीयं प्रतिबिम्बमूर्तिना
 समन्मथेनेव तरङ्गितासवे
 मुहुश्चकम्पे चषके हिमांशुना ॥ ७३ ॥
 विलासवत्यो मदघूर्णलोचना
 निरूपयन्त्यः अचिरूप्यभाजने ।
 स्थितस्य मुग्धा मधुनो न जक्षिरे
 स्वरूपमिन्दुप्रतिरूपगोपितम् ॥ ७४ ॥
 विधय मानादपि पूर्वमासवः
 प्रवृद्धवामत्वमनन्यसाधितम् ।

71. D. नृपेण for प्रियेण. D. पत्न्याः for वध्वाः. C. गण्डयोः for गण्डयोः. A. B. विपक्षगोत्रेण नृपेण लम्बितं निगद्य वध्वा मधुलासितोत्पलं for प्रियेण वध्वा मधुलासितोत्पलं विपक्षगोत्रेण निगद्य लम्बितं.

72. D. Fr. प्रतिबिम्बं for प्रतिबिम्बं.

73. D. समीरितासवे for तरङ्गितासवे. D. भृशं for मुहुः. Corrected to भृशं in the margin of D.

74. B. C. मदघूर्णितेक्षणा for मदघूर्णलोचना. D. विलोकयन्त्यः for निरूपयन्त्यः. B. मुचिरौप्यं, C. मुचिभेतं for मुचिरूप्यं. C. Breaks the metre.

स्मरं नु तासां हृदये विलोचने
बन्ध रागं नु मुखे नु सौरभम् ॥ ७५ ॥

इति प्रबन्धाहितपानकातरं
प्रियाङ्गुतले शयितं निशात्यये ।
व्यबोधयन्मङ्गलवन्ति वन्दिनो
विधाय वाक्यानि विधातृतेजसम् ॥ ७६ ॥

जहिहि शयनमुद्रमस्य कालः
समुपनमत्यनुरक्तमण्डलस्य ।
भवनशिरसि कीर्णपादधाम्नो
भवत इव क्षततामसस्य भानोः ॥ ७७ ॥

विरामः शर्वर्या हिमरुचिरवाप्तोऽस्तश्चिखरं
किमद्यापि स्वापस्तव मुकुलिताम्भोरुहदृशः ।
इतीवार्यं भानुः प्रमदवनपर्यन्तसरसीं
करेणाताम्रेण प्रहरति विबोधाय तरुणः ॥ ७८ ॥

समुतिष्ठन्त्येते निगडकृतझङ्कारमपरं
शनैराकषन्तः करटतटलीनालिविततीः ।
निरस्यन्त्यो हेलविधुतपृथुकर्णान्तपवनै-
द्विपास्ते दन्ताग्रस्थितकरमुदस्याननतटम् ॥ ७९ ॥

पादेनैकेन तिष्ठन् पटुपटहरवैर्बोधितस्ते मयूरः
पश्चात्पक्षेण सार्धं चिरशयनगुरुं पादमन्यं वितत्य ।

76. D. अबोधयन् for व्यबोधयन्. D. वन्दिनः for वन्दिनः.

78. C. यामिन्याः, D. शर्वर्याः for शर्वर्याः. D. स्वप्नस्तव for स्वापस्तव.
C. मित्रः, D. सूर्यः for भानुः.

79. D. लीला° for हेल°. C. मरुतैः for पवनैः. C. इभाः, D. गजाः
for द्विपाः.

80. C. कलापी for मयूरः. D. पश्चात्पुच्छेन सार्धं for पश्चात्पक्षेण सार्धं. D.
प्रमृत्य for वितत्य. D. यद्यै for यद्ययौ.

उत्फुल्लोद्धूतपक्षच्युतहिमकणिकावृष्टिरावासयष्ट्यां
 दृष्ट्वा मार्तण्डधामोदयमुदितमुदोज्जृम्भते ताण्डवार्थी ॥ ८० ॥
 पूर्वाद्रौ सूर्यपादे चरति विमृजता चन्द्रपादावदारतं
 तल्पं तेनानुचक्रे मलयतरुसामोदितांसद्वयेन ।
 उन्निद्रश्चेतपद्मप्रकरपरिकरच्छम्भवीचीविताना-
 दुद्यन्मन्दं सरस्तः सलिलगुरुबह्मपक्षतिर्मल्लिकाक्षः ॥ ८१ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य
 कृतौ उद्यानक्रीडावर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

—:०:—

81. D. 'भोदितांस' for 'भोदितांस.' D. 'उहत्पक्षतिः' for 'उहत्पक्षतिः. C
 मल्लिकाक्षः for मल्लिकाक्षः.

चतुर्थः सर्गः ।

अयं स प्रविजृम्भिते शुचौ
विधुरश्चेतसि पुत्रकाम्यया ।
सुबहुद्विजसात्कृताखिल-
द्रविणः स्तोममयष्ट भूपतिः ॥ १ ॥
बहुशो विफले तदध्वरे
साति पुत्रीयमनन्तरं क्रतुम् ।
निरर्तयदृष्यभृङ्ग इ-
त्यभिधानप्रथितस्तपोनिधिः ॥ २ ॥
उदियाय ततोऽस्य कश्चन
श्रितचामीकरभाजनं चरुम् ।
परिगृह्य रुचा परिज्वलन्
ज्वलतो रोहितवाजिनः पुमान् ॥ ३ ॥
प्रविवेश विशाम्पतिश्चरुं
चतुरंशीकृततेजसात्मना ।
प्रविधातुमरातितापित-
त्रिदशाश्रुस्रबवृष्ट्यक्प्रहम् ॥ ४ ॥

1. D. व्यथितः for विधुरः. C. 'द्रविणी यागं for 'द्रविणः स्तोमं.
2. D. बहुषा for बहुशः.
3. C. D. लोहितवाजिनः for रोहितवाजिनः.
4. C. चतुरंशीकृतबाहुतेजसा for चतुरंशीकृततेजसात्मना. C. D. अराति-
राजित° for अरातितापित°.

दयिताभिरनन्ततेजसा

मुनिनासौ परिकल्प्य लम्भितः ।

अश्रितः प्रविभज्य भूपते-

स्तिमृभिर्गर्भमवीभवच्चरुः ॥ ५ ॥

सुतयोर्भवतः स्म वालिजिद-

भरतौ कोसलकेकयेन्द्रयोः ।

यमजौ यमतुल्यतेजसौ

मुषुवाते समये सुमित्रया ॥ ६ ॥

अथ दिव्यमुनिप्रवर्तित-

प्रसवानन्तरजातकर्मणां ।

रुरुचे चरुजन्मनां दशा

तनुसंदर्शितदन्तकुड्मला ॥ ७ ॥

न स राम इह क यात इ-

त्यनुयुक्तो वनिताभिरग्रतः ।

निजहस्तपुटावृताननो

विदधेऽलीकानिलीनमर्भकः ॥ ८ ॥

5. D. अपारतेजसा for अनन्ततेजसा. C. D. परिकल्पलम्भितः for परिकल्प्य-लम्भितः. D. अजीजवत् for अभीभवत्. Fr. reads the verse in the following way:—अश्रितः परिकल्पलम्भितो मुनिनासौ प्रविभज्य भूपतेः । दयिता-भिरवीभवच्चरुस्तिमृभिर्गर्भमनन्ततेजसा. Agreeing with the Sinhalese edition.

6. D. बालिजिद् for वालिजिद्. C. D. कोसल for कोसल°. C. D. agreeing with the Sinhalese edition.

7. C. D. °दन्तकुड्मला for °दन्तकुड्मला.

8. C. दाशरथिः, D. दाशरथः for राम इह. C. रमणीभिः for वनिताभिः. D. ववृते for विदधे.

मुखमाहतधूलि गण्डयोः

करघृष्टाञ्जनदानमस्य तत् ।

विबभौ सुरदन्तिनो यथा

वदनं दन्तचतुष्टयोज्ज्वलम् ॥ ९ ॥

कतरस्तव तात उच्यता-

मिति धात्रीवचनप्रचोदितः ।

रुचिरेण करेण निर्दिशन्

जगदीशं प्रमदेन संदधौ ॥ १० ॥

अयि दर्शय तत्किमुन्दुराद्-

भवतोपात्तमिति प्रचोदितः ।

प्रविदर्शयति स्म शिष्या

नवकं दन्तचतुष्टयं शिष्यः ॥ ११ ॥

इतरेऽपि सरोजशीतल-

मृदुभिः साञ्जनराजिभिः करैः ।

शयने समवाहयन् पितु-

श्रणौ मातृजनेन चोदिताः ॥ १२ ॥

शयनीयगतस्य भूपतेः

शिशवः क्रोढनिवेशवाञ्छया ।

निशि वर्धितमानृतसंपदं

कलहं कोमलजल्पितं दधुः ॥ १३ ॥

9. C. D. आहतधूलि for आहतधूलि. D. गण्डयोः for गण्डयोः. C. शुशुभे.
D. प्रबभौ for विबभौ. D. हस्तिनः for दन्तिनः.

10. D. Fr. कतमः for कतरः. D. Fr. °वचनेन चोदितः for °वचनप्रचो-
दितः. D. Fr. जग्मे for संदधौ.

11. C. उन्दुराद् for उन्दुराद्. D. Fr. प्रणोदितः for प्रचोदितः.

12. C. D. ममृणैः for मृदुभिः. C. D. Fr. नोदिताः for चोदिताः.

13. C. D. °संपदं for °संपदं. Agreeing with the Sinhalese edition.
C. D. मञ्जुलजल्पितं for कोमलजल्पितं.

क्रमशश्चरुजन्मनो वपुः—

परिवृद्धिर्महिता महीयसः ।

प्रतिवासरमायुषः क्षय-

स्त्रिदशारेरपि तुल्यमासतुः ॥ १४ ॥

धनुषि प्रतिलब्धपाटवे

नृपतेरन्यतरेद्युरात्मजे ।

भवनं भुवनस्य श्लासितुः

प्रतिपेदे मुषितक्रतुर्मुनिः ॥ १५ ॥

स्वकिरीटमणिप्रभाम्बुभिः

प्रथमक्षालितपादपङ्कजम् ।

नृपतिः समबीभवन्मुनिं

पुनरुक्तैरिव पाद्यवारिभिः ॥ १६ ॥

कुशलं परिपृच्छथ सर्वगं

मुनिरध्यासितरत्नविष्टरः ।

उपविष्टमसौ भुवस्तले

विरतं राजमुनिं जगौ गिरम् ॥ १७ ॥

स्वजनादपि लब्धवैशसे

नृपतित्वे शठभृत्यसंपदि ।

प्रियवादिरिपावपि स्थितो

नृप दिष्ट्या कुशलेन वर्तसे ॥ १८ ॥

15. D. Fr. 'कौशले for 'पाटवे.

16. C. D. प्रथमं for प्रथम'. Agreeing with the Sinhalese edition.

17. D. ऋषिः for मुनिः. C. 'वज्रविष्टरः for 'रत्नविष्टरः C. D. Fr. राजवर्द for राजमुनि. C. D. Fr. गिरं जगौ for जगौ गिरम्.

18. C. 'कन्दने, D. Fr. 'वातने for वैशसे. Corrected to वातने in the margin of D. The original reading is blotted with lac ink. A. B. वर्धसे for वर्तसे.

द्विषतो भवबन्धभेदिना
 दहतश्चेतसि योगवद्भिना ।
 न जहाति विपत्तिरस्य नः
 परसंपत्तिषु निःस्पृहानपि ॥ १९ ॥
 अनुयान्ति समन्ततो मत्से
 निपत्च्छोणितवृष्टयो दिशः ।
 पवनाहतवृन्तविच्युत-
 प्रसवाः किंशुककाननश्रियः ॥ २० ॥
 मधतामपि नस्तपस्पतां
 धतवैकङ्कतसाधनसुखाम् ।
 स्फुरदर्चिषि देवतामुखे
 हुतमद्यश्च उदस्यतेऽरिभिः ॥ २१ ॥
 सदसः समयेषु वृत्तये
 विधिनाहृतहुतांश्चभाजिनः ।
 युधि तं जहि पश्यतोहरं
 गुरुणा रामक्षरेण राक्षसं ॥ २२ ॥

19. B. Adds the first line in margin. The fourth line in C. lacks two syllables at the end [निःस्पृहान्]. D. Fr. निःस्पृहान् for निःस्पृहान्.

20. D. अनुयान्ति for अनुयान्ति. C. D. सवे for मत्से. B. C. निपत्च्छो-
 दित° for निपत्च्छोणित°.

21. C reads the verse thus:—स्फुरदर्चिषि देवतामुखे धतवैकङ्कतसाध-
 नसुखां मधतामपि नस्तपस्पतां हुतमद्यश्च उदस्यते रिपुः. Agreeing with the
 Sinhalese edition.

22. D. Fr. महता for गुरुणा. D. Fr. कैर्ऋतं for राक्षसं.

क्षमते न जनं त्वदर्पितं
 यमिनामिन्द्ररिपुस्तु हिंसितुम् ।
 शशिनं मृगशत्रुराश्रितं
 न मृगं प्रार्थयते हि जातुचित् ॥ २३ ॥

उरगा इव घर्मपीडिताः
 क्रतुशत्रुव्यथितास्तपस्विनः ।
 उपयान्त्युपतापनाशनं
 विपुलं त्वद्भुजचन्दनमुम् ॥ २४ ॥

वयमर्ककुलैककाश्रया
 न परं भपतिमाश्रयामहे ।
 न हि जातु पतन्ति पल्वले
 जलदा वारिधिपानलम्पटाः ॥ २५ ॥

त्वदणु प्रियमाश्रयामहे
 न परस्मादतिविस्तराण्यपि ।
 पयसः कणमेव चातको
 जलदादत्ति बहूनि नान्यतः ॥ २६ ॥

23. A. has the following for the first two lines:—यमिनामधिर्हि-
 सितुं जनं क्षमते नेन्द्ररिपुस्त्वदर्पितं. Agreeing with the Sinhalese edition.
 C. क्रमते for क्षमते. C. D. पुरुषं for न जनं. C. D. इन्द्ररिपुर्न for इन्द्ररिपुस्तु.

24. C. ताप°, D. Fr. दाह° for घर्म°. D. सवशत्रु°, Fr. मखशत्रु° for
 क्रतुशत्रु°. C. Fr. महितं for विपुलं.

25. C. D. लोडुपाः for लम्पटाः. C. seems originally to have had
 लोडुपाः which has been altered and लम्पटाः inserted in the margin.

26. Fr. त्वदणुप्रियमाश्रयामहे for त्वदणु प्रियमाश्रयामहे. Wrongly wor-
 ded in Fr. and in the Calcutta and Sinhalese editions. Our text
 is supported by four Mss. D. Fr. अतिविस्तरं त्वपि for अतिविस्तराण्यपि.

नृपताविति वेदितापदा
 मुनिना जोषमभूयत क्षणम् ।
 महतां न कदाचिदर्थना
 गुरुनिर्वन्धविनष्टसौष्ठवा ॥ २७ ॥
 परिपूततनुर्दिजाशिषा
 शुभया त्वत्प्रियतावृतः स्वयम् ।
 पृथुकः पृथुकीर्तिरर्पितो
 भवति श्वः समराय यास्यति ॥ २८ ॥
 इति वस्तुमवस्तुकाङ्क्षिणे
 स मुदास्मै समुदाहृतप्रियः ।
 शरणं शरणार्थिने ददा-
 वृषये विश्वभुजो नरेश्वरः ॥ २९ ॥
 चलिते च सुतं तपस्यति
 प्रथमाहृतमृषेर्नमस्यया ।
 उपनीय चिराय वर्जितं
 स्वयमङ्कः प्रियमाददे वचः ॥ ३० ॥
 समवेदि यतस्त्वदर्थिना
 कथितं यदुरतिक्रमं त्वया ।
 अवभूय ततस्तदापदं
 चिनु बाणेन कुलोचितं यशः ॥ ३१ ॥

-
27. C. D. अर्थिता for अर्थना.
 28. C. D. परिपूतवपुः for परिपूततनुः. D. Fr. गच्छति for यास्यति.
 29. D. Fr. वृषये for ऋषये.
 30. D. Fr. तपस्विनि for तपस्यति.
 31. Fr. गदितं for कथितं. Fr. कुलागतं for कुलोचितं.

अविजित्य जयैषिणां सदा

न भुवः शक्यतयानुरक्षितुम् ।

ननु दिग्जयसंभृतो महा-

विभवोऽयं भवतः प्रसंगतः ॥ ३२ ॥

भुवनानि विभर्ति कश्चन

स्वजनानेव परः प्रयत्नतः ।

इतरस्तनुमेव केवलं

प्रभुरन्यो भरणेऽपि नात्मनः ॥ ३३ ॥

इति पक्षचतुष्टये स्थिते

रघवः पूर्वमुदस्य मानिनः ।

क्षपयन्ति यशः क्रमागतं

न हि पक्षान्तरसंपरिग्रहात् ॥ ३४ ॥

जनमन्यहितप्रवर्तनं

स्वयमेवाभिसरन्ति सम्पदः ।

नियतं निजकृत्यलम्पटः

पुरुषः स्वार्थत एव हीयते ॥ ३५ ॥

पुरुषस्य कृतं भुजद्वयं

प्रविधातुं द्वयमेव वेधसा ।

सुहृदामुदयं च विद्विषा-

मबलेप्रतिघातमेव च ॥ ३६ ॥

33. B. C. इतरो वपुरेव for इतरस्तनुमेव. C. D. केवलां for केवलं.

34. B. C. क्षपयन्ति for क्षपयन्ति.

35. B. C. अन्यहितप्रवर्तकं for अन्यहितप्रवर्तनं. D. Fr. °कार्यलोलुपः for °कृत्यलंपटः.

36. C. च दुर्हदाम्, D. प्रविभ्रताम्, Fr. विनिभ्रताम् for च विद्विषाम्.

क्षरणोपगतं न पाति यो
 न भिनत्ति द्विषतां समुत्थतिम् ।
 न स बाहुरस्त्रभनसमो
 नरवृक्षप्रभवः प्ररोहकः ॥ ३७ ॥
 परकृत्यजडो यश्चोर्जने
 जठरैकप्रबणो निरुत्सुकः ।
 पशुरेव बुधैर्निगद्यते
 यक्सप्रासानिवृत्तमानसः ॥ ३८ ॥
 न पशुः पुरुषाकृतिर्यतो
 नृगुणभ्रष्टतया न पूरुषः ।
 विरतव्रतपौरुषस्पृहः
 किमु कोऽपि द्रुहिणेन निर्भितः ॥ ३९ ॥
 अकृतद्विषदुभतिच्छिदः
 श्रितसंरक्षणवन्यकर्मणः ।
 पुरुषस्य निरर्थकः करः
 किल कण्डूयनमात्रसार्थकः ॥ ४० ॥
 अक्षने रसनानि देहिनां
 कृतयोगानि मुक्तेषु भूरिशः ।
 न न सन्ति तदेषु दुर्लभं
 प्रभु यत्स्यादभयं प्रजल्पितुम् ॥ ४१ ॥

37. B. C. क्षरणोपगतं for क्षरणोपगतं. D. Fr. छिनत्ति for भिनत्ति. C. D. असाधनप्रक्षुः for असाधनक्षमः.

38. B. reads this verse after the 39th stanza of our text. Fr. जनैः for बुधैः.

39. D. Fr. विगतं for विरतं. C. द्रुहिणेन, D. द्रुघणेन for द्रुहिणेन.

40. A. °साधकः, C. °साधनः for °सार्थकः.

तव जीवितसंशयेष्वपि
 न परित्याज्यमिदं कुलव्रतम् ।
 सुलभं प्रतिजन्म जीवितं
 हृदयं धर्मरतं हि दुर्लभम् ॥ ४२ ॥
 विरते शवतामभिव्रज-
 त्यभिषेकोत्सवदुन्दुभौ क्षणाद् ।
 इति पातिनि जीविते कथं
 सुखमालम्ब्य मृजन्ति सत्पथम् ॥ ४३ ॥
 यशसि व्रज यत्नमुज्झित-
 स्वसुखप्रीतिरूपैहि वा तपः ।
 अधिगम्यमसारमस्थिरं
 विषयास्त्रादमुखं पशोरपि ॥ ४४ ॥
 यशसा मुकृतेन संग्रहो
 नियतं धर्ममुपार्जतो यशः ।
 अन्गच्छ तदेकसंग्रहा-
 दुभयं लम्ब्यमितीह सत्पथम् ॥ ४५ ॥

42. C. °संशये यदि for °संशयेष्वपि. B. C. तु for हि.

43. A. B. the Tala-leaf Mss. omit this stanza. But the codex B. leaves a blank space with the figure marking the number of the verse. C विरतः शवतामभिव्रजत्यभिषेकोत्सवदुन्दुभिः क्षणाद्. Agreeing with the Calcutta edition. D. समिधत्वमभिव्रजत्यसावभिषेकोत्सवदुन्दुभिः क्षणाद्. Agreeing with the Sinhalese edition. Fr. शम[मि] तां for शवतां. In other respects it agrees with C. Dr. R. G. Bhandarkar, the greatest orientalist on this side of India, has proposed a preferable reading for these obscure lines. And we have adopted this reading for our text.

45. D. प्राप्यं far लम्ब्यं.

ननु तावदिहैव सज्जन-
 प्रतिरक्षाविधिगम्यमक्षयम् ।
 फलमिन्दुकरोपरञ्जित-
 प्रहसत्कौमुदकोमलं यशः ॥ ४६ ॥
 प्रयतः प्रतिपद्य तत्तपो-
 वनमुग्रं त्वमुदग्रविक्रमः ।
 सहसा सह कौशिकेन तं
 यमिनां कृन्त निर्वहकं युधि ॥ ४७ ॥
 पितुरित्यमनाकुलं वच-
 स्तदुपश्रुत्य ननाम पादयोः
 सह सिद्धकनं यियामुना
 समरायावरजेन राघवः ॥ ४८ ॥
 तमासि स्फुरदशुभदद्युति-
 प्रहृते संसदि सौखरात्रिकः ।
 यतये निरयीयतत्सुतौ
 नृपतिर्मन्त्रपवित्रदंशितौ ॥ ४९ ॥
 अनुजग्मतुरश्रुवर्षिणो
 हृदयैः पौरजनस्य राघवौ ।
 मुनिमेनमनाकुलातुरै-
 रनुयातावशिवैकचिन्तया ॥ ५० ॥

46. D. 'प्रहसत्कुम्भ' for 'प्रहसत्कौमुद'.

47. C. Fr. प्रतिपद्य तपोवनं युधि प्रयतस्त्वं सह कौशिकेन तत् । जहि संप्र-
 मिनां निर्वहकं सहसौधं तदुदग्रविक्रमः for our text. C. Fr. agreeing with
 the Sinhalese edition. C. D. Fr. निर्वहकं for निर्वहकं.

यमिनः पथि चैतिहासिका-

दुपशृण्वन् विविधाश्रयाः कथाः ।

कृमयं न विवेद राघवो

बलमानीतबलः स विद्यया ॥ ५१ ॥

अथ वज्रभृतः सुहृद्बुद्धो

विषयो यः स्नपनेन विश्रुतः ।

नृवरो निजगाद तत्पुरं

पिशिताक्षीनिहतं निरीक्ष्य सः ॥ ५२ ॥

न भुनक्ति पुरा पुरश्रियं

परितः कीर्णकरङ्कुसङ्कुरा ।

अवमग्नशिरःकपालदृग्-

विवरभोद्वतशाद्वला मही ॥ ५३ ॥

फणिभिः प्रतिबिम्बमातरः

क्षितिभिर्भान्ति शिरोऽज्वलम्बिभिः ।

रचितैरिव वेणिबन्धनै-

र्विरहादस्य पुरस्य ज्ञासितुः ॥ ५४ ॥

भुवि भोगिनिभं विलोकयं-

स्तुदुमो हारमहार्यवेपथुः ।

हरिहस्तहस्तस्य दन्तिनः

कररन्ध्रे निभृतं निलीयते ॥ ५५ ॥

51. B. अनुशृण्वन्, C. अभिशृण्वन् for उपशृण्वन्. C. D. कृमयं for कृमयं. C. D. अनीतबलः for आनीतबलः.

53. C. D. पुरश्रियः for पुरश्रियं.

54. D. Fr. प्रतिबिम्बमातरः for प्रतिबिम्बमातरः.

55. B. C. हस्तिनः for दन्तिनः.

प्रतिमा विशदेन लूतिका-
 पटलेनावृतदृष्टिरीक्ष्यते ।
 रुदितैरिव पुष्पितेक्षणा
 विपुलत्रासकृतैरनेकशः ॥ ५६ ॥
 श्लथभित्तिविरूढभूह-
 स्थिरमूलाग्रविनिर्गमस्तम् ।
 स्फुटतीव भृशं शुचातुर
 हृदयं तद्गृहचित्रयोषिताम् ॥ ५७ ॥
 नकुलः परिजीर्णवैबुध-
 प्रतिबिम्बाननमध्यरन्ध्रतः ।
 परिकर्षयति क्लृप्ता यथा
 स्फुरितं तद्रसनं सरीसृपम् ॥ ५८ ॥
 इति जल्पति तत्र राज्ञसी
 पुरतः प्रादुरभूद्भिदेलिमा ।
 मकराकरपायिधामभिः
 क्षतयक्षाकृतिक्रविग्रहा ॥ ५९ ॥
 नवकुचाबिलासिनीकर-
 प्रसवोत्सविभूषितानना ।
 नृशिरस्तातिमेस्वलगुण-
 स्फरणाक्रकटुकणस्कटिः ॥ ६० ॥

57. B. C. शुचाऽऽतुरं for शुचातुरं.

58. D. Fr. 'प्रतिबिम्ब' for 'प्रतिबिम्ब'.

59. B. C. बलिणी for राज्ञसी.

यमिनः पथि चैतिहासिका-

दुपशृण्वन् विविधाश्रयाः कथाः ।

कृतमर्थं न विवेद राघवो

कल्याणीतबलः स विद्यया ॥ ५१ ॥

अथ वज्रभृतः सुहृद्बुधो

विषयो यः स्नपनेन विश्रुतः ।

नृवरो निजगाद तत्पुरुं

पिशिताक्षीनिहतं निरीक्ष्य सः ॥ ५२ ॥

न भुनक्ति पुरा पुरश्रियं

परितः कीर्णकरङ्कसङ्कुरा ।

अवमग्नशिरःकपालदृग्-

विवरभोदतशाद्वला मही ॥ ५३ ॥

फणिभिः प्रतिबिम्बमातरः

श्रित्तिभिर्भान्ति शिरोज्वलम्बिभिः ।

रचितैरिव वेणिबन्धनै-

र्विरहादस्य पुरस्य श्लासितुः ॥ ५४ ॥

भुवि भोगिनिभं विलोक्य-

स्तुदुमो हारमहार्यवेपथुः ।

हरिहस्तहस्तस्य दन्तिनः

कररन्ध्रे निभृतं निलीयते ॥ ५५ ॥

51. B. अनुशृण्वन्, C. अभिशृण्वन् for उपशृण्वन्. C. D. कृतमर्थं for कृतमर्थं. C. D. अनीतबलः for आनीतबलः.

53. C. D. पुरश्रियः for पुरश्रियं.

54. D. Fr. प्रतिबिम्बमातरः for प्रतिबिम्बमातरः.

55. B. C. हस्तिनः for दन्तिनः.

प्रतिमा विशदेन लूतिका-
 पटलेनावृतदृष्टिरीक्ष्यते ।
 रुदितैरिव पुष्पितेक्षणा
 विपुलत्रासकृतैरनेकशः ॥ ५६ ॥
 श्रयभित्तिविरूढभूरुह-
 स्थिरमूलाग्रविनिर्गमस्तम् ।
 स्फुटतीव भृशं शुचातुर
 हृदयं तद्गृहचित्रयोषिताम् ॥ ५७ ॥
 नकुलः परिजीर्णवैबुध-
 प्रतिबिम्बाननमध्यरन्ध्रतः ।
 परिकर्षयति क्लृप्ता यथा
 स्फुरितं तद्रसनं सरीसृपम् ॥ ५८ ॥
 इति जल्पति तत्र राक्षसी
 पुरतः प्रादुरभूद्भिल्लिमा ।
 मकराकरपायिधामभिः
 क्षतयक्षाकृतिरग्रविग्रहा ॥ ५९ ॥
 नवकृत्तबिलासिनीकर-
 प्रसवोत्तंसविभूषितानना ।
 नृशिरस्तातिमेखलगुण-
 स्फरणक्रूरकटुकणत्वादिति ॥ ६० ॥

57. B. C. शुचाऽऽतुरं for शुचातुरं.

58. D. Fr. 'प्रतिबिम्ब' for 'प्रतिबिम्ब'.

59. B. C. बलिणी for राक्षसी.

पारितः स्फुरदन्तपाश्या
 परिणद्धाकुलकेशसंततिः ।
 घनशोणितपङ्कुकुङ्कुम-
 प्रविलिप्तस्तनकुम्भभीषणा ॥ ६१ ॥
 इति तामतिभीमदर्शना-
 मभिवीक्ष्योभयतस्तपोधनम् ।
 धनुषोरवनीभुजः सुतौ
 सपादि न्यस्तशरावतिष्ठताम् ॥ ६२ ॥
 स वसिष्ठतनूजपातित-
 क्षितिपस्वर्वसतिप्रदो मुनिः ।
 घृणिनो नृपतेः कृतस्मय-
 स्तनयं वीक्ष्य जगाविदं वचः ॥ ६३ ॥
 इति सार्वजनीनसम्पदः
 प्रलयं देशवरस्य कुर्वतीम् ।
 न निहत्य श्रेण सरिभिः
 स्त्वमधर्मी ध्रुवमेष गीयसे ॥ ६४ ॥
 शतमन्युरवर्णवृत्तये
 न वधः स्त्रेण इति प्रचिन्तयन् ।
 निजधानं विरोचनात्मजां
 कुलिशेन त्रिदिवस्य शान्तये ॥ ६५ ॥

61. D. Fr. परिबद्ध° for परिणद्ध°. C. D. संहतिः for संस्ततिः.

62. B. C. तपोनिधिम् for तपोधनम्.

63. D. Fr. घृणिनो नृपतेर्जगाविदं तनयं वीक्ष्य कृतस्मयो वचः for घृणिनो नृपतेः कृतस्मयस्तनयं वीक्ष्य जगाविदं वचः. The Mss. D. Fr. agree with the Sinhalese edition. D. Fr. वशिष्ठ° for वसिष्ठ°.

64. D. Fr. सर्वजनीन° for सार्वजनीन°. A. B. कुर्वतीमनिहत्य for कुर्वतीं न निहत्य.

वनितावपुषि द्विषज्जने
 पुरुषाकारविशेषितेऽपि वा ।
 न हि भद्रकरं शरीरिणां
 प्रहृताहं करुणावलम्बनम् ॥ ६६ ॥
 युवतेरपि साधवः सुखे
 जगतो लुप्तवतश्चिरस्थितिम् ।
 तुल्यन्ति न राम विक्रमं
 द्विषतीतापमगुण्यवृत्तिभिः ॥ ६७ ॥
 अपि वित्थ इदं धनुर्भृतो-
 भवतोः पौरुषरोषवित्तयोः
 न भजन्ति यशःश्रियं रणेऽ-
 भ्युदिते हन्त तपोधनद्विषः ॥ ६८ ॥
 न विरोचनजन्मनोरिदं
 युवयोरायुधयुद्धतन्त्रयोः ।
 द्विजद्वन्द्वनिषेवणक्षमं
 महतोः श्रौत्रमलं विराजते ॥ ६९ ॥

66. Fr. प्रकृते स्यात् for प्रहृताहं. Fr. agreeing with the Sinhalese edition.

67. C. reads the following for our text:—तुल्यन्ति न साधवः सुखे जगतो लुप्तवतश्चिरस्थितिम् । युवतेरपि राम साधवो द्विषतीतापमगुण्यवृत्तिभिः. Agreeing with the Sinhalese edition. D. लोपयितुम्, Fr. लुप्तवताः for लुप्तवतः. The reading of the Ms. Fr. seems to be corrupt.

68. Fr. reads the following for our text:—रण अभ्युदिते धनुर्भृतो- भवतोः पौरुषरोषवित्तयोः । अपि वित्थ इदं यशःश्रियं न भजन्तीति तपोधनायिषा ? Agreeing with the Sinhalese edition.

69. D. Fr. with the Sinhalese edition read the following for our text. द्विजद्वन्द्वनिषेवणक्षमं युवयोरायुधयुद्धतन्त्रयोः । न विरोचनवंशजन्मनोर्म- हतोः श्रौत्रमिदं विराजते.

इति मुनिचोदितो हृदि मुकेतुमुतामिषुणा
 रघुपतिरक्षिणोदक्षनिपातपटुध्वनिना
 स्फटितकुचान्तरस्रवदमृक्छुतिनः करणात्
 प्रथममपाययुस्तदसवो नु श्रो नु बहिः ॥ ७० ॥

ऋषिरिति विघ्नघातविधिसञ्चितसद्यश्नसं
 तनुजमयोजयद्दक्षरयस्य मुरास्त्रगणैः
 असुरनिशाचरक्षतजपानपरैर्विकस-
 ल्लसितहुताशनद्युतिपिशितदिग्वदनैः ॥ ७१ ॥

वदनविनिर्गतज्वलितवह्निशिखावितते-
 रूपगतवन्ति राममथ तानि ततानि रुचा
 शशधरखण्डकोणकुटिलस्फुटकोटिखरं
 दक्षनचतुष्टयं पृथु दधन्ति बहिः प्रसृतम् ॥ ७२ ॥

रक्षोहव्यहविर्भुजं स हि तथा संधूप्य शस्त्रेन्धनैः
 प्रत्युद्गम्य सुदूरमेव हरिणैरन्वीयमानो बहिः
 छेदाय प्रसृतैरसेकिमलताजालप्रवालश्रियः
 कूजत्कोकिलमाश्रमस्य निकटं सायं प्रपेदे मुनिः ॥ ७३ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य
 कृतौ श्रीरामोत्पत्तिर्नाम चतुर्थः सर्गः ॥

70. D. मुनिचोदितः for मुनिचोदितः. C. D. अक्षणीत् for अक्षिणीत्. C. D. बहिः for बहिः.

71. C. D. मुनिः for ऋषिः.

72. D. बहिः for बहिः.

73. C. स नु, D. स च for स हि. D. हिः for बहिः.

पञ्चमः सर्गः ।

ततस्ततं तापसकन्यकाजन-

प्रसिक्तसंघर्षितवृत्तमण्डलैः ।

सहस्रशस्तानितसामनिस्वन-

प्रवर्तिताखण्डसिखिप्रिताम्बवम् ॥ १ ॥

विहङ्गपात्राय महीरुहां तले

निवेशिताम्भःपरिपूर्णभाजनम् ।

विशेषणार्थादितपुण्यवल्कल-

प्रताननञ्जीकृतवृत्तमस्तकम् ॥ २ ॥

कृतासु नीवारविभागवृत्तिषु

स्वकीयमंशं मृदुहस्तासंपुटैः ।

हरज्जिरालोहितगण्डमण्डलैः

प्रवङ्गमैः सेवितशैलकन्दरम् ॥ ३ ॥

स्वमङ्गमास्त्रं मुखं परिष्वपत्

कुरङ्गश्चावप्रतिबोधशङ्कया ।

चिरोपवेशव्यथितेऽपि विग्रहे

मुनिश्चलासीनजरत्तपोधनम् ॥ ४ ॥

हिरण्यरेतःशरणानि सर्वतः

प्रवृत्तपुण्याहुतिधूमधूसरम् ।

बृहत्तातानभृतः फलेग्रहे-

रधस्तरोरासित्वायिताविधि ॥ ५ ॥

1. A. B. 'जन्मविधि' for 'जनप्रसिक्त'.

2. D. Fr. प्रभार for प्रतान. The Calcutta edition as well as the Sinhalese edition agree with our codices A. B. C.

3. C. D. बृहत्ता for बृहत्ता. D. आतानभुजः for आतानभृतः. D. आशित for आसित. D. agreeing with the Sinhalese edition.

तपस्विवर्गस्य वधूषु वक्ष्ये
 वितन्वतीषु प्रकृतां बलिक्रियाम् ।
 मृगाङ्गनाभिः परिलिख जिहया
 विनोदितत्याजितरोदितच्छिबु ॥ ६ ॥
 बलिक्रियातानितल्लजकर्षणे
 समेतकीटप्रतिघातशङ्कया ।
 कुक्षस्य मुष्ट्या घनकैस्तपस्विभिः
 प्रमृज्यमानानलमन्दिरोदरम् ॥ ७ ॥
 मक्षीरुहभ्रष्टविहङ्गपोतिका-
 सुखोपवेशाय तपस्विसूनुभिः ।
 इषीकतलेन विधाय मार्दवं
 कचित्समासज्जितनीडपञ्जरम् ॥ ८ ॥
 सवारिमृत्स्नापरिपूर्णस्वातक-
 प्रजन्यमानाङ्कुरबीजमेकतः ।
 प्रहृष्टसारङ्गकिशोरबलित-
 प्रकीर्णपुञ्जीकृतशुष्यदिङ्गुदि ॥ ९ ॥
 समीरणैराहुतिगन्धपावनै-
 र्वितानितोद्दामशिखण्डनिस्वनम् ।
 तपोवनं तत्तपसामधिश्रयः
 कुमारयुग्मेन विवेश कौशिकः ॥ १० ॥

6. Fr. 'वर्णस्य' for 'वर्गस्य'. D. Fr. वधूषु for वधूषु. C. अधिलिख for परिलिख. Fr. 'शिबु' for 'शिबु'. Fr. agreeing with the Sinhalese edition.

7. D. Fr. प्रमृज्यमानं घनकैस्तपस्विभिः । कुक्षस्य मुष्ट्या घनकैस्तपस्विभिः । प्रमृज्यमानानलमन्दिरोदरम् for कुक्षस्य मुष्ट्या घनकैस्तपस्विभिः । प्रमृज्यमानानलमन्दिरोदरम् D. Fr. agree with the Calcutta and the Sinhalese editions.

9. C. प्रजायमान° for प्रजन्यमान°. C. D. बीजं. for बीजं. B. C. 'इण्ड' for 'इण्डि'.

विचिच्छरिष्टं नृपतेरतन्द्रितं
 सुतं ततो वैश्वक्यैः किमिदृशम् ।
 समादिदेश ऋक्षस्य कर्मणे
 चिराम् तद्वत्सलकृप्यमास्तः ॥ ११ ॥
 तमग्निमिन्धानमविक्रुतु भ्रमन्
 रिरासिषुः सन् करितो रिपोरसौ ।
 क्षमाभुजः सञ्चक्रासनः सुतो
 हतो जगादाकरजं वनश्रिया ॥ १२ ॥
 विवर्ति नीवारवदम्बुजाकर-
 श्रिया परीतं सततं तपोभुषाम् ।
 अस्तातमाहात्मनुस्त्रियं परं
 सदाफलं शस्यमिदं तपोवनम् ॥ १३ ॥
 सवेदवेदाङ्गविदो यमव्यय-
 विदन्ति यत्नन पदं तपस्विनः ।
 स लोककृत्यानि विचिन्त्य कानिचित्
 तपस्यति स्मेह पुमान् पुरातनः ॥ १४ ॥
 सुदर्शनच्छिन्नसमाहृतेन्धनं
 द्विजेन पक्षव्यजनेन बीजितम् ।
 त्रिनेत्रमूर्त्यन्तरमादिपुरुषो
 जुहाव हव्यैरिह हव्यवाहनम् ॥ १५ ॥

11. D. Fr. ऋषिः सुतं वैश्वक्यैः किमिदं ततो विचिच्छरिष्टं नृपतेरतन्द्रितं for विचिच्छरिष्टं नृपतेरतन्द्रितं सुतं ततो वैश्वक्यैः किमिदं । D. Fr. agree with the Sinhalese edition.

13. D. Fr. इन्धनं for इन्धनं. D. Fr. agreeing with the Sinhalese and the Calcutta editions.

14. D. वदन्ति for विदन्ति.

तपस्याति स्वाभिनिः कञ्जुकातने
 समित्कुञ्जच्छेदनमावतत्परः ।
 सुसंयतो नाभिजनन्द नन्दकः
 सुरारिवक्षःशतजासवं तदा ॥ १६ ॥
 गदा रणदुन्दुभिर्भैरवं रणे
 तदा सम्मोक्ष भवं सितस्वति ।
 शिरस्यपध्वस्तशिरःशङ्खात्के
 निमज्ज्य मज्जां न जयास विद्विषाम् ॥ १७ ॥
 नवं स्वकोशाद्वतवारिधारया
 वनं तल्लगामनुगृह्यता रणे ।
 न पाञ्चजन्येन जनस्य सेनिरे
 भियो विष्णुष्काशनिभैरवैरवैः ॥ १८ ॥
 सलीलमुदण्डसरोजविष्टरे
 निषद्य पादेन पुरोञ्जलम्बिता ।
 परित्युक्त्या चरन्तीतिमस्तकं
 तदा किल्लगावि कलं च पञ्चवा ॥ १९ ॥
 फणावतामुद्धरणेषु वारिभि-
 प्रवाहसिक्काबुदवाचलस्थितः ।
 वितत्य पक्षावधिपः प्रतन्वितां
 व्यङ्गोपयस्य मतिः सूर्यमायसम् ॥ २० ॥

16. C. reads the following for our text:—तपस्यति स्वाभिनिः कञ्जु-
 कातने सुसंयतो नाभिजनन्द नन्दकः । समित्कुञ्जच्छेदनमावतत्परः सुरारिवक्षःशतजासवं
 तदा. C. agrees with the Sinhalese edition.

17. C. रदुन्दुभिर्भैरवं for रणदुन्दुभिर्भैरवं.

18. D. °कोशाद्वतवीर° for कोशाद्वतवारि°. D. भियो दि for भियो वि°.

विहारयारण्यमिहवस्तुदं

विहाय कप्येन तर्मे पितृसायम् ।

इतः किल क्रोधपसहतो हरीः

पुरा प्रतस्ये बलिबन्धसिद्धये ॥ २१ ॥

ततः प्रहृत्येव गुणस्य संपिदो

हिरण्यगर्भस्य विधत्तहितया ।

नियेष्यते आपदसंपदा पदं

तपस्विनामृदमिदं कृमावहम् ॥ २२ ॥

प्रमत्तं पुच्छे शिब्यस्तस्मिन्नां

मसीपयःसेककुतानिष्ठासितान् ।

यदङ्गविन्दुन् मनीषति आपसम्

दिलोकया द्वेतिमोनेनकाकः ॥ २३ ॥

इमौ हरीः संहतरोषाङ्गितौ

नितान्ततप्तौ तपस्यः दीक्षिताः ।

तलं गजस्य कुतगण्डसंपदः

कजातपर्वं पार्थिवम् कञ्चकः ॥ २४ ॥

21. D. इतः पुरा for इतः किल. A. C. क्रोधविक्रान्तो विभुः for क्रोध
पसहतो हरीः. D. क्रिकः प्रतस्ये for पुरा प्रतस्ये. The readings of D. agree
with the Sinhalese edition. C. बलिबन्धसिद्धये for बलिबन्धसिद्धये.

22. B. C. प्रहृत्येव for प्रहृत्येव.

23. C. मनीषयः, D. मनीषयः for मसीपयः. Fr. यदङ्गविन्दुन् for यदङ्ग
विन्दुन्.

24. D. Fr. इमौ हरीः for इमौ हरीः. Agreeing with the Sinhalese
edition. D. Fr. कङ्कितौ for कङ्कितौ. Agreeing with the Sinhalese
edition.

तथा गिरं व्याहरतैव रोहसी

वितस्य वार्तं वयमेन रंहसः ।

विधूनयत्तद्विपिर्न द्विपङ्कलं

ध्वजैरुपास्यत काकलाञ्छनैः ॥ २५ ॥

सरोपरसः प्रतिविम्बविग्रहं

कुपाणपत्रे शरदम्बरत्विषि ।

विगृह्यतां जीवितपानसिप्यसा

त्विताः समास्याप्य यमो यथा वधौ ॥ २६ ॥

असंख्यगणा अपि तत्र सैनिकाः

पिशाचरसस्तातिभिर्निर्निन्तरम् ।

कुतान्वकारं रयचक्ररेणुभि-

र्जगुर्जगत्सत्त्वरजस्तमोमयम् ॥ २७ ॥

चकार लक्ष्यं प्रथमो बलीश्वरो

नभः भित्तं तत्पदिको बलं द्विषाम् ।

तर्ति सितिस्यामनुजो जवान च

द्रवचुरङ्गामतिदन्तवद्विभुम् ॥ २८ ॥

युधि द्विषा राक्षसेण दारिताः

कुतस्त्वरधोरणमुक्तकन्धराः ।

यतो धरण्यामनुकुप्टवारिदं

दिवः पतन्तो रुक्नुः स्वसैनिकान् ॥ २९ ॥

25. D. Fr. वयमेव रंहसा for वयमेव रंहसः.

26. D. Fr. प्रतिविम्बविग्रहं for प्रतिविम्बविग्रहं. Fr प्रयुध्यतां for विगृह्यतां.

28. D. Fr. read the following for our text:—चकार लक्ष्यं स वयः
भित्तं बलं बलीश्वरोऽपि प्रथमोऽनुजो द्विषाम् । द्रवचुरङ्गामतिदन्तवद्विभुं जवानं चैकं
वदिकः सितिसिन्धवाः. Agreeing with the Sinhalese edition. A. जनि-
दाप्तवत्, B. अतिदन्तवत्, C. अतिदन्तवत् for अतिदन्तवत्.

29. D. Fr. विभिदुः for रुक्नुः.

शरासने कर्त्तव्यं लक्ष्मणेन
 परैरुपाकृतं नेतुमर्हति ।
 ऋतेऽपि हेतोरेव दीर्घवत्सले
 निष्कृत्स्नं मत्ने सुरद्विषः ॥ ३० ॥
 वया गुणस्य ध्वनयः समुद्यु-
 निपातकन्देन समं युधि द्विषद् ।
 तथाऽस्य योद्धुर्धनुषो विनिर्गतः
 जने विद्येयं विदधुः सिद्धिमुत्तमः ॥ ३१ ॥
 मुरारिहस्तप्युतक्षालका-
 न्यलब्धलभ्याणि विरं नभस्तले ।
 विमुक्तपत्रप्रतिमानि तच्छर-
 प्रतानवातोपहतानि बभ्रुयुः ॥ ३२ ॥
 प्रभञ्जनेनाहितपततिध्वनि
 प्रसर्पतां राजसुतस्य पत्रिणाम् ।
 ऋषुद्विषस्ते प्रतिलेपमाहूतैः
 शरैर्मिजैरेव दृढं निजग्निरे ॥ ३३ ॥
 सतं पृथक्केन पताशिनां पयः
 पतद्गलं ततनयस्य भवतः ।
 निपातसेदादक्षिणे भुक्स्तले
 धियेव तूर्णं जहुरन्तरासकः ॥ ३४ ॥

30. Fr. लक्ष्मणेन for लक्ष्मणेन. D. Fr. दीर्घवत्सलः for दीर्घवत्सलः.

31. D. Fr. निदधुः for निदधुः.

32. D. Fr. 'पत्रिणाम्' for 'इस्तप्युत'. Fr. 'लब्धाणि' for 'लभ्याणि'.

33. D. प्रसर्पतां राजसुतस्य पत्रिणाम् for प्रसर्पतां राजसुतस्य पत्रिणाम्. A. C. ऋषुद्विषः for ऋषुद्विषः. Agreeing with the Sinhalese edition.

34. D. Fr. भवतः for भवतः.

शिताकुसुम्यासविभूतमस्तथाः

शिरःसमीपे विनिविष्टवाह्नः ।

ध्रुवं नदन्तो युधि ते प्रहसिणः

भवावधावन्त यथादिदन्तिनः ॥ ३५ ॥

द्विपं करीरीयुगमूलस्थण्डित-

प्रक्षीर्णदन्तं समदेन पश्यता ।

मृधावतारव्यधितेन जेतसि

क्षणं विचक्षे निक्षेपेन दन्तिना ॥ ३६ ॥

करी करं यातमुदग्रविहः

परं महर्षु प्रतिहत्य संहता ।

शरेण भित्त्वा निक्षिप्ते निक्षिप्ति

ः शङ्कात् भोक्तुं न युज्यता मण्डले ॥ ३७ ॥

निक्षिप्ति रामशरेण वेगीना

दृढं विविधोत्सुगं तुरङ्गमे ।

कुतेऽपि दोषे भगवद्वृत्तिना

ह्येव तन्निदिधिवत् न सन्नात ॥ ३८ ॥

रिपोरपूर्णेन्दुमुखेन कथन

स्थिरासनः पवित्रमेन राक्षसः ।

निकृत्तयोरप्यधिष्ठातुः पादयोः

पपात केन यतो न बाजिनः ॥ ३९ ॥

35. C. इवारिदन्तिनः for यथादिदन्तिनः.

36. C. प्रक्षीर्णदन्तं for. प्रक्षीर्णदन्तं. D. मृधावतार° for मृधावतार°. Agreeing with the Sinhalese edition.

38. D. कुतेऽपराधेऽपि भवेन जेतसि for कुतेऽपि दोषे भगवद्वृत्तिना.

39. D. अरेः for रिपोः.

वधाय धावन्मिताशु विद्विषः
 शरेणः कृतान्धुतमस्तकोऽङ्गः ।
 हतायुरप्यादिश्रुतेन कामिनिः
 स्वयंनि कोमः प्रपन्नः ससतः ॥ ४० ॥

जनेन कविज्जयन्तमुद्रोक्तम्
 क्षणं सिताश्वैः कृतार्कवामयम् ।
 निस्व कुम्भे तस्मा दिवा नैः
 विहायता वाहयति स्म दन्तिजम् ॥ ४१ ॥

पृष्ठमभिजोदस्तन्निर्गतं
 स्वमन्त्रमुत्तुत्य सुसज्जयन्तम् ।
 दिशि सिद्धयः युधि केवलस्या-
 प्तो भुजं वाहयति स्म वाजिनम् ॥ ४२ ॥

निष्ठुत्य सौमित्रस्त्राङ्गभारया-
 पवर्जितं स्वं तस्मा तपाचरः ।
 कृषायुधीकृत्य भुजं महीभुजः
 मुतं जघान ध्वनिकम्पिताचलः ॥ ४३ ॥

न्यमज्जदधेन रथाङ्गमीरितं
 परेण शत्रोरुपदण्डमस्तकम् ।
 तमेव दण्डं परंशुं विधाय तं
 क्षिरस्यसतिर्निर्गन्धानः सस्वनः ॥ ४४ ॥

40. D. गलायुः for हलायुः. C. नेर्जतः, D. कौजयः for राहलः.

41. B. हस्तिजम् for इन्तिजम्.

42. C. तैन्वयं, D. वीर्यं for वाजिनम्.

43. D. कृषायुधीकृत्यः. Its reading appears to be corrupt. C. D.
 'कम्पितस्त्राङ्गः' for 'कम्पिताचलः'. Agreeing with the Calcutta edition.

स्वपाणिर्यत्रच्युतस्तस्मादितं

विशयः कृद्दं बहुधा सुरद्विजम् ।

रणाय कोसादसिभीक्षितुः सुत-

अकर्ष कृष्णं विजरादिबोसाद् ॥ ४५ ॥

परस्य सौमित्रिकुपाजपाटित-

दिधामवदेहमृत्ते निक्कीलम् ।

अरेण पार्श्वे नृहरिः सम्प्रदां

व्यधत् रोषेण नु सीसया नु सः ॥ ४६ ॥

करं रणाय प्रतिहृत्य बाधति

द्विपे निजग्रे तनयेन मृगुजः ।

बहूनि स्वष्टानि विधित्सुनासिना

समेत्य संपिण्डित एव तत्करः ॥ ४७ ॥

कुपाजकुचस्य दृढोत्थान्वितं

न पश्चिमार्धे निपपात सादिनः ।

दुरङ्गवल्गादृढकृष्टमुष्टिना

परेण भागेन च लम्बितं पुरः ॥ ४८ ॥

परेण स्वरेऽनुपपातपातिते

मुरारिरुचान्विमुहनिव्रतः ।

अपि व्यपाम्ये सति सन्ध्याग्रान्त्ये-

द्विपे न दित्ताभिव पृष्ठमाहवे ॥ ४९ ॥

45. D. कृद्दं for कृद्दं Agreeing with the Sinhalese edition.

48. D. 'वाल्गादृढकृष्टमुष्टिना', Fr. 'वल्गादृढकृष्टमुष्टिना' for 'दृष्टादृढकृष्टमुष्टिना'. Fr. agreeing with the Sinhalese edition.

नियमस्त्रेण जग्ने सुरद्विषः
 परिहरण्योभित्तसिक्तमूर्त्यः ।
 परस्परस्य प्रसन्नं समुच्छ्वस-
 त्प्रहारवातेन पुनर्विद्योभित्तः ॥ ५० ॥
 ततस्तत्तामृगस्यलोहिताम्बरः
 धियं जगत्स्यामुपयन्तुमुद्यतः ।
 यथेप्सपानाश्चनृगश्चेतस-
 श्चकर राजन्यवरधिरं द्विजान् ॥ ५१ ॥
 ततो मरुत्पावकश्चानिर्भुत-
 मदम्भमरीचसुम्बाहुभिर्ग्राहः ।
 बलं बलीयानबलीकुलं भिक्ष-
 ततं दिगन्तं स निनाय नयकः ॥ ५२ ॥
 रणे दधानो हृदयं दयाऽहृतं
 सस्त्रीलमायम्य धनुर्धनुर्धरः ।
 पराङ्मुखानां क्षनकः क्षिलीमुक्ता-
 द्विषाद्विपानां जयने जयान सः ॥ ५३ ॥
 भृशं न सेहे युधि रामयाशुग-
 प्रतानकुम्भाक्षनिघातभीषणम्
 युगान्तप्रतिष्ठापुतितीक्ष्ण द्विषो
 बलीयस्त्रे भ्रातृपलायितं बलम् ॥ ५४ ॥

50. D. सुरारवः for सुरद्विषः. D. परिहरण्योहित° for परिहरण्योभित°.
51. A. B. जयोत्सां for जवत्सां. D. 'पानासन' for 'पानाशन'. D. agreeing with the Sinhalese edition. D. Fr. सगन्त for द्विजान्.
52. C. क्षणारिगन्तं for ततं दिगन्तं.
53. D. आहृत्य for आहृत्य.
24. C. धिरं for भृशं. D. 'प्रवृत्त' for 'प्रतान'.

स्थित्वा गुण महति तत्क्षणलम्बयोक्षाः
 सुश्रित्युक्तिसफलजननसंपदस्तैः ।
 साक्षा इवास्य विधित्वा रिपुसैनिकेभ्यः
 अक्रान्तिविप्लवस्तमागमनोपदेनम् ॥ ५५ ॥
 हुतभुजि निधनास्ये सत्रहृष्यानि हुत्वा
 परिणयति जयश्रीवीरकन्यां नृपतीरे ।
 समरपटव्योषे तत्र नतं कवचैः
 बहलरुभिरपङ्क्तस्फारिसिन्दूरलेपैः ॥ ५६ ॥
 मध्येनिकुत्तरजनीचरपूर्वकन्या-
 क्छेदैः स्थिता भुवि निपत्य मयं वितेनः ।
 रक्षःसु युद्धविमुखेषु विभिद्य मयी-
 मर्षोत्थिता इव पुनः समस्य दैत्याः ॥ ५७ ॥
 रामायुधव्यथितराक्षसस्तथाश-
 स्यसेन लोहितरुचो मुहुस्मुक्ताहाः ।
 गौरीपतिमण्यतिसंभ्रमलाभकन्यां
 सन्ध्यामकालघटितां गमने वितेनः ॥ ५८ ॥
 सङ्कीर्णद्रव्यतुरगद्विमाञ्जक-
 ष्युत्क्रान्तौ विस्तपृत्तकपाप्रसृष्टौ ।
 निर्विषसर्परिततदिद्विमुत्तमस-
 त्तत्तत्कृत्युति शरीरं तजामः श्रीः ॥ ५९ ॥

55. A. B. C. विविधवस्तमा for विविधवस्तमाः.

56. D. °पटव्योषे for °पटव्योषे. C. कृत् for कृत. D. कवचैः for कवचैः.

57. D. निपत्य for निपत्य. D. मर्षां, Fr. वृषी for वृषी. C. प्रथमाय
for तजाम.

58. D. लोहितरुचः for लोहितरुचः. D °वन्ध्यां for °वन्ध्यां.

59. D. °कृत for °कृत.

रत्नोवसापिप्पित्तपूरितकुक्षिन्ध्रः

कङ्कुत्स्वबाणहतहस्तिमुखाभिद्वन्द्वः ।

पर्यन्तलङ्घयन्विराभि मृदुमणाद-

स्तुण्डानि स्रजसगणो रदने ममार्ज ॥ ६० ॥

राजात्मजौ मुनिमुताभुभिराहिताघ्यौ

प्रत्युत्सौ मृगकुलैरुदजामि गत्वा ।

आवर्जिते निदधतुः पिस्सी कुम्भो-

र्वाणामजेन मुहणी मुह्यन्ममले ॥ ६१ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुम्भरदासस्य

कृतौ मारीचसुबाहुवधो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

60. C. सुसावकः for सुसापिकः.

61. C. D. मुनिमुताभिभिः for मुनिमुताभुभिः. A. B. आहिताघ्यौ for आहिताघ्यौ.

षष्ठः सर्गः ।

उच्चाल ततः स्रष्टा जगदंसस्य मैथिलम् ।
 अनुग्रहीतुमेष्यं गृहिणामाहितक्रतुम् ॥ १ ॥
 विश्रत् सन्ध्याविधिलानसंवर्धितरुचो जटाः ।
 ज्वाला इव तपोवहेः शालिन्काग्रपिङ्गलः ॥ २ ॥
 तेजसा तपसो दीप्तः स्निग्धश्च करुणागुणात् ।
 समं संदर्शितादित्यचन्द्रोदय इवार्णवः ॥ ३ ॥
 शिरःप्रदेशलम्बिन्या कुर्वन् रुद्राक्षमालया ।
 फलिता इव तीर्थाम्भःसेकपुष्टया जटालताः ॥ ४ ॥
 अरण्यदेवताभिः स प्रयुक्तबलिमङ्गलः ।
 व्रती निरगमत् सन्नान्मेघाद्गन्धेन इव ज्वलन् ॥ ५ ॥
 निनाय हरिणव्रातं स्वयं यत्नेन वर्धितम् ।
 प्रस्थितं सह संरुध्य बाष्पापूरितलोचनौ ॥ ६ ॥
 गमनव्याहृतारम्भप्रणामेषु महर्षिभेः ।
 पाणिभिः शिरसि स्पृष्टौ हव्यधूमसुगन्धिभिः ॥ ७ ॥
 बैस्वानसवधूहस्तलाग्निमार्ग्यकृताशिषौ ।
 तौ द्रष्टुकामौ मेदिन्या ईश्वरस्य सुतौ धनुः ॥ ८ ॥

1. D. उच्चार for उच्चाल. D. कर्ता for स्रष्टा.
3. D. तपसस्तंजला for तेजसा तपसः.
5. D. अरण्यदेवताभिश्च for अरण्यदेवताभिः स. C. जुनिः for व्रती.
6. C. D. read सह प्रस्थितमारुध्य वर्धितं हरिणव्रजम् । स्वयं निनाय यत्नेन बाष्पापूरितलोचनौ for our text. B. बाष्पापूरितलोचनौ for बाष्पापूरितलोचनौ.
7. D. शिरसि पाणिभिः स्पृष्टौ for पाणिभिः शिरसि स्पृष्टौ.
8. C. D. 'लम्बितार्ध' for 'लम्बिमार्ग्य'. C. D. द्रष्टुकामौ निनावैशं मेदिनी-
 चतौ चतुः for तौ द्रष्टुकामौ मेदिन्या ईश्वरस्य सुतौ धनुः. Agreeing with the
 Sinhalese edition.

तताभिरपरित्यक्तं गौतमस्य तपोनुदः ।
 विवेकं विश्वमुग्धमज्ञो धाम कर्मवशादधी ॥ १ ॥
 स्वपुत्र्यसु कुटीरस्य निकटाङ्गनभूमिषु ।
 प्ररुद्धवर्मसन्दर्भघासप्रासोद्यतद्विप्रम् ॥ १० ॥
 कचिदुद्देशिकालीढजीर्णवल्कलमन्यतः ।
 आरभ्यतुदुमच्छिन्नशीर्षकृष्णसृगाजिनम् ॥ ११ ॥
 तलस्थितजरत्कुम्भमुखाभिर्गच्छताहिना ।
 आबर्जितपयस्तिम्यदृक्षमूलमिव कचित् ॥ १२ ॥
 कचिद्विष्णुप्रतिच्छन्दःकुक्षिस्थविवराननात् ।
 नकुलैरन्ध्रवत्कुष्ठवेष्टमानसंरीत्यपम् ॥ १३ ॥
 तस्मिन्निजपदस्यर्शत्याजितप्रावविग्रहम् ।
 पप्रच्छ क्षीमयं तेजो रामः क्षापस्य संभवम् ॥ १४ ॥
 निगधासौ मुनासीरं व्रीढानघ्रीकृतानना ।
 न्यवीविददनुक्तैव यौवनाविनयं पुरा ॥ १५ ॥
 ययौ रामोऽथ तं देशं मरुतामास वेगिनाम् ।
 पुरुहूतहतभ्रूणच्छेदेभ्यो यत्र संभवः ॥ १६ ॥

9. A. B. गौतमस्य for गौतमस्य.

10. C. D. निकटाङ्गनभूमिषु for निकटाङ्गनभूमिषु. Agreeing with the Sinhalese edition.

14. D. क्षापस्य क्षीमयं तेजो रामः पप्रच्छ संभवम् for पप्रच्छ क्षीमयं तेजो रामः क्षापस्य संभवम्. Agreeing with the Sinhalese edition.

15. B. मुनासीरं, C. मुनासीरं, Fr. मुनासीरं for मुनासीरं. A. D. निगधासौ मुनासीरं व्रीढादावजितानना for निगधासौ मुनासीरं व्रीढादावजितानना. A. D. agree with the Sinhalese edition. D. Fr. न्यवीविदत् for न्यवीविदत्.

16. A. मेधातिथिहतभ्रूणच्छेदेभ्यो यत्र संभवः । मरुतं वेगिनामास देशं रामो यवावथ, B. मेधातिथिहतभ्रूणच्छेदेभ्यो यत्र संभवः । ययौ रामोऽथ तं देशं मरुतामास वेगिनाम्, C. मध्वरातिहतभ्रूणच्छेदेभ्यो यत्र संभवः । मरुतं वेगिनामास देशं रामो यवावथ for our text. C. agrees with the Sinhalese edition.

प्रतीत्या लङ्घिताधातस्ते तोरणमणित्विषा ।
 इति चेतोहरा राममणिव्यातेनिरे गिरः ॥ १७ ॥
 मत्तमातङ्गसंदानदामनिर्दलितस्त्रयः ।
 अजर्यत्वं भदन्तीव यस्य मर्यन्तमूलः ॥ १८ ॥
 तारावजस्पृशो याति विधानत्तं निशाकरः ।
 यत्र आकारचक्रस्य नक्षत्राध्यक्षमण्डलः ॥ १९ ॥
 मध्ये कुवल्याक्रान्तमहाप्रभाविभक्षणः ।
 अवतीर्णघनालिश्रीर्यस्मातः सासायते ॥ २० ॥
 चप्राजगरभोगेन वेष्टयमानः समन्ततः ।
 पिण्डीभूत इव आसादनो यदृहसंचयः ॥ २१ ॥
 यद्रोपुरविटङ्कनाग्रचन्द्रक्रान्तमणिसमम् ।
 रसयन्ति स्मदभ्रान्ताः शीतदीधितिवाग्जिनः ॥ २२ ॥
 विटङ्कभुजसंप्राप्तसहस्रकरमूर्तिना ।
 विग्रहेण यदावाससंतानो भार्गवायते ॥ २३ ॥
 यदेवगृहभृङ्गस्थपद्मरागमभाहतम् ।
 व्योममध्वं प्रपद्यापि विम्बं बालायते रवेः ॥ २४ ॥
 हर्म्यभृङ्गेषु निर्धूतध्वान्ता यत्र मणित्विषः ।
 ज्यौत्स्नः कृष्ण इति ज्ञानं जने रुन्मन्ति पतयोः ॥ २५ ॥
 यत्र वातायनासभवारमुख्यामुखेन्दवः ।
 रथ्यासंचारिणो मूनः स्तलपन्ति पदे पदे ॥ २६ ॥

18. Fr. निर्दलित° for निर्दलित°. The reading of the Ms. Fr appears to be corrupt; it agrees with the Sinhalese edition.

21. D. Fr. वेष्टमानः for वेष्टयमानः. A. B. C. agree with the Sinhalese edition.

24. D. Fr. विम्बं for विम्बं.

26. D. Fr. द्वारमुख्या मुखेन्दवः for द्वारमुख्यामुखेन्दवः. D. Fr. रथ्यासंचारिणः for रथ्यासंचारिणः.

श्रुत्वा यत्सौधपृष्ठेषु विमानशिखिनिस्वनम् ।
याति शैथिल्यमुष्णांशुहयभोगीन्द्रबन्धनम् ॥ २७ ॥
सोपानरत्ननिभिन्नतमश्छेदेन दर्शिताः ।
ग्लायन्ति यत्र न सरश्चक्रवाका निशास्वपि ॥ २८ ॥
यस्य हर्म्यसमासन्नतिम्मदीधितिवाजिनः ।
मन्दं व्रजन्ति संगीतवीणावर्जितचेतसः ॥ २९ ॥
पौरसन्दोहभोगस्य श्रिया वज्रभृतः पुरीम् ।
अधो विधत्ते धामेदं मैथिलस्य पुरं परम् ॥ ३० ॥
इति व्याहरतैवाथ तेन स्थानं महीयसः ।
परमृदं क्रतुपतेर्निन्याते नेतुरात्मजौ ॥ ३१ ॥
कृतपाद्यो भुवो भर्तुः स व्रती प्रमदाश्रुभिः ।
विष्टरं परिजग्राह सिंहचर्मोत्तरच्छदम् ॥ ३२ ॥
स्तुत्यासुतीवलं सत्रे जगादोत्साहयन्मुनिः ।
नुतिर्भाजत एवाग्रे निःस्पृहेण प्रभोरपि ॥ ३३ ॥
यो धर्मस्य धृतः सप्ततन्तुभिः सगरादिभिः ।
तन्तुः स एव सम्राजा सम्यगालम्बितस्त्वया ॥ ३४ ॥

27. D. Fr. यानस्य for विमान.°

28. D. Fr. ग्लायन्ति for ग्लायन्ति. D. Fr. क्षपास्वपि for निशास्वपि.

29. B. C. संगीतवाद्यावर्जित° for संगीतवीणावर्जित.°

32. D. Fr. व्याघ्रचर्मोत्तरच्छदम् for सिंहचर्मोत्तरच्छदम्.

33. B. reads जगादोत्साहयन् सत्रे मुनिः स्तुत्यासुतीवलम् । नुतिर्भाजत
एवाग्रे निःस्पृहेण प्रभोरपि, C. has स्तुत्यासुतीवलं सत्रे जगादोत्साहयन्मुनिः । प्रभोर्भा-
जत एवाग्रे निःस्पृहेण कृता नुतिः, D. reads स्तुत्यासुतीवलं सत्रे जगादोत्साहयन्मुनिः ।
प्रभोर्भाजत एवाग्रे निःस्पृहेणापि हि स्तुतिः for our text. B agrees with the
Sinhalese edition.

34. C. D. read तन्तुधर्मस्य यः सप्ततन्तुभिः सगरादिभिः । धृतः स एव सम्राजा
सम्यगालम्बितस्त्वया. C. D. agree with the Sinhalese edition,

अपि सत्यां विस्रसायामविस्रस्तां तव श्रियम् ।
 विक्रमस्य वदन्तीव सत्रसंभारसंपदः ॥ ३५ ॥
 कृतवेलाव्यतिक्रान्तिस्त्वरसंकोचिताम्बरा ।
 साभिसारेव ते कीर्तिदूरमाक्रामदाशया ॥ ३६ ॥
 कच्चित्स्वार्थे क्रतुरयं स्वर्गस्तव फलस्पृहाम् ।
 विनैव प्रथते कच्चिन्निःस्वं प्रति वदान्यता ॥ ३७ ॥
 आदाय करमाढ्येभ्यः कीकटेष्वपि वर्षसि ।
 प्रपीय वारि सिन्धुभ्यः स्थलेष्विव घनाघनः ॥ ३८ ॥
 नवे वयसि राज्यार्थं प्रविधाय जरां गतान् ।
 कच्चित्पुष्णासि ते भृत्यान् सादरं समयेऽक्षमे ॥ ३९ ॥
 त्वद्विक्रमेण वैधव्यं प्रापिता रिपुयोषितः ।
 बालप्राणार्थिनीः कच्चित्सम्यग्रक्षसि बन्धुवत् ॥ ४० ॥
 द्वयेनादौ त्रिवर्गस्य कच्चित्साम्यं गतश्चिरम् ।
 धर्मोऽद्य वयसो वृद्ध्या सह संवर्धते तव ॥ ४१ ॥
 इति प्रश्नावकाशस्य विरामे रामलक्ष्मणौ ।
 मुनेर्विवेद वैदेहो द्रष्टुकामौ निजं धनुः ॥ ४२ ॥

35. D. reads the following for our text:—विस्रसायामविस्रस्तां विक्रमस्य तव श्रियम् । सत्यामपि वदन्तीव सत्रसंभारसंपदः. D. agrees with the Sinhalese edition.

37. D. स्वार्थे कच्चित्क्रतुरयं for कच्चित्स्वार्थे क्रतुरयं. D. वदान्यता for वदान्यता.

38. C. द्रिदिषु for कीकटेषु. C. निपीय for प्रपीय.

39. D. भृत्यानपि सादरमक्षमे for भृत्यान्सादरं समयेऽक्षमे. D. agrees with the Sinhalese edition.

40. C. वैरियोषितः for रिपुयोषितः. C. पुत्रप्राणार्थिनीः, D. शिशुप्राणार्थिनीः for बालप्राणार्थिनीः.

एकमुद्रचितं तस्य भ्रूचापमनुजीविभिः ।
 चापस्यानयने हेतुः क्षणमास क्षमापतेः ॥ ४३ ॥
 वरवक्त्रेन्दुबिम्बत्विद्ग्रासगृध्नुं परं ग्रहम् ।
 सीताविवाहसंयोगमुखरोधार्गलान्तरम् ॥ ४४ ॥
 अहिर्बुध्न्य परित्यागतीव्रशोकभरादिव ।
 मध्ये लोहसमुद्रस्य निःशब्दं शयितं चिरम् ॥ ४५ ॥
 अमार्दवमतिस्तब्धं गुणेनापि न नामितम् ।
 ईशेन दर्शितस्नेहं नीचं जनमिवाग्रहम् ॥ ४६ ॥
 चक्रीचकार कर्णान्तावतंसितनखद्युतिः ।
 तद्दाशरथिरादाय सीताक्रयधनं धनुः ॥ ४७ ॥
 ततस्त्रासकरो नादश्चापभङ्गसमुद्भवः ।
 दिशः ससर्प रामस्य यशोघोषणदिण्डिमः ॥ ४८ ॥
 क्षेत्रभूमिर्गुणस्यासौ सीतया सहिता वृता ।
 वधैः फलवती सद्यः प्रचकम्पेऽखिला पुरी ॥ ४९ ॥
 रोमोद्भेदापदेशेन हर्षमङ्कुरितं हृदि ।
 सिञ्चन्नश्रुस्रवेण स्म मुनिमाह महीपतिः ॥ ५० ॥

43. D. तस्योद्रेचितमेवैकं for एकमुद्रचितं तस्य. D. agrees with the Sinhalese edition.

44. D. °विम्ब° for °बिम्ब°. D. °गृध्नुपरग्रहम् for °गृध्नुं परं ग्रहम्.

45. C. अहिर्बुध्न्य, D. अहिर्बुध्न्य for अहिर्बुध्न्य.

46. C. D. जनं नीचमिवाग्रहम् for नीचं जनमिवाग्रहम्. C. D. agreeing with the Sinhalese edition.

47. C. सीताक्रयधनं दाशरथिरादाय तदनुः for तद्दाशरथिरादाय सीताक्रयधनं अनुः. C. agrees with the Sinhalese edition.

48. C. यशोघोषणदिण्डिमः for यशोघोषणदिण्डिमः.

50. C. मुनिमश्रुस्रवेण स्म सिञ्चन्नाह महीपतिः, D. सिञ्चन्नश्रुस्रवेण स्म मुनिमाह विशांपतिः for सिञ्चन्नश्रुस्रवेण स्म मुनिमाह महीपतिः. C. agrees with the Sinhalese edition.

प्रौढेऽपि वयसि प्रायो रुणाद्धि तपासि स्पृहाम् ।
 यच्चापभङ्गदेयं मे प्रार्णं सीमन्तिनीधनम् ॥ ५१ ॥
 तद्रामस्य गतं दास्यं विक्रमक्रयलम्भितम् ।
 अस्य ह्रस्वद्वितीये मे न्यस्तां विध्यूर्मिलामपि ॥ ५२ ॥
 शोकाख्यमस्य वैदेह्या विवाहपरिलम्बजम् ।
 हृच्छल्यमस्तुकारेण तपस्यन् निचकर्ष सः ॥ ५३ ॥
 अथ दूतास्थितः प्रायाद्राजद्वयमनोरथः ।
 अयोध्यामन्यराजन्यप्रीतिप्रशमनो रथः ॥ ५४ ॥

यन्नासीद्रघुपतिरूपनिर्जितोऽसौ
 वैलक्ष्यक्षतकृतसंमदावसादः ।
 लालाट्यज्वलनरयेण भूतभर्त्रा
 नैरात्म्यं हृदयभुवः शिवाय सृष्टम् ॥ ५५ ॥
 पीनांसो नियतमुरस्तटो विशालः
 क्षामं तज्ययति मध्यमं शरीरम् ।
 धात्रेति स्वयमनुचिन्त्य लम्बबाहु-
 स्तम्भाभ्यां दृढमिव यन्त्रितोऽस्य देहः ॥ ५६ ॥

51. C. reads the following for our text चापभङ्गेन यदेयं प्रार्णं सीमन्तिनीधनम् । प्रौढेऽपि वयसि प्रायो रुणाद्धि तपासि स्पृहाम्. C. agrees with the Sinhalese edition.

52. C. reads the following for our text गतं रामस्य दास्यं तद्विक्रमक्रयलम्भितम् । अस्य भ्रातृद्वितीये मे न्यस्तां विध्यूर्मिलामपि. C. agreeing with the Sinhalese edition.

53. D. दुःखाख्यं for शोकाख्यं. D. जानक्याः for वैदेह्याः.

54. D. तदा for अथ. D. प्रागात् for प्रायात्.

55. C. लालाटज्वलनरयेण, D. लालाटज्वलनरदेण for लालाटज्वलनरदेण.

नेत्रान्ताधरकरपल्लवप्रभाभि-
स्तेनोष्णद्युतिकरकुङ्कुमानुलिप्तः ।
व्याकोशारुणवनजप्रभाविशेषो
निर्जित्याहित इव पादयोरधस्तात् ॥ ५७ ॥

ज्ञानं विलोचनमिति प्रथिते तदीये ।
नेत्रे उभे विमलवृत्तिगुणस्वभावे ।
एकं तयोः श्रुतिपथस्य समीपमात्रं
यातं प्रपन्नमाखिलश्रुतिपारमन्यत् ॥ ५८ ॥

इत्थं वराश्रयकयेषु जनेषु सीतां
नम्रेण घर्मसलिलास्पदगण्डलेखा
तस्थौ मुखेन शशिनिर्मलदन्तकान्ति-
ज्योत्स्नानिषिक्तदशनच्छदपल्लवेन ॥ ५९ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरिश्चयभूतस्य कुमारदासस्य
कृतौ मिथिलाप्रवेशो नाम षष्ठः सर्गः ॥

57. D. व्याकोष' for व्याकोश'.

59. D. 'गण्डरेखा for 'गण्डलेखा.

सप्तमः सर्गः ।

ततो धरित्रीतनया गरीयः
सा शासनं प्राप्य गुरोरलङ्घ्यम् ।
स्थपत्यशुद्धान्तजनैः परीता
जगाम कर्तुं व्रतिनो नमस्याम् ॥ १ ॥
सुखेन नत्वा गजकुम्भीन-
स्तनावकृष्टा चरणौ महर्षेः ।
तमेव भूयो भरमुद्वहन्ती
सपुच्छनाम प्रतिपद्य यत्नम् ॥ २ ॥
सत्यं यदस्याः प्रविभाव्यरागो
दृष्टिप्रवेकः खलु कृष्णवर्त्मा ।
स्नेहेरितं तद्धनदोषमस्य
धैर्येभ्यः तेन ददाह भर्तुः ॥ ३ ॥
विन्यस्तपीनस्तनहेमकुम्भा
स्वेदाम्बुभिस्तद्धृदयोपकार्या ।
मनोभुवस्तत्प्रथमप्रवेशे
सिक्तापि नो तत्र रजः शशाम ॥ ४ ॥

1. C. ततः पृथिव्यास्तनया for ततो धरित्रीतनया. D. reads the following for our text:—स्थपत्यशुद्धान्तजनैः परीता ततो धरित्रीतनया गरीयः। सा शासनं प्राप्य गुरोरलङ्घ्यं जगाम कर्तुं व्रतिनो नमस्याम्. Agreeing with the Sinhalese edition.

3. C. reads the first two lines thus:—दृष्टिप्रवेकः प्रविभाव्यरागः सत्यं यदस्याः खलु कृष्णवर्त्मा. C. agrees with the Sinhalese edition. D. तस्य for तेन.

4. C. D. स्वेदाम्बुभिः for स्वेदाम्बुभिः. D. सिक्ता च for सिक्तापि.

तुष्टो नु भङ्गादविपन्नधान्नः
 शैवस्य चापस्य सुबाहुशत्रुम् ।
 स्मरस्तमालिङ्ग्य तथा प्रयुक्त-
 श्रक्ने विहस्तं नु विशालदृष्ट्या ॥ ५ ॥
 विधातृमुख्यैरपि दृश्यरूपं
 रूपं निरूप्यार्धनिरीक्षितेन ।
 एवं स गुण्यो गणयाम्बभूव
 भूम्ना मनस्वी मनसैव तस्याः ॥ ६ ॥
 प्रसीद मैवं परिभूदखण्डं
 ताराधिपं ते वदनामृतांशुः ।
 इति प्रियायाः पतितेव पादे
 ताराततिर्दीप्नखच्छलेन ॥ ७ ॥
 कृष्टा नितान्तं कृशवृत्तिमध्यं
 मास्म च्छिनच्छ्रोणिरिति प्रचिन्त्य
 गुर्वीं तदूरुद्वयशातकौम्भ-
 स्तम्भद्वयेनेव धत्ता विधात्रा ॥ ८ ॥
 तदस्तु सोष्मं कठिनं प्रकृत्या
 तनोति तापं स्तनयोर्द्वयं यत् ।
 मध्यस्तमप्येतदनिन्द्यवृत्ते-
 र्वलित्रयं मां दहतीति चित्रम् ॥ ९ ॥

5. C. has the following for the first two lines—चापस्य भङ्गाद-
विपन्नधान्नः शैवस्य तुष्टो नु सुबाहुशत्रुम्. Agreeing with the Sinhalese edition.

6. C. has the following for the last two lines—तस्याः स गुण्यो
गणयाञ्चकार एवं मनस्वी मनसैव भूम्ना.

7. D. क्षमस्व for प्रसीद.

8. A. B. C. °शातकौम्भ°, D. शातकुम्भ.° We with A. B. C.

9. D. बलित्रयं for वलित्रयं.

स्तनौ नु कुम्भप्रतिमौ सुदत्या
 निःशेषवक्षस्तटवृद्धबिम्बौ ।
 पिण्डौ नु पीनौ नवयौवनस्य
 न्यस्तौ शरीरादतिरिक्तवन्तौ ॥ १० ॥
 विभाति तन्व्या नवरोमराजिः
 शरीरञ्जन्मानलधमरेखा ।
 अन्योन्यबाधिस्तनमण्डलस्य
 मध्यस्य धात्रा विहितेव सीमा ॥ ११ ॥
 यात्यङ्गदोऽप्येष विवृद्धदीप्ति-
 रनङ्गदत्वं न्यसनेन यत्र ।
 तथाहि शक्तिर्मदनस्य दाने ।
 चारुप्रकोष्ठस्य भुजद्वयस्य ॥ १२ ॥
 वक्त्रेन्दुलीलामनुयातुमस्याः
 कलान्तराणि प्रतिपद्य चन्द्रः ।
 पूर्णोऽपि साधर्म्यविशेषश्चन्यः
 क्रमेण शोकादिव याति हानिम् ॥ १३ ॥
 मृगाङ्गनानां नयनानि पूर्वं
 विधाय नीलानि च नीरजानि ।
 कृतप्रयोगेण पुनर्विधात्रा
 सृष्टं नु नेत्रद्वयमायताक्ष्याः ॥ १४ ॥

-
10. D. सुदृत्या for सुदत्या. C. D. °बिम्बौ for °बिम्बौ.
 11. C. नवरोमराजी, D. नवलोमराजिः for नवरोमराजिः. C. °धूमरेषा, D.
 धूमरेषा, Fr. °धूमरेषा for °धूमरेषा.
 13. D. अनुकर्तुं for अनुयातुं. C. सोमः for चन्द्रः. C. दुःखादिव for
 शोकादिव.
 14. C. एणाङ्गनानां, D. र्वेङ्गनानां for मृगाङ्गनानां. B. निर्माय for विधाय.
 C. वृत्त' for कृत'. C. कृतं for सृष्टं.

अन्वेति कान्त्या कमनीयमस्या
 युग्मं भुवोरायतनम्रलेखम् ।
 रोषेण कृत्तस्य हरेण मध्ये
 छेदद्वयं मन्मथकार्मुकस्य ॥ १५ ॥
 असर्पतामापतितालकान्त-
 पर्यन्तकान्ति भुतिमूलमस्याः ।
 भ्रुवौ नु वक्तुं तरलत्वमक्ष्णो-
 र्भ्रूयुग्मकौटिल्यमिमे नु दृष्टी ॥ १६ ॥
 तन्व्या मनोज्ञस्वरनैपुणेन
 विनिर्जितो रोषविलोहिताक्षः ।
 प्रसक्तचिन्ताहितमन्यपुष्टः
 श्लोकेन काष्ण्यं बहतीति मन्ये ॥ १७ ॥
 पुष्पायुधः स्वात्मनि शस्त्रपातान्
 कुर्वीत सीताकृति वीक्ष्य रत्नम् ।
 चिन्त्रीयते तन्न यदात्मयोने-
 स्तीव्रा मयि व्यापृतिरायुधानाम् ॥ १८ ॥
 सति स्म तस्यातिगुरुत्पतर्के
 चेतस्यथ प्राह मुनि नरेन्द्रः ।
 प्रणम्य शुद्धान्तमुपैति पादौ
 तीर्यादनूनौ भवतः स्तुषेति ॥ १९ ॥

15. C. °रेखम्, D. °लेखम् for °लेखम्. C. क्रोषेन for रोषेण. D. भवेन for हरेण.

17. D. क्रोष° for रोष°. D. दुःखेन for श्लोकेन.

कलत्रभारेण कुचद्वयस्य

स्थान्ना तथा मन्थरविक्रमायाः ।

आसीत् स तस्या गतिमन्थरत्वेऽ

सौ राजपुत्रोऽपि तृतीयहेतुः ॥ २० ॥

अनुव्रजन्तं परिवारवर्गं

प्रव्याहरन्ती किल नाम किञ्चित् ।

तिर्यग्भिवृत्ताननचन्द्रबिम्बा

रामं जघानार्धनिरीक्षितेन ॥ २१ ॥

तस्यां गतायां सह राघवाभ्यां

भर्ता भुवः संयमिनं ततस्तम् ।

द्रष्टुं निनाय स्वयमृद्धिसारं

सत्रस्य विप्रैरकुशं ततस्त्य ॥ २२ ॥

दूरोऽपि देहेन वियोगवहेः

प्रवर्धिताधिः स्फुटतीति भीतः ।

तद्रक्षणार्थैव कृतप्रयत्नो

मुमोच तस्या हृदयं न रामः ॥ २३ ॥

20, D. reads the last three lines thus:—स्थान्ना च तस्या गति-
मन्थरत्वे । आसीत्तथा मन्थरविक्रमायास्तृतीयहेतुः स हि राजपुत्रः. Agreeing with
the Sinhalese edition.

21. C. संव्याहरन्ती for प्रव्याहरन्ती. D. °विम्बा for °बिम्बा.

22. A. B. C. द्रष्टुं निनाय, D. Fr. निनाय द्रष्टुं. We with A. B. C.
supported by the Calcutta edition.

23. C. D. रामो न तस्या हृदयं मुमोच for मुमोच तस्या हृदयं न रामः.

याते च रामे नयनाभिरामे ।
 दृष्ट्वा दिशः किं फलमस्ति शून्याः ।
 इतीव पद्मायतलोचनाया
 बिलोचने नेत्रजलं हरोष ॥ २४ ॥
 कृतेऽपि पाणिग्रहणे मयेयं
 जाता परत्राहितरागवृत्तिः ।
 बालेति तस्या बल्यं कृशाङ्गयाः
 ससर्ज रोषेण यथा कराग्रम् ॥ २५ ॥
 संतापवर्द्धिर्हृदि सञ्जाताङ्गयाः
 कामाहितः स्वेदविलोहितेन ।
 नेत्रद्वयेनेव बहिःप्रवृत्त-
 ज्वालाबलिः संविविदे सखीभिः ॥ २६ ॥
 याता नु सा तानवमङ्गजाभि-
 तप्ते चिरं तद्धृदये निवासात् ।
 उत स्वकीये हृदि तं निविष्ट-
 मूढा तनुत्वं श्रमजं गता नु ॥ २७ ॥
 दूरेऽपि रामः परिकल्पवृत्त्या
 किं दृश्यतेऽस्मिन्नथ वा स्थितेऽपि ।
 किं मे प्रवासः प्रतिभाति पापा-
 दित्यास तस्या विविधो विकल्पः ॥ २८ ॥

24. D. Fr. read याते च दृष्ट्वा नयनाभिरामे । रामे दिशः किं फलमस्ति शून्याः for our text, Agreeing with the Sinhalese edition.

25. D. Fr. बाळा for जाता. D. Fr. जातेति for बालेति.

26. D. Fr. विवेद कामावहितः सखीभिः for कामाहितः स्वेदविलोहितेन. D. Fr. बहिःप्रवृत्त° for बहिःप्रवृत्त°. D. Fr. ज्वालाबलिः स्वेदविलोहितेन for ज्वाला-बलिः संविविदे सखीभिः. D. Fr. agree with the Sinhalese edition.

28. D. Fr. वितर्कः for विकल्पः.

कलत्रभारेण कुचद्वयस्य

स्थान्ना तथा मन्थरविक्रमायाः ।

आसीत् स तस्या गतिमन्थरत्वेऽ-

सौ राजपुत्रोऽपि तृतीयहेतुः ॥ २० ॥

अनुव्रजन्तं परिवारवर्गं

प्रव्याहरन्ती किल नाम किञ्चित् ।

तिर्यग्भिवृत्ताननचन्द्रबिम्बा

रामं जघानार्धनिरीक्षितेन ॥ २१ ॥

तस्यां गतायां सह राघवाभ्यां

भर्ता भुवः संयमिनं ततस्तम् ।

द्रष्टुं निनाय स्वयमृद्धिसारं

सत्रस्य विप्रैरकुशं ततस्त्य ॥ २२ ॥

दूरोऽपि देहेन वियोगवहेः

प्रवर्धिताधिः स्फुटतीति भीतः ।

तद्रक्षणायैव कृतप्रयत्नो

मुमोच तस्या हृदयं न रामः ॥ २३ ॥

20, D. reads the last three lines thus:—स्थान्ना च तस्या गति-
मन्थरत्वे । आसीत्तथा मन्थरविक्रमायास्तृतीयहेतुः स हि राजपुत्रः. Agreeing with
the Sinhalese edition.

21. C. संव्याहरन्ती for प्रव्याहरन्ती. D. 'बिम्बा for 'बिम्बा.

22. A. B. C. द्रष्टुं निनाय, D. Fr. निनाय द्रष्टुं. We with A. B. C.
supported by the Calcutta edition.

23. C. D. रामो न तस्या हृदयं मुमोच for मुमोच तस्या हृदयं न रामः.

याते च रामे नयनाभिरामे ।

दृष्ट्वा दिशः किं फलमस्ति शून्याः ।

इतीव पद्मायतलोचनाया

विलोचने नेत्रजलं स्रोतः ॥ २४ ॥

कृतेऽपि पाणिग्रहणे मयेयं

जाता परत्राहितरागवृत्तिः ।

बालेति तस्या बल्यं कृशाङ्गयाः

ससर्न रोषेण यथा कराग्रम् ॥ २५ ॥

संतापवह्निर्हृदि सञ्जाताङ्गयाः

कामाहितः स्वेदविलोहितेन ।

नेत्रद्वयेनेव बहिःप्रवृत्त-

ज्वालावलिः संविविदे सखीभिः ॥ २६ ॥

याता नु सा तानवमङ्गजाभि-

तप्ते चिरं तद्धृदये निवासात् ।

उत स्वकीये हृदि तं निविष्ट-

मूढा तनुत्वं श्रमजं गता नु ॥ २७ ॥

दूरेऽपि रामः परिकल्पवृत्त्या

किं दृश्यतेऽस्मिन्नथ वा स्थितेऽपि ।

किं मे प्रवासः प्रतिभाति पापा-

दित्यास तस्या विविधो विकल्पः ॥ २८ ॥

24. D. Fr. read याते च दृष्ट्वा नयनाभिरामे । रामे दिशः किं फलमस्ति शून्याः for our text, Agreeing with the Sinhalese edition.

25. D. Fr. बाला for जाता. D. Fr. जातेति for बालेति.

26. D. Fr. विवेद कामावहितः सखीभिः for कामाहितः स्वेदविलोहितेन. D. Fr. बहिःप्रवृत्त° for बहिःप्रवृत्त°. D. Fr. ज्वालावलिः स्वेदविलोहितेन for ज्वालावलिः संविविदे सखीभिः. D. Fr. agree with the Sinhalese edition.

28. D. Fr. त्रितर्कः for विकल्पः.

मृदुप्रवालास्तरणेऽपि तन्वी
 शिलातले नैव धृतिं सिषेवे ।
 अमृक्स्त्रवाद्रं शरतल्पमध्ये
 सा पुष्पकेतोरिव वर्तमाना ॥ २९ ॥

तुषाररश्मेरुदयेऽपि तस्या
 नेत्रोत्पलं नो मुकुलीबभूव ।
 चन्द्रे मुखच्छन्नानि दीर्घकाल-
 मभ्यासतो नु म्रियचिन्तया नु ॥ ३० ॥

ससीकरं गर्भदलं कदल्या
 न्यस्तं नताङ्गया हृदये सखीभिः ।
 बबन्ध भिन्नस्फटिकावदातं
 पुष्पेषुबाणव्रणपट्टशोभाम् ॥ ३१ ॥

कस्यापि दृष्ट्या मयि यद्विरागः
 स्वपादसेवाभिरतेऽपि तत्किम् ।
 इतीव शैथिल्यमतानि तस्या
 युग्मेन सन्नूपुरयोरमन्दम् ॥ ३२ ॥

सखीसमीपेऽपि सखेदवृत्ति-
 श्रन्द्रातपैरप्यनुतापभाजा ।
 देहेन वैदेहसुता निनाय
 दिनानि दीना कतिचित्कथञ्चित् ॥ ३३ ॥

29. D. शिलातलेनैव for शिलातले नैव.

31. D. Fr. ससीकरं for. ससीकरं. D. वधूभिः for सखीभिः. D. छिन्नं for भिन्नं. D. Fr. पुष्पेषुबाणं for पुष्पेषुबाणं.

32. D. reads the following for the last three lines, स्वपादसेवाभिरतेऽप्यभूत्किम् । युग्मेन सन्नूपुरयोरमन्दमितीव शैथिल्यमतानि तस्याः. Agreeing with the Sinhalese edition.

सार्धं द्विजैः पावनसोमपान-
 निर्धूतपाप्मन्यथ सन्ननाथे ।
 मत्स्वस्य कोटिं प्रकृतस्य मुखे
 क्षितिक्षिताभीयुषि वीतविघ्नम् ॥ ३४ ॥
 जनाधिनाथः पुरुहूतकल्पः
 समग्रशक्तिः सुतयुग्ममन्यत् ।
 ततः समादाय सुमन्त्रसूतः
 पुरं प्रपेदे जनकस्य राज्ञः ॥ ३५ ॥
 क्षत्रस्य नक्षत्रमदोषदुष्टं
 वैवाहिकं वाहितश्चतुर्वीरः ।
 पुरोहितेनाभिहितं निशम्य
 संपादयामास विधिं विधिज्ञः ॥ ३६ ॥
 स्नातद्विजारूढमदद्विपेन्द्र-
 स्कन्धस्यकार्तस्वरकुम्भपंकत्या ।
 नृपस्य धिष्ये प्रकृते समन्ता-
 दच्छेदवत्पावनतीर्थतोये ॥ ३७ ॥
 रथ्योभयान्ताहितशातकुम्भ-
 कुम्भस्थपङ्केरुहगन्धविद्धे ।
 तिरोदधाने गगनं मुगन्धौ
 कर्पूरकृष्णागरुसारधूपे ॥ ३८ ॥

35. B. लोकैकनाथः, C. प्रजाधिनाथः for जनाधि नाथः. समन्त्रसूतः
 Fr. सुमन्त्रसूतः for सुमन्त्रसूतः.

37. B. 'चामीकरं', C. 'जाम्बूनदं' for 'कार्तस्वरं'. D. भृगस्य for नृपस्य.
 D. Fr. धिष्यं for धिष्ये.

38. C, 'शातकौम्भं' for 'शातकुम्भं'. D. गगणं for गगनं. D. Fr. 'काष्ठा-
 गुरु' for 'कृष्णागरु'.

चरत्सु बन्धानननिःसृतेषु
 नेन्द्रसूनोर्जयघोषणेषु ।
 प्रध्मातशङ्खध्वनिवृंहितेषु
 ध्वनत्सु तूर्येषु च मङ्गलाय ॥ ३९ ॥
 लाजा जलं दर्भमिति प्रसक्त-
 माविष्कृताग्नेडितशीघ्रनादे ।
 आहूय संपादयतोऽपि भृत्यान्
 प्रत्युद्गजत्याकुलभृत्यवर्गे ॥ ४० ॥
 ज्ञातुं मुहुर्यापघटीजलस्य
 वृत्तिं प्रयुक्ते नृपदासवृन्दे ।
 धावत्युरोघातनिपातिताध्व-
 मार्गस्थलोकेऽपि गतामताभ्याम् ॥ ४१ ॥
 आसन्नभूतो महितो मुहूर्तः
 किं स्थायते तावदिति प्रगल्भम् ।
 वृद्धेषु वंशद्वितयस्य धीरं
 स्नानाय सद्यस्त्वरयत्सु रामम् ॥ ४२ ॥
 उच्चैर्भृतान्यस्वरमुच्चरत्सु
 समं समाविष्कृतमङ्गलेषु ।
 आपूरिताशेषककुम्भुस्त्रेषु
 पटुप्रसक्तं पटहध्वनेषु ॥ ४३ ॥

39. D. Fr. बन्धा° for वन्धा°. B. C. नृपेन्द्र° for नरेन्द्र°. D. Fr. वृंहितेषु for वृंहितेषु. B. C. मङ्गलाय for मङ्गलाय.

40. D. Fr. 'तूर्य° for 'शीघ्र°. D. Fr. दासान् for भृत्यान्.

41. B. परिवारवृन्दे, C. परिवारलोके, D. नृपभृत्यवृन्दे for नृपदासवृन्दे.

42. A. धीरे for धीरं.

43. D. Fr. ककुम्भुस्त्रेषु for ककुम्भुस्त्रेषु. A. B. पटुप्रणादं for पटुप्रसक्तं.

वेत्रेण वेत्रप्रहणाधिकारे
 जने च तत्रानुपयोगवन्ति ।
 दिदृधुवृन्दानि निरस्यमाने
 मुखेन हुङ्कारकृता नितान्तम् ॥ ४४ ॥
 हुङ्कारमात्रप्रथितैरमर्षै-
 स्तिर्यक्प्राप्तस्य विकम्पितेन ।
 निवारयन्तो मुखरं जनौघं
 माशब्दिका वेश्मनि तत्र चेरुः ॥ ४५ ॥
 केचिद्विधातुं विधिमुद्यतेभ्यः
 क्रियासु दक्षाः कुशलेतरेभ्यः ।
 आच्छिद्य वैवाहिककर्मयोग्य-
 वस्तूनि भृत्या विदधुर्विधानम् ॥ ४६ ॥
 सञ्च्या विवाहस्य विधानमाद्यं
 नामान्तरेण प्रथितं विधिज्ञः ।
 पर्यस्य चित्तानि तथा सुताया
 नृपस्य तत्रैव जनस्ततान ॥ ४७ ॥

44. C. हुङ्कारवता for हुङ्कारकृता.

45. C. हुङ्कारमात्रोपचितैः for हुङ्कारमात्रप्रथितैः. C. व्यपोहयन्तः for निवार-
यन्तः. D. Fr. माशब्दिकाः for माशब्दिकाः.

46. D. Fr. read the first two lines:—क्रियासु दक्षा विधिमुद्यतेभ्यः ।
केचिद्विधातुं कुशलेतरेभ्यः. Agreeing with the Sinhalese edition.

47. D. सञ्च्याः for सञ्च्याः.

स्नानस्य रत्नाभरणेन दीप्त-
 माकल्पमन्ते विधिवद्विधाय ।
 ययौ वधूर्वेदविदा कृताध्य
 वेद्या उपान्तं विधुरा स्मरेण ॥ ४८ ॥
 अथोपनिन्ये नयकोविदेन
 महेन्द्रसख्यास्तनुजेन तन्वी ।
 लज्जाविधेया विधवेतराभि-
 विभूषिताऽसौ विभुनन्दनाय ॥ ४९ ॥
 समाददे संमदभिन्नधैर्यः
 पाणिं फणीन्द्राङ्गुरूपकोष्ठः ।
 तस्याः कुमारः सुकुमारसन्धि
 वामेतरं वामविलोचनायाः ॥ ५० ॥
 प्राज्यं ततः प्राज्ञतरेण हव्य-
 मावर्जितं वर्जितदुष्कृतेन ।
 विधातृधाम्ना विधिवत्कृशानौ
 सदिन्धने शीलधनेन तेन ॥ ५१ ॥

48. C. has the following for our text :—आकल्पमन्ते विधिवद्विधाय स्नानस्य रत्नाभरणेन दीप्तं । ययाहुपान्तं विधुरा स्मरेण वेद्या वधूर्वेदविदा कृताध्यं. D Fr. कृतार्थं for कृताध्यं.

49. B. रघुनन्दनाय for विभुनन्दनाय.

51. C. reads the following for our text:—आवर्जितं वर्जितदुष्कृतेन सदिन्धने शीलधनेन तेन । विधातृधाम्ना विधिवत्कृशानौ प्राज्यं ततः प्राज्ञतरेण हव्यम् ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

वेद्यामनंसीदनवधवृत्ति-

स्तन्वी ततो वेदविदा प्रयुक्ता ।

प्रदक्षिणीकृत्य विवाहसाम्नी-

कृतं कुशानुं सह राघवेण ॥ ५२ ॥

गण्डस्य बिम्बं दुरितुर्धरित्र्या

धर्मांभसां विन्दुरलङ्कार ।

चेतःस्थकन्दर्पकुशानुना वा

तस्योष्मणा वा परमार्थबदेः ॥ ५३ ॥

चकार चक्राङ्कतलेन पाणौ

करेण भर्त्राभिनिपीड्यमाने ।

सीत्कारमाकुञ्चितदीर्घदृष्टिः

स्पर्शेन वदेः किल नाम सीता ॥ ५४ ॥

व्यापारिता वाङ्मयपारमेण

द्विजेन तेन द्विजराजवक्त्रा ।

बाला कुशानौ कुशगात्रयष्टि-

र्भवानभिप्लाय जुहाव लाजान् ॥ ५५ ॥

पत्युः करस्पर्शकृते कुशाङ्गया

हर्षे सखीभिः प्रविभाव्यमाने ।

आचारधूमागमलजन्मा-

न्यश्रूणि तत्संवृतये बभूवुः ॥ ५६ ॥

52. B. निपुका for प्रयुक्ता.

53. D. Fr. धरित्र्याः for धरित्र्याः. D. Fr. स्वैदांभसां for धर्मांभसां.

54. D. Fr. सीत्कार° for सीत्कार°.

55. C. तन्वी for बाला.

56. A. B. C. तत्संवृतणाय जम्बुः for तत्संवृतये बभूवुः.

कृत्वा नमस्यामनुपूर्वमुक्ते
 भर्तुर्भुवो विप्रवरेण रामः ।
 समेतजानिर्जनकस्य राशे
 वन्दिस्तुतस्यांघ्रियुगं वन्दे ॥ ५७ ॥
 पश्यन्मुतं पाशभृतो दधानं
 गङ्गाकरसक्तकरस्य कान्तिम् ।
 तस्यौ नृपः स्तब्धविशालदृष्टि-
 रश्रुत्तवाभालितपद्मरेखः ॥ ५८ ॥
 रत्नासनस्थामथ परैरमुख्या
 बाष्पप्रकाशप्रणयाः प्रणेतुः ।
 भर्तुः सुतामेत्य बरं च तस्याः
 कक्षन्तरे दत्तसितातपत्रम् ॥ ५९ ॥
 नीत्वा विवाहोत्सवसंभृतेन
 सुखेन रामः कृत्तिचिदिनानि ।
 ततः कदाचित्समयावबोध-
 दृष्टेन विद्धो हृदि मन्यथेन ॥ ६० ॥
 गौरीमिवाचारगुणेनगुर्वी
 करे गृहीत्वा करभोपमोरुम् ।
 सतल्पभूभागमनल्पशोभं
 भवप्रभावो भवनं विवेश ॥ ६१ ॥

57. D. Fr. वन्दिस्तुतस्य for वन्दिस्तुतस्य. C. अङ्घ्रियुगं, D. अङ्घ्रियुगं for अङ्घ्रियुगं.

58. D. दीप्ति for कान्ति.

59. D. Fr. बाष्प for बाष्प.

60. Fr. रामो विवाहोत्सवसंभृतेन दृष्टेन नीत्वा कृत्तिचिदिनानि for the first half of our text.

भुवि विरचितमग्रे कल्पमालोच्य भीतिं
स्पृशति मनसि बालां साश्रुपातस्थितां ताम् ।
नृपतिभवनरत्नस्तम्भमालिङ्ग्य दोर्भ्यां
रघुपतिरुपगुह्य प्रापयद्भूमिश्चय्याम् ॥ ६२ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य
कृतौ सीताविवाहवर्णनो नाम सप्तमः सर्गः ॥

अष्टमः सर्गः ।

आचरन्मय स योषितो हठं
सा च वामचरिताऽनुरागिणः ।
अप्यनीप्सितविधानचेष्टितौ
तेनतुः सपदि संमदं मियः ॥ १ ॥
कामिना समुपगुह्य बालिका
सप्रयत्नमुपवेशिताऽप्यसौ ।
वाञ्छति स्म सपुदेतुमङ्कतः
साध्वसेन चपला मुहुर्मुहुः ॥ २ ॥
राघवेण पारिरभ्य पृष्ठतः
सस्पृहं निगदिते मनोरथे ।
ग्रीडयावनतवक्त्रपङ्कजा
धीरमस्मयत चारुहासिनी ॥ ३ ॥
अङ्गुलीषु परिगृह्य राघवे
वेधयत्युरसि रागिभिर्नखैः ।
सस्मितं विवलिताङ्गुलिर्बला-
दात्मनः करमुदास मानिनी ॥ ४ ॥

-
1. C. योषिति for योषितः. C. अनुरागिणि for अनुरागिणः.
 2. B, C. read the following for our text :—सप्रयत्नमुपवेशिताप्यऽ-
सौ बालिका समुपगुह्य कामिना । साध्वसेन चपला मुहुर्मुहुर्वाञ्छति स्म सपुदेतुमङ्कतः ॥
Agreeing with the Sinhalese edition. [C. कामिनी for बालिका].
 3. D. सस्मितं for सस्पृहं. A. B. मनोरथे for मनोरथे. D. चारुभाषिणी
for चारुहासिनी.
 4. D. सस्पृहं for सस्मितं. D. विवक्षितं for विवक्षितः. C. भाषिनी, D.
कामिनी for मानिनी.

किन्तु वक्ति कुपितेति वेदितुं
 कामिना निधुवने सविग्रहम् ।
 याचितैनमाभिकोपजिह्मित-
 प्रेरितेक्षणकट्टु व्यलोकयत् ॥ ५ ॥

पुष्पकेतुद्वतधैर्यबन्धनं
 तस्य भावमवगम्य निर्गमैः ।
 सावकाशमय कुर्वतीः सखीः
 संस्रोध वसनान्तसङ्गिनी ॥ ६ ॥

इच्छति स्म विरहं न कामिनी
 सङ्गमं न भृशमाकुलीकृता ।
 विप्रयोगसमये मनोभुवा
 लज्जया नृपसुतस्य सन्निधौ ॥ ७ ॥

तस्य हस्तमबला व्यपोहितुं
 मेखलागुणसमीपसङ्गिनम् ।
 मन्दश्चाकिररतिं न्यवेदय-
 छोलनेत्रगालितेन वारिणा ॥ ८ ॥

तत्र राजदुहितुबलात्क्रिया-
 माचरत्युदितलोचनाम्भसः ।
 आगमिष्यदनुचिन्त्य खण्डनं
 भीतवद्भृशमकम्पताधरम् ॥ ९ ॥

5. D. स्वग्रहं निधुवनेषु कामिना for कामिना निधुवने सविग्रहम्. Agreeing with the Sinhalese edition.

6. D. वसनान्तसङ्गिनीः for वसनान्तसङ्गिनीः. And construes it with सखीः.

न स्पृशामि रक्षनामुप पुन-
 निर्दयं भुजयुगेन पीडितः ।
 इत्युवाच नृपसूनुरर्थिनी
 सा तवान परिरम्भमस्फुटम् ॥ १० ॥
 अन्तरीयहरणे कृतत्वरं
 राघवं तपययान्तमङ्गना ।
 तत्पयान्तपरिधानरक्षिता
 संक्षोभ परिभ्य पृष्ठतः ॥ ११ ॥
 अंशुकस्य निशि रक्षणाकुला
 हस्तयुग्मघृतनीविबन्धना ।
 अप्रमादकृतिविघ्नमन्तरा
 स्वापमाप शयने पराङ्मुखी ॥ १२ ॥
 यद्गुरु दृढवस्त्रबन्धनैः
 स्वापकालमवगम्य भर्तारि ।
 तत्प्रमृष्टवति संगतस्मृतिः
 सा रुरोद मुषितेव सस्वरम् ॥ १३ ॥
 यत्नगम्यमथ मैथिलीमुखं
 सोऽनुभूय नहि तृप्तिमाययौ ।
 आननेन परिघट्य बोधितं
 राजहंस इव पद्मकुङ्कुमम् ॥ १४ ॥

11. C. अपयन्तं for अपयान्तं.

12. D. अप्रमादकृतविघ्नमन्तरा for अप्रमादकृतिविघ्नमन्तरा. Agreeing with the Sinhalese edition.

13. D. सस्वनम् for सस्वरम्.

14. A. B. चञ्चुनाभि [च or पि] for आननेन. Corrected to this in the margins of A. B. The readings being completely blotted, we cannot make them out. C. विषट्य for परिघट्य. B. C. पद्मकुङ्कुमम् for पद्मकुङ्कुमम्.

भ्रमवेगदृढदंशपीडितं
 यत्तदीयमपरोष्ठपल्लवम् ।
 तदयार्द्रहृदयः क्षनैः पिबन्
 स क्षणेन विनिनास्य वेदनाम् ॥ १५ ॥
 ग्राहितं नपतिशक्रसूनुना
 स्वाधरं विविधचाटुचेष्टितैः
 पानवर्जितमदन्तविक्षितं
 भूय एव सृजति स्म मानिनी ॥ १६ ॥
 स्वं नितम्बमपवाहितांशुकं
 कामिनी रहसि पश्यति प्रिये ।
 प्रार्थनामपि विनैव पल्लव-
 स्निग्धरागमधरं स्वयं ददौ ॥ १७ ॥
 सा मदेन मदनेन लज्जया
 साध्वसेन च विमिश्रचेष्टिता ।
 आययौ सपदि तद्वह्नीं दक्षां
 या न वक्तुमपि शक्यविभ्रमा ॥ १८ ॥
 वर्जनाच्च सुरतस्य भामिनी
 वाञ्छति स्म पटुचाटुचेष्टितम्
 यस्तदेव समजायत स्वयं
 योषितो निधुवनस्य वृद्धये ॥ १९ ॥

-
15. C. 'विक्षितं' for 'पीडितं'.
 16. B. अदन्तविक्षितं, C. अदन्तपीडितं for अदन्तविक्षितं.
 17. C. भामिनी for कामिनी.
 18. C. सृजति for सपदि. A. B. या न वक्तुमपि न क्षमा तदा for या न वक्तुमपि शक्यविभ्रमा. [B. या हि for या न].
 19. B. मैथिली for भामिनी.

अभुणा मुरतस्वेदमात्मनः
 संमर्दं च पुल्लेन कामिनी ।
 व्याजहार न तु लज्जया गिरा
 भावनृत्यकुसलेव भर्तारि ॥ २० ॥
 यद्यदास तरसाभियोजितं
 योषितो रतिषु स्वेदवृचये ।
 तत्तदेव मृदु साधितं पुनः
 कामिनाऽपनयति स्म तच्छ्रमम् ॥ २१ ॥
 केशपाशमय बन्धुमुद्यता
 मैथिली निधुवनेन विश्रयम् ।
 बाहुमूलातलोचने म्रिये
 लज्जयावनमति स्म सस्मितम् ॥ २२ ॥
 इत्यनङ्गशिखिना हते हृदि
 क्षमाधिपस्य दुहितुर्निविष्टया ।
 लज्जया कतिपयेषु तानवं
 वासरेषु गलितेषु शिश्रिये ॥ २३ ॥
 शर्वरीषु विरलीकृतत्रपा
 निद्रया किल हता नृपात्मजा ।
 नीविबन्धनमतीत्य संस्थितं
 हस्तमस्य न बलादपाहरत् ॥ २४ ॥

20. D. भामिनी for कामिनी. C. ननु for न तु. A. भावद्वयकुसले च, C. भावनृत्यकुसले च, D. नव्यनृत्यकुसलेव for भावनृत्यकुसलेव. We with B.

22. D. केशहस्तं for केशपाशं. Agreeing with the Sinhalese edition. C. जानकी for मैथिली. D. सस्मयं for सस्मितं.

23. B. C. गमितेषु for गलितेषु.

24. D. reads the following for our text:—हस्तमस्य न बलादपाहरत् । नीविबन्धनमतीत्य संस्थितं । शर्वरीषु विरलीकृतत्रपा । निद्रया किल हता नृपात्मजा. Agreeing with the Sinhalese edition. C. शर्वरीषु for शर्वरीषु. C. अपानयत् for अपाहरत्.

निद्रिता प्रतिभयं भयानक-
 स्वप्नदर्शनकृतं प्रपद्य सा ।
 राघवं कुचघटावुरःस्थले
 सन्निधाय परिषस्वजे दृढम् ॥ २५ ॥
 ज्ञातमन्यथरसा मदातुरे
 कामिनि क्षिपति नीविबन्धनम् ।
 सा जहार करपुष्पमंशुका-
 दञ्जलिं किल भयेन कुर्वती ॥ २६ ॥
 संमत्तापि भुवनस्य मेघया
 राघवे निधुवनोपदेशिनि ।
 व्याजहार गुणितस्य विस्मृतिं
 भूरिशस्तदुपदेशाञ्छया ॥ २७ ॥
 स्वेदविद्धुमिषिताग्रबासिका
 धूतहस्तलतिका सशीत्कृतिः ।
 सोढमन्यथरसा नृपालम्भा
 राघवस्य न बभूव तृप्तेये ॥ २८ ॥
 चोदयत्यधनिपालनन्दने
 शिशितुं युवतिकृत्यनैपुणम् ।
 देहजन्मशरस्वाण्डितप्रपा
 सा ययौ रहसि कर्मकर्तृताम् ॥ २९ ॥

25. C. reads the following for our text:—स्वापगा निशि भयं भयानक-
 स्वप्नदर्शनकृतं प्रपद्य सा । सन्निधाय परिषस्वजे दृढं राघवं कुचघटावुरःस्थले H Agree-
 ing with the Sinhalese edition. D. डरस्तले for डरःस्थले.

26. D. मैषिणी, Fr. कामिनी for कामिनि. C. क्रमति (?) for क्षिपति.

27. C. प्रज्ञया for मेघया. D. निधुवनोपदेशके for निधुवनोपदेशिनि.

28. D. 'विन्दु' for 'विन्दु'.

यज्जगाद मदनेन पीडिता
 तत्सहासरसमूचिषि प्रिये ।
 सस्मितं वलितदेहशोभिनी
 तत्तदस्फुटमुवाच लज्जिता ॥ ३० ॥
 रत्नतल्पनिकटस्थिते शुके
 संगतौ हृदि निधाय भाषितम् ।
 निःसहास्मि विस्मृजेति जल्पति
 व्रीडिता परिजघान पञ्जरम् ॥ ३१ ॥
 रामवक्त्रगलितैः श्रमाम्बुभि-
 श्लिद्रितं कुचयुगस्य कुङ्कुमम् ।
 सा निरीक्ष्य हसिते सखीजन
 संमुखाद्यपजगाम सस्मितम् ॥ ३२ ॥
 स्वानुवृत्तिविधिवन्ध्यमीर्ष्या
 चोदितोद्यत इवाथ लज्जितम् ।
 मैथिलस्य दुहितुर्मनोभव-
 श्रेतसो निरवशेषमाक्षिपत् ॥ ३३ ॥
 दीर्घिकाजलतरङ्गनिर्धुत-
 त्यक्तपुष्पमयमण्डनौ क्वचित् ।
 चादुरम्यमितरेतराश्रया-
 स्तेनतुः प्रमदकानने मृजाः ॥ ३४ ॥

30. C. यज्जगाद मदनेन क्लृप्ता for यज्जगाद मदनेन पीडिता.
 31. C. reads the verse thus :—रत्नतल्पनिकटस्थिते शुके निःसहास्मि विस्मृजेति जल्पति । संगतौ हृदि निधाय भाषितं व्रीडिता परिजघान विज्रम्. D. निःसहास्मि for निःसहास्मि.
 32. D. रामतुण्डनिमृत्तैः, Fr. भर्तृवक्त्रनिमृत्तैः for रामवक्त्रगलितैः.
 33. D. reads the verse thus :—चोदितोद्यत इवाथ ईर्ष्या मैथिलस्य दुहितुर्मनोभवः । स्वावृत्तिविधिवन्ध्यलज्जितं चेतसो निरवशेषमाक्षिपत् ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

चाटुमात्रकरणमयोजन-

स्तुल्यसममपि स न्यपातयत् ।

योषितश्चरणपङ्कजद्वये

यावत् तरुणपल्लवप्रभे ॥ ३५ ॥

अङ्घ्रियुग्ममनुलिम्पतः स्वयं

कुङ्कुमेन तरुणार्कराचिषा ।

आरुरोह करयुग्ममस्य तत्

दूरमेव परिवृद्धवेपथु ॥ ३६ ॥

मेखलामधिनितम्बमर्पयं-

स्तत्र तत्र पुनरादधौ करम् ।

अत्र किञ्चिदनुपाश्रितः परं

दुर्नेहो नु मणिमेखलगुणः ॥ ३७ ॥

आचरन्मय विलेपनक्रियां

पाणिना पुलकितेन सस्पृहम् ।

सोऽस्पृहस्तुचयुगं पुनः पुन-

श्चन्दने सममपि स्थिते सति ॥ ३८ ॥

पद्ममानमिततर्जनीशिरः-

स्पृष्टकर्णलतिकोऽयमर्पयन् ।

पूर्वमर्धमुकुलीकृतेक्षणं

तन्मुखं सुरभिर्मर्धमन्वभूत् ॥ ३९ ॥

36. B. अंघ्रियुगं, C. अंघ्रियुगं for अंघ्रियुगं. C. has the following for the last two lines:-आरुरोह परिवृद्धवेपथु दूरमेव करयुग्ममस्य तत् ॥

37. D. अत्रपाश्रितं, Fr. अत्रचंसितं for अनुपाश्रितः. A. B. C. दुर्नेहो for दुर्नेहो-

38. D. अङ्घ्रियुगं for पुनः पुनः. B. C. हृदि for सति.

39. D. ° स्पृष्टकर्णलतिकस्ततोऽर्पयन् for °स्पृष्टकर्णलतिकोऽयमर्पयन्-

आत्मनैव स तदा पुरा कृतं
यावकं युवतिदन्तवासासि ।
उज्जहार मुदितः पुनः पुन-
मिषिष्वन्नघरपानलोष्टपः ॥ ४० ॥

बुम्बति म्रियतमे विलोचनं
योषितः स्वयमुपाहिताञ्जनम् ।
प्राप रागमविकाशचक्षुषः
कर्णगं निजमशोकपल्लवम् ॥ ४१ ॥

पुष्परत्नविभवेर्येषेप्सितं
सा विभूषयति राजनन्दने ।
दर्पणं ननु चकांक्ष योषितां
स्वामिसंमदफलं हि मण्डनम् ॥ ४२ ॥

तामनङ्गकृतचारुविभ्रमां
निर्दयं समुपगुह्य बुम्बितुम् ।
वीक्षितुं च समकालमप्रभु-
व्याकुलो मुहुरिवास राघवः ॥ ४३ ॥

प्रार्थिताऽपि न चकार कानिचित्
कानिचित् स्वयमपि व्यधत्त सा ।
अन्वभूदृदयरत्नविक्रय-
क्रीतमेनमबला यथेप्सितम् ॥ ४४ ॥

40. C. reads the following for our text:-उज्जहार स तदा पुनः
पुनर्मिषिष्वन्नघरपानलोष्टपः । आत्मनैव मुदितः स यावकं प्राकृतं युवतिदन्तवासासि ॥
Agreeing with the Sinhalese edition.

41. D. °चक्षुषा for °चक्षुषः.

42. D. यथोप्सितं for यथेप्सितं.

येन येन हरति स्म तामसौ
 तत्तदेव पुनराप योषितः ।
 सज्जनेषु विहितं हि यच्छुभं
 सद्य एव फलबन्धि जायते ॥ ४५ ॥
 कर्मणि स्वमुखपद्मविच्युत-
 स्वेदबिन्दुहतकान्तवक्षसि ।
 तस्य चक्षुरूपकाञ्चि संचर-
 ब्रूक्ष्य वक्षसि मुमोच सा तनुम् ॥ ४६ ॥
 भर्तारि प्रणयमौलमास्थिता
 जल्पयत्यधरदंशनिग्रहैः ।
 नो चकार वचनाभि तादृशं
 निग्रहं चिरमवाप्तुमिच्छया ॥ ४७ ॥
 बालया हृदि निधाय स स्तनौ
 दन्तमास्यकमलं प्रसादने ।
 प्राप्तुमिच्छुरपि दोषतो विना
 रोषमाविरकरोन्मुहुर्मुहुः ॥ ४८ ॥
 अल्पदोषविषयेऽपि जम्पती
 जम्पतुः प्रणयकोपवक्रताम् ।
 स्नेहजातिरतिवृद्धिमागता
 जायते सुलभरोषसत्रणा ॥ ४९ ॥

45. B. C. निहितं for विहितं.

46. C. "विन्दु" for "बिन्दु". C. वपुः for तनुम्.

47. C. भाषयत्यधरदंशपीडनैः for जल्पयत्यधरदंशनिग्रहैः. C. पीडनं for निग्रहं.

48. D. कोपं, Fr. क्रोधं for रोषं.

49. D. स्वल्पदोषं for अल्पदोषं. C. दम्पती for जम्पती. C. D. प्रणयरोषं for प्रणयकोपं. B; सुलभरोषसम्भवा, C. D. सुलभकोपसत्रणा for सुलभरोषसत्रणा.

१शुषु प्रणयकोपवद्भिना
 लोहितत्वमुपनीय पायितः ।
 तत्कटाक्षविशिखो निपातितो
 धैर्यमस्य निचकर्त सुस्थिरम् ॥ ५० ॥
 कोपिता चिरनिवृत्तसंगतिः
 सुप्तमेत्य परिबोधशङ्किनी ।
 हस्तरुद्धचलकुण्डला धृत-
 श्वासवृत्ति शनकैश्चुचुम्ब सा ॥ ५१ ॥
 कैतवेन कलहेषु सुप्तया
 स क्षिपन्वसनमात्तसाध्वसः ।
 चोर इत्युदितहासविभ्रमं
 सप्रगल्भमवस्वण्डितोऽधरे ॥ ५२ ॥
 संगतानि परिहृत्य चारिणौ
 मानमेत्य कलहं वितेनतुः ।
 अन्ययातनयनौ किलोरसा
 तौ निहत्य कुहचित्परस्परम् ॥ ५३ ॥
 एकदारिकदनः स कान्तया
 सार्धमिद्वरुचि सौधमम्बरम् ।
 आरुरोह परिसंहृतातपं
 द्रष्टुमर्धशशिमौलिसन्निभः ॥ ५४ ॥

-
50. C. प्रणयरोष° for प्रणयकोप°. D. रोहितत्व° for लोहितत्व°. B. C. तत्कटाक्षविशिखोऽत्र पातितः for तत्कटाक्षविशिखो निपातितः. B. C. स्थैर्य° for धैर्य°.
 51. B. C. हस्तरुद्धचलकुण्डला for हस्तरुद्धचलकुण्डला.
 52. B. C. चोर इति. for चोर इति. B. C. °संभ्रमं for °विभ्रमं.
 53. C. reads the following for the first two lines:-मानमेत्य परि-
 हृत्य चारिणौ संगतानि कलहं वितेनतुः॥ Agreeing with the Sinhalese edition.
 54. B. C. °दम्भनः for °कदनः. D. भार्यया for कान्तया.

चासरस्य विगमे समीरणै-
 र्मन्दनर्तितसुगान्धिकुन्तल्रम् ।
 सौधपृष्ठमधितस्थुषीं वचो
 जानकीमिदमुवाच राघवः ॥ ५५ ॥
 सभिगृह्य करसन्तर्ति क्वचि-
 त्यस्थितोऽपि रविरेष रागवान् ।
 अस्तमस्तकमधिश्रितः क्षणं
 पश्यतीव भुवनं समुत्सुकः ॥ ५६ ॥
 दिङ्मुखादपसरन्तमातपं
 नष्टतेजसमनुव्रजन्मुहुः ।
 रश्मिभिः समवबध्य भानुना
 कृष्यमाणमिव लक्ष्यते तमः ॥ ५७ ॥
 अन्तराणि तमसः प्रयच्छति
 स्रष्टरीव जगती युगल्लये ।
 भूय एव रविमण्डले रुचि-
 र्लीयते जलधिमध्येवर्तिनी ॥ ५८ ॥
 ध्वाम्तजालमुपयाति सर्वतः
 सागरे निहितमण्डलं रविम् ।
 वारिभिः पिहितदण्डमायतं
 भृङ्गचक्रमिव फुल्लमम्बुजम् ॥ ५९ ॥

55. D. प्रसन्नैः for समीरणैः. D. कुन्तलम् for कुन्तलाम्. C. हर्म्यपृष्ठं for सौधपृष्ठं. C. D. सुन्दरीं for जानकीं.

56. B. सलीलया, C. सलालसं for सञ्जल्लयः.

57. D. भानुना समवबध्य रश्मिभिः for रश्मिभिः समवबध्य भानुना.

59. C. धरिणौ for सागरे. C. अम्बुभिः for वारिभिः.

एकचक्रमिव राजते नभः-

स्थन्दनस्य रविबिम्बमस्तगम् ।

उत्पतत्यविक्रले निशाकरे

घातुपङ्कपरिदिग्धमण्डलम् ॥ ६० ॥

संहृतात्मकिरणं यथा यथा

वृद्धिमुद्वहति मण्डलं क्रमात् ।

सागराम्भासि तथा तथा रवि-

गौरवादिव शनैर्निमज्जति ॥ ६१ ॥

उन्मुखा दिनकरस्य रश्मयः

सागरान्तरितमण्डलश्रियः ।

भान्ति तोयमभिभूय निर्गता

वाढवस्य शिखिनः शिखा इव ॥ ६२ ॥

सन्ध्यया च परिरुद्धमग्रतो

वासरस्य विगमे घनं तमः ।

भाति सिन्धुजलभिन्नमेकतः

प्रावृषीव सलिलं पयोनिधेः ॥ ६३ ॥

सन्ध्ययाऽरुणितपत्रसंचयं

श्लक्ष्णपल्लवनिरन्तरं वनम् ।

विन्दतीव परिणामसम्पदं

पश्य तत्तमासि सर्पति क्रमात् ॥ ६४ ॥

60. C. reads this verse in the following way:—उत्पतत्यविक्रले निशाकरे घातुपङ्कपरिदिग्धमण्डलं । एकचक्रमिव राजते नभःस्थन्दनस्य रविबिम्बमस्तगम् ॥

62. C. नीरं for तोयं.

63. C. गांगजलभिन्नं for सिन्धुजलभिन्नं.

64. D. पल्लवैरिव निरन्तरं वनम् for श्लक्ष्णपल्लवनिरन्तरं वनम्.

अन्धकारनिकरेण सर्वतः
 कृष्णसर्पमलिनेन सर्पता ।
 रुध्यमानविषयाः समन्ततः
 संकुचन्ति परिखा नु दिग्भुवः ॥ ६५ ॥
 भाति मत्तशिक्षिकष्टकर्षुरं
 ध्वान्तजालपरिरुद्धमम्बरम् ।
 अर्कदीपकृततापसंभृत-
 शौढकज्जलमलीमसं यथा ॥ ६६ ॥
 पश्य दीप्तरुचि पूर्वमुद्धतं
 ज्योतिरेतदसितोरगात्विषः ।
 छिद्रमेकामिव विष्णुवर्त्मनो
 दूरमग्नरविशिखामुग्धम् ॥ ६७ ॥
 पश्चिमे नभसि भान्ति लोहिता-
 स्तारका रविरयस्य वेगिनः ।
 लोहचक्रहतमेरुमस्तका-
 दुद्धता इव हुताश्वविप्लवः ॥ ६८ ॥
 मीलिता रविभयेन तारका
 रश्मिधामहतलोहिता इव ।
 उन्मिषन्ति दिनकृत्करात्यये
 दिव्यमुखैकरचनाः समन्ततः ॥ ६९ ॥

65. D. कालसर्पमलिनेन for कृष्णसर्पमलिनेन. D. व्याप्यमानविषयाः for रुध्यमानविषयाः. C. D. संकुचन्ति परितो दिक्षा इव for संकुचन्ति परिखा नु दिग्भुवः. Agreeing with the Sinhalese edition

66. C. परिणद्धं for परिरुद्धं.

68. C. रोहिताः for लोहिताः. A. B. हुताश्वविप्लवः for हुताश्वविप्लवः.

69. C. रश्मिधामहतलोहिताः for रश्मिधामहतलोहिताः.

पूर्ववारिनिधिपृष्ठतः क्रमा-
 द्दर्शयन् हिमरुचिः कलान्तरम्
 एकपक्षमुलभक्रमामसौ
 वृद्धिमद्य मुहुरेव विन्दति ॥ ७० ॥
 पश्य भृङ्गपटलासितप्रभं
 पूर्वतः सपदि निर्गतं तमः ।
 यत्करेण जघने हिमांशुना
 तुद्यमानमिव याति पश्चिमम् ॥ ७१ ॥
 क्षीरवारिनिधिना विवर्धिना
 ग्राव्यमानवदसौ निशाकरः ।
 उत्पतत्युदयतः शनैः शनै-
 र्हारशुभ्रनिजरश्मिसंचयः ॥ ७२ ॥
 क्षिप्यमाणघनतामसोत्करं
 दूरमुत्सरति मण्डलं दिशाम् ।
 शीतरश्मिकिरणस्य सर्वतो
 दातुमन्तरमिव प्रसर्पतः ॥ ७३ ॥
 क्षीयमाणवपुरिन्दुरुद्रमे
 वर्धमानकिरणः समन्ततः ।
 धर्कतप्तगगनानुबन्धिना
 तेजसेव परितो विलीयते ॥ ७४ ॥

-
70. D. पूर्वतोयनिधिपृष्ठतः for पूर्ववारिनिधिपृष्ठतः.
 71. B. C. ताव्यमानं for तुद्यमानं.
 72. C. क्षीरतोयनिधिना for क्षीरवारिनिधिना. D. विवर्धता for विवर्धिना.
 C. क्षपाकरः for निशाकरः.
 73. D. मण्डले for मण्डलं. B. शीतरश्मिप्रसरस्य, C. शीतरश्मिप्रसराय,
 D. शीतरश्मिकिरणाय for शीतरश्मिकिरणस्य. C. D. प्रसर्पते for प्रसर्पतः.
 74. A. B. C. 'गगण' for 'गगन'.

बद्धरागमुदितो निशाकरः
 संत्यजन्दिशमसौ बलिद्विषः ।
 शोकदीन इव पाण्डुरोचिषा
 कार्यमेति वपुषा मुहुर्मुहुः ॥ ७२ ॥
 पीतमेतदालिवृन्दमेचकं
 ध्वान्तमेव सकलं हिमत्विषः ।
 स्वच्छविग्रहतया शशाकृति-
 च्छमना बहिरिवास्य लक्ष्यते ॥ ७६ ॥
 विप्रयुक्तवनितामुखाम्बुज-
 प्रोद्धृतद्युतिचयेन चन्द्रमाः ।
 नूनमेष पुनरात्ममण्डलं
 पूरयत्यासितपक्षकश्चितम् ॥ ७७ ॥
 अन्धकारनिकरं करैरिमं
 भिन्दतः शशधरस्य मण्डले ।
 धूलिपुञ्ज इव भाति तामसः
 क्षोभवेगपतितः शशाकृतिः ॥ ७८ ॥
 गुल्मलीनमलिकर्बुरं तमः
 कर्षुकाम इव शार्वरीकरः ।
 सर्वतो विटपजालरन्ध्रकैः
 प्रेरयत्युदयशेखरः करान् ॥ ७९ ॥

76. D. reads पश्य पीतमलिवृन्दमेचकं ध्वान्तमस्य सकलं हिमत्विषः । स्वच्छविग्रहतया शशाकृतिच्छमना बहिरिवाभिलक्ष्यते ॥ for our text. Agreeing with the Sinhalese edition. B. C. 'कर्बुरं' for 'मेचकं'.

77. C. विप्रयुक्तलनाञ्जसोत्पलं for विप्रयुक्तवनिताञ्जलाम्बुजं. C. अहुरात्म-मण्डल for पुनरात्ममण्डलं.

78. D. 'निचयं' for 'निकरः'. C. भजतो मृगधरस्य for भिन्दतः शशधरस्य. D. शशाकृतिः for शशाकृतिः.

79. C. अल्लिमेचकं for अलिकर्बुरं. D. कर्षुकाम for कर्षुकाम. C. शार्मिनी-करः, D. शर्वरीकरः for शार्वरीकरः. C. D. 'रन्ध्रकैः' for 'रन्ध्रकैः'.

चन्द्ररश्मिनिहतोऽपि तामसः

सुप्तकोकिलकुलेन संचयः ।

उल्लसत्कुमुदगन्धसंभृतैः

स्रावशेष इव भ्राति षट्पदैः ॥ ८० ॥

पत्रजालश्वतरन्ध्रविच्युतः

सामिसिक्त इव भूरुहस्तले ।

स्थण्डिले निरवशेषमिन्दुना

भाति मुक्त इव रश्मिसंचयः ॥ ८१ ॥

उल्लसत्सु कुमदेषु षट्पदाः

संपतन्ति परितो हिमांशुना ।

भिद्यमानतमसो नभस्तला-

द्विच्युता इव तमिस्रबिन्दवः ॥ ८२ ॥

तारका रजतभङ्गभामुरा

लाजका इव विभान्ति तानिताः ।

दिग्बधूभिरुदयादुदेष्यतो

वर्त्मनि ग्रहपतेः समन्ततः ॥ ८३ ॥

मित्रनाशपरिरोदिताश्विरं

मूर्छिता इव विभान्ति दीर्घिकाः ।

सुप्तपद्मविनिमीलितेक्षणा

वृद्धशान्तकलहसंकूजिताः ॥ ८४ ॥

80. C. चन्द्रपादविहतोऽपि for चन्द्ररश्मिनिहतोऽपि.

81. D. reads:—सामिसिक्त इव भूरुहस्तले स्थण्डिले निरवशेषमिन्दुना ।
भाति मुक्त इव रश्मिसंचयः पत्रजालश्वतरन्ध्रविच्युतः for our text.

82. D. छिद्यमानतमसः for भिद्यमानतमसः. D. बिन्दवः for बिन्दवः.

सैकते क्षिप्ररीचिलेपने
 रोषसीन्दुकरपुञ्जसभिषम् ।
 राजहंसमसमीक्ष्य कातरा
 रौति हंसवनिता सगद्गदम् ॥ ८५ ॥
 तिमिरश्मिविरहे सरोजिनी
 लोकमिन्दुकिरणावगुण्ठितम् ।
 नाभिवीक्षितुमिव क्षपागमे
 ग्रीलयत्यसितवारिजेक्षणम् ॥ ८६ ॥
 जृम्भमाणचलपत्रसंहते-
 रन्तरं कुमुदस्वण्डसंपदः ।
 संविधातुमिव पद्मसंततिः
 संकुचत्यनतिदूरवर्तिनी ॥ ८७ ॥
 भाति बिभ्रदसितोत्पलप्रभं
 लक्षणं मृगमयं हिमद्युतिः ।
 श्यामलावदनविम्बकान्तिभि-
 र्बद्धमध्य इव रूप्यदर्पणः ॥ ८८ ॥
 यौवनोपहितपाण्डुकान्तिना
 त्वन्मुखेन विजितो निशाकरः ।
 लज्जयेव धनमेघसन्ततौ
 रुद्धरश्मिनिवहो निलीयते ॥ ८९ ॥

85. C. reads क्षारदिन्दुकरपुञ्जसभिषं राजहंसमसमीक्ष्य कातरा । रौति हंसवनिता सगद्गदं सैकते क्षिप्ररीचिलेपने for our text. Agreeing with the Sinhalese edition.

87. A. B. °पर्णसंहतेः; C. °पर्णसंततिः; D. पत्रसन्ततेः for पत्रसंहतेः. C. D. °पण्ड° for °स्वण्ड°. D. पद्मसंहतिः for पद्मसन्ततिः.

88. C. °विम्बदीप्तिभिः for °विम्बकान्तिभिः. B. C. नद्धमध्यः; D. वेद्धमध्यः for बद्धमध्यः.

89. A. B. यौवनोपहितलोभपाण्डुना, C. यौवनोपहितपाण्डुदीप्तिना for यौवनोपहितपाण्डुकान्तिना. C. विजितः क्षपाकरः for विजितो निशाकरः.

अङ्कितः शशमयेन लक्ष्मणा
 कृष्णमेघशकलं निशाकरः ।
 मध्यलग्नमिव मन्दमुद्गहन्
 निष्पतत्यसितवारिदोदरात् ॥ ९० ॥
 उद्धृतघुतिरिवैष मध्यतो
 भाति कृष्णमृगलक्षणः शशी ।
 कुन्दगौरदशनावलीमिमां
 वेधस्तत्र रचयितुं तव प्रिये ॥ ९१ ॥
 त्वन्मुखावजितमण्डलश्रिय-
 स्तत्कलङ्कममृतघुतेरयम् ।
 वीक्ष्य शीतकरकान्ततोरणः
 श्लोकवाष्पमिव वारि मुञ्चति ॥ ९२ ॥
 इति सपदि वदन् वदान्यवर्धः
 शयनशिलातलमिन्दुपादधौतम् ।
 अलसतरगतिर्नरेन्द्रकन्या-
 मनुगमयन्मदमन्थरः प्रपेदे ॥ ९३ ॥
 अथ सुरतमखे सुखं समाप्ते
 मदनहुताशनदग्धमानहव्ये ।
 चषकमधुनि सन्निविष्टबिम्बं
 मुखमनयद्वयितासखः स सोमम् ॥ ९४ ॥

90. A hiatus in the first line in A. B. [* * लक्ष्मणा]; C. कालमेघशकलं क्षपाकरः for कृष्णमेघशकलं निशाकरः.

91. B. भाति कृष्णमृगलक्षणो विधुः; C. भाति कृष्णमृगलक्षणो विधुः for भाति कृष्णमृगलक्षणः शशी. C. कुन्दश्रृङ्गदशनावलीमिमां, D. कुन्दधौतरदशनावलीमिमां for कुन्दगौरदशनावलीमिमां. C. ब्रह्मणा for वेधस्ता.

92. A. B. त्वन्मुखापहतमण्डलश्रियः for त्वन्मुखावजितमण्डलश्रियः; D. 'तोरणं' for 'तोरणः'.

दुहितुरवनिर्भर्तुरुन्मयूखं
 मणिचषकं परिमण्डलं विहाय ।
 प्रियमुखपरिभुक्तधामवाञ्छा
 करकमलं नयति स्म हेमशुक्तिम् ॥ ९५ ॥
 नियतमिह पतन्ति दन्तधारा
 मदनमदोद्धतयोरितीव भीत्या
 अधरकिसल्ये विहाय यूनो-
 र्मधु पिबतोर्नयनान्युपास्त रागः ॥ ९६ ॥
 मुहुरपि मधुपो विवृद्धतृष्णो
 न विरमति स्म पिबन् सुगन्धि दृद्यम् ।
 युवतिमुखमसंशयं यतो यत्
 सरसिरुहं परमार्थतस्तदेतत् ॥ ९७ ॥
 अचकमत मधु प्रियामुखेन
 क्षितिपसुतः प्रणयादसौ वितीर्णम् ।
 अधरमितवतो व्रणस्य दाहात्
 स्फुटरचितभ्रुकुटिर्मधुस्रवेण ॥ ९८ ॥
 इति सपदि निशामतीयतुस्तौ
 प्रविधुतकौमुदमभक्तिसूत्रशेषम् ।
 रतिकलहकचग्रहेण माल्यं
 विलुलितकेशसमर्पितं दधानौ ॥ ९९ ॥

95. C. has the following:—प्रियमुखपरिभुक्तधामवाञ्छा करकमलं नयति स्म हेमशुक्तिं । दुहितुरवनिर्भर्तुरुन्मयूखं मणिचषकं परिमण्डलं विहाय.

96. D. मदमदनोद्धतयोः for मदनमदोद्धतयोः. C. D. °किसल्ये for °किसल्ये. C. उवास्त रागः D. अवाप रागः for उपास्त रागः.

99. A. B. read this verse in the following way:—रतिकलहकचग्रहेण माल्यं विलुलितकेशसमर्पितं दधानौ । इति सपदि निशामतीयतुस्तौ प्राविधुतकौमुदमभक्तिसूत्रशेषम् ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

अथ हृदयङ्गमध्वनितवंशकृतानुगमै-
 रनुगतवल्लकीमृदुतरङ्गणितैर्ललनाः ।
 तमुषसि भिन्नषड्विषयीकृतमन्द्रवैः
 शयितमबोधयन् विविधमङ्गलगीतिपदैः ॥ १०० ॥

हृदयनिपीडनोद्धृतपयोधरकुङ्कुमया
 रतिषु दधानया दशनखण्डितमोष्ठमणिम् ।
 चिरकृतजागरारुणितमन्थरलोचनया
 शयनममुच्यत प्रियमनु प्रमदोत्तमया ॥ १०१ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुम्भरदासस्य
 कृतौ सम्भोगवर्णनो नामाष्टमः सर्गः ॥

नवमः सर्गः ।

इति प्रवृत्तस्य सुतस्य केषुचि-
दिनेषु यातेषु सुखेन भूषति ।
पुरं प्रतस्थे वनितापरिग्रहै-
स्त्रयं सुतानामितरत्समस्य सः ॥ १ ॥
उपेत्य पत्या सह शोकसंपदा
कलत्रभारेण च मन्थरक्रमा ।
पितुः प्रयाणाभिमुखी भुवः सुता
ततान पादाबुदबिन्दुभिर्दृशोः ॥ २ ॥
असावपत्यं गुणपञ्चवर्तिनीं
मतिं समालम्ब्य गुणैः पुरस्कृतम् ।
जगौ ततः साधु गुरुगरीयसीं
गिरं सतीनामुचितव्रताश्रयाम् ॥ ३ ॥
परः प्रकर्षो वपुषः समुन्मति-
गुणस्य तातो नपतिर्नवं वयः ।
इति स्म मा मानिनि मानमागमः
पतिप्रसादोन्नतयो हि योषितः ॥ ४ ॥

1. C. केषुचिद्वृत्तेषु वारेषु, D. केषुचिद्वृत्तेषु मासेषु for केषुचिदिनेषु यातेषु.

2. C. reads the following for our text :—कलत्रभारेण च शोकसं-
पदा पद्मद्वयं मन्थरविक्रमा पितुः । ततान पत्याद्विरुपेत्य बिन्दुभिर्दृशोः प्रयाणाभिमुखी
भुवः सुता ॥ The marginal note on D. says :—सिंहललिपिसन्ने तु उदभिर्बिन्दु-
विरित्येव पाठः उपलभ्यते. C. agrees with the Sinhalese edition.

3. D. reads the following for our text :—गुरुस्ततोऽसौ गुणपञ्चव-
र्तिनीं मतिं समालम्ब्य गुणैः पुरस्कृतम् । अपत्यकां साधु जगौ गरीयसीं गिरं सतीनामु-
चितव्रताश्रयाम् ॥ B. गुणपञ्चवर्तिनीं, C. गुणपञ्चवर्तिनीं for गुणपञ्चवर्तिनीं.

4. B. पतिप्रसादोन्नतयः कुलजियः for पतिप्रसादोन्नतयो हि योषितः.

स्त्रियो न पुंसामुदयस्य साधनं
 त एव तद्धामविभूतिहेतवः ।
 तद्विद्वियुक्तोऽपि घनः प्रजृम्भते
 विना न मेघं विलसन्ति विद्युतः ॥ ५ ॥

गतापि भर्त्रे परिकोपमायतं
 गिरः कृथा मा परुषार्थदीपनीः ।
 कुलस्त्रियो भर्तृजनस्य भर्त्सने
 परं हि मौनं प्रवदन्ति साधनम् ॥ ६ ॥

पतिव्रता वश्यमवश्यमङ्गना
 करोति शीलेन गुणस्पृहं पतिम् ।
 विनष्टचारित्र्यगुणा गुणैषिणः
 पराभवं भर्तुरुपैति दुस्तरम् ॥ ७ ॥

अलं त्वाये व्याहृतिविस्तरेण मे
 कुरुष्व तद्यच्चरितं त्वदाश्रयम् ।
 श्रुतिं प्रयातं जरसैव जर्जरं
 सहस्रधेदं हृदयं न दारयेत् ॥ ८ ॥

5. C. कारणं for साधनं. A. B. त एव सौभाग्यविभूतिसाधनाः for त एव तद्धामविभूतिहेतवः. B. C. घनो विजृम्भते for घनः प्रजृम्भते.

6. D. गिरोऽकृथा मा for गिरः कृथा मा. E. C. परुषार्थदीपिनीः for परुषार्थ-दीपनीः. A., B. पतिव्रताः for कुलस्त्रियः. D. reads the last two lines thus :— वदन्ति मौनं हि परं प्रसाधनं कृदस्त्रियो भर्तृजनस्य भर्त्सने ॥ D. agrees with the Sinhalese edition.

7. A. B. om. the first line. E. C. शीलैश्च for शीलेन. C. 'चारित्र्यगुणा for 'चारित्र्यगुणा.

8. A. C. कृतं, B. अरं for अर्द्धं.

अयं त्वदेकप्रवणो मनोरथो
 वृथाऽद्य दैवादपिनाम नो भवेत् ।
 इति प्रवक्तुर्जरतो निरासिरे
 निगृह्य कण्ठं वचनानि मन्युना ॥ ९ ॥
 उदग्रभासः शिख्या शिखामणेः
 स्रजा च धम्मिल्लकिरीटदृष्ट्या ।
 प्रमृज्य पादौ जनकस्य जम्पती
 क्षयादयातामथ लम्बिताश्लिषौ ॥ १० ॥
 कृतो वियोगेन शुचः समुद्भवः
 समर्पितः साधुवरेण संमदः ।
 मनस्यवस्थाननिमित्तमीशितुः
 क्षणं विवादानिव तस्य चक्रतुः ॥ ११ ॥
 हलायुधाभस्य सकाहले रवः
 पयोधिनिर्घोषगभीरभैरवः ।
 ततः प्रगल्भाहतभेरिसंभवः
 प्रकाशयामास गतिं समन्ततः ॥ १२ ॥
 गजेन्द्रघण्टाघटितश्च निःस्वनः
 करेणुकाबृंहितबृंहितो मुहुः ।
 भयं वितन्वन् भवनेषु पक्षिणां
 दिशः ससर्पाय समं समुद्धतः ॥ १३ ॥

9. B. सुधैव, C. सुधाय for वृथाय. B. C. कण्ठे for कण्ठं.

10. D. 'किरीटसक्त्या for 'किरीटदृष्ट्या. D. दम्पती for जम्पती. B. C. गृहाद् for क्षयाद्.

13. C. 'प्रभवश्च for 'घटितश्च. C. समन्ततः, D. समुद्धतः for समुद्धतः. D. agrees with the Sinhalese edition.

समारोहाय रथं महारथः
 सहेमचित्रं सह राजकन्यया ।
 दिनादिसन्ध्यानुगतां पिशङ्कितां
 स्वरश्मिदीप्त्येव दिवं दिवाकरः ॥ १४ ॥
 शिरःप्रदेशस्थसमुद्रपेटिका-
 गृहीतवीणांशुकपञ्जरादयः ।
 स्रवेत्रहस्तैः स्थविरैरधिष्ठिताः
 स्त्रियोऽप्यनुस्यन्दनमत्यगुर्मुदा ॥ १५ ॥
 मदान्धमातङ्गघटाद्रिसंकटे
 पारिकणन्ती बलकायनिम्नगा ।
 तरङ्किता बलगतुरङ्गरङ्गितैः
 पुरः प्रतस्थे पुरुहूततेजसः ॥ १६ ॥
 स्वदृष्टिरोधि श्रवणाग्रमारुतै-
 रजो रयोत्यं यदि नाहरिष्यत ।
 विनिर्गताभिर्न पुरो मदस्रुतां
 घटाभिरद्रक्ष्यत वर्त्म दन्तिनाम् ॥ १७ ॥
 व्यतीतरथ्येऽथ रथे कपोलयो-
 र्विलासवत्या लसदंशुजालयोः ।
 पपात तस्याः पुरगृह्यदीर्घिका-
 समीरणानर्तितपद्मजं रजः ॥ १८ ॥

-
14. D. स्वरश्मिकान्त्येव for स्वरश्मिदीप्त्येव.
 15. B. C. गृहीतवीणांशुकपञ्जरादयः for गृहीतवीणांशुकपञ्जरादयः. A. अत्य-
 गुस्तदा, B. अत्यगुर्मुदा, C. अत्यगुर्मुदा, D. अन्वयुस्तदा. We with C. The
 Sinhalese edition reads अपि स्त्रियः स्यन्दनमन्वतीयुः.
 17. C. पुरोगताभिर्न तदा मदस्रुतां for विनिर्गताभिर्न पुरो मदस्रुतां. C. हस्तिनां
 for दन्तिनां.
 18. A. C. सयः for तस्याः.

वराङ्गना प्रस्तरभेदकोटिभि-
 र्हतस्य चक्रे चलनं बरुथिनः ।
 पिधाय यच्चक्षलनं पथि प्रियं
 तमाललम्बे बलसन्निधावपि ॥ १९ ॥
 रथध्वनिप्रापितसंमदं गवां
 कुलं समुत्पुच्छ्यमानमुन्मुखम् ।
 उदग्रकर्णं परिधावदेकतो
 ददर्श सीताऽथ वनान्तवर्तिनी ॥ २० ॥
 विनिद्रपद्मा मृदुभिः समीरणै-
 र्विसारयन्त्यः कलहंसिकागिरः ।
 स्वदेशसीमासरितो विलङ्घिताः
 शुचं वधूचेतसि साधु संदधुः ॥ २१ ॥
 विवृत्तदृष्टा विषयव्यतिक्रमा-
 च्छनैर्निमज्जन्त इवावनीतले ।
 स्वजन्मभूमौ गिरयो नृपात्मजा-
 कपोलमातेनुरजस्रमश्रुभिः ॥ २२ ॥
 द्विपेन्द्रदन्ताहतवन्यसल्लुकी-
 कषायगन्धिः पथि तत्र योषित्सम् ।
 शनैर्विधुन्वन्नलकाप्रवल्लरी-
 र्मुखानि पस्पर्श वनान्तमारुतः ॥ २३ ॥

20. D. वनान्तचारिणी for वनान्तवर्तिनी.

21. A. C. मृदुभिश्च मारुतैः for मृदुभिः समीरणैः. A. C. विसारयन्तः for विसारयन्त्यः. D. वधूचेतसि for वधूचेतसि.

22. D. स्वजन्मभूमेः for स्वजन्मभूमौ.

23. D. गजेन्द्र° for द्विपेन्द्र°. D. °सल्लुकी° for °सल्लुकी°.

अथ प्रतानः प्रततान तामसो
 नृपस्य भीमं भयमादिशन्दिशः ।
 क्षिपन् क्षपाया विगमेऽपि संहतिं
 प्रसत्य वैरोचनरोचिषां पथि ॥ २४ ॥
 अरिष्टसंतापविरूपदर्शना-
 स्तमोऽभिभूताः प्रतिकूलमारुताः
 अविप्रसन्नानि मुखानि भोजिरे
 दिशो विनाशोपनता इव क्षणम् ॥ २५ ॥
 अथ प्रकाशीभवदग्रतो दिशं
 क्षणादुदीचीमवभास्य दीप्तिभिः ।
 बलेन तेजः पुरुषाकृतिश्रिया
 विभक्तमुत्पातमनु व्यदृश्यत ॥ २६ ॥
 ततो दधानः श्रवणावसङ्गिनीं
 विशुष्कपङ्केरुहबीजमालिकाम् ।
 विनिद्रक्तोत्पलशङ्क्या ततां
 विलोचनोपान्त इवालिसन्ततिम् ॥ २७ ॥
 विशालवामांसतटावलङ्घिनीं
 समुद्रहन् द्वीपितनुं तनूदरः ।
 परिज्वलंस्तीव्रतपोहुताशन-
 स्फुलिङ्गपातैरिव बिन्दुचित्रिताम् ॥ २८ ॥

26. The Sinhalese edition reads the following for the last two lines of our text :—अदृश्यतोत्पातमनु व्यपाश्रितं बलेन तेजः पुरुषाकृतिश्रिया.

27. C. D. read the following for our text :—विनिद्रक्तोत्पलशङ्क्या ततं [तां] विलोचनोपान्त इवालिसन्ततिम् । ततो दधानः श्रवणावसङ्गिनीं विशुष्कपङ्के-रुहबीजमालिकाम् ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

28. B. C. 'तटावलम्बिनीं' for 'तटावलङ्घिनीं'. B. C. व्याघ्रतनुं for द्वीपितनुं. B. C. परिज्वलन्तीव्र for परिज्वलंस्तीव्र. Agreeing with the Sinhalese edition. B. C. पट्टचित्रिताम् for बिन्दुचित्रिताम्.

भुजेऽतिभीमे सशरं शरासनं
 निधाय वामे निधनावहं द्विषाम् ।
 करेऽपरस्मिन् परदुर्गपारगं
 परं स बिभ्रत्परशुं परासुहा ॥ २९ ॥
 तपोऽभिधानस्य सितेत्तराध्वनः
 शिखा इवादित्यमयूखपिङ्गलाः ।
 जटा विधुन्वन् वलिताः समन्ततः
 समीरणैरात्मरयेण संभृतैः ॥ ३० ॥
 प्रभुर्भृगूणां जगदे जगत्सृजः
 परोऽवतारो ज्वलनं वितन्वता ।
 हसेन धुन्वन्नथ तद्गलं बली
 प्ररुध्य रामेण रूपावृता गिरः ॥ ३१ ॥
 न राम रामं युधि जेतुमुद्यमो
 विधीयतामन्यमिव क्षितिक्षितम् ।
 सरित्तटीपाटनपाटवस्पृशं
 न गोपतिं प्राप्य विशीर्यते नगः ॥ ३२ ॥
 रघोरपत्ये जगतीपतिद्विषो
 वृथा तव स्यादिह विक्रमक्रमः ।
 अलं विसारिग्रसनस्थपाटवो
 न दन्दशूकप्रभवे विहङ्गमः ॥ ३३ ॥
 तव प्रयोगे धनुषोऽनुशासितुः
 शरासने भूधरधन्वनः परम् ।

30. A. B. read the following for our text :—समीरणैरात्मरयेण संभृतैः जटा विधुन्वन् वलिताः समन्ततः । तपोभिधानस्य सितेत्तराध्वनः शिखा इवादित्यमयूखपिङ्गलाः.

इतः प्रवृत्तापि न नूनमागत
 विपत् त्वदीयश्रवणस्य गोचरम् ॥ ३४ ॥
 निश्चम्य तस्यैतदितीरितं वचो
 जगाद शिष्यः स पुनः पिनाकिनः ।
 परस्य वृद्धिं यशसो वितन्वतीं
 वृथा विधित्सन् धनुषो भिदामिदम् ॥ ३५ ॥
 नवेश्वर स्तब्धतरं धनुर्द्वयं
 विधाय कन्ध्येतरबाणपातनम् ।
 विशामधीशे किल विश्वकर्मणा
 पुरन्दराख्याय पुरा व्यतीर्यत ॥ ३६ ॥
 विमृज्य पूर्वं दनुजारये धनु-
 स्तयोरथादायि रथाङ्गधारिणे ।
 धनुस्तथैकं त्रिपुरं दिघक्षते
 त्रिलोचनाय त्रिदशाधिपेन तत् ॥ ३७ ॥
 विवित्सया तद्रतजन्यतेजसो
 व्यधत्त यत्नेन तथा मरुत्पतिः ।
 यथाऽहवो हव्यवहोऽग्रतेजसो-
 रजश्चक्षत्तयोरजयोरजायत ॥ ३८ ॥

34. A. B. C. ध्रुवम् for परम्.

35. A. B. तस्यैदद्वितीरितं for तस्यैतदितीरितं. A. B. जगाद शिष्यो बलव-
 त्पिनाकिनः for जगाद शिष्यः स पुनः पिनाकिनः. A. B. भिदामिमाम् for भिदामि-
 दम्. C. omits the second line.

37. C. reads the last two lines thus :—धनुस्तथैकं त्रिदशाधिपेन तत्
 त्रिलोचनाय त्रिपुरं दिघक्षते ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

38. C. D. read the following for our text :—मरुत्पतिस्तद्रतजन्य-
 तेजसो विवित्सया हव्यवहोऽग्रतेजसोः । अजय्यक्षत्तयोरजयोरजायत व्यधत्त यत्नेन यथाऽ-
 हवस्तथा ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

चकार चक्रादि विहाय देवयो-
 र्गुणं महेष्वासयुगेन संयुगम् ।
 दिशो दशापि प्रतिरुध्य पत्रिभिः
 समाः सहस्राणि समेतसाहसम् ॥ ३९ ॥
 अथो विकृष्टं मृदुभूतमीश्वरः
 ससर्ज यच्चापमभेदि तत्त्वया ।
 अगादचीकाय वितीर्णमक्षतं
 क्रमेण हस्तं मम वैष्णवं धनुः ॥ ४० ॥
 गुणानुभावस्य तयोर्जगच्छ्रुतिं
 जहाति नैको दृढतेति विश्रुतः ।
 असंशयं ज्येति निरूढिमागतः
 परो ममैव श्रवणान्तगोचरः ॥ ४१ ॥
 अपाङ्गभागावधि चापपूर्णं
 सुदुष्करं तिष्ठतु विष्णुगोचरम् ।
 गुणं यदि प्रापयसीह जिह्मतां
 बलोपपन्नेषु ततस्त्वमग्रणीः ॥ ४२ ॥
 निधाय बाणं धनुषीह पूरिते
 बधः स्वहस्तेन तवैष सत्क्रिया ।
 इतीरयित्वा तनयस्य भूपते-
 र्मुमोच हस्ते संशेरं शरासनम् ॥ ४३ ॥

40. D. ऋषीकाय for ऋचीकाय. We with A. B. C.

41. D. जगच्छ्रुतं (?) for जगच्छ्रुतिं.

42. D. वक्रतां for जिह्मतां.

43. D. उदीरयित्वा for इतीरयित्वा.

ततः स शून्यामिव मुष्टिमानय-
 अपाङ्गदेशं दशकण्ठसूदनः ।
 बलादविज्ञातविकर्षणश्रम-
 श्रकर्ष गुञ्जद्रुणबन्धनं धनुः ॥ ४४ ॥
 स तेन मुक्तः किल सायको दिवः
 पदं तपस्यद्वेषभस्य वाञ्छतः ।
 द्वितीयवर्णस्य निहन्तुरात्मनो
 विधाय नीशारमथ व्यतिष्ठत ॥ ४५ ॥
 रिपोरजय्यस्य जयेन मानवैः
 सभाज्यमानो बहुमानमन्त्रणैः ।
 मनोज्ञवासे पथि मैथिलीसखः
 सुखेन नीत्वा कतिचिद्दिनानि सः ॥ ४६ ॥
 व्यपावृतद्वारमुखेन सन्ततं
 बलेन भूम्ना विशता कृतध्वनिम् ।
 पुरीमुदन्वन्तमुदग्रनिस्वनं
 तनुं पिबन्तीमिव कुम्भजन्मनः ॥ ४७ ॥
 नरेन्द्ररथोभयभागचारित-
 प्रसारिकालागुरुधूपवासिताम् ।
 ततामनन्तैरुपरत्नतोरणं
 सपङ्कजाष्टापदकुम्भमण्डलैः ॥ ४८ ॥

44. C. दशकण्ठमर्दनः for दशकण्ठसूदनः.

45. D. अथो for अथ.

46. B. C. बहुमानसत्किर्यैः for बहुमानमन्त्रणैः. The reading of B. C. appears preferable to the variants of other Mss. and printed editions.

47. D. कृतस्वरम् for कृतध्वनिम्.

48. C. D. नृपेन्द्र for नरेन्द्र. C. 'कृष्णागर', D. 'कालागर' for 'कालागुरु'.

परिक्लृप्ताञ्जनकिङ्किणीगुणैः
 सुगन्धिना गन्धवहेन ताडितैः ।
 अमत्पताकानिकरैरुदर्विषो
 वितन्वतीमुष्णघृणेः करच्छिदाम् ॥ ४९ ॥
 मधुव्रतव्रातविरावकिङ्किणी-
 रुतेन रम्यं मणितोरणस्रजाम् ।
 चयं दधानामनिलस्य रंहसा
 धुतं पताकानुकृतानि बिभ्रतम् ॥ ५० ॥
 विवेश तामञ्जलिबद्धसंपदा
 मुहुर्मुखेन्दोरुदयेन सर्वतः ।
 नरेन्द्रसूनुर्मुकुलानि कल्पयन्
 जनस्य हस्तारुणपङ्कजानि सः ॥ ५१ ॥
 गुरूनपृष्ठैव कुमारमीक्षितुं
 जवेन वातायनमीयुरङ्गनाः ।
 न ता न सत्यो न च मूढवृत्तय-
 स्तथाहि वंशस्य रघोर्विनीतता ॥ ५२ ॥
 रराज वातायनसन्ततिर्वृता
 विलोलनेत्रैर्वनितामुस्वाम्बुजैः ।
 तता विनीलोत्पलपत्रसंपदा
 सरोजिनी तिर्यगिव व्यवस्थिता ॥ ५३ ॥

49. C. स्फुरत्पताका°, D. चलत्पताका° for अमत्पताका°.

50. D. बिभ्रतः for बिभ्रतम्. We with A. B. C.

51. B. C. नृपेन्द्रसूनुः for नरेन्द्रसूनुः.

52. B. रयेण, C. तुरेण for जवेन.

दधौ द्युतिं जालगवाक्षसङ्गिनी

नितम्बिनीनां चलदृष्टिसन्ततिः ।

ततेव पङ्केरुहनालजालके

परिस्फुरन्ती शफरीपरम्परा ॥ ५४ ॥

पदं पुरन्ध्यामविशुष्कयावकं

समर्पयन्त्यामविलम्बिविक्रमम् ।

बभूव सोपानविमर्दसंभवः

स्वराग एवाङ्कितलस्य यावकः ॥ ५५ ॥

कयाचिदालोकपथं मुखाकुलं

समेत्य घर्मस्रुतपत्रलेखया ।

सखीकपोलाहितगण्डभागया

कृतस्तदीयेऽपि मुखे विशेषकः ॥ ५६ ॥

प्रसाधनव्यापृतयाऽपि रामया

प्रदेशिनीपर्वविकृष्टकर्णया ।

उपायये वामकरस्थपत्रया

रयेण वातायनजालमन्यया ॥ ५७ ॥

द्रुतप्रयाणश्लथकेशवन्धना

सघर्मवारिस्रुति बिभ्रती मुखम् ।

श्रमातुरोरुद्वयमन्थराऽपरा

ययौ सपत्न्याः परिशङ्कनीयताम् ॥ ५८ ॥

56. C. °गलभागया for °गण्डभागया. A. B. कृतं तदीयेऽपि मुखे विशेषकः for कृतस्तदीयेऽपि मुखे विशेषकः.

57. D. स्रमण्डनव्यापृतया for प्रसाधनव्यापृतया. C. D. बालया for रामया. C. त्वरेण, D. जवेन for रयेण.

58. D. सपत्न्या for सपत्न्याः.

नितान्तमेकीकृतगण्डभागयो-

भृशाल्पवातायनयातमन्ययोः ।

विभासुर कुण्डलमेकमेव तद्

मुखद्वयं मण्डयति स्म रामयोः ॥ ५९ ॥

विधाय काचित्प्रथमं तु लज्जया

प्रियोपभक्ताधरमर्धलक्षितम् ।

प्रयाति दूरं नृपतौ दिदृक्षया

चकार वातायनबाह्यमाननम् ॥ ६० ॥

अतिष्ठदेका कुचयुग्मसंपदा

निरुध्य वातायनमुन्नतस्तनी ।

सखीजनो यत्कृशमध्यभागतः

पताकिनीमन्तरमाप वीक्षितुम् ॥ ६१ ॥

विधाय काचित्तनयं तनदरी

विशालवातायनदेहलीतले ।

अकारयत्पङ्कजकोशकोमलं

महीभुजे बालकमञ्जलिं बलात् ॥ ६२ ॥

59. D. reads the following for the last two lines:- मुखद्वयं कुण्डल-
मेकमेव तद् प्रभासुरं मण्डयति स्म रामयोः ॥ Agreeing with the Sinhalese
edition. C. D. प्रभासुरं for विभासुरं.

60. C. प्रियेण दद्याधरं for प्रियोपभुक्ताधरं. D. अर्धनिद्रुतं for अर्धलक्षितं. C.
निनाय for चकार. D. बाह्यं for बाह्यं.

62. A. विशालवातायनदेहलीतले, B. विभूषितायनदेहलीतले, C. प्रसन्न वा-
तायनदेहलीतले, D. प्रसन्न वातायनदेहिनीतले. We with A. . 'कोष'
for 'कोश'.

नपः सुमित्रातनयो वधूरिति
प्रियाजने निर्दिशति स्वयं करैः ।

तलप्रभापाटलभागभागिनो
नखांशजाला अपि चेरुम्बरे ॥ ६३ ॥

अशक्नुवन् वधयितुं नृपात्मज
वधूजनोऽधृष्टतया जयेन तम् ।
पदं विधत्स्वाविधवाजनोचिते
पथीति पत्न्यै गिरमाशिषं जगौ ॥ ६४ ॥

नरेन्द्रसेना विविशुः समुद्रगाः
विवृद्धतोया इव यत्समन्ततः ।
महार्णवस्येव न तस्य तत्कृतो
बभूव पूरश्च न चातिरिक्ता ॥ ६५ ॥

द्विधागतं द्वारमुपेत्य तद्वलं
नृपाङ्गनस्योभयभागसंश्रितम् ।
निबध्यमानाञ्जलि शासिता भवो
दृशाऽनुगृह्णन् स विवेश मन्दिरम् ॥ ६६ ॥

देशं युधाजिति जितं तनुजे तपोऽर्थी
विन्यस्य केकयपतिर्विपिनं विविशुः ।
दूतेन तेन तनयं दुहितुर्दिदृशुः
कालस्य कस्यचिदथेन्द्रसखं ययाचे ॥ ६७ ॥

63. A. B. दर्शयति for निर्दिशति.

64. B. C. अधृष्टवन् for अशक्नुवन्. C. रास्यै for पत्न.

65. C. नृपेन्द्रसेनाः for नरेन्द्रसेनाः.

66. B. C. नृपाङ्गनस्य for नृपाङ्गनस्य

अथ स युधाजिति स्वविषयं सति नीतवाति
प्रथितगुणे गुणप्रचयलाभरतं भरतम् ।

इतरसुताहितप्रियशताहततद्विरह-
प्रभवशुचोऽनयन्नयशुचिर्दिवसान्

॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमार-
दासस्य कृतौ प्रस्थानवर्णनो नाम नवमः सर्गः ॥

दशमः सर्गः

ततो नयेन नयतो राज्यं राजीवचक्षुषः ।
तस्य शक्रसमानस्य समानामयुतं ययौ ॥ १ ॥
अथालक्ष्यत तद्देहे काठिन्यरहितत्वचि ।
पलितं विस्त्रसावल्लीपुष्पहास इव क्वचित् ॥ २ ॥
पलितच्छन्नना दोषा सर्वकालसमुन्नते ।
जरसा शिरसि स्पृष्टे न विषेहे महारथः ॥ ३ ॥
आरोप्यान्यतरेद्युः स्वमङ्कः नाथो भुवः कृती ।
समासीनः समज्यायां ज्यायांसं सुतमब्रवीत् ॥ ४ ॥
मामियं प्राणनिर्घ्राणवैजयन्ती पुरःसरी ।
रक्ताक्षवाहनादेशदूती संसेवते जरा ॥ ५ ॥
जरसा तात नोऽङ्गानि स्पृष्ट्वा कामेषु निर्विदा ।
शैथिल्यमुपनीतानि तुल्यमेव शनैः शनैः ॥ ६ ॥
कालेन शिरसि न्यस्तैः श्वेतकेशशिताङ्कुशैः ।
निवर्तन्ते हि कामेभ्यो भद्रा राघवदन्तिनः ॥ ७ ॥

-
1. C. इत्थं for ततः. B. शक्रोपमेयस्य, C. शक्रोपमानस्य for शक्रसमानस्य.
 2. B. तदादृश्यत, C. तदालक्ष्यत for अथालक्ष्यत.
 3. D. जरया for जरसा. B. C. नो for न. D. विसेहे for विषेहे. Agreeing with the Sinhalese edition. But the form is incorrect. A. महाभुजः for महारथः.
 4. C. वशी, D. बली for कृती. We with A. B.
 5. C. केतुमाला for वैजयन्ती. B. C. रक्ताक्षवाहनादेशदूतिका सेवते जरा for रक्ताक्षवाहनादेशदूती संसेवते जरा.
 6. A. B. C. जरया जात for जरसा तात. [A. जरसा for जरया].
 7. A. B. वीरा राघवकुञ्जराः for भद्रा राघवदन्तिनः.

उभे वक्षसि वक्ष्यानां तिष्ठतो रक्तकर्कशे ।
 यौवने वनिता वल्कसन्ततिर्वार्धके च नः ॥ ८ ॥
 न जिष्णुः कृतज्ञस्त्रो यो यश्चाढ्यो यज्ञनिस्पृहः ।
 कामी यश्च जरच्चेते क्षत्रवंशेषु कत्रयः ॥ ९ ॥
 पादशेषेऽपि वैराग्यं न यस्य पुरुषायुषे ।
 कीदृशी लक्ष्यते तस्य जनस्य हृदयालुता ॥ १० ॥
 नातिविस्त्रसया भिन्ने देहे ना तप्यते तपः ।
 इतरत्र चिरं जीर्णे तपस्यायां हता गतिः ॥ ११ ॥
 मन्दशक्तीन्द्रियश्च्योतल्लालविच्छुरिताधरः ।
 अस्फुटस्मृतिचेष्टाभिर्बालव्रतमिवाचरन् ॥ १२ ॥
 मृणालवलयच्छेदतन्तुजालसमत्विषः ।
 यौवनोद्वाहभस्मेव दधानः पलितच्छटाः ॥ १३ ॥
 जीविते जीर्णवयसः प्रत्याशा मे मुमूर्षतः ।
 तिर्यग्विकम्पितैर्मूर्ध्नो नास्तीति प्रथयन्निव ॥ १४ ॥
 दन्तकुन्तशतैरुर्मृत्योः संकटमाननम् ।
 प्रवेष्टुमिव बिभ्राणः कायसंकोचस्वप्ताम् ॥ १५ ॥

8. B. यौवने वनिता नश्च वार्धक्ये वल्कसंहतिः, C. यौवने वनितास्माकं वार्धक्ये वल्कसन्ततिः for यौवने वनिता वल्कसन्ततिर्वार्धके च नः.

9. A. B. घृतज्ञः for कृतज्ञः. A. B. अपि for यः. A. B. यागनिःस्पृहः for यज्ञनिस्पृहः. C. क्षत्रवंशेषु for क्षत्रवंशेषु.

10. D. पुरुषायुषि यस्य न for न यस्य पुरुषायुषे. Agreeing with the Sinhalese edition.

11. D. देहे भिन्ने for भिन्ने देहे. Agreeing with the Sinhalese edition.

12. C. °श्च्योतल्ला° for °श्च्योतल्ला°. Agreeing with the Sinhalese edition. C. °विच्छुरिताधरः for °विच्छुरिताधरः.

15. D. देहसंकोचस्वप्ताम् for कायसंकोचस्वप्ताम्.

बिभ्रदातङ्कनिर्मासव्यकलक्ष्यसमुद्रमाः ।
 वीचीरिव जरानद्याः पर्शुकास्थिपरम्पराः ॥ १६ ॥
 निर्दन्तत्वादसंस्कारं मोहान्मुष्टिन्धयो यथा ।
 मिथोऽशंसितमस्पष्टं वदन्नम्बूकृतं वचः ॥ १७ ॥
 भिन्नभ्रुवमुदस्ताश्रां किञ्चित्कम्पितमस्तकाम् ।
 नम्रो गद्गदितालापामनुनेतुं जरामिव ॥ १८ ॥
 वार्धक्ये धर्मतो मूढः स्वदेहवहनेऽपि सः ।
 विधित्सन्नप्यशक्तिष्ठस्तपः कीदृग्विधास्यति ॥ १९ ॥
 यतो यातुस्तपस्यायामरण्ये वसतिं त्वया ।
 मा जन्यश्रमवर्षेण प्रत्यूहो मे विरागिणः ॥ २० ॥
 अनुशिष्टिः प्रकृत्यैव भद्रे भवति कीदृशी ।
 मनसः प्रीतये स्नेहकातरस्य निगद्यते ॥ २१ ॥
 औदासीन्यं यतः शत्रुरूदासीनश्च मित्रताम् ।
 मित्रं भक्तौ दृढत्वं च याति तद्वक्तुमर्हसि ॥ २२ ॥
 यो येन वाञ्छति ख्यातिं लोकसंग्रहकामिना ।
 न तस्य निन्दनीयं तच्छत्रुतामप्यनिच्छता ॥ २३ ॥
 वृत्तिः शुभकरी साम्नो नये स्वपररञ्जनी ।
 आयःशूलिकतेत्याहुर्न तां निष्णातबुद्धयः ॥ २४ ॥
 जिघांसुभिरपि प्राज्ञैः प्रयोक्तुं साम साम्प्रतम् ।
 रञ्जयन्ति मृगान्गीतैर्बिभित्सन्तो मृगाविधः ॥ २५ ॥

18. A. B. C. उदस्तालां for उदस्ताश्रां.

20. A. B. read the following for the first line of our text:—
 यतो यातुस्तपस्यायै कानने वसतिं त्वया.

21. D. प्रकृत्यैव for प्रकृत्यैव. C. सञ्जयते for निगद्यते.

25. C. प्राज्ञैः for प्राज्ञैः. D. मृगायवः for मृगाविधः. Agreeing with the Sinhalese edition.

साम शार्क्यं जनो वेत्ति दानादत्यन्तवर्जितम् ।
 तत् सामौशनसं साधु युक्तं दानस्य मात्रया ॥ २६ ॥
 मा दा रहितसंमानं त्यक्त्वा सत्कारसामनी ।
 वित्तं विश्राणित नीतौ कृतिनो दूषितं विदुः ॥ २७ ॥
 शत्रुगृहेण दुर्धर्षं शत्रुं नेता निहन्त्यथ ।
 घनेनेव स्फुलिङ्गार्चिःप्रावृतं पिण्डमायसम् ॥ २८ ॥
 उपजापहतस्वामिस्नेहसीम्नि पराश्रयम् ।
 मौले वाञ्छति मेदिन्याः पत्युः पातो न संशयः ॥ २९ ॥
 इतरोपायदुःसाध्ये चण्डदण्डो महीपतिः ।
 अदुष्टायत्यसौ नीतेरश्नाति विपुलं फलम् ॥ ३० ॥
 अव्याहति न शक्या गौर्विना दण्डेन रक्षितुम् ।
 इति प्रत्येति मुग्धोऽपि बल्लवः किमु राजकम् ॥ ३१ ॥
 क्षोणिपतिः पतत्याशु जराक्रान्त इव ध्रुवम् ।
 त्यक्तदण्डः पदं वाञ्छन्नगृहीतजगत्करः ॥ ३२ ॥
 इत्थं युक्तिमुपायानां कुर्वाणस्य चतुष्टयीम् ।
 व्रजतीन्दुप्रभागौरं परैरक्षय्यतां यशः ॥ ३३ ॥

-
26. B. C. सम्यग्युक्तं for साधु युक्तं.
 27. A. B. C. हित्वा for त्यक्त्वा. D. द्रव्यं for वित्तं. C. द्रविणे दापितं for वित्तं विश्राणितं.
 28. C. निहन्त्यथो, D. निहन्त्यतः for निहन्त्यथ.
 29. C. पातः पत्युरसंशयं for पत्युः पातो न संशयः.
 30. C. क्षोणदण्डः for चण्डदण्डः. D. भ्रुवः पतिः for महीपतिः.
 31. C. अव्याहतं for अव्याहति. C. D. मृदोऽपि for मुग्धोऽपि. D. बल्लवः for बल्लवः.
 32. C. क्षमानाथः, D. क्षोणिनाथः for क्षोणीपतिः. B. स्वयम् for ध्रुवम्. D. मृष्टदण्डः for त्यक्तदण्डः.
 33. B. C. एवम् for इत्थम्.

भूरं पुरुषसारं नीतौ पदमलम्पटम्
 सम्यग् संरक्षिताः कोशैर्वर्धयन्ति नृपं प्रजाः ॥ ३४ ॥
 नोच्चैः पदं लम्बनीयो गुण्योऽप्यन्वयवर्जितः ।
 रत्नाढ्यमपि कुर्वीत मूर्ध्नि कः पादमण्डनम् ॥ ३५ ॥
 मूर्खो वर्ज्यः कुलीनोऽपि मातङ्ग इव भभजा ।
 गुणैः कैरप्यविख्यातो वंशेनैव विभावितः ॥ ३६ ॥
 तद्युक्तमुपधाशुद्धमन्वयेन गुणेन च ।
 साचिव्यं लम्बयन् मौलं न प्रमाद्यति भूपतिः ॥ ३७ ॥
 यस्मिन्कृत्यानुरोधेन सौहृदं प्रतनोति यः ।
 स तं त्यजति कृत्यान्ते तीर्णतोय इव प्लवम् ॥ ३८ ॥
 यौ तु निष्कारणामुक्तस्नेहपाशौ सुहृत्तरौ ।
 मृत्युनैव तयोर्भेदो देहजीवितयोरिव ॥ ३९ ॥
 दण्डद्रविणदुर्गैकसङ्गी रक्षति भूपतिः ।
 आत्मानमेव सततं किमु रक्षत्यदो जगत् ॥ ४० ॥

34. D. reads the following for the first line:—नीतौ पुरुषसारं पदं शरमलम्पटं.

35. C. लम्बनीयः पदं नोच्चैः for नोच्चैः पदं लम्बनीयः. D. को मूर्ध्नि पादमण्डनम् for मूर्ध्नि कः पादमण्डनम्.

36. A. B. transpose the first and the second lines.

37. C. उपधाशुद्धं for उपधाशुद्धं. C. मन्त्रित्वं, D. मन्त्रितां for साचिव्यं.

38. A. C. read the following for the first line of our text:—यत्र कृत्यानुरोधायः सौहृदं वितनोति च.

39. B. C. नैसर्गिकाबद्धस्नेहपाशौ for निष्कारणामुक्तस्नेहपाशौ.

40. Three of our Mss. omit the second line of this verse. We have adopted the third Pa'da from the Sinhalese edition of Principal Dharma'rāma. C. reads किमु रक्षत्यदो जगत्; and omits the third Pa'da. Printed editions read असौ for अदः.

इति प्रकृतिवर्गादिनिर्णयेषु नयाश्रयः ।
 क्षपितान्तर्बहिःशत्रुः साधि साधु वमुन्धराम् ॥ ४१ ॥
 इत्थं वादिनि राजेन्द्रे रामो मौनमधिश्रितः ।
 ववर्ष हृदयं बाष्पैः शोकेन हृदयाविधा ॥ ४२ ॥
 ततो वज्रासने भद्रं निधाय निधिः श्रियः ।
 निर्भरीकृतसंभारः प्राभिषिक्तो महीपतिः ॥ ४३ ॥
 रुरुधे पृष्ठसंविष्टग्रन्थिमन्यरयातया ।
 स्मारयित्वा वरा वीरं राज्यं मन्यरय तथा ॥ ४४ ॥
 आदिदेश ततो वस्तु वनषु वनजेक्षणम् ।
 चतुर्दश दशग्रीवशत्रुमिन्द्रसमः समाः ॥ ४५ ॥
 अनिन्यजानिनारूढो निर्जगाम रयः पुरः ।
 कृतप्रस्थानसौमित्रिः स्फुरत्केतुरथो पुरः ॥ ४६ ॥
 अधुभिर्हृदयं सीता निजमेव न केवलम् ।
 चकारार्द्रं जनस्यापि प्रेक्षितस्य वनाध्वनि ॥ ४७ ॥
 जगन्नेत्राभिरामस्य रामस्य रहितागसः ।
 शक्यस्य त्यागिनं देवं घृणयेवासवो जहुः ॥ ४८ ॥
 न्यवर्तत परित्यज्य क्षत्ताय क्षत्रियत्रयम् ।
 ऊढाश्रु बलितग्रीवं चिरं तेनैव वीक्षितः ॥ ४९ ॥

42. A. B. C. read the following for the first line of our text:—इत्थं वादिनि राजेन्दौ राघवो मौनमास्थितः. [C. कुमारः for राघवः].

44. A. B. ततो भद्रासने भद्रं for ततो वज्रासने भद्रं.

47. C. अस्य for अपि. C. प्रेक्षकस्य for प्रेक्षितस्य.

49. C. D. तेनैव वीक्षिताश्रिरं for चिरं तेनैव वीक्षितः. Agreeing with the Sinhalese edition.

द्वित्राप्येव रथं त्यक्त्वा पदान्याधाय निःसहा ।
 येयमन्यत्क्रियदूरमिति पप्रच्छ मैथिली ॥ ५० ॥
 रामहस्तस्थशाखाग्रकल्पितातपवारणम् ।
 प्रस्थानमभवत्तस्यास्तदग्रेसरलक्ष्मणम् ॥ ५१ ॥
 इक्षुशकटशालेयक्षेत्रानुत्तरकोसलान् ।
 ययुर्भागीरथीतीरं पश्यन्तः सोत्पलाम्भसः ॥ ५२ ॥
 अथानासाद्य कालिन्दीमुल्लङ्घ्य सरितं दिवः ।
 भारद्वाजाश्रमं पुण्यं चित्रकूटस्य चाध्वनः ॥ ५३ ॥
 चिह्नं नदनदीदेशैरुक्त्वा वृक्षक्षमाधरैः ।
 राजन्यभोगिने याते राघवोऽपि गुहे गहम् ॥ ५४ ॥
 सपत्न्यौ सरितां पत्युः सुमित्रात्मजधीवरैः ।
 चित्रकूटमकूटज्ञः प्रीतः प्रोत्तारितो ययौ ॥ ५५ ॥
 ततः सीतामुखाम्भोजभ्रमरत्वे कृतस्पृहम् ।
 नष्टैकदृष्टिमस्त्रेण बलिपुष्टं चकार सः ॥ ५६ ॥
 ततः प्रतीकसंघाटो वीरः केकयवंश्यजः ।
 विभ्रच्छोकद्विगुणितं श्रमं रामाश्रमं ययौ ॥ ५७ ॥
 राजघो निर्घृणः कश्चित् संप्राप्त इति साधवे ।
 कथ्यतामिति तद्वाक्यं द्वारे शुश्राव राघवः ॥ ५८ ॥
 अनुज्ञातोऽनुजस्तेन पर्णशालामथाविशत् ।
 द्वारबन्धातिरिक्तेन किञ्चित्तिर्यक्कृतोरसा ॥ ५९ ॥

50. C. D. हित्वा for त्यक्त्वा. A. पेक्षला, B. पेक्षला, C. कोमला for निःसहा.

52. C. °कोसलान् for °कोसलान्. A. B. ययुस्ते जाङ्गवीतीरं for ययु-
र्भागीरथीतीरं.

53. C. D. भरद्वाजाश्रमं for भारद्वाजाश्रमं.

57. C. ततस्त्वनीकसंघाटः for ततः प्रतीकसंघाटः.

59. C. द्वारबन्धातिरेकेण for द्वारबन्धातिरिक्तेन.

भरतः शोकसंतप्तो राममादाय पादयोः ।
 आर्येत्युक्त्वा सकृद्दीनः पुनर्नोवाच किञ्चन ॥ ६० ॥
 ततः श्रुत्वा गुरोरन्तं स दुःखेन हृदिस्पृष्टा ।
 साभिषेकमिवास्त्रेण चक्रे कर्मोर्ध्वदैहिकम् ॥ ६१ ॥
 शपमानामथ स्वस्मै कैकेयीं भूतिनिःस्पृहाम् ।
 गर्हन्तं भरतं वक्तुं रामस्तत्र प्रचक्रमे ॥ ६२ ॥
 न स्मरामि गुरोराज्ञां ज्ञात्वा जातु विलङ्घिताम् ।
 न सदृशं हि नो हन्तुं तातस्य समयं यतः ॥ ६३ ॥
 समयस्य गुरोरिन्द्रलोकस्थस्य विलङ्घने ।
 बुद्धिश्च निर्विशङ्कैवं पुनर्मा जनि तावकी ॥ ६४ ॥
 पूजनीया च ते देवी पत्युः सत्यानुपालिनी ।
 दूषयिष्यति पूज्येषु पूजावैमुख्यमायतिम् ॥ ६५ ॥
 स्वयं कृतेन दोषेण येन यो लज्जते गुरुः ।
 तेन तत्सन्निधौ तद्धानन्योऽपि न च निन्द्यताम् ॥ ६६ ॥
 इति व्याहृत्य नम्राय ददौ दीनाय पादूके ।
 घर्षे मर्माविधि मरौ वारि वारीष्यते यथा ॥ ६७ ॥
 द्विधाकारमिव ज्यायान् भरतं हृदयं चिरम् ।
 दर्शयन्तं परिष्वङ्गप्राप्तसान्त्वं व्यसर्जयत् ॥ ६८ ॥

60. A. B. तातेत्युक्त्वा for आर्येत्युक्त्वा.

61. C. अस्त्रेण for अस्त्रेण. D. और्ध्वदैहिकं for और्ध्वदैहिकं.

62. D. प्रोक्तुं for वक्तुं. C. रामश्चापि, D. राघवोऽत्र for रामस्तत्र. A. hiatus in A. between वक्तुं and प्रचक्रमे.

64. C. तु for च.

65. C. हि for च. B. C. सन्धानुपालिनी for सत्यानुपालिनी.

68. A. C. 'सान्त्वं for 'सान्त्वं.

द्वित्राण्येव रथं त्यक्त्वा पदान्याधाय निःसहा ।
 येयमन्यत्कियदूरमिति पप्रच्छ मैथिली ॥ ५० ॥
 रामहस्तस्थशाखाग्रकल्पितातपवारणम् ।
 प्रस्थानमभवत्तस्यास्तदग्रेसरलक्ष्मणम् ॥ ५१ ॥
 इक्षुशाकटशालेयक्षेत्रानुत्तरकोसलान् ।
 ययुर्भागीरथीतीरं पश्यन्तः सोत्पलाम्भसः ॥ ५२ ॥
 अथानासाद्य कालिन्दीमुलङ्घ्य सरितं दिवः ।
 भारद्वाजाश्रमं पुण्यं चित्रकूटस्य चाध्वनः ॥ ५३ ॥
 चिह्नं नदनदीदेशैरुक्त्वा वृक्षक्षमाधरैः ।
 राजन्यभोगिने याते राघवोऽपि गुहे गहम् ॥ ५४ ॥
 सपत्न्यौ सरितां पत्युः सुमित्रात्मजधीवरैः ।
 चित्रकूटमकूटज्ञः प्रीतः प्रोत्तारितो ययौ ॥ ५५ ॥
 ततः सीतामुखाम्भोजभ्रमरत्वे कृतस्पृहम् ।
 नष्टैकदृष्टिमस्त्रेण बलिपुष्टं चकार सः ॥ ५६ ॥
 ततः प्रतीकसंघाटो वीरः केकयवंश्यजः ।
 बिभ्रच्छोकद्विगुणितं श्रमं रामाश्रमं ययौ ॥ ५७ ॥
 राजघो निर्घृणः कश्चित् संप्राप्त इति साधवे ।
 कथ्यतामिति तद्वाक्यं द्वारि शुश्राव राघवः ॥ ५८ ॥
 अनुज्ञातोऽनुजस्तेन पर्णशालामथाविशत् ।
 द्वारबन्धातिरिक्तेन किञ्चित्तिर्यक्कृतोरसा ॥ ५९ ॥

50. C. D. हित्वा for त्यक्त्वा. A. पेसला, B. पेलवा, C. कोमला for निःसहा.

52. C. °कोसलान् for °कोसलान्. A. B. ययुस्ते जाह्नवीतीरं for ययु-
भागीरथीतीरं.

53. C. D. भरद्वाजाश्रमं for भारद्वाजाश्रमं.

57. C. ततस्त्वनीकसंघाटः for ततः प्रतीकसंघाटः.

59. C. द्वारबन्धातिरिक्तेन for द्वारबन्धातिरिक्तेन.

भरतः शोकसंतप्तो राममादाय पादयोः ।
 आर्येत्युक्त्वा सकृद्दीनः पुनर्नोवाच किञ्चन ॥ ६० ॥
 ततः श्रुत्वा गुरोरन्तं स दुःखेन हृदिस्पृष्टा ।
 साभिषेकमिवास्त्रेण चक्रे कर्मौर्ध्वदैहिकम् ॥ ६१ ॥
 शपमानामथ स्वस्मै कैकेयीं भूतिनिःस्पृहाम् ।
 गर्हन्तं भरतं वक्तुं रामस्तत्र प्रचक्रमे ॥ ६२ ॥
 न स्मरामि गुरोराज्ञां ज्ञात्वा जातु विलङ्घिताम् ।
 न सदृशं हि नो हन्तुं तातस्य समयं यतः ॥ ६३ ॥
 समयस्य गुरोरिन्द्रलोकस्थस्य विलङ्घने ।
 बुद्धिश्च निर्विशङ्कैवं पुनर्मा जनि तावकी ॥ ६४ ॥
 पूजनीया च ते देवी पत्युः सत्यानुपालिनी ।
 दूषयिष्यति पूज्येषु पूजावैमुख्यमायतिम् ॥ ६५ ॥
 स्वयं कृतेन दोषेण येन यो लज्जते गुरुः ।
 तेन तत्सन्निधौ तद्दानन्योऽपि न च निन्द्यताम् ॥ ६६ ॥
 इति व्याहृत्य नम्राय ददौ दीनाय पादूके ।
 घर्भं मर्माविधि मरौ वारि वारीष्यते यथा ॥ ६७ ॥
 द्विधाकारमिव ज्यायान् भरतं हृदयं चिरम् ।
 दर्शयन्तं परिष्वङ्गप्राप्तसान्त्वं व्यसर्जयत् ॥ ६८ ॥

60. A. B. तातेत्युक्त्वा for आर्येत्युक्त्वा.

61. C. अस्त्रेण for अस्त्रेण. D. और्ध्वदैहिकं for और्ध्वदैहिकं.

62. D. प्रोक्तुं for वक्तुं. C. रामश्चापि, D. राघवोऽत्र for रामस्तत्र. A. hiatus in 'A. between वक्तुं and प्रचक्रमे.

64. C. तु for च.

65. C. हि for च. B. C. सन्वातुपालिनी for सत्यानुपालिनी.

68. A. C. 'सान्त्वं for 'सान्त्वं.

ततस्तं त्यजता शैलं विराधो रावणारिणा ।
 दृष्टस्तनूनपादर्चिर्बभ्रुः पञ्चवटीपथे ॥ ६९ ॥
 हरन्तमथ वैदेहीं विनिहत्य निशाचरम् ।
 भविष्यदिव संक्षिप्य कथाया वस्त्वदर्शयत् ॥ ७० ॥
 पञ्चवट्याश्रमे रम्ये रङ्गत्सारङ्गशावकैः ।
 वृतेऽथ ववृते तस्य वासो वासववर्चसः ॥ ७१ ॥
 अथ रामं वृषस्यन्ती प्रपेदे नैकसीस्रता ।
 इव चिन्ता दरिद्रस्य स्थूललक्षं नरेश्वरम् ॥ ७२ ॥
 चकर्त नासिकां क्रुद्धः सीताविद्रवणादथ ।
 लक्ष्मणस्तन्मुखाम्भोजकर्णिकां कृपया समम् ॥ ७३ ॥
 भ्रातृद्वये तदाहूते क्षुरप्रप्रकरं बलम् ।
 शस्त्रैर्वर्षयाति क्षिप्रमपावरिष्ट राघवौ ॥ ७४ ॥
 अदीधपत गृध्राणां त्रातमेकधनुर्धरः ।
 सत्यव्रतोऽसृजो धारां खरदूषणयोर्युधि ॥ ७५ ॥
 दम्भाजीवकमुत्तुङ्गजटामण्डितमस्तकम् ।
 काञ्चिन्मस्कारिणं सीता ददर्शाश्रममागतम् ॥ ७६ ॥

69. D. विरोधः for विराधः.

70. B. C. विनिष्पिष्य for विनिहत्य.

72. A. निकषास्रता, C. नैकषास्रता, D. कै[probably a wrong reading for नै] कसीस्रता for नैकसीस्रता. D. स्थूलक्ष्यं for स्थूललक्षं. C. नृपेश्वरम् for नरेश्वरम्.

73. A. B. चिच्छेद for चकर्त. D. विद्रवणात् for विद्रवणात्.

74. D. reads the following for our text:—वर्षयति तदाहूते क्षुरप्रप्रकरं बलम् । शस्त्रैर्भ्रातृद्वये क्षिप्रमपावरिष्ट राघवौ. Agreeing with the Sinhalese edition.

76. A. द[दा ?]ण्डाजिनिकं, D. दम्भाजीविकं for दम्भाजीविकं. We with B. C. Excepting A. none of our Mss. or even the printed editions support this reading. We can, therefore, hardly believe in the genuineness of this solitary variant given by a single Ms.

मृगव्याहतराजन्यो वर्णलिङ्गी निशाचरः ।
 उग्ररूपो निजं घोरं रूपं प्रादुरबीभवत् ॥ ७७ ॥
 दशानामस्य शिरसामुग्रतेजस्कमाश्रयम् ।
 पश्यन्ती मैथिली भीत्या रूपधेयमकम्पत ॥ ७८ ॥
 प्रदीपमिव तं द्रष्टुं नात्यासक्तं शशाक सा ।
 असोढमरुतं तेजःपरिष्कृतदशाननम् ॥ ७९ ॥
 रामारत्नमसौ रामनामाक्रन्ददिदं वचः ।
 जगाद जगदीशस्य क्षेपदुष्टं क्षपाचरः ॥ ८० ॥
 सारङ्गाक्षि शरस्तस्य केवलं तु खरे खरः ।
 दूषणे दूषणो भद्रे न त्रिलोक्या विभौ रणे ॥ ८१ ॥
 लब्धाभया बलनिरीक्षणदौहदेन
 द्वारे स्थिता निजपुरप्रवरस्य सिद्धाः ।
 दृष्ट्वा मया सुरपुरं व्रजता कटाक्षै-
 रैरावणद्विपगतेन सहासगर्वम् ॥ ८२ ॥
 अन्यायितोऽहमहमप्यनुवृत्य सेवां
 निर्जीविको मम हतं भवनं पिशाचैः ।
 इत्युन्नदन् सुरगणः सह लोकपालैः
 राजाङ्गने भ्रमति मत्प्रतिहारमेत्य ॥ ८३ ॥

77. A. B. वर्णलिङ्गी for वर्णलिङ्गी. C. क्षपाचरः for निशाचरः.

79. A. B. C. तेजःपरिष्कृतदशाननम्, D. तेजः परिष्कृतदशाननम्. We with A. B. C. The reading of the Ms. D. agrees with the Calcutta edition.

81. A. B. मयि for रणे.

82. B. 'दौहदेन, C. 'दौहदेन, D. 'दौहलेन for 'दौहदेन. D. ऐरावत* for ऐरावण.*

83. D. राजाङ्गने for राजाङ्गने.

स्पष्टोत्पिष्टबृहन्निविष्टपबलं बाहुं बहुशोभित-
 क्षमापातालतलं तलेन दलितभेताचलेन्द्रं मम ।
 नो बाञ्छत्युपधानभतमबले धन्या मुरस्त्रीषु का
 तलेऽनल्पपिकल्पजल्पमधुरक्रीडारसे सेवितुम् ॥ ८४ ॥
 उर्वश्या परिवीजनेषु मधुरं नृत्यं यथा लीलया
 तन्वन्त्या जितश्वारदेन्दुकिरणच्छायोल्लसच्चामरम् ।
 आसज्य स्वयमङ्गदस्य शिखरे निर्मोकयन्त्या पुनः
 स्नेहस्विन्नविवेपमानकरया सोऽयं भुजः स्पृश्यते ॥ ८५ ॥
 एकस्मिन्शयने मया मयसुतामालिङ्ग्य निद्रालया-
 मुन्मिदं शयितेन मञ्जरणयोः संवाहनव्यापृता ।
 पादाग्रेण तिलोत्तमा स्तनतटे सस्नेहमापीडिता
 हर्षावेशसमर्पितानि पुलकान्यद्यापि नो मुञ्चति ॥ ८६ ॥
 अक्षान् दीव्यति दानवेन्द्रसुतया सार्धं स्मरार्ते मयि
 क्रीडायत्नपरिश्रमः पण इति श्रुत्वा गतासन्नताम् ।
 मत्तो मन्मथवस्तुसंहितविधौ कृद्धौ विवृद्धस्पृहा
 द्यूतं कारयति प्रयोगचतुरा रम्भोरु रम्भाह्वया ॥ ८७ ॥
 सर्वस्वम्वराङ्गनाधृतिहाति प्रेमप्रधानं मयि
 त्रैलोक्याधिपतौ निधाय हृदयं याया जमत्पूज्यताम् ।
 नारीमाश्रयसंपदेव नयति श्रेयस्करीमुन्नतिं
 मान्या मानिनि कस्य घूर्जटिजटाजुष्टा न जहोः सुता ॥ ८८ ॥

84. D. 'टहत्' for 'बृहत्.' C. 'निपिष्टप' for 'निविष्टप.'

85. A. B. omit लीलया.

86. A. B. 'सद्यस्त्वित्तावि' for 'समर्पितानि.'

87. C. अक्षैर्दीव्यति for अक्षान् दीव्यति. D. प्रणयति for पण इति.
 Agreeing with the Sinhalese edition.

88. C. गच्छेः for जयाः.

इस्तौ प्लवकोमलौ करयुगेनादाय वासः शनै-
 रन्येन व्यपनीय पाणियुगलेनामुश्य काञ्च्यास्पदम् ।
 मय्याल्लङ्घति बाहुभिः सुबहुभिः शेषैर्विलसस्मित-
 ज्योत्स्नासेकमनोहराधरपुटं वक्त्रं स्वयं दास्यसि ॥ ८९ ॥
 इत्युक्त्वादाय रक्षःपतिरवनिसुतामुत्प्लुतो मीनजालै-
 श्चित्रं व्योमाम्बुरार्शिं घनपवनरयास्फालगुञ्जद्वनोर्मिम् ।
 पोतेनेव प्रकम्पध्वनिनिवह्मसौ बिभ्रता पुष्पकेण
 स्फूर्जत्सीतेन यात्रामनुपहतजवव्यापिनीमाललम्बे ॥ ९० ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमार-
 दासस्य कृतौ सीताहरणो नाम दशमः सर्गः ॥

NOTES.

CANTO I.

जानकीहरणम्, Expl:—जानक्याः हरणं वर्ण्यते यस्मिंस्तत् काव्यं, i. e. जानकीहरणमधिकृत्य कृतं काव्यं जानकीहरणं, 'making the abduction of जानकी, Rāma's beautiful wife,' the subject of his poem. Cf. Pāṇi. IV. 3. 87. "अधिकृत्य कृते ग्रन्थे." An affix comes after a word in the 2nd case in construction, in the sense of, 'made in relation to any subject' when the thing made is a 'book'. And the Vārtika thereon, "लुबाख्यायिकाभ्यो बहुलम्" for the elimination of the *Taddhita* affix अण्. A classical poem in twenty five cantos (the last ten are missing for ever) by Kumārādāsa a poet of Ceylon. It is one of the Mahākāvya's which is thus defined:—सर्गद्वयो महाकाव्यं तत्रैको नायकः सूरः । सङ्क्षेपः क्षत्रियो वापि धीरोदात्तशुणान्वितः । एकवंसमवा भूपाः कुलजा बहुवीर्यि वा । कृत्स्नरवीरसान्तानामेकोऽङ्गी रस इष्यते । * * * इतिहासोद्भवं दृष्टमन्यद्वा सज्जनाभयम् ॥ See also काव्यादर्श, Bibli. Ind. series, p. 16 verses 14-19.

St. 1. आसीत् Construe अतिभोगभाराद् दिवः अवन्यां अवतीर्णा दिव्या नगरीव समृद्ध्या पुरां परार्ध्यां क्षत्रानलस्थानक्षमी अयोध्येति पुरी आसीत्. अवन्यां, Expl:—अवति, अव्यते वा इत्यवनी तस्यां, 'On the earth.' अतिभोगभारात्—Analyse अतिशयितो भोगानां भारस्तस्मात्, 'From excessive or extraordinary load or burden of (multifarious) articles of enjoyment.' दिव्या, Expl:—दिवि भवा दिव्या, 'celestial.' 'Heavenly.' क्षत्रानलस्थानक्षमी—Analyse क्षत्रः अनल इव क्षत्रानलः तस्य स्थानं या क्षमी वृक्षविशेषः तद्दिव, 'Like a S'ami tree, an asylum or abode of fire of क्षत्र race'. वक्षिवत् प्रदीप्त-क्षत्रियाणां क्षमीवाभयभूता इत्यर्थः । The S'ami tree supposed to contain fire is a well known fact to be often met with in Sanskrit literature. क्षम्या अग्न्याभयत्वं लोके सुप्रसिद्धं. Or it may be analysed as, यद्वा । क्षत्ररूपानलस्य क्षत्रिरूपवद्वेः आभयभूतक्षमीरूपायोध्येति, 'Ayodhyā wearing the form of क्षमी which was an asylum or abode of the fire in the form of the क्षत्रिय race.' Cf. R. III. 9. "क्षमीमिवाभ्यन्तरलीनपावकां." समृद्धिः Expl:—संपूर्णा ऋद्धिः समृद्धिः, or सम्यगतिशयेनर्द्धिः समृद्धिः 'Thorough or great prosperity.' अयोध्या f.—The modern Oude. The capital of इक्ष्वाकु the founder of the solar dynasty and afterwards of almost all

kings of that line. It is one of the seven sacred cities of the A'ryas. They are:—"अयोध्या मथुरा माया काशी कांचिरवन्तिका । पुरी द्वारवती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः." The exact site of this ancient capital has not yet been discovered by the archæological surveyors. The metre of this canto is उपजाति, a mixture of इन्द्रवज्रा and उपेन्द्रवज्रा. It is thus defined:—"अनंतरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः । इत्थं किलान्यस्त्वपि मिश्रितास्तु वदन्ति जातिष्विदमेव नाम." In the odd feet the gāṇas are:—त त ज ग ग and in the even ज त्त ज ग ग. अतिभोगभाराद् दिवः अवन्त्यामवतीर्णा दिव्या नगरीव, 'Like a celestial city which had come down from heaven to the earth on account of excessive (or extraordinary) load or burden of (multifarious) articles of enjoyment,' (i. e. thrown down under the unbearable load of various articles of enjoyment). समृद्ध्या पुरां परार्थ्या क्षत्रानलस्थानशमी अयोध्येति पुरी आसीत्,— 'There was a city of the name of अयोध्या, the most excellent of the towns by reason of its prosperity, resembling a शमी tree, an asylum or abode of the fire of the क्षत्र race'.

St. 2. यत्—Construe यत्सौधभृंगारसरोजरागरत्नप्रभाविच्छुरितः पौरांगनावक्त्रकृतावमानः शशाङ्को रोषाद् लोहितत्वं जगाम इव. यत्सौध—Analyse यस्याः अयोध्यायाः सौधानां उपरि ये भृंगाराः कनकालुकाः तेषु (लक्षितानां) सरोजरागरत्नानां पद्मरागाणां प्रभाभिः कान्तिभिः विच्छुरितः, 'Overspread with splendour of rubies set on the golden pitchers placed on the terraces of its palaces'. पौरांगना—Analyse पुरे भवाः पौरास्तेषामंगनानां योषितां वक्त्रैर्दुर्लभैः कृतोऽवमानो यस्य तथोक्तः शशाङ्कः, 'Dishonoured or put to shame by the (exquisitely beautiful) faces of the ladies of the citizens'. यत्सौधभृंगारसरोजरागरत्नप्रभाविच्छुरितः पौरांगनावक्त्रकृतावमानः शशाङ्कः रोषाद् लोहितत्वं जगाम इव—'Being slighted by (the transcending beauty of the) faces of the ladies of the citizens the moon, covered over (or overspread) with splendour of rubies set on the golden pitchers placed on the terraces of its palaces, became reddish-pale as if from anger' (i. e. with the feeling of jealousy).

St. 3. कृत्वापि—Construe समृद्ध्या सर्वस्य बुद्धं कृत्वा अपि कांचनतोरणस्थरत्नांशुभिर्भिन्नतमिसराशिः या निशाद्य अभिसारिकाणां हर्षाय [पर्योप्ता] नाभूत् । अभिसारिकाणां—'To women who meet their lovers by assignation'. 'To women who go to meet their lovers or keep an assignation'. Expl.—अभिसरन्ति नक्तं प्रियपार्थं स्वेच्छया व्रजन्तीति. The word is thus defined:—"यां दूतिकागमनकालमपालयन्ती लौक्येन सा स्मरजरातिपिपासितेव । निर्वसति वल्लभजनाधरपामलोभात् सा कथ्यतेकविवरैरभिसारिकेति ।" "अभिसारयसौ कान्तं या मन्मथवशंवदा । स्वयं वाभिसरत्येषा धीरैरुक्ताभिसारिका". कांचनतोरण-

स्थरत्नांशुभिः Analyse कांचनस्य तोरणानि कांचनतोरणानि तत्रस्थाः ये रत्नानां अंशवः तैः, 'By means of the rays of jewels inlaid in golden-arches.' भिन्नतमिसराभिः—Analyse भिन्ना तमिसराणां राशिर्वया, 'Dissipated the mass of darkness'. समृद्ध्या सर्वस्य सुदं कृत्वा अपि अभिसारिकाणां हर्षाय नाभूत्—'Though giving joy to every one by its prosperity, the city did not bring (complete) delight to the अभिसारिका, since it dissipated the mass of darkness by means of the rays of jewels inlaid in golden arches at (every) night'.

St. 4. चीनांशुकैः—Construe या अवलिहां गृहाणां उदग्रभृंगाग्रभोगापहितैः चीनांशुकैः विटंककोटिस्खलितेन्द्रमृष्टनिर्माकपट्टैरिव बभासे. चीनांशुकैः—Analyse चीनानां अंशुकानि चीनांशुकानि तैः 'By reason of the pieces of silk-woven cloth of China'. The Indian A'ryas, it is reported, had an early communication with the Chinese, Arabs, Greeks and other foreign peoples. The Commercial intercourse between these foreign countries and India can positively be traced to B. C. 1500 or even earlier'. अवलिहां—Analyse अवाणि लिहन्तीति अवलिहः तेषां, 'Sky-licking'. उदग्र—Analyse उदग्राणि च तानि भृंगाणि च तेषां अग्रभागेषु उपहितैः, 'Placed on the foremost parts of the lofty summits'. विटंक *m. n.* Expl:—विशेषेण टंक्यन्तेऽत्र । "टंक्यन्ते" (चु. प. से.) "हलश्च" (३-३-१२१) इति वच्. Derived from टङ् (टङ्) *vt.* 10. U. 'to bind.' It means, 'Dove-cot,' 'a wooden aviary built on the top of a house,' (काष्ठादिरचितपाषाण-गृहस्य), 'the loftiest point.' विटंककोटिः—Analyse विटंकानां कपीतपा-लिकानां कोटयः ताभिः स्खलितो यः इन्द्रधनुः तेन मृष्टाः विमृष्टाः निर्माकपट्टाः तैः तादृशैः, 'As if they were the stripes of cast-off skin abandoned by the moon which stumbled over the piercing points of the dove-cots.' The idea of the moon being obstructed in his heavenly course by the loftiest points of sky-licking palaces is often met with in the Champûs, Mâgha and other artificial poems, या बभासे—'The city shone forth with its sky-licking palaces, on the foremost parts of the lofty summits of which were fixed the pieces of silk-woven China-cloth, as if, they were the stripes of cast off skin abandoned by the moon which stumbled over the piercing points of dove-cots (built on them).'

St. 5. दिवृष्टः Construe यत्स्नातहंसः सरसीमन्तर्दिवृष्टवर्षप्रमलंघ्यं सङ्घ-रीक्ष्य दृढकौञ्चकुञ्जमगच्छिदो भर्गवमार्गेणस्य सस्मार नत्तं. अलंघ्यं Expl:—अलंघ्यं, 'Insurmountable.' 'Impassable.' 'Difficult to be crossed.' दिवृष्टः Expl:—द्रष्टुमिच्छुः दिवृष्टुः, 'Wishing to see.' 'Longing to see.' यत्स्नातहंसः Analyse यस्याः स्नातस्य हंसः यत्स्नातहंसः 'A swan dabbling

in the moat.' इदकौञ्च—Analyse कौञ्चस्य कुञ्जभागः कौञ्चकुञ्जभागः । इदं भासौ कौञ्चकुञ्जभागश्च इदकौञ्चकुञ्जभागः तस्य छिदः इदकौञ्चकुञ्जभागच्छिदः, 'Breaking asunder the hard portion of the caves of the कौञ्च mountain.' कौञ्च or कौञ्च m. 'A mountain, part of the Hima'laya range, situated in the eastern part of the chain on the north of Asam. भार्गवमार्गेणस्य—Analyse भार्गवस्य परशुरामस्य मार्गेणः सायकः तस्य तारुस्य, 'An arrow of Paras'urāma.' An object to सत्मार. Mark the root स्मृ governing genitive object. भार्गव, otherwise called परशुराम, was the son of the sage जमदग्नि, and was according to the legend the sixth incarnation of Vishṇu. While young he cut off the head of his mother Reṇukā at the desire of his father. While he was away from home his father was slain by the sons of Kārtavīrya. Paras'urāma, to avenge his father's unmerited fate, vowed to extirpate the Kshatriyas and "thrice seven time did he clear the earth of the regal race." He was afterwards defeated by Rāma and is believed to be still practising austerities on the Mahendra mountain. Being jealous of Kārtikeya he is said to have once pierced the कौञ्च mountain right through with his arrows. He is one of the seven men that come under the category of चिरजीविन्. "अवस्थामा बलिष्यांसो इन्द्रमांश्च निभीषणः । कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः." यस्मात्तद्वत्सः सरसीमन्त-दिग्दृष्टवर्षमलंघ्यं सखुदीक्ष्य—'A swan, dabbling in the moat outside the city wished to see the lake lying within (it), but seeing that the rampart was hard to be crossed, thought of Paras'urāma's arrow breaking asunder the hard portion of the caves of the कौञ्च mountain.'

St. 6. स्वचिन्म—Construe यस्यां गृहाणां आदर्शभित्तौ तत् स्वचिन्ममालोक्य रथ्याद्य कृतवन्ध्यघाताः रदिनः अरिद्विपानां मदामोदं प्रमाणं चक्षुः स्वचिन्म—Analyse स्वस्य चिन्मं स्वचिन्मं तत् 'One's own reflected image.' 'Reflected shadow.' आदर्शभित्तौ—Analyse आदर्शवत् भित्तिः आदर्शभित्तिः तस्यां । यन्मा-दिदृक्त्रिमसाधनैः निष्पन्न आदर्शवत् संस्कृतायां उपलभितौ, 'The smooth glossy stone-wall receiving reflected images like a mirror.' The stones of the walls were given a high polish by rubbing their surface with sand-papers and such other means so as to receive reflected images on them. कृतवन्ध्यघाताः—A nalyse कृताः वन्ध्यघाताः येषां ते, 'Whose blows were made ineffectual or useless'. प्रमाणं—'An authoritative guide.' 'An authoritative standard.' (इत्यतः). मदामोदं—Analyse मदस्य आमोदः मदामोदः तै, 'Diffusive perfume of the juice exuding from the temples of elephants when in rut.' For the

construction Cf. R. II. 46. “अथान्वकारं गिरिगङ्गराणां दंष्ट्रामयैः शकलानि कुर्वन्.” अरिद्विपानां—Analyse अरयश्च ते द्विपाश्च अरिद्विपाः तेषां अरिद्विपानां प्रतिङ्गुजराणां, ‘Of the hostile elephants.’ रदिनः अरिद्विपानां मद्मोदं प्रमाणं बह्वुः, ‘Having seen their own images reflected (lit. stretched on) in the mirror-like glossy walls of its mansions, the elephants, whose blows (to the hostile elephants) were made ineffectual, made the diffusive perfume of the rutting-juice of rival elephants an authoritative guide (for them) in the streets.’ The elephants began to strike blows on their own images reflected in the glossy walls taking them to be the rival elephants. But when their blows turned ineffectual they thought there were no hostile elephants; because their own reflected images (which they took for real elephants) did not give out the diffusive perfume which generally exudes from the temples of such wild elephants.

St. 7. लघैकभागं—Construe यत्र सितहर्म्यं द्युगे लघैकभागं मन्देन समीरणेन विकृष्य दीर्घाकृतं बालमृणालमुभयमत्र ध्वजकृत्यं करोति. लघैकभागं—Analyse लघः एकभागो यस्य तद् लघैकभागं, ‘A portion of which clung to or stuck to.’ सितहर्म्यं द्युगे—Analyse हर्म्यस्य द्युगं हर्म्यं द्युगं । सितं च तद् हर्म्यं द्युगं च सितहर्म्यं द्युगं तस्मिन् तादृशे, ‘On the white top of a palace.’ बालमृणालमुभयं—Analyse बालं च तद् मृणालं च बालमृणालं तद्वत् मुच, ‘White like a fresh lotus.’ ध्वजकृत्यं—Analyse ध्वजस्य कृत्यं ध्वजकृत्यं, ‘Office or function of a flag.’ यत्र अत्र ध्वजकृत्यं करोति—‘Where a cloud, white like a fresh lotus, with a portion clinging to the white top of a palace, being dragged out by a gentle breeze and thus made long, performs the function of a flag.’

St. 8. प्रवालशीर्षा—Construe यस्यां प्रवालशीर्षाः मुक्तामयाङ्गावयवाः सुवर्णं वदनं वहन्त्यः विधात्रा विहिताः युवस्यः वपुषः प्रकर्षमातुः. प्रवालशीर्षाः Analyse प्रवालं (प्रवालं) कमनीयकेशपाशयुक्तं शीर्षं सूत्रं यासां ताः, ‘Bearing on their head a charming band of hair.’ As applied to रत्न, प्रवाल means ‘coral,’ प्रवालाः विद्रुमाः शीर्षाणि यासां ताः, ‘Having their heads made of corals’ i. e. having their heads decorated with corals. मुक्तामयाङ्गावयवाः—Analyse मुक्तामयाः आमयेन रोगविशेषेण मुक्ताः अङ्गावयवाः प्रत्यवयवाः अङ्गोपाङ्गानि वा यासां ताः, ‘Having all their limbs free from disease,’ or ‘having all their limbs and minor limbs free from disease.’ अङ्गानां पाणिपादादीनां अवयवाः अङ्गुल्यादयः तेषां रोगाभावे अङ्गानामपि नैरोग्यमापन्नं. As applied to रत्न, मुक्तामयाः मौक्तिकविकाराः मुक्ताप्रचुराः वा अङ्गावयवाः यासां ताः, ‘Having their limbs full of pearls’ i. e. having all their limbs decorated with pearls. सुवर्णं—Analyse शोभनी वर्णो यस्य तत् सुवर्णं,

सुवर्णं वदनं, 'Faces bearing a lovely complexion.' As applied to रत्न, सुवर्णं वदनं means, 'golden faces.' वपुषः प्रकर्षमापुः—'Secured bodily excellence.' Cf. R. III, 34. " वपुःप्रकर्षादजयदुरं रघुः." युवत्योः रत्नैरिवापुर्वपुषः प्रकर्षम्—'The young women made by the Creator in this city, who were wearing heads on which were charming bands of hair, had all their limbs free from disease and possessed beautiful faces, attained bodily excellence like jewels.'

St. 9. आर्लिङ्ग्य—Construe तुर्गं वडभीविटंकमार्लिङ्ग्य पुष्करेषु विश्राणिता-
त्मध्वनि सितं शारदमञ्जुदं यत्सौधकान्तेः संविभागमिव वड्रे. वडभावटक—Analyse
वडभीनां विटंको वडभीविटंकः तं, 'The loftiest point of the top-room.' विश्राणितात्मध्वनि—Analyse विश्राणितो दत्तः आत्मनो ध्वनिः गर्जितं येन तत्
'Have their thunders transferred to.' यत्सौधकान्तेः—Analyse यस्याः
सौधानां कान्तिः यत्सौधकान्तिः तस्याः तथोक्तायाः, 'The brightness or splendour of its palaces.' शारदं Expl.—शरदः इदं शारदं, 'Autumnal'.
अञ्जुदं—Analyse अञ्जनां दृन्दं अञ्जुदं, 'A cluster of clouds.' वड्रे—
Derived from the root वृ vt. 9. A. सेद्, 'To accept', 'to resort to',
'to assimilate into &c.' शारदमञ्जुदं यत्सौधकान्तेः संविभागमिव वड्रे—
'Having clasped the lofty points of the top-rooms of palace-turrets, and having transferred (or mixed) its thunders to those of the पुष्कर drums, the white autumnal cluster of clouds assimilated (*lit.* accepted or resorted to) itself, as it were, into a portion of the beauty of the palaces.' The poet means to say that the clouds themselves became a decorated upper story of the palaces at Ayodhyā.

St. 10. आसन्नं—Construe यस्यां आसन्नजीमूतघटाच्च कांचनपिंजराच्च
पताकाच्च तता विद्युन्निभा विट्टतिः शिखिनामञ्जुदं तोषं झटुस्ततान्. आसन्नजीमूतघटाच्च—
Analyse आसन्नाः समीपवर्तिनो जीवनानां मृता रंधा आसन्नजीमूताः निकटमागता
मेघास्तेतां घटाः पंकयो याच्च ताच्च आसन्नजीमूतघटाच्च, 'To which the
lines of clouds had come close.' विद्युन्निभाविद्युत्समा, 'Like the flash
of lightning.' कांचनपिंजराच्च—Analyse कांचनवत् पिंजरः पीतरक्तवणा यासां
ताः ताच्च तथोक्ताच्च, 'Having a tawny-brown (or reddish-yellow) colour like that of gold.' विट्टतिः—'Turning round,' 'revolution,'
'rolling.' तताविल्लता, 'Spread on,' 'stretched,' 'manifested.' पताकाच्च
तता विट्टतिः शिखिनामञ्जुदं तोषं ततान्—'In which the rolling to and for
that is often manifested on the golden tawny-brown flags with (a back-ground of) the lines of clouds impending near, excessively heightened the joy of peacocks.'

St. 11. यत्र—Construe यत्र क्षतोद्बृंहितामसानि रक्षादमनीलोपलतोरणानि
निशाच्च भ्रमतो नारीजनस्य विभाभिः क्रोधप्रमेदौ विदधुः. क्षतोद्बृंहितामसानि-

Analyse कृतानि च उद्धृष्टानि च क्षतीद्धृष्टानि तादृशानि तामसानि वैस्तानि

The darkness whereof was dissipated and grown respectively.' Dissipated by रक्ताश्मभिः and grown by नीलोपलैः, and hence the rise of क्रोध and प्रमोद in succession. रक्ताश्मनीलोपलतोरणानि—Analyse रक्ताश्म ते अश्मानश्च रक्ताश्मानः । नीलाश्च ते उपलश्च नीलोपलाः । रक्ताश्मनीलोपलतोरणानि रक्ताश्मनीलोपलतोरणानि, 'Arches or arch-gates built of red and black stones (or marbles).' क्रोधप्रमोदौ—Analyse क्रोधश्च प्रमोदश्च क्रोधप्रमोदौ 'Anger and delight.' नारीजनस्य—Analyse नार्य एव जनो नारीजनः तस्य, 'To the multitude of women.' विभाभिः 'By means of the bright splendour.' यत्र रक्ताश्मनीलोपलतोरणानि विभाभिर्नारीजनस्य क्रोधप्रमोदौ विदुः 'Where, by means of their bright splendour, the arch-gates built of red and black marbles, the darkness whereof was dissipated and grown respectively, provoked anger and gave delight to multitudes of women wandering at night.'

St. 12. तत्र Construe प्रभावैर्भातुनिमः क्षत्रान्वयैः अर्लघ्यं अन्यद्मानाथमानं [अत एव] जयमानं ओजो विभत् पंक्तिर्याभिधानो भुवो भर्ता तत्र अभवत्. पंक्तिर्याभिधानः Analyse पंक्तिर्यो दक्षरयोऽभिधानं यस्य सः, 'Having the name of दक्षरय.' An epithet of दक्षरय, Cf. R. IX 74. "कृतवान्पंक्तिर्यो विलंघ्य यत्". भातुनिमःसूर्यसमः, 'Resembling the sun.' 'Like the sun.' अर्लघ्यं Expl.—लंघितुमशक्यं अर्लघ्यं, 'Insurmountable', 'impassable', 'inviolable'. अन्यद्मानाथमानं—Analyse अन्येषां ह्मा अन्यह्मा । अथ वा । अन्या चातौ ह्मा च अन्य ह्मा । तां नापति तच्छीलं, 'Having a habit or disposition of becoming master of the land under the sway of other kings or habituated to become the master of the land other than his own.' जयमानंजयशीलं, 'Given to conquer'. 'Habituated to conquer.' In the epithets अन्यद्मानाथमानं and जयमानं the termination that is employed is चानश्. "ताच्छील्यवयोवचनस्यकिञ्च चानश्" Pāṇi. III-2-129. 'The affix चानश् comes after a verb in expressing 'habit', 'standard of age' and 'ability.' The word ताच्छील्य means 'habit' or 'disposition'; वयः means the condition of body such as infancy, youth &c. शक्ति means 'capacity to do a thing.' As भोगं भुञ्जतः 'habituated to enjoy'; कवचं विधातः 'Wearing an armour (of the age at which armour may be worn)'; शत्रुं निघ्नतः 'able to destroy his foe.' क्षत्रान्वयैरर्लघ्यं जयमानमोजो विभत्—'In it was a lord of the earth by name दक्षरय, resembling the sun, by reason of his majestic grandeur, and holding an everconquering power inviolable by (other) princes born in the क्षत्रिय race,—the power habituated to rule over the land under the sway of other kings.'

St. 13. अलण्डमानः Construe मनुजेश्वराणां मान्योऽलण्डमानो गुणज्ञो राजा मनोजैर्गुणजैः शरदभग्नशुभैर्यशोभिर्दिसो रजतावदाताश्चकार. अलण्डमानः Analyse न खण्डः; अलण्डः । अलण्डः मानः यस्य स अलण्डमानः, 'Of an unimpeachable honour (character).' मनुजेश्वराणां—Analyse मनुजानां ईश्वरः मनुजेश्वरः तेषां, 'To the lords of men.' मनुजेश्वराणां मान्यः Adorable to the lords of people. Cf. R. II. 44. "मान्यः स मे स्थावरजंगमानां." गुणज्ञः Analyse गुणान् जानानीति गुणज्ञः, 'knowing or judging of merits.' 'Appreciating merits.' गुणजैः Analyse गुणैः जातानि तैः, 'Born of merits.' 'Sprung from merits.' शरदभग्नशुभैः—Analyse शरदः अन्नाणि शरदभग्नणि तद्वत् शुभाणि तैः तादृशैः, 'White like autumnal clouds.' रजतावदाताः—Analyse रजतवत् अवदाताः रजतावदाताः, 'White like silver.' राजा दिसो रजतावदाताश्चकार,—'That king of an unimpeachable honour, adorable to the lords of people, judging of merits, made the quarters white like silver with his fame agreeable to the mind, as sprung from his merits and looking bright like the autumnal clouds.'

St. 14. जिगीषुः—Construe अभ्यस्तसमस्तज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवाजिवेगः सः जिगीषुः अजनन्दनः आजौ अजय्यान् अन्तः बद्धिषः पूर्वं विजिग्ये. अभ्यस्तसमस्त—Analyse अभ्यस्तानि समस्तानि ज्ञानाणि तेषां ज्ञानेन उपरुद्धः इन्द्रियरूपाः ये वाजिनः तेषां वेगो येन स अभ्यस्तसमस्तज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवाजिवेगः, 'By whom the speed of horses in the form of his organs of sense was obstructed by the wisdom accruing from his study of all S'āstras.' अजय्यान्—Analyse जेतुमशक्यान् अजय्यान्, 'Difficult to be overcome.' अजनन्दनः—Analyse अजस्य नन्दनः, 'Aja's son.' अन्तः—'Belonging to the inner organs.' Cf. Ragh XVII. 45. "अनित्याः सत्रवो बाष्पा विप्रकृष्टाश्च ते यतः । अतः सोऽभ्यन्तराभित्याग्बद्धपूर्वमजयद्रिपून् ॥" बद्धिषः—Analyse बद्धिश्च ते द्विषश्च तान्, 'Six enemies,'=बद्गैः viz. काम 'desire,' क्रोध 'wrath,' लोभ 'covetousness,' मोह 'bewilderment,' मद 'pride,' and मत्सर 'envy.' Cf. Bhatti. I. 2. "व्यजेष्ट बद्गैर्मरस्त नीतौ." Kirāt. I. 9. "कृतारिषद्गैर्जयेन." Also Kāmandaka's Nītisāra I. 55. "कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा । बद्गैर्मुमुक्षुर्जेदेनमरिभन्त्येकेऽसुखी नृपः ॥ आजौ अजय्यान् बद्धिषः असौ पूर्वं विजिग्ये—'That son of Aja, whose speed of horses in the form of organs of sense was obstructed by wisdom accruing from his study of all S'āstras, striving to conquer (the regions) first overthrew the six enemies lying within (his mind) and hard to be put down in an open battle.'

St. 15. बलिं—Construe बलिप्रतापापहविक्रमेण त्रैलोक्यदुर्लभ्यसुदर्शनेन अनन्तभोगाभयिणापि तेन पुरुषोत्तमेनानुत्तमं न तेने. बलिप्रतापापहविक्रमेण—Analyse

बलिः करः उपहारश्च तेन प्रकृततापानां प्रजादिकष्टानां अपहन्ता समकः विक्रमः पराक्रमो यस्य तेन तादृशेन, 'Who had a power to tranquilize (*lit.* to remove) the most painful effects (or hardships) caused by his taxations (or presents given to him)'. As applied to पुरुषोत्तम or विष्णु the compound may be analysed as:-प्रकषण तापः प्रतापः स अपहन्तीति प्रतापापहः । बलिर्येत्यस्तस्य प्रतापापहः तापनाशनः विक्रमः पराक्रमः यस्य स तेन तादृशेन, 'Whose striding over was able to destroy the power of Bali'. बलि *m.*—A mighty demon, son of विरोचन and the grandson of प्रल्हाद. He conquered the gods who prayed to Vishṇu for succour. The latter was then born on the earth as Vāmana and prayed Bali to give him as much earth as he could step over in three steps. This request being granted Vishṇu assumed a mighty form and covered the earth by the first step and the heaven by the second. No room being left for the third, Vāmana planted his foot on Bali's head and sent him down to Pātāla. त्रैलोक्यदुर्लभ्य-सुदर्शनेन—Analyse त्रैलोक्येऽपि लोकत्रयेऽपि दुर्लभ्यं उच्यते दुष्करं सुदर्शनं स्वसाक्षात्कारी यस्य तेन तादृशेन 'Whose presence cannot be avoided or transgressed even in three worlds'. So awe-inspiring was his presence. As applied to पुरुषोत्तम or विष्णु the expression may be analysed as:-त्रैलोक्येऽपि लोकत्रयेऽपि उच्यते धर्षितुं दुष्करं सुदर्शनं नाम विष्णोश्चक्रे यस्य तेन तथोक्तेन, 'He whose Sudars'ana weapon was hard (or difficult) to be braved even in three worlds'. अर्नतभोगाभयिणा—Analyse अनन्तो निरतिशयो भोगः सुखास्वादनं तदाभयते इति अनन्तभोगाभयी तेन तथोक्तेन, 'Clung (or given up) to the unsurpassed pleasures.' As applied to विष्णु it may be analysed as, अनन्तः शेषो नाम नागस्तस्य भोगः (आभोगः) देहस्तं आभयते इति अर्नतभोगाभयी तेन शेषसायिना, 'One who lies on the body of a serpent named अर्नत'. पुरुषोत्तमेन—Analyse पुरुषेऽदुत्तमः पुरुषोत्तमः तेन, 'Best of men'. As applied to विष्णु, पुरुषोत्तम means, 'the Supreme Being.' तेन पुरुषोत्तमेनालसत्वं न तेने—'Though given up to the unsurpassed pleasures (of the world), though with such a presence that it could not be avoided even in three worlds, and though possessed of a power to tranquilize the hardships (of his subjects) caused by his taxations, that best of men did not (at all) give scope to idleness'.

St. 16. दृष्टः Construe ततो ध्रुवं जिगीषोस्तस्य विहितांगमर्दः कर्म्य वितन्वन् तापैकहेतुर्दृष्टीभ्यो ज्वर इव निद्राविषस्य दिग्भाविनेन. विहितांगमर्दः Analyse विहितः कृतः अंगानां मर्दो येन तादृशः, 'Which has effected the crushing of bodily limbs'. As applied to ज्वर, it means 'producing a peculiar uneasy sensation in bodily limbs.' तापैकहेतुः Analyse तापस्य

एकहेतुः तापैकहेतुः, 'The sole object of torments.' As applied to ज्वर, it means 'the unique source of producing fever.' त्रिदशाधिपस्य—Analyse त्रिदशानां अधिपः त्रिदशाधिपः तस्य, 'Of Indra, the lord of thrice ten gods'. तस्य दण्डः त्रिदशाधिपस्य दिशं तीव्रो ज्वर. इवाविवेक्ष—'The army of him, who was striving for conquest of the world, which was effecting the crushing of bodily limbs (or human frames), producing a tremor and was the sole object of torments, advanced to the eastern quarter like a fever of a violent type.'

St. 17. सद्युद्ध—Construe नितान्तसंतापितपूर्वकाष्ठः सद्युद्धमुल्लेख्य गतः तदीयं तेजोऽभिधानः गुरुः अग्निराशिः कटाहे नृपं प्रोत्स्वेदयामास. अग्निराशिः Analyse अग्नेः राशिः अग्निराशिः, 'A heap of fire.' नितान्तसंतापितपूर्वकाष्ठः—Analyse नितान्ता संतापिता नितान्तसन्तापिता । नितान्तसंतापिता पूर्वेकाष्ठा येन स नितान्तसंतापितपूर्वकाष्ठः, 'Which has exceedingly scorched up (or harassed, distressed) the eastern quarter.' कटाह m.—Name of an island probably the Katái of the Mahomedans or Chinese, in the Malay Archipelago near यवद्वीप or Java, Bali &c. अग्निराशिः कटाहे नृपं प्रोत्स्वेदयामास—'Under the title of his lustrous valour, a large heap of fire, which had (before) exceedingly scorched (or harassed) the eastern quarter (now) crossed the ocean and made the king to sweat in the continent of Katàha.'

St. 18. भुजंग—Construe तेन नृवरेण भुजंगसंप्रार्थित सेव्यवेला कांचीगुणा-कर्षितसार्थलोका कर्कशयत्नभोग्या दक्षिणा दिक् वेद्या इव भुक्ता. भुजंगसंप्रार्थित-सेव्यवेला—Analyse भुजंगैः सर्वैः संप्रार्थिता सेव्यवेला मनोहरं सद्युद्धकूलं यस्याः सा, 'The beautiful or lovely strand of which was earnestly asked for (or prayed for) by serpents'. As applied to वेद्या the compound may be analysed as, भुजंगैः विटैः संप्रार्थिता सेव्यवेला रतिसमयः यस्याः सा, 'To whom an appointment of time for (Rati) pleasure was asked for by paramours'. कांचीगुणाकर्षितसार्थलोका—Analyse काञ्च्याः दक्षिणदिग्वर्तिन्याः पुर्याः गुणैः धर्मद्रविणसंव्यवहारादिभिः आकर्षिताः सार्थाः संवीभृताः (सप्रयोजनाश्च) लोकाः यस्यां सा, 'To which flocked a concourse of people being attracted by religious or trading purposes at कांची.' As applied to वेद्या the compound may be analysed as, कांचीगुणैर्मेललादामभिराकर्षिताः सार्थलोका धनवन्तो यया सा, 'By whom rich people have been drawn by the string of her zone'. काञ्ची f.—'Name of a celebrated ancient city situated in the south of the Indian peninsula and one of the seven sacred cities of the Hindus; they are "अयोध्या मथुरा माया काञ्ची कांचिरवंतिका । पुरी द्वारवती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः"'. कर्कशयत्नभोग्या—Analyse कर्कशयत्नैः सद्गदादिभिः प्रसूतोपायैः भोक्तुं

योग्या । अथ वा । स्वायत्तीकर्तुं योग्या, 'Tributes whereof were to be wrung out by having recourse to swords,' or 'worthy of being subjugated by having recourse to swords'. As applied to वैश्या the compound may be analysed as, कर्कशयत्नेः निर्दयोपायैः शोचुं योग्या, 'To be enjoyed in a brutal manner.' Cf. Vāmana's काव्यालंकारसूत्रवृत्तिः, 4-3-7. "आकृष्टमलमण्डलापरुचयः सन्नद्धवङ्गस्थलाः सोमाण्यो व्रणिता विपक्षहृदयप्रोन्मायिनः कर्कशाः । उद्धृता गुरवश्च यस्य क्षमिनः श्यामायमानाननाः योधा वारवधूस्तनाश्च न दधुः क्षीर्मे स वोऽभ्याग्निनः ॥" कर्कश *m.*—'A sword'. भोग *m.*—'Exacting tributes,' or 'enjoyments'. भोगः करग्रहः । अथ वा । रतिः तेन शूत्रेण दक्षिणा दिक् वैश्येव भुक्ता—'Like a courtesan, the Southern Quarter was enjoyed by that lord of men, the tributes whereof were wrung out by having recourse to his sword, to which flocked a concourse of people being attracted by religious or trading purposes at काशी, and the beautiful strand of which was earnestly sought after by serpents'. The poet means to say that the southern people made a strong opposition to his advancing forces, but seeing that they could not withstand the force of the pouring numbers of the enemies and their superior military tactics, they laid down their arms and submitted to the conqueror, king Das'aratha.

St. 19. विनिर्जितः—Construe युधि अक्षराक्षप्रवसायुधस्य अस्य शरेण चार्तं लब्ध्वा विनिर्जितोऽपि मनस्वी यावनेन्द्रः आत्मानमन्यैरसमानमानं मेने. अक्षराक्ष—Analyse अक्षराणां रक्षसां अस्रवः प्राणाः तेषां प्रवर्तं प्रभक्षकं आयुधं यस्य स अक्षराक्षप्रवसायुधः तस्य तादृक्षस्य, 'Whose weapon was voraciously devouring (or making an indiscriminate slaughter of) the lives of demons.' असमानमानं—Analyse न समानः असमानः । असमानो मानी यस्य स असमानमानः तं तथोक्तं, 'Whose sense of honour was unlike that of others,' 'whose sense of honour was different from that of others (अन्यैः)'. यावनेन्द्रः—Analyse यवनानां इन्द्रः यावनेन्द्रः, 'The leader of the Yavanas.' For Yavanas and Turushkas see our edition of Raghuvansa's, preface on the date of Kālidāsa; pp. 113-121 and further. यावनेन्द्रः आत्मानं अन्यैः असमानमानं मेने—'Having received a wound in a battle by an arrow shot by him, whose weapon voraciously devoured the lives of demons and though thus being completely vanquished, that proud leader of the Yavanas looked upon himself as one whose sense of honour was different from that of others.'

St. 20. तेजश्छलेन—Construe अथ तेजश्छलेन हुताशनेन श्रीवासरम्पं तुरुष्कं प्रदहन् [असौ] धूपैरिव आसक्तगतैर्यक्षोभिरासीयमन्तं सुरभीचकार. तेजश्छलेन—

Analyse तेजः छलो यस्य स तेजश्छलः तेन, Under the plea or semblance of lustrous or fiery energy.' श्रीवासरम्वं—Analyse श्रियो वासः श्रीवासः तेन रम्यः श्रीवासरम्यः तं, 'Pleasing or agreeable by having an abode of the goddess of wealth.' आसकगतैः—Analyse गतानि (गतान् देशान्) आसकानि आसकगतानि तैः तादृशैः, 'Attached or clung to the places behind (in its onward motion)'. आशीयं=दिक्क्षेत्रं, 'Belonging or pertaining to a quarter.' आसकगतैर्यशोभिः धूपैरिव आशीयमन्तं छरमीचकार—'Consuming a Turkish king, inviting (or attractive) by his treasury, (*lit.* abode of wealth) by fire under the plea (or semblance) of his lustrous energy, he, like aromatic fumes, made the end of the quarter sweet-smelling by means of his fame, attached to the places already visited in its onward march (or motion).'

St. 21. परेषु—Construe युधि अस्य [दशरथस्य] परेषुवास्यापरिवृंहितः क्रोधाभिधानश्चित्रभाटुः रिपुकामिनीनामाताम्रनेत्रच्युतवारिवर्षैः शान्तिमानायि. परेषु—Analyse इच्छणां बाणाणां वास्या इषुवास्या । पराणां कर्तृणां या इषुवास्या परेषुवास्या तथा परिवृंहितः परिवर्धितः परेषुवास्यापरिवृंहितः, 'Swollen (*lit.* grown) by the storm (or volleys) of darts discharged by the enemies.' क्रोधाभिधानः—Analyse क्रोधः अभिधानं यस्य, 'Going by the name of wrath.' चित्रभाटुः Expl.—चित्राः भानवोऽस्य, 'Possessing rays or sparks of variegated colour i. e. fire.' आताम्र—Analyse आताम्राणि आरुक्कानि नेत्राणि चक्षुषि तेभ्यः च्युतानि गलितानि वारीणां बाष्पाणां वर्षाणि धाराः तैः तादृशैः, 'By means of showers of tears dropped down from their reddish eyes.' रिपुकामिनीनाम्—Analyse रिपूणां कामिन्यः रिपुकामिन्यः तासां 'Lovely fair ones of enemies,' रिपुकामिनीनामाताम्रनेत्रच्युतवारिवर्षैः शान्तिमानायि—'In the battle the fire, going by the name of wrath, swollen (or terribly raged) by the storm (or volleys) of arrows discharged by his enemies, was quenched down by the showers of tears poured down from the reddish eyes of the lovely fair ones of the enemies.'

St. 22. तस्य—Construe आलोकभूमौ एकबाणासनभग्नशत्रोः तस्य चरणारविन्दे सर्वनरेन्द्रमौलिरत्नप्रभालकक्रमण्डनान्यासेदतुः. एकं—Analyse बाणाः अस्यन्ते शिष्यन्ते अनेनेति बाणासनं धनुः । एकं च तद् बाणासनं च एकबाणासनं तेन भग्नः शत्रुर्धनं स एकबाणासनभग्नशत्रुः तस्य तादृशस्य, 'Who has routed or vanquished the foe by a single bow.' आलोकभूमौ=आस्थानमण्डपे 'In the audience hall'. चरणारविन्दे—Analyse चरणौ एव अरविन्दे चरणारविन्दे or चरणौ अरविन्दे इव, 'Lotus-like feet (two)'. सर्वं—Analyse सर्वं च ते नरेन्द्राश्च सर्वनरेन्द्राः समस्तनृपाः तेषां मौलयो मुकुटाः तेषु यानि रत्नानि तेषां

प्रभैव अलङ्कारकमण्डनानि सर्वनरेन्द्रमौडिरत्नप्रभातलङ्कारकमण्डनानि, 'The decorations of lac made by the brightness of jewels set on the crowns of all kings.' तस्य चरणारविन्दे सर्वनरेन्द्रमौडिरत्नप्रभातलङ्कारकमण्डनान्कारतेत्युक्तम्—The lotus-like feet of him who had routed (or vanquished) the foe by a single bow received, in the audience hall, the decorations of lac made by the brightness of jewels set on the crowns of all kings'.

St. 23. लोकरः Construe हारगौरौ तदीये कीर्तिप्रदाने [यद्योनिचये] भुवि प्रविर्जुम्भमाने [प्रवर्धमाने सति] लोकरः कुञ्जदमभिनकोशं निरीक्ष्य चन्द्रोदयसंकिर्तानि शुभोच. हारगौरौ—Analyse हारवद् गौरः शुभ्रः हारगौरः तस्मिन्, 'White like a garland'. कीर्तिप्रदाने—Analyse कीर्तिरूपः प्रदानः प्रचयः कीर्तिप्रदानः तस्मिन्, 'An unbounding expanse of his fame'. प्रविर्जुम्भमाने = प्रवर्धमाने, 'Rapidly expanding or spreading'. The epithet should be construed here as a predicate. अभिनकोशं—Analyse अभिनः कोशः यस्य तत्, 'With its cup (of a bud) not opened'. चन्द्रोदयसंकिर्तानि—Analyse चन्द्रस्य उदयः चन्द्रोदयः तस्य संकिर्तानि चन्द्रोदयसंकिर्तानि, 'Doubt as regards the rise of the moon'. लोकरः कुञ्जदमभिनकोशं निरीक्ष्य चन्द्रोदयसंकिर्तानि शुभोच—'After having seen the buds of the moon-lotuses not burst open, the people left (all) doubts as regards the rise of the moon, when the unbounding expanse of his fame, white like a garland, was rapidly spreading over the land'. The bright splendour of his fame exactly looked like the moonlight to the naked eye and the people were led to think that that light was no other than the moonlight and hence they actually went to see whether the moon lotuses were opened.

St. 24. समस्त—Construe तस्य उन्नतवृत्ति तेजः समस्तसामन्तनृपोत्तमांगान्यध्यास्य बृहागत्तपधरागरागच्छदाविस्फुरणच्छलेन जज्वाल. समस्त—Analyse समस्ताश्च सामन्तनृपाश्च समस्तसामन्तनृपाः । उत्तमानि च तानि अंगानि च उत्तमांगानि । समस्तसामन्तनृपाणां उत्तमांगानि समस्तसामन्तनृपोत्तमांगानि, 'The highest or the chief part of the body of all vassal kings (i. e. their heads)'. उन्नतवृत्ति—Analyse उन्नता वृत्तिर्यस्य तत्, 'Of an elevated career'. 'Of a sublime or majestic character'. बृहा—Analyse बृहागताः भौलिलग्राः ये पधरागाः लोहितकाः तेषां रागच्छदानां रश्मिप्रवाहानां । अथ वा । वर्णप्रसरणां विस्फुरणच्छलेन विस्फूर्तिच्छद्यना, 'under the plea (or semblance) of tremulous flashes proceeding from a stream of rays (or unimpeded course of bright colour) of the rubies set on their crowns.' तस्य तेजः बृहागत्तपधरागरागच्छदाविस्फुरणच्छलेन जज्वाल—'His fiery energy of a sublime character, having settled on the heads of all vassal kings, began to glow forth (or blaze up) under the

plea of tremulous flashes proceeding from a stream of rays of the rubies set on their crowns.'

St. 25. नरेन्द्रचन्द्रस्य—Construe महीमण्डलमण्डनस्य नरेन्द्रचन्द्रस्य तस्य यशोवितानज्योत्स्ना अरिनारीनयनेन्दुकान्तनिष्पन्दहेतुः [सन्] भुवनं ततान. नरेन्द्रचन्द्रस्य—Analyse नरेन्द्राणां चन्द्रः नरेन्द्रचन्द्रः तस्य, 'Of him who was the chief of kings.' यशोवितानज्योत्स्ना—Analyse यशोरूपं वितानं उल्लोचः यशोवितानं तस्य ज्योत्स्ना कौमुदी यशोवितानज्योत्स्ना, 'The moonlight proceeding from the expansive heavenly vault of his fame.' महीमण्डलमण्डनस्य—Analyse महीमण्डलस्य मण्डनं यस्मात् स महीमण्डलमण्डनः तस्य तादृशस्य, 'An ornament or decoration to the circumference of the earth or to the whole earth.' अरिनारीनयनेन्दुकान्तनिष्पन्दहेतुः—Analyse अरीणां वैरिणां नार्यः कामिन्यः तासां नयनान्येव नेत्राण्येव इन्दुकान्ताः चन्द्रकान्तमणयः तेषां निष्पन्दस्य प्रसवणस्य हेतुः, 'An object (or cause) of the flowing of the moon-gems consisting of (or made of) the eyes of the young women of his enemies.' तस्य यशोवितानज्योत्स्ना भुवनं ततान,—'The moonlight proceeding from the expansive heavenly vault, made out of fame, of him, who was the chief of kings, and an ornament of the whole earth, spread over the world becoming (at the same time) a cause of the flow of moon-gems made of the eyes of the young women of his enemies.'

St. 26. माता—Construe भवतुल्यधाम्नः इन्द्रद्विषद्वर्तनिषूदनस्य माता भवित्री विधेया [सा] तेन समयं विदित्वा वहेः समग्रं विधिवदुपयेमे. भवतुल्यधाम्नः Analyse भवस्य ईश्वरस्य तुल्यं सदृशं धाम तेजो वपुर्वा यस्य स भवतुल्यधामा तस्य, 'Having a bodily strength or bodily splendour resembling that of the Supreme Being.' 'Having a fiery energy equal to that of the Supreme Being.' इन्द्रद्विषद्वर्तनिषूदनस्य—Analyse इन्द्रस्य द्विषद् इन्द्रद्विषद् रावणपुत्रो मेघनादः तस्य भर्ता दशकण्ठः तं निषदयतीति (युधि) हन्तीति इन्द्रद्विषद्वर्तनिषूदनो रामः तस्य तादृशस्य, 'Of the killer in a battle of the sire of the enemy of इन्द्र (i. e. राम).' इन्द्र m.—Was the king of heaven and the lord of gods. It is supposed that any body, a god, a man, a giant, can raise himself to the position of Indra by performing a hundred horse sacrifices. Indra is, therefore, represented as being jealous of one who performs one hundred sacrifices and as trying to dissuade him from his object either personally or by the intervention of the nymphs of his court. He is known as the paramour of Ahalyá, the wife of गौतम, whom he once ravished. Gautama's curse on this account produced hundreds of sores in the body of इन्द्र, but these were afterwards changed into so many eyes (सहस्रनेत्र). He is described to have stolen the horse consecrated

by the king सगर, who was about to perform the horsesacrifice for the hundredth time. He is said to have killed वृत्र and बल. The former of these was a नाग and इन्द्र had to sacrifice till he purged away his sin. It was he who cut down the wings of the mountains that once flew about to the great annoyance of the people. He is the god of rain. समयं विदित्वा—'Knowing the proper time. 'Knowing the right moment or proper season'. विशेषा—विनयग्राहिणी, Expl:—प्रवृत्तौ निवृत्तौ वा विनयं ग्रहीतुं कीलमस्याः, 'Preserving a refined character (or nature) both in the active or passive life '. 'modest', वहेः समयं—' In the presence of the sacred fire. ' वहेः समयं तेन विश्विदुषयेने—'Knowing the proper season he, in presence of the sacred fire, married, agreeably to rules, an obedient princess who was to become the mother of the killer of the sire of the enemy of Indra (i. e. Rāma) and the possessor of bodily strength (or bodily splendour) like that of the Supreme Being.'

St. 27. महेन्द्रकल्पस्य—Construe महेन्द्रकल्पस्य [महेन्द्रतुल्यस्य, महेन्द्रादीषून्-स्येति यावत्] देव्याः कृताभिषेकायाः स्फुरन्मयूखा स्फुरत्किरणा नखानां सरणिः पंक्तिः जितपद्मकोशे प्रच्छादितपद्मकुङ्कुमले पादद्वयान्ते महाय पूजयै शुक्ला प्रक्षिप्ता शुक्काविततिरिव मौक्तिकपंक्तिरिव विरेजे शुश्रुभे. महेन्द्रकल्पस्य Expl:—महेन्द्रादीषून्स्य, 'Almost like or nearly equal to great Indra'. स्फुरन्मयूखा—Analyse स्फुरन्तः मयूखाः यस्यां सा, 'Having the rays flashing forth.' पादद्वयान्ते—Analyse पादद्वयस्य अन्तः पादद्वयान्तः तस्मिन्, 'On the extremity of her feet.' जितपद्मकोशे—Analyse जितः पद्मानां कोशो येन स जितपद्मकोशः तस्मिन्, 'Which has eclipsed the cup of the bud of lotuses.' शुक्काविततिः Analyse शुक्कानां विततिर्शुक्काविततिः, 'A collection of pearls.' 'A quantity of pearls.' जितपद्मकोशे पादद्वयान्ते शुक्का शुक्काविततिरिव विरेजे—'With its rays flashing forth, the line of the nails of the queen, the wife of him, who was almost like or nearly equal to great Indra, shone forth like a quantity of pearls thrown, for worship, on extremity of the her feet, which had eclipsed the cup of the buds of lotuses'.

St. 28. लीला—Construe अत्र अस्मिन् जंघायुगले गतेर्लीला गतिविलासो निसर्गसिद्धा स्वभावसिद्धा एवास्ति । न तु मत्तो दंती गजो क्षुषितश्चौरितः । नापि हंसः चक्रांगो क्षुषितश्चौरितः । इतीव तदेतदेव [जनान् सत्यापयितुमिव] तदीयं तस्याः कौसल्यायाः जंघायुगलं प्रमृतायुग्मं तुलाकोव्यभिरोहणानि चक्रे. निसर्गसिद्धा—Analyse निसर्गात् सिद्धा निसर्गसिद्धा, 'Acquired by nature,' 'born of nature,' 'nature-born'. Appropriate to nature. Cf. Uttar. I. 14. "नैसर्गिकी

सुरभिः कुक्षमस्य सिद्धा.” जंघायुगलं—Analyse जंघायाः युगलं जंघायुगलं, ‘A pair of legs from ankle to knee.’ ‘A calf of the leg’. तुलाकोव्यधिरोहणानि—Analyse तुलाकोटेः अधिरोहणानि तुलाकोव्यधिरोहणानि, ‘Mounting on a balance scale.’ or ‘Act of putting himself to the test of an ordeal.’ अत्र गतेर्लोला निसर्गसिद्धा एवास्ति न तु मत्तो इती श्रुषितो नापि हंसः ‘The sportiveness of gait that was manifested there (i. e. in the calves of her legs) was acquired by nature. It was not robbed of a maddened elephant nor of a swan’ इतीव तदीयं जंघायुगलम् तुलाकोव्यधिरोहणानि चक्रे,—‘And, in this way, in order to declare it to be true, the pair of the calves of her legs ascended the scale of a balance or underwent the test of an ordeal.’ The poet means that the जंघायुगलं itself became the standard of comparison.

St. 29. दृष्टौ—Construe तयोः ऊरुद्वयोः दृष्टौ सत्यां दर्शने सति । “दृष्टिर्ज्ञानेऽङ्गिण दर्शने” इत्यमरः । मन्मथबाणपातैः मारशरावपतनैः [विधातुः] चक्षुः नेत्रद्वयं हतं विद्धं स्यात् । नोचेत् । चक्षुर्निमील्य पिधाय विधातुं निमीतुं न शक्यं । तर्हि विधाना ब्रह्मणा तौ ऊरू कथं कृतौ निर्मितौ नु । इति तस्यां छन्दोवितर्कः आस. मन्मथबाणपातैः—Analyse मन्मथस्य बाणाः मन्मथबाणाः तेषां पाताः मन्मथ-बाणपाताः तैः ‘By the descent of Cupid’s arrows’. शक्यं—Goes with ऊरू though differing in gender. Such construction is often seen in Kālidāsa’s works as well as in the works of classical authors of Sanskrit. Cf. S’a. III. 60. “शक्य-मरविन्दसुरभिः कणवाही मालिनीतरंगाणाम् । अंगैरनंगतसैरविरलमार्जितुं पवनः.” Vāmana in his अलङ्कारसूत्रहृति gives the following remark:—“शक्तिसहोथेति कर्मणि यति कृते शक्यमिति रूपं भवति । विर्लिङ्ग-वचनस्यापि विरुद्धलिङ्गवचनस्यापि, कर्माभिधाने सामान्योपक्रमद्विषेयानपेक्षाया-मिति । यथा, ‘शक्यमोषधिपतेर्नवीदयाः कर्णपूररचना कृते तव । अप्रगल्भय-वसुधिकोमलाभेऽनुमयनससंपुटैः कराः ॥’ अत्र भाष्यकृद्वचनं लिङ्गं यथा । शक्यं च इवमांसादिभिरपि श्रुतप्रतिहन्तुमिति । न चैकान्तिकः सामान्योपक्रमः । तदाह । ‘शक्या भंक्तुं श्रुतिरिति विसिनीकन्दवचनप्रपादाः’ इत्यपि भवति.” No doubt the poet has closely imitated Kālidāsa and he was tempted to bring the genderless use of शक्यं in one of the stanzas of his Kāvya. And on this ground the reading of our Tāla-leaf Ms. A. appears to us the genuine reading of the poet. The verse is rather difficult and the interpretations of the stanza in question may also differ in various ways. The difficulty of interpreting the stanza will, in our opinion, be removed if we were to prefer the reading of our Tāla-leaf Ms. B. दृष्टौ सत्यां मन्मथबाणपातैश्च दर्शितं स्यात्—‘If the Creator’s eyes were to look at them, they would be smitten

with (or hit by) the descent of love's arrows : ' कथं निर्मील्य विधातुं न शक्यं—' Were he to close his eyes he could not create.' विधाता तौ ऊरु कथं न कृतौ—'How then did the Creator frame her thighs: ' इति तस्यां समवेदितर्कः आस—' Thus were the wise at fault about her (creation).' There is indeed in fact a poetical syllogism (काव्यप्रतिज्ञा) in due form, and a rendering, in effect the same, as given above. An intelligent man can reasonably doubt how the Creator could have framed her thighs: he could not do it without shutting his eyes, since if he looked he would have been at once hit by the arrows of love and with eyes shut, he could not, of course, proceed with the work. I owe the above rendering of the passage to our distinguished Sanskritist, Pandit Vāsudeva Śāstri Abhyankar of the Fergusson College, Poona, with whom I discussed the knotty points of the verse in question.

St. 30. तथा—Construe तस्य पृथुत्वं तथा तथा हतं यथा मध्यं अतिक्षयिष्णु अभवत् । इति पुनर्दृष्टिनिषेधहेतोः शोणी रक्षनागुणेन बद्धा इव. अतिक्षयिष्णु *adj.*—Expl, अतिक्षयितं क्षयशीलं अतिक्षयिष्णु, 'Very thin or slender.' Cf. Pāṇi. III—2—136. " अलंकृन्निराकृन्प्रजनोत्पत्तौत्पत्तोन्मदरुच्यपत्रपटुदुष्टुसहचरः इष्णुच्, 'The affix इष्णुच् comes after the following verbs in the sense of 'agents having such a habit &c,' as अलंकरिष्णु: 'decorating,' निराकरिष्णु: 'repudiating,' प्रजनिष्णु: 'procreating,' उत्पत्तिष्णु: 'apt to ripen,' उत्पतिष्णु: 'flying,' उन्मदिष्णु: 'mad,' रौचिष्णु: 'bright,' अपत्रपिष्णु: 'bashful,' वरिष्णु: 'revolving,' वर्दिष्णु: 'growing,' सहिष्णु: 'patient,' and चरिष्णु: 'moveable.' रक्षनागुणेन—Analyse रक्षनायाः गुणः तेन तद्वत्सेन, 'By the band of the girdle.' 'By the string of the zone.' दृष्टिनिषेधहेतोः—Analyse बुद्धेः निषेधः दृष्टिनिषेधः तस्य हेतोः 'With the object of preventing the growth again.' तस्य पुथुत्वं तथा तथा हतं यथा मध्यं अतिक्षयिष्णु अभवत्—'She arrested its growth (*lit.* development) in such a way that her waist became very thin (or slender)'. इति पुनर्दृष्टिनिषेधहेतोः शोणी रक्षनागुणेन बद्धा इव—'With this idea her loins were girdled up, as it were, by a band (or string) of her zone in order to prevent their further growth.' Mark the expressions गुण, बुद्धि and निषेध probably terms from Pāṇini.

St. 31. अस्य—Construe भुवनत्रयेऽपि अस्योदरस्य प्रतिबुल्यशोभं किमपि नास्तीति भवता संख्यानरेखाः इव संप्रयुक्ताः सुदृश्याः तिष्ठो वलयो विरेजुः. प्रतिबुल्यशोभं—Analyse प्रतिबुल्या शोभा यस्य तत्, 'Having a parallel beauty.' Goes with किमपि suppressed in the verse. भुवनत्रये—Analyse भुवनानां त्रयं भुवनत्रयं तस्मिन्, 'In three worlds.' संख्यानरेखाः—Analyse संख्यानस्य रेखाः संख्यानरेखाः, 'The lines of enumeration, Enumerating streaks.'

In this compound the expression संख्यान appears to have been used particularly with a significant motive. For, the Creator, it appears, made a search for its parallel beauty in the first world, where he did not find it. He then pushed forth his search in the second, where too he did not see a counterpart of the beauty of that belly. He, at last, continued his search in the third world, but there also he was disappointed. And in this way the propriety of the expression may be accounted for as there are भुवनत्रय and तिस्रो वलयः in the verse. सुदत्याः—Analyse शोभनाः दन्ताः यस्याः सा सुदती तस्याः 'Having a beautiful set of teeth.' वलयः—The natural lines or folds of skin over the navel (especially of beautiful women). विरेजुः—'Beamed with brightness.' धात्रा संख्यानरेखाः इव संप्रयुक्ताः सुदत्याः तिस्रो वलयो विरेजुः—'With the idea that there exists no second counterpart of a like or equal beauty to that belly even in three worlds, the three natural folds of the lady having a beautiful set of teeth, began to beam with brightness as if they were the lines of enumeration gracefully streaked on it by the Creator.'

St. 32. वयःप्रकर्षात्—Construe वयःप्रवर्षाद् उपचीयमानस्तनद्वयस्य उद्बहन-
श्रमेण वनजायताक्ष्याः मध्यः अत्यन्तकाश्यं जगाम इत्येष मम तर्कः. वयःप्रकर्षात्—
Analyse वयसः प्रकर्षः वयःप्रकर्षः तस्मात्, 'From a developed condition
(or excellence) of age.' 'On account of the advancement of age.'
उपचीयमानस्तनद्वयस्य—Analyse स्तनयोः द्वयं स्तनद्वयं । उपचीयमानं यत् स्तनद्वयं
उपचीयमानस्तनद्वयं तस्य, 'A developed pair of breasts.' 'Breasts in the pro-
cess of being developed.' अत्यन्तकाश्यं—Analyse अन्तं अतिक्रान्तं अत्यन्तं ।
अत्यन्तं च काश्यं च अत्यन्तकाश्यं, 'Excessive thinness.' 'Past a proper
end or limit of emaciation.' वनजायताक्ष्याः—Analyse वने उदके जाते
वनजे नीलोत्पले ते इव आयते अक्षिणी यस्याः सा, 'Having long eyes like a
pair of blue lotus-flowers.' वनजं - नीलोत्पलं. 'A blue lotus-flower.'
मम—Refers to the poet. For वयः प्रकर्षात्, उपचीयमानं and उद्बहनं
&c. Cf. वयुःप्रकर्षात् R. III-34. "उपचीयमानावयवा" R. III-7. and "आपीनमारो-
द्बहनप्रयत्नात्" R. II-18. उद्बहनश्रमेण—Analyse उद्बहनस्य श्रमः उद्बहनश्रमः तेन
उद्बहनश्रमेण, 'Labour of carrying or lifting up.' वनजायताक्ष्याः मध्यः
अत्यन्तकाश्यं जगाम इत्येष मम तर्कः—'It is our idea that the waist of
the lily-eyed lady became excessively thin (or emaciated) on
account of the labour of carrying up her breasts developed along
with the advancement (or excellence) of her age.'

St. 33. अरालकेश्याः—Construe अरालकेश्याः विधात्रा विचीयमाने अलके
चक्रवर्तिक्राप्तात् च्युतस्य असितस्य बिन्दोर्मार्गरेखा इव नवरोमराजी रेजे. अरालकेश्याः—

Analyse अराणा कुटिला अत एव सुन्दराः केसा यस्यास्तस्यास्तथोक्तायाः, 'Of a curled-haired damsel.' Cf. R. VI. 81. " भित्वा निराकामदराककेस्याः." चञ्चलिकायात्—**Analyse** चञ्चलं तरलं तुलिकायाः आलेख्यकृषिकायाः अयं तस्मात्, 'From the foremost point of the painter's brush that was shaking (or unsteady).' मार्गरेखा—**Analyse** मार्गस्य रेखा मार्गरेखा, 'A line or streak of the path'. नवरोमराजी—**Analyse** नवानि च तानि रोमाणि च नवरोमाणि तेषां राजी पंक्तिः 'A line or row of fresh hair,' 'a streak of fresh hair (on the abdomen of beautiful women just above the navel, said to be a sign of puberty).' चञ्चलिकायात् व्युत्सव असितस्य बिन्दोः मार्गरेखेव नवरोमराजी रेजे—'When the hair of that curled-haired damsel were in the process of being framed by the Creator, the row of fresh hair looked splendid, as if, it were a line (or streak) of the path of a drop of the black-fluid which had fallen down from the extremity of the painter's brush that was shaking'.

St. 34. नायं—**Construe** अयं सखी न [किन्तु] तत्प्रतिमुल्यं अन्यत् किमपि यस्मात् नौ द्वयं न विच्छेद्यति । इति तर्कादिव तौ कुचचक्रवाकौ तस्याः बुलेन्दुं पश्यतः स्म । बुलेन्दुं—**Analyse** बुलमेव इन्दुः बुलेन्दुः तं. 'The moon-face,' 'the moon in the form of the face.' कुचचक्रवाकौ—**Analyse** कुचौ एव चक्रवाकौ कुचचक्रवाकौ 'Breasts in the form of Chakravāka birds.' इति तर्कादिव तौ कुचचक्रवाकौ तस्याः बुलेन्दुं पश्यतः स्म—'This is not the moon but some other object equal in merits to him; for it does not cause us both to be ever disunited : with this idea, as it were, those Chakravāka birds in the form of her breasts used to look at the moon in the form of her face.'

St. 35. निर्जिग्यतुः—**Construe** सुच्छिद्रसंघी शुभविग्रहौ तन्म्याः तौ भुजा यदि सच्छिद्रवृत्तं दीर्घसूत्रं बालमृणालनालं निर्जिग्यतुः तत्र किं किल चित्रं. बालमृणालनालं—**Analyse** मृणालस्य नालं मृणालनालं । बालं च मृणालनालं च बालमृणालनालं, 'A stalk of a fresh lotus.' Mark the wellknown plays upon the following words. सच्छिद्रवृत्तं—**Analyse** छिद्रैः सवितं सच्छिद्रं । सच्छिद्रं च तद् वृत्तं च सच्छिद्रवृत्तं, 'Having a porous and round form.' It also means 'of a blemished character,' of a bad conduct,' (सदीचचरितं). दीर्घसूत्रं—**Analyse** दीर्घाणि सूत्राणि यस्य तत्, 'Having long fibers in the interior of a lotus cup.' It also means 'dilatatory,' 'slow,' 'tedious,' (विरक्तिवं) । सुच्छिद्रसंघी—**Analyse** सुच्छिद्राः संसक्ताः संघयः अनुकफोणिमणिबंधादयः ययोः सौ, 'Having well-built joints.' 'Having joints gracefully framed in a symmetrical proportion.' The compound may also mean, 'Having a treaty of peace minutely embracing all political expedients.' शुभविग्रहौ—**Analyse** शुभौ विग्रहौ ययोस्तौ, 'Having beauti-

ful fingers (organs);' or 'having a graceful expanse.' It also means, 'with an extraordinary quality, or energy of military tact.' तन्व्यास्तौ मुञ्जौ यदि बाळदृणालनालं निर्जिग्यतुस्तत्र किं किल चित्रं,—'What wonder is there if indeed those arms of that delicate lady having joints gracefully framed, with beautiful palms and fingers, excelled the stalk of a fresh lotus having a porous and round form, with long fibers in the interior of the lotus cup.'

St. 36. कान्तिप्रकर्ष—Construe संध्याघने बद्धपदे कान्तिप्रकर्षं दशनच्छदेन हरन्त्याः तस्याः गृहोद्यानसरोगतस्य अंबुरुहस्य रागो हस्तस्थः एव. कान्तिप्रकर्ष—Analyse कान्तेः प्रकर्षः कान्तिप्रकर्षः तं, 'E Excellence of beauty.' 'Eminence or superiority in loveliness.' दशनच्छदेन—Analyse दशनानां छदः दशनच्छदः तेन, 'By means of the covering of the teeth i. e. by means of the lips.' संध्याघने—Analyse संध्यायाः घनः संध्याघनः तस्मिन्, 'On a cloud making its appearance at twilight.' बद्धपदे Analyse बद्धं पदे येन सं बद्धपदः तं, 'Which has set its foot on,' or 'having its foot fixed on.' गृहोद्यानसरोगतस्य—Analyse गृहस्य उद्यानं गृहोद्यानं तस्मिन् सरः गृहोद्यानसरः तत्र गतः तस्य, 'Belonging to the lake situated in the garden of her palace.' गत 'gone', when used at the end of compounds, does not necessarily imply motion; it not unfrequently expresses 'relationship,' 'connection,' 'position' &c. Cf. S'ā. I. वयमपि तावद्भवत्यौ सखीगतं किमपि पृच्छामः "We too, ask you, maidens, a few particulars respecting (about) your friend." S'ā. IV. भर्तृगतया चिन्तयात्मानमपि नैषा विभावयति, "She does not pay any attention even to herself, owing to her (being deeply absorbed in) thinking about her husband." Māl. I. आं स जनो देव्याः पार्श्वगतश्चित्रे दृष्टः "Oh, she was seen by the side of the queen, in a picture. &c." हस्तस्थः—Analyse हस्ते तिष्ठतीति हस्तस्थः, 'Staying in the hand,' 'being in hand,' 'held,' 'grasped,' i. e. 'in one's own power or subjection,' 'self-dependent.' By this epithet the redness of the palm of her hands as well as her lips is indicated. अंबुरुहस्य—Analyse अंबुनि रोहतीति अंबुरुहः तस्य, 'Growing in water.' 'A waterlily.' 'A lotus.' कान्तिप्रकर्षं हरन्त्यास्तस्याः अंबुरुहस्य रागः हस्तस्थः एव,—'She who stole away (i. e. inherited) the excellence of beautiful splendour that had set its foot (or settled) on an evening (dry) cloud, by her red lips, had already in her hand the red hue of the water-lily belonging to (i. e. which had grown in) the garden lake of her palace.'

St. 37. आसीत्—Construe भास्वरस्य तद्भक्त्रचन्द्रस्य चन्द्रमसश्चायं विभेदः आसीत्। [यत्] पूर्वं सकलं कुरंगं विभर्ति द्वितीयस्तु तस्यैव [कुरंगस्य] नेत्रद्वितयं विभर्ति. तद्भक्त्रचन्द्रस्य—Analyse तस्याः वक्त्रं तद्भक्त्रं तदेव चन्द्रः तस्य, 'Her moon-

face.' 'The moon of her face.' सकल—Analyse कलाभिः सहवर्तमानः सकलः ते तयोक्तै 'With all his digits'; 'having his entire form.' Goes with कुरंगः कुरंगः 'A deer.' The moon is supposed to bear the mark of a black deer on her surface. नेत्रद्वितय—Analyse नेत्रयोः द्वितयं नेत्रद्वितयं तद् तादृशं, 'A pair of eyes.' पूर्वः सकलं कुरंगं विभर्ति द्वितीयस्तु तस्यैव नेत्रद्वितयं—'This was the only difference (विशेषः) between the moon and the bright face moon of hers that the former (पूर्वः) bore a mark of the entire form of a black deer while the latter (द्वितीयः) simply a pair of eyes of that deer (of the moon).'

St. 38. कान्तिश्रिया—Construe कान्तिश्रिया निर्जितपद्मरागं मनोज्ञगन्धं द्वयमेव [लोकं] शस्तं । जलेषु नवप्रबुद्धं जलजं स्थलेषु [च] तस्याः वदनारविन्दं. कान्तिश्रिया—Analyse कान्तेः श्रीः कान्तिश्रीः तया कान्तिश्रिया शोभासंपत्त्या, 'By reason of the excellence of beauty.' निर्जितपद्मरागं—Analyse निर्जितः पद्मरागो मणिविशेषो येन तत्, 'Which has eclipsed a gem called ruby,' मनोज्ञगन्धं—Analyse मनोज्ञो मनोहरो गन्धो यस्य तत्, 'Having an agreeable smell.' 'Of a sweet smell.' नवप्रबुद्धं Analyse नवं च तद् प्रबुद्धं च नवप्रबुद्धं, 'Newly opened.' 'Lately opened.' जलजं—Analyse जले जातं जलजं, 'A lotus.' वदनारविन्दं—Analyse वदनमेव अरविन्दं वदनारविन्दं, 'Lily like face.' जलेषु नवप्रबुद्धं जलजं स्थलेषु तस्याः वदनारविन्दं द्वयमेव शस्तं—'Two things only excelling the gem called ruby by the excellence of beauty and possessing a sweet smell were said to be most praiseworthy (in the world); the newly opened lotus in waters and her lotus-like face on land.'

St. 39. इन्दीवरस्य—Construe इन्दीवरस्य अस्याः नेत्रोत्पलस्यापि एतदन्तरं । यतः एकं हिमांशोः त्विषोऽपि न सहते । अपरं सुखार्यं शशांकं आक्रम्य तस्यौ. नेत्रोत्पलस्य—Analyse नेत्रे एव उत्पलं नेत्रोत्पलं तस्य, 'Eyes in the form of a lotus.' इन्दीवरं and उत्पलं belong to one and the same class of blue lotuses known as कुवलय. But here the poet refers to them as the sun lotuses. कुवलयं चंद्रविकासि, पश्यं तु सूर्यविकासि, इत्यनयोर्भेदः । इन्दीवर is derived from the root इन्द् I. P. सेट्. Cf. इन्दी लक्ष्मीः । तस्या वरमिदम् ॥ Pandit Bandhyopādhyāya has the following remark on the word आक्रम्य, "इहाक्रम्यपदेन नेत्रयोर्विशालता व्यज्यते । इन्दीवरपदे प्रकृते कमलाभिप्रायेण कुबुद्धजातेष्वन्धवन्धुत्वात्." हिमांशोः—Analyse हिमाः अंशवः यस्य स हिमांशुः तस्य, 'Of the moon.' सुखार्यं—Analyse सुखं आख्या यस्य स सुखार्यः तं, 'Going by the name of face.' शशांकं—Analyse शशः अंके यस्य शशांकः तं तादृशं, 'Bearing the mark of a hare, i. e. the moon.' यतः एकं हिमांशोः त्विषोऽपि न सहते । अपरं सुखार्यं शशांकमाक्रम्य तस्यौ—'This is the difference between the lotus flower and also

the lotus in the form of her eye that the former (एकं) does not bear even the splendour of the moon, while the latter (अपरं) remains pervading the moon, known by the name of face.'

St. 40. युग्मं—Construe असितलोचनायाः सुवोयुग्मं चञ्चलजिह्वपद्म-संपर्कभीत्या प्रोचम्य दूरोत्सरणं विधित्तु मध्येन तस्यौ इति मे वितर्कः. चञ्चलं—Analyse चञ्चलानि च जिह्वानि च चञ्चलजिह्वानि तानि पद्मानि चञ्चलजिह्वपद्मानि तेषां संपर्काद् भीतिः चञ्चलजिह्वपद्मसंपर्कभीतिः तया, 'From fear of receiving the contact (or association) of unsteady and squinting (or crooked) eyelashes.' The implied sense of the expression चञ्चल is, 'fickle,' 'libertive'; that of जिह्व is 'false,' 'dishonest,' 'deceitful,' 'morally crooked' &c.; and that of पद्मन् is, 'hair,' these have generally a crooked form, hence it may mean, crooked by nature. असितलोचनायाः—Analyse असिते कृष्णे लोचने नयने यस्याः सा तस्यास्तथोक्तायाः, 'Of the dark-eyed lady.' प्रोचम्य *ger.*—इत्याय, 'Having got up,' 'having risen up,' 'raising itself up.' दूरोत्सरणं—Analyse दूरं उत्सरणं दूरोत्सरणं, 'Keeping itself at a long (or respectable) distance.' सुवोयुग्मं—'A pair of eyebrows.' इति मे वितर्कः—'This is what I think of it.' 'This is my idea of it.' मध्येन तस्यौ Expl.—मध्येन मध्यभागेन तस्यौ उत्थितं बभूव, 'Stood up by the middle part.' 'Raised itself up by the middle curve.' It means that both the extremities of the eyebrows remained fixed or firm in their usual position, while the middle line of the eyebrow curve stood higher, i. e. had prominently risen up (making of course a graceful digit of the crescent moon or the beautiful curve of a rainbow; thus carefully avoiding the contact or association of the squinting eyelashes). The Sanskrit poets generally describe the beauty of eyebrows as having a graceful form or shape similar to that of a rain-bow or the digit of the crescent moon. सुवोयुग्मं चञ्चलजिह्वपद्मसंपर्कभीत्या प्रोचम्य दूरोत्सरणं विधित्तु मध्येन तस्यौ.—'From fear of coming into contact with the unsteady and squinting eyelashes, the pair of the eyebrows of that dark-eyed queen rose up and with a desire of keeping itself at a long distance did stand up by the middle line (or curve); this is my idea of it.' This is also one of the difficult or knotty verses of the poem. And the above explanation may serve for the gist of the verse.

St. 41. तत्केसं—Construe तत्केसपाशावजितात्मबर्हभारस्य शिलिनो वनेषु वासः "तिरध्रामति चेतो जातु लज्जं स्पृशति" इति जनस्य शंकां चक्रे. तत्केसं—Analyse तस्याः कौसलराजपुत्र्याः केशानामलकानां पाशैरवजितः अपरीकृतः आत्मनो बर्हाणां पद्माणां भारो यस्य तस्य तादृशस्य, 'Whose cluster (*lit.* burden)

of feathers was eclipsed (or surpassed) in beauty by her ornamental braid of hair.' शिखिनो वनेषु वासः—'The abode of peacocks in forests.' तिरश्चामपि चेतो जातु लज्जां स्पृशति—'The mind even of lower animals may perhaps entertain (*lit.* touch) the feeling of shame.' Cf. Ku. I. 48. "लज्जा तिरश्चां यदि चेतसि स्यादसंख्ये पर्वतराजपुत्र्याः । तं केसपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्येवोलप्रियत्वं शिथिलं चमयैः ॥" इति जनस्य संकां चक्रे—'Such was the doubt that crossed the mind of the people.' तिरश्चामपि चेतो जातु लज्जां स्पृशति इति जनस्य संकां चक्रे,—"The mind even of the lower animals may, perhaps, brood on the feeling of shame;" 'such, in fact, was the doubt that was passing in the minds of the people on seeing the forest abode of peacocks whose cluster of feathers was eclipsed in beauty by her ornamental braid of hair.'

St. 42. अन्या—Construe जितसिद्धकन्या तादृग्गुणा अन्यापि कन्या तस्य देवी बभूव । यस्याः दोषोऽपि भुवनत्रयस्य रक्षोभयनाशहेतुर्बभूव. जितसिद्धकन्या—Analyse जिताः सिद्धानां कन्याः यया सा जितसिद्धकन्या, 'One who has surpassed the daughters of the Siddhas in beauty (or loveliness).' The Siddhas are a class of semi-devine beings supposed to be of great purity and holiness, and said to be especially characterized by the eight supernatural faculties; viz:—"अणिमा महिमा चैव गरिमा रुचिमा तथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्ट सिद्धयः" &c., to which is sometimes added कामावसायित्वं and many others; even twenty six others are sometimes added, i. e. दूरश्रवणं, सर्वज्ञत्वं, मनोयायित्वं, वह्निस्तम्भः, जलस्तम्भः, वायुस्तम्भः, धृत्तस्तम्भः, पिपासास्तम्भः, निद्रास्तम्भः &c.; according to some authority the Siddhas inhabit, togetherwith the Manis &c., the भुवलोक्त or middle region between the earth and the sun; according to Vishṇupurāṇa 88 thousand of them occupy the regions of the sky north of the sun and south of the seven Rishis, they are regarded as immortal, but only in the sense of living to the end of a Kalpa; in the latter mythology they appear to be sometimes confused with the साध्याः, whose place they seem occasionally to take. तादृग्गुणा—Analyse तादृशो गुणाः यस्याः सा, 'Possessing merits or qualities similar to those of the princess of the Kosala king.' According to the poet the daughter of the Kekaya king is said to have possessed qualities or merits similar to those possessed by the princess of the king of the Kosalas. भुवनत्रयस्य—Analyse भुवनानां त्रयं भुवनत्रयं तस्य भुवनत्रयस्य, 'To the three worlds.' रक्षोभयनाशहेतुः—Analyse रक्षोभ्यः दानवेभ्यः भयस्य नाशः तस्य हेतुर्निदानं,

'The source of the removal of the terror arising from demons.' जितसिद्धकन्या तादृगुणा अन्यापि कन्या तस्य देवी बभूव,—'Another daughter, who on her part, had surpassed the daughters of the Siddhas in beauty and had, qualities similar to those of the Kosala princess, became also his queen.' यस्याः दोषोऽपि भुवनत्रयस्य रक्षेभ्यनाहदेहवर्भव, —'Even her fault (or wicked disposition) became the source of the removal of the terror arising from demons to the three worlds'.

St. 43. सुमंत्रसूतस्य—Construe द्विजेन ब्राह्मणेन अग्नौ हुतभुजि संनिहिते सति सुमंत्रसूतस्य सुमंत्रनामा सूतः सारथिर्यस्य तथोक्तस्य राज्ञो दशरथस्य पाणिग्रहं विवाहे करग्रहणं लभितया संप्रापितया सुमित्रया भवहस्तसक्तहस्ताम्बुजायाः । भवस्य शूलपाणेः हस्तः करः तत्र सक्तं लघ्नं हस्ताम्बुजं करकमलं यस्याः तस्याः तथोक्तायाः भवान्याः सृडान्याः पुण्यं पावनं वपुः शरीरं आललंवे आश्रितं. सुमंत्रसूतस्य—Analyse सुमंत्रनामा सूतः सारथिर्यस्य तथोक्तस्य, 'Having for his charioteer Sumantra.' पाणिग्रहं—Analyse पाणेः ग्रहः पाणिग्रहः तं, 'Taking hand in a marriage.' भवहस्तसक्तहस्ताम्बुजायाः—Analyse भवस्य शूलपाणेः हस्तः करः तत्र सक्तं लघ्नं हस्ताम्बुजं करकमलं यस्याः तस्याः तथोक्तायाः, 'Whose lotus like hand was attached to the hand of the god S'iva.' Pandit Bandhyopādhyāya has the following remark in defence of the epithet सुमंत्रसूतस्य,— 'अत्र दशरथात्पर्येण सुमंत्रः सुतो यस्येति वक्रगत्याश्रयणं चिरार्थकत्वात्प्रकृतानुप-योगाच्च दोषापादकमिति तु न शक्यं, स, म, त, रेत्यक्षरभेदगुणादुगुण्येन वैशेषि-कगुणत्वसंभवात् । तद्विवाहयात्रायां सुमंत्रस्यैव सारथित्वसूचनार्थत्वाच्च ।' But the defence, in our opinion, is not so very convincing. सुमित्रया भव-हस्तसक्तहस्ताम्बुजाया भवान्या पुण्यं वपुराललम्बे—'After having been made to accept in marriage the hand of the king (Das'aratha) whose charioteer was Sumantra, in presence of the sacred fire by the Brahmana priest, Sumitra assumed the auspicious body of Bhavāni whose lotus like hand was joined to that of S'iva.'

St. 44. तासु—Construe प्रजार्थी प्रजानामधिपः चारित्रकुलेज्जतासु तासु देवीषु अदृष्टपुत्राननवन्ध्यदृष्टिः [अत एव] चित्रतादृतात्मा [सन्] कालं निनास्य प्रजानाम-धिपः—'The lord of the people., Cf. R. II. 1. "अथ प्रजानामधिपः प्रभाते." प्रजार्थी—Analyse प्रजाः एव अर्थो अस्य स प्रजेप्सुः 'Whose object was to get progeny.' 'Wishing to have progeny.' 'Longing for issue.' चारित्रकुलेज्जतासु—Analyse चारित्रेण उन्नतं कुलं यासं ताः तासु तथोक्तसु, 'Whose high family was renowned for good name, (or reputation, chas- tity).' अदृष्टपुत्राननवन्ध्यदृष्टिः—Analyse अदृष्टं अनवलोकितं पुत्रस्य अत्यवस्य आननं मुखारविन्दं तस्माद् वन्द्या मोक्षा निष्कला वा दृष्टिर्यस्य स तदृष्टः, 'Whose eye-sight had become useless (lit. barren) on account of his not

having seen the face of a son.' चिन्ताहतात्मा—Analyse चिन्तया आहतः आत्मा यस्य सः, 'Whose heart was taken up by anxiety.' प्रजार्थं प्रजानामपिः अदृष्टपुत्राननवन्ध्यदृष्टिः सन् कालं निनाय—'That lord of the people, ardently longing for progeny, whose eye sight had become useless by reason of his not having seen the face of a son (born) to those queens of his, whose high family was renowned for good name, passed his time with his heart wholly taken up by anxiety on that account.'

St. 45. स्वरक्षितव्यं—Construe [अथ] कदाचित् गोप्ता भगणिप्रचारैः विशोषितं कुञ्जध्रुवो हिमस्य नगस्य स्वरक्षितव्यं गहनं जगत्याः प्रभवे तस्मै जगाद्. Paraphrase, गुनां विश्वकृष्णां गणः स एषामस्तीति भगणिनः भग्नाहिणः। तेषां प्रचारैः संचरणादिव्यापारैः विशोषितं दस्युतस्करदावाद्यादीनां दूरापसारणेन परिच्छिन्नं कृतं। कुञ्जध्रुवो उतादिपिहितोदरस्य। हिमस्य नगस्य हिमाद्रेः। स्वरक्षितव्यं स्वरक्षणयोग्यं। गहनं वनं। गोप्ता तद्वनरक्षकः। कदाचित् तस्मै जगत्याः प्रभवे ध्रुवो भर्ते राज्ञे दक्षरथाय। जगाद् प्रणामपुरःसरं निवेदयामास। व्यपगतानलदस्युतया मृगयायोग्यं वनमस्तीति सूचितवानित्यर्थः। स्वरक्षितव्यं—Analyse स्वस्य रक्षितव्यं स्वरक्षितव्यं, 'Ought to be preserved by himself.' भगणिप्रचारैः—Analyse भगणिनः भग्नाहिणः तेषां प्रचाराः तैः तादृशैः, 'By wanderings of persons who allowed packs of dogs to pass through (or to go about) it.' Cf. R. IX. 53. "भगणिवापुरिकैः प्रथमास्थितं व्यपगतानलदस्यु विवेक्ष सः" कुञ्जध्रुवः—Analyse कुञ्जानां ध्रुः यस्य तस्य तादृशस्य, 'Having sites of bowers.' गोप्ता कदाचित् तस्मै जगत्याः प्रभवे जगाद्—'Once on a time a forest guard of the snowy mountain, reported to the lord of the earth that the forest of the Himalaya mountain, having sites of bowers, which was under his care, had been cleared by the roamings of persons having packs of hounds.' The poet means to say that a forest guard informed the king that the forest on the slopes of the Himalaya was cleared of the bands of robbers &c., and that the king might hold his hunting excursions at any time he pleased.

St. 46. विधेयचित्तः—Construe अनेकः चलितव्येषु विधेयचित्तः इलायु-
धामः अन्यायनिवृत्तदृष्टिः स मृगेन्द्रगामी कुन्हेन मृगयां जगाम. विधेयचित्तः—
Analyse विधेयं स्वाधीनं। दृढसंलग्नमिति यावत्। चित्तं मनोदृष्टिरित्यस्य सः, 'Having his mind under his own control,' 'Having his mind subject to his will power,' i. e. firmly fixed on, firmly joined together. चलितव्येषु—Analyse चलिताः व्यधाः वेधनव्यापाराः वेधनलक्ष्या वा चलितव्यधाः तेषु तादृशेषु, 'On objects aimed at for wounding or striking in motion.' 'To hunt animals in motion.' चलितव्येषु विधेयचित्तः—

'Having firmly fixed his mind or made up his mind to hunt animals in motion.' 'Firmly intent on striking or hunting animals in motion.' हलायुधामः—Analyse हलायुधस्य बलभद्रस्य आभा इव आभा यस्य सः, 'Looking like Balabhadra.' Cf. R. II-10. "मरुत्तस्त्राभः." अनेयुः—'On the next day.' 'On the following day.' Cf. R. II-26. "अन्येयुरात्मावृत्तस्य भावं." अन्यायनिवृत्तवृत्तिः—Analyse अन्यायेभ्योऽकार्येभ्यो निवृत्ता विमुक्ता वृत्तिः मनसः प्रवृत्तिर्यस्य सः, 'Possessing a propensity of mind totally averse to unlawful actions.' मृगेन्द्रगामी Expl:—मृगेन्द्रवत् गन्तुं शीलमस्य सः, 'Having gait like that of a lion.' Cf. R. II. 30. "ततो मृगेन्द्रस्य मृगेन्द्रगामी." Buddha-Charita VII. 2. "स राजसु-उर्मैराराजगामी." अन्येयुः स मृगेन्द्रगामी कुतूहलेन मृगयां जगाम—'Having a propensity of mind totally averse to unlawful actions, looking like Balabhadra, with a gait like that of a lion and having firmly fixed his mind to hunt animals in motion, that king, prompted by curiosity, went out on a hunting expedition next day.'

St. 47. पुत्रीकृतान्—Construe यो हिमवान् शिशुस्ते ईश्वरया स्नेहेन पुत्री-कृतान् चित्रपुष्पाभरणाभिरम्यान् बालवृक्षान् नष्टुनिव उत्संगदेशेन चिरं बभार. पुत्री-कृतान्—पुत्रत्वेन स्वीकृतान्, 'Adoptd as sons.' Cf. R. II. 36, "पुत्रीकृतोऽसौ वृषभध्वजेन." ईश्वरा (री) 'An epithet of Durgā.' बालवृक्षान्—Analyse बालाश्च ते वृक्षाश्च बालवृक्षाः तान्, 'Small trees,' 'Young plants.' यः—The relative pronoun referred to, in this as well as in the subsequent five stanzas, alludes to the mountain Himālaya. चित्रपुष्पाभरणाभिरम्यान् Analyse चित्राणि च तानि पुष्पाणि च तेषां आभरणेन अभिरम्याः तान् तथोक्तान्, 'Looking most charming by their ornamental coat of flowers of various colours.' उत्संगदेशेन चिरं बभार—'He supported them on his lap (or on his sloping sides or regions) for a long time as if they were his grand children.' उत्संग-देशेन—Analyse उत्संग एव देशः उत्संगदेशः तेन तादृशेन, 'On his lap or sloping regions.' यो नष्टुनिव बालवृक्षान् उत्संगदेशेन चिरं बभार—'That mountain Himālaya reared those small trees (or young trees) on its lap (or sloping regions) for a long time as if they were his grand children which through affection were adopted as her sons by Durgā in her childhood and which then looked most charming by their ornamental coat of flowers of various colours.'

St. 48. वातेन—Construe घनानां पटले वातेन कृष्टे दृष्टाः धातुप्रतानाः सुगन्ध-गंधर्वधुजनाय यस्य त्वचासुद्धरणाभिर्शंकां प्रतरन्ति. धातुप्रतानाः—Analyse धातुनां प्रतानाः प्रचयाः धातुप्रतानाः, 'The layers or strata of the mineral substances.' सुद्धरणाभिर्शंकां—Analyse सुद्धरणस्य अभिर्शंका सुद्धरणाभिर्शंका तां,

‘A doubt or suspicion about uprooting (or peeling of the skin).’
 गंधर्वपुत्रानाय—Analyse गंधर्वाणां वधः गंधर्ववधः ताः एव जनः तन्मै गंधर्वपुत्रानाय
 ‘In the minds of the daughters of the Gandharvas.’ ‘To the Gandharva daughters.’ प्रतरन्ति—Derived from प्रतृ *vt.* (सेद्) I. P. ‘To raise,’ ‘to spread,’ ‘to create,’ ‘to strengthen,’ &c. हृ with प्र, like हृ with वि, is generally construed with the dative instead of the locative. Cf. Ku. I. 4. It appears that the poet employs this expression simply for the sake of alliteration. दृष्टः पातुप्रतानाः शुग्धायगंधर्वपुत्रानाय यस्य स्वच्छाद्गुह्यरणाभिर्ब्रकां प्रतरन्ति—‘The layers (or strata) of the mineral substances, that were seen when the coat of snow was torn away by the stormy winds, raised a doubt in the minds of the artless (or simple) daughters of the Gandharvas about the stripping of its (the mountain’s) skin’ (i. e. the peeling of its barks or its rinds).

St. 49. यः—Construe दरीमुखार्धविनिर्गतांगैर्नागैः कृष्यमाणेषु दृगेषु प्रसारितास्यो यः स्वयमेव जिह्वां वितस्य सञ्चान् प्रासीकरोति इव. दरीमुखात् Analyse दयाः मुखं दरीमुखं तस्मात्, ‘From the mouths or openings of the caves.’ अर्धविनिर्गतांगैः—Analyse अर्धानि विनिर्गतानि अंगानि येषां तैः, ‘Nearly half of their bodies have come out.’ प्रसारितास्यः—Analyse प्रसारितं अस्स्यं येन सः, ‘One which has widely opened its mouth.’ सत्त्व *m n.*—‘Living creatures,’ ‘animals.’ प्रासीकृ—‘To make a mouthful of,’ ‘to swallow.’ वितस्य *ger.*—‘Having stretched out.’ नागैः कृष्यमाणेषु दृगेषु प्रसारितास्यो यः स्वयमेव जिह्वां वितस्य सञ्चान् प्रासीकरोति इव—‘When the animals were drawn in by huge serpents nearly half of whose bodies had come out of the openings of the caves, the mountain, with its month widely opened as if, in person, (or itself) swallows the animals, stretching out its tongue.’

St. 50. नागांगना°—Construe नागांगनारत्नमरीचिजालध्वस्तांश्चकारप्रकरस्य यस्य रात्रिदिवसंविभार्गं निकृञ्जयाकरपक्ष्मण्डैर्विदन्ति. नागांगना°—Analyse नागानां काद्रवेयाणां अंगनाः स्त्रियः तासां रत्नानां मरीचक किरणाः तेषां जालैः समूहैः ध्वस्तः अंधकारस्य प्रकरः संहतिः येन तस्य तादृशस्य, ‘Which dispelled (or dissipated) the mass of darkness by means of multitudes of rays of diamonds worn on their bodies by the ladies of the Nāgas’. A Nāga is a fabulous serpent-demon so called, as he has a human face with the tail of a serpent, (the race of these beings is said to have sprung from Kadru, wife of Kas’yapa (or from Surasā). in order to people Pātāla, one of the regions below the earth, their city is called Bhogavati). According to the poet these

semi-divine fairies generally haunt the mountain Himavat. मनुष्याकारः फणलङ्गलपुको देवयोनिभेदः. The females of the race are described as very beautiful. The Nāgas had "corporeal constitutions capable of (sexually) attracting and being attracted by human beings and yet they were not without the serpentine furniture of the hood and the venomous fang." निकुञ्ज—Analyse निकुञ्जेषु ये पद्माकराः तेषां पद्मलण्डानि निकुञ्जपद्माकरपद्मलण्डानि तैः तथोक्तैः, 'By means of the clusters of lotuses grown in large ponds under the spacious bowers (of the mountain)'. रात्रिदिवसंविभाग—Analyse रात्रौ च दिवा च रात्रिदेवं तस्य संविभागः तं तादृशं, 'Division of the day and night.' As for the Dvandva compound Cf. नक्तं च दिवा च नक्तं दिवं. अहनि च दिवा च अहर्दिवं &c. यस्य निकुञ्जपद्माकरपद्मलण्डैः [नागाङ्गाः] रात्रिदिवसंविभागं विदन्ति—'They calculate the division of the day and night by means of the clusters of lotuses grown in large ponds under its (i. e. of the mountain) spacious bowers, where the mass of darkness has been dissipated by reason of the multitude of rays of diamonds worn on their bodies by the fairies of the Nāgas.'

St. 51. धातु—Construe धातुप्रभालोहितपङ्कशुग्मः श्रीमद्गुहालङ्कृतचारुपुष्टः भास्वरचन्द्रकान्तः यः दिव्यस्य चन्द्रकिणः रूपत्रियं विभर्ति. धातु—Analyse धातूनां गैरिकादीनां प्रभाभिः कान्तिभिः लोहितं रक्तं पङ्कशोः पार्श्वयोः शुग्मं यस्य सः, 'One whose sides or slopes have become red by the light or splendour of metallic substances.' श्रीमद्गुहा—Analyse श्रीमतीभिः प्रशस्ताभिः गुहाभिः कंदराभिः अलङ्कृतं मण्डितं चारु शोभनं पुष्टं यस्य सः, 'One whose uppermost part or upper side is adorned by beautiful and spacious caves.' दिव्यस्य *adj.* Expl.—दिवि भवः दिव्यः तस्य, 'Divine,' 'supernatural,' 'wonderful.' चन्द्रकिणं *m.*—'A peacock.' रूपत्रियं—Analyse रूपस्य श्रीः रूपश्रीः तां, 'Perfection of form,' 'excellence of beauty,' 'perfection of handsomeness,' 'excellence of elegance.' An object to विभर्ति. भास्वरचन्द्रकान्तः—Analyse भास्वरश्चासौ चन्द्रश्च भास्वरचन्द्रः । भास्वरचन्द्रवत् कान्तः वज्रवत् स्वच्छो वा, 'Perfectly white like the brilliant moon.' Because the peaks of the mountain Himavat are always covered over with snow. The compound may be analysed as, भास्वरैः चन्द्रकान्तमणिभिः शुक्लो वा, 'Studded with brilliant moon-gems.' The epithets पङ्कः, गुहा and भास्वरचन्द्रकान्तः also convey double sense. When applied to the mountain, पङ्कः means, 'slopes or sides of a mountain,' गुहा means, 'a cavern or valley' and भास्वरचन्द्रकान्तः means, 'bright like the brilliant moon', or studded with bright moon stones.' When applied to the peacock of

Kārtikeya (स्कन्दस्य चन्द्रकिणः पक्षे), पक्ष means, 'wings or feathers.' गुह means, 'Kārtikeya' and भासुरचन्द्रकान्त means, 'one having a bright extremity of feathers full of the shapes (or forms) of eyes.' In this sense analyse चन्द्रकः पिच्छगतोऽज्ज्वलनेत्राकारश्चिक्विषेवः तस्यान्तो भासुरो यस्य सः. भासुरचन्द्रकान्तो यः दिव्यस्य चन्द्रकिणः रूपमियं विभर्ति 'Which with its sides (or slopes) red with metallic substances, with its uppermost part decorated by beautiful and spacious caves and with its perfect whiteness like that of the brilliant moon, exhibits the excellence of beauty of the heavenly peacock (of गुह).'

St. 52. तस्य—Construe निर्झरैर्युविद्वैर्वातैर्विधूतागरुपादपान्ते तस्य मैनाक-गुरोर्निकुंजे वनदप्रभावः अधिज्यधन्वा [वतुज्यां] कणन् चचार. निर्झरैर्युविद्वैः—Analyse निर्झराणां रेणवः निर्झररेणवः तैः विद्धाः निर्झरैर्युविद्धाः तैः, 'Surcharged by the watery sprays (or particles) of mountain torrents.' विधूतागरुपादपान्ते—Analyse विधूताः अगरुपादपानां अन्ताः यस्य तस्मिन् विधूतागरुपादपान्ते, 'The aloe trees on the borders of which were set in motion (or were shaking)'. अधिज्यधन्वा—Analyse अधिकृते ज्ये यस्मिन् तव अधिज्यं । अधिज्यं वतुर्धेन सः, 'One who has his bow strung.' 'One whose bow-string is stretched (or is up).' Cf. R. II. 8. "अधिज्यधन्वा विचचार दावम्" वनदप्रभावः—Analyse वनदस्य कुबेरस्येव प्रभावो यस्य स तथोक्तः 'Having a power like that of Kubera.' 'Whose might was equal to that of Kubera.' He is said to have his abode on the Kailāsa peak of the Himālaya mountain. मैनाकगुरोः—Analyse मैनाकस्य गुरुः मैनाकगुरुः तस्य मैनाकगुरोः, 'Of the sire of the mountain Maināka.' मैनाक m.—A mountain stated in the Mahābhārata to be north of Kailāsa; so called as being the son of हिमवत् and मेनका. When, as the poets sing, इन्द्र clipped the wings of the mountains, this is said to have been the only one which escaped. This mountain, according to some, stands in Central India, and, according to others, near the extremity of the Peninsula. तस्य मैनाकगुरोर्निकुंजे वनदप्रभावः अधिज्यधन्वा कणन् चचार—'Having a power like that of Kubera, with his bow strung, the king, twanging the string of his bow, began to roam about in the arbours of that sire of Maināka, the aloe trees on the borders of which were violently shaking by the stormy wind, surcharged with the watery sprays of mountain-torrents.'

St. 53. तूणीरतः—Construe अपलेतरात्मा रंगचुरंगः धन्वी तूणीरतः इहं हर्षं विहस्य चारे [च] संचाय कृच्छिन्मृगाणां मार्गं पुरतः आशु रुन्धे स्म. अपलेत-

रात्मा—Analyse चपलाद् इतरः आत्मा यस्य स चपलेतरात्मा, 'Having a nature or natural temperament other than fickle' (i. e. of a steady mind). 'Of a firm disposition.' रंगसुरंगः—Analyse रंगन् सुरंगो यस्य स तादृशः 'Riding on a galloping or leaping horse'. रङ्गत् Present Participle derived from the root रङ्ग *vi.* (रङ्गि गतौ, Udatta) I. P. to go, 'to walk,' 'to move,' 'to leap' &c. (रङ्गति) Cf. Paṇini III. 1. 134. रंगसुरंगो धन्वी क्वचिन्मृगाणां मार्गं पुरतः आशु हन्धे स्म—'Instantly drawing an arrow from the quiver and fixing it on his bow-string that celebrated bowman of a firm mind, with his horse galloping about, immediately began to obstruct the path of wild animals in front'.

St. 54. उत्कर्ण—Construe राजा ईषन्निपातेन शरेण विदर्शिताभ्याहतकन्दुकोत्थं उत्कर्णं उत्पुच्छयमानं पारिप्लवाक्षं मृगशावहृन्दं आसे [दूरीचकारेत्यर्थः]. उत्कर्ण—Analyse उद्गतौ कर्णौ येषां तत्. 'Having their ears erect.' 'With ears erect.' उत्पुच्छयमानं—'With tails uplifted.' 'Lifting up their tails.' A present participle derived from the Denominative verb in the Atm. (उत्पुच्छयते). आसे—'Drove out.' 'Frightened away'. 'Threw away.' Derived from the root अस् *vt.* 4. P. (सेद्) generally with any preposition Ubhayapada. But the poet seems to have used it in Atm. without any preposition. विदर्शितं—Analyse विदर्शितं च अभ्याहताः ताहिताः ये कन्दुकाः गेन्दुकाः तैः उत्थं च, 'Which was pointed out and which had got up by balls being struck against it.' पारिप्लवाक्षं—Analyse पारिप्लवे अक्षिणी येषां तत्, 'Of swimming eyes.' मृगशावहृन्दं Analyse मृगाणां शावाः मृगशावाः तेषां हृन्दं, 'A herd of young antelopes (or forest animals).' राजा पारिप्लवाक्षं मृगशावहृन्दं आसे—'By the feeble descent of an arrow the king scared away a herd of young antelopes (or wild animals) which was pointed out to him and which rose up by balls being struck against the deer in it which had swimming eyes, erect ears and tails lifted up'.

St. 55. मध्यं—Construe उत्तुंगबलस्त्वं करेण मम मध्यं मा प्रसन्नं पीडयस्व इति मनुवंशकेतोः विकृष्टचापेन अभिमुखं विवक्षणा इव नेमे. उत्तुंगबलः—Analyse उत्तुंगं बलं यस्य स उत्तुंगबलः 'Having an extraordinary strength or power.' The propriety of employing उत्तुंग in a compound like this does not appear so very happy, because उत्तुंग generally implies 'loftiness,' 'height' &c., and also 'the swelling of a river or a stream,' but not in the sense in which the poet employs it. The word may perhaps figuratively give the poet's required sense. Cf.

S'i's'u. IV. 38. “उत्तुंगस्तनभरभंगमीरुमध्याम्.” विवक्षुणा Expl:—वक्तुमिच्छुः विवक्षुः तेन, ‘Wishing to speak,’ ‘about to address.’ अभिमुखं *adv.*—Analyse मुखं अभि अभिमुखं, ‘Towards the face.’ i. e. in front. विकृष्टचापेन—Analyse विकृष्टचासौ चापश्च विकृष्टचापः तेन, ‘By the bowstring excessively drawn.’ मनुवंशकेतोः—Analyse मनोः वंशः मनुवंशः तस्य केतुः तस्य तारश्चस्य, ‘To the eminent person in the race of Manu (*lit.* to the standard or banner of Manu’s race).’ नेमे—Mark the impersonal use of the intransitive root नम् in the लिट् or the Perfect. Such construction is often met with in Bhatti, Bhāravi and Māgha. Cf. Kir. III.30. “इति कुवाणेन महेन्द्रखट्वं महर्षिणा तेन तिरोबभूवे । तं राजराजाजुचरोऽस्य साक्षात्प्रदेक्षमा-
देशमिवाधितौ.” XVI. 35. “शौरजनामेव दिशः प्रसेदुः स्फुटं विसरे सवितुर्म-
यलैः । क्षयं गतायामिव यामवस्थां पुनः समीपाय दिनं दिनश्रीः.” S'i's'u. III. 61. “बाणाद्वय्याहतं भुञ्जकेरासतिमासाथ जनार्दनस्य । शरीरिणा जैत्रक्षरेण यत्र निःशङ्क-
मूवे मकरध्वजेन.” The idea of the verse is beautiful. The bow being excessively drawn both the ends of it came close so as to give it the form of a mouth, standing in the same line, opposite to the king’s face and, as if, actually addressing its prayers to the king. उत्तुंगबलस्त्वं करेण मम मर्ध्य मा प्रसभं पीडयस्व—‘Thou art, O king, exceedingly strong, please do not forcibly inflict pain to my waist (*lit.* middle part) by thy hand.’ इति मनुवंशकेतोः विकृष्टचापेन अभिमुखं विवक्षुणा इव नेमे—‘Wishing, as it were, to say these words, the bow of that eminent person of Manu’s race, the string of which was excessively drawn, lowly bent in front of him.’

St. 56. खम्—Construe नृपेण विद्वोऽपि पूर्वोहितवेगवृत्त्या एणवरः खम्-
त्सपात । प्रीत्या स्वर्लोके यातुः अन्तःकरणस्य अनुयात्रां कर्तुकामः इव । एणवरः—
Analyse एणेषु वरः, ‘An excellent black antelope.’ ‘A leader of an antelope herd.’ Several kinds of antelopes are thus defined in छन्दोग—“अनृचो माणवो ज्ञेयः एणः कृष्णमृगः स्मृतः । रुद्रगौरमुखः प्रोक्तः शंकरः शोण उच्यते.” पूर्वोहितवेगवृत्त्या—Analyse पूर्व आहिता वेगस्य वृत्तिः पूर्वोहितवेगवृत्तिः तया, ‘By reason of the force of the speed that was already imparted.’ अनुयात्रा *f.*—‘That which is required for a journey.’ ‘Retinue.’ ‘Attendance’. नृपेण विद्वोऽपि पूर्वोहितवेगवृत्त्या एणवरः खम्त्सपात—‘Though wounded by the king, that leader of an antelope herd flew up in the air (or sky) by reason of the force of the speed that was already imparted.’ प्रीत्या स्वर्लोके यातुः अन्तः-
करणस्य अनुयात्रां कर्तुकामः इव—‘Wishing, as it were, to be in attendance through affection, on the heart proceeding to the heavenly world.’

St 57. अन्योन्यं—Construe अन्योन्यवक्त्रार्पितपल्लवाग्रपासं कुरंगयुग्मं प्रिया-
नुनीतौ इष्टादुचेष्टस्य नृवीरस्य वाताभिरिति भृशं निरासे. Cf. R. IX. 57, 58, 67.
अन्योन्यं—Analyse अन्योन्यस्य वक्त्रयोः अर्पितः पल्लवाग्रपासं ग्रस्तो येन तच्छ
'Which has put mouthfuls of the ends of young shoots of grass
(or tender sprouts) into the mouths of one another.' नृवीरस्य—
Analyse नृणां वीरः नृवीरः तस्य तादृशस्य, 'Of the man-hero.'
कुरंगयुग्मं—Analyse कुरंगयोः युग्मं कुरंगयुग्मं, 'A pair of antelopes.' 'A
pair of deer.' प्रियानुनीतौ—Analyse प्रियाणां अनुनीतिः प्रियानुनीतिः तस्यां
तयोक्त्यां, 'With respect to the courtesy for his beloveds.' 'With
regard to the conciliatory acts towards his beloveds.' इष्टादुचेष्टस्य—
Analyse इष्टाः चादुचेष्टाः यस्मै स इष्टादुचेष्टः तस्य तादृशस्य, 'Who had a
liking for elegant humouring (or agreeable flattery or coaxing
insinuations).' वाताभिरिति—Analyse वाते अभिरितिः वाताभिरितिः तां
तादृशीम्, 'Delighting in making a slaughter (of animals).' 'Taking
pleasure in killing (animals).' निरासे—Derived
from अस् ut. 4. U. (सेट्) with निर्, 'to evict,' 'to expel,'
'to banish,' 'to keep off,' 'to turn out,' 'to drive away,'
'to cast out' &c. प्रियानुनीतौ इष्टादुचेष्टस्य नृवीरस्य वाताभिरिति भृशं
निरासे—'A pair of antelopes which was putting mouthfuls of
the ends of young shoots of grass into the mouths of one another
forcibly evicted the pleasure in the slaughter of animals of that
man-hero, who had a frequent liking for elegant humouring in
the conciliation of beloveds.'

St. 58. ऋज्वागता—Construe शुद्धः ऋज्वागता मृगाणां पंक्तिः पूर्वस्य
शुद्धे मुक्तेन सद्यः परेषामन्तरेषु समं दृष्टेन तस्य (दशरथस्य) शरेण ग्रथिता इव रेजे.
ऋज्वागता—Analyse ऋजुरागता ऋज्वागता, 'Come into a straight line.'
अन्तरेषु समं—'In an even line between the intervening spaces
or intervals.' Rājasundara one of the expositors of the
Kāvya reads तेन for तस्य. तेन then means तेन शरेण, 'by that arrow,'
or तेन दशरथेन मुक्तेन, 'discharged or hit by the king Das'aratha.'
शुद्धः ऋज्वागता मृगाणां पंक्तिः ग्रथितेव रेजे—'A row of deer which had
repeatedly come into a straight line shone as if strung together.'
पूर्वस्य शुद्धे मुक्तेन सद्यः परेषामन्तरेषु समं दृष्टेन तस्य (दशरथस्य) शरेण—'By
means of a thread of his arrows hit into the mouth of the for-
most antelope and instantly seen in an even line between the
intervals of other antelopes.'

St. 59. आधावतः—Construe अनुर्धरेण तेन आधावतो महिषस्य मध्येकलाठं
शुक्रः अस्कन्धवेगो बाणः दृढदेहभेदे लांगूलसारत्वं इयाय. अनुर्धरेण—Analyse

चरतीति चरः । चतुर्धरः चरः चतुर्धरः तेन तादृशेन, 'By that bowman,' 'By that bearer of a bow.' 'By him who was armed with a bow.' 'By that archer.' मध्येललाटं *adv.* Analyse ललाटस्य मध्यं मध्येललाटं, 'In the middle of forehead.' *Cf.* S's'u. III. 33. "मध्येललाटं." महिषस्य—'Of a wild buffalo;' generally known as गवल or गवय or the Gayal, गवा in Marāthi. अस्कन्धवेगो—Analyse न स्कन्धः अस्कन्धः । अस्कन्धो वेगो यस्य स तादृशः, 'Whose speed had not slackened.' 'Of an unimpeded speed.' दृढदेहभेदे—Analyse दृढभासौ देहश्च दृढदेहः तस्य भेदः तस्मिन्, 'In the split of the body which was strongly built.' लांगूलसारत्वं—Analyse लांगूलस्य सारत्वं लांगूलसारत्वं, 'The substance or strength of a tail.' लांगूलसारत्वमियाय—'Assumed the substance of a tail i. e. became a new tail on the forehead of the buffalo.' अस्कन्धवेगः बाणः आधावतः महिषस्य दृढदेहभेदे लांगूलसारत्वं इयाय—'An arrow of unimpeded speed, hit on the middle of the forehead of a fleet buffalo, by that bowman, assumed the form of a tail in the split of its hard body.'

St. 60. स—Construe अयं द्विपराजगामी दुर्लक्ष्यभुजः स [दृश्यः] तुरंगं हन्तुं रचितक्रमस्य द्वीपिनो देहं बाणैरेकेन क्षणेन प्रतिबिन्दुं जघान. द्विपराजगामी—Analyse द्वाभ्यां पिबन्तीति द्विपाः इस्तिनः तेषां राजा द्विपराजः गजेन्द्रः तद्वत् गन्तुं क्षीलमस्य स तादृशः, 'Having a gait like that of a mighty elephant.' 'Walking gracefully like a mighty elephant.' रचितक्रमस्य—Analyse रचितः क्रमो येन स तस्य तादृशस्य, 'Which had couched down so as to make a spring.' प्रतिबिन्दुं *adv.*—Analyse बिन्दौ बिन्दौ प्रतिबिन्दु, 'On every spot of its body.' दुर्लक्ष्यभुजः—Analyse दुर्लक्ष्यो भुजो यस्य स तादृशः 'Having arms which were hardly visible (in shooting arrows).' तुरंगं हन्तुं रचितक्रमस्य द्वीपिनः देहं बाणैः प्रतिबिन्दुं जघान—'Then that king, having a graceful motion resembling the gentle gait of a mighty elephant, having arms which were hardly visible (in shooting) in a moment struck, by his arrows, in every spot, the body of a leopard that had couched down so as to make a spring on his horse to kill (it).'

St. 61. तस्मिन्—Construe भीमं गण्डं क्षणेन भिषजीव प्रसन्न पादयति तस्मिन्पदे तदीयनादप्रतिनिस्वनेन अग्निः प्रासात् भृशश्रुजनाद इव. गण्ड *m.*—'A rhinoceros.' Derived from गद् *vi.* I. P. (सेद्), 'To affect the cheek.' 'To be rough as the cheek.' गण्डति संहतो भवति । 'गण्डि वद-नैकदेशे' । प्लुट् Pāṇini. III. 1. 133-134. See गण्डकः, खड्गः and खड्गिन्. गेंडा in Marāthi. तदीयनादप्रतिनिस्वनेन,—Analyse तदीयः नादः तदीयनादः तस्य प्रतिनिस्वनः तदीयनादप्रतिनिस्वनः तेन तादृशेन, 'By the re-echoing of its roaring.' *Cf.* R. II. 28. "तदीयमाकन्दितमार्तसाधोर्गुहानिबद्धप्रतिशब्ददी-

वेम्." भीमं गण्डं शस्त्रेण भिषजीव प्रसङ्ग पाटयति तस्मिन्मृषे—'Like a surgeon when the king was violently tearing up the formidable rhinoceros with his weapon &c.' तदीयमादप्रतिनिस्वनेन अग्निः त्रासात् भृशमुज्ज्वलादेव—'As if through fear the mountain, began to roar terribly by the re-echoes of it roaring.'

St. 62. युद्धाय—Construe शरजन्मतुल्यः चक्रीकृतचापदंडः [स] युद्धाय युद्धाय अभितो निहतं जुहुः क्रोधविभुक्तनादं क्रोडं शरस्य लक्ष्यं चकार. क्रोड *m.*—'A wild boar.' Derived from the root कुह *vi.* 6. P. (सेद्) 'To dive.' 'To be or become thick.' 'To sink.' क्रोडोऽस्यास्ति । " अर्धआदिभ्योऽङ्" Pāṇini V. II. 127. क्रोधविभुक्तनादं—Analyse क्रोधाद्विभुक्तो नादो येन स तं तादृशं, 'Who gave out a terrible yell (or roar) from natural ferocity (*lit.* anger).' शरजन्मतुल्यः—Analyse शरजन्मना प्रधानेन तुल्यः समः, 'Equal in might to Kārtikeya, the general of the army of the gods.' शरजन्मन् or कार्तिकेय *m.*—Son of Śiva, generated from the semen of that god cast into Agni, who, too weak to retain it, cast it into the Ganges. (The semen, according to another account, is represented to have been cast also into a thicket of reeds, hence the name शरजन्मन्.) Thence it was swallowed by the six Krittikas, every one of whom, produced a male child. But these six children, born severally, were combined into one of abnormal figure with six heads and twelve hands; (hence called कार्तिकेय and षण्मुख). He was the commander of the army of the gods (hence called सेनानी), and slew the powerful demon तारक. Devasenā was his wife. He is represented as riding a peacock and is said to have split the mountain क्रौञ्च to convince the latter of his prowess. चक्रीकृतचापदंडः—Analyse अचक्रं चक्रं संपद्यमानं चक्रीकृतं । चक्रीकृतः चापस्य दंडो येन स तादृशः, 'Who had curved the staff of his bow into a circular or round form.' युद्धाय युद्धाय अभितो निहतं जुहुः क्रोधविभुक्तनादं क्रोडं शरस्य लक्ष्यं चकार—'Equal to Skanda (in might) the king, who had curved the staff of his bow into a circular form, made a wild boar which had turned round from the herd to fight and was ever and anon giving out a terrible roar from natural ferocity the mark of his arrow.'

St. 63. एवं—Construe एवं स वीरः मृगव्यभ्रमसेवितः सन् विश्रामहेतोः वाहं विहाय समीरणानर्तितवेतसायं सरस्तीरमलञ्चकार. मृगव्यभ्रमसेवितः—Analyse मृगव्यस्य भ्रमः मृगव्यभ्रमः तस्य सेवितः मृगव्यभ्रमसेवितः, 'Who has undergone the fatigues of hunting.' विश्रामहेतोः—Analyse विश्रामो विश्रामः श्लेधापनयः । भावार्थे ध्वप्रत्ययः । स एव हेतुः तस्य विश्रामहेतोः विश्रामकारणात् । विश्रामार्थमित्यर्थः । " वशी हेतुप्रयोगे इति वशी." Pāṇini II. 3. 26. 'For the sake of repose.' According to Pāṇini the noun that may be

formed from अम् with वि would be विश्रम and not विश्राम as has been used by Kālidāsa and other poets. Mallinātha, however, tries to support this form from an authority of Chandra's grammar. He says,—विश्रामेत्यत्र “नौदासीपदेष्टस्य मान्स्त्वानाचयेः ७-३-३४” इति पाणिनीये वृद्धिप्रतिषेधेऽपि “विश्रामो वा” इति चन्द्रव्याकरणे विकल्पेन वृद्धिविधानाद्वृत्तिरिति. Cf. Megh. I. 26. “तत्र विश्रामहेतोः” समीरणानर्तितवेतसार्थ—Analyse समीरणेन आनर्तितानि वेतसानां अघ्राणि यस्य तत्, ‘Where the foremost points of the cane-plants were made to dance (i. e. set in motion) by the current of the wind.’ एवं स वीरः युगव्यथमसेवितः सन् विश्रामहेतोः बाहं विहाय—‘In this manner that warrior, who had undergone the fatigues (or troubles) of the hunting expedition (or excursion), left his horse for the sake of taking repose (or in order that he may enjoy rest).’ समीरणनर्तितवेतसार्थं सरस्तीरमलङ्कार—‘And honoured (lit. decorated) the bank of the lake where the ends of the cane plants were set in motion by the current of a breeze.’

St. 64. सुगन्धिः—Construe सुगन्धिसौगन्धिकगन्धद्वयः सारसनादकर्षी सरोनिष्ठः आधूतराजीवरजोवितानैः नृपतेरङ्गं पिशङ्गं चकार. सुगन्धिसौगन्धिकगन्धद्वयः—Analyse सौगन्धिकस्य गन्धः सौगन्धिकगन्धः । सुगन्धिश्चासौ सौगन्धिकगन्धश्च सुगन्धिसौगन्धिकगन्धः तेन द्वयः, ‘Grateful (pleasant or delicious) by reason of the sweet smelling scents of a perfumer's shop.’ सारसनादकर्षी—Analyse सारसानां नादः सारसनादः तं कर्षतीति सारसनादकर्षी, ‘Pulling or attracting the sound (or a song) of Śārasa birds.’ आधूतराजीवरजोवितानैः—Analyse राजीवानां कमलानां रजसि राजीवरजसि । आधूतानां राजीवरजसां वितानानि उल्लोचाः तैः तथोक्तैः, ‘By coatings formed of (or made of) pollens that had blown up from the cases or cups of blue lotus-flowers’. It may also be analysed as, आधूतानि च राजीवानि च तेषां रजसां वितानानि तैः तादृक्कैः, ‘By coatings of pollens of blue lotus-flowers that were violently shaking.’ पिशङ्गं *adj.* ‘Reddish brown.’ ‘Of a tawny brown colour.’ सरोनिष्ठः आधूतराजीवरजोवितानैः नृपतेरङ्गं पिशङ्गं चकार—‘The breeze of the lake delicious by the sweet-smelling scents of a perfumers shop and attracting the songs (notes) of Śārasa birds imparted a tawny brown colour to the king's body by coatings formed of pollens which had blown up from the cups of blue lotus-flowers.’

St. 65. अथ—Construe अथ अस्तकूटाहतं समुल्लसद्दीपितिविस्फुर्जितं उग्ररामं क्वचित् घनेन स्पृष्टं अर्कचिम्बं बृहत्तमं कोहखण्डमिव आस. अस्तकूटाहतं—Analyse अस्तस्य कूटे अस्तकूटं तस्मिन् आहतं अस्तकूटाहतं, ‘Struck against (i. e. resting on) the summit of the setting mountain.’ उग्ररामं—Analyse द्वयः रामः

यस्य तं तादृशं. 'Of a dazzling brightness or splendour.' सञ्जलसरीषितिर्विस्फु-
लिंगं Analyse सञ्जलसन्त्यः विस्फुरन्त्यः दीधितयो मरीचयः सञ्जलसरीषितयः । ता एव
विस्फुलिङ्गाः यस्य तं तादृशं, 'Having sparks of fire made (or consisted)
of flashing (or glittering) rays.' लोहखण्डं *m. n.*—Analyse लोहस्य
खण्डं लोहखण्डं, 'A piece of iron.' बृहत्तमं लोहखण्डमिव—'Like a piece of
iron made intensely hot.' अर्कविम्बं *m. n.*—Analyse अर्कस्य विम्बं अर्क-
विम्बं, 'The disc of the sun.' 'The solar-disc.' अयास्तकूटादहत् उष-
रागमर्कविम्बं बृहत्तमं लोहखण्डमिव आस—'Then the orb of the sun, of
dazzling brightness, resting on the peak of the setting mountain,
shedding sparks of fire made of flashing rays and in some places
interspersed with dry clouds, looked like a red hot ball (*lit.* a
piece) of iron'.

St. 66. विम्बं—Construe प्रतीच्यां [दिशि] अवनीशरेण दृष्टं पतङ्गस्व विम्बं
दृष्टिं बबन्ध विनीलत्विषि भित्तौ लम्बमानमेकं काञ्चनतालवृन्तं यथा. अवनीशरेण—
Analyse अवन्याः ईश्वरः अवनीश्वरः तेन, 'By the lord of the earth.'
विनीलत्विषि—Analyse विनीला त्विद् यस्याः सा विनीलत्विद् तस्यां, 'Possessing
a shining black color.' काञ्चनतालवृन्तं—Analyse काञ्चनस्य तालवृन्तं
काञ्चनतालवृन्तं, 'A fan made of gold.' 'A golden fan.' प्रतीच्यां [दिशि]
अवनीशरेण दृष्टं पतङ्गस्य विम्बं दृष्टिं बबन्ध—'The solar disc that was (acci-
dentally) seen by the lord of the earth in the western quarter
(at once) arrested (*lit.* riveted) his sight.' विनीलत्विषि भित्तौ लम्ब-
मानमेकं काञ्चनतालवृन्तं यथा—'Like a golden fan hanging on a wall of a
shining black colour.

St. 67. राजा—Construe राजा तस्मिन् [सरस्तीरे] रज्ज्यां इन्दुपादैः
शीतलं शिलातलं अधिशय्य गिरिनिर्झराणां आसारसारैः मृदुभिः समीरैः खेदं विनिये-
शिलातलं—Analyse शिलायाः तलः शिलातलः तं तादृशं, 'On the flat surface
of a slab.' इन्दुपादैः—Analyse इन्दोः पादाः इन्दुपादाः तैः तादृशैः, 'By the
rays of the moon.' आसारसारैः—Analyse आसाराणां साराः आसारसारैः
तैः, 'Which wafted over the sprays of hard showers.' गिरिनिर्झराणां—
Analyse गिरिः निर्झराः गिरिनिर्झराः तेषां, 'From the water-falls or cataracts
of the mountain.' गिरिनिर्झराणामासारसारैः—'Wafted over by sprays
of hard showers coming down from water-falls of the mountain.'
Cf. R. XIII. 29. "आसारसिक्कक्षितिबाष्पयोगात्". *Megh.* I. 17. "स्वामा-
सारप्रशमितवनोपहृवं साधु मूर्ध्ना." *Ku.* I. 15. "भागीरथीनिर्झरहीकराणां."
खेदं विनिये—'Removed the fatigues of.' *Cf.* *Megh.* I. 36. अथखेदं
नयेथाः." R. XVIII. 45. "खेदं स यायादपि भूषणेन." राजा शिलातलं अधिशय्य
गिरिनिर्झराणां आसारसारैः मृदुभिः समीरैः खेदं विनिये—'On that bank of the
lake the king, taking repose, at night, on the flat surface of a

slab cool by reason of the moon's rays, removed the fatigues by means of gentle breezes which wafted over the sprays of showers coming down from waterfalls of the mountain.'

St. 68. पत्स्यौ—Construe मृगयाभिलाषात् पृथिव्याः पत्स्यौ त्रियामां जाग-
र्यया नीतवति [सति] त्रासादिव निजं कुरङ्गमादाय मृगलाञ्छनेन कापि प्रपेदे. मृगया-
भिलाषात्—Analyse मृगयायां अभिलाषः मृगयाभिलाषः तस्मात्, 'From a
(strong) desire for hunting.' जागर्या, जाग्रिया, जागर्ति f.—'Wakeful-
ness,' 'keeping awake at night.' मृगलाञ्छनेन—Analyse मृग एव लाञ्छनं यस्य
स मृगलाञ्छनः तेन, 'By one bearing on its surface a spot of a deer i. e.
by the moon.' मृगलाञ्छनेन प्रपेदे—For the use of the 3rd. per. sing. of
the Perfect Atm. (passive) or लिट् as impersonal with the subject
in the instrumental case, see our note on the stanza 55. Cf. Bhatti.
XIV. 42. मच्चं पतङ्गवद्गौरैर्हृदि च विचुकुचे " तिरोबभूवे स्येन प्रापे च निशया-
स्पदं ॥ ४३ ॥ ही चित्र लक्ष्मणेनोदे रावणिश्च तिरोदधे ॥ ३९ ॥ मृगयाभिलाषात् पृथिव्याः
पत्स्यौ त्रियामां जागर्यया नीतवति [सति]—'When the lord of the earth,
from a desire for hunting expedition, passed away the night, by
keeping himself awake.' त्रासादिव निजं कुरङ्गमादाय मृगलाञ्छनेन कापि प्रपेदे—
'The deer-spotted-moon did (actually) go away somewhere taking
with him his deer, as if, from fear.' The moon at the time
disappeared from the horizon.

St. 69. आरुह्य—Construe रागी विवस्वान् उदयाचलस्य शङ्करमारुह्य पृथिव्याः
पत्स्ये मृगयाविहारे प्रस्फुरता करेणैव मृगान् रचयांबभूव. मृगयाविहारे—Analyse
मृगयायाः विहारः मृगयाविहारः तस्मिन्, 'For a hunting expedition.' 'For
a hunting excursion (or sport).' The locative is often employed
to denote the object or purpose for which anything is done as,
चर्मणि द्वीपिनं हन्ति इतयोर्हन्ति कुञ्जरम् । केलेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको इतः ॥
'Man kills the tiger for skin, the elephant for tusks, the
chamari (or yak) for hair, and the musk-deer for musk.' उदया-
चलस्य—Analyse उदयस्य अचलः उदयाचलः तस्य तादृशस्य, 'On the
mountain behind which the sun rises.' रागी विवस्वान् उदयाचलस्य
शङ्करमारुह्य—'The sun, with its red lustre, ascended the peak of
the rising mountain.' पृथिव्याः पत्स्ये मृगयाविहारे प्रस्फुरता करेणैव मृगान्
रचयांबभूव—'And caused the antelopes (or wild-beasts) to be
in motion for the hunting excursion (*lit.* sport) of the lord of
the earth, as if, by its tremulous hand (or rays).'

St. 70. प्रभुः—Construe अथ प्रभाते प्रजानां प्रभुः हरिप्रभावः सज्जनगी-
तकीर्तिः बद्धायुषः स [दक्षरथः] सज्जीकृतं बंधुरवर्मजातं हरिमारोह. हरिप्रभावः—
Analyse हरेरिव प्रभावो यस्य सः, 'Possessing strength (or might)

like that of Indra.' सज्जनगीतकीर्तिः—Analyse सज्जनैर्गीता कीर्तित्य सः, 'Whose fame (or glory) was sung by the virtuous.' बध्नायुधः—Analyse बध्नायुधानि येन सः, 'Armed with weapons.' बंधुरवर्मजालं—Analyse वर्मणो जालं वर्मजालं । बंधुरं च तत् वर्मजालं च बन्धुरवर्मजालम् । बन्धुरवर्मजालं यस्य स तं तथोक्तं, 'One having a beautiful chain-armour or wire-armour' (a coat of mail made of wires). प्रभुः प्रजानामप्य स प्रभाते—Cf. R. II. 1. "अथ प्रजानामपिः प्रभाते." हरि m.—'A horse.' अथ—'Then in the morning that lord of the people, whose power was like that of Indra, whose fame (the song of his fame) was sung by the virtuous, and who was (completely) armed, mounted a horse which was kept ready and had a beautiful wire-armour.'

St. 71. कञ्चित्—Construe आयतचापदण्डः अन्वयकेतुभूतः असौ मार्ग-गणोचरे कञ्चित् मृगं दृष्ट्वा शरभोल्लेगं शरं प्रसक्तं क्षुमुद्धः तमन्वयात्. मार्गगणोचरे—Analyse मार्गणस्य गोचरः तस्मिन् तथोक्ते, 'In the range of an arrow.' आयतचापदण्डः—Analyse चापस्य दण्डः चापदण्डः । आयतः चापदण्डो येन, 'One who has stretched out the staff of a bow.' शरभोल्लेगं—Analyse शरभस्येव उरुः वेगो यस्य स तं तथोक्तं, 'Having a very great speed like that of a शरभ.' शरभ m.—A fabulous animal (supposed to have eight legs and to inhabit the snowy mountain; it is represented as stronger than a lion, Cf. अष्टपाद्, महास्कंधिन्. अन्वयकेतुभूतः—Analyse अन्वये केतुभूतः अन्वयकेतुभूतः, 'Has become a banner to his race.' 'An eminent person of his race.' आयतचापदण्डः अन्वयकेतुभूतः असौ मार्गगणोचरे कञ्चित् मृगं दृष्ट्वा—'That king, who was a banner to his race, who had stretched out the staff of his bow, saw a certain wild beast come into the range of his arrow.' शरभोल्लेगं शरं प्रसक्तं क्षुमुद्धः तमन्वयात्—'And wishing forcibly to let go an arrow, of a very great speed, like that of a S'arabha, began to pursue the animal.'

St. 72. विरलं—Construe नृपमार्गगणानां मार्गं विरलं गगने रयेण रेखाय-माणः असौ सृगोत्तमः तमसातटस्थं तपस्यद्वनं वनं प्रपेदे. नृपमार्गगणानां—Analyse नृपस्य मार्गगणः नृपमार्गगणः तेषां, 'Of the arrows of the king.' मार्गं विरलं—'Going beyond the range of the king's arrows.' रेखाय-माणो गगने रयेण—'Making a streak or line in the air by its speed.' रेखायमाणः—A present participial derived from the Denominative verb रेखायन्ते. See सिद्धान्तकौमुदी, कण्द्वादिगण. तमसातटस्थं—Analyse तमसायाः तटे तिष्ठतीति, 'Lying on the banks of the Tamasā.' सृगोत्तमः—Analyse सृगेषु उत्तमः सृगोत्तमः, 'A leader of the wild beasts.' तपस्य-द्वनं—Analyse तपस्यत्तां भवनं तपस्यद्वनं, 'An abode of those practising

religious austerities.' असौ मृगोत्तमः तमसातटस्थं तपस्यद्भवनं वनं प्रपेदे—
'That leader of antelopes (or wild beasts) going beyond the range of king's arrows making a line in the air by its speed, got to the forest, situated on the banks of the Tamasa, which was an abode of those practising asceticism.'

St. 73. वधुःसहायः—Construe वधुःसहायो नृवीरोऽसौ अश्मवति प्रदेशे [सति] वाई विहाय तरूणां वने गहने तत्पददत्तदृष्टिः [सन्] सहसा पद्भ्यां चचार. वधुःसहायः—Analyse वधुरेव सहायो यस्य स तादृशः, 'Having for a companion his bow.' 'With a bow for his companion,' i. e. armed with a bow. नृवीरः—Analyse नृणां वीरः नृवीरः, 'A man-hero.' 'A hero of a man.' 'A hero among men.' तत्पददत्तदृष्टिः—Analyse तस्य पदेषु दत्ता दृष्टियेन स तादृशः, 'Who has cast his eyes on (or fixed his glance at) the track (lit. on the foot-prints) of the beast.' वधुःसहायो नृवीरोऽसौ अश्मवति प्रदेशे वाई विहाय—'That man-hero with a bow for his companion left his horse as the ground was rocky.' तरूणां वने गहने तत्पददत्तदृष्टिः सन् सहसा पद्भ्यां चचार—'And precipitately rushed on foot into the impervious forest of trees casting his eyes on the track of the beast.'

St. 74. तटे—Construe तस्याः अपि तटे घटपूरणस्य रवं श्रुत्वा बृंहितनादशंकी मनुवंशकेतुः शरण्याऽपि मुनेः बाले तनूजे शरं मुमोच. तस्याः अपि तटे—'And on the bank of that river.' Here अपि, as a separable adverb, has the sense of च 'and.' घटपूरणस्य—Analyse घटस्य पूरणं घटपूरणं तस्य तादृशस्य, 'Of a jar in the process of being filled.' बृंहितनादशंकी—Analyse बृंहितस्य नादः बृंहितनादः तं शंकते इति बृंहितनादशङ्की, 'Suspecting the sound to be the roar of an elephant.' शरण्यः Expl.—शरणे साधुः शरण्यः, 'Yielding protection,' 'helping.' तनूजे—Analyse तन्वाः जातः तनूजः तस्मिन्, 'On a child born of one's own body.' 'On a son.' मनुवंशकेतुः—Analyse मनोः वंशः मनुवंशः तस्य केतुः, 'A standard or banner of Manu's race.' तस्याः अपि तटे मनुवंशकेतुः घटपूरणस्य रवं श्रुत्वा—'And on the bank of that river that standard of Manu's race heard the noise of a jar in the process of being filled.' बृंहितनादशंकी शरण्याऽपि मुनेर्बाले तनूजे शरं मुमोच—'And suspecting the sound to be the roar of an elephant, discharged an arrow on a young child of a sage, though yielding protection to the distressed.'

St. 75. पुनः—Construe पत्रिविभिन्नमर्मां मुनेः पुनः शरावसारेण प्रयातं तं नृपं नेत्राभ्युद्विग्धेन विलापनाम्ना बाणेन भूयो हृदि जघान. पत्रिविभिन्नमर्मां—Analyse पत्रिणा विभिन्नानि मर्माणि यस्य सः, 'One whose vital parts were shattered to pieces by an arrow.' शरावसारेण—Analyse शरस्य अवसारेण, 'By

following an arrow.' 'By running after an arrow.' नेत्राम्बुदिग्धेन—Analyse नेत्रयोः अंबुनि नेत्राम्बुनि तैः दिग्धः तेन, 'Smeared with tears from his eyes.' विलापनाम्ना—Analyse विलापो नाम यस्य स विलापनामा तेन, 'Going by the name (i. e. known by the name) of lamentation.' विलापनाम्ना बाणेन शराद्वसारेण तं वृषं ध्रुवो हृदि जघान—'The Muni's son, the vital parts of whose heart were shattered to pieces by a feathered shaft, struck in return the heart of that king, who advanced towards him by the way of his dart, by an arrow of the name of lamentation smeared with tears from his eyes.'

St. 76. त्वया—Construe जरावेशजडीकृतस्य व्रतजीर्णमूर्तेः विचक्षुषः अनाथस्य गुरुद्वयस्य वने एकोऽयं आलम्बनदण्डस्तु त्वया किं भग्नः. अनाथस्य—Analyse न नाथः अनाथः तस्य, 'Of a helpless one.' विचक्षुषः—Analyse विगतानि चक्षूषि यस्य स तादृशः, 'Whose eyesight is gone forever.' आलम्बनदण्डः—Analyse आलम्बनस्य दण्डः आलम्बनदण्डः, 'A holding-stick.' 'A stick or staff that supports the weight of a body in motion.' जरावेशजडीकृतस्य—Analyse जरायाः आवेसेन जडीकृतः जरावेशजडीकृतः तस्य तथोक्तस्य, 'Whose senses are confounded by the complete possession of oldage.' व्रतजीर्णमूर्तेः—Analyse व्रतेन जीर्णा मूर्तिर्यस्य तस्य तथोक्तस्य, 'Whose frames have become old by observing religious vows.' गुरुद्वयस्य—Analyse गुर्वोः द्वयं गुरुद्वयं तस्य गुरुद्वयस्य, 'Of two elderly persons,' i. e. of parents. जरावेशजडीकृतस्य व्रतजीर्णमूर्तेः गुरुद्वयस्य वने एकः आलम्बनदण्डः त्वया किं भग्नः—'Why hast thou broken this solitary supporting staff of a pair of helpless elderly persons (parents), deprived of their sight, whose senses are confounded by the complete possession of oldage, and whose bodily frames have become worn out by observing religious vows?'

St. 77. एक—Construe लक्ष्यमेकं साधयता त्वया निरागः त्रितयमपि विनाशं नीतम् । [किं तत् त्रितयमित्याह] । वने मयश्चक्षुषा कल्पितदृष्टिकृत्यौ दृष्टौ मे पितरौ अहं च. मयश्चक्षुषा—Analyse मम चक्षुः मयश्चक्षुः तेन, 'By my eyes,' i. e. taking the help of my eyes. कल्पितदृष्टिकृत्यौ—Analyse कल्पितानि दृष्टेः कृत्यानि यान्यां तौ तथोक्तौ, 'The functions of whose sight were made or performed.' एकं लक्ष्यं साधयता त्वया निरागोऽपि त्रितयं विनाशं नीतं—'By thee hitting on (lit. effecting) a solitary mark in this forest death was surely brought even on three innocent persons, viz my old parents, the functions of whose sight were made by my eyes, and myself.'

St. 78. वनेषु Construe—वनेषु मृगयुथमध्ये वासः । वृक्षां वजनस्य च पोषः क्रिया । वृत्तिश्च वन्यं फलम् । एषु को घातहेतुदोषो मयि सम्भावितः. मृगयुथमध्ये—

Analyse *शृगाणां युधानि शृगयूथानि तेषां मध्यं शृगयूथमर्घ्यं तस्मिन्*, 'In the midst of the herds of deer (or wild animals).' *दृष्ट्वांघजनस्य*—Analyse *अन्धशाली जनश्च अन्धजनः । दृष्टः अन्धजनः दृष्ट्वांघजनः तस्य*, 'Of blind elderly persons.' 'Of old parents deprived of their eyes.' *वनंशु शृगयूथमध्ये वासः*—'My abode is in forests among the herds of deer or wild animals.' *दृष्ट्वांघजनस्य च पौषः क्रिया*—'My daily routine (or duty) is to feed my old parents deprived of their eyes.' *दृष्टिश्च धन्यं फलं*—'My means of support are wild fruits.' *एषु को वात-हेतुरोपो मयि संभावितः*—'In these, what fault, the cause of my destruction, was perceived in me (by you) ?'

St. 79. *व्रती*—Construe *व्रती विनाथः विगतापराधः स्मर्तव्यदृष्टेः पितुः अंधयष्टिः इत्येषु [सत्तु] निष्करुणेन कश्चिद् हेतुः अवध्यभावे किं न गणितः*. *व्रती m.*—'An ascetic,' 'a devotee,' 'a religious student.' *विनाथः*—Analyse *विगतो नाथो यस्य सः*, 'One who is deprived of his master.' 'Who has lost his master.' *विगतापराधः*—Analyse *विगतः अपराधः यस्मात्*, 'One from whom an offence has departed,' i. e. one who is innocent. *स्मर्तव्यदृष्टेः*—Analyse *स्मर्तव्या दृष्टिः यस्य*, 'Of one whose eye-sight was in memory' i. e. blind. *अंधयष्टिः*—Analyse *अंधस्य यष्टिः अंधयष्टिः*, 'A supporting staff to a blind man.' *निष्करुणेन*—Analyse *निर्गता करुणा यस्मात् तेन तादृशेन*, 'By a ruthless person.' 'By a merciless man.' *अवध्यभावे*—Analyse *वध्यस्य भावः वध्यभावः । न वध्यभावः अवध्यभावः तस्मिन्*, 'The state or condition of being inviolable.' 'Of an inviolable nature.' *व्रती विनाथो विगतापराधः स्मर्तव्यदृष्टेः पितुः न्वयष्टिः*—'I am an ascetic, helpless and innocent, and the supporting staff of my blind sire, whose eye-sight exists (only) in memory.' *इत्येषु [सत्तु] निष्करुणेन कश्चिद् हेतुरवध्यभावे किं न गणितः*—'Under these circumstances (or when so many attributes are inherent in me) why was not some (particular) reason for inviolability considered by you who are so cruel.'

St. 80. *तरुत्वचः*—Construe *वनेषु कठिनाः तरुत्वचः वसानः क्षीतोष्ण-निपीतसारः अस्वादुवन्यासनजीर्णशक्तिः अयं तव कृपायाः पार्श्वं वध्यभूतः*. *तरुत्वचः*—Analyse *तरुणां त्वचः तरुत्वचः ताः तथोक्ताः*, 'The barks of trees.' An object of the present participial *वसानः*. *क्षीतोष्णनिपीतसारः*—Analyse *क्षीतं च उष्णं च एतयोः समाहारः क्षीतोष्णम् । क्षीतोष्णं सारं क्षीतोष्णसारम् । निपीतं क्षीतोष्णसारं येन स क्षीतोष्णनिपीतसारः*, 'One who has drunk cold as well as hot sap of trees.' *अस्वादुवन्यासनजीर्णशक्तिः*—Analyse *न स्वादु अस्वादु । वने भवं वन्यम् । अस्वादु च तद् वन्यं च अस्वादुवन्यं तस्यासनेन जीर्णं शक्तिर्यस्य*, 'One whose strength has fallen by eating tasteless wild

plants.' वनेषु कठिना तस्त्वन्वो वसावः अर्ब तव कृपायाः पात्रं वध्यभूतः—'Putting on hard barks of trees in forests, drinking cold and hot sap of trees and thus losing my strength by eating tasteless wild plants, such a one as myself,—who properly ought to be an object of your compassion, has become a prey to your hunting.'

St. 81. जीर्णः—Construe अतुन्यासनिर्द्धरं जीर्णः कुंभः मौजी च तद्वल्कलम् एतेषु मां विनिहृत्य यद् गम्यं तद् गृह्यताम् । भवान् कृतार्थोऽस्तु । अतुन्यास-निर्द्धरं—Analyse अतुनो न्यासः अतुन्यासः तेन निर्द्धरं ग्रं यस्य स तद्वल्कलः कुम्भः, 'A jar the holes of which have been stopped by sticking on lac (to them).' तद्वल्कलः—Analyse तरुणां वल्कलः तरुवल्कलः, 'A dress made out of the barks of trees.' कृतार्थः—Analyse कृतः अर्थः येन स कृतार्थः, 'One who has attained an end or object.' 'Having accomplished a purpose or desire.' 'Successful.' अतुन्यासनिर्द्धरं जीर्णः कुंभः मौजी च तद्वल्कलम्—'I have with me an old jar, the holes of which have been stopped by sticking on lac, a triple string-girdle of जुञ्ज grass and a dress made of the barks of trees.' एतेषु मां विनिहृत्य यद् गम्यं तद् गृह्यताम्—'When things like the above form the items of my property, mayst thou get whatever is accessible (or attainable) to thee by my death ' (*lit.* after having killed me), भवान् कृतार्थोऽस्तु—'Mayst thou attain thy desired object or end' (i. e. mayst thou get the full enjoyment of thy desired objects).

St. 82. साधुः—Construe साधुः प्रीत्यर्थसंमीलितं कृपामन्थरं अक्षि हनौ आदधाति । नीचस्तु तत्पूर्वसंपादितदर्शनेऽपि निष्कारणवैरक्षीलो [भवति]. कृपामन्थरं—Analyse कृपया मन्थरं कृपामन्थरं, 'Blinking or winking slowly with tender feelings (or kindness).' प्रीत्यर्थसंमीलितं—Analyse प्रीतिरेव अर्थः प्रीत्यर्थः तेन संमीलितं प्रीत्यर्थसंमीलितं, 'Closed with the motive of pleasurable sensation (or gladness, happiness).' निष्कारणवैरक्षीलः—Analyse निर्गतं कारणं यस्मात् तत् निष्कारणम् । निष्कारणं च तत् वैरं च निष्कारणवैरम् । तदेव शीलं यस्य सः, 'Naturally disposed to unnecessary (or needless) hostility.' The expression is used here predicatively. तत्पूर्वसंपादितदर्शने—Analyse संपादितं च दर्शने च संपादितदर्शनम् । पूर्वं संपादितदर्शनं पूर्वसंपादितदर्शनम् । तस्य पूर्वसंपादितदर्शनं तत्पूर्वसंपादितदर्शनं तस्मिन् तत्पूर्वसंपादितदर्शने 'A visit to him being brought about or paid previous to that of a virtuous man.' 'An interview with him being effected previous to that of a virtuous man.' Cf. "दुर्जनं प्रथमं वन्दे सज्जनं तद्वन्तरम्." साधुः प्रीत्यर्थसंमीलितं कृपामन्थरं अक्षि हनौ आदधाति—'A righteous man casts his eyes on an enemy, closed with the motive of pleasurable sensation and blinking slowly with tender feelings.'

वीचस्तु तत्पूर्ववंचादितदसौऽपि निष्कारणैर्वैरिणीको [भवति], 'While a villain is naturally disposed to unnecessary hostility even though a visit to him is paid first.'

St. 83. स्तब्ध—Construe हेतिबलोपनीतस्मयः [त्वं] वीचस्य अधिकर्म निशं गच्छन् किमपि उन्नतदृष्टिः त्वं कुलं कस्मै हेतवे कलंकैः कलुषीकरोषि. हेतिबलोपनीतस्मयः—Analyse हेतीनां बलं हेतिबलं तेन उपनीतः स्मयः यस्य सः, 'Elated by pride consequent on the strength or power of his arms or weapons.' किमपि—अनिर्वाच्यं, वक्षुमन्त्रक्यं, 'Indescribable,' 'beyond description.' उन्नतदृष्टिः—Analyse उन्नता दृष्टिः यस्य तत्, 'Of an eminent career.' निशः f.—'Position.' 'Uniform practice or profession.' 'Skill.' 'Eminence.' 'Perfection.' 'Excellence.' अधिकर्म *adv.*—Analyse कर्मणीति अधिकर्म, 'In accordance with one's कर्म.' कस्मै हेतवे—Kumārādāsa seems to have used this phrase in the sense of किं निमित्तं, किमर्थं, किमिति, 'why,' 'for what reason' &c. But the phrase in the dative case is not universally supported by the classical authors. कस्मै हेतवे means, 'for what object (purpose) in view,' and not in the sense of 'for what reason,' 'why,' &c. Patanjali in commenting on Pāṇini II-3-26 lays down that words meaning 'reason,' 'cause' (निमित्तं, कारणं, हेतु) may be used in this sense in any case in agreement with pronouns. But he is wrong. The forms को हेतुः, कं हेतुं will never be found in the sense of "for what reason." The forms कस्मै हेतवे, कस्मै निमित्ताय will be found not in, the sense of 'for what reason,' but in the sense of the dative "for what object (purpose) in view." The form कस्य हेतोः is found, but हेतोः is not necessarily genitive. The instrumental and the ablative (केन हेतुना, कस्माद्धेतोः &c.) are the proper forms, and the locative is found but in slightly different sense. किं निमित्तं—प्रयोजनं—कारणं—अर्थं is, however, not uncommon. कलुषीकृ—'To make turbid or unclean,' 'to spoil,' 'to corrupt,' 'to vitiate.' किमपि उन्नतदृष्टिः त्वं कुलं कस्मै हेतवे कलंकैः कलुषीकरोषि—'Why do you spoil your noble family, of a highly eminent career, by heinous acts like these,—you, who are elated by pride consequent on the strength of your weapons, and are assuming (or accepting) the profession of a villain in accordance with your Karma.'

St. 84. मैवं—Construe अश्वतसाधुवृत्तं अदुष्टभावं एनं [दम्भरथं] भवान् एव मा स्म जुगुप्सतां इति निरुद्धीतकंठैः प्राणैः महोपसर्गोवाचः अरुध्वन्त इव. अदुष्टभाव—Analyse दुष्टभावो भावश्च दुष्टभावः । अविद्यमानः दुष्टभावो यस्य स तादृशः, 'Not of a wicked or depraved nature.' अश्वतसाधुवृत्तं—Analyse साधु च सद्दृष्ट्यं च साधुवृत्तम् । न शतं अश्वतम् । अश्वतं साधुवृत्तं यस्य स अश्वतसाधुवृत्तः तं तादृशं,

‘To a virtuous (or honest) man of an untarnished fame or reputation.’ निगृहीतकंठैः—Analyse निगृहीतः कंठो यैस्तैः, ‘Arresting the throat.’ महर्षिसुतोः—Analyse महर्षिश्च सुतो महर्षिः तस्य सुतः तस्य तादृशस्य, ‘Of the son of a great sage.’ In the Rāmāyana (अयोध्याकाण्ड) cantos 63rd—64th), this शूनि whom the king Das’aratha shot with an arrow is called शूनिस्तुतः and also a ऋषि (canto 63rd verse 48. Canto 64th verses 47–50). The epithets शूनि, ऋषि &c. are also given to his father, a वैश्य by caste, in the same book of the Rāmāyana (canto 64th verses 11, 19, 20, 28, 55 &c.). When the king Das’aratha saw these recluses for the first time he took them for Munis from their outward forms and as they were living in a hut on the banks of the Tamasā in a forest and were actually leading the life of a Muni. Properly speaking they were neither Munis nor Maharshis, because one of them was a वैश्य by caste and his wife was a शूद्रा. And a son born of these falls in the class of an अपस्तद or base-born. In one of the verses of the Rāmāyana he declares his caste. “ब्रह्महत्याकृतं तापं हृदयादपनीयताम् । न द्विजातिरहं राजन् मां शूरे मनसो व्यथयाम् ॥१०॥ शूद्रायामस्मि वैश्येन जातो नरवराधिप । इतीव वदतः कृष्णाद्बाणामिहतमर्मणा ॥ ११ ॥ See Manu, X. 10. “विप्रस्य त्रिषु वर्णेषु नृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः । वैश्यस्य वर्णे वैकस्मिन्वदेत्तेऽपस्तदाः स्मृताः ॥ १० ॥ ” ‘Children of a Brāhmaṇa by (women of) the three (lower) castes, of a Kshatriya by (wives of) the two lower castes and of a Vais’ya by (a wife of) the one caste (below him) are all six called base-born (अपस्तद).’ There are three classes of the Rishis or singers of sacred hymns viz. देवर्षिः, ऋषिः and राजर्षिः. But this वैश्य, the father of शूनि, cannot lay claim to any of the above three classes of Rishis; and it appears strange that yet this Buddhist poet is pleased to give him the title of महर्षि. अक्षतसाधुवृत्तं अदृष्टभावं एवं भवान् एवं मा स्म जुगुप्सतां—‘Do not you sensure this royal person, whose nature is not depraved and whose virtuous conduct, is unblemished, in such a way.’ इति निगृहीतकण्ठैः प्राणैः महर्षिसुतोर्वाचः अरुध्यन्त इव—‘The voice of the son of the great sage was choked, as it were, with these words by the vital airs arresting the passage of his throat.’

St. 85. भोज्याः—Construe यमप्रभावः घटितारिणाञ्च भोज्याः सुतः बा-
णायमाणः [सन्] चारुभुजद्वयेन घटं गृहीत्वा बहुमानपानं यमिनं ददत्तं. भोज्याः सुतः—
Expl.—भोजस्य गोत्रापत्यं श्री भोजी तस्याः भोज्याः सुतः, ‘The son of the
princess of the Bhojas,’ viz. Indumati’s son. The word is
generally written as भोजी, भोजा and भोज्या meaning, ‘the
princess of the Bhojas.’ We prefer भोज्यासुतः the reading given

by Telugu codices, written on Tāla-leaves. But we have accepted the reading of our Mss. C. D. Fr. supported by the Calcutta edition as well as the Sinhalese edition of Prin. Dharmārāma. Some scholars accept भोजी in the sense of "earth मृद् or मृत्तिका" and construe भोज्या: with चटं गृहीत्वा 'having taken the jar made of earth.' But in such a construction छतः cannot independently stand in the verse. भोजो or भोज्या otherwise called इन्दुमती was the wife of Aja. After giving birth to her distinguished son दशरथ (the father of Rāma), she, while in a summer grove with her husband, dropped down dead by the touch of a garland of celestial flowers. चारुभुजद्वयेन—Analyse भुजयोः द्वयं भुजद्वयम् । चारु च तद् भुजद्वयं च चारुभुजद्वयं तेन तादृशेन, 'With his elegant pair of hands.' वदितारिनाम्—Analyse वदितः अरेर्नामो येन स तादृशः, 'One who has brought about the destruction of his enemies.' बाष्पायमाणः—'Shedding tears.' Denominative present participle derived from बाष्पायते. बहुमानपात्रं—Analyse बहुधासौ मानत्र बहुमानः । बहुमानस्य पात्रं बहुमानपात्रं, 'A receptacle of the highest honour or respect.' यमप्रभावः—Analyse यमस्यैव प्रभावो यस्य सः, 'One having a power like that of Yama, the god of death.' यमिनं—'A sage who has subdued his senses.' यमप्रभावः वदितारिनाम् भोज्याः छतः चारुभुजद्वयेन चटं गृहीत्वा—'With his power equal to that of the god of death, the son of the princess of the Bhojas, who had brought about the destruction of his enemies, took up the jar with his elegant pair of hands.' बाष्पायमाणः [सन्] बहुमानपात्रं यमिनं ददर्श—'And saw with streaming eyes the sage who had subdued his senses and who had been a receptacle of the highest honour.'

St. 86. पापं—Construe विधातुस्तुल्येऽपि पापं विधाय सतां पुरोगः [स राजा] सत्यापयामास । ततो यतिं चातयतोऽस्य देहं क्रोधानलेन सयो न ददाह. विधातुस्तुल्ये—Analyse विधात्रा तुल्यः विधातुस्तुल्यः तस्मिन्, 'With regard to him equal in power with Creator.' सत्यापयामास—'Declared the truth,' 'Declared as true.' Denominative Perfect 3rd per. sing. from सत्यापयति, (सत्यमाचष्टे करोति वा). Cf. Pāṇi. III. 1. 25. क्रोधानलेन—Analyse क्रोवः एव अनलः क्रोधानलः तेन क्रोधानलेन, 'By the fire of anger,' 'By the fire (fury) of wrath.' सतां पुरोगः—'A leader of the virtuous.' पापं विधाय—'Having committed (or perpetrated) a heinous crime (or offence).' विधातुस्तुल्येऽपि पापं विधाय सतां पुरोगः सत्यापयामास—'Even offending him, whose power was equal to that of the Creator, the leader of the virtuous declared the truth.' ततो यतिं चातयतोऽस्य देहं क्रोधानलेन सयो न ददाह—'For this reason, the sage did

not, at the moment (or instantly), burn his body who caused the death of the ascetic, by the fire of his wrath.'

St. 87. दयावुयातः—Construe तनयस्य नाशं श्रुत्वा दयावुयातः स वशी महर्षिः शुद्धः आत्मशोकः [तन्] देशस्तुतसद्गुणाय [तस्मै रात्रे] विश्वभुजं विश्वं आपं दिदेश-
दयावुयातः—Analyse दयावुयातः दयावुयातः, 'Led by mercy.' 'Moved by the feeling of pity.' आत्मशोकः—Analyse आत्मो गृहीतः शोको येन स आत्मशोकः, 'Stopping his grief.' देशस्तुत—Analyse देशेषु स्तुता-
सद्गुणाः यस्य तस्मै यथोक्ताय, 'Whose meritorious actions (or merits) have been sung in all countries.' विश्वं, Expl.—विश्वतीति विश्वः तं तादृशं, 'Entering in.' 'Piercing.' 'Penetrating in.' 'Pervading in.' 'To sit or settle down on.' 'Cf. Pāṇi. III. 1. 135. " ह्युपचक्षाग्रीकरः कः " 'After a verb ending in a consonant but preceded by इ, उ, कृ (short or long), and after the verbs ज्ञा 'to know,' प्री 'to please,' and कृ 'to scatter,' comes the affix क (अ).' विश्वभुजं—Analyse विश्वं भुजतीति विश्वभुजं तं विश्वभुजं, 'Eating all things.' 'Consuming everything.' तनयस्य नाशं श्रुत्वा स वशी महर्षिः देशस्तुतसद्गुणाय विश्वं विश्वभुजं आपं दिदेश—
'Hearing the death of his son that self-controlled great sage though merciful often arresting his grief, pronounced an all-pervading curse, consuming everything, on him whose merits have been sung in every country.'

St. 88. वनजं—Construe नृपतिः वनजकुसुमधारिणीं हरिनखपातविपाटि-
चोत्तुगण्डां [अत एव] अलङ्घ्यां मृगव्यभूमिं श्रियमिव चिरमनुभूय गृहोन्मुखो बभूवः
वनजं—Analyse वने जातानि वनजानि । वनजानि च तानि कुसुमानि च वनजकुसुमानि आरप्यपुष्पाणि । धारयतीति धारिणी । वनजकुसुमानां धारिणी वनज-
कुसुमधारिणी तां तादृशीं, 'Bearing wild flowers on its surface.' When applied to a hunting forest or मृगव्यभूमि. But when applied to the goddess of Royal Fortune or श्री, the compound may be analysed as, वने जले जातानि वनजानि । वनजानि च तानि कुसुमानि च वनजकुसुमानि अन्वो-
जपुष्पाणि । कमलानीति यावत् । तानि धारयतीति तां तथोक्तां श्रियं, 'Holding (in her hand) lotus flowers.' अलङ्घ्यां, Expl.—लङ्घितुमशक्यां अलङ्घ्यां
'Difficult to be crossed.' 'Impassable.' हरिनखं—Analyse हरेः केसरिणः नखानां पातैः विपाटिताः उत्तुगण्डाः यस्यां सा तां तादृशीं, 'In which the spacious temples of wild elephants were torn by the strokes of the nails of lions.' As applied to श्री, Hari means, 'Vishnu,' and गण्ड means, 'broad forehead.' मृगव्यभूमिं—Analyse मृगव्यस्य भूमिः मृगव्यभूमिः तां मृगव्यभूमिं, 'A hunting forest.' गृहोन्मुखः—Analyse गृहं उन्मुखः गृहोन्मुखः, 'Wishing to go to his palace.' The metre of this and the next two verses is पुष्पिताम्रा, which is thus defined:—

“अयुजि नयुगरेकतो यकारो युजि तु नजौ जग्गाश्च पुष्पिताद्या.” The gaṇas in the odd lines are न न र य and in the even न ज ज र and a long syllable. वृषतिः वनजकुसुमचारिणीं मृगव्यभूर्नि त्रियमिव चिरमनुभूय वृहोन्मुक्तौ बद्ध—‘The king set out for his palace after having long enjoyed, like the goddess of Royal Fortune, the impassable hunting forest, abounding in wild flowers, the spacious temples of elephants in which have been torn by the nail strokes of lions.’

St. 89. अथ—Construe अथ स [दक्षरथः] विषमपादगोपितार्थं जगदुपयोग-विशुक्लभूरिषातुं बहुतुहिननिपातदोषदुष्टं कुक्वेः प्रबन्धमिव गिरिमरुदः विषमपादगोपितार्थ—Analyse विषमाः दुर्गमाः पादाः प्रत्यन्तपर्वतास्तैर्गोपिता रक्षिताः सर्वेसाधारणैरप्राप्याः कृताः अर्था वजादयो येन स तं तादृशं, ‘The treasures of precious stones &c, in which have been made inaccessible (to people in general) on account of its adjacent rugged hills.’ As applied to poetic composition or प्रबन्ध, the compound may be analysed thus—विषमः म्यूनाभिकाक्षरकृतः पादः श्लोकचतुर्थांशः तत्र गोपितः स्वसंकेत-समासाभिव्याप्रतीतादिपदप्रयोगवशादस्फुटोऽर्थः श्लोकात्पर्याऽर्थो यस्मिन् तं तादृशं, ‘The gist of the verse in which has been intentionally concealed and often rendered obscure by employing one’s own convention and also a string of unintelligible compound words and other obscure words in a foot made of more or less syllables.’ जगदुपयोग-विशुक्लभूरिषातुं—Analyse जगतः उपयोगः तस्मात् विशुक्लाः भूरिषातवः भैरवमनः-शिकादयो यस्य तं तादृशं, ‘The metallic substances in which are hidden away from the utility of the world (in general)’. As applied to प्रबन्ध, the compound may be analysed in the following way:—जगदुपयोगविशुक्लाः महाकविभिः काव्यान्तरेऽप्रयुक्ताः वातवो भूवादयः शब्दकाव्यप्रसिद्धा यस्मिन् तं तथोक्तं, ‘The various roots in which differ from those in general use in the works of well known writers.’ बहुतुहिननिपात-दोषदुष्टं—Analyse बहु च तत् तुहिनं च बहुतुहिनं तस्य निपाताः तेषां दोषेण दुष्टः तं तादृशं, ‘Worth avoiding on account of the natural defect or noxious quality of a constant snow fall in large quantities.’ As applied to प्रबन्ध, it may be analysed thus:—तु, हि, न, इत्यादयो ये बहवो निपातशब्दास्तेषां दोषेण च दुष्टं, ‘Vitiating by the fault of constantly employing particles or indeclinables such as तु, हि, न &c, in a Kāvya.’ Mark the well known plays upon words in the stanza. अथ स विषमपाद-गोपितार्थं गिरिं कुक्वेः प्रबन्धमिव अरुदः—‘Like the composition of a bad poet, the king then left the mountain, the treasures of precious stones &c. in which have been made inaccessible (to people in general) on account of its adjacent rugged hills, the metallic substances in which have been hidden away from the general

utility of the world and which had become worth avoiding on account of the natural defect (or noxious quality) of a constant snow fall in large quantities. '

St. 90. सपदि—Construe नृपो दिशि सपदि निबद्धश्रियोषं परमविनीत-
मनोज्ञनागवृन्दं मणिगणमण्डितकान्तं स्वकीयं पुरं जलधिमिव आससाद. निबद्धश्रि-
योषं—Analyse श्रियासौ घोषश्च श्रियोषः । निबद्धो श्रियोषो यस्मिन् तत्तादृशं,
' Enveloped in loud roars or thundering noise. ' परमविनीतमनोज्ञ-
नागवृन्दं—Analyse परमाः श्रेष्ठाः विनीताः सुशिक्षिताः । अथ वा । परमधिकं
विनीताः सुशिक्षिताः मनोज्ञाः मनोरमाश्च ये नागाः इस्तिनः तेषां वृन्दानि
कुलानि यस्मिन् तत् तादृशं, 'In which there were herds of highly trained
and beautiful elephants. ' When applied to the ocean or जलधि,
the compound may be analysed as:—परमविभिः दिव्यपक्षिभिः नीतं मनोज्ञं
मनोहरं नागवृन्दं सर्पसमूहो यस्मिन् यस्माद्वा तत्तादृशं, ' A collection of
beautiful serpents from which has been taken away by celestial
birds. ' (or) ' A collection of beautiful serpents to which has
been brought by celestial birds. ' मणिगणमण्डितकान्तं—Analyse
मणीनां गणाः तैः मण्डितं अत एव कान्तं सुन्दरं, ' Decorated by collections of
jewels arranged in an ornamental fashion. ' When applied to
जलधि, it may be analysed as:—मणिगणमण्डितेन मौक्तिकसमूहविवर्णजेन
कान्तः जलप्रान्तप्रदेशः यस्मिन् तत्तादृशं, ' The watery regions in which are
illuminated by ornaments of multitudes of pearls. ' नृपः दिशि निबद्ध-
श्रियोषं जलधिमिव स्वकीयं पुरं सपदि आससाद—' The king instantly came
down to his capital, which was like the ocean enveloped in loud
roars reaching as far as quarters, in which there were herds of
highly trained and beautiful elephants and which was decorated
by collections of jewels arranged in an ornamental fashion
(in the shops). '

CANTO II.

St. 1. रावणेन—Construe दावाग्निजेजसा रावणेन रणे भग्नाः देवाः पुरस्कृत-
पुरन्दराः [सन्तः] जगत्पतिं द्रुं जम्बुः. Cf. Ku. II. “तस्मिन्विप्रकृताः काले तारकेण
दिवौकसः। दुरासाहं पुरोचाय चाम स्वायंभुवं ययुः॥” रावण—The demon king of
Lanka or Ceylon, from which he expelled his half brother Kubera.
He was the son of विभवस्, by his wife निकषा, daughter of the
Rākshasa सुमालिन्. He was half brother of Kubera and grandson
of the Rishi पुलस्त्य; and as Kubera is the king of Yakshas, Rāvaṇa
is a king of demons called Rākshasas. Pulastya is said to be the
progenitor, not only of Rāvaṇa, but of the whole race of
Rākshasas. He had ten heads and twenty arms and also four legs
in infancy, and had the power of assuming any form at will.
In his attempt to propitiate ब्रह्मन् he is said to have cut off all his
heads but one, when the deity was pleased. He was the most
powerful king of his day. Even the gods yielded to his power
and were almost enslaved by him. He once attempted to uproot
the Kailāsa mountain but S'iva pressed it down and crushed
the demon's hand under it; from this calamity he was relieved
only by propitiating that deity. His character is described as
libidinous and cruel. In consequence of his having abducted S'itā,
Rāma invaded Lanka' and killed him in fight. दावाग्निजेजसा—
Analyse दावस्य अग्निः दावाग्निः । दावाग्नेरिव तेजो यस्य स दावाग्निजेजाः तेन,
'Possessing the lustrous power like that of the forest fire.' जगत्पति-
Analyse जगतां पतिः जगत्पतिः तं तादृशं, 'To the lord of (three)
worlds.' पुरस्कृतपुरन्दराः—Analyse पुरस्कृतः पुरन्दरो येस्ते, 'Having their
front led by the town-splitting god,' (i. e. Indra). पुरन्दरः—
Analyse पुरं दारयतीति, 'Town-splitter.' 'Fortress destroyer.' An
epithet of Indra as breaking cities into fragments with his
thunderbolt. The metre of this canto is अनुष्टुप् (also called श्लोक).
Definition:—“श्लोके षडं गुरु त्रेषु सर्वत्र लघु पञ्चमम् । द्विचतुःपादयोर्द्वैत्यं सप्तमं
दीर्घमन्ययोः” . In this metre each verse must consist of eight
syllables with the following restrictions:—That the fifth syllable of
each verse be short; that the sixth syllable of each verse be long;
and that the seventh be alternately long and short. रावणेन रणे भग्नाः
देवाः जगत्पतिं द्रुं जम्बुः—'Overthrown in the battle by Rāvaṇa, who

had a lustrous power like that of the forest-fire, the gods set out to see the Lord of the worlds, requesting Indra to take their lead' (*lit.* placing Indra in front of them).

St. 2. निजदेहं—Construe निजंदहभराक्रान्तनागनिवासरंहसा गतागतपयो-
राशिपातालतलमास्थितं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्धुरिति पूर्वेणान्वयः]. गतागतं—Analyse
पयसां राशिः पयोराशिः । गतागतश्चासौ पयोराशिश्च गतागतपयोराशिः तस्य पाताल-
तले गतागतपयोराशिपातालतले, 'To him who has made his abode in the
lower region (*lit.* surface) of the nether world situated below
the ocean, the waters whereof were made to ebb and flow.'
निजदेहं—Analyse निजश्चासौ देहश्च निजदेहः विष्णोः शरीरं तस्य भरेण आक्रान्तो
यो नागः तस्य निवासस्य रंहः जवस्तेन, 'By the impetuous force of the
hard breathings of the great serpent labouring under the weight
of his (Vishnu's) own body.' This and the following seven
verses form a कुलक which is thus defined:—" द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं
त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकम् । कलापकं चतुर्भिः स्यात् तदूर्ध्वं कुलकं स्मृतम्. "

St. 3. आसीनं—Construe तत्क्षणत्यक्निद्रातिबद्धरागायतेक्षणं [अत एव]
सस्तमौलिमाल्यविभूषणं भोगिनि आसीनं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्धुरिति पूर्वेण सम्बन्धः].
सस्तमौलिं—Analyse सस्तानि च तानि मौलिर्माल्यानि च सस्तमौलिमाल्यानि तान्येव
विभूषणं यस्य स तं तादृशं, 'Whose ornaments of garlands were slipped
off from the crown of his head.' तत्क्षणं—Analyse तत्क्षणमेव त्वक्का
निद्रायाः आतिरापद् तथा बद्धरागं आयतेक्षणं यस्य स तं तादृशं, 'Who, at that
moment, had shaken off the dullness of sleep and so had his long
eyes red.' भोगिनि आसीनं तं द्रष्टुं जग्धुः—'Him who was lying on the
serpent, whose ornament of garlands had slipped off from the
crown of his head and who at that moment had shaken off the
dullness of sleep and so had his long eyes red.'

St. 4. भुजङ्गं—Construe अम्भोनिधिच्छेदे भुजङ्गपृथुकास्दमातङ्गमकराभयं
युद्धं नृपलीलया पश्यन्तं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्धुरिति पूर्वेणान्वयः]. भुजङ्गं—Analyse
भुजङ्गानां पृथुकास्तैरास्दो मातङ्गमकराणां आश्रयो यस्मिन् तत् तादृशं युद्धं, 'A
conflict in which the asylum of marine monsters was marched on
with overpowering energy by young ones of large serpents.' These
young ones and the large serpents were the followers of S'esha,
and they had driven out from the conflict these marine monsters.
मातङ्गमकर m.—'A kind of marine monster; probably a monstrous
crocodile.' अम्भोनिधिच्छेदे—Analyse अम्भसां निधिः अम्भोनिधिः तस्य छेदः
तस्मिन्, 'In a portion of the ocean.' 'In a certain part of the
ocean.' नृपलीलया—Analyse नृपाणां लीला नृपलीला तथा नृपलीलया, 'Out of
a kingly sport.' अम्भोनिधिच्छेदे नृपलीलया युद्धं पश्यन्तं—'In one part of
the ocean, beholding in a kingly amusive spirit, a conflict, in

which the asylum of marine monsters was marched on with overpowering (martial) energy by young ones of large serpents,—

St. 5. भोगि°—Construe भोगिभोगासनकोमो मान्दिति भक्त्या आनत-
 क्षरीरेण गरुडमता द्युरतः सेव्यमानं [जगत्पतिं द्रष्टुं जम्बुद्वारिणि पूर्वण सन्मन्वः]. भोगि°—
 Analyse भोगिः केषस्य भोगः आभोगः । क्षरीरमिति यावत् । स एव आसनं सिंहा-
 सनं तस्य कोमः, 'An agitation of the seat (or throne) made up of
 the body of the serpent केष.' Cf. R. X. 7. " भोगिभोगासनासीनं ददृशुस्तं
 दिवौकसः." द्युरतः ind.—' At a long distance.' ' From a respectable
 distance.' आनतक्षरीरेण—Analyse आनतं क्षरीरं यस्य स तेन तादृशेन, 'By
 him who has bent down his body ' (i. e. head). भक्त्या—"Through
 ardent devotion.' गरुडान् m.—' Garuda.' Cf. R. X. 13. " उपस्थितं
 प्राञ्जलिना विनीतेन गरुडमता." A mythical bird or vulture, half-man,
 half-bird on which Vishnu rides. He is the king of birds and
 descended from Kas'yapa and Vinatā, one of the daughters of
 Daksha. He is the great enemy of serpents, having inherited
 his hatred from his mother, who had quarrelled with her co-
 wife and superior, Kadru, the mother of serpents. His lustre
 was so brilliant that soon after his birth the gods mistook him
 for Agni and worshipped him. He is represented as having the
 head, wings, talons, and beak of an eagle, and the body and limbs
 of a man. His face is white, his wings red, and his body golden.
 He had a son named Sanpa'ti, and his wife was Unnati or
 Vina'yaka'. According to the Maha'bha'rata, his parents gave
 him liberty to devour bad men, but he was not to touch
 Brāhmaṇas. Once, however, he swallowed a Brāhamaṇa and his
 wife, but the Brāhamaṇa so burnt his throat that he was glad to
 disgorge them both. Garuda is said to have stolen the Amṛita
 from the gods in order to purchase with it the freedom of his
 mother from Kadru. Indra discovered the theft and fought a
 fierce battle with Garuda. The Amṛita was recovered, but Indra
 was worsted in the fight, and his thunderbolt was smashed.
 भक्त्यानतक्षरीरेण गरुडमता द्युरतः सेव्यमानं—' Him who was attended on
 by Garuda who had bent down his head through ardent devotion
 and was standing at a respectable distance, thinking that there
 should arise no disturbance to the throne made up of the body
 of the serpent S'esha,'—

St. 6. अर्कैरक्षिम°—Construe अर्कैरक्षिमयेन फतालतलमास्थितं प्रीत्या
 उदमीडुलतुषारांश्च व्यापारितेक्षणं [जगत्पतिं द्रष्टुं जम्बुद्वारिणि पूर्वणांन्वयः]. अर्क-

रश्मिभयेन—Analyse अर्कस्य रश्मयः अर्करश्मयः तेभ्यो भयं तेन, 'As if through fear of the solar rays.' पाताळतलं—Analyse पाताळस्य तलं पाताळतलं तत्र आस्थितः तं तादृशं, 'Living in the lower part of the nether world.' लक्ष्मीमुखतुषारांशौ—Analyse लक्ष्म्याः मुखं लक्ष्मीमुखं तदेव तुषारांशुः शीतांशुः चन्द्रः तस्मिन्, 'On the moon-like face of Lakshmi.' व्यापारितेक्षणं—Analyse व्यापारितं ईक्षणं येन स व्यापारितेक्षणः तं तादृशं, 'Who had directed his eyes towards.' प्रीत्या लक्ष्मीमुखतुषारांशौ व्यापारितेक्षणं—'Him who had taken his abode in the lower part of the nether world as if through fear of being scorched by the sun's rays and who had directed his eyes, through affection towards the moon-like face of Lakshmi,'—

St. 7. स्वमुखे—Construe स्वमुखे सञ्चरद्देः पद्मायाः अङ्गुविन्यस्तपार्णिना पादपद्मेन नाभिमण्डलं स्पृशन्तं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्गुरिति पूर्वेण सम्बन्धः]. स्वमुखे—Analyse स्वस्य मुखं स्वमुखं तस्मिन्, 'Towards his own face.' सञ्चरद्देः—Analyse सचरन्ती दृष्टिर्यस्याः सा तस्याः 'Of her whose sight is directed towards (or moving about).' अङ्गुविन्यस्तपार्णिना—Analyse अङ्गु विन्यस्तः पार्णिर्यस्य तेन, 'The heels whereof were laid on her lap.' Cf. R. X. 8. "अङ्गे निक्षिप्तचरणमास्तीर्णकरपङ्कजे." पादपद्मेन—Analyse पादः पद्मिव पादपद्मे तेन पादपद्मेन, 'By his lotus-like foot.' नाभिमण्डलं—Analyse नाभिमण्डलं नाभिमण्डलं, 'The circle of her navel.' स्वमुखे सञ्चरद्देः पद्मायाः नाभिमण्डलं पादपद्मेन स्पृशन्तं—'Him who was touching the circle of the navel of Lakshmi whose eyes were directed to his face with his lotus-like feet, the heels whereof were laid on her lap,'—

St. 8. सव्यापसव्यं—Construe तद्वयस्यचन्द्रार्कविन्ध्यशैलमिव उच्छिर्त्त सव्यापसव्यभागस्थपाञ्चजन्यसुदर्शनं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्गुरिति पूर्वैर्गान्धवः]. सव्यापसव्यभागस्थपाञ्चजन्यसुदर्शनम्—Analyse सव्यश्च अपसव्यश्च सव्यापसव्यौ तौ च भागौ च सव्यापसव्यभागौ तयोः स्थितौ पाञ्चजन्यसुदर्शनौ यस्य स तं तादृशं, 'On the right and left sides of him were laid the Panchajanya (conch) and the Sudars'ana weapon.' तद्वयस्यचन्द्रार्कविन्ध्यशैलं—Analyse तद्वये स्थितौ चन्द्रार्कौ यस्य स तादृशः विन्ध्यशैलः तमिव, 'Like the Vindhya mountain on both the sides of which were the sun and the moon.' विन्ध्य m.—The mountains which stretch across India, and divide what Manu calls the Madhyades'a or middle-land, the land of the Hindus, from the south, that is, they divide Hindusthāna from Deccan. For further particulars see our note on Agastya canto IV. 59. Translate :—'Him who had the Panchajanya and Sudars'ana on the right and left sides of him and so appeared raised up like the Vindhya mountain on both the sides of which are the sun and the moon,'—

St. 9. पुरुषं—Construe पुरुषं नत्वा पुरुहुताया स्कन्धशक्तिः गीर्वाणसंहतिः सनातनं इति युतां गिरं ऊचे. पुरुहुताया—Analyse पुरुहुतः आपो वत्साः सा, 'Beginning with Indra.' गीर्वाणसंहतिः—Analyse गीर्वाणानां अमराणां संहतिः समूहः, 'The multitude of the gods.' सनातनं पुरुषं—'To the Eternal Being.' स्कन्धशक्तिः—Analyse स्कन्धा शक्तिर्यस्याः, 'With power paralyzed.' इति युतां—Analyse इतिभिर्युता इति युता तां तादृशीं, 'Full of praise.' स्कन्धशक्तिः गीर्वाणसंहतिः इति युतां गिरं ऊचे—'The multitude of gods headed by Indra with paralyzed power, bowed down to the Eternal Being and addressed a speech (to him) full of praise.'

St. 10. समुद्रमथने—Construe समुद्रमथने यस्य चमन्मन्दरखण्डिताः प्रदीप्ताः गदकोटयः ताराः इव दिक्षो वसुः. समुद्रमथने—Analyse समुद्रस्य मथनं समुद्रमथनं तस्मिन्, 'At the time of the churning of the ocean.' 'In the process of the ocean being churned.' चमन्मन्दरखण्डिताः—Analyse चमन् चासौ मन्दरश्च चमन्मन्दरः तेन खण्डिताः चमन्मन्दरखण्डिताः, 'Broken into pieces by the Mandara mountain in motion.' Mandara is the name of a sacred mountain, the residence of various deities; it served the gods and Asuras (demons) for a churning stick at the churning of the ocean for the recovery of the Amrita and thirteen other precious things, lost during the deluge; Vishnu is fabled to have become incarnate in the form of a Kūrma or tortoise for the purpose of sustaining this mountain on his back, the serpent Vāsuki serving as a rope with which to whirl it round. Cf. महाभारत, आदिपर्व. 1112 &c. प्रदीप्तांगदकोटयः—Analyse अङ्गदानां कोटयः अंगदकोटयः। प्रदीप्ताश्च ताः अंगदकोटयश्च प्रदीप्तांगदकोटयः, 'The points of अङ्गद (arm-let) were blazing with light or the points of blazing arm-lets.' समुद्रमथने यस्य प्रदीप्तांगदकोटयः ताराः इव दिक्षो वसुः—'At the time of churning the ocean, the points of his blazing arm-lets being broken into pieces by the Mandara in motion scattered over the quarters like stars.'

St. 11. येन—Construe दुर्वारवीर्येण येन सागराम्बरचन्द्रमाः पातालपालानां यशःपिण्डमिव शङ्खं च उद्धृतम्. दुर्वारवीर्येण—Analyse वारयितुं दुष्करं दुर्वारं। दुर्वारं वीर्यं यस्य स तेन तथोक्तेन, 'By him whose valour cannot be repressed,' 'of an irresistible valour (or power).' सागराम्बरचन्द्रमाः—Analyse सागरः एव अम्बरं तस्मिन् चन्द्रमाः, 'The moon in the sky in the form of the ocean.' The conch is one of the fourteen jewels that came out in the process of the churning of the ocean. They are:—रुक्मिणीः कौस्तुभपारिजातकच्छरा धन्वन्तरिश्चन्द्रमा गावः कामदुघाः सुरेश्वरगजो रत्नादि-देवमन्त्राः। अश्वः सप्तसुखो विषं हरिश्चतुः शङ्खोऽमृतं चाङ्घ्रिरेतानि च चतुर्दश प्रतिदिनं

कुरुः सदा मङ्गलम् ॥ पातालपालानां—Analyse पातालानां पांताः तेषां तयोक्तानां, 'Of the guardians of the Pātālas.' पाताल *n.*—One of the seven regions under the earth and the abode of the Nāgas or serpents and demons. The seven regions are enumerated as follows:—अतल, वितल, सुतल, रसातल, तलातल, महातल, and पाताल; but पाताल is sometimes used as a general name for all : according to महाभारत, पाताल is also a town in the world of the serpent-race. कंख *m. n.*—'The conch.' यक्षःपिण्ड *m. n.*—Analyse यक्षसः पिण्डं यक्षःपिण्डं, 'Like a round ball of fame.' दुर्वादीर्येण येन पातालपालानां यक्षःपिण्डमिव कंखं कुरुतम्—'By him of an irresistible valour was brought out the conch which served as the moon in the sky in the form of the ocean, as if it were a round ball of the fame of the guardians of the nether regions.'

St. 12. यं—Construe असह्यसंसकचन्द्रादित्यांगदभिर्यं सगराहारांकवक्षसं यं देवाः त्रिविक्रमे नेष्टुः असह्यं—Analyse असह्ये संसको यौ चन्द्रादित्यौ ताभ्यां अंगदयोः भीर्यस्य स असह्यसंसकचन्द्रादित्यांगदभीः तं तादृशं, 'Having a splendour of arm-lets made of the sun and the moon stuck close to his pair of shoulders.' त्रिविक्रम *n.*—'The three steps or strides (of Vishṇu).' त्रिविक्रमः—A name of Vishṇu used in the *Rig-veda*, and referring to three steps or paces which he is represented as taking. These steps, according to the opinion of a commentator, are "the three periods of the sun's course,—his rising, culminating and setting." An old commentator says, "Vishṇu stepped by separate strides over the whole universe. In three places he planted his step, one step on the earth, a second in the atmosphere, and a third in the sky, in the successive forms of Agni, Vāyu, and Sūrya." The great commentator Śāyaṇa, a comparatively modern writer, understands these steps as being the three steps of Vishṇu in the Vāmana or dwarf incarnation, and no doubt they were the origin of this fiction. "In the Treatā-yuga, or second age, the Daitya king Bali had, by his devotions and austerities, acquired the dominion of the three worlds, and the gods were shorn of their power and dignity. To remedy this, Vishṇu was born as a diminutive son of Kaś'yaṇa and Aditi. The dwarf appeared before Bali, and begged of him as much land as he could step over in three paces. The generous monarch complied with the request. Vishṇu took two strides over heaven and earth; but respecting the virtues of Bali, he then stopped leaving the dominion of Pātāla, or the infernal regions, to Bali."

ताराहारांकवक्षसं—Analyse ताराणां ये हाराः तेषां अंकौ वक्षसि यस्य स ताराहारांक-
वक्षाः तं तादृशं, 'Having on his breast a mark of the starry garlands.'
देवाः ताराहारांकवक्षसं तं त्रिविक्रमे नेयुः—'The gods bowed down to him
who had a mark of the starry garlands on his breast and had
(also) the splendour of arm-lets made of the sun and the moon
stuck close to his pair of shoulders, for his three strides.'

St. 13. मन्थवात°—Construe मन्थवातश्चमन्मेघनक्षत्रादित्यमण्डलं व्योमापि
येन पुरा सह सिन्धुना निर्मथितम्. मन्थवातश्चमन्मेघनक्षत्रादित्यमण्डलं—Analyse
मेघाश्च नक्षत्राणि च आदित्यमण्डलं च एतेषां समाहारः मेघनक्षत्रादित्यमण्ड-
लम् । मन्थवातवत् चमत् मेघनक्षत्रादित्यमण्डलं यस्मिन्तद् मन्थवातश्चमन्मेघनक्षत्रादि-
त्यमण्डलम्, 'Having the orb of the sun, constellations and clouds
whirling round like the whirl-wind.' पुरा सह सिन्धुना येन व्योम
निर्मथितम्—'In times of yore, even the heavenly vault, with its orb
of the sun, constellations and clouds whirling round like the
whirl-wind, was stirred about by him.'

St. 14. नाभि°—Construe मायाशयालुना येन भीमौ नाभिपद्मस्युभौ मधुकै-
टभौ कीटवत् पाणिभिः पादितौ कामं. मायाशयालुना—Analyse मायया शयालुः
मायाशयालुः तेन, 'By the Being dozing in an imaginary slothfulness.'
नाभिपद्मस्युभौ—Analyse नाभिः पद्ममिव नाभिपद्मं तत् स्युसतः इति नाभिपद्मस्युभौ,
'Trying to seize the navel-lotus (i. e. the lotus-like navel).' मधु-
कैटभौ—Analyse मधुश्च कैटभश्च मधुकैटभौ, 'The names of Asuras slain
by Vishṇu.' मधु-कैटभ *m.* Were two horrible demons, who, accor-
ding to the महाभारत and the Purāṇas, sprang from the ear of
Vishṇu while he was asleep at the end of a Kalpa, and were
about to kill Brāhmā, who was lying on the lotus springing from
Vishṇu's navel. Vishṇu killed them, and hence he obtained the
names of कैटभजित् and मधुसूदन. The Mārkaṇḍeya Purāṇa attributes
the death of Kaiṭabha to उमा, and she bears the title of
Kaiṭabhā. The Harivans'a states that the earth received its
name of Medinī from the marrow (*medas*) of these demons.
In one passage it says that their bodies, being thrown into the
sea, produced an immense quantity of marrow or fat, which
Nārāyaṇa used in forming the earth. In another place it says
that the Medas quite covered the earth, and so gave it the name
of Medinī. This is another of the many etymological inventions.
येन भीमौ मधुकैटभौ कीटवत् पाणिभिः पादितौ कामं—'The formidable
demons Madhu and Kaiṭabha trying to seize his navel-lotus
were torn to pieces with his hands agreeably to his desire (कामं),

like insects, by that Supreme Being, dozing in an imaginary slothfulness.'

St. 15. सर्व—Construe सर्व लोकत्रयं संहृत्य ज्ञयनं गतो यश्च उद्यौ साम्प्रभूतः सलिलस्कन्धः इव दृश्यते. *Of. R. XIII. 6. "संहृत्य लोकान्पुरुषोऽविष्टेते".* लोकत्रयं—Analyse लोकानां त्रयं लोकत्रयं, 'World-triad.' 'The three worlds' (viz. heaven, earth and the lower regions). सलिलस्कन्धः—Analyse सलिलानां स्कन्धः सलिलस्कन्धः, 'A large body or mass of water, (*lit.* a trunk or avalanche). सर्व लोकत्रयं संहृत्य ज्ञयनं गतो यः उद्यौ सलिलस्कन्धः इव दृश्यते—'After having annihilated (all) the three worlds he took repose and looked like a large body of solidified water in the ocean.'

St. 16. तस्मै—Construe स्मरणमात्रेण तस्यः तमोबुदे सत्त्वमविभित्य त्रैलोक्यं परिरक्षते तस्मै तुभ्यं नमः. स्मरणमात्रेण Expl:—स्मरणमेव स्मरणमात्रं तेन, 'By mere remembering you,' or 'by mere thinking of you.' तमोबुदे—Analyse तमः बुदतीति तमोबुद् तस्मै, 'Dispersing darkness.' 'Dispelling darkness.' तमस् *n.*—'Quality of darkness or ignorance.' 'Mental darkness.' सत्त्व *n.*—The quality of purity or goodness regarded in philosophy as the highest of the three Guṇas which are supposed to constitute the external world, the other two being रजस् and तमस्. The quality of सत्त्व renders a person in whom it predominates chaste, true, honest, wise &c., and a thing pure, clean &c. According to the सांख्य philosophy, nature consists in the equipoise of three Guṇas called सत्त्व, रजस् and तमस्, i. e. goodness, passion and darkness or virtue, foulness and ignorance. सत्त्वमविभित्य त्रैलोक्यं परिरक्षते तस्मै तुभ्यं नमः—'A bow to such a one as you are, who instantly remove the quality of darkness by mere remembering you and preserve the three worlds, having recourse to the quality of सत्त्व.'

St. 17. स्थितिं—Construe स्थितिनिर्माणसंहारभेदयोगेन भेदितः स्पृष्टसत्त्वरजस्तमाः ते योगः त्रिधा समभूत्. स्थितिं—Analyse स्थितिश्च निर्माणं च संहारश्च स्थितिनिर्माणसंहाराः तेषां भेदयोगेन, 'In accordance with the divisions known as or conformably to the divisions known as स्थिति, 'continuance in life,' निर्माण, 'creating or creation' and संहार 'the periodical destruction of the universe at the end of a कल्प.' स्थिति *f.*—In philosophy one of the three states through which the system of created things and every individual being passes, these three states are, उत्पत्तिः, 'arising into being,' स्थितिः, 'continuance in life,' and लयः, 'dissolution.' योग *m.*—Accor-

ding to the Buddhist philosophy 'the union of the individual soul with the universal soul.' Cf. R. X. 16. "नमो विश्वभूते पूर्व विश्वे तदनु विद्यते । अथ विश्वस्य संहर्षे तुभ्यं त्रैधास्थितात्मने ॥ स्पृष्टसत्त्वरजस्तमाः—Analyse सत्त्वं च रजश्च तमश्च सत्त्वरजस्तमांसि । स्पृष्टानि सत्त्वरजस्तमांसि यस्मिन् स स्पृष्टसत्त्वरजस्तमाः, 'To which are concurrent the qualities of सत्त्वं, रजस्, and तमस्.' स्पृष्टसत्त्वरजस्तमाः ते योगः त्रिधा समभूत् 'Made to be divided in accordance with the divisions known as Sthiti, Nirmaṇa and Saṅhāra, thy Yoga, O god, has become (divided) into three parts (or has become threefold) to which are concurrent the qualities of Sattva, Rajas and Tamas.'

St. 18. कुक्षौ—Construe तव कुक्षौ परिभ्रम्य विश्वं पश्यन् विदामभ्यः विश्वामपतिः त्वां त्रैलोक्यभरसासहिं विवेद. विदामभ्यः—'The best of the wise.' 'The foremost of the wise.' त्रैलोक्यभरसासहिं—Analyse त्रयाणां लोकाणां समाहारः त्रैलोक्यं तस्य भरः त्रैलोक्यभरः तस्य सासहिः तै तारणं, 'Able to bear the whole burden of the three worlds.' सासहि *adj.*—'Able to bear much.' तव कुक्षौ परिभ्रम्य—'Having laboured much in thy womb and looking (from there) at this universe, the lord of the people the best of the wise, knew thee to be able to bear the whole burden of the three worlds.'

St. 19. एवं—Construe नाकस्य भोक्तृभिः भक्त्या एवं वृतः गदनाशनः जगन्नेता हरिः हारि हितं वाक्यं जगाद. जगन्नेता—Analyse जगतो नेता जगन्नेता 'The conductor or the master of the world.' "कर्तरि च" Paṇini. II. 2. 16. 'A word ending with a sixth case-affix is not compounded with a word ending with तुच् or अक् when the force of these latter affixes is that of an agent.' (*obs.*) This rule is not very strictly observed in classical literature. Cf. "घटानां निर्मातृभिश्चवनविधातुश्च कलहः" गदनाशनः—Analyse गदस्य नाशनः गदनाशनः, 'Destroying diseases.' 'Destroying sickness or calamities.' हरिर्हारि हितं वाक्यं जगाद—'Praised in this way through ardent devotion by the Svarga-enjoyers, Hari, the master of the world and the destroyer of calamities, delivered a pleasing and sweet address to them.'

St. 20. प्रबलारिबलं—Construe प्रबलारिबलप्राणविक्रियाहेतुहेतयो देवाः देवधृता इव किं नु स्कन्नौजसो जाताः. प्रबलारिं Analyse प्रबलानि अरीणां बलानि तेषां प्राणानां विक्रिया एव हेतुस्तादृशा हेतयो येषां ते, 'Having weapons the unique object of which was to destroy or annihilate the lives of the powerful armies of enemies.' For हेतयः Cf. R. X. 12. "हेति-भिश्चेतनावद्धिः," किं नु—'Whether indeed.' स्कन्नौजसः—Analyse स्कन्नानि औजांसि येषां ते, 'whose bodily strength was gone forever.' 'With their power paralyzed.' देवधृताः—Analyse देवेन धृताः देवधृताः, 'Des-

troysed by fate or destiny.' 'Stricken by destiny.' 'Fate-stricken.'
 देवाः किं इ स्तन्नौजसो जाताः—'Why have the gods, who had weapons, the sole object of which was to destroy the lives of powerful armies of enemies, indeed become deprived of their personal strength, as if, fate-stricken?'

St. 21. इरेः—Construe शोकक्षामा ध्यानारुणा इरेनेत्रपरम्परा परिम्लान-
 रकोत्पलवनभिर्यं किं विभर्ति. Cf. Ku. II. 2. "तेषामाविर्भूतज्ञा परिम्लान-
 खभियाथ। सरसां छत्रपद्मानां प्रातर्दीपितिमानिव ॥" शोकक्षामा—Analyse शोकेन क्षामा
 शोकक्षामा, 'Dried up from grief.' ध्यानारुणा—Analyse ध्यानेन अरुणा
 ध्यानारुणा, 'Red by meditation or reflection.' नेत्रपरम्परा—Analyse
 नेत्राणां परम्परा नेत्रपरम्परा, 'The row of his eyes.' Because Indra is
 called सहस्राक्ष or सहस्रनेत्र. परिम्लानरकोत्पलवनभिर्यं—Analyse रक्ताणि च
 तानि कल्पजानि च रकोत्पलानि। वनस्य श्रीः वनश्रीः। परिम्लानानि रकोत्पलानि यस्याः
 सा परिम्लानरकोत्पला। परिम्लानरकोत्पला चासौ वनश्रीश्च परिम्लानरकोत्पलवनश्रीः
 सा तादृशी, 'The beauty of a forest having its red-lotuses withered.'
 इरेनेत्रपरम्परा परिम्लानरकोत्पलवनभिर्यं किं विभर्ति—'Why does the row of
 Indra's eyes, dried up from grief, and red by serious reflection, bear the beauty
 of a forest the red-lotuses in which have been withered away.'

St. 22. पाशपाणिः—Construe इष्टविग्रहो वनगोचरः पाशपाणिः असौ
 वरुणो वीरोऽपि छद्मः पाशैव केन पीडितः. Cf. Ku. II. 21. "किं चायमरिदुर्वारः
 पाणौ पाशः प्रचेतसः। मंत्रेण हतवीर्यस्य कृणो देन्यमाभितः ॥" पाशपाणिः—
 Analyse पाशः पाणौ यस्य सः, 'One in whose hand there is a noose.'
 'Armed with a noose.' When applied to a wretched fowler,
 पाशपाणि means, 'one armed with a net of strings or cords'.
 'One in whose hand there is a net of strings.' इष्टविग्रहः—
 Analyse इष्टो विग्रहो यस्य सः। अभियतदेहभृदिति यावत्। 'One who
 assumes a form at will.' When applied to a wretched fowler
 इष्टविग्रहः means, 'catching a bird.' (वि *m. f.* a bird) which he
 thinks acceptable, or which is dear to him (अभीष्टपक्षिग्राही).
 वनगोचरः—Analyse गावः चरन्त्यस्मिन्निति गोचरः। वनं जलं गोचरः प्रदेशो यस्य
 सः। जलप्रदेशवर्ती, 'One who has water for his abode.' 'Living in a
 watery abode.' When applied to a wretched fowler, वनगोचरः
 means, 'wandering in a forest,' 'a forest roamer' (अरण्यचारी).
 वरुण *m.*—The universal encompasser, the all-embracer. One of
 the oldest of the Vedic deities, a personification of the all-inves-
 ting sky, the maker and up-holder of heaven and earth. As such
 he is king of the universe; king of gods and men, possessor of
 illimitable knowledge, the supreme deity to whom especial hon-
 our is due. He is often associated with Mitra, he being the ruler

of the night and Mitra of the day; but his name frequently occurs alone, that of Mitra only seldom. In later times he was chief among the lower celestial deities called A'dityas, and later still he became a sort of Neptune, a god of the seas and rivers, who rides upon the Makara. This character he still retains. His sign is a fish. He is regent of the west quarter and one of the Nakshatras or lunar mansions. According to the Mahābhārata he was son of Kardama and father of पुष्कर. The Mahābhārata relates that he carried off भद्रा, the wife of इक्ष्वाकु, a Brāhmaṇa, but इक्ष्वाकु obliged him to submit and restore her. He was in a way the father of the sage वसिष्ठ. In the Vedas, Varuṇa is not specially connected with water, but there are passages in which he is associated with the element of water both in the atmosphere and on the earth, in such a way as may account for the character and functions ascribed to him in the later mythology. In the Purāṇas, Varuṇa is sovereign of the waters, and one of his accompaniments is a noose, which the Vedic deity also carried for binding offenders: this is called वामपाश, पुष्करांग or विश्वजित्. His favourite resort is पुष्पगिरि, 'flower mountain', and his city वसुधामनगर or सुसा. He also possesses an umbrella impermeable to water, formed of the hood of a cobra, and called आसीन. वीरोऽपि वरुणः क्षुद्रः पानीयं केन पीडितः—'By whom is this god वरुण, though a warrior, holding a noose weapon in his hand, assuming forms at will, and having watery-abode, oppressed like a wretched fowler?'

St. 23. किमयं—Construe किमयं मातरिणा कुक्षोऽपि सन् भूरिति: श्लोक-संतापैः निजनिःशसैः पुनरेव उपचीयते. श्लोकसंतापैः—Analyse श्लोकात् संतापाः श्लोकसंतापाः तैः, 'Inflaming by sorrow.' 'Consuming by sorrow or grief.' मातरिभ्यन् m. [वा] Expl:—मातरि अन्तरिक्षे भवति चेदन्ते or मातरि अन्तरिक्षे भवति संचरति । यद्वा । मातरि जनन्यां भवति वर्धते सप्तसप्तकल्प-त्वात् । "भुवन्"—(इ. १।१५९) इति निपातनात्सप्तम्या अङ्कः. 'Breathes or moves in the atmosphere.' This divine being is identified with वायुः the wind. मातरिभ्यन् is also the name of Agni himself, so called as, 'सर्वस्य जगतो निर्मातर्यन्तरिक्षे भसन् वर्तमानः'. निजनिःशसैः—Analyse निजाश्च ते निःशसाश्च निजनिःशसाः तैः, 'By reason of his hard breathings.' उपचीयते—'To become strong.' कुक्षोऽपि सन् अयं मातरिणा किं पुनरेवोपचीयते—'How is it that this god Mataris'van (wind) though spare (or lean), appears to have again gathered his strength (or increased in bulk) by his frequent hard breathings consequent on inflaming sorrow (or consuming grief).'

St. 24. संपत्—Construe ध्रुवपरावृत्तिः संपत् । एवं विधिनिबन्धना । सोऽयं दहनोऽपि सन् शोकविश्वभुजा दहते. ध्रुवपरावृत्तिः—Analyse ध्रुवा परावृत्तिर्यस्याः सा, 'Having a nature of turning back.' 'Possessing a sure nature of retreating.' विधिनिबन्धना—Analyse विधेर्निबन्धना विधिनिबन्धना, 'Decree of the fate (or destiny).' शोकविश्वभुजा—Analyse विश्वं भुजकीति विश्व-भुक् । शोकः एव विश्वभुक् शोकविश्वभुक् तेन तादृशेन, 'By fire in the form of sorrow consuming (or eating) all things.' 'By all consuming sorrow.' ध्रुवपरावृत्तिः संपत् । एवं विधिनिबन्धना—'Wealth has a nature sure to turn back (from the possessor); such in fact is the decree of Fate.' सोऽयं दहनोऽपि सन् शोकविश्वभुजा दहते—'Though himself *Dahana* (the Burner) this god is burnt by the fire in the form of sorrow, devouring all (or eating everything)'.

St. 25. संप्राप्तजडिमा—Construe भातुः संप्राप्तजडिमा चंद्रमाश्च तीव्रतापः देवौ एतौ धामव्यत्ययविप्लवं किं वहतः. संप्राप्तजडिमा—Analyse संप्राप्तो जडिमा यस्य सः, 'Inherited frigidity by nature.' Of a frigid nature.' तीव्रतापः—Analyse तीव्रस्तापो यस्य, 'Having (by nature) intense heat.' 'Of an intense heat.' 'Possessing intense heat.' धामव्यत्यय-विप्लवं—Analyse धाम्नः व्यत्ययः तस्य विप्लवः तं तादृशं, 'Labouring under a misfortune of the reverse order of power' i.e. showing an opposite nature of power. धामन् *n.*—'Power,' 'strength,' 'natural vigour.' व्यत्यय *m.*—'Opposition to the usual rule,' 'inverted or reverse order,' 'transmutation,' 'interchange &c.' विप्लव *m.*—'Misfortune.' 'Evil.' 'Calamity.' 'Disaster.' देवौ एतौ धामव्यत्यय-विप्लवं किं वहतः 'The sun has got frigidity and the moon sheds intense heat: how is it that these gods (thus) display a reverse order of their power?'

St. 26. शुचैव—Construe सोऽहं शुचैव सगदः । भूयः अनया वृत्त्या किं । इति गिरिषन्वनो मित्रेण नलं गदा त्यक्ता. सगदः—Analyse गदया सह सगदः, 'Bearing a mace.' 'Armed with a mace.' A सहबहुव्रीहि compound. गिरिषन्वनः—Analyse गिरिरेव षन्वर्यस्य स गिरिषन्वा तस्य तादृशस्य, 'Of one who is armed with a bow of clouds (or of mountains).' 'Of Indra.' गिरि in the sense of 'a cloud' is often sanctioned by the commentators on Vedic works. इति गिरिषन्वनो मित्रेण नलं गदा त्यक्ता—'I am Sagada (with pain) by grief.' 'Why need I hold this Gadā (mace) in my hand?' 'With these words, that friend of Giridhanvan, (viz. Kubera) seems to have thrown down his mace.'

St. 27. लाघवं—Construe दण्डहस्ते महिषस्य रक्षके सायुधवाहने कीनाशे शिष्टाविव एवं लाघवं केन कृतं. लाघव *n.*—'Insignificance,' 'unimportance.'

'slight,' 'disrespect.' **कीनासः** or **यमः**—'The god of death. In the Vedas **यम** is god of the dead, with whom the spirits of the departed dwell. He was the son of **विवस्वत्** (the sun), and had a twin-sister named **यमी** or **यमुना**. These are by some looked upon as the first human pair, the originators of the race; and there is a remarkable hymn, in the form of a dialogue, in which the female urges their cohabitation for the purpose of perpetuating the species. Another hymn says that **यम** "was the first of men that died, and the first that departed to the (celestial) world." He it was who found out the way to the home which cannot be taken away: "Those who are now born (follow) by their own paths to the place whither our ancient fathers have departed." In the epic poems **यम** is the son of the sun by **संज्ञा** (conscience), and brother of **विवस्वत्** (**Manu**). Mythologically he was the father of **युधिष्ठिर**. He is the god of departed spirits and judge of the dead. A soul when it quits its mortal form repairs to his abode in the lower regions; there the recorder, **चित्रगुप्त**, reads out his account from the great register called **अग्रसंवानी**, and a just sentence follows, when the soul either ascends to the abodes of the *Pitris* (*Manes*), or is sent to one of the twenty-one hells according to its guilt, or it is born again on earth in another form. **यम** is regent of the south quarter, and as such is called **दक्षिणाक्षपति**. He is represented as of a green colour and clothed with red. He rides upon a buffalo, and is armed with a ponderous mace and a noose to secure his victims. **सायुधवाहने**—Analyse **आयुधं च वाहने च आयुधवाहने ताभ्यां सहितः सायुधवाहनः तस्मिन् तादृशे**, 'To him who has a weapon and a vehicle.' **दण्डहस्ते**—Analyse **दण्डः हस्ते यस्य स तस्मिन् तादृशे**, 'Holding a rod in hand.' 'Having a hand armed with a rod.' **सायुधवाहने कीनासे एवं लाघवं केन कृतं**—'Who (ever) has thus given a slight to **Yama** (the god of death); who has a weapon and conveyance, who has a rod in hand and is the protector of the buffalo (on which he rides),—as to a child.' Mark that all the attributes are common to **Yama** as well as **शिशु**.

St. 28. **कल्पानिल**—Construe **शिलिनः प्रेरकः शक्त्या पातिततारकः कल्पानिलः इव भीमः अवार्यः स्कन्दः दैन्यं किमास्थितः**. **कल्पानिलः**—Analyse **कल्पस्य अनिलः कल्पानिलः**, 'A terrible wind (or storm) at the time of the destruction of the world'. **अवार्यः** Expl:—**वारयितुमशक्यः**, 'Difficult to be prevented.' 'Difficult to be checked or impeded.' 'Difficult to be stopped or obstructed.' 'Irresistible.' **शिलिनः**—Of the

peacock of Kārtikeya.' When applied to कल्पानिष्ठ, शिशिनः means 'of the fire.' पातिततारकः—Analyse पातितः तारकः तारकाक्षरो येन सः, 'Who had struck down the demon Tāraka.' When applied to कल्पानिष्ठ the compound may be analysed as, पातिताः तारकाः येन, 'Which had thrown down (or cast down) the heavenly bodies such as, planets, stars &c.' तारक m.—A powerful demon, son of वज्रान्न and वराङ्गी. He propitiated Brahman and asked as a boon that he should not meet with death from any one but a child seven days old. When he became intolerable by his mischievous pranks, Kārtikeya was born and slew the demon on the seventh day of his birth. दैन्यमास्था—'To be reduced to a pitiable or miserable condition or state.' 'To bring down to low-spiritedness.' कल्पानिष्ठ इवाचार्यः स्कन्दः किं दैन्यमास्थितः—'Why is Skanda, who propels his peacock, who had struck down the demon Tāraka by his (personal) strength, and who is terrible and irresistible like the wind at the time of the universal destruction, reduced to such a miserable plight.'

St. 29. आहत्य—Construe आहत्य हतसर्वाङ्गा इयं चण्डी रणे भूषणमौत्रधारिणी कटाक्षसरक्षेया केन कृता. भूषणमौत्रधारिणी—Analyse चूरेव धनुः भूषणः। भूषणद्वरेव भूषणमौत्रे तस्य धारिणी भूषणमौत्रधारिणी, 'Holding a bow exclusively made of her eye-brows.' हतसर्वाङ्गा—Analyse हतानि सर्वाणि अङ्गाणि यस्याः सा हतसर्वाङ्गा, 'Who is deprived of all her missiles'. कटाक्षसरक्षेया—Analyse कटाक्षाः एव क्षराः कटाक्षसराः ते केचं यस्याः सा, 'With a residue (or remainder) of arrows of her side glances.' चण्डी [चण्डा]—The goddess Durgā, especially in the form she assumed for the destruction of the Asura called Mahisha. केन इयं चण्डी कटाक्षसरक्षेया कृता—'Having been injured (or beaten) and deprived of all her missiles in a battle, by whom is this goddess Chandī made to hold a bow exclusively consisting of her eyebrows and with a residue of arrows of her side glances?'

St. 30. प्रमथानां—Construe असुराद्विषां मायकस्य प्रमथानामधीक्षस्य मदः कृतस्योऽपि शोषवैकृतं किं नु सेवते. प्रमथानामधीक्षस्य—'Lord of Prmathas i. e. गणेश.' प्रमथ is the class of fiends attending on S'iva, and गणेश is their lord. There are troops or classes of inferior deities especially certain troops of demigods considered as S'iva's attendants and under the special superintendence of god Gaṇapati. Cf. Kālikāpurāṇa. "नाना रूपधरा ये वै जटाचन्द्रार्धमण्डिताः। ते सर्वे सकलैश्वर्ययुक्ता ध्यानपरायणाः। संसारविमुक्ताः सर्वे यतयो योगतत्पराः। सिंहश्यामादिसारूप्या अणिमादिसमाहृताः। अपरे कामिनः शंभोः सुनन्दसचिवाः स्मृताः। विचित्ररूपाभरणा जटाचन्द्रार्ध-

मण्डिताः । आकाशमार्गे मण्डन्तमनुगच्छन्ति नित्यम् । ध्यानस्य परिचर्यन्ति सखि-
विभिरीश्वरम् । नानासज्जराः क्षोभोग्नास्तु प्रमथाः स्मृताः । अपरे गायनास्तालमुदङ्गु-
णवादिभिः । नृत्यन्ति वार्यं कुर्वन्तो गायन्ति मधुरस्वरम् । चन्द्रिकस्तोदयमेतै हरस्य सकला
जनाः ।” माथकः [माठकः] or माथः [माठः]— ‘A guide who leads an-
other in his way or course.’ ‘One who conducts another safely
in a road.’ असुरद्विषां—Analyse असुरान् द्विषन्तीति असुरद्विषः तेषां तादृ-
ज्ञानां, ‘Of the haters of demons i. e. of the gods.’
कूटस्थः—Analyse कूटे तिष्ठतीति कूटस्थः, ‘Standing at the top.’
‘Keeping the highest position.’ ‘Immovable,’ ‘uniform,’
‘unchangeable.’ क्षोषवैकृतं—Analyse क्षोषस्य वैकृतं क्षोषवैकृतं, ‘Under-
going a change of dryness.’ ‘A change into dryness.’ मद m.—
‘The juice or ichor that exudes from an elephant’s temples
when in rut.’ प्रमथानामधीशस्य मदः कूटस्थोऽपि क्षोषवैकृतं किं न सेवते—
‘Though lying on (or flowing from) the top of the temples (or
occupying the highest position) why does the rutting-juice of
the lord of the Pramathas who is a guide to (or the leader of) the
haters of the demons, undergo a change of dryness ?’

St. 31. वक्त्रश्चासाग्निः—Construe वक्त्रश्चासाग्निर्पिंगाङ्ककौटाबद्धकन्धरः
नागक्षोणितदिग्धास्यः ताक्षर्यं किं न राजशुकायते. वक्त्रम्—Analyse वक्त्रस्य श्वासः
स एव अग्निः तेन पिंगानि अंगानि यस्य स वक्त्रश्चासाग्निर्पिंगाङ्कः स चासौ ककौटश्च
वक्त्रश्चासाग्निर्पिंगाङ्ककौटः तेन आबद्धा कन्धरा यस्य स वक्त्रश्चासाग्निर्पिंगाङ्ककौटा-
बद्धकन्धरः, ‘Having his neck bound up by the serpent Karkotaka
whose body has become reddish-brown by flames of fire of the
exhalations from his mouth.’ नागक्षोणितदिग्धास्यः—Analyse नागानां
क्षोणितं तेन दिग्धं आस्यं यस्य स तादृशः, ‘Having his mouth smeared
with the blood of snakes.’ राजशुकायते—Denomi. 3rd. per.
sing. ‘Acts the part of a Royal parrot.’ ‘Resembles a Royal
parrot.’ (राजशुक इव आचरति or राजशुको भवति). ताक्षर्यं किं न राजशुकायते—
‘How is it that Garuda acts the part of a Royal parrot, who has
his mouth smeared with the blood of snakes, and who has his
neck bound up by the serpent Karkotaka whose body has become
reddish-brown by flames of fire of the exhalations from
his mouth ?’

St. 32. सा—Construe अस्य च वासुकेः सा अग्निजिह्वातद्विज्वालनदा
फणावली वर्षान्ते वनश्रेणीव किं न म्जायति. अग्निजिह्वा—Analyse अग्नियुक्ताः
जिह्वाः अग्निजिह्वाः सा एव तद्विज्वालं तेन नद्धा अग्निजिह्वातद्विज्वालनदा, ‘Girded
round by a net of lightnings in the form of the fiery tongues.’
फणावली—Analyse फणानां आवली फणावली, ‘A row of snake-hoods.’
वनश्रेणीव—Analyse वनाणां श्रेणी वनश्रेणी, ‘Like a line of clouds.’

वासुकिः—King of the Nāgas or serpents who live in Pātāla. He was used by the gods and Asuras for a coil round the mountain Mandara at the churning of the ocean. **वर्षान्ते घनश्रेणीव वासुकेरस्य फणावली किं नु म्हायति**—‘And why does the row of hoods, of this Vāsuki, girded round by a net of lightnings in the form of the fiery tongues, fade away like a line of clouds at the close of the rainy season ?’

St. 33. **पृष्टवन्तं**—Construe इति पृष्टवन्तं विषणागम्यं अव्ययं जगदीश्वरं प्रष्टुः प्राज्ञः प्राञ्जलिर्विषणो जगाद्. **प्राञ्जलिः**—Analyse प्रबद्धो अञ्जलियेन सः, ‘Who has formed a cavity of his hands,’ i. e. with folded hands. **विषण m.**—One of the names of Br̥haspati, preceptor of the gods and regent of the planet Jupiter. Any Guru or spiritual preceptor. The intelligent one. **विषणागम्यं**—Analyse विषणया गम्यः विषणागम्यः तं तादृशं, ‘Accessible by knowledge or praise (hymns).’ **विषणा f.**—‘Speech,’ ‘praise,’ ‘hymn,’ ‘intelligence,’ ‘intellect,’ ‘understanding,’ ‘knowledge.’ **जगदीश्वरं**—Analyse जगतां ईश्वरः जगदीश्वरः तं तादृशं, ‘The lord of the worlds. इति पृष्टवन्तं जगदीश्वरं प्राञ्जलिर्विषणो जगाद्—‘With folded hands, Br̥haspati, the wise leader (of the gods), addressed the Eternal Lord of the universe, accessible only by knowledge (or praise) and who was thus inquiring after every god.’

St. 34. **त्वया**—Construe हे सर्वज्ञ त्वयेदं विज्ञातमेव [तथापि] पुनरुच्यते स्वामिनि [स्वामिने] स्वार्तिजल्पने भृत्यानां असौहित्यं हि. Cf. Ku. II. 31. “एवं यदात्थ भगवन्नामृष्टं नः परैः पदं। प्रत्येकं विनियुक्तात्मा कथं न ज्ञास्यसि प्रभो॥” **सर्वज्ञ**—Analyse सर्वं जानातीति सर्वज्ञः तत्संबुद्धिः सर्वज्ञ, ‘All-knowing,’ ‘all-wise,’ ‘omniscient.’ **असौहित्यं**—Analyse न सौहित्यं असौहित्यं, ‘Insatiableness,’ **सौहित्य n.**—‘Satiety.’ ‘Satisfaction.’ **स्वार्तिजल्पने**—Analyse स्वार्तिनां जल्पनं स्वार्तिजल्पनं तस्मिन् तादृशे, ‘Giving vent to one’s own pain or evil.’ ‘Misfortune.’ Marāthi students will recognize in this, their usual expression ‘रडगाणे गाणे.’ **स्वार्ति f.**—‘Ones own pain or misfortune or evil.’ हे सर्वज्ञ त्वयेदं विज्ञातमेव [तथापि] पुनरुच्यते—‘Thou hast, O omniscient Lord, already read our thoughts (or known what passes in our minds), however I will again give vent to them.’ **स्वामिनि [स्वामिने] स्वार्तिजल्पने भृत्यानां असौहित्यं हि**—‘For there is an insatiableness in the servants in the matter of giving vent to their misfortunes in the presence of their lord.’

St. 35. **मानिनां**—Construe पुलस्त्यस्य पुत्रसंभवो दर्पोद्भूतजगद्रक्षो रक्षोनाथो दृशाननो मानिनामघणीरस्ति. **पुलस्त्यस्य पुत्रसंभवः**—Analyse पुलस्त्यस्य ब्रह्मणो मानसपुत्रस्य पुत्रो यो विभवाः तस्मात् संभवो यस्य स तादृशः, ‘Sprung from the son of Pulastya’ i. e. born of Viśravas, the son of Pulastya.

दुर्पोद्धृतजगद्धवः—Analyse **दुर्णेन उद्धृता जगतां रक्षा येन स तादृशः**, 'One who has eradicated the preservation of the world through haughtiness.' **रक्षोनाथः**—Analyse **रक्षतां नाथो रक्षोनाथः**, 'The lord of demons.' **दशाननः**—Analyse **दश आननानि यस्य सः**, 'Having ten faces.' 'An epithet of Ravana.' **रक्षोनाथो दशाननो मनिनामघणीरस्ति**—'There rules a lord of the demons, Das'ānana by name born of the son of पुलस्त्य the foremost of the haughty, who from his innate haughtiness, has, O Lord, uprooted the preservation (of the world or the peace of the world).'

St. 36. **स**—Construe **जगन्नाशफलाय फलसाधनः महौजाः स च क्षीरी निर्विकारः सन् महत्तपः चिरं चचार. महौजाः**—Analyse **महदोजो यस्य स महौजाः**, 'Of great prowess or might.' 'Of great power.' **जगन्नाशफलाय**—Analyse **जगतां नाशो जगन्नाशः स एव फलं तस्मै**, 'In order to secure the fruit or end, consisting of the destruction of the world.' **फलसाधनः**—Analyse **फलमेव साधनं यस्य सः**, 'Wanting to effect an end (*lit.* fruit).' 'Wanting to attain an end or object.' **निर्विकारः**—Analyse **निर्गतो विकारो यस्मात् सः**, 'Possessing an unchangeable nature.' 'Having a nature showing no change.' 'unchangeable.' **क्षीरिन् m.**—'Wearing a red garment suitable to an ascetic.' 'Clothed in bark.' **स महौजाः निर्विकारः सन् महत्तपः चिरं चचार**—'That demon of great power clothed in bark wanting to attain an end, with his mind unchanged, practised rigorous asceticism for a long time for securing the fruit consisting of the destruction of the world.'

St. 37. **मातङ्गः**—Construe **मातङ्गमकरकूर्दन्तोऽलिखितवक्षसा तेन उदन्वति व्रतयताहारं तपस्तप्तः. मातङ्गमकरः**—Analyse **कूर्ःश्च ते दन्ताश्च कूर्दन्ताः । मातङ्गमकराणां कूर्दन्ताः तैः उलिखितं वक्षो यस्य स तेन तादृशेन**, 'Having the breast torn asunder by sharp tusks of marine animals (known as मातङ्गमकरः)'. 'With his breast scratched by the sharp tusks of marine animals.' **व्रतयताहारं**—Analyse **व्रताय यतो नियतः आहारो यस्मिन् तत् तादृशं**, 'Taking food in which had been checked (or controlled) from a vow.' **तेन उदन्वति व्रतयताहारं तपस्तप्तः**—'With his breast (severely) wounded by the sharp tusks of marine animals, he practised in the ocean, religious austerities, taking food in which had been checked from his pious vow.'

St. 38. **तत्तपस्तोषितः**—Construe **तत्तपस्तोषितः चतुर्मुखो विभेषः चतुराय क्षीराय तस्मै जगद्धव्यं जेतुं वरं प्रादात्. तत्तपस्तोषितः**—Analyse **तस्य तपः तत्तपः तेन तोषितः तत्तपस्तोषितः**, 'Having been gratified by his religious austerities.' **चतुर्मुखः**—Analyse **चत्वारि मुखानि यस्य सः**, 'Having four faces.' 'An epithet of Brahmā.' The first member of the

Hindu triad; the supreme spirit manifested as the active creator of the universe. He sprang from the mundane egg deposited by the supreme first cause, and is the Prajapati, or lord and father of all creatures, and in the first place of the Rishis or Prajapatis. Brahmā is said to be of a red colour. He has four heads, originally he had five, but one was burnt off by the fire of S'iva's central eye because he had spoken disrespectfully. His vehicle is a swan or goose, from which he is called ईसवाहन. His residence is called ब्रह्मकुण्ड. The name ब्रह्मा is not found in the Vedas and Brāhmaṇas, in which the active creator is known as हिरण्यगर्भ, Prajapati, &c.; but there is a curious passage in the S'atapatha Brāhmaṇa which says: "He (Brahman, neuter) created the gods. Having created the gods, he placed them in these worlds: in this world Agni, Vāyu in the atmosphere, and सूर्य in the sky." Two points connected with Brahmā are remarkable. As the father of men he performs the work of procreation by incestuous intercourse with his own daughter, variously named वाच् or सरस्वती (speech) सन्ध्या (twilight), Satarūpā (the hundred-formed), &c. विश्वेश:—Analyse विश्वस्य ईश: विश्वेश:, 'The lord of the universe.' जगद्द्वयं—Analyse जगतां द्वयं जगद्द्वयं 'Two worlds.' The Rāmāyaṇa cites the following legend of Rāvana's rigorous asceticism and his propitiation of the god Brahmā. 'And as in the tenth year he intended to strike off his tenth head, the Great-father presented himself at that place. And well-pleased, the Great-father came there along with the celestials. 'O Ten-necked one,' said (the Great-father), 'I am well-pleased with thee. Do thou, O thou cognizant of righteousness, at once ask for the boon that thou wishest to have. What wish of thine shall I realize? Thy toil must not go for nothing.' Thereat, the ten-necked one, bowing down his head unto the deity, said with a delighted heart,—his words faltering with ecstasy,—'O Revered one, creatures have no other fear than (that of) death; and enemy there is none that is like unto death. Therefore immortality is even what I crave for.' Thus accosted ब्रह्मा spoke unto the ten-necked one,—'Thou canst not be immortal. Do thou therefore ask of me some other boon.' Thus addressed by the Creator, ब्रह्मा, the Ten-necked one, O Rāma, standing before him with joined hands, said,—'O Lord of creatures, I would, O eternal one, be incapable of being slain by birds and serpents, Yakshas, Daityas, Dānavas and Rākshasas and the deities; for,

O thou that art worshipped by the immortals, anxiety I have none from any other beings. Indeed, I deem as straw creatures such as men &c. ' Thus accosted by the Rakshas—the Ten-necked one—that righteous-souled one, the Great-father, along with the celestials, said,— O formost of Rākshasas, what thou sayest shall come to pass. ' Having, O Rāma, said this unto the Ten-necked one, the Great-father (again spoke),—' Here ! I, having been gratified, will confer on thee a fresh boon. O Rākshasa, O sinless one, those heads of thine which have been offered as sacrifices and which have sunk into the fire, shall again be thine. And, O placid one, I shall also confer on thee another boon difficult of being obtained,—The form that thou shalt wish to wear, shall instantly be thine.' As soon as the Great-father had spoken thus, the heads that had been offered as sacrifices into the fire, rose up again.' See Rāmāyana, Uttarkānda, canto X. चतुर्मुखो वीराय तस्मै जगद्द्वयं जेतुं वरं प्रादात्—' Having been (extremely) gratified by asceticism, the god Brahmā, the lord of the universe, conferred a boon of conquering two worlds on that skillful warrior.'

St. 39. स—Construe कदाचित् स नाकौकसामरिः हारगौरं हरस्थानं रटन्नागं नगं पटुनादं [यथा तथा] व्यपाटयत्. रटन्नागं—Analyse रटन्तो नागा यत्र स रटन्नागः तं तादृशं, ' Having (a herd of) roaring elephants'. नाकौकसां—Analyse नाकः औको येषां ते नाकौकसः तेषां, ' Making Svarga their abode.' हारगौरं—Analyse हारवद् गौरी हारगौरः तं तादृशं, ' White like garlands of flowers.' हरस्थानं—Analyse हरस्य स्थानं हरस्थानं, ' The residence of Hara ' (i. e. Ś'iva). पटुनादं *adv*—Analyse पटुनादी यस्मिन् तत् यथा स्यात् तथा, ' Terribly roaring.' A Bahuvrīhi compound used as an adverb. Cf. बहुविधं, सकम्पं &c. कदाचित् स रटन्नागं नगं पटुनादं [यथा तथा] व्यपाटयत्—' Once upon a time, that enemy of the gods (*lit.* heaven-dwellers) tore up, with a terrible noise, the mountain, (which was) the abode of Hara, white like garlands of flowers and having roaring elephants.'

St. 40. स्फुरत्—Construe स्फुरन्नगशिरस्त्यक्तैः उज्ज्वलनिर्झरैः पूषणि स्पृष्टे क्षणाद् घोरं मङ्गारं आतन्वति सति. स्फुरन्नगशिरस्त्यक्तैः—Analyse स्फुरन् यो नगः हिमाद्रिः तस्य शिरोभिः शिखरैः त्यक्तास्तैः तादृशैः, ' Let down by the summits of the mountain that was being shaken or moved. ' उज्ज्वलनिर्झरैः—Analyse उज्ज्वलन्तो ये नदाः तेषां निर्झराः तैः तादृशैः, ' By the torrents of the roaring rivers. ' नद *m*—' A river. ' ' A great river. ' Mallinātha commenting on Ś'is'upālavadhā, IV. 66. thus distinguishes between नद् and नदी, " प्राक्क्षोद्यसो नद्यः प्रत्यक्क्षोद्यसो नदाः । नर्मदां विनेत्याहुः."

Mark the use of the absolute construction commencing from this up to 48th stanza. झङ्कार *m.*—‘A low murmuring sound.’
 पूषणि स्पृष्टे क्षणाद् शीरं झङ्कारं आतन्वति सति—‘While the sun, being touched by the torrents of great roaring rivers, come down from the head of the mountain that was shaking, was making a low murmuring sound’,—

St. 41. वाजिनः—Construe अद्रिपातभीत्या अर्कसारथौ प्रपहाकृष्टखलीनावक्र-
 कन्धरान् वाजिनः एकतो जवयति [सति]. प्रपहाकृष्टखलीनावक्रकन्धरान्—
 Analyse प्रपहैः आकृष्टानि खलीनानि तैरावक्राः ईषद्वकाः कन्धरा येषां ते तान्
 तथोक्तान्, ‘Having a curving bent of their necks on account of the
 bits of the bridles being forcibly drawn in by the reins’. जवयति—
 ‘Speeding.’ ‘Hastening.’ Denomi. *pre. parti. loc. sing.* from
 जवः [जवं करोति]. अद्रिपातभीत्या—Analyse अद्रेः पातः अद्रिपातः तस्माद् या
 भीतिः तया, ‘From fear of the fall of the mountain,’ i. e. fearing
 lest the mountain would fall down. अर्कसारथौ—Analyse अर्कस्य
 सारथिः अर्कसारथिः तस्मिन् तादृशे, ‘The charioteer of the sun.’ i. e.
 Arupa. अद्रिपातभीत्या अर्कसारथौ वाजिनः एकतो जवयति [सति]—‘When
 the charioteer of the sun was speeding to one side, the horses
 whose necks were slightly bent consequent on the bits of the
 bridles, being forcibly drawn in by the reins,—’

St. 42. घूर्णमान—Construe घूर्णमानमहाशैलतटभ्रटे निझरे मत्तस्य उत्तरीये
 इव स्वस्थानं त्यजति [सति]. घूर्णमानमहाशैलतटभ्रटे—Analyse घूर्णमानो यो महा-
 शैलः तस्य तटाद् भ्रष्टः तस्मिन्, ‘Fallen down from the acclivity of the
 great mountain which was being agitated or turned round.’
 स्वस्थानं—Analyse स्वस्य स्थानं स्वस्थानं, ‘Its own site.’ मत्तस्य उत्तरीये इव
 निझरे स्वस्थानं त्यजति सति—‘When the mountain-spring like a
 drunkard’s upper garment was leaving its site, having fallen down
 from the acclivity of the great mountain, which was, often and
 often, in the process of being turned round,—’

St. 43. गौरी—Construe गौरीभयपरिष्वङ्गस्पर्शलब्धमहोत्सवे संकुदधूर्ज-
 टिकोचप्रतिलोमप्रवर्तिनि [सति]. गौरी—Construe गौर्याः भयं गौरीभयं तस्मात्
 यः परिष्वङ्गः तस्य स्पर्शेन लब्धो महोत्सवो येन तस्मिन् तादृशे, ‘When there arose
 the great joy (accidentally) won (or attained) by the contact
 of an embrace from Gauri overcome by fear.’ गौरी—प्राक् कृष्णवर्णत्वेन
 जातत्वेऽपि पश्चात् पीतांगत्वात् तथात्वं—“योगाग्निदग्धदेहा सा पुनर्जाता हियालये ।
 शंखेन्दुकुंदपवला ततो गौरीति सा स्मृता.” संकुदधूर्जटिकोचप्रतिलोमप्रवर्तिनि—
 Analyse संकुदधूर्जसौ धूर्जटिश्च संकुदधूर्जटिः तस्य क्रोचः तस्मात् प्रतिलोमेन
 प्रवर्तितुं शीलं यस्य तस्मिन्, ‘Which had a nature to proceed contrary

to the wrath of Dhârjati, greatly enraged (or incensed),—' प्रतिलाम् *adj.* Contrary to the natural course or order,' 'reverse' &c. opposed to अनुलाम् *adj.* which means, 'in a natural direction,' 'in a regular order.'

St. 44. कपालनयनच्छिद्रं—Construe उन्नासविह्वले जटाबद्धफणावति संकी-
र्षितफणाचक्रं कपालनयनच्छिद्रं विशति [सति]. कपालनयनच्छिद्रं—Analyse कपा-
ले यनयनं कपालनयनं तस्य छिद्रं कपालनयनच्छिद्रं, 'The socket of the eye on
the forehead.' जटाबद्धफणावति—Analyse जटासु आबद्धः फणावान् जटाबद्ध-
फणावान् तस्मिन् जटाबद्धफणावति, 'A hooded snake tied round the
matted-hair (of S'iva).' संकीर्षितफणाचक्रं—Analyse सङ्कीर्षितानि फणानां
चक्राणि यस्य तत्, 'Having a contracted circle of hoods.' उन्नासविह्वले—
Analyse उन्नासेन विह्वलः उन्नासविह्वलः तस्मिन्, 'Alarmed by terror or
danger.' जटाबद्धफणावति कपालनयनच्छिद्रं विशति [सति], 'When the
hooded snake, tied up round the matted-hair, being alarmed by
terror, was about to rush into the socket of the eye on the
forehead with having contracted the circle of its hoods,—'

St. 45. परित्रस्ते—Construe मातुस्तसङ्गसङ्गिनि परित्रस्ते कृकवाकुध्वजे का-
र्तस्वरमयं मेघं गोपयति [सति]. कृकवाकुध्वजे—Analyse कृकवाकुमेयुरो ध्वजे
यस्य स तस्मिन् तादृशे, 'Having the banner bearing on its cloth a pic-
ture of a peacock.' 'An epithet of Kârtikeya, Pârvatî's son.' कार्ते-
स्वरमयं Expl:—कार्तेस्वररूपं कार्तेस्वरमयं, 'Made of burnished gold.'
उत्सङ्गसङ्गिनि—Analyse उत्सङ्गं सजतीति उत्सङ्गसङ्गी तस्मिन्, 'Fond of lying
on a lap.' 'Fully attached to a lap.' परित्रस्ते कृकवाकुध्वजे कार्तेस्वरमयं
मेघं गोपयति [सति]—'When the frightened peacock-bannered god,
fond of lying on his mother's lap, was trying to guard or protect
his ram, made of burnished gold,—'

St. 46. उत्पश्यति—Construe क्रोधरोधार्तचेतसि ककुषिनि भर्तुर्भूभागभङ्गस्य
प्रादुर्भावं चिरं धीरं उत्पश्यति [सति]. क्रोधरोधार्तचेतसि—Analyse क्रोधस्य रोधः
क्रोधरोधः तेन आर्तं चेतो यस्य स तस्मिन् तादृशे, 'With a mind disturbed
by the arresting of his anger (or controlling wrath).' भूभाग-
भङ्गस्य—Analyse भूर्वागौ भूभागौ तयोर्भगः भूभागभङ्गः तस्य तादृशस्य, 'The
contraction or knitting of the curves of the eyebrows.' ककुषिन्
m.—'A bull with a hump on his shoulders.' An allusion
to गन्धिन् the doorkeeper of S'iva. ककुषिनि भर्तुर्भूभागभङ्गस्य प्रादुर्भावं
चिरं धीरं उत्पश्यति [सति]—'When the great bull, with mind dis-
turbed by the arresting of his wrath, was steadily, for a long
time, looking at the forth-coming result of his lord's knitting
his eyebrows,—'

Sts. 47-48. रुद्रमूलमिव—Construe गौरीपतिः अश्वीनैः श्वेतैः भुजङ्गमैः रुद्रमूलमिव [तथा] अग्रस्थस्फुरन्नक्षत्रमण्डलैः प्रौढपुष्पमिव रणतिंसिंहकुलाकुलगुहामुखं कुञ्जगुञ्जस्तिन्धुं गिरिं चरणेन न्यपीडयत्. रुद्रमूल—Analyse रुद्रानि मूलानि यस्य स तं तादृशम्, 'Having its roots fully developed.' 'Having its roots stuck deep down.' प्रौढपुष्पं—Analyse प्रौढानि पुष्पाणि यस्य स तं तादृशं, 'Displaying a full growth of flowers.' 'Possessing a complete growth of flowers.' अग्रस्थस्फुरन्नक्षत्रमण्डलैः—Analyse अग्रे तिष्ठन्तीति अग्रस्थानि । नक्षत्राणां मण्डलानि नक्षत्रमण्डलानि । स्फुरन्ति च नक्षत्रमण्डलानि च स्फुरन्नक्षत्रमण्डलानि । अग्रस्थानि च स्फुरन्नक्षत्रमण्डलानि च अग्रस्थस्फुरन्नक्षत्रमण्डलानि तैः तादृशैः, 'With flashing planetary circles resting on the top.' रणतिंसिंहकुलाकुलगुहामुखं—Analyse सिंहानां कुलं सिंहकुलम् । रणच तत् सिंहकुलं च रणतिंसिंहकुलं तेन आकुलानि गुहानां मुखानि यस्य स तं तादृशं, 'With the mouths of caves filled with multitudes of roaring lions.' गौरीपतिः—Analyse गौर्याः पतिः गौरापतिः, 'The lord of Gauri' i. e. S'iva. कुञ्जगुञ्जस्तिन्धुं—Analyse कुञ्जभ्यः गुञ्जन्तः सिन्धवः यस्मिन् स तं तादृशं, 'With thundering streams running from the arbours.' गौरीपतिः कुञ्जगुञ्जस्तिन्धुं गिरिं चरणेन न्यपीडयत्—'With his foot, the lord of Gauri pressed down the mountain, with its thundering streams running forth from arbours, with the openings of caves filled with multitudes of roaring lions and displaying, as it were, a full growth of flowers by means of flashing planetary circles resting on its top and having, as it were, its roots stuck deep down by means of white serpents dangling down.'

St. 49. धराधरभराक्रान्ते—Construe धराधरभराक्रान्ते बाहौ रावणेन बहुभिराननैः दिष्ट दीर्घप्रतिकोशो रवः कृतः. धराधरभराक्रान्ते—Analyse धसयाः धरः धराधरः तस्य भरेण आक्रान्तः तस्मिन् धराधरभराक्रान्ते, 'Pained by an overloading burden of the mountain.' दीर्घप्रतिकोशः—Analyse दीर्घश्चासौ प्रतिकोशश्च दीर्घप्रतिकोशः, 'A far-reaching reverberation of sound in echoes.' रावणेन बहुभिराननैः दिष्ट दीर्घप्रतिकोशो रवः कृतः—'With his arms severely pained by an overloading burden of the mountain, Ravana with many mouths made a terrible roar in the quarters, the far reaching sound of which resounded with echoes.'

St. 50. तं—Construe स नीलकुट्टिमविन्यस्तैः कौंकुमैः मण्डलैरिव शिरच्छेदव्रणचक्रैः तं देवं अपूजयत्. शिरच्छेदव्रणचक्रैः—Analyse शिरसां छेदानां व्रणान्येव चक्राणि तैः शिरच्छेदव्रणचक्रैः, 'With circles of wounds due to severing of his heads.' नीलकुट्टिमविन्यस्तैः—Analyse नीलश्चासौ कुट्टिमश्च नीलकुट्टिमः तत्र विन्यस्ताः तैः तादृशैः, 'Laid on a blue paved floor.' कौंकुमैः Expl:—कौंकुमस्य विकाराः कौंकुमाः तैः, 'Made of the saffron powder.' स शिरच्छेद-

मणचक्रैः तं देवं अंजयत्—'He worshipped that god with circles of wounds due to the severing of his heads, as if with circles of of saffron powder laid on a blue paved floor.'

St. 51. आज्ञापयितुं—Construe दश दिशो आज्ञापयितुं शलिना एतस्य राक्षसस्य पक्षिसंख्यानि वक्त्राणि पुनः मृष्टानि. पक्षिसंख्यानि—Analyse पक्षिर्दश संख्या येषु तानि तादृशानि, 'Possessing the number of ten.' Cf. पक्षिरथः दिशः आज्ञापयितुं शलिना एतस्य राक्षसस्य वक्त्राणि पुनः मृष्टानि—'In order to carry out the command of this demon in the regions of ten quarters, the S'ula-bearing god (or trident-bearing god) again created his faces, bearing the number of ten.'

St. 52. तमःस्थानं—Construe हे अज रणे तमःस्थानं बालिखं तं रावण आसाद्य विकुण्ठितं सत् वैकुण्ठस्य चक्रस्य कुलिशं वज्रं त्वं धाम तेजः अजहात्. तमःस्थानं—Analyse तमः एव स्थानं यस्य स तमःस्थानस्तं तादृशं, 'An abode of the quality of darkness.' वैकुण्ठ *m.*—'An epithet of Indra as well as of Krishna.' Cf. विद्व and मेदिनी, "वैकुण्ठः कुण्णचक्रयोः". Hemachandra has:— "वैकुण्ठो वासवे विष्णौ." रणे तमासाद्य वैकुण्ठस्य कुलिशं त्वं धाम अजहात्—'Having come in collision with (or having encountered) that foolish demon, the abode of the quality of darkness, in a battle, the thunderbolt of Indra instantly losing its power gave up, O Un-born Being, its native fiery energy.'

St. 53. तं—Construe वासवः स्वयं अजय्य एकवीरं तं वैरस्य हान्तये अनवधेन वधुना अथापि पूजयति. अनवधेन—Analyse न अवधं अनवधं तेन अनवधेन, 'Faultless,' 'shining,' 'brilliant,' 'pure,' 'clean.' अजय्य—Expl. जेतुमशक्यं अजय्य, 'Invincible.' एकवीरं—Analyse विशेषेण शत्रूनीरयतीति वीरः । एकश्चासौ वीरश्च एकवीरः तं तादृशं, 'A sole warrior (on earth).' वसु *n.*—'Water.' 'Gold.' 'Gem.' वासवः स्वयं तेमेकवीरं अनवधेन वधुना अथापि पूजयति—'Him ever victorious and the sole warrior on (earth) adores even now Indra in person by giving him clear water (or shining gems or burnished gold) in order to calm down (the fire of) his animosity.'

St. 54. बलिं—Construe विगतादरा सस्मितं वज्राय बलिं कुर्वती पौलोमी ब्रीडासन्नमिताननं कर्कं कुरुते. विगतादरा—Analyse विगतः आदरो यस्याः सा तादृशी, 'She from whom respect is departed,' i. e. having no sense of respect or honour.' ब्रीडासन्नमिताननं—Analyse ब्रीडया सन्नमितं आननं येन स ब्रीडासन्नमिताननः तं तादृशं, 'Who has hung down his face with the feeling of shame.' पौलोमी ब्रीडासन्नमितानं कर्कं कुरुते—'Paulomi, wanting in the sense of respect and making an offering to वज्र

with smiles, makes Indra hang down his face with the feeling of shame.'

St. 55. यक्षनाथः—Construe यक्षनाथः तस्मै धनं दिशन् केवलं धनदः [आस्ते] सर्वस्वहरणप्रीतः रावणस्तु धनेश्वरो [बभूव]. यक्षनाथः—Analyse यक्षणां नाथः यक्षनाथः, 'The lord of the demi-gods.' He was the son of Vis'ravas by इडाविद्या, but he is sometimes called son of पुलस्त्य, who was father of विश्रवस्. This is explained by the Mahābhārata, according to which Kubera was son of पुलस्त्य, but that sage being offended with Kubera for his adulation of Brahmā, "reproduced the half of himself in the form of विश्रवस्," and had Rāvaṇa and other children. Kubera's city is Alakā (also called प्रभा, वसुधरा, and वसुस्थली) in the Himālayas, and his garden चैत्ररथ on मन्दर, one of the spurs of mount Meru, where he is waited upon by the Kinnaras. Some authorities place his abode on mount Kailāsa in a palace built by विश्वकर्मेन्. He was half-brother of Rāvaṇa, and, according to the Rāmāyaṇa and Mahābhārata, he once had possession of the city of Lankā in Ceylon, which was also built by विश्वकर्मेन्, and from which he was expelled by Rāvaṇa. The same authority states that he performed austerities for thousands of years, and obtained the boon from Brahmā that he should be immortal, one of the guardian deities of the world, and the god of wealth. So he is regent of the north, and the keeper of gold and silver, jewels and pearls, and all the treasures of the earth, besides nine particular Nidhis, or treasures, the nature of which is not well understood. Brahmā also gave him the great self-moving aerial car, पुष्पक. धनदः—Analyse धनं ददातीति धनदः, 'Bestower of wealth.' An epithet of Kubera. सर्वस्वहरणप्रीतः—Analyse सर्वस्वस्य हरणं सर्वस्वहरणं तस्मात् प्रीतः सर्वस्वहरणप्रीतः, 'Gratified by the seizure or confiscation of the whole of his property.' धनेश्वरः—Analyse धनानां ईश्वरः धनेश्वरः, 'The lord of riches.' यक्षनाथः धनदः तस्मै केवलं धनं दिशन् [आस्ते]—'Kubera, the lord of the demi-gods, giving him his wealth is only (in name) Dhanada.' सर्वस्वहरणप्रीतः रावणस्तु धनेश्वरो [बभूव]—'But Rāvaṇa, gratified by the seizure of the whole of his property, has, in truth, become the lord of riches.'

St. 56. धर्म्यं—Construe प्रेतराजोऽपि धर्म्यं कर्म परित्यज्य विहितप्रिवं दानवं अभिप्रेतभक्ष्यदानेन प्रीणाति. धर्म्यं, Expl:—धर्मोदनपेतं, 'Consistent with duty.' 'Not deviating from merit.' 'Just.' "धर्मपथ्यं-

न्यायादनपेते" Pāṇini IV-4-92. 'The affix यत् comes in the sense of 'not deviating therefrom,' after the words 'चर्म,' 'पथिन्,' 'अर्थ,' and 'न्याय' being in the ablative case in construction.' As पथ्यम् । श्लाघीयात् पथो यदनपेतं तत्पथ्यम् । न तु तस्मादनपेतश्चोरः । 'Wholesome diet.' अर्थ्य, 'fit,' न्याय्य, 'Just,' 'suitable.' प्रेतराजः—Analyse प्रेतानां राजा प्रेतराजः, 'A king of the dead.' An epithet of Yama. "राजाहःसखिभ्यष्टच्" Pāṇini. V-4-91. 'The affix टच् [अ] is added to the words राजन्, अहन्, and सखि, when standing at the end of a तत्पुरुष compound'. As परमाहः, कृष्णसखः &c. अभिप्रेत-भक्ष्यदानेन—Analyse अभिप्रेतं यद्वक्ष्ये तस्य दानं तेन अभिप्रेतभक्ष्यदानेन, 'By making an offer of an approved diet (or edibles).' प्रेतराजो दानवं अभिप्रेतभक्ष्यदानेन प्रीणाति—'Even the king of the dead (i. e. Yama) keeping aside the work, consistent with duty, gratifies the demon fond of flesh (or meat), by offering him an approved diet (or edibles).'

St. 57. दूरतः—Construe द्युते द्रुताग्ने तन्मन्दिरद्वारदाहभीतो भानुः आदित्यमणितोरेणाद् दूरतः [एव] सेवते. तन्मन्दिरद्वारदाहभीतः—Analyse तस्य मन्दिराणि तन्मन्दिराणि तेषां द्वाराणां दाहः तस्माद् भीतः तन्मन्दिरद्वारदाहभीतः, 'Afraid of the burning of the doors of his palaces.' आदित्यमणितोरेणाद्—Analyse आदित्यमणयः सूर्यकान्तमणयः तैः षटितातोरेणाद् आदित्यमणितोरेणाद्,—'From arches made of the sun-gems.' तन्मन्दिरद्वारदाहभीतो भानुः दूरतः सेवते—'Being afraid of the burning down of his palace doors from emitted fire, the sun-god waits on (or serves) him from a long distance from the arches made of the sun-gems.'

St. 58. निवृत्तं—Construe निवृत्ततत्सरःपञ्चस्वापकारणतेजसा इन्दुना अशेषं कौञ्चदं वर्णं बोधनीयं किल. निवृत्तं—Analyse तस्य सरांसि तत्सरांसि तेषां पञ्चानि तत्सरःपञ्चानि तेषां स्वापः तस्य कारणं तेजः तत्सरःपञ्चस्वापकारणतेजः । निवृत्तं तत्सरःपञ्चस्वापकारणतेजो यस्य स निवृत्ततत्सरःपञ्चस्वापकारणतेजाः तेन तादृशेन, 'Whose light, (which was) the cause of closing (lit. lulling to sleep) the full blown lotuses of his lakes, has now turned back from (or given up) its usual duty'. अशेषं कौञ्चदं वर्णं इन्दुना बोधनीयं किल—'Now probably the moon ought to rouse (or must cause to expand) the whole of the forest of moon-lotuses'. According to the poets, two duties are generally assigned to the moon namely one is to close the sun-lotuses and another to open the moon-lotuses. But the moon is represented as being afraid of incurring the displeasure of Ravana by closing the sun-lotuses and so allowed them to remain in their full-blown state, as if, they were smiling under the sunshine. Being thus

deprived of one of his functions, he will naturally devote his sole attention to the other duty namely opening the night-lotuses.

St. 59. यथा—Construe कञ्जलस्पर्शचित्रवैवर्ण्यसम्भवो यथा न [भविष्यति] तथा दीपकृत्यो वृषाकपिः ज्वलितुमादिष्टः. कञ्जलस्पर्शचित्रवैवर्ण्यसम्भवः—Analyse कञ्जलस्य स्पर्शः कञ्जलस्पर्शः तेन चित्राणां वैवर्ण्यस्य संभवः कञ्जलस्पर्शचित्रवैवर्ण्यसम्भवः, 'The possibility of discolouring the pictures from touch of collyrium (*lit.* soot).' दीपकृत्यः—Analyse दीपानां कृत्यं यस्य स दीपकृत्यः, 'Doing the business of lamps.' 'Filling the office of lamps.' वृषाकपि *m.* 'The fire-god.' दीपकृत्यो वृषाकपिः तथा ज्वलितुमादिष्टः—'The fire-god, who filled the office of lamps, was ordered to burn in such a way as to leave no possibility of discolouring the pictures from touch of his soot.'

St. 60. लब्धसेवावकाशः—Construe लब्धसेवावकाशः समीरणः रतिक्रम-धुमरेहं तं तरङ्गान्तरगोचरः सन् सेवते. लब्धसेवावकाशः—Analyse लब्धः सेवायाः अवकाशो येन स लब्धसेवावकाशः, 'Having seized an opportunity of serving.' 'Having got the opportunity of serving.' रतिक्रमधुमरेहं—Analyse रत्या क्रमधुमान् देहो यस्य स रतिक्रमधुमरेहः तं तादृशं, 'Having his body exhausted (or fatigued) by (Rati) enjoyment.' तरङ्गान्तर-गोचरः—Analyse तरङ्गानां अन्तरं तस्मिन् गोचरः, 'Visible in the midst of waves.' समीरणः तरङ्गान्तरगोचरः सन् तं सेवते—'Having seized an opportunity of serving (him) the wind-god, visibly present in the midst of waves, waits on him, whose body was wearied by (Rati) enjoyment.'

St. 61. पातालहृदयान्तःस्थं—Construe पयोनिधिः पातालहृदयान्तःस्थं अय-मांसमिव पद्मरागञ्जुदृत्य पिशिताक्षिने ददाति. Cf. Ku. II. 37. " तस्योपायनयोग्यानि रत्नानि सरितां पतिः । कथमप्यम्भसामन्तरा निष्पत्तेः प्रतीक्षते ॥ " पातालहृदयान्तःस्थं Analyse हृदयस्य अन्तर्निहित इति हृदयान्तस्थं । पातालस्य हृदयान्तःस्थं पातालहृदया-न्तःस्थं तत् तादृशं 'Lying in the interior bed of the nether world.' पद्मरागं—Analyse पद्मस्यैव रागो यस्य सः 'Having the colour like that of a lotus,' i. e. a ruby. पयोनिधिः—Analyse पयसां निधिः पयोनिधिः 'A store of waters,' i. e. the ocean. अयमांसं—Analyse अयं च तन्मांसं च अयमांसं, 'The best part of the flesh,' i. e. the heart. पिशिताक्षिने—Analyse पिशितं मांसं अभातीति पिशिताक्षी तस्मै पिशिताक्षिने, 'To a flesh-eater'. 'To a flesh-devourer.' पयोनिधिः अयमांसमिव पद्मरागञ्जुदृत्य पिशिताक्षिने ददाति—'Taking out the rubies hidden (or kept) in the interior bed of the nether world, the ocean makes them over to the flesh-eater (Ravana), as if, its own heart.'

St. 62. काळे—Construe काळाचगर्भे काळेऽपि नर्मदादयो निर्मदा नयो वज्र-
शुचद्विषं [ते] सदा वज्रैर्नन्दयन्ति. काळाचगर्भे—Analyse काळानि च तानि अवाणि
च काळावाणि तेषां गर्भो बस्मिन् सः, 'Filled with black clouds.' 'Crowded
with dark clouds.' निर्मदाः—Analyse निर्मतो मदो यासां ताः तादृश्यः,
'Free from arrogance,' i. e. sober. 'Quiet.' 'Not proud.' 'Hum-
ble.' नर्मदादयः—Analyse नर्मदा आदिर्योसां ताः तादृश्यः, 'Beginning with
the Narmadā' (i. e. Narmadā and other rivers). वज्राशुचद्विषं—Analyse
वज्रमेव आयुधं यस्य स वज्राशुचः ते द्वेष्टीति वज्राशुचद्विद् तं तादृशं, 'To the enemy of
the god who has the thunderbolt for his weapon.' i. e. to the enemy
of Indra. नर्मदादयः वज्राशुचद्विषं सदा वज्रैः नन्दयन्ति—'Even in the rainy
season, filled with dark clouds, the humble rivers such as Nar-
madā and others always gratify the hater of the god, who fights
with his weapon of thunderbolt, by offering him the present
of diamonds.'

St. 63. प्रियाजनं—Construe प्रियाजनपरिष्वंगप्रीतिं निरन्तरं कर्तुं ज्ञातमनो-
वृत्तिर्हिमागमः निश्चि तद्वपेति. प्रियाजनं—Analyse प्रिया चासौ जनश्च प्रियाजनः
तस्य परिष्वङ्गः तस्मात् प्रीतिः तां तादृशीं, 'Love sprung from an embrace
of the beloveds,' i. e. lovely ladies in the inner apartment of his
palaces. निरन्तरं—Analyse निर्गतं अन्तरं यस्याः सा तां तादृशीं, 'Without
any intermediate space.' 'Having no intervening space.' 'Closely
connected.' 'Constant.' ज्ञातमनोवृत्तिः—Analyse ज्ञाता मनसो वृत्तिर्येन
सः, 'One who has read the frame of his mind.' 'One who has
known his temper or disposition.' हिमागमः—Analyse हिमस्य आगमः
हिमागमः, 'The setting in of winter or cold season.' 'Approach of
cold.' 'Appearance of cold season.' प्रियाजनपरिष्वंगप्रीतिं निरन्तरं कर्तुं
हिमागमः वपेति—'In order to make his love, consequent on the
embraces of his ladies, constant the cold season waits on (*lit.*
goes near) him at night, as if, it has read his mind.'

St. 64. तस्य—Construe दिवः प्रवसता सता मधुना सर्वर्तुषु तस्य विश-
ष्टयानवनं निजैः पुष्पैरधुना भूष्यते. सर्वर्तुषु—Analyse सर्वे च ते ऋतवश्च सर्वर्तवः
तेषु, 'In all seasons.' 'In every season alike.' दिवः *f. accu. plu.*—
'Over heavenly regions.' 'In sky.' 'In air.' दिवः प्रवसता सता
मधुना निजैः पुष्पैः तस्योयानवनं भूष्यते—'Living afar off in the heavenly
regions, the vernal season now-a-days decorates all his forest
gardens with its own flowers in every season (alike).'

St. 65. दुराराध्यं—Construe ग्रीष्मो दुराराध्यस्वभावस्य तस्य सिधेविषां
समालम्ब्य जलक्रीडादिनिं चिच्छुदीकृते. दुराराध्यस्वभावस्य—Analyse आराद् दुष्करो
दुराराध्यः । दुराराध्यः स्वभावो यस्य स तस्य 'With an innate or peculiar dis-

position difficult to be made favourable. 'सिधेविषां, Expl:—सेवितुमिच्छा सिधेविषा तां तादृशीं, 'Desire to serve.' जलक्रीडादिनं—Analyse जलेषु क्रीडा जलक्रीडा तस्याः दिनं जलक्रीडादिनं, 'A day appointed for sporting in water.' उदीक्ष् *ut*. 1. A. 'To wait,' 'to expect,' 'to look up for.' ग्रीष्मो जलक्रीडादिनं चिरसुदीक्षते—'Holding (or entertaining) a desire to serve him who has a disposition difficult to be made favourable, Grishma (the summer personified) long looks up for the day appointed for his sporting in water.'

St. 66. त्रास°—Construe त्रासकण्ठग्रहव्यग्रान् मानिनः तस्मिन्निच्छति [सति] अकालेऽपि लङ्कायां वारिदा धीरे गजेन्ति. त्रास°—Analyse कण्ठानां ग्रहः कण्ठग्रहः । कण्ठग्रह एव त्रासः त्रासकण्ठग्रहः [or कण्ठग्रहत्रासः] तेन व्यग्राः तान् तादृशान्, 'Distracted by the terror of being seized by their necks.' अकाले—Analyse न कालः अकालः तस्मिन् अकाले, 'Unseasonable time.' 'Unseasonably,' 'Untimely.' 'In an improper time.' वारिदाः—Analyse वारीणि ददतीति वारिदाः, 'Clouds.' त्रासकण्ठग्रहव्यग्रान् मानिनः तस्मिन्निच्छति [सति]—'When he wishes the haughtily to be distracted by the terror of being seized by their necks, the clouds are steadily thundering at Lanka even at an improper time,' (i. e. unseasonably). The poet means that clouds thunder untimely in Lanka, being afraid of seizure by the neck.

St. 67. अश्रान्ता—Construe अष्टहस्तपर्यायसंपदा अश्रान्ता वीजयति । इति [हेतोः] चामरधारिणीं कर्तुं चण्डीं अभिप्रेच्छः. अश्रान्ता *f*.—Analyse न श्रान्ता अश्रान्ता, 'Untired.' 'Unwearied.' 'Without intermission.' अष्टहस्तपर्यायसंपदा—Analyse अष्टौ हस्ताः अष्टहस्ताः तेषां पर्यायः एव संपद् तया, 'By reason of an excellence in turning round her eight hands.' 'On account of an excellence in whirling round her eight hands.' अभिप्रेच्छः—'Desirous of gaining, or obtaining.' चामरधारिणी—Analyse चामराणि धारयतीति चामरधारिणी तां तादृशीं, 'Holding Chowries.' 'A Chowrie-holder.' अष्टहस्तपर्यायसंपदा अश्रान्ता वीजयति—'The goddess Chandi with her eight hands showing an excellence (or displaying a perfect skill) of turning round, will fan without intermission.' इति [हेतोः] चामरधारिणीं कर्तुं चण्डीं अभिप्रेच्छः 'With this object in view he wishes to secure Chandi in order to make her his Chowrie-holder,' (i. e. for a Chowrie-holder).

St. 68. स्तब्धकर्णः—Construe श्रवणाक्षोभमारुतैः क्षुभकिकुक्षुमक्षेपदोषभीतः [अत एव] स्तब्धकर्णः गणाधिपः एनं नमति. स्तब्धकर्णः—Analyse स्तब्धौ कर्णौ यस्य स तादृशः, 'Stiff-eared.' 'Having the ears fixed.' श्रवणाक्षोभ-मारुतैः—Analyse श्रवणयोः आक्षोभः श्रवणाक्षोभः तस्माद् ये मारुताः तैः, 'The

currents of wind produced from the flappings of his ears.' भ्रमकि-
कुसुमक्षेपदोषभीतः—Analyse भ्रुवि भ्रमौ भ्रमत्यर्थं मण्डनार्थं यानि कुसुमानि पुष्पाणि
तेषां क्षेपः प्रचलनं स एव दोषोऽपराधः तस्माद् भीतो भ्रमकिकुसुमक्षेपदोषभीतः, 'Afraid
of the fault of deranging or scattering flowers strewed on the
ground for ornamental purpose.' भक्ति *f.* 'Decoration.' 'Orna-
ment.' 'Embellishment.' क्षेप *m.*—'Throwing.' 'Casting.'
'Tossing.' 'Deranging.' 'Scattering.' गणाधिपः or गणेशः—Son
of S'iva and Párvati, said to have been sprung from the scurf of
Pa'rvati's body. He is the god of wisdom and good luck and the
remover of obstacles. He is generally represented in a sitting
posture, half man and half elephant, with a large belly and riding
a mouse. He is addressed at the commencement of all under-
takings and religious ceremonies. In a combat between Ganes'a
and परशुराम the latter cut off one of Ganes'a's tusks, in conse-
quence of which he is called एकदंत or एकदंष्ट्र. There are various
stories as to how he got an elephant's head. He is said to have
written the महाभारत at the dictation of व्यास. गणाः—Troops or
classes of inferior deities especially certain troops of demi-gods
considered as S'iva's attendants and under the special superin-
tendence of the god Ganes'a. They are sixteen in all, beginning
with Pramatha. See Kálíkā-Pura'ṇa chapter 29. स्तब्धकर्णो गणाधिपः
एनं नमति—'Being afraid of committing the offence of deranging
flowers strewed on the ground for ornamental purpose by the
currents of wind produced from the flapping of his ears, the lord
of Gaṇas, stopping the motion of his ears bows down to him.'

St. 69. स्मरः—Construe प्रतीहार्यो स्मिताकृतविभ्रमैः कथितागमः स्मरश्च
तस्य संसर्गं सस्तवाससा विशति. सस्तवाससा—Analyse सस्तं च तदासश्च सस्त-
वासः तेन तादृशेन, 'With a loose-garment.' स्मिताकृतविभ्रमैः—Analyse
स्मितेन यद् आकृतं तस्माद् ये विभ्रमास्तैः तादृशैः, 'With amorous gestures
betraying intention or purpose by smiles'. (or under the garb of
smiling). कथितागमः—Analyse कथितः आगमः यस्य सः, 'Whose
approach or coming near was announced.' प्रतीहार्यो स्मिताकृतविभ्रमैः
कथितागमः स्मरः तस्य संसर्गं विशति—'And the god of love enters his
audience hall with a loose-garment, his approach being announced
by a female porter, with amorous gestures betraying her intention
(or purpose) by smiles.'

St. 70. शुद्धान्तं—Construe तदाज्ञया स्त्रीजनस्य स्त्रीलोपदेशदानकथ्यो
मन्मथः अन्ततः शुद्धः शुद्धान्तं विशति. स्त्रीजनस्य—Analyse स्त्रियः एव जनः स्त्रीजनः
तस्य स्त्रीजनस्य, 'To women.' 'To ladies.' स्त्रीलोपदेशदानैकथ्यः—Analyse

स्त्रीलानां उपदेशः तस्य दाजं तस्मिन् व्ययः, 'Eagerly engaged in imparting instructions in amorous pastime,' (or erotical science). अन्त्यः तदाख्या जीवन्त्यं शुद्धान्तं विवर्ति—'Being pure in mind, the god of love enters, by his order, the inner-apartments of his palace, eagerly intent on imparting instructions to the ladies in amorous pastime.'

St. 71. त्वयि—Construe स्वर्गसंघनां रक्षाकृतिं दैवते त्वयि सत्यपि नक्त-
चरेण एव दिव्यासः कथं वितन्यते. रक्षाकृति—Analyse रक्षां करोतीति रक्षकृत्
तस्मिन्, 'Lending protection.' स्वर्गसंघनां—Analyse स्वर्गः एव सद्य येषां
ते स्वर्गसंघानः तेषां स्वर्गसंघनां 'Of those that have Svarga for their
home.' 'Of those having Svarga for their abode.' रक्षाकृति त्वयि सत्यपि
नक्तचरेण एव दिव्यासः कथं वितन्यते—'When thou, O lord, art lending
thy protection to the heaven-dwellers, how is it that the night-
roaming fiend gives such trouble even to the heaven ?'

St. 72. आतरि—Construe द्विषतो बाहुभग्नौजसि विद्वौजसि आतरि
[सति] भोगिभोगे देवस्य तावत् केयं चिरं शायिका. बाहुभग्नौजसि—Analyse
बाहुभ्यां भग्नं ओजो येन स बाहुभग्नौजाः तस्मिन्, 'Who has destroyed the
bodily strength (of his enemy) by the power of his arms.' विद्वौ-
जस्—Derived from विद् [or विद्] *vt.* 6. P. सेद् 'To break.' विद्
भेदकमोजोऽस्य or विद्वस् प्रजासु मनुष्येषु वा ओजोऽस्येति विद्वौजाः इति केचित्.
According to Vedic mythology the god Vishnu is described as
the younger brother to Indra. In the Vedic period Vishnu is
not placed in the foremost rank, and though frequently invoked
with Indra, Varuṇa, the Maruts, Rudra, Va'yu and the Âdityas
his superiority to those is never stated, and he is described in one
place as celebrating the praises of Indra and deriving his power
from that god. Mark his later name इन्द्राक्ष. भोगिभोगे—Analyse भोगिनः
भोगः भोगिभोगः तस्मिन्, 'On the body of the great snake.' शायिका *f.*—
'Sloth.' 'Repose.' 'To lie down.' Compare the Vārtika on Pañi.
III. 3. 108. " शाल्यनिर्देशे ण्वुल्वक्तव्यः " 'The affix ण्वुल् is employed
also in simply pointing out the meaning of the roots; thus, आशिका
'to enjoy,' शायिका 'to lie down.' Also compare Pañi, II. 2. 15.
" वृजकाभ्यां कर्तरि." 'A word ending with a sixth case-affix is not
compounded with a word ending with 'वृच्' or 'अक्' when the
force of the genitive case is that of an agent.' The word कर्तरि
qualifies the genitive. The affix वृच् is taught in Sūtra III. 1.
133, and the affix अक् is not a single affix; all affixes that have

an element *तु* are अंक; such as *पुत्र* or *दुत्र* or *तुन्* (Sûtra VII. 1. 1). Thus भवतः शायिका 'your honour's repose,' भवत आशिका 'your eating,' भवतोऽग्रगामिका 'your going in front.' श्रीगिरीगे देवस्य तावत् केवं चिरं शायिका—'When Indra, who had paralyzed (or destroyed) the (bodily) strength of his enemy by the power of his arms, is thy brother, how then under such circumstances (तावत्), the god indulges in sloth, for a long time, on the body of the great serpent.'

St. 73. आत्मस्वद्वयुर्गं—Construe तव दृष्ट्या देवं आत्मस्वद्वयुर्गं मन्यामहे देवहीनस्य जनस्य तु त्वं सुदर्शनो न हि. अद्वयुर्गं *adj.*—Analyse अद्वयुर्गः गुणाः यस्मिन् तत् 'Having similar qualities.' 'Congenial with.' दृष्टि *f.*—'View.' 'Notion.' आत्मन् *m.*—'The natural temperament or disposition.' 'Nature.' 'Character.' देवहीनस्य—Analyse देवेन हीनः देवहीनः तस्य, 'Unfortunate.' 'Unlucky.' 'Abandoned or deserted by good luck or fortune.' सुदर्शनः—Analyse सुकरं दर्शनं यस्य स सुदर्शनः, 'Easily seen.' 'Interview with him can easily be obtained.' तव दृष्ट्या देवं आत्मस्वद्वयुर्गं मन्यामहे—'By your sight we think that destiny (or fate) is (invariably) favourable to us.' देवहीनस्य जनस्य तु त्वं सुदर्शनो न हि—'Because thou art, surely, not easily to be seen by unfortunate folk.'

St. 74. इत्थं—Construe स्वर्गे च स्वप्रतिजल्पस्थुहानिःस्पन्दवर्तिनि वाचस्पतौ वाचमित्थं व्याहृत्य क्षणं विरते [सति]. वाचस्पति *m.*—In later times he is a Rishi. He is also regent of the planet Jupiter, and the name is commonly used for the planet itself. In this character his car is called नीतिघोष and is drawn by eight pale horses. He was son of the Rishi Angiras, and he bears the patronymic आङ्गिरस. As preceptor of the gods he is called अनिमिषाचार्य, Chakshas, Ijya, and Indrejya. His wife, Tārā, was carried off by Soma, the moon, and this gave rise to a war called the तारकामय. Soma was aided by उशनस्, रुद्र, and all the Daityas and Dānavas, while Indra and the gods took the part of बृहस्पति. "Earth, shaken to her centre," appealed to ब्रह्मा, who interposed and restored Tārā to her husband. She was delivered of a son which Brihaspati and Soma both claimed, but Tārā, at the command of Brahmā to tell the truth, declared सोम to be the father, and the child was named Budha. स्वप्रतिजल्पस्थुहानिःस्पन्दवर्तिनि—Analyse स्वस्य निजस्य प्रतिजल्पस्य प्रतिवाक्यस्य स्थुहा इच्छा तस्याः निःस्पन्दवर्तिनि निषेधे वर्तमाने, 'Remaining

motionless with a desire of expecting a reply (or answer) to his statement.' वाचस्पतौ वाचमित्थं व्याहृत्य क्षणं विरते [सति]—'And in Svarga when the god Vāchaspati, after having delivered his speech, in this manner, ceased for a moment, remaining motionless with the desire of expecting a reply to his statement,—'

Sts. 75-76. कुक्षिस्थं—Construe कुक्षिस्थनिःशेषलोकत्रयभारोद्धोऽपि अहं मातृषीकुक्षौ वासं विधाय वः शोकक्षयाय रामः इति ख्यातो भूत्वा सूरद्विषां भर्तुः एक-
बाणकृताशेषशिरश्छेदपराभवं कुर्याम्. कुक्षिस्थं—Analyse कुक्षौ तिष्ठतीति कु-
क्षिस्थम् । कुक्षिस्थं यत् निःशेषं लोकत्रयं कुक्षिस्थनिःशेषलोकत्रयं तस्य भारं उद्धरतीति
कुक्षिस्थनिःशेषलोकत्रयभारोद्धः, 'Lifting up the burden of the entire
three worlds lying in his womb.' मातृषीकुक्षौ—Analyse मातृप्याः कुक्षिः
मातृषीकुक्षिः तस्मिन् तादृशे, 'In the womb of a female' (female-
mortal). शोकक्षयाय—Analyse शोकस्य क्षयः शोकक्षयः तस्मै, 'In order
to put an end to your sorrow or grief.' सूरद्विषां—Analyse सूरान्
द्विषन्तीति सूरद्विषः तेषां, 'Of the enemies of the gods.' एकबाणं—
Analyse एकबाणसौ बाणश्च एकबाणः तेन कृतः एकबाणकृतः । अशेषाणि च शिरांसि च
अशेषशिरांसि तेषां छेदः अशेषशिरश्छेदः । एकबाणेन कृतो यो अशेषशिरश्छेदः एकबाण-
कृताशेषशिरश्छेदः तस्माद् यः पराभवः तं तादृशं, 'A defeat brought on by
severing all heads with a single shaft.' शोकक्षयाय वः मातृषीकुक्षौ वासं
विधाय—'In order to put an end to your sorrow, I, though lifting up
the burden of the entire three worlds lying in my womb, will
accept an abode in the womb of a female (mortal).' रामः इति भूत्वा
सूरद्विषां भर्तुः एकबाणकृताशेषशिरश्छेदपराभवं कुर्याम्—' And becoming a
celebrated hero by the name of Rāma will bring on defeat to
the lord of the enemies of gods by severing all his heads with a
single shaft.'

St. 77. इति—Construe वाचामगोचरो वेदविद् वेषो वृषावुजः इति उदारं
वचः उदाहृत्य वर्षातल्पं तत्याज. Cf. Ku. II. 53. " वचस्ववसिते तस्मिन्सज्जे
गिरमात्मभूः । गर्जितानन्तरं दृष्टिं सौभाग्येन जिगाय सा ॥ " वाचामगोचरः—'Beyond
the range (or scope) of words.' 'One who cannot be fully described
by words.' 'Beyond the range of human description.' वर्षातल्पम् ॥—
'A couch (or sofa) made of water.' वृषावुजः—Analyse वृषा इन्द्रः तस्यावुजो
विष्णुः, 'The younger brother of Vishnu.' वेदविद्, Expl:—वेदान् वेति जा-
नातीति वेदविद्, 'Knowing the Vedas'. वेषः—'Fit to be known.' वेदविद्
वेषो वर्षातल्पं तत्याज—' After saying these noble words, the knower
of the Vedas, who is fit to be known, who is beyond human
description, and who is the younger brother of Indra, left the
watery couch.'

St. 78. चिरञ्जयनगुरुं—Construe शिथिलितकणपङ्क्तिमुत्तदीर्घश्चसितविधूतमहार्ण-
वो भुजगपतिः स्वेदात् चिरञ्जयनगुरुं स्वभोगभारं जनकैर्वितस्य अवतस्ये. चिरञ्जयनगुरुं—
Analyse चिराय जयनं चिरञ्जयनं तेन गुरुः तं तादृशं, 'Heavy from a long
sleep.' स्वभोगभारं—Analyse स्वस्य भोगः आभोगः स्वभोगः तस्य भारः तं, 'The
burden of his expanded body.' भुजगपतिः—Analyse भुजगानां पतिः
भुजगपतिः, 'A king of serpents' (i. e. S'esha). जनकैः *ind.*—'Slowly.'
'Gradually.' 'Gently.' स्वेदात् 'From lassitude.' 'From depression.' 'On
account of exhaustion.' Cf. Our edition of Meghadūta I. 36.
"अञ्चस्वेदं नयेथाः." शिथिलितं—Analyse शिथिलितं या कणपङ्क्ति तस्याः
मुक्तं यद् दीर्घश्चसितं तेन विधूतो महार्णवो येन स तादृशः, 'Who has ruffled (or
stirred up) the great ocean by his long breathings coming out
from the loosened row of his hoods.' The metre of this stanza is
गुणित्ताया. For the definition and its Ganas see notes on the stanza
88 canto first. भुजगपतिः स्वभोगभारं जनकैर्वितस्य अवतस्ये—'From lassi-
tude the lord of the snakes, which had ruffled the great ocean by
its long breathings issuing forth from the loosened row of hoods,
slowly stretched out the load of its expanded body, heavy from
long sleep and remained so.'

St. 79. भूमिस्पर्शभयात्—Construe भूमिस्पर्शभयात् तरसा उपेत्य लक्ष्म्या
करेणोद्धृतं व्यालम्बकपटान्तं उत्तरीयं अंसशिखरे क्षिप्वा निद्रामन्थरताम्रलोचनयुगो
लीलालसन्न्यासया गत्या निर्जितवारणेन्द्रगमनो हरिस्ततः क्वापि प्रतस्ये. भूमिस्पर्श-
भयात्—Analyse भूमेः स्पर्शः भूमिस्पर्शः तस्माद् भयं तस्मात्, 'From fear of
touching the ground,' (which was made either of snow or of
water; because S'esha the couch of Vishṇu was lying on the
sheet of oceanic waters or on snow). व्यालम्बकपटान्तं—Analyse
व्यालम्बमानः एकः पटान्तः पटप्रान्तः यस्य तत्, 'One end of the garment
was hanging down loosely.' अंसशिखरे—Analyse अंसयोः स्कन्धयोः
शिखरः उर्ध्वभागः अंसशिखरः तस्मिन् तादृशे, 'On the top of his shoulders.'
निद्रामन्थरताम्रलोचनयुगः—Analyse निद्रया मन्थरं अलसम् । ताम्रं च । लोच-
नयोः नयनयोः युगं युगलं यस्य स तादृशः, 'The pair of whose eyes were
looking red and dull by sleep.' लीलालसन्न्यासया—Analyse लीलया लसन्
न्यासः पदप्रक्षेपणं यस्यां सा तया, 'The planting of feet in which was
looking graceful by reason of his sportive gait.' निर्जितवारणे-
न्द्रगमनः—Analyse निर्जितं वारणेन्द्रस्य गजेन्द्रस्य गमनं येन स तादृशः, 'One
who has surpassed the gentle gait of a mighty elephant.'
The metre of this stanza is शार्दूलविक्रीडित which is thus defined:—
"स्यार्थैर्यदि मः सजौ सततगाः शार्दूलविक्रीडितम्." The Ganas are म, स, ज, स,
त, त and a long syllable. लीलालसन्न्यासया गत्या निर्जितवारणेन्द्रगमनो हरिः
क्वापि प्रतस्ये—'Throwing on the top of his shoulders the upper-

garment one end of which was hanging loosely and which was picked up with her hand by the goddess Lakshmi who quickly ran up to it, being afraid of its touching the ground, the god Hari with his eyes red and dull by sleep and with a gait that surpassed the gentle gait of a mighty elephant by his sportive movement, the planting of feet in which looked graceful, then set out from that place (to go) somewhere.' Some portion of the tenth Sarga of Raghuvans'a and much of the second Sarga of Kumárasambhava, have been of much assistance to the poet in the composition of this canto.

CANTO III.

—:0:—

St. 1. अथ—Construe अथ श्रियः प्राणसमस्य तस्य मर्त्यधाम विविक्षां ज्ञात्वा इव पूर्वावतीर्णो वसन्तः सुमनःसमृद्ध्या भुवनं सम्यक् ततान. प्राणसमस्य—Analyse प्राणैः समः प्राणसमः तस्य तादृशस्य, 'Dear (as one's) vital-breaths.' 'Dear as (one's) life.' विविक्षा, Expl:—वेष्टुमिच्छा विविक्षा, 'Desire to enter.' 'Wish to have an entrance.' मर्त्यधाम—Analyse मर्त्यानां धाम मर्त्यधाम, 'Mortal body.' 'Human-frame.' 'An abode of mortals.' 'Home of mortals.' पूर्वावतीर्णः—Analyse पूर्वं अवतीर्णः पूर्वावतीर्णः, 'Previously came down.' 'Made its appearance earlier.' सुमनः-समृद्ध्या—Analyse सुमनसां समृद्धिः सुमनःसमृद्धिः तया तादृश्या, 'Exuberance of flowers.' 'Luxuriance of flowers.' The metre of this canto is उपजाति. See note on stanza I, Canto I. पूर्वावतीर्णो वसन्तो भुवनं सम्यक् ततान—'Then, as if, knowing the desire to enter into a mortal frame of Him, who was dear to Lakshmi as her life, Vasanta (the spring personified) who came down first, splendidly (or completely) spread the earth with a luxuriance of flowers.'

St. 2. ज्ञान्त्वा—Construe अथ सर्वत्र करप्रसारी विवस्वान् ज्ञान्त्वा दक्षिणा-शामालम्ब्य ततो निःस्वः ऋत्विगिव वसुपलङ्घ्यै घनदस्य वासं प्रतस्थे. दक्षिणाशां—Analyse दक्षिणां चासौ आशा च दक्षिणाशा तां तादृशीं, 'To the southern quarter.' 'To the southern regions.' In the case of the ऋत्विक्, the analyses of the compound is दक्षिणायाः आशा तां, 'Hope to get a gift or donation.' करप्रसारी—Analyse करान् मयूखान् प्रसारयतीति करप्रसारी, 'Spreading out the rays.' In the case of the ऋत्विक्, करप्रसारी means, 'Spreading out or holding out his hand.' ऋत्विक्, Expl:—ऋतौ यजतीति ऋत्विक्, 'Spreading a sacrifice at a proper season.' निःस्वः—Analyse निर्गतं स्वं यस्मात्, 'He from whom wealth is departed.' 'Deprived of his wealth.' 'Having no property.' 'Poor.' 'Wretched.' वसुपलङ्घ्यै—Analyse वसुतां उपलङ्घ्यः तस्यै, 'In order to get light.' In the case of ऋत्विक्, 'In order to get wealth.' घनदस्य—Analyse घनं ददातीति घनदः तस्य तादृशस्य, 'Of Kubera, the lord of wealth.' In the case of the ऋत्विक्, घनद means, 'One who gives wealth.' 'A rich person.' अथ सर्वत्र करप्रसारी विवस्वान् ज्ञान्त्वा दक्षिणाशामालम्ब्य—'Now the sun, spreading out the rays in every quarter, in his wanderings, came to the southern regions.' ततः निःस्वः ऋत्विगिव वसुपलङ्घ्यै घनदस्य वासं प्रतस्थे—'And thence, in order

to get light (i. e. repair his beams), set out, like a wretched sacrificial priest, to the abode of Kubera' (i. e. the north). Mark the double sense of the several attributes.

St. 3. वृक्षाः—Construe वसन्तस्य वनस्थलीभिः न्यस्ताः सहस्रदीपाः दीपवृक्षाः इव नवकुङ्कुमलाभ्याः वृक्षाः मनोज्ञयुति चम्पकाख्यारूपं वितेदुः Cf. R IV. 75. “सरलासकमातङ्गप्रैवेयस्कुरितत्विषः । आसन्नोषधयो नेतुर्नक्तमङ्गेहदीपिकाः ॥” मनोज्ञयुति—Analyse मनोज्ञा युतिर्यस्य तत्तादृशं, ‘Having an agreeable splendour or lustre.’ चम्पकाख्यारूपं—Analyse चम्पकः इति आख्या यस्याः सा चम्पकाख्या तस्याः रूपं चम्पकाख्यारूपं, ‘Showing beauty or elegance in the name of a Champaka (tree).’ नवकुङ्कुमलाभ्याः—Analyse नवाभ ते कुङ्कुमलाश्च नवकुङ्कुमलाः तैः आभ्याः नवकुङ्कुमलाभ्याः, ‘Rich in fresh buds just (or newly) opened.’ वनस्थलीभिः—Analyse वनानां स्थल्यः वनस्थल्यः ताभिः तादृशीभिः, ‘By the natural spots of forest grounds.’ सहस्रदीपाः—Analyse सहस्रं दीपाः सहस्रदीपाः, ‘Thousands of lights or lamps.’ दीपवृक्षाः—Analyse दीपानां वृक्षाः दीपवृक्षाः, ‘Lamp-stands.’ ‘Lamp-sticks.’ ‘Lamp-trees.’ Cf. दीपपादपाः नवकुङ्कुमलाभ्याः वृक्षाः मनोज्ञयुति चम्पकाख्यारूपं वितेदुः—‘The trees, rich in fresh buds just opened, spread out the beauty in the name of Champakas, having an agreeable splendour, as if they were lamp-stands, burning with thousands of lights, placed on the ground by the woods of Vasanta.’

St. 4. संपिण्डितात्मावयवाः—Construe संपिण्डितात्मावयवाः कण्टकितोर्ध्वदण्डाः नवाः पद्माः अन्तर्जलावासविरुद्धशीतत्रस्ताः [सन्तः] वसन्तातपकाम्ययेव उदीयुः संपिण्डित—Analyse संपिण्डिताः संकुचिताः आत्मनः अवयवाः पत्रकिञ्जल्कादयः येस्ते संपिण्डितात्मावयवाः, ‘Which have contracted their own branches’ (*lit.* limbs). कण्टकितोर्ध्वदण्डाः—Analyse कण्टकिताः ऊर्ध्वदण्डाः ऊर्ध्वनालानि येषां ते कण्टकितोर्ध्वदण्डाः, ‘Having standing stalks with a thorny coat.’ ‘With raised-stalks bearing a thorny coat.’ अन्तर्जलावासविरुद्धशीतत्रस्ताः—Analyse अन्तर्गतं यज्जलं तस्य आवासः तेन विरुद्धं शीतं तस्मात् त्रस्ताः, ‘Afraid of cold increased by the watery abode inside.’ वसन्तातपकाम्यया—Analyse वसन्तस्य आतपः तस्य काम्या तथा तादृश्या, ‘Prompted with a desire for heat of the spring.’ नवाः पद्माः वसन्तातपकाम्यया इव उदीयुः—‘The fresh lotuses with their raised-stalks bearing a thorny coat, having their branches (petals, fibers &c.) contracted, rose up, as if, prompted with a desire for heat of the spring, being afraid of cold increased by the watery abode inside (their cups).’

St. 5. कर्णे—Construe दीर्घविलोचनानां कर्णे कृतः आलोलदृष्टियुतिभिन्नरागः अशोकप्रभवः प्रवालः बालोऽपि परिणामगम्यां कान्तिं प्रपेदे दीर्घविलोचनानां—

Analyse दीर्घे विलोचने यासां ताः दीर्घविलोचनाः तासां दीर्घविलोचनानां, 'Long-eyed ladies.' 'Ladies having long eyes.' आलोलदृष्टिपुतिभिन्नरागः—Analyse आलोलान्न ताः दृष्टयश्च आलोलदृष्टयः तासां पुतिस्तया भिन्नो रागो यस्य स आलोलदृष्टिपुतिभिन्नरागः, 'Bearing a diversified tint made bright by rolling glances.' Cf. R. VI. 13. "आलोलपत्राभिहतद्विरेफम्." S'āk. I. 15. "भिन्नो रागः किसलयरुचां." अशोकप्रभवः—Analyse अशोकात् प्रभवो यस्य सः, 'Sprung from the As'oka tree.' 'Of an As'oke tree.' परिणामगम्यां—Analyse परिणामे परिणतौ गम्या परिणामगम्या तां तादृशीं, 'To be attained in an advanced state or stage.' 'Brought on by a developed state.' बाहूः प्रवालः परिणामगम्यां कान्तिं प्रपेदे—'Put on their ears by long-eyed ladies and bearing a diversified tint made bright by their rolling eyes, the sprout sprung from As'oka, though fresh (*lit.* young) assumed a splendour, to be attained in a developed state.'

St. 6. प्रादुर्बभूवुः—Construe कान्त्या स्फुरन्ति क्षोणितपाटलानि करवीरजानि नवकुङ्मलानि प्रवासिनां मनोमवस्य तीरीफलानीव प्रादुर्बभूवुः. नवकुङ्मलानि—Analyse नवानि च तानि कुङ्मलानि च नवकुङ्मलानि, 'Fresh buds.' करवीरजानि—Analyse करवीराद् जातानि करवीरजानि, 'Sprung from Karavīra tree.' 'Produced from Karavīra tree.' क्षोणितपाटलानि—Analyse क्षोणितवत् पाटलानि क्षोणितपाटलानि, 'Blood-red.' 'As red as blood.' तीरीफलानि—Analyse तीरीणां फलानि तीरीफलानि, 'Sharp blades of arrows.' तीरी *f.*—'A kind of arrow, three-fourths of which consists of reed and a fourth part of iron.' फल *n.*—'A blade of sword or knife.' Cf. खड्गफलं. कान्त्या स्फुरन्ति करवीरजानि नवकुङ्मलानि प्रादुर्बभूवुः—'Flashing forth with splendour, the blood-red fresh buds of Karavīra flowers made their appearance like the sharp blades of arrows of the god sprung from the mind (or fancy) of travellers.'

St. 7. वन्ध्यः—Construe वन्ध्योऽप्यशोकः अङ्गनानां रणभूषणं सालककपाद-चातं लब्ध्वा अतिहर्षाद् उद्भूतरोमांचः इव नवैः पुष्पाङ्कुरैः आस. वन्ध्य *adj.*—'Not bearing flower and fruit in due season.' 'Barren.' 'Unfruitful.' Because the As'oka's longing or दोहद was not gratified. When a tree does not flower in time, it is believed to crave for some special treatment, such as a peculiar kind of manure. The As'oka, so dear to lovers, when it withholds its flowers is believed to desire that a young and beautiful woman should be decorated with ornaments, dressed beautifully and should then kick itself with her foot which should itself be nicely decorated. This ceremony is called the दोहदपूर्ण or gratifying the desire of As'oka. On various trees requiring various gratifications Cf. महिषसिंहगणिः,

“पादाहतः प्रमदया विकसत्यशोकः । शोकं जहाति बकुलो मुख [मधु] सीधुस्तिकः । आलोकनात्कुरुवकः कुरुते विकाशम् । आर्लिगितस्तिलक उत्कलिको विभाति ” ॥ सारोद्धारिणी also quotes the same. Mallinātha quotes the following:—
 “जीणां स्पर्शात् प्रियं गुर्विकसति बकुलः सीधुगण्डूषसेकात् । पादाघातादशोक-
 स्तिलककुरवकौ वीक्षणार्लिगनाभ्याम् । मन्दारो नमवाक्यात् पट्टमृदुहसनाक्षम्पको वक्त्र-
 वातात् । चतौ गीतान्नमेरुर्विकसति च पुरो नर्तनात् कर्णिकारः ” ॥ See our edition of Meghadūta II. 17. and the notes thereon. As for the parallel idea, Cf. “एकः सख्यास्तव सह मया वामपादाभिलाषी । कांक्षत्यन्यो वदनमदिरां दोहदच्छगनास्याः” ॥ also R. VIII. 68. कुसुमं कृतदोहदस्तया यदशोकोऽयमुदीरयि-
 प्यति.” Ratnā I. 17. “मूले गण्डूषसेकासव इव बकुलैर्वास्यते पुष्पलुप्या.” We also find references to these notions in many places. Cf. Kādambarī
 “कदाचिद्बकुलतरुमिव कामिनीगण्डूषसीधुधारास्वादमुदितो विकासमभजत.” And
 “कदाचिदशोकपादप इव युवतिचरणतलप्रहारसंक्रान्तललको रागमुवाह ” । Cf. Vāsava. “मधुमदमुदितगण्डूषसीधुसेकपुलकितबकुलः.” Also see Karpūraman-
 jarī II. 44. 45. 47. सालककपादघातं—Analyse अलककेन सह सालककः । सालकश्चासौ पादश्च सालककपादः तस्य घातः तं तादृशं, ‘Kicking with a foot, the soles of which are smeared with red-lac.’ रणन्नूपुरं—Analyse रणन्ति नूपुराणि यस्मिन् स रणन्नूपुरः तं तादृशं, ‘Having jingling anklets.’ उद्भूतरोमांचः—Analyse उद्भूताः रोमांचाः यस्य सः, ‘On which was produced the erection of hair.’ ‘Horripilated.’ अतिहर्षात्—Analyse अतिहर्षो हर्षः अतिहर्षः तस्मात्, ‘From an excessive joy.’ पुष्पाङ्कुरैः—Analyse पुष्पाणां अङ्कुराणि पुष्पाङ्कुराणि तैः तादृशैः, ‘By shoots of flowers.’ अतिहर्षादशोकः नवैः पुष्पाङ्कुरैः उद्भूतरोमांचः इव आस—‘The As’oka tree, though barren, burst into fresh shoots of flowers as if its trunk had on it the erection of the hair, from an excessive joy, on receiving kicks from the feet, smeared with red-lac, of beautiful young women, the anklets on which made a jingling sound.’

St. 8. महीध्रमूर्ध्नि—Construe भ्रमरेन्द्रनीलैर्विभक्तशोभः शिखिकण्ठनीलैर्गृ-
 हीतभास्वन्मुकुटावुकारो नवकर्णिकारो महीध्रमूर्ध्नि कान्तिं ततान. महीध्रमूर्ध्नि—
 Analyse महीं धरतीति महीध्रः तस्य मूर्धा महीध्रमूर्धा तस्मिन् तादृशे, ‘On the top (or summit) of a mountain.’ भ्रमरेन्द्रनीलैः—Analyse भ्रमराः एव इन्द्रनीलाः तैः तादृशैः, ‘Sapphires made of bees.’ भ्रमर m.—‘A bee.’ From this word is derived द्विरेफ, having two रफार and meaning, ‘a bee.’ विभक्तशोभः—Analyse विभक्ता शोभा यस्य सः, ‘Having its beauty or elegance divided.’ शिखिकण्ठनीलैः—Analyse शिखिनां ये कण्ठाः तैः नीलाः तैः तादृशैः, ‘By the blue-colour on the necks of peacocks.’ गृहीतभास्वन्मुकुटावुकारः—Analyse भास्वन्तः मुकुटाः भास्वन्मुकुटाः । गृहीतः भास्वन्मुकुटानां अवुकारो येन सः, ‘One that betrays or displays an imitation of glittering crowns.’ नवकर्णिकारः—Analyse नवश्चासौ क-

णिंकारश्च नवकर्णिकारः, 'A fresh Karnikāra tree.' As for the Karnikāra's longing or दोहद, see above our note. शिखिकण्ठीलैर्गृहीतभास्वन्मुकुटावकाशो नवकर्णिकारः कान्तिं ततान—'On the top of the mountain, a fresh Karnikāra tree with its beauty divided by bees looking like sapphires, and betraying an imitation of glittering crowns, by means of the blue colour on the neck of the peacocks, spread its splendour.'

St. 9. वासन्तिकस्य—Construe वासन्तिकस्य भानोः अंशुचयेन हतप्रभावं हेमन्तमालोक्य प्रीत्या सरोरुहामुद्धृतकंटकेन वनेन रम्यं जहसे इव. Cf. Kirā. X. 36. "कथमिव तव संमतिर्भवित्री सममृतुभिर्जुनिनावधीरितस्य । इति विरचित-मल्लिकाविकाशः स्मयत इव स्म मधुं निदाघकालः ॥ " वासन्तिकस्य, Expl:—वसन्ते भवो वासन्तिकः तस्य, 'Pertaining to Vasanta.' 'Belonging to Vasanta.' अंशुचयेन—Analyse अंशुलां चयः अंशुचयः तेन तादृशेन, 'Collection or multitude of rays.' हतप्रभावम्—Analyse हतः प्रभावो यस्य स तं तादृशं, 'One whose power has been crippled.' 'Bereft of power.' सरोरुहां—Analyse सरसि रोहन्तीति सरोरुहः तेषां तादृशानाम्, 'Of the pond-growing,' i. e. of lotuses. उद्धृतकंटकेन—Analyse उद्धृतं नष्टं कंटकं शत्रुर्यस्य स तेन तादृशेन, 'One whose enemy has been rooted up,' or it may be analysed as, उर्ध्वं धृतं कंटकं येन, 'Which had held up thorns (on its grounds).' सरोरुहां वनेन जहसे—As for the impersonal construction in लिट् see our notes on stanza 55 canto I. हतप्रभावं हेमन्तमालोक्य सरोरुहां वनेन रम्यं जहसे इव—'Beholding Hemanta (the winter), the power of which had been crippled, by multitude of rays of the sun, belonging to the spring, the forest of lotuses, whose enemy had been rooted up, as it were, laughed heartily through affection.'

St. 10. समीरणं—Construe समीरणानर्तितमञ्जरीके चूते निसर्गेण निषक्तभावाः भृंगाः अशोकवनेषु पुष्पावतंसेषु दीप्तिषु इव पदं न चक्रुः. समीरणं—Analyse समीरणेन आनर्तिताः मञ्जरीकाः यस्य तादृशे, 'The clusters of blossoms of which were made to dance (set in motion) by a breeze.' निषक्तभावाः—Analyse निषक्तो भावो यैस्ते, 'Whose affection or feeling clings to.' पुष्पावतंसेषु—Analyse पुष्पाणां अवतंसाः तेषु तादृशेषु, 'Crests or ornaments of flowers.' 'Any ring-shaped ornament made of flowers.' अशोकवनेषु—Analyse अशोकानां वनानि अशोकवनानि तेषु तादृशेषु, 'Forests abounding in the Asoka trees.' चूते निसर्गेण निषक्तभावाः भृङ्गाः पुष्पावतंसेषु पदं न चक्रुः—'The bees, whose affection naturally clung to the mango tree, the clusters of the blossoms whereof were made to dance by

the breeze, did not set their foot in the As'oka forests, the crests of flowers wherein, were, as if, on fire.'

St. 11 विनिद्रं—Construe विनिद्रपुष्पाभरणः सञ्चलसकुन्दलतावनदः पलाशः मधुना उद्भूतभस्मा राक्षीकृतो मन्मथदाहवाक्किरिव रेजे. विनिद्रं—Analyse विनिद्राणि च तानि पुष्पाणि च विनिद्रपुष्पाणि तेषां आभरणानि यस्य सः, 'Wearing ornaments of full blown flowers.' सञ्चलसत्—Analyse सञ्चलसन्त्यः याः कुन्दलताः तानिः अवनदः, 'Intertwined by blooming or flashing Kunda creepers.' उद्भूतभस्मा—Analyse उद्भूतं भस्म यस्मिन् स उद्भूतभस्मा, 'In which the ashes have been produced.' 'Having ashes visible (to the eyes).' राक्षीकृतः, Expl.—अराशिः राशिः सम्पद्यमानः राक्षीकृतः 'Made into a heap.' 'Heaped up.' मन्मथदाहवक्त्रिः—Analyse मन्मथस्य दाहः मन्मथदाहः तस्य वक्त्रिः 'Fire which had consumed the god of Love.' पलाशः मधुना [संगतः] मन्मथदाहवक्त्रिरेवे—'The Palās'a tree, intertwined by Kunda creepers, wearing ornaments of full blown flowers, began to look bright in the association of the spring, like fire which had burnt the god of love, having visible ashes and made into a heap.'

St. 12. वसन्तं—Construe वसन्तदीप्तातपखेदितानां महीरुहां वातचलाः प्रवालाः रेजुः यथा विदुमभंगताम्रा अतिश्रमेण निष्कासिता जिह्वा. वसन्तं—Analyse दीप्ताम्रासौ आपतश्च दीप्तातपः । वसन्तस्य दीप्तातपेन खेदिताः वसन्तदीप्तातपखेदिताः तेषां तादृशानां, 'Of the plants scorched up by the blazing heat of Vasanta (the spring).' महीरुहां—Analyse मर्णां रोहन्तीति महीरुहः तेषां महीरुहां, 'Of the earth-growing.' 'Of plants.' 'Of trees.' वातचलाः—Analyse वातेन चलाः वातचलाः, 'Set in motion by the wind or breeze.' विदुमभंगताम्रा—Analyse विदुमस्य भङ्गः विदुमभङ्गः तद्वत् ताम्रा विदुमभंगताम्रा, 'Red like the fracture of a coral strand.' अतिश्रमेण—Analyse अतिश्रमः श्रमः अतिश्रमः तेन तादृशेन 'By excessive labour.' महीरुहां वातचलाः प्रवालाः रेजुः यथा विदुमभङ्गताम्रा अतिश्रमेण निष्कासिता जिह्वा—'The sprouts set in motion by the breeze, of the earth-growing plants scorched up by the blazing heat of the spring, shone forth like the tongue, red as the fracture of a coral strand, thrown out on account of excessive labour.'

St. 13. प्रालेयं—Construe रात्रिः प्रालेयकालप्रियविप्रयोगग्लानेव क्षयमास-साद् दिवसश्च वसन्तक्रूरतपभ्रान्तः इव क्रमेण मन्दं जगाम. Cf. R. IX. 38. "उपययौ तनुतां मधुखण्डिता हिमकरोदयपांडुखलच्छविः । सदृशमिष्टसमागमनिर्दृष्टिं वनितयानितया रजनीवधूः" प्रालेयं—Analyse प्रालेयस्य कालः प्रालेयकालः । प्रियस्य विप्रयोगः प्रियविप्रयोगः । प्रालेयकालः एव प्रियः तस्य विप्रयोगाद् ग्लानं यस्याः सा प्रालेयकालप्रियविप्रयोगग्लाना, 'Exhausted or emaciated

by the separation from the lover,' viz. the frosty season. वसन्त—Analyse कूरभासौ आतपश्च कूरतपः । वसन्ते कूरतपः वसन्तकूरतपः तेन भान्तः वसन्तकूरतपभान्तः, 'Fatigued by the intolerable (or intense) heat of the spring.' रात्रिः प्राण्येकादप्रियविप्रयोगकृतेन खलमास्त-साह—'The night began to wane (*lit.* came to or approached to waning) being exhausted by reason of separation from the lover,' viz. the frosty season. दिवसश्च वसन्तकूरतपभान्तः इव क्रमेण मन्दं जगाम—'And the day gradually began to pass (or move) slowly as if exhausted by the intense heat of the spring.'

St. 14. ततः—Construe ततः क्षोणीपतिः स्मरस्य आहवचामकल्पं भान्त-शिखीशुल्कां रक्तदीप्तिसन्तानभास्वत्करवीरकीर्णं उद्यानमासेवत. आहवचामकल्पं—Analyse आहवस्य चाम आहवचाम । ईषदूने आहवचाम आहवचामकल्पं, 'Almost like (or nearly equal to) the battle-field.' क्षोणीपतिः—Analyse क्षोण्याः पतिः क्षोणीपतिः, 'Lord of the earth.' भान्त—Analyse भान्ताः शिखीशुल्काः द्विरेकाः तेषां अङ्कः यस्य तत्, 'Bearing a mark (or line) of bees which were flying about.' As applied to आहवचाम or battle-field, it may be analysed as, भान्ताः शिखीशुल्काः बाणाः तेषां अङ्कौ यस्य तत्, 'Marked or distinguished by the iron shafts that were flying about.' रक्तदीप्ति—Analyse रक्ता चासौ दीप्तिश्च रक्तदीप्तिः ताप्रवर्णः तस्याः सन्तानेन सातत्येन भास्वन्तः प्रकाशमानाः ये करवीराः इयमारपुण्याणि तैः कीर्णं व्याप्तं, 'Full of bright Karavira flowers beaming forth with reddish lustre.' As applied to आहवचाम, it may be analysed thus, रक्तं क्षोणितं तस्य दीप्तिसन्तानेन भास्वत्कराः ये वीराः भदाः तैः कीर्णं व्याप्तमित्यर्थः, 'Full of warriors whose hands were shining by a continuous glitter of the blood.' ततः क्षोणीपतिः स्मरस्य आहवचामकल्पं उद्यानमासेवत—'Then the lord of the earth repaired to the garden which was almost like a battle-field of the god of Love, bearing a line of bees flying about and full of bright Karavira flowers beaming forth with continuous reddish lustre.'

St. 15. रम्याणि—Construe रामाद्भगतो रम्याणि विहंगपद्मानि तानितपद्मानि उद्भ्रान्तभृङ्गाणि लतागृहाणि रहोविहारेः संभावयामास. रामाद्भगतः—Analyse रामाभिः अद्भगतः, 'Accompanied by beautiful young damsels.' विहङ्ग—Analyse विहङ्गानां पद्माः तेषां अनिलेः आनर्तिताः पद्माः येषु तानि, 'The sprouts in which have been made to dance by a breeze of the birds' feathers.' उद्भ्रान्तभृङ्गाणि—Analyse उद्भ्रान्ताः भृङ्गाः येषु तानि, 'The bees in which were hovering about.' लतागृहाणि—Analyse लतानां गृहाणि लतागृहाणि, 'Arbours,' 'Bowers of creepers.' रहोविहारेः—Analyse रहसि विहाराः रहोविहाराः तैः तादसौ. 'By means of his solitary

sports ' or ' sports in solitude. ' ' Sports in secret places. ' रामादुगलै रम्भाणि कतामृदाणि रदोविहारेः संभावयामास—'In company with beautiful young ladies the king honoured by his visit the charming arbours, the bees in which were hovering about and the sprouts of which were made to dance by the breeze produced from the feathers of birds. '

St. 16. त्वं—Construe हे नूपुर त्वं अंगौ अप्रमादं कुद । हे कांछि क्षणं नितम्बमारं भर । इति तस्मिन्विहरन्मृपञ्जीकस्यामुलाकोटिपुदैर्निनेदे इव. अप्रमादं—Analyse न प्रमादः अप्रमादः तं तादृशं, 'Care.' 'Vigilance,' 'Carefulness. नितम्बमारम्—Analyse नितम्बयोः भारः नितम्बमारः तं तादृशं, 'The burden of hips.' तस्मिन् Refers to कतामृदे, 'In the arbour of creepers.' विहरन्—Analyse विहरन्त्यः याः नृपण्यः तासां कस्या च मुलाकोटयश्च विहरन्मृपञ्जीकस्यामुलाकोटयः तासां यानि पुटानि तैः विहरन्मृपञ्जीकस्यामुलाकोटिपुदैः 'By the covers of the foot-ornaments and the zone of the sporting ladies of the king.' मुलाकोटि *m.f.*—'A particular ornament worn on the feet and toes by women.' The Marathi student will recognize this expression in तोरण्या generally worn on their feet by girls newly married. निनेदे—'Reproached.' 'Blamed.' Derived from निद् *vt.* I. U. (सेद्) 'to ridicule,' 'censure,' 'to reproach,' 'to blame.' हे नूपुर त्वं अंगौ अप्रमादं कुद—'O anklet, be thou careful about the feet.' हे कांछि क्षणं नितम्बमारं भर—'Bear, O zone, the burden of hips for a moment.' इति तस्मिन् [कतामृदे] विहरन्मृपञ्जीकस्यामुलाकोटिपुदैर्निनेदे इव 'Thus in that arbour, the folds of the girdle and the anklets of the sporting ladies of the king, reproached one another.' The poet here represents a quarrel between the zone and the anklets. Each was proud of its own sound and so was cautioning the other to be careful about its duty as otherwise the superior sound of the one would drown that of the other.

St. 17. विधेय—Construe दूरस्थपुष्पस्तवकावमङ्गल्याजेन संदर्शितबाहुभूज्य अनङ्गुलतयैर्यदृतिर्वाका पत्यौ कुदुरर्षदष्टिं विधेय. अर्षदष्टिं—Analyse अर्षां वासौ दष्टिम् अर्षदष्टिः तां तादृशीं, 'Half a glance' i. e. a side-long glance. अनङ्गु—Analyse अनङ्गेन कता यैर्यस्य दृतिर्यस्याः सा अनङ्गुलतयैर्यदृतिः, 'Whose steady conduct was disturbed by the bodiless-god,' (i. e. god of Love). दूरस्थ—Analyse दूरे तिष्ठन्तीति दूरस्थानि । दूरस्थानि च पुष्पाणि च दूरस्थपुष्पाणि तेषां स्तवकानां अवमङ्गः तस्य व्याजः तेन, 'Under the plea of plucking the bunches of flowers lying at a long distance.' संदर्शितबाहुभूज्य—Analyse संदर्शितं बाहुभूज्यं यस्य, 'Who had exhibited or

showed the region of her shoulders.' बालुका म. 'The root or juncture of the arm.' 'Armpit.' 'Extremity of the upper part of the arm.' 'Shoulder-blade.' 'The region of the shoulders.' बाका f.—'A girl not more than sixteen years of age. Jayadeva defines:—'आपोहकापुवेदुबाका तरुणी त्रिषका मता । पञ्चपञ्चाङ्का प्रौढा भवेदुहदा ततः परम् ॥' अनङ्गुलतपेर्वहृतिर्वाका पत्नी अर्धदृष्टिं विधेय—'A certain young girl, whose steady conduct was disturbed by the bodiless-god, and who exhibited the region of her shoulders under the plea of plucking the bunches of flowers lying at a long distance often cast a side-long glance at her husband.'

St. 18. पत्न्या—Construe परस्मै: विकासवत्साधरणान्तरागे पत्न्या विधीयमाने अन्यत्र युक्तोऽपि कञ्कारसः तत्प्रतिपक्षनेत्रे रागं बध्मन् इ. विकासवती f. Expl:—विकासवतीका विकासवती, 'A wanton or coquettish woman.' चरणान्तरागे—Analyse चरणयोरन्तः चरणान्तः तस्मिन्नागः तस्मिन् तावुन्ने, 'Colour to the soles of the feet.' कञ्कारसः—Analyse कञ्जायाः रसः कञ्कारसः, 'A kind of red dye.' Lac obtained from the cochineal insect or a similar insect as well as from the resin of a particular tree; according to some the nest of the insect is formed of a resinous substance which is used as sealing-wax and commonly termed shel-lac. This कञ्कारस was largely used as an article of decoration by women in India. तत्प्रतिपक्षनेत्रे—Analyse तत्स्यः प्रतिपक्षस्य नेत्रं तस्मिन्, 'On the eyes of her rival.' अन्यत्र युक्तोऽपि कञ्कारसस्तत्प्रतिपक्षनेत्रे रागं बध्मन् इ.—'While the dye to the soles of the feet of a coquettish lady was being given by her Royal husband, the lac, though painted elsewhere (or in other place), indeed imparted its red colour to the eyes of her rival,' (i. e. her eyes became red with wrath).

St. 19. पातुं—Construe छदस्याः वदनारविन्दं पातुमादाव कञ्जामिर्दृष्टः ईशः अपुष्परेक्ष्ययितोऽपि तस्याः नेत्रे झुसगन्धवाहं विधेय. छदस्याः—Analyse कौमल्यः दन्ताः यस्याः सा छदती तस्याः, 'Having a set of beautiful teeth.' वदनारविन्दं—Analyse वदन्मेव अरविन्दं वदनारविन्दं, 'A lily-like face.' वदनारविन्दं पातुं—'In order to drink up her lotus-like mouth with great eagerness,' i. e. to kiss it with eagerness. सादरं पुष्पं पानमुच्यते says the marginal note of the Ms. B. Cf. R. II. 19. "वपौ निर्दिष्टकलसपद्म-पङ्क्तिरूपिताभ्यामिव कोचनान्ध्याम्." अपुष्परेक्ष्ययिते—Analyse पुष्पाणां रक्षः पुष्परेषुः तेन व्ययिते पुष्परेक्ष्ययिते । न पुष्परेक्ष्ययिते अपुष्परेक्ष्ययिते, 'Not injured or affected by the dust of pollens of flowers.' झुसगन्धवाहं—Analyse झुसस्य गन्धवाहः झुसगन्धवाहः तं तावुन्ने, 'A fragrant breath issuing forth from the mouth.' कञ्जामिर्दृष्टः ईशः तस्याः नेत्रे झुसगन्धवाहं विधेय—'The king gave a fragrant breath of his mouth to the eyes

though not affected by the dust of the pollens of flowers of a certain damsel, having a beautiful set of teeth, when he was seen by young damsels, although he had lifted up her lily-like face for kissing.' Cf. S'ak. III. 78. "कथमप्युन्नमितं न पुम्भितं तु."

St. 20. पुष्पावभङ्गे—Construe निजहस्तकोत्था विन्यस्तरागं कठिनं पलाशं पुष्पावभङ्गे प्रवालकृत्ये विनियोजयन्ती परा भर्त्रा सस्मितमालिङ्गिगे. पुष्पावभङ्गे—Analyse पुष्पाणां अवभङ्गः पुष्पावभङ्गः तस्मिन् तादृशे, 'Plucking of flowers.' निजहस्तकान्त्या—Analyse निजश्चासौ हस्तश्च निजहस्तः तस्य कांतिः तया तादृश्या, 'By the lustre of her own hand.' विन्यस्तरागं—Analyse विन्यस्तो रागो यस्मिन् स विन्यस्तरागः तं तादृशं, 'To which the colour has been transferred or transmitted.' प्रवालकृत्ये—Analyse प्रवालानां कृत्यं प्रवालकृत्यं तस्मिन् तादृशे, 'In forming a bouquet or nosegay of tender sprouts.' प्रवालकृत्ये पलाशं विनियोजयन्ती परा भर्त्रा सस्मितमालिङ्गिगे—'Another damsel employing (or using) a hard Palās'a, to which was imparted the hue of her own hand, at the time of plucking the flowers in forming a bouquet of sprouts, was embraced with smiles by her lord.'

St. 21. शिखं—Construe चारुतमालकान्ता प्रियंगुश्यामघुतिस्त्वं शिखं द्विजालीरुचिरं गन्धाहृतभृङ्गचक्रं एतत् सन्माधवीमण्डपमास्यं विभार्षि. शिखं—Analyse शिखाः कान्तिप्रदाः ये द्विजाः दन्ताः तेषां आली आवली तया रुचिरं सुभगं, 'Charming on account of a row or set of beautiful teeth.' Refers to आस्यं. As applied to the upper-shoot of a Mādhavī or Vāsantī creeper it may be analysed as, शिखाः शोभनाः ये द्विजाः पक्षिणः तेषां आली श्रेणिः तया रुचिरं सुभगं, 'Graceful on account of a line of beautiful birds.' प्रियंगुश्यामघुतिः—Analyse प्रियंगुवत् श्यामा घुतिर्यस्याः सा, 'Having a complexion or lustre dark like that of the Priyangu creeper.' As applied to a Vāsantī creeper the compound may be analysed as, प्रियंगुसम्पर्कात् श्यामा नीला कृशा वा घुतिर्यस्याः सा, 'Having a splendour dark-blue (thin or spare) from association with a Priyangu creeper.' चारुतमालकान्ता—Analyse चारुतमः अतिशयसुन्दरः अलकान्तः कुन्तलप्रान्तौ यस्याः सा, 'Having a border of hair ravishingly beautiful.' As applied to a Vāsantī creeper it may be analysed as, चारुः कमनीयो यस्तमालः तस्य संपर्कात् कान्ता, 'Brilliant from association with a graceful Tamāla tree.' गन्धाहृतभृङ्गचक्रं—Analyse गन्धेन सुखोच्छ्वासगन्धेन आहृतं भृङ्गानां अभीकानां चक्रं कुरुं येन तत्, 'The fragrant breath whereof had attracted a hoard of lechers or libidinous persons.' As applied to the upper-shoot of a Mādhavī creeper, the compound may be analysed as, गन्धेन सौगन्धेन आहृतं आकृष्टं भृङ्गानां चमराणां चक्रं कुरुं येन तत्, 'Which had attracted a multitude of bees

by reason of its sweet odour.' सन्माधवीमण्डपं—Analyse सतां सज्जनानां माधवीनां दूतीनां च मण्डपः आश्रयः यस्मिन् तद्, 'Having an asylum for the good as well as for bawds.' As applied to the upper-shoot of a Mādhavi creeper, the compound may be analysed as, सख तन्माधवीमण्डपं च सन्माधवीमण्डपं 'An excellent arbour of Mādhavi creeper.' त्वं क्षिप्रद्विजालीरुचिरं गन्धाहतभृङ्गचक्रमेतदास्यं विभर्षि—'With thy hair the ends of which are ravishingly beautiful, with thy complexion dark like that of the Priyangu creeper, thou wearest a face, charming on account of a row of beautiful teeth, the fragrant breath whereof has attracted a hoard of lechers and is an asylum for the good as well as for bawds.'

St. 22. मध्येललाटं—Construe मध्येललाटं तिलकस्य दृष्टिः इयं च ओष्ठयुतिः पाटला भाति पुत्रागसंयोगविभूषितायास्ते धेतः अशोकभावं यातम् मध्येललाटं—Analyse ललाटस्य मध्यं मध्येललाटं, 'In middle of the forehead.' तिलक *m. n.* Expl.—कुंकुमचन्दनादिकृतविशेषकम् । अथ वा । सुचिभेदजनितकस्तुरीचिह्नम् । A mark made with saffron powder, sandal paste, or unguents, upon the forehead and between the eyebrows, either as an ornament or sectarian distinction. It also means a species of tree with beautiful flowers so called either because it is similar in some way to the *sesamum* plant or because it is used as an ornament like the mark on the forehead. ओष्ठयुतिः—Analyse ओष्ठयोः युतिः ओष्ठयुतिः, 'The redness of thy lips.' In the other sense, the compound may be analysed as, ओष्ठवद् युतिर्यस्याः सा, 'Having a lustre like that of the lips.' पाटला—'Having pale-red colour,' or 'the red Lodhra tree.' पुत्रागसंयोगविभूषितायाः—Analyse पुरुषाणां नागः पुत्रागः पुरुषोत्तमः तस्य संयोगेन विभूषिता पुत्रागसंयोगविभूषिता तस्याः तादृश्याः, 'More graceful from her association with the best of men' (i. e. a king). In the other sense the expression may be analysed as, पुत्रागस्य केसरदृक्षस्य संयोगेन संपर्केन विभूषितायाः, 'More beautiful by the contact of the Kesara tree.' अशोकभावं—Analyse न शोकः अशोकः तस्य भावः अशोकभावः तं तादृशं 'Absence of grief.' In the other sense अशोकभाव means, 'Transformed into an *As'oka* tree.' मध्येललाटं तिलकस्य दृष्टिः इयं च ओष्ठयुतिः पाटला भाति—'There is the Tilak mark in middle of thy forehead and the lustre of thy lips appears red and thy heart is now free from grief for thou lookest more graceful from thy association with the best of men.' Said by the female friends to their नयिका.

St. 23. किं—Construe हे बाले अमकारिणा कौतुकेन किं ते । त्वं उद्यानविहारारामं मृज । अस्थोपवनस्य त्वं लक्ष्मीः इत्येवं सखीभिर्ललना ऊचे. अमकारिणा—Analyse अमाम् कारयतीति अमकारी तेन, 'Causing exertions.' उद्यानं-

विहाररागं—Analyse **उद्यानेषु विहारः** **उद्यानविहारः** तेषु रागः तं तादृशं, 'Ardent affection or passion for sports in gardens.' When alluded to **उद्यान**, a celebrated Buddhist place of pilgrimage and its Vihāras or monasteries, the compound may be analysed as, **उद्यानेषु उदयवर्तिदेश-विशेषेषु** । अथ वा । विविचां सुगतानां वा स्थानविशेषे ये विहारः सुगतारूपाः तेषु रागः अतुरागः तं तादृशं, 'An ardent devotion to Buddhist temples situated in the country of उद्यान.' **विहार m.**—A Buddhist or Jaina temple or convent originally the hall where the Buddhist priests met or walked about; afterwards these halls were used as temples and sometimes became the centre of a whole monastic establishment.' हे बाळे भ्रमकारिणा कौतुकेन किं ते । त्वं उद्यानविहाररागं मृज—'Of what use, O young girl, is this vehement desire which puts you to exertions pray, abandon your passion for sports in gardens.' अस्योपवनस्य त्वं लक्ष्मीः इत्येवं सखीभिर्लक्ष्मणा कथे—'You are in-sooth the Goddess of Fortune of this garden (or planted-forest)'; 'In these words, was the young damsel addressed by her female friends.' Mark the names of the several trees that occur in the two preceding stanzas and which make the attribute उपवनस्य लक्ष्मीः, given to the girl by her friends, appropriate.

St. 24. प्रियेण—Construe प्रियेण तन्म्याः कर्णे विनिवेशितस्य नवाशो-कदलस्य रागः आनीक्या नेत्ररुचा निरस्तः [सन्] तस्याः विपक्षचक्षुरेव जगाम. नवाशोकदलस्य—Analyse अशोकस्य दलं अशोकदलम् । नवं च तदशोकदलं च नवाशोकदलं तस्य तादृशस्य, 'Of a new leaf of As'oka.' नेत्ररुचा—Analyse नेत्रयोः रुक् नेत्ररुक् तथा 'By the beauty of eyes.' विपक्षचक्षुः—Analyse विपक्षस्य चक्षुः विपक्षचक्षुः तत्, 'To the eyes of a rival.' प्रियेण तन्म्याः कर्णे विनिवेशितस्य नवाशोकदलस्य रागः विपक्षचक्षुरेव जगाम—'The hue of a new leaf of As'oka tree put on the ear of a lovely girl by her lover, being expelled (or cast away) by the bluish lustre of her eyes, did go to the eyes only of her rival.' A similar idea occurs in the 18th verse.

St. 25. हारिप्रकायः—Construe अथ हारिप्रकायः गुणानां विधिः पर्यन्तधूमौ मदमन्दपार्तं चक्षुर्निधाय निकटोपयातां प्रतिहाररक्षीं वाचञ्छवाच. हारिप्रकायः—Analyse हारिः प्रलीभकः प्रकायः प्रवादः यस्य सः, 'Of an attractive speech.' 'Of a pleasing address.' मदमन्दपार्तं—Analyse मदेन मन्दः पार्तः कस्य सत्, 'The blinking whereof was soft or tardy through excessive joy or delight.' पर्यन्तधूमौ—Analyse पर्यन्ता चासौ धूमिश्च पर्यन्तधूमिः तस्यां तादृश्यां, 'On a neighbouring or adjacent ground or district.' निकटोपयातां—Analyse निकटं उपयाता निकटोपयाता तां तादृशीं, 'Who had come near.' 'Who had advanced near.' प्रतिहाररक्षीं—Analyse

प्रतिहारं रक्षतीति प्रतिहारिणी तां तादृशी, 'A female door-keeper.' 'A portress.' हरिप्रकाशः निकटोपयातां प्रतिहारिणीं वाञ्छन्वाव—'Then directing his eyes, the blinking whereof was soft through excessive delight to the region round about, that king of a pleasing address, and a receptacle of merits, spoke a word to a portress who had advanced to him.'

St. 26. कुर्वन्ति—Construe शुभाभिः नयनप्रभाभिः लोभेन विलोकयन्त्यः कुरङ्गश्रेष्ठाः तरुण्यः विहसत्प्रसूनमेवं पुष्पतरुं कारत्विर्ब कुर्वन्ति. कुरङ्गश्रेष्ठाः—Analyse कुरङ्गश्रेष्ठां श्रेष्ठाणीव श्रेष्ठानि यातां ताः तादृशः, 'Fawn-eyed damsels.' विहसत्प्रसूनं—Analyse विहसन्ति प्रसूतानि यस्य स विहसत्प्रसूनः तं तादृशं, 'Having beautiful or shining flowers or buds.' नयनप्रभाभिः—Analyse नयनानां प्रभाः नयनप्रभाः ताभिः, 'By the flashing lustre of eyes.' 'By the splendour of eyes.' कारत्विर्ब—Analyse कारा त्विद् यस्य स कारत्विद् तं तादृशं, 'Bearing a mottled splendour.' 'Displaying a mottled lustre.' पुष्पतरुं—Analyse पुष्पाणां तरुः पुष्पतरुः तं तादृशं, 'A flowery tree.' 'A tree laden with flowers.' लोभेन विलोकयन्त्यः तरुण्यः पुष्पतरुं कारत्विर्ब कुर्वन्ति—'The fawn-eyed young damsels, eagerly looking with their beautiful eyes, flashing forth lustre, at this flowery tree having shining flowers, give it an aspect of mottled splendour.'

St. 27. विभाति—Construe गन्धाहता चम्पककुङ्मलाद्ये सरन्ती भृङ्गीसरणी प्रदीपस्य अन्तं निषेवमाणा कज्जलरेखिणी धूमावलीव विभाति. भृङ्गीसरणी—Analyse भृङ्गीणां सरणी, 'A continuous line of female black-bees.' गन्धाहता—Analyse गन्धेन आहता गन्धाहता, 'Attracted by sweet odour.' चम्पककुङ्मलाद्ये—Analyse कुङ्मलानां अग्रं कुङ्मलाग्रम् । चम्पकानां कुङ्मलाग्रं चम्पककुङ्मलाग्रं तस्मिन् तादृशं, 'On the foremost points or ends of Champaka buds.' धूमावली—Analyse धूमस्व आवली धूमावली, 'A line of smoke.' कज्जलरेखिणी—Analyse कज्जलस्य रेखिणी कज्जलरेखिणी, 'Having lines of collyrium.' 'Bearing streaks of lamp-soot.' भृङ्गीसरणी प्रदीपस्य अन्तं निषेवमाणा धूमावलीव विभाति—'The continuous line of female black-bees attracted by the sweet odour and moving about the foremost points of Champaka buds looks like a line of smoke, having streaks of collyrium, and resting on the end of a light.'

St. 28. विलोकय—Construe—उदन्याया वारिविगाहितायाः हरिण्याः अक्षयोः शितिकान्तिजालैः तमिकटप्रहृष्टं रक्तोत्पलं इन्दीवरत्नं गमितमिति विलोकय. शितिकान्तिजालैः—Analyse शितिधासौ कान्तिश्च शितिकान्तिः तस्याः जातानि तैः, 'By the streams of blue-black light, or splendour.' उदन्या f. Expl.—उदकस्येच्छा उदन्या । अक्षनायावत्, 'Thirst.' Cf. Pāṇi. VII. 4. 34. "अक्षनायोदन्यक्षनाया इमुखा-

पिपासागर्हेषु " 'The Denominative roots असनाद्य, उदस्य, and चनाद्य are irregularly formed, when they respectively mean 'to be hungry,' 'to be thirsty,' 'to be greedy.' Thus असनायति from असन + क्यच्, आ instead of ई; the other form being असनीयति who is not hungry at the time, but wishes to get food for some future occasion, and therefore when not meaning 'to be hungry'; उदस्यति 'he is thirsty,' उदन् being substituted for उदक्; in any other sense we have उदकीयति, who wants water for purpose of bathing &c. चनायति 'he is greedy;' in any other sense, धनीयति who is poor and therefore wishes to get riches. वारिविगाहितायाः—Analyse वारिषु विगाहिता तस्याः 'Of the animal impelled to rush into water.' 'Of the animal made to enter in water.' रक्तोत्पलं—Analyse रक्ते च तदुत्पलं च रक्तोत्पलं, 'Red-lotus.' तनिकटप्ररुदं—Analyse प्रकर्षेण रुदं प्ररुदम् । तस्याः निकटे प्ररुदं तनिकटप्ररुदं, 'Grown up in her vicinity.' 'Stood near her.' तनिकटप्ररुदं रक्तोत्पलं इन्दीवरत्नं गमितमिति विलोक्य—'See, O portress, that the red-lotus which is grown up near the animal, is reduced to the state of a blue-lotus, by reason of the streams of blue-black light shooting forth from the eyes of a female antelope, impelled to rush into water by excessive thirst.'

St. 29. संछादिते—Construe पद्मरजोवितानैः संछादिते वारिणि परिभ्रमन्तौ राजहंसः स्ववर्त्मरेखाभिः विभज्य स्वगेभ्यः अञ्जवनं प्रयच्छतीव. पद्मरजोवितानैः—Analyse पद्मानां रजांसि पद्मरजांसि तेषां वितानानि तैः तादृशैः, 'By a cover of pollen-dust of lotuses.' राजहंसः—Analyse हंसानां राजा राजहंसः, 'A king-goose.' 'A Royal swan.' 'A flamingo.' स्ववर्त्मरेखाभिः—Analyse स्वस्य वर्त्म स्ववर्त्म तस्य रेखाः ताभिः 'Lines made by his path (in water).' अञ्जवनं—Analyse अञ्जानां वनं अञ्जवनं, 'A bed or cluster of lotuses.' Here वन means, a quantity of lotuses or other plants growing in a thick bed or cluster; as, कुङ्कुदवनं, 'A bed or cluster of water-lilies.' वारिणि परिभ्रमन्तौ राजहंसः स्वगेभ्यः अञ्जवनं विभज्य प्रयच्छतीव—'Yonder the swan, swimming in (or moving over) water enveloped in a cover of pollen-dust of lotuses gives, as it were, a bed of lotuses to the birds, dividing it by a line of demarcation made by its watery path.'

St. 30. इत्यप्रमाणः—Construe तव प्रसादेन इत्यप्रमाणोऽपि सरःप्रदेशो मम भोग्योऽस्तु इत्येष शोषाय विसारितांसो मद्गुहसाय संदक्षयतीव. इत्यप्रमाणः—Analyse इत्यत् प्रमाणं यस्य स इत्यप्रमाणः, 'Having only so large (so much) a measure.' सरःप्रदेशः—Analyse सरसः प्रदेशः सरःप्रदेशः, 'A region or

portion of a lake.' महु *m.*—'A kind of aquatic bird.' 'A kind of cormorant.' करदौक in Marāthi. शोषाय is equivalent to शोडु, 'To dry up.' विसारितांसः—Analyse विसारितौ अंसौ येन स तादृशः, 'With its shoulder-wings spread.' तव प्रसादेन इत्यप्रमाणोऽपि सरःप्रदेशः मम भोग्योऽस्तु—'Even to such an extent or measure may the portion of the lake be set aside for my use by thy favour.' इत्येव विसारितांसो महुः शोषाय इत्थाय संदर्शयतीव—'In this way, yonder the cormorant, with its shoulder-wings spread, in order to dry them, points out, as it were, the lake to the swan.'

St. 31. पद्मः—Construe अयं पद्मः पवनावधूतैः तरङ्गलेखैः निर्घोतरागः सितो ह । द्रुहिणेन कृतादिकर्मापि यावकेन तावन्न संभावितो ह. पवनावधूतैः—Analyse पवनेन अवधूताः पवनावधूताः तैः तादृशैः, 'Set in motion (or shaken) by the wind or breeze.' निर्घोतरागः—Analyse निर्घोतो रागो यस्य स तादृशः, 'The hue of which has been washed away.' तरङ्गलेखैः—Analyse तरङ्गलणां लेखाः तरङ्गलेखाः तैः तादृशैः 'By watery particles (or by small quantities) of ripples.' द्रुहिणः [or द्रुहणः or दुषणः]—'An epithet of Brahmā.' The word is derived from द्रु *vi.* 4. P. (वेद) 'to bear hatred, 'to seek to hurt.' द्रुहति द्रुष्टव्यः । अथ वा । द्रुः संसारदृशो हन्यतेऽनेनेत्यर्थः. Cf. Bhāguri "ब्रह्मात्मभूः स्याद्द्रुहिणो दुषणश्च पितामहः." कृतादिकर्मा—Analyse कृतं आदिकर्म यस्य स तादृशः, 'The first framing or creation of which has been made.' यावकं *m. n.* 'A lac.' यावकेन denoting करण. Cf. Pāṇini. I-4-42. "साधकतमं करण." 'That which is especially auxiliary in the accomplishment of the action is called the instrument or करणकारक.' सितोऽयं पद्मः पवनावधूतैः तरङ्गलेखैः निर्घोतरागो ह—'Was it that this lotus became white when its hue was washed off by particles of ripples, set in motion by breezes?' द्रुहिणेन कृतादिकर्मापि यावकेन तावन्न संभावितो ह—'Or was it not honoured, indeed with lac by Brahmā, even though its first creation (or framing) had been made by him?'

St. 32. ततः—Construe एवं वदन्नेव स दृषेन्द्रोपमखेलगामी दीर्घभुजः सलिलं सलीलं विभिन्दन् वरांगनाभिर्दृष्टस्ततो दीर्घिकां जगाह. Cf. Ku. VII. 49. "खे खेलगामी तमुवाह वाहः सशब्दचामीकरकिंकिणीकः । तदाभिषातादिव लग्नपंके धुन्वन्मुहुः प्रोतघने विषाणे ॥" सलीलं *adv.*—Analyse लीलया सहितं सलीलं, 'Playfully.' 'Sportingly.' वरांगनाभिः—Analyse वराश्च ताः अङ्गनाश्च वरांगनाः ताभिः, 'By beautiful or noble damsels.' दृषेन्द्रोपमखेलगामी—Analyse दृषेन्द्रोपमाः ये खेलाः तैः गच्छतीति, 'Moving on with sports similar to (or resembling) those of a best bull (or those of an excellent athlete; or those of an amorous or lustful man).' दृष means, one of the four classes into which men

are divided in erotic works. Cf. “पथिनी चित्रिणी चैव शशिनी हस्तिनी तथा । शशो मृगो वृषोऽथ च बीर्णलोर्जातिलक्षणम्.” दीर्घभुजः—Analyse दीर्घो भुजो यस्य स दीर्घभुजः, ‘Having long arms.’ ‘Long-armed.’ एवं वदन् वरांगनाभिर्दत्तो दीर्घभुजः स दीर्घिकां जगादे—‘Conversing thus and playfully splitting water that long-armed king, moving on with sports resembling those of an excellent bull, thence immediately entered into an artificial pond, surrounded by noble damsels.’

St. 33. तस्य—Construe क्षत्रकुलैककेतोः तस्योरसि कमलाकरेण न्यस्ता पङ्कजरेणुपङ्क्तिः तरङ्गदोषा सौवर्णसूत्रभियं सुहृराततान. क्षत्रकुलैककेतोः—Analyse क्षत्राणां कुलं क्षत्रकुलम् । एकश्चासौ केतुश्च एककेतुः । क्षत्रकुलस्य एककेतुः क्षत्रकुलैककेतुः तस्य तादृशस्य, ‘On a sole banner of Kshatriya race.’ ‘On the best of the Kshatriyas.’ तरङ्गदोषा—Analyse तरङ्गा एव दोः तरङ्गदोः तेन तरङ्गदोषा, ‘With an arm consisting of ripples or waves.’ ‘With an arm made of ripples.’ The Instrumental singular of तरङ्गदोष् is तरङ्गदोषा or तरङ्गदोष्णा. कमलाकरेण—Analyse कमलानां आकरः कमलाकरः तेन तादृशेन, ‘By a lake where lotuses abound.’ ‘By a lake abounding in lotuses.’ पङ्कजरेणुपङ्क्तिः—Analyse पङ्क्ते जातानि पङ्कजानि तेषां रेणवः तेषां पङ्क्तिः पङ्कजरेणुपङ्क्तिः, ‘A streak or line made of pollen-dust of lotuses.’ सौवर्णसूत्रभियं—Analyse सुवर्णस्य विकारः सौवर्ण । सौवर्णं च तत् सूत्रं च सौवर्णसूत्रं तस्य श्रोः तां तादृशीं, ‘Beauty or splendour of a golden thread.’ पङ्कजरेणुपङ्क्तिः सौवर्णसूत्रभियं तरङ्गदोषा सुहृराततान—‘A streak of pollen-dust placed by the lake, abounding in lotuses, and with ripples for its hands, on the breast of that king, the sole banner of the Kshatriya race, expanded at every moment the beauty of golden thread.’

St. 34. पद्माकरः—Construe पद्माकरः कामीव ऊरुद्वयं वारि विगाहमानं रामाजनं नितम्बभागे वीचीकरायेण शनैः सशब्दं व्यास्कालयामास. पद्माकरः—Analyse पद्मानां आकरः पद्माकरः, ‘A large pond abounding in lotuses.’ रामाजनं—Analyse रामाः एव जनः रामाजनः तं तादृशं, ‘Young women.’ Cf. S’ak. III. IV. सखीजनं. ऊरुद्वयं, Expl.—ऊरू प्रमाणमस्य ऊरुद्वयं, ‘Reaching as far as the thighs.’ Cf. जानुद्वयं. In this sense, the Taddhita affix द्वयस is also employed, as, ऊरुद्वयसं, पुरुषद्वयसं, हस्तिद्वयसं. वीचीकरायेण—Analyse वीच्यः एव कराग्रं तेन, ‘By fingers of waves.’ नितम्बभागे—Analyse नितम्बानां भागः नितम्बभागः तस्मिन् तादृशे, ‘On the surface of the hips (or buttocks).’ सशब्दं *adv.*—Analyse शब्देन सह सशब्दं, ‘With noise,’ ‘noisily.’ पद्माकरः वारिविगाहमानं रामाजनं नितम्बभागे वीचीकरायेण व्यास्कालयामास—‘The lotus-lake, like a lover, gradually slapped with noise, with its fingers of ripples, the young damsels, on the surface of their hips, who had entered into water reaching as far as their thighs.’

St. 35. तस्यावगाहे—Construe अथ तस्य वनिताजनस्य अवगाहे पीननि-
तम्बचकैः दूरीकृतः तदुपदरेषु लम्बप्रवेशः सरस्तरङ्गः स्तनैरुदासे. वनिताजनस्य—
Analyse वनिताः एव जनः वनिताजनः तस्य तादृशस्य, 'Of the crowd of
young women.' पीननितम्बचकैः—Analyse पीनाश्च ते नितम्बाश्च पीननितम्बाः
तेषां चक्राणि तैः तादृशैः, 'By multitudes of fat hips.' 'By clusters of
fleshy hips.' लम्बप्रवेशः—Analyse लम्बः प्रवेशो येन, 'Got an admission.'
'Had an entrance.' सरस्तरङ्गः—Analyse सरसः तरङ्गः सरस्तरङ्गः, 'A
wave of the lake.' उदाम् *vt.* 4. A. (सेद्). 'To throw aside.'
तदुपदरेषु लम्बप्रवेशः सरस्तरङ्गः स्तनैः उदासे—'When that crowd of young
damsels entered the lake, the ripples of the lake were sent to a
distance (or expelled) by the multitudes of their fleshy hips,
then they obtained entrance in their thin bellies but they were
again thrown aside by their breasts.'

St. 36. क्रीडा—Construe तासां क्रीडापरिधोभरणेण पङ्कजरेणुजाले उत्सारि-
रिते [सति] तदम्बुरुहाकरांभः कुसुम्भरक्तात् कण्डुकात् कृष्टमिव बभासे. क्रीडा—
Analyse क्रीडानां परिधोभः तस्य रयः तेन तादृशेन, 'On account of the
force due to the disturbance by their sports.' पङ्कजरेणुजाले—
Analyse पङ्कजानां रेणवः पङ्कजरेणवः तेषां जालं पङ्कजरेणुजालं तस्मिन् तादृशे,
'A net of pollen-dust of lotuses.' कुसुम्भरक्तात्—Analyse कुसुम्भमिव
रक्तं कुसुम्भरक्तं तस्मात्, 'Red as safflower or saffron.' अम्बुरुहाकरांभः—
Analyse अम्बुषु रोहन्तीति अम्बुरुहाः पद्माः तेषां आकरः आभयः अम्बुरुहाकरः
तस्य अंभः, 'Water of a lake abounding in lotuses.' कृष्ट—Is equiva-
lent to आकृष्ट meaning, 'drawn,' 'squeezed.' बभासे—Is equal to
आबभासे, 'shone' 'blazed,' 'looked splendid.' पङ्कजरेणुजाले उत्सारिते
अम्बुरुहाकरांभः कण्डुकात् कृष्टमिव बभासे—'When the cluster of pollen-
dust of lotuses was driven away by the force due to the distur-
bance of their sports, the water of the lotus-lake looked translu-
cent as if squeezed out from a bodice, red as saffron.'

St. 37. रामाभिः—Construe अये उत्कण्ठकदण्डं सरोजं रामाभिः छिद्या न
सम्भावितं [परं] इन्दीवराणां पंक्तिः उदहारि। जनस्य मृदुध्वेव शक्तिर्दीप्ता [न पुनस्ती-
क्ष्णेषु]। उत्कण्ठकदण्डं—Analyse उत्कण्ठकः उद्भूतकण्ठकः दण्डो नाहं यस्य सः,
'The stalk of which had burst into thorns.' 'Bearing a thorny
stalk.' An adjective to सरोजं. The Calcutta edition has the follow-
ing remark:—"अयदण्डपातिनो नृपादेः सहसा शत्रुणा छेदो न सम्भवतीति ध्वनिः."
छिदा *f.*—'Dividing,' 'Cutting.' 'Plucking.' 'Rooting up.' सरोजं—
Analyse सरसि जातं सरोजं, 'A lotus.' अये उत्कण्ठकदण्डं सरोजं रामाभिः
छिद्या न सम्भावितं [परं] इन्दीवराणां पंक्तिः उदहारि—'A lotus, in front,
with its thorny stalk, was not honoured by its plucking; but a

row of blue-lilies was rooted up by the young damsels.' जनस्य
 मृदुष्वेव शक्तिर्दीप्ता—'The fiery energy of people (generally) bursts
 upon the weak only.'

St. 38. बाला—Construe अपां वैमल्यं बालापरिष्वङ्गसुखाय अन्तर्जलावा-
 रितमूर्तिं यातुः पत्युर्विघ्नाय बभूव । जलाशयानां प्रसादो व्यर्थो हि. बाला—Analyse
 बालानां परिष्वङ्गः बालापरिष्वङ्गः तस्य सुखं तस्मै, 'In order to have the
 pleasure (or to get the happiness) of embracing girls.' अन्तर्जला-
 वारितमूर्तिं *adv.*—Analyse अन्तर्जले आवारिता आवरणं प्रापिता मूर्तिस्तद्व्यस्मि-
 न्कर्मणि यथा स्यात् तथा, 'In a manner in which his body was concealed
 or hidden in the interior of water.' Or it may be analysed as,
 जलैरावारिता आवरणं प्रापिता मूर्तिस्तद्व्यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात् तथा, 'In a manner
 in which his body was hidden under the covering of water.' And
 अन्तः may be construed with यातुः. अन्तर्यातुः—'Swimming in the
 interior of water.' 'Stealthily moving in the inner bed of water.'
 जलाशयानाम्, Expl.—जलानि शेरते एष्विति जलाशयाः तेषां, 'Of lakes,'
 'of reservoirs.' By the application of "इलयोः सावर्ण्यं" were we
 to accept the reading जहाशयानाम् as given by some of the Mss.,
 प्रसाद would then mean, चित्तातुरागः 'mental attachment,' 'affection,'
 or प्रेमोद्धारः 'expressions of kind regards' &c. अपां वैमल्यं बालापरिष्वङ्गसुखाय
 अन्तर्जलावारितमूर्तिं यातुः पत्युर्विघ्नाय बभूव—'The transparency of water
 became a source of obstacles to that Royal husband moving in a
 manner in which his body was concealed in the inner-bed of
 water, with a desire of getting the pleasure of embracing young
 girls.' जलाशयानां प्रसादो व्यर्थो हि—'For the clearness of water in
 lakes becomes a useless appendage (to lovers).' जहाशयानां प्रसादो
 व्यर्थो हि—'For the expressions of kindness (or kind regards) in
 case of the stupid becomes useless.'

St. 39. भृङ्गाः—Construe सरोजखण्डे निजीनेन योषिद्वितीयेन नराधिपेन
 उत्सारिताः भृङ्गाः अपरासां निहितावतंसं कर्णान्तं वक्तुमिव ईयुः. सरोजखण्डे—
 Analyse सरोजानां कमलानां खण्डं वृन्दं सरोजखण्डं तस्मिन् तादृशे, 'In the
 clusters of lotuses.' In the collection of lotuses.' योषिद्वितीयेन—
 Analyse योषिता द्वितीयः योषिद्वितीयः तेन, 'With a young woman as a
 second.' 'Or with a young woman making the second' i. e. the
 king himself and a young girl. This is not an unusual compound.
Cf. the expressions मातृषष्ठाः पाण्डवाः, 'The Pāṇḍavas with their
 mother as the sixth.' छायाद्वितीयो नलः, 'Nala made two by his sha-
 dow.' अधीते चतुरो वेदानाख्यानपञ्चमान्, 'He reads the four Vedas
 with their A'khyānas as a fifth.' नराधिपेन—Analyse नराणां अधिपः

नराधिपः तेन तादृशेन 'By the lord of people.' कर्णान्तः—Analyse कर्णयोः अन्तः कर्णान्तः तं तादृशं, 'To the extremity of the ears.' 'Near or close to the ears.' निहितावतंसं—Analyse निहितः अवतंसो यम स निहितावतंसः, 'On which the ear-ornaments were put.' Cf. Ku. VII. 38. "स्ववाहिनकोभक्ष्यवतंसाः" नराधिपेन उत्सारिताः भुङ्गाः अपरासं कर्णान्तं वक्तुमिव ईयुः—'The bees, which were driven away, by the lord of people, with himself and a young damsel, hidden behind a cluster of lotuses, came close to the ear, decorated with ear-ornaments of other damsels as if, to speak to them (of the king's hiding place).'

St. 40. वृषेण—Construe केलीकलहो वृषेण अपरस्याः छिन्नच्युतस्य हारस्य समीपे अम्बुजिनीपलाशे पूर्वस्थिताः वीचीकणिकाः संवरणान्ध्रवन्. केलीकलहो—Analyse केलीषु कलहः केलीकलहः तस्मिन् तादृशे, 'In a love-quarrel.' छिन्नच्युतस्य—Analyse आदौ छिन्नः पश्चात् च्युतः छिन्नच्युतः तस्य तादृशस्य, 'First broken and then dropped down.' अम्बुजिनीपलाशे—Analyse अम्बुजिन्त्याः पलाशं अम्बुजिनीपलाशं तस्मिन् तादृशे, 'On a leaf of the lotus-plant.' वीचीकणिकाः—Analyse वीचीनां कणिकाः वीचीकणिकाः, 'Drops of waves.' 'Drops of ripples.' पूर्वस्थिताः—Analyse पूर्वं स्थिताः पूर्वस्थिताः, 'Lying or existing before.' 'Previously settled.' 'Settled before.' संवरणम् n.—An admirable mixture or blending of things so as to cover or screen the sight of the beholder and thus make him unable to distinguish the real object from the fictitious one by the help of his physical eyes. हारस्य समीपे अम्बुजिनीपलाशे पूर्वस्थिताः वीचीकणिकाः संवरणान्ध्रवन्—'In a love-quarrel the pearl necklace of a certain girl, having been broken by the king, dropped on a leaf of the lotus-plant on which the drops of ripples were settled before, close to her, and so became an illusive screen to her eyes.' In the present instance the young girl was not able to make out her broken pearl necklace with her physical eyes, although it was lying on a lotus-leaf on which were previously settled water-drops; and the mixture of the pearls with those drops was so unique as to baffle all attempts of discernment.

St. 41. क्रीडाविमर्दे—Construe क्रीडाविमर्दे बालमृणालभङ्गचक्राहतः इतः स्वच्छे जले भिन्नभट्टस्य संलमयस्य वलयस्य लण्डं विकृष्य विक्षेप. क्रीडाविमर्दे—Analyse क्रीडायां विमर्दः क्रीडाविमर्दः तस्मिन् तादृशे, 'In the crushing due to sports.' 'In the pressing or rubbing together due to sports.' भिन्नभट्टस्य—Analyse आदौ भिन्नं पश्चाद् भट्टं भिन्नभट्टं तस्य तादृशस्य, 'First broken and then dropped down to the bottom.' बालमृणालं—Analyse बालमृणालौ मृणालम् बालमृणालः तस्य भङ्गः छेदः तस्य भङ्ग्या आहतः, 'Drawn by a suspicion of its being (suspecting it to be) a piece of a fresh lotus.' संल-

मयस्य, Expl.—संस्वरूपं संस्वमयं तस्य तादृशस्य, 'Made of a conch,' 'Made of a shell.' क्रीडाविमदं हंसः स्वच्छे जले भिन्नवदस्य वलयस्य खण्डं विकृष्य चिक्षेप—'In the crushing due to their sports, a swan drawn by a suspicion of its being a piece of a fresh lotus, drew out a piece of a conch (or shell) bracelet which was broken and fell down in the transparent water and threw it away.'

St. 42. रोषोळता°—Construe अथ कांशिनादे सर्पति [सति] उत्त्रासमुक्तः कलहंसनादो रोषोळतामण्डपयातकान्तासंभोगतः व्यलीकाद् राजानं ररक्ष. रोषोळता°—Analyse रोषसि केलीसरस्तीरे यो लतामण्डपो लताकुञ्जः तत्र यातायाः गतायाः कान्तायाः रमण्याः सम्भोगतः सम्भोगोद्भवाद्, 'From a sensual injoyment with a beloved who had gone to a bower of creepers on the bank of the pleasure-pond.' कांशिनादे—Analyse कांशिः नादः कांशिनादः तस्मिन् तादृशे, 'In the jingling sounds of a zone.' उत्त्रासमुक्तः—Analyse उद्भूतः त्रासः उत्त्रासः तस्माद् मुक्तः उत्त्रासमुक्तः, 'Given out from a great terror.' कलहंसनादः—Analyse कलहंसस्य नादः कलहंसनादः, 'A cry of the swan.' उत्त्रासमुक्तः कलहंसनादो व्यलीकाद् राजानं ररक्ष—'When the jingling sound of the zone was spreading around, a cry of the swan, given out from great terror, preserved the king from unpleasantness consequent on a carnal enjoyment with a beloved who had gone to a bower of creepers on the bank (of the pleasure-pond).'

St. 43. निरुद्ध°—Construe निरुद्धहासस्फुरिताधरोष्ठः सद्यःसमाविष्कृतरोमहर्षः तस्य गण्डो जलावमग्नप्रमदोपगृहेरुद्भासको बभूव. निरुद्ध°—Analyse निरुद्धेन हासेन स्फुरितौ अधरोष्ठौ यस्य स तादृशः, 'The (nether and upper) lips of which were throbbing from a suppressed laughter.' सद्यः°—Analyse सद्यः तत्क्षणमेव समाविष्कृतः संदर्शितो रोमहर्षो येन सः, 'The bristling of hair on which was instantly manifested or shown.' जलावमग्न°—Analyse जलेषु अवमग्न या प्रमदा तस्याः उपगृहिः तस्याः जलावमग्नप्रमदोपगृहेः, 'Of the embrace of a young damsel immersed in water.' उपगृहिः f.—Is equivalent to उपगृहणं, 'An embrace.' उद्भासकः—Analyse उद्भासयतीति उद्भासकः, 'Causing to appear.' 'Making evident.' 'Showing.' 'Manifesting.' 'Enlightening.' 'Making intelligible.' तस्य गण्डो जलावमग्नप्रमदोपगृहेः उद्भासको बभूव—'His face indicated evident signs of his having given a close embrace to a young woman immersed in water,—the bristling of hair on which instantly manifested itself and the lips whereon were throbbing from a suppressed laughter.'

St. 44. फुल्लं—Construe यदि इदमेव फुल्लं कमलं एवं नीलोत्पलयोर्विकाशः अत्र किं। इति आतशङ्को हंसः सरस्तरन्त्याः सुदत्याः वदनं न सिषेवे. नीलोत्पलयोः—

Analyse नीले च ते उत्पले च नीलोत्पले तयोः, 'Blue water-lilies.' आतसङ्को—Analyse आत्ता गृहीता सङ्को यस्य सः, 'Having his doubt or suspicion taken away,' i. e. removed. यदि इदमेव कुलं कमलं एवं नीलोत्पलयोर्विकान्तः अत्र किं—'If it is only a full-blown lotus, well, why should there be a display of a pair of blue-lilies here?' इति आतसङ्को ईसः सरस्त-रन्त्याः सुदत्याः वदनं न सिधेवे—'In this way the swan whose doubt was totally removed, did not go after the face of the lady with a beautiful set of teeth, swimming across the lake.'

St. 45. सुगन्धि°—Construe काचित् सुगन्धिनिश्वासगुणावकृष्टं श्ले पतन्तं कर-पल्लवेन दुर्वारं भमरीसमूहं अन्तः सलिलप्रवेशात् तत्याज. Cf. Ku. III. 56. "सुगन्धिनिश्वासविट्कृष्णं विन्वाधरासन्नचरं द्विरेफम् । प्रतिक्षणं संभ्रमलोढदृष्टिर्लज्ज-रविन्देन निवारयन्ती ॥". सुगन्धि°—Analyse शोभनो गन्धो यस्य स सुगन्धिः । सुगन्धिश्चासौ निश्वासश्च सुगन्धिनिश्वासः तस्य गुणेन अवकृष्टः सुगन्धिनिश्वासगुणावकृष्टः कमलवत्सरभिसञ्चक्षुःसगुणावबद्धस्तं 'Drawn down by the excellence of her sweet smelling breath,' करपल्लवेन—Analyse करः पल्लव इव करपल्लवः तेन तादृशेन, 'By a sprout-like hand.' दुर्वारं, Expl: वारयितुं दुष्करः दुर्वारः तं, 'Difficult to be kept off.' Difficlt to be warded off.' अन्तःसलिलप्रवे-शात्,—Analyse अन्तः सलिले प्रवेशः अन्तःसलिलप्रवेशः तस्मात्, 'By reason of her entering deep into water.' भमरीसमूहं—Analyse भमरीणां समूहः भमरीसमूहः तं तादृशं, 'A multitude of female bees.' 'A collection of female bees.' काचिद् अन्तःसलिलप्रवेशाद् दुर्वारं भमरीसमूहं तत्याज—'A certain girl went away from (*lit.* left) a hoard of female bees, difficult to be kept off by her sprout-like-hand, and flying to-wards (*lit.* falling on) her mouth (being) attracted by the excellence of her sweet-smelling breath, on account of her enter- ing deep into water.'

St. 46. मत्स्येन—Construe चीनांशुकपृष्ठलक्ष्यकांचीमणिप्रासकुतूहलेन म-त्स्येन उपनितम्बं आग्राय सुक्ता एका चिरं संत्रासभुग्राशु चकम्पे. चीनांशुक°—Analyse चीनांशुकस्य पृष्ठे ये लक्ष्याः द्रव्याः कांचीमणयः तेषां प्रासे कुतूहलं यस्य स तेन तादृशेन, 'Having a (strong) desire of making a mouthful of (to devour) the jewels of her zone visible (or to be seen) on the surface of the silk-woven garment of China.' संत्रासभुग्राशु *adv.*—Analyse संत्रासाद् भुग्रे भुवौ यस्मिन्कर्षेण यथा स्यात् तथा, 'In a manner in which the eyebrows became contracted through fear.' उपनितम्बं *adv.*—Analyse नितम्बस्य समीपं उपनितम्बं, 'Near the hips or buttocks.' मत्स्येन उपनितम्बं आग्राय सुक्ता एका चिरं संत्रासभुग्राशु चकम्पे—'Another lady, got out of the way of a fish which had a desire to make a mouthful of the jewels of her zone, visible on the surface of the silk-woven garment of

China and which smelt near her hips, began to tremble for a long time with eyebrows contracted through excessive fear (or great alarm). ’

St. 47. तत्याज—Construe कृपेण व्युदस्तवासाः अन्या सलिलं सव्यपदेक्षं नो तत्याज । स्थानप्रयुक्तः कपटप्रयोगो हि क्वचिद् विपत्तेः सकाशाज्जनं भुनक्ति. सव्य-पदेक्षं *adv.*—Analyse व्यपदेक्षेन सह सव्यपदेक्षं सव्यार्ज, ‘ With some excuse. ’ ‘ With a gesture. ’ ‘ Under a pretext. ’ ‘ Under a plea. ’ ‘ Artfully. ’ ‘ Cunningly ’ व्युदस्तवासाः—Analyse व्युदस्त्वं वासी यस्याः सा व्युदस्तवासाः, ‘ Having her garment thrown away. ’ ‘ Whose garment was cast off. ’ स्थानप्रयुक्तः—Analyse स्थाने प्रयुक्तः स्थानप्रयुक्तः, ‘ Used or employed at a right or appropriate moment. ’ कपटप्रयोगः—Analyse कपटस्त्व प्रयोगः कपटप्रयोगः, ‘ A fraudulent scheme. ’ ‘ A fraudulent plot or contrivance. ’ ‘ An artful practice or device. ’ भुनक्ति—Means, रक्षति, ‘ Preserves. ’ ‘ Protects. ’ Our reading is supported by four Mss. and also by Prof. Dharmarāma. Cf. Pāṇini. I. 3. 66. “ भुजोऽनवने ” ‘ After the root भुज्, the A’tmanepada is employed, except in the sense of protecting. ’ The root भुज् when it does not mean to protect, is A’tmanepadin. This root belongs to the रुवादि class and has several meanings, as, to feed, to cherish, to preserve, to eat, and to enjoy. The root भुज् belonging to the sixth conjugation is not to be taken in this Sūtra, because it has not the sense of protecting. Principal Bandyopādhyāya’s remarks on this reading are, therefore, out of place and unnecessary; since भुज् has here the sense of ‘ preserving ’ ‘ protecting &c. ’ कृपेण व्युदस्तवासाः अन्या सलिलं सव्यपदेक्षं नो तत्याज—‘ Having her garment thrown off by the king, a lady, with some excuse (or artfully) did not get out of the water. ’ स्थानप्रयुक्तः कपटप्रयोगो हि क्वचिद् विपत्तेः सकाशाज्जनं भुनक्तिः—‘ For an artful device (or practice), when employed at an appropriate moment, saves people now and then (or in some cases) from distress. ’

St. 48. हृत्तान्तरिया—Construe हृदयेऽश्रेण हृत्तान्तरिया पयसः प्रसादाद् व्रीहोपतप्ता व्यर्थप्रणामाश्रुनिपातवृत्तिः काचिज्जलं संभ्रमयाश्चकार. हृत्तान्तरिया—Analyse हृत् अन्तरियं यस्याः सा तादृशी, ‘ Having her inner-garment taken away. ’ हृदयेऽश्रेण—Analyse हृदयस्य ईश्वरः हृदयेऽश्वरः तेन तादृशेन ‘ By the lord of her heart. ’ व्रीहोपतप्ता—Analyse व्रीहया उपतप्ता व्रीहो-पतप्ता, ‘ Confused or pained by the feeling of shame. ’ ‘ Abashed by the feeling of shame. ’ व्यर्थ—Analyse व्यर्थः यः प्रणामः तस्माद् यान्य-श्रुणि तेषां निपातस्य वृत्तिर्यस्याः सा, ‘ With tears consequent on her use-

less prostrations.' पयसः प्रसादाद् ग्रीहीपतता काचिज्जलं संवमयाञ्चकार—'A certain girl, whose inner-garment was thrown out by the lord of her heart and who, on account of transparency of water, was confused by the feeling of shame, with tears consequent on her useless prostrations, began to whirl about the water (of the lake).'

St. 49. सामि—Construe काचित् सामि प्रवृद्धस्य कुशेयस्य कोशे कुलन्यासनिवृद्धरतिं कलहंसशार्वं निःशब्दं उत्सृष्टतवीचिं स्पृष्टुं प्रयेते. कुशेयं, Expl.—कुशे जले वेते इति कुशेयं, 'Lying on the surface of water' i. e. a lotus. Cf. Pāṇi. III. 2. 15. "अधिकरणे वेतेः" 'The affix अच् comes after the verb वी 'to lie down' when in composition with a case-inflected word indicating location, i. e. in the locative case.' Also Cf. Pāṇi. VI. 3. 18. "संयवासवासिचकाळत्" 'The Locative ending is optionally retained before the words वय, वास and वासिन् when the preceding word does not denote time, and ends in a consonant or short अ.' कुशम्—Analyse कुशस्य न्यासः कुलन्यासः तेन निवृद्धा रटिर्यस्य स तं तारुचं, 'Having its sight obstructed by putting its beak (lit. face) in.' कलहंसशार्वं—Analyse कलहंसस्य शार्वं कलहंसशार्वं तं तारुचं, 'A young one of a swan.' निःशब्दं adv.—Analyse शब्दानां अभावो निःशब्दं, 'Noiselessly.' 'Without noise.' Cf. निर्मलिकं, निर्जनं. उत्सृष्टतवीचि—Analyse उत्सृष्टतः वीचयः अस्मिन् यथा स्यात् तथा. 'Breaking or scattering away the ripples or waves.' 'Breaking through the waves.' 'Breaking up the ripples or waves.' While swimming in the water of the lake in pursuit of the swan the damsel took care not to raise such ripples as would produce any sound. Soft and gentle was her mode of swimming that exhibited her skill in water. स्पृष्टुं प्रयेते—Is equivalent to ग्रीहीतुं प्रयेते, 'She strove or attempted to take hold of or catch.' काचित् कुशेयस्य कोशे कुलन्यासनिवृद्धरतिं कलहंसशार्वं स्पृष्टुं प्रयेते—'A certain girl, noiselessly breaking up the small ripples, strove to catch hold of a young one of a swan, the sight of which had been obscured, from its putting its beak into a cup of a lotus partially (lit. half) opened.'

St. 50. संक्षोभितं—Construe संक्षोभितोदामसरस्तरङ्गाक्षिता एका नृपतिं कुचाभ्यां झुगुरादस्य वृष्टस्वकृतापवादव्यपायरम्यं आललम्बे किल. संक्षोभितं—Analyse संक्षोभिताः ये उदामाः सरसः तरङ्गाः तैः क्षिता 'Dashed down by the waves of the lake which were ruffled and therefore large.' वृष्टस्वं adv.—Analyse वृष्टत्वेन कृतः यः अपवादः तस्य व्यपायो नाक्षो तेन रम्यं यथा भवति तथा, 'Pleasing or charming on account of the removal of the evil-

speaking (or a blame) attributed to her boldness (or impudence).' आलम्ब्ये—Derived from लम्ब् with आ *vt.* I. A. (लेट्) ' to rest upon,' ' to hang from,' ' to support,' ' to take refuge with,' ' to depend on,' ' to take hold of,' ' to assume.' एका कुचाम्यां वृषति सुहृदास्य वृत्त्यकृतापवादव्यपायरम्यं आलम्ब्ये किञ्च—' A certain lady dashed forward by the large and ruffled waves of the lake, no doubt, struck the king with her breast, but then repeatedly laid hold of him in a manner pleasing on account of the removal of the blame attributed to her impudence.'

St. 51. अन्या—Construe अन्या वृथिव्याः अधिपतेः वीचिविहालितानि नखस्य निजमेव पुराणं स्फुटकुङ्कुमाङ्कं पदं दृष्ट्वा परं संशयं आलम्ब्ये. वीचिविहालितानि—Analyse वीचिभिः विहालितं अङ्गं वीचिविहालितान् तस्मिन् तादृशे, ' On the body washed clean by the water of the waves.' अधिपतेः—Analyse अधिष्ठितः पतिः अधिपतिः तस्य तादृशस्य, ' Of a ruler elected or appointed by people.' ' A ruler.' ' A master.' स्फुटकुङ्कुमाङ्कं—Analyse स्फुटाः कुङ्कुमस्य अङ्काः यस्मिन् तत् स्फुटकुङ्कुमाङ्कं, ' The marks of saffron in which were clearly displayed (or clear).' निजमेव—Appears to have been used in the sense of निजस्यैव. Such a use of the accusative showing relation is unwarranted and without a precedent. पदं—Appears to have been used in the sense of पदं or पदं. Have classical authors ever used पद in this sense ? अन्या अधिपतेः वीचिविहालितानि नखस्य स्फुटकुङ्कुमाङ्कं पदं दृष्ट्वा परं संशयमालम्ब्ये—' After having seen her own old marks of nails, the saffron figures in which were clearly displayed, on the body of the ruler of the earth, which was washed clean by the water of the waves, a certain young lady entertained grave doubts.'

St. 52. किं—Construe क्षमाकबिम्बच्छायाशुषो राजहंसस्य इयं चक्षुः प्रवालैः किं बद्धा ह । गन्धोऽज्ज्वलकेसरपट्टेदेधु सरोजकान्त्या दिग्धा ह. राजहंसस्य—Analyse हंसानां राजा राजहंसः तस्य तादृशस्य, ' Of a royal swan.' Of a royal goose.' क्षमाकं—Analyse क्षमाकस्य बिम्बं क्षमाकबिम्बं तस्य छायां कुष्णातीति क्षमाकबिम्बच्छायाशुषु तस्य क्षमाकबिम्बच्छायाशुषुः, ' Of him displaying (*lit.* stealing away) the splendour of the disc of the moon.' गन्धोऽज्ज्वलं—Analyse गन्धेन उज्ज्वलानि केसरस्य पुष्पागट्टस्य बहुलस्य वा अग्राणि तेषां छेदाः तेषु तादृशेषु, ' On the pieces of extreme points of a Kes'ara tree spreading sweet odour.' सरोजकान्त्या—Analyse सरोजं जाताः सरोजाः तेषां कान्तिः तया, ' By the lustre of lotuses,' क्षमाकबिम्बच्छायाशुषो राजहंसस्य इयं चक्षुः प्रवालैः किन्तु बद्धा—' Is this beak of the royal swan who displays the splendour of the disk of the moon bound up by

young shoots ?' गन्धोज्ज्वलकेशराग्रच्छेदेषु सरोजकान्त्या दिग्धा ह—' Or is it smeared with the lustre of lotuses on the pieces of extreme points of a Kes'ara tree spreading sweet odour ?

St. 53. भृङ्गः—Construe अयं भृङ्गः इन्दीवरमध्यपातसञ्चारितैः तद्द्युतिरपिजितो ह । [अथ] वा अयं निजपङ्क्त्योर्भां निधाय अतः स्वादुं परागं अदत्त ह. इन्दीवरं—Analyse इन्दीवराणां मध्ये ये पाताः यानि सञ्चारितानि च तेः तादृशैः, 'By roaming and alighting in the midst of blue lotuses,' तद्द्युति—Analyse तस्य द्युतयः तद्द्युतयः ताभिः रञ्जितः, 'Made red or coloured by its splendour.' निजपङ्क्त्योर्भां—Analyse निजस्य पङ्क्तौ निजपङ्क्तौ तयोः शोभा निजपङ्क्त्योर्भा तां तादृशीं, 'Beauty of its wings.' निधाय ger.—'After having placed or imparted,' अयं भृङ्गः इन्दीवरमध्यपातसञ्चारितैः तद्द्युतिरञ्जितो ह—'Has this bee received a colour from their splendour by roaming and alighting in the midst of blue lotuses ?' [अथ] वा अयं निजपङ्क्त्योर्भां निधाय अतः स्वादुं परागं अदत्त ह—'Or has this bee taken sweet (or delicate) pollens from them, placing there the beauty of its feathers ?'

St. 54. पद्मा—Construe पद्मा विभिन्नवीचीकणाद्भुतयावकां पदं चारुतया कोभत् पद्मवने चिरं चक्रे ह । इति कासामपि तत्र तर्कः आस. पद्मवने—Analyse पद्मानां वनं पद्मवनं तस्मिन् तादृशे, 'On a collection of lotuses.' 'On a cluster of lotuses.' विभिन्न—Analyse विभिन्नाः ये वीचीकणाः तरङ्गसीकराः तैः आदः अत एव भुतः यावकस्य अंको यस्मिन् तत्, 'The red-lac marks of which were oozing out by the watery sprays of waves that were flowing.' पद्मा विभिन्नवीचीकणाद्भुतयावकां पदं चारुतया कोभत् पद्मवने चिरं चक्रे ह—'Prompted by a will-power on account of its loveliness (or beauty), has the goddess Lakshmi planted, for a long time, her foot the red lac marks (on the sole) of which were oozing out by the watery sprays of waves that were flowing, on that cluster of lotuses ?' इति कासामपि तत्र तर्कः आस—'Such were the speculations of some ladies about it.'

St. 55. यातः—Construe कयाचिद् विपाकनीलद्युति पद्मबीजं कोशादुदस्य "पुरा अस्मिन् पतितो भृङ्गो बीजत्वं यातो ह । एवं न विरिञ्चिमृष्टिः [अस्ति]" इति कथं. विरिञ्चिमृष्टिः—Analyse विरिञ्चेः मृष्टिः विरिञ्चिमृष्टिः, 'The creation of Brahmā.' विपाक—Analyse विपाकेन नीला द्युतियस्य तत्, 'Having a blue splendour due to ripeness.' पद्मबीजं—Analyse पद्मस्य बीजं पद्मबीजं, 'The seed of a lotus.' कोशादुदस्य—'Having taken out of the lotus cup.' 'Having thrown or cast out of the lotus cup.' Translate:—'After having taken out a seed of a lotus, having a blue splendour due to its ripeness, a certain lady made a query,

and said. Was it a bee that had fallen formerly in this lotus reduced to the state of a seed ? Or was the creation of Brahmā in such a form ?

St. 56. प्रियः—Construe प्रियः अपरस्याः गलितान्तरीये नितम्बे दृष्टौ व्यापारयामास । तद्वस्तयन्व्युतवारिचारा अस्व सुस्मारविन्दे नाळं बभूव. गलितान्तरीये—Analyse गलितं अन्तरीयं यस्मात् स गलितान्तरीयः तस्मिन् तादृशे, 'The inner-garment of which has dropped down (or fallen down).' तद्वस्त—Analyse तस्याः हस्तः तद्वस्तः तस्मिन् यद् यन् तस्मात् व्युताः वारीणां चाराः तद्वस्तयन्व्युतवारिचाराः, 'Lines or streams of water ejected from a machine in her hand.' सुस्मारविन्दे—Analyse सुस्ममेव भरविन्दं सुस्मारविन्दं तस्मिन् तादृशे, 'On a lotus-face.' 'On a lotus-like face.' प्रियः अपरस्याः गलितान्तरीये नितम्बे दृष्टौ व्यापारयामास—'The lover set (or directed) his eyes on the hips of a certain damsel, the inner garment from which had dropped down.' तद्वस्तयन्व्युतवारिचारा अस्व सुस्मारविन्दे नाळं बभूव—'And the line of water thrown out of the machine in her hand became a stalk of his lotus-like face.'

St. 57. सार्य—Construe करास्काळितरीर्षदण्डा काचिद् सार्यं निकामपीत-क्षमद्विरेकं मुकुटं सरोजं समादाय भुवो भर्तुः कर्णे कूजयति स्म. निकाम—Analyse निकामं पीताः निकामपीताः । आदौ निकामपीताः पश्चात्क्षमः निकामपीतक्षमाः द्विरेकाः येषु तत् तादृशे, 'The bees in which having drunk to their heart's fill had slept.' करास्काळित—Analyse कराभ्यां आस्काळितो रीर्षो दण्डो यथा सा, 'Having with her hands flapped its long stalk.' काचिद् मुकुटं सरोजं समादाय भुवो भर्तुः कर्णे कूजयति स्म—'A certain lady having with her hands flapped its long stalk, took, in the evening, a budded lotus, the bees in which, having drunk to their heart's fill, had slept, and began to whisper in the ear of the lord of the earth.'

St. 58. सा—Construe सा पश्मिनी पतङ्गे याते [सति] पञ्चविलोचनेभ्यः समुच्छ्वसत्कौमुदगन्धलुब्धाः भृङ्गान् स्थलान् जडाञ्जनबाष्पविन्दून् इव विससर्ज. Cf. R. VIII. 35. "अमरैः कुसुमाद्भसारिभिः परिकीर्णो परिवादिनी कुनेः । इदृशे पवनवलेपजं सृजती बाष्पमिवाञ्जनाविळम् ॥" पञ्चविलोचनेभ्यः—Analyse पञ्चाक्षेव विलोचनानि पञ्चविलोचनानि तेभ्यः तादृशेभ्यः, 'From eyes made of lotuses.' 'From lotus-eyes,' i. e. from lotuses. कौमुद m. Expl—कौ मोदन्ते जना यस्मिन् कौमुदस्तेन कीर्तितः, 'A lotus-bed.' 'A lotus.' समुच्छ्वसत्—Analyse समुच्छ्वसन्तः कौमुदाः समुच्छ्वसत्कौमुदाः तेषां गन्धेन लुब्धाः समुच्छ्वसत्कौमुदगन्धलुब्धाः तान् तादृशान्, 'Desirous of (or eagerly wishing to have) a sweet odour of lotuses that were bursting open.' जडाञ्जन—Analyse जडायाः अञ्जनबाष्पाणां विन्दवः

कृष्णजम्बवाप्यविन्दुः तान् कदाञ्जनवाप्यविन्दुन्, 'Tear-drops of black pigment streaming down from the eyes of a bride.' सा पविनी पतङ्गे यत्ते पद्मविशोचनेभ्यः शृङ्गान् कदाञ्जनवाप्यविन्दुन् इव विससर्जे—'After the sunset that pond, abounding in lotuses, dismissed (or let go), from lotuses, which were like its eyes, the black bees, eagerly wishing to have a sweet odour of lotuses which were bursting open, like big drops of tears mixed with black pigment streaming down from the eyes of a bride.'

St. 59. नूनं—Construe पर्यायविभामपरायतन्मौ स्यावरजङ्गमानां पती नूनं [एतादृशौ स्तः] । [यतः] सिन्धोः अधिवारि एकत्र [एकस्मिन् मूर्धे] मज्जति [सति] अन्यः [कन्दः] तत्कमलाकराम्भो जहौ. Cf. S'ak. IV. 2. वात्येकतोऽस्त-
विस्तरं पतिरोपधीनामाविष्कृताङ्गपुरःसर एकतोऽर्कः ॥ " स्यावर"—Analyse स्याव-
राणि च जङ्गमानि च स्यावरजङ्गमानि तेषां स्यावरजङ्गमानाम्, 'Of things station-
ary and movable (or inanimate or animate).' पर्याय—Analyse परेषां
अर्थाः परार्थाः तेषां तन्मात्राणि परार्यतन्मात्राणि । पर्यायेण विभामः परार्यतन्त्रेषु ययोः तौ
पर्यायविभामपरायतन्मौ, 'The essential part of whose duty was to serve
for others taking of course repose (or rest) by turns.' अधिवारि *adv.*—
Analyse वारिणीति अधिवारि, 'Over the water.' Cf. अधिपथम्. तत्क-
मलाकराम्भः—Analyse कमलाकरस्य अंभः कमलाकराम्भः । तस्य कमलाकराम्भः तत्क-
मलाकराम्भः, 'The water of his lake abounding in lotuses.' पर्यायवि-
भामपरायतन्मौ स्यावरजङ्गमानां पती नूनं [एतादृशौ स्तः]—'Assuredly the
lords of the inanimate and animate things the essential part of
whose duty was to serve for others taking of course repose by turns
are of such nature.' [यतः] सिन्धोः अधिवारि एकत्र [एकस्मिन् मूर्धे] म-
ज्जति [सति] अन्यः [कन्दः] तत्कमलाकराम्भो जहौ—'For when the sun was
plunging into the water of the ocean the other (i. e. the moon) left the water of his lake abounding in lotuses.'

St. 60. सरोजिनी—Construe तत्परिभुक्शुक्का सरोजिनी निद्राहताम्भोज-
निमीळिताक्षी रुणं शृणालीवल्यं दधाना मूर्च्छांशुवा इव स्तिमिता [सती] विरेजे.
सरोजिनी *f.* Expl.—प्रवृत्तानि सरोजानि सम्प्रस्थाम्, 'A pond abounding
in lotuses.' 'A multitude of lotuses.' 'A lotus.' तत्परिभुक्शुक्का—
Analyse आदौ परिभुक्का पश्चान्मुक्का परिभुक्शुक्का । तेन परिभुक्शुक्का तत्परिभुक्-
मुक्का, 'First enjoyed and then abandoned by him.' निद्राहता—
Analyse निद्रया आहत्यनि अंशोजानि निद्राहताम्भोजानि तैः निमीळितानि अक्षीणि
यस्याः सा तादृशी, 'Having its eyes of lotuses closed (or shut) being
overcome by sleep.' रुण—Crooked, 'curved,' 'broken to
pieces,' 'broken,' 'bent.' शृणालीवल्यं—Analyse शृणास्याः वल्यं शृणा-
लीवल्यं, 'A bracelet made of lotus-fibres.' तत्परिभुक्शुक्का सरोजिनी

रुणं मृणालीवल्यं दधाना स्तिमिता [सती] विरेजे—'Wearing (on its wrists) a curved bracelet, made of lotus-fibres and having its lotus-eyes closed being overpowered by sleep, the pond, abounding in lotuses, abandoned after being enjoyed by the king and then perfectly silent, began to look bright like a female suffering from a swoon.'

St. 61. कृतो—Construe आयताक्ष्यो द्वयोर्द्वयं निधाय जग्मुः । कृतोपकारस्य अम्बुरुहाकरस्य भृङ्गावलीषु अजनम् । पद्मेषु च दन्तच्छद्यावर्कः. Cf. Ku. V. 13. "पुनर्ग्रहीतुं नियमस्थया तया द्वयऽपि निक्षेप इवार्पितं द्वयम् । कृतासु तन्वीषु विलासचेष्टितं विलीलदुष्टं हरिणांगनासु च ॥" कृतो—Analyse कृतः उपकारः येन स कृतोपकारः तस्य तादृशस्य, 'Giving aid.' 'Friendly.' Rendering help.' अम्बुरुहा—Analyse अम्बुषु रोहन्तीति अम्बुरुहाः तेषां आकरः तस्य तादृशस्य, 'A pond or lake abounding in lotuses.' 'A pond in which grow multitudes of lotuses.' भृङ्गावलीषु—Analyse भृङ्गानां आवल्यः भृङ्गावल्यः तासु भृङ्गावलीषु, 'On lines of bees.' आयताक्ष्यः—Analyse आयते अक्षिणी यासां ताः आयताक्ष्यः, 'Long-eyed ladies.' दन्तच्छद्यावर्क—Analyse दन्तानां छदाः दन्तच्छदाः तेषु यावकः दन्तच्छद्यावर्कः तं तादृशं. 'Red dye applied to the lips,' आयताक्ष्यो द्वयोर्द्वयं निधाय जग्मुः—'After having handed down two things to two objects the long-eyed ladies went away: the black pigment was bequeathed to the lines of black bees of that friendly pond abounding in lotuses and the red dye applied to the lips was given to the lotuses.'

St. 62. सरः—Construe वृषवाहनस्य तुल्यो लभितभूषजानिर्विभूषितो वसुधाधिनाथः कामिनीभिः सह सहसं सरो विहाय सौधमध्यास्त. सहसं—Analyse हस्तेः सह सहसं, 'With its swans.' कामिनी f. Expl.—भूयान् कामोऽस्याः कामिनी, 'Loving or affectionate woman.' Cf. Pāṇi. V. 2. 115. वृषवाहनस्य—Analyse वृषो वाहनं यस्य स वृषवाहनः तस्य तादृशस्य, 'Of the god having a bull for his vehicle.' An epithet of S'iva. लभितभूषजानिः—Analyse लभिताः भूषाः यया सा लभितभूषा । लभितभूषा जाया यस्य स लभितभूषजानिः, 'One who has obtained a wife decorated with ornaments.' 'Possessing a wife decorated with ornaments.' वसुधाधिनाथः—Analyse वसुधायाः अधिनाथः वसुधाधिनाथः, 'Lord of the earth.' वसुधाधिनाथः कामिनीभिः सह सहसं सरो विहाय सौधमध्यास्त—'That lord of the earth who was equal in power with S'iva, and who had acquired a wife decorated with ornaments in company with his loving wives, left that pond with its swans, and took his seat in the palace being agreeably attired.'

St. 63. आकृष्टरुष्टिः—Analyse वासरसन्निभाजो गगनस्य लक्ष्म्या आकृष्ट-
रुष्टिः कुचाननतनुः सबाढ्यजनैकपाणिः काचिद् बाढा लक्ष्मीधुजा बभाषे. आकृष्ट-

Analyse आकृष्टा दृष्टियस्याः सा आकृष्टदृष्टिः, 'One whose sight is attracted.' लक्ष्मीभुजा—Analyse लक्ष्मी भुजतीति लक्ष्मीभुक् तेन लक्ष्मीभुजा, 'By a possessor of Royal Fortune.' वासरसन्धिभाजः—Analyse वासरस्य संधिः वासरसंधिः तस्य भाक् तस्य तादृशस्य, 'Having or possessing twilight'. 'Displaying a twilight of the day.' कुचानम्रतटः—Analyse कुचाभ्यां आनम्रा तद्वयस्याः सा, 'Having her body bent under the weight of her breasts.' सवाल—Analyse बालैः केचैः सह सवालः। सवालयासौ व्यजनश्च सवालव्यजनः सवालव्यजनः एकपाणिर्यस्याः सा, 'Having in her hand a fan made of hair.' 'Holding in her hand a bushy-fan.' वासरसन्धिभाजः गगनस्य लक्ष्म्या आकृष्टदृष्टिः काचिद् बाला लक्ष्मीभुजा बभाषे—'Having in her hand a fan made of hair, with her body bent under the weight of breasts, a certain young girl, with her sight attracted by the beauty of heavenly vault displaying a twilight of the day, was addressed by the possessor of Royal Fortune.'

St. 64. सङ्कुकुम्—Construe सङ्कुकुमलीकुचमण्डलवृत्तिः असौ तपनः चिन्तया आलुरे प्रवासिनां चेतसि तापं निधाय विडोळवीचौ अपरान्तसागरे पतति. सङ्कुकुम्—Analyse कुङ्कुमेन सह सङ्कुकुम्। शिवाः कुचयोः मण्डलं लीकुचमण्डलम्। सङ्कुकुम् च लीकुचमण्डलं च सङ्कुकुमलीकुचमण्डलं तस्य वृत्तिरेव वृत्तिर्यस्य स तादृशः, 'Displaying splendour or brightness of an orb of a female breast red with saffron powder.' विडोळवीचौ—Analyse विडोळाः वीचयः यस्मिन् स विडोळवीचिः तस्मिन् तादृशे, 'Having rolling waves.' अपरान्तसागरे—Analyse अपरान्तानां कौंकणानां सागरः तस्मिन् तादृशे, 'In the ocean of the inhabitants of the western border.' The metre of the verses from 64 to 76 is वंक्षस्थ which is thus defined:—"वदन्ति वंक्षस्थविलं जतौ जरौ." The gaṇas are क, त, ज, र. असौ तपनः प्रवासिनां चेतसि तापं निधाय अपरान्तसागरे पतति—'Yonder the sun, displaying brightness of an orb of a female breast red with saffron powder, causes distress to the mind of the travellers suffering from anxiety and falls into the ocean of the western people, marked with rolling waves.'

St. 65. इयं—Construe जगत्सृजो हिरण्यबाहोर्वासरसन्धिचारिणी विद्रुममङ्गलोहिनी इयं तद्वः सरोरुहैः समं हस्तपङ्कजमपि मुकुटं विधत्ते. वासर—Analyse वासरस्य संधिः वासरसन्धिः तत्र चारिणी वासरसन्धिचारिणी, 'Moving about the twilight of a day.' जगत्सृजः—Analyse जगतः सृद् जगत्सृद् तस्य तादृशस्य 'Of the creator of the world.' विद्रुम—Analyse विद्रुमस्य मङ्गो विद्रुममङ्गः। विद्रुममङ्गवद् लोहिनी विद्रुममङ्गलोहिनी 'Red like a fragment of a coral rock.' हिरण्यबाहोः—Analyse हिरण्यमयौ बाहु यस्य स हिरण्यबाहुः तस्य तादृशस्य, 'Of golden arms.' हस्तपङ्कजं—Analyse पङ्के जातं पङ्कजम्। हस्तौ एव

पङ्कजं हस्तपङ्कजं, 'Lotus-like arms,' जगत्सृजो इयं तदः सरीरैः समं हस्तपङ्कजमपि मुकुटं विधत्ते—'Moving about the twilight of a day, with a copper red colour like that of a fracture of a coral rock, this frame of the golden armed creator of the world (i. e. the sun) displays a junction (or bringing together) of the fingers even of his lotus-like hand along with lotuses.'

St. 66. अयं—Construe अयं भाद्रमान् पयोनिचौ निमज्ज्य वीचीवल्यस्य मस्तके विभाव्यमानस्कुरिताग्रकोटिना करेण पयसः प्रमाणं संदर्शयतीव. पयोनिचौ—Analyse पयसां निचिः पयोनिचिः तस्मिन् पयोनिचौ, 'In the store of waters,' i. e. in an ocean. वीचीवल्यस्य—Analyse वीच्यः एव वलयं यस्य तत् वीचीवल्यं तस्य तादृकस्य, 'With a bracelet made of waves.' विभाव्य—Analyse विभाव्यमानाः अत एव स्कुरिताः अग्रकोटयः यस्य स विभाव्यमानस्कुरिताग्रकोटिः तेन तादृकेन, 'With its forepoints flashing forth so as to be distinctly seen.' अयं भाद्रमान् पयसः मस्तके प्रमाणं करेण संदर्शयतीव—'Yonder, the sun, after having plunged into the ocean, points out, as it were, with his hand, the flashing fore-fingers of which are distinctly visible, on the head of the ocean, which has waves for its bracelet, the measure of water' (i. e. the depth of the ocean).

St. 67. विकीर्णं—Construe शतक्रतुः दिवः प्रदेशाद् विकीर्णसंभ्यारुणितं [अत एव] अभिनिष्पत्तमः पतङ्गतेजःपरितापलोहितं जगत् क्रमेण निर्दृष्टिं व्रजतीव. विकीर्णं—Analyse विकीर्णा या सन्ध्या तथा अरुणितं विकीर्णसंभ्यारुणितं, 'Red by the twilight which had spread around.' 'Having a red lustre of the twilight that had spread around.' शतक्रतु m.—'An epithet of Indra.' शतक्रतुः—means, having or honoured by a hundred sacrifices. Indra is represented as obstructing any mortal trying to spread a hundred sacrifices, fearing lest he himself should be superseded by his mortal rival. A hundred अश्वमेध sacrifices generally elevate the sacrificer to the position or rank of Indra. On this Pandit observes, शतक्रतुः is a very frequent epithet of Indra in the Veda, and western scholars generally translate it by 'possessed of one hundred, i. e. of many intellects.' It is quite possible that the Vedic epithet शतक्रतु may have been misunderstood by the prosaic minds of the post-Vedic ages and may have given rise to the current myth of Indra having performed one hundred sacrifices before he became the leader of the gods. In Vedic literature क्रतु means both कर्म as well as प्रज्ञा, and hence, शतक्रतु means, one who has performed hundreds of the great deeds. अभिनिष्पत्तमः—Analyse अभिनिष्पत्तत् तमो यस्मात् तद् अभिनिष्पत्तमः, 'That

from which the darkness has departed or gone out.' पतङ्ग—Analyse पतङ्गस्य यद् तेजस्तस्माद् यः परितापस्तेन लोहितं, 'Reddened by the scorching heat from the light of the sun.' क्षतकतोर्दिसः प्रदेष्टादग्निष्पततमो जगत् क्रमेण निर्दतिं ब्रजतीव—'Having a red lustre of the twilight which had spread around, with its darkness departed from the region of the quarter presided over by Indra, and reddened by the scorching heat from the light of the sun, the world, as it were, advances by degrees to receive bliss.'

St. 68. हिमांशु—Construe कोमलद्युतौ हिमांशुविम्बे पुरुषदिर्यमुलस्मितमिव विभ्रति [सति] अजनत्विषा तमसा विमृज्यमानं नभस्तले [तत्तमः] निर्मोकमिव जहाति. हिमांशु—Analyse हिमाः अश्वः यस्य स हिमांशुः तस्य विम्बं तस्मिन् तादृशे, 'On the disk of the cool-rayed moon.' पुरुषत—Analyse पुरुषतस्य दिक् पुरुषतदिकं तस्याः झलं पुरुषतदिर्यमुलं तस्य स्मितस्य श्रीः तां 'The beauty of the smiling on the face of the quarter presided over by Indra,' i. e. the east. कोमलद्युतौ—Analyse कोमला द्युतिर्यस्य स कोमलद्युतिः तस्मिन् तादृशे, 'Having an agreeable light or splendour.' नभस्तले—Analyse नभसः तले नभस्तले, 'The vault of the heaven.' अजनत्विषा—Analyse अजनस्येव त्विद् यस्य तद् अजनत्विद् तेन तादृशेन, 'Bearing a lustre of black pigment.' अजनत्विषा तमसा विमृज्यमानं नभस्तले [तत्तमः] निर्मोकमिव जहाति 'Whilst the disc of the cool-rayed moon was displaying (lit. bearing) an agreeable light and was bearing the beauty of smiles on the face of the quarter presided over by Indra, the surface of the sky, being abandoned by darkness, bearing the lustre of black pigment, forgoes it, as if it were a slough.'

St. 69. अथ—Construe अथ एवमस्य वचःभियः अवसरे निष्ठां समीक्ष्य मदा-
लसाः स्खलद्गिराः कंभितादराः प्रमदाः आस्थया उपनीतं मधु तमपाययन्त. वचःभियः—
Analyse वचसां श्रीर्वचःश्रीः तस्याः वचःभियः, 'Of excellence of speech.'
निष्ठा properly means मनोवृत्तिः, 'The mood (or temper) of the mind.'
i. e. निष्ठां मनोवृत्तिविशेषरूपां समीक्ष्य, 'After having observed (or read) the most excellent mood (or attitude) of his mind.' आस्था f.—'A female; probably a female servant.' Cf. Medi. "आस्था त्वात्मनस्त्या-
नयत्मापेक्षाद्यु योषिति." मदालसाः—Analyse मदेन अलसाः मदालसाः, 'Lazy from drunkenness.' Languid with passion or love.' 'Indolent with pride.' 'Slothful.' स्खलद्गिराः—Analyse स्खलन्त्यो गिराः यासां ताः स्खलद्गिराः, 'With faltering words.' Mark the word गिरा f. 'Speech.' कंभितादराः—
Analyse कंभितः आदरः याविः ताः कंभितादराः, 'Who have cherished respect for.' 'Who have shown respect to.' तै—Refers to the king.
अवसर m.—'Beginning.' 'End or close' 'Introducing a topic.'

‘A subject,’ ‘A topic.’ Mark the Atm. use of the root पा ‘to drink,’ in the Causal. निष्ठां समीक्ष्य मदाकृताः प्रमदाः तं राजानं आस्थवो पनीतं मध्वपाययन्त—‘Then after having observed the most excellent mood of his mind, the young women, languid with passion, with words faltering, who had cherished respect for him, pressed him to drink wine, brought by a female servant, at the end of his excellent speech in this way.’ Or the verse may be construed thus, अथ एवमस्य वचःश्रियः अवसरे निष्ठां (excellence or perfection) उपनीतं मधु समीक्ष्य प्रमदाः आस्थया (with anxious care or affectionately) तमपाययन्त.

St. 70. प्रियो—Construe प्रियोपनीतमधिवासितं गण्डूषमधु प्रकामतः पिबतो नृपस्य तदा दन्तच्छदपल्लवो निपीतपानावसरोपदंशको बभूव. प्रियोपनीत—Analyse प्रियया उपनीतं प्रियोपनीतं, ‘Brought by a beloved.’ अधिवासित—Analyse अधिकं वासितं अधिवासितं ‘Highly scented.’ ‘Highly perfumed.’ गण्डूषमधु—Analyse गण्डूषे मधु गण्डूषमधु, or गण्डूषमार्गं मधु गण्डूषमधु, ‘A mouthful of wine.’ दन्तच्छदपल्लवः—Analyse दन्तानां छदः दन्तच्छदः स एव पल्लवः दन्तच्छदपल्लवः, ‘Sprout-like lips.’ निपीत—Analyse निपीतस्य नितरां पीतस्य मधुनः पानं निपीतपानं तस्य अवसरे उपदंशको निपीतपानावसरोपदंशकः, ‘A condiment at the time of the drinking of wine which was drunk up to satiety.’ प्रकामतः *ind.*—‘With great pleasure or delight.’ ‘Willingly.’ ‘To the heart’s content.’ ‘At will.’ गण्डूषमधु पिबतः नृपस्य तदा दन्तच्छदपल्लवः निपीतपानावसरोपदंशकः बभूव—‘While the king was drinking to his heart’s content a mouthful of sweet-scented wine offered to him by his beloved, from her mouth, her sprout-like lips became to him a condiment at the time of taking in (that mouthful of) wine with which he was already satiated.’

St. 71. प्रियेण—Construe प्रियेण विपक्षगोत्रेण निगद्य उभितं लासितोत्पलं मधु अपीतमपि सद्यः वध्वाः अक्षि रागवद् विधाय गण्डयोः अमवारि ततान. लासितोत्पलं—Analyse लासितानि उत्पलानि यस्मिन् तद् तादृशं कमलछुरभितं, ‘Perfumed with a sweet scent of lotuses.’ विपक्षगोत्रेण—Analyse विपक्षस्य गोत्रं विपक्षगोत्रं तेन तादृशेन, ‘By a rival name.’ अपीत—Analyse न पीतं अपीतं, ‘Not drunk.’ To be construed with नायिकया which is suppressed. अमवारि—Analyse अमस्य वारि. अमवारि, ‘Perspiration or sweat from labour.’ ‘Drops of perspiration from distress or pain.’ अम *m.*—Means here, distress, pain consequent on humiliation or mortification. निगद्य *ger.*—Is equivalent to सपत्नीनाम्ना आहूय, ‘By addressing her with her rival’s name.’ मधु अपीतमपि सद्यो वध्वाः अक्षि रागवद् विधाय गण्डयोः अमवारि ततान—‘Wine, perfumed with a sweet scent of lotuses, and given to a young lady by addressing her with her

rival name by her dear lord, though untouched (*lit.* though not quaffed), instantly made her eyes red-hued and diffused her temple sides with drops of perspiration (from humiliation).'

St. 72. **स्विषा**—Construe **शुक्लेन्दोः स्विषा कर्वरीकृतः** [**चन्द्रस्य**] **करेण** [**च**] **अम्बुजे शुक्लत्वं नीते सति मधुमाजि भाजने प्रियेक्षणस्य प्रतिबिम्बं सरोज-कृत्यमाचरत्**. **शुक्लेन्दोः**—Analyse **शुक्लमेव इन्दुः शुक्लेन्दुः** तस्य तादृशस्य, 'Of the moon-face.' 'Of the moon-like face.' **कर्वरीकृतः**—Analyse **कर्वरी करोतीति कर्वरीकृत** तस्य तादृशस्य, 'Of the lord of the night' i. e. of the moon. **प्रियेक्षणस्य**—Analyse **प्रियायाः ईक्षणं प्रियेक्षणं** तस्य तादृशस्य, 'Of the eyes of the beloved.' **सरोजकृत्यं**—Analyse **सरसि जातं सरोजं** तस्य कृत्यं **सरोजकृत्यं**, 'The function (or the office) of a lotus.' **मधुमाजि**—Analyse **मधु भजतीति मधुमाक् तस्मिन् मधुमाजि**, 'Containing wine.' **मधुमाजि भाजने**—'A goblet containing wine.' **मधुमाजि भाजने प्रियेक्षणस्य प्रतिबिम्बं सरोजकृत्यमाचरत्**—'When the lotus (which was put in the goblet of wine) was made to close like a bud by the splendour of the moon-face and by the rays of the moon the reflection of the eyes of the beloved in a goblet containing wine filled the office of a lotus' i. e. caused it to burst open.

St. 73. **यियाद्युना**—Construe **प्रतिबिम्बमूर्तिना पङ्कजगर्भसौरभं तदीयं शुक्लं यियाद्युना हिमांशुना तरङ्गितासवे चपके समन्मथेनैव मुहुश्चकम्पे**. **यियाद्युना**, Expl:—**यातुमिच्छुः यियाद्युः** तेन तादृशेन, 'Wishing to depart.' 'Desirous of going.' **पङ्कजं**—Analyse **पङ्के जातं पङ्कजम्** । **पङ्कजस्य गर्भः पङ्कजगर्भः** तद्गर्व सौरभं **पङ्कजगर्भसौरभं**, 'Fragrant like the interior of a lotus.' **प्रतिबिम्ब-मूर्तिना**—Analyse **प्रतिबिम्बं एव मूर्तिर्यस्य स तेन तादृशेन**, 'Having the form of an image.' **समन्मथेन**—Analyse **मन्मथेन सह समन्मथः** तेन तादृशेन, 'Inspired by love.' **तरङ्गितासवे**—Analyse **तरङ्गितश्चासौ आसवश्च तरङ्गितासवः** तस्मिन् तादृशे, 'In the wavy wine.' **हिमांशुना**—Analyse **हिमाः अंशवः यस्य स तेन तादृशेन**, 'By the cool-rayed moon.' **प्रतिबिम्बमूर्तिना तदीयं शुक्लं यियाद्युना हिमांशुना तरङ्गितासवे चपके समन्मथेनैव मुहुश्चकम्पे**—'The moon with the form of a reflected image and desirous of going to her mouth, fragrant like the interior of a lotus, trembled repeatedly as if smitten by love, in the wine-glass, the wine in which was moving.' Mark the impersonal construction in लिट्.

St. 74. **विडासवस्य**—Construe **मदघूर्णलोचना विडासवस्यो निरूपयन्त्यौ शुष्काः शुषिरूप्यभाजने स्थितस्य मधुनः इन्दुप्रतिरूपगोपितं स्वरूपं न जज्ञिरे**. **मदं**—Analyse **मदेन घूर्णे लोचने यासां ताः**, 'Having their eyes rolling with intoxication.' 'With their eyes rolling with great delight.' **शुषिं**—Analyse **रूप्यस्य भाजनं रूप्यभाजनम्** । **शुषि च तद् रूप्यभाजनं च शुषिरूप्यभाजनं**,

‘In a glittering silver-pot.’ ‘In a beautiful goblet.’ स्वस्व—Analyse स्वस्य रूपं स्वरूपं, ‘One’s own form or shape.’ इन्दु—Analyse इन्दोः प्रतिरूपेण गोपितं इन्दुप्रतिरूपगोपितं, ‘Assimilated (or hidden) in the reflected image of the moon.’ मुग्धाः अचिरूप्यभाजने स्थितस्य मधुनः इन्दुप्रतिरूपगोपितं स्वरूपं न जज्ञिरे—‘Silly coquettish women, with their eyes rolling with intoxication, attentively looking, did not know the form of the wine that was standing in the glittering silver-goblet as it was assimilated into the reflected image of the moon.’

St. 75. विधूय—Construe आसवः पूर्वं मानादपि अनन्यसाधितं प्रवृद्धवामत्वं विधूय तासां हृदये स्मरं बबन्ध ह । विछोचने रागं [बबन्ध] ह । कुक्षे सौरभं [बबन्ध] ह. प्रवृद्धवामत्वं—Analyse प्रवृद्धं च वामत्वं च प्रवृद्धवामत्वं, ‘Highly developed (or full grown) perverseness.’ अनन्यसाधितं—Analyse न अन्यैः साधितं अनन्यसाधितं, ‘Not practised or put to practice by other women.’ आसवः तासां हृदये स्मरं बबन्ध ह । विछोचने रागं [बबन्ध] ह । कुक्षे सौरभं [बबन्ध] ह—‘After having previously removed the developed perverseness not put to practice by other women, even from haughtiness, has the wine fastened the god of Love on their heart, imparted colour to their eyes, and given fragrance to their mouth?’

St. 76. इति—Construe इति बन्दिनः प्रियांकतल्ये अयितं प्रबन्धाहितपान-कातरं विधातृतेजसं [राजानं] मङ्गलवन्ति वाक्यानि विधाय निष्ठास्ये व्यबोधयन्. Cf. R. V. 65. “तं कर्णभूषणनिपीडितपीविरासं अय्योत्तरच्छदविमर्दकृष्णारागम् । क्षात्मात्मजाः सवयसः प्रथितप्रबोधं प्रबोधवन्तुषति वाग्भिरुदारवाचः ॥” प्रबन्ध—Analyse प्रबन्धेन आहितं यत्पानं तेन कातरः तं तादृशं, ‘Fuddled (i. e. helpless or disordered) by a drink given to him (by his queens) continuously.’ प्रियांकतल्ये—Analyse प्रियायाः अङ्गः स एव तल्यः तस्मिन् तादृशे, ‘On a couch made of the lap of his beloved.’ निष्ठास्ये—Analyse निष्ठायाः अत्ययः निष्ठास्ययः तस्मिन् तादृशे, ‘After the passing away of the night.’ ‘At dawn.’ बन्दिन् or बन्दिन् m.—‘A panegyrist.’ ‘A bard.’ A herald whose duty is to proclaim the titles of a great man as he passes along, or who sings the praises of a prince in his presence or accompanies an army to chant martial songs; these bards are regarded as belonging to a distinct tribe, being considered the descendants of a Kshatriya by a S’udra female. विधातृतेजसं—Analyse विधातृः तेजः इव तेजो यस्य स विधातृतेजाः तं तादृशं, ‘Possessing a power or might like that of the Creator.’ बन्दिनः प्रियांकतल्ये अयितं विधातृतेजसं मङ्गलवन्ति वाक्यानि विधाय निष्ठास्ये व्यबोधयन्—‘Him who was fuddled by a drink given to

him (by his queens) continuously, who had slept on a couch of the lap of his beloved, and possessing a power like that of the Creator, roused, at dawn, the bards, by singing auspicious metrical songs.'

St. 77. जहिहि—Construe स्वर्गं जहिहि । अदुरकमण्डलस्य कीर्णपादवाम्नः क्षततामसस्य भानोः भुवनशिरसि उद्गमस्य काळः भवतः इव सञ्जुपनमति. Cf. R. V. 66. "रात्रिर्गता मतिमतां वरं मुञ्च स्वयाम् ॥" सञ्जुपनम् *ut.* or *vi.* l. P. (अभिद्) 'To approach,' 'to draw near,' 'to arrive &c. (of time).' अदुरकमण्डलस्य—Analyse अदुरकं मण्डलं यस्मिन् स अदुरकमण्डलः तस्य तादृशस्य, 'He to whom the people of surrounding territories are attached or devoted.' As applied to the sun the compound may be analysed as, अदुरकं रक्तवर्णं मण्डलं विभ्रं यस्य स तस्य तादृशस्य, 'Having a red orb.' भुवनशिरसि—Analyse भुवनस्य शिरः भुवनशिरः तस्मिन् तादृशे, 'On the head or centre of the world or earth' i. e. on the best part of the world or in the east. कीर्णं—Analyse कीर्णं प्रसारितं पदयोः वामं प्रतापः येन स कीर्णपादवामा तस्य तादृशस्य, 'Who has spread his valour all over the world.' As applied to the sun the compound may be analysed as, कीर्णं प्रसारितं पादानां किरणानां वामं तेजः येन स कीर्णपादवामा तस्य तादृशस्य, 'Spread the splendour or light of his rays.' क्षतं—Analyse क्षतं तामसं येन स तस्य क्षततामसस्य नष्टमौगुणस्य, 'Of him who had destroyed darkness.' When applied to the sun the compound may be analysed as, क्षतं तामसं येन स क्षततामसः दूरीकृतान्धकारः तस्य तादृशस्य, 'One who has expelled or removed the darkness.' The metre of the verse is गुणितानां or औपच्छन्दसिक. For definition see notes on verse 88 of the first canto. क्षततामसस्य भानोः भुवनशिरसि उद्गमस्य काळः भवतः इव सञ्जुपनमति—'Please abandon thy couch (of bed). There on the horizon of the earth approaches (or arrives) the time of the rise of the sun, with its red orb, which has expelled the darkness, and spread the brilliant light of its rays like thee.'

St. 78. विरामः—Construe सर्वयोः विरामः हिमरुचिः अस्तशिखरं अवाप्तः । मुकुलितांभोरुदृक् तव अयापि स्वापः किं । इति अयं तरुणः भावः विबोधाय आताम्रेण करेण प्रमदवनपर्यन्तसरसीं प्रहरति इव. हिमरुचिः—Analyse हिमा रुचिरस्य स हिमरुचिः 'The cool-rayed moon.' 'Possessing cool light.' अस्तशिखरं—Analyse अस्तस्य शिखरः अस्तशिखरः तं तादृशं, 'To the summit of a mountain where the sun and the moon set,' i. e. to the western mountain. मुकुलितं—Analyse मुकुलितं च यद् अंभोरुदं च मुकुलिताम्भोरुदम् । मुकुलितांभोरुदमिव दशौ यस्य स मुकुलितांभोरुदक् तस्य तादृशस्य, 'Having eyes resembling a budded

lotus.' प्रमद°—Analyse प्रमदवनस्य पर्यन्ते या सरसी प्रमदवनपर्यन्तसरसी तां तादृशीं, 'A pond situated on the boundary of a pleasure-garden.' प्रमदवन or प्रमदकानन n.—'A royal garden or pleasure ground attached to the palace where the wives of the prince sport,' 'A pleasure-garden for the wives of a king.' स्वर्वाः विरामः हिमरुचिः अस्तासिद्धिर् अवाप्तः—'The cool-rayed moon, the repose of the night, has come to the western mountain.' झकुलितांभोरुहदृष्टः तव अद्यापि स्वापः किं—'Why should you, with your eyes resembling a budded lotus, lie on a bed even now (or till now) ?' इति अयं तरुणः मातुः विबोधाया आताम्रेण करेण प्रमदवनपर्यन्तसरसीं प्रहरति इव—'In these words, the morning sun (lit. the young sun) as if, strikes the lake situated on the boundary of the pleasure-garden with its red hand (or rays) in order to rouse it from sleep.'

St. 79. सञ्जुतिहन्ति—Construe एते ते [तव] द्विपाः अपरं निगडकृतसङ्कारं नैः आकर्षन्तः करटतटलीनालिविततीः हेलाविधुतपृथुकर्णान्तपवनैः निरस्यन्तः दन्ताग्रस्थितकरं आननतटं उदस्य सञ्जुतिहन्ति. निगड°—Analyse निगडैः कृतः यः सङ्कारः तं तादृशं, 'The clanking made by the chains of fetters.' अपरं—अविषमानः परः यस्य तं, 'Unequalled.' करट°—Analyse करटयोः तटः तत्र लीनाः अलीनां विततयः ताः तादृशीः, 'The clusters of bees clung to the sides of cheeks.' हेला°—Analyse हेलाया विधुतौ यौ पृथुकर्णान्तौ ताम्यां ये पवनाः तैः तादृशैः, 'By the wind produced from the flapping of the extremities of broad ears through ease.' दन्त°—Analyse दन्तयोः यद् अग्रं तत्र स्थितः करः तं तादृशं, 'The trunk on the tips of its tusks.' आननतटं—Analyse आननस्य तटः आननतटः तं तादृशं, 'The sloping sides of its mouth.' The metre of the verses 78-9 is शिखरिणी which is thus defined:—"रसै रसैश्छिन्ना यमनसमला गः शिखरिणी." The Gāṇas are य म न स म with a short and a long syllable. एते ते द्विपा निगडकृतसङ्कारं आकर्षन्तः करटतटलीनालिविततीः हेलाविधुतपृथुकर्णान्तपवनैः निरस्यन्तः सञ्जुतिहन्ति—'Tardily dragging behind the loudly clanking chains and warding off the clusters of bees, clung to the sloping sides of their cheeks, by the wind produced from the easy flappings of the extremities of broad ears, yonder, thy elephants rise up, raising the sloping sides of its face, the trunk whereof was lying (or hanging) on the tips of its tusks.'

St 80. पादेन—Construe पटुपटहरवैर्बोधितः एकेन पादेन आवासवद्यथां तिष्ठन् चिरघयनयुक्तं अन्यं पादं पश्चात्पक्षेण सार्धं वितस्य उत्कण्ठोद्धतपञ्चन्युतहिमकणिकादृष्टिः ताण्डवार्थी ते मधुरः मार्तण्डवामोदं दृष्ट्वा उदितश्चन्द्रा उज्जृम्भते. पटु°—Analyse

पटहावां रवाः पटहरवाः । पटवश्च पटहरवाश्च पटुपटहरवाः तैः तादृशैः, 'Sharp (or clear) sounding noise or thunder of a drum.' Cf. R. IX. 71. " पटुपटहृष्यनिभिर्भिर्गीतनिद्रः. " चिरं—Analyse चिरं च तत् क्षयनं च चिरक्षयनं तेन गुरुः तं तादृशं, 'Heavy by reason of sleep for a long time.' उत्कृष्टं—Analyse उत्कृष्टाश्च ते उद्धूतपक्षाश्च उत्कृष्टोद्धूतपक्षाः तेभ्यः व्युताः हिमस्य कणिकाः तासां आवृष्टिर्भेन स तादृशः, 'Making showers of particles of snow dropped down from shaking feathers, increased in bulk.' आवास-यष्ट्यां—Analyse आवासस्य यष्टिः आवासयष्टिः तस्यां तादृश्यां, 'On a perching-rod.' मार्तेण्डं—Analyse मार्तेण्डस्य चाम मार्तेण्डचाम तस्य उदयः तं तादृशं, 'The rise of the splendour of the sun.' उदितमुदा—Analyse उदिता चासौ मुच उदितमुद् तथा उदितमुदा, 'With increasing delight.' ताण्डवार्थी—Analyse ताण्डवस्य अर्थी ताण्डवार्थी, 'Seeking for a ताण्डव dance.' 'Desirous of a ताण्डव dance.' ताण्डव, Expl:—तण्डुना नन्दिना यत्प्रोक्तम् । " पुंनृत्यं ताण्डवं प्रोक्तम्. " उद्धतनृत्यमिति यावत्. The meter of this and the next verse is झगधरा which is thus defined:—" झगैर्यानां त्रयेण त्रियुनियति-युता झगधरा कीर्तितेयम्. " The Ganas are मर भ न य य य. पटुपटहरवैर्बो-धितः आवासयष्ट्यां एकेन पादेन तिष्ठन् चिरक्षयनगुरुं अन्यं पादं पक्षास्पक्षेण सार्धं वि-तस्य—'Roused from sleep by the thunder of a sharp sounding drum, and resting on a perching-rod with a single leg, thy peacock has stretched out its other leg, heavy by reason of sleep for a long time along with its hinder tail.' उत्कृष्टोद्धूतपक्षव्युतहिमकणिकादृष्टिः ताण्ड-वार्थी ते मयूरः मार्तेण्डचामोदयं दृष्ट्वा उदितमुदा उज्जुम्भते—'After having seen the rise of the splendour of the sun thy peacock, raining showers of particles of snow trickle down from the shaking feathers increa- sed in bulk and desirous of making a Tāndava dance, rises up with increasing cheerfulness.'

St. 81. पूर्वादौ—Construe पूर्वादौ सूर्यपादे चरति [सति] चन्द्रपादावदातं तत्त्वं विमृजता मलयतरुसामोदितांसद्वयेन तेन [राज्ञा] उन्निद्रयेतपञ्चप्रकरणपरिकरच्छ-मवीचीवितानाद् सरस्तः मन्दं गच्छन् सलिलगुरुहृत्पक्षतिर्मल्लिकाक्षः अदृष्यके. पूर्वादौ—Analyse पूर्वभासौ अद्रिश्च पूर्वाद्रिः तस्मिन् पूर्वादौ, 'On the eastern moun- tain.' सूर्यपादे—Analyse सूर्यस्य पादः सूर्यपादः तस्मिन् तादृशे, 'The rays of the sun (*lit.* the feet of the sun).' चन्द्रं—Analyse चन्द्रस्य पादाः तद्वद् अवदातं चन्द्रपादावदातं, 'White like the rays of the moon.' 'White like lunar rays.' मलय *m.*—'A garden.' 'A celestial grove,'=मन्दनवन. मलयं—Analyse मलयस्य तरवः मलयतरवः तेषां रसेन आमोदितं अंसयोर्द्वयं यस्य स मलयतरुसामोदितांसद्वयः तेन तादृशेन, 'A pair of whose shoulders was scented with diffusive perfume of a sap of trees of Nandana

garden.' उभिद्रं—Analyse श्वेताश्च ते पद्माश्च श्वेतपद्माः । उभिद्राश्च ते श्वेतपद्माश्च उभिद्रश्वेतपद्माः तेषां ये प्रकाराः तेषां परिकरेण छन्नं यद् वीचीनां वितानं यस्य तत् उभिद्रश्वेतपद्मप्रकरपरिकरच्छन्नवीचीवितानं तस्मात्, 'From an awning of waves clad in a zone of multitudes of full blown white lotuses.' सलिलं—Analyse बृहती चासौ पद्मतिथ बृहत्पद्मतिः । सलिलेन गुरुः बृहत्पद्मतिर्यस्य स सलिलगुरुबृहत्पद्मतिः, 'Having the large pits of wings made heavy by water.' तल्पं विमृजता मलयतरुसामीपितांसद्भयेन तेन सरस्तः मन्दं उषन् मल्लिकाक्षः अद्भुतके—'When the rays of the sun were shedding their lustre on the eastern mountain, he, with his pair of shoulders scented with the diffusive perfume of the sap of trees in the celestial garden' leaving his couch white like the lunar rays, imitated a Mallikāksha goose, with its large pits of wings made heavy by water and gently rising from a lake, having awnings of waves, clad in a zone of multitudes of full blown white lotuses.'

—:O:—

CANTO IV.

St. 1. अथ—Construe अथ स विधुः भूपतिः चेतसि पुत्रकाम्यया सुबहु-
द्विजसात्कृतासिद्धविणः [सन्] प्रविष्टुंभिते शुभौ स्तोमं अयत्. पुत्रकाम्यया—Analyse
पुत्रस्य काम्या पुत्रकाम्या तया तादस्या, 'Wish for a son.' 'Desire to
have a son.' सुबहु—Analyse सुबहुः ये द्विजाः तेषां अधीनं कृतं असिद्धं
द्विविणं येन स सुबहुद्विजसात्कृतासिद्धविणः, 'Who has consigned all his
wealth to (*lit.* brought under the proprietorship of) many
Brāhmaṇas.' भूपतिः—Analyse भुवः पतिः भूपतिः, 'The lord of the
earth.' The metre of this canto is वियोगिनी a species of वैतालीय. It
is thus defined:—"विषमे ससजा गुरुः समे समरा लोऽथ गुरुर्वियोगिनी." In
the odd verse the Gaṇas are स स ज and a long syllable; and in the
even verse स भ र and a short and long syllable. अथ—'Then that
care-worn lord of the earth, anxious in his heart to have a son,
then spread a number of sacrifices in which he gave all his wealth
to many learned Brahmanas, in the lighted (on blazing) fire.'

St. 2. बहुसः—Construe बहुसः तदध्वरे इति विफले सति अभिधानप्रथितः
तपोनिधिः ऋष्यशृङ्गः अनन्तरं पुत्रीयं कर्तुं निरवर्तयत्. तदध्वरे—Analyse तस्य
अध्वरः तदध्वरः तस्मिन् तादृशे, 'In his sacrifice.' विफले—Analyse विगतं
फलं यस्मात् स विफलः तस्मिन् तादृशे, 'Fruitless.' 'Ineffectual.' 'Useless.'
ऋष्यशृङ्ग *m.*—Name of a great sage. He was the son of विमण्डक and
a heavenly nymph in the shape of a deer. He was brought up in
the forest by his father and saw no other human being until he
attained early manhood. At a season of great drought कामपाद,
king of Anga, by the advice of Brāhmaṇas, allured ऋष्यशृङ्ग to his
house and with great ceremony gave his daughter शान्ता in
marriage to him. The sage, satisfied with that gift, caused heavy
showers to fall in his kingdom. He was subsequently called by
दक्षरथ to perform for him a sacrifice for the attainment of issue.
अभिधानप्रथितः—Analyse अभिधानेन प्रथितः अभिधानप्रथितः, 'Known or
celebrated by his name.' 'Having his name celebrated in the
world.' तपोनिधिः 'Analyse तपसां निधिः तपोनिधिः, 'A treasury of
religious austerities and penance.' 'A very treasure of merit
derived from self mortification.' 'An eminently pious sage.'

बहुसः—‘Although his sacrifices often became thus ineffectual the celebrated sage कश्यपमुनि, treasury of asceticism, then completed a sacrifice procuring for him a son.’

St. 3. उदियाय—Construe रुचा परिज्वलन् कश्चन पुमान् भित्तचामीकरभाजनं चरं परिगृह्य ततो ज्वलतो रोहितवाजिनः अस्य [गृह्यस्य] उदियाय. Cf. R. X. 50-51 “अथ तस्य विष्वांपत्युरन्ते काम्यस्य कर्मणः । पुरुषः प्रबभूवाग्नेर्विस्मयेन सहर्त्विजाम् ॥ हेमपात्रगतं दोर्भ्यामादधानः पयश्चरम् । अनुप्रवेष्टादायस्य पुंसस्तेनापि दुर्वहम् ॥ ” भित्त—Analyse भित्तं चामीकरस्य भाजनं पात्रं येन स भित्तचामीकरभाजनः तं तादृशं, ‘Put in a golden vessel.’ रोहितवाजिनः—Analyse रोहितौ वाजिनौ यस्य स तस्य, ‘Of one having or driving red-horses.’ An epithet of fire. Cf. रोहिताश्व. “रोहिताश्वो बृहद्गानौ हरिश्चन्द्रगृहात्मजे.” उदियाय—‘Blazing with (bodily) splendour, a certain human being, having taken (in his hands) a golden vessel in which was put the *Charu* came out of that burning fire to the king.’

St. 4. प्रविद्वेक्ष—Construe विज्ञाम्पतिः अरातितापितत्रिदशाभुसवदृष्टयवग्रहं प्रविषादुं आत्मना चतुरंशीकृततेजसा चरं प्रविद्वेक्ष. विज्ञाम्पतिः—Analyse विष्वांपतिः विज्ञाम्पतिः, ‘Lord of gods.’ चतुरंशीकृततेजसा—Analyse चतुरंशीकृतं तेजः यस्मिन् तेन तादृशेन, ‘In which the vital power was divided into four parts.’ अराति—Analyse अरातिना तापिताः ये त्रिदशाः तेषां अभूणां सवाः तेषां दृष्टेः अवग्रहो यस्माद् स तं तादृशं, ‘A drought to the showers made up of the flow of tears of the immortals oppressed (or harassed) by the enemy.’ प्रविद्वेक्ष—‘That lord of lords entered into the *Charu* with his self in which his vital power was divided into four portions, in order to be a drought to the showers made up of the flow of tears of the immortals oppressed by the enemy.’

St. 5. दयिताभिः—Construe असौ चरः अनन्ततेजसा बुविना परिकल्प्य लम्बितः भूपतेः तिसृभिः दयिताभिः प्रविभज्य अक्षितः [सन्] गर्भं अवीमवत्. अनन्त—Analyse अनन्त तेजो यस्य स अनन्ततेजाः तेन अनन्ततेजसा, ‘Having boundless lustre.’ ‘Of an unlimited power.’ परिकल्प्य *ger.*—‘Having distributed.’ अवीमवत्—‘Brought into existence.’ दयिताभिः—‘Handed over to them after being arranged by the sage of an unlimited power and eaten by the three wives of the king in divisions the *Charu* brought into existence a foetus (or embryo).’

St. 6. क्षतयोः—Construe कोसलकेकयेन्द्रयोः क्षतयोः वाळिजिह्वरतौ भवतः स्म । यमदुल्बतेजसौ यमजौ क्षमित्रया क्षुषवाते. वाळिजिह्वरतौ—Analyse वाळि जयतीति वाळिजिह्व । वाळिजिह्व भरतश्च वाळिजिह्वरतौ, ‘Vanquisher of Vāli and

Bharata, ' i. e. Rāma and Bharata. *वालि m.*—A great monkey-chief, who was killed by Rāma at the instigation of Sugriva Vāli's younger brother. His wife Tārā subsequently married Sugriva. *भरत m.*—Son of Das'aratha and Kaikeyī. He was firmly devoted to Rāma and was deeply grieved to learn that his mother had been instrumental in sending Rāma into exile. He would not accept the throne and ruled his father's kingdom in the name of Rāma while the latter was in exile. *कोसलकेकयेन्द्रयोः*—Analyse *कोसलानां केकयानां च इन्द्रौ कोसलकेकयेन्द्रौ तयोः कोसलकेकयेन्द्रयोः*, 'Of the lords of Kosala and Kekaya.' *सुमित्रा f.*—One of the wives of the king दशरथ, and mother of Lakshmana and S'atrughna. *यमसुल्यतेजसौ*—Analyse *यमेव सुल्यं तेजो ययोः तौ यमसुल्यतेजसौ*, 'Having the power or energy like that of Yama, the god of death.' *कोसलकेकयेन्द्रयोः सुतयोः कलिजिह्वस्तौ भवतः स्म*—'The vanquisher of Vāli and Bharata were born to the daughters of the lords of the Kosalas and the Kekayas (respectively).' *यमसुल्यतेजसौ यमजौ सुमित्रया सुपुत्राते*—'And at a proper time Sumitrā brought forth twins who were equal in might to Yama, the god of death.'

St. 7. *अथ*—Construe *अथ दिव्यदुनिप्रवर्तितप्रसवान्तरजातकर्मणां चरुजन्मनां तदुत्सर्गितदन्तकुट्टमळा दद्यादरुचे. दिव्यं*—Analyse *दिवि भवः दिव्यः । दिव्यभ्रातौ दुनित्र दिव्यदुनिः तेन प्रवर्तितं प्रसवस्य अनन्तरं जातकर्म येषां तेषां तादृशानां*, 'Whose birth ceremony was resumed (or commenced) after their birth by the celestial sage.' *जातकर्मन् n.*—This is a ceremony at the birth of a child, when the navel-string is divided. It consists in touching the infant's tongue thrice with Ghee after appropriate Mantras. Nārāyaṇa Bhaṭṭa in his *प्रयोगरत्न*, under *जातकर्म* says 'the moment the birth of a son is announced the father shall see his face, and shall bathe in a river with his face turned towards the east, or if that is not possible, shall bathe at home in cold water mixed with hot water, brought from a river during day time, and purified by a bit of gold being thrown in it. Then having sipped water, he shall besmear himself with sandal and wear garlands of flowers, and before the scission of the navel-stalk and before the baby is touched by any one except the mid-wife, he shall cause it to be placed on the lap of its mother, with its face turned towards the east, and say *ममास्य कुमारस्य गर्भोऽमुपाजन्तिसकलदीपनिर्हरणायुर्मेषामिष्टदिशिजगर्भसञ्जयैवोनिर्हरणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं जातकर्म करिष्ये*. He then shall perform a *श्राद्ध* to the nine ancestors, and shall throw oblations of clarified butter into the sacred fire,

kindled for the purpose, in honour of Agni, Indra, Prajapati the Vis'vedevas, and Brahmā. He shall then mix a little honey and clarified butter together, in unequal proportions, and put the compound on a flat piece of stone, and shall rub a bit of gold on it till some portion of it shall have been mixed with the honey and clarified butter and with the same bit of gold he shall take the mixed honey and put it in the baby's mouth with this Mantra ॐ प्र ते ददामि मधुनो घृतस्य वेदे सवित्रा प्रसृतं मधोनाम् । आयुष्मान्युतो देवताभिः शतं जीव सरदो लोके अस्मिन् । He shall then wash clean the bit of gold and putting it on the right ear of the baby, he shall bring his own mouth close to baby's and shall say: ॐ मेघां ते देवः सविता मेघां देवी सरस्वती । मेघां ते अभिनौ देवौ वावत्तां पुष्करजौ । Putting again the piece of gold on the left ear of the baby he shall repeat the same verse. He shall then lightly touch with the span of his right hand both the shoulders of the baby at the same moment, and repeat thus: अस्मा भव परशुर्मेव हिरण्यमस्तुतं भव । वेदो व पुत्रनामासि स जीव सरदः शतम् । ॐ इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि क्षितिं दक्षस्य सुभगत्वमस्ये । पोषे रयीणामर्हि तन्नां स्वाधानं वाचः सुदिनत्वमहम् । ॐ अस्मै वीराच्छत इन्द्र क्षिप्रम् ॥ Then to secure well-being and long life for the new born, he shall say:—अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे । आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव सरदः शतम् । And with this he shall thrice smell the head of the baby. And having returned to the sacrifice, he shall complete it. Then with cold water, he shall wash the right breast of the mother, and shall make her suckle the babe with this Mantra:—ॐ इमां कुमारो जरां घयतु दीर्घमायुः प्रजीवसे । अस्मै स्तनौ प्रयुजाना अयुर्वर्चो यशो बलम् । He shall then give cows, lands, Tila corn, and gold to Brāhmaṇas as presents. चरुजन्मनां—Analyse चरोः जन्म एषां ते चरुजन्मानः तेषां तादृशानां, 'Born of the *Charu*.' तदु—Analyse तदुभिः संदर्शितानि दन्तानां कुट्टमलानि यस्याः सा तदुसंदर्शितदन्तकुट्टमला, 'Having bud-like teeth displayed by their frames.' अय—'The state in which bud-like teeth were displayed by the frames of the infants, born of *Charu*, whose birth ceremony was resumed soon after their birth by the celestial sage, then began to glow bright.'

St. 8. न—Construe स रामः इह न क्व यातः इति वनिताभिः अङ्गुष्कः निजहस्तपुटादुत्ताननः अर्भकः अगतः अलीकनिर्लीनं विदधे. निज—Analyse निजो हस्तो निजहस्तो तयोः पुटं तेन आहतं आननं येन स निजहस्तपुटादुत्ताननः, 'Who has covered his face with the fold (or cavity) of his hands.' अलीक—Analyse अलीकं च तद् निर्लीनं च अलीकनिर्लीनं, 'False or pretended screening or concealment.' राम *m.*—Son of Das'aratha by

Kausalyá, the hero of the great epic Rámáyana. When it was proposed to install Ráma as युवराज, Kaikeyí, at the instigation of Manthará, insisted, by the two boons previously promised to her by the king, on the exile of Ráma and the installation of Bharata as युवराज. The old king was shocked at this unexpected request and tried his best to dissuade his wife from her evil intentions, but she proved inexorable. At last Ráma, to fulfill the word of his father, willingly went into exile accompanied by his young and beautiful wife Sítá and his brother Lakshmaṇa. While in forest Sítá was carried off by Rávaṇa king of Lanká. Ráma, assisted by numerous monkeys, built a bridge across the ocean, conquered Lanká, slew Rávaṇa and recovered his wife. At the expiration of the stated period of exile he returned to Ayodhyá and reigned for a long time, justly, happily and peacefully. He is believed to be the seventh incarnation of विष्णु. न—‘The infant Ráma is not here. Where has he gone; thus inquired by women the child acted a false (or pretended) screening, with his face covered over with the folds of his hands, in their presence.’

St. 9. सुलं—Construe गण्डयोः करचुष्टाञ्जनदानं आहतधूतिं अत्य तन्मुखं विषभौ । यथा सुरदन्तिनः दन्तचतुष्टयोऽञ्जवर्तं वदन्. आहतधूति—Analyse आहत धूतिर्यस्मिन् तत्, ‘On which the dust is collected.’ ‘Smeared or covered with dust.’ ‘Which has taken up the dust.’ कर—Analyse करेण घृष्टं अञ्जनस्य दानं यस्मिन् तत् करचुष्टाञ्जनदानं, ‘In which the application of black pigment was rubbed with his hands.’ कर, दान, and आहतधूति may as well be applied to सुरदन्तिन्. When so applied they mean, ‘trunk,’ ‘the fragrant fluid flowing from an elephants temple when in rut,’ and ‘taking dust and throwing it over its face.’ सुरदन्तिनः—Analyse सुराणां दन्ती सुरदन्ती तस्य तादृशस्य, ‘Of an elephant of the immortals.’ ‘Of a celestial elephant called ऐरावत on which rides इन्द्र.’ This mythical elephant is fabled to have come out at the churning of the ocean, and is the prototype of the elephant race, considered also as the elephant of the east quarter. The name is to be derived from इरावत्, ‘watery;’ and may either allude to the north, as the quarter whence rain comes, or to the original idea of a cloud, on which Indra, the king of clouds, is mounted, and which, therefore, would be called his elephant. On this चारित्र्यवर्णेन rightly remarks;—“देवत्वी-परि नेवो यः सः ऐरावत इष्यते.” दन्त—Analyse दन्ताणां चतुष्टयं दन्तचतुष्टयं तेन ऽञ्जवर्तं दन्तचतुष्टयोऽञ्जवर्तं, ‘Blazing with four tusks.’ When applied to

Rāma the compound may mean, 'beautiful with four small teeth.'
 दुष्यं—'Covered with dust, that face of his shone brightly, the application of black pigment on which was rubbed with hands on both the cheeks, like the face of a celestial elephant blazing with four tusks.'

St. 10. कतरः—Construe [अयि जात] उच्यतां कतरस्तव तातः । इति धात्रीवचनप्रचोदितः जगदीशं करेण निर्दिशन् प्रमदेन संदधौ. तात,—'On this Hemādri quotes the following anonymous authority:—" पुत्रे पितरि पूज्ये च तातशब्दो दुष्यैः स्मृतः. " धात्री"—Analyse धात्र्या वचनेन प्रचोदितः धात्री-वचनप्रचोदितः, 'Inspired by the coaxing words of a nurse.' जगदीशं—Analyse जगतः ईशः जगदीशः तं तादृशं, 'To the lord of the earth.' प्रमदेन—Analyse प्रकर्षेण मदः प्रमदः तेन तादृशेन, 'With great delight.' 'With highest joy.' कतरः—'Say, O child, which of these (two) is thy sire; thus inspired by the words of the nurse he with his pretty hand pointing out the lord of the earth grasped him with great delight.'

St. 11. अयि—Construe अयि [जात] भवता उन्दुरात् किं उपात्तं तत् दर्शय । इति शिक्षया प्रचोदितः शिशुः नवकं दन्तचतुष्टयं प्रविदर्शयति स्म. उन्दुरः or उन्दरुः or उन्दुरुः—'A rat.' 'A mouse.' Derived from उन्द् *vt.* 7. P. (सेद्) 'To moist.' Cf. शब्दार्णव " उन्दुरुन्दुरुन्दुरः. " Also Marāṭhi उन्दीर. दन्तचतुष्टयं—Analyse दन्तानां चतुष्टयं दन्तचतुष्टयं, 'A collection of four teeth.' उपात्त *adj.*—'Received.' 'Accepted.' 'Obtained.' Derived from दा *vt.* 3. U. (अनिद्) with उपा. Cf. R. V. I. " उपात्तविधौ गुरुदक्षिणार्थी. " अयि [जात] भवता उन्दुरात् किमुपात्तं तद् दर्शय—'Please show, O child, what you have obtained from a mouse.' इति शिक्षया प्रचोदितः शिशुः नवकं दन्तचतुष्टयं प्रविदर्शयति स्म—'Well tutored by training the prince used to show a fresh set of four teeth.'

St. 12. इतरे—Construe इतरेऽपि शयने मातृजनेन चोदिताः साञ्जनराजिभिः सरोजशीतलैः सृग्भिः करैः पितृशरणौ समवाहयन्. सरोजं—Analyse सरसि जातं सरोजं तद्वत् शीतलः तैः तादृशैः, 'Cold like a lake-born lotus.' 'Cold like a lotus.' साञ्जनं—Analyse अञ्जनस्य राजयः अञ्जनराजयः । अञ्जनराजिभिः सह साञ्जनराजयः तैः तादृशैः, 'Having lines of black pigment.' मातृजनेन—Analyse मातृणां जनः मातृजनः तेन तादृशेन, 'By mothers.' इतरे—'Instructed by their mothers other princes also shampooed on a couch the feet of their sire with their soft hands, smeared with streaks of black pigment and cold like a lotus.'

St. 13. शयनीयं—Construe शिशवः निशि शयनीयगतस्य भूपतेः क्रोडनिवे-
 श्वाण्ड्या कोमलजल्पितं [अत एव] वर्धितमातृसंपदं कलहं दधुः. शयनीयं—Anal-

यस्य कथनीयं गतः कथनीयगतः तस्य तादृशस्य, 'Of him who had gone to bed.' क्रीडे—Analyse क्रीडे निवेद्यैः क्रीडनिवेद्यः तस्य वाञ्छा तया तादृश्या, 'With a desire of lying on his breast.' वर्धित—Analyse वर्धिता मातृणां संबद् यस्मिन् स तं तादृशं, 'Which heightened the joy or delight of their mothers.' क्रीमज्जल्पितं—Analyse क्रीमजानि जल्पिता यि यस्मिन् स तं तादृशं, 'Having sweet or pleasing prate or prattle.' कथनीयगतस्य—'With a desire of lying or rolling on the breast of the lord of the earth gone to bed at night the princes disputed with each other in sweet words that heightened the joy of their mothers.'

St. 14. क्रमश्च—Construe महीयसः चरुजन्मनः महिता वपुःपरिहृदिः त्रिदशारेपि आयुषः क्षयः [च] प्रतिवासरं क्रमश्च तुल्यमासतुः चरुजन्मनः—Analyse चरोः जन्म यस्य स चरुजन्मा तस्य चरुजन्मनः, 'Born of the Charu.' वपुःपरिहृदिः—Analyse वपुषः परिहृदिः वपुःपरिहृदिः, 'The development of the bodily frame.' प्रतिवासरं *adv.*—Analyse वासरे वासरे प्रतिवासरं, 'Every day.' त्रिदशारेः—Analyse त्रिदशानां अरिः त्रिदशारिः तस्य तादृशस्य, 'Of the enemy of the immortals' i. e. of Ravana. आसतुः—Perfect, 3rd. per. dual. Derived from अस् *vt. vi.* 1. U. (सेट्) 'To go.' 'To shine.' क्रमश्च—'The cherished development of the bodily frame of that mighty hero born of the Charu and the decay of the life of the enemy of the immortals were simultaneously (or equally) going on gradually every day.'

St. 15. घट्टि—Construe झुषितक्रतुः झुभिः अन्यतरेषु घट्टि प्रतिलम्बपाटवे नृपतेः आत्मजे सति भुवनस्य क्षासितुः भवनं प्रतिपेदे. प्रतिलम्बपाटवे—Analyse प्रतिलम्बं पाटवं येन स प्रतिलम्बपाटवः तस्मिन् तादृशे, 'Who has attained acuteness or sharpness.' अन्यतरेषु *adv.*—'One day.' Cf. Pāṇi V. 3, 22. "सद्यःपरुत्परार्यैषमःपरेष्वय्यपूर्वेषुरन्येषुतरेषुरितरेषुरपरेषुरधरेषुक्रमयेषुरुत्तरेषुः" 'The following words are anomalous: सद्यः, परत्, परारि, ऐषमः, परेषवि, अय, पूर्वेषुः, अन्येषुः, अन्यतरेषुः, इतरेषुः, अपरेषुः, अधरेषुः, उमयेषुः, and उत्तरेषुः.' The words समन्याः and काले are understood here. The base, the substitute, the affix, the particular time &c, must all be deduced from these forms. Thus सद्यः is formed from समान, by substituting स for समान, and adding the affix यन्; in the sense of 'a day.' समानेऽहनि=सद्यः 'the same day.' पूर्व and पूर्वतर are replaced by पर, and then the affixes इत् and आरि are added, in the sense of a 'year.' Thus पूर्वस्मिन् संवत्सरे=परत् 'last year.' पूर्वतरे संवत्सरे=परारि 'the year before last.' The इत् replaces इदम्, and affix समसण् is added, in the sense of 'year.' Thus अस्मिन् संवत्सरे=ऐषमः 'during this year.' To पर is added एषवि in the sense of 'a day': as, परस्मिन्=अहनि=परेषवि 'the other day.' The अह् replaces इदम् and the affix

यम् is added in the sense of 'a day.' Thus अस्मिन्नहनि=अय 'to day.' To the words पूर्व, अन्य, अन्यतर, इतर, अवर, अवर, उभय, and उत्तर is added the affix एयुम्, in the sense of 'a day': as, पूर्वस्मिन्नहनि=पूर्वेयुम् 'On the day before,' अन्यस्मिन्नहनि=अन्येयुम् 'On the following day,' अन्यतरस्मिन्नहनि=अन्यतरेयुः 'on either of two days,' इतरस्मिन्नहनि=इतरेयुः 'on another day,' अपरस्मिन्नहनि=अपरेयुः 'on the following day,' अवरस्मिन्नहनि=अवरेयुः 'on a previous day,' उभयोरहोः=उभयेयुः 'on both days,' भुवनस्य सासितुः—'Of the ruler of the earth.' Here भुवनस्य is a Gen. object to सासितुः. Cf. Pāṇi. II. 3. 52. "अधीगर्हयेतां कर्मणि." सुषितं—Analyse सुषितः ऋतुर्यस्य स सुषितऋतुः, 'Having his sacrifice polluted or destroyed.' वदुषि—'On a certain day, when the king's son had attained perfect skill in archery, came to the palace of the ruler of the earth, a sage whose sacrifice had been destroyed.'

St. 16. स्व°—Construe नृपतिः स्वकिरीटमणिप्रभाम्बुभिः प्रथमश्चाक्षितपाद-
पंकजं क्षुनिं पादवारिभिः पुनरुत्थैरिव समवीथवत्. स्व°—Analyse स्वस्व किरीटः
स्वकिरीटः तस्य ये मणयः तेषां प्रभाः एव अंशनि तैः तादृजैः, 'With water con-
sisting of the splendour shooting forth from the jewels of his
crown.' प्रथम°—Analyse प्रथमं चाक्षिते पादौ एव पंकजे यस्य स प्रथमश्चाक्षितपाद-
पंकजः तं तादृजैः, 'With his lotus-feet first washed.' समवीथवत्—
Caus. Aor. from सम् vt. I. U. (सेद्) 'to honour,' 'to esteem,'
'to do honour to,' 'to pay one's respects to,' (in the causative sense).
पाद°—Analyse पादाय or पादार्थं वारीणि तैः तादृजैः, 'With water for
washing feet.' स्वकिरीट°—'The king first washed the lotus-feet
of the sage with water consisting of splendour shooting forth
from the jewels of his crown (at the time of his prostration at
his feet); and then honoured him with water for washing his
feet, as if it were a repetition."

St. 17. कुक्षं—Construe अभ्यासितरत्नविष्टरः असौ क्षुनिः सर्वेन कुक्षं
परिपृच्छ्य भुवः तले उपविष्टं विरतं राजक्षुनिं गिरं जगौ. अभ्यासित°—Analyse
अभ्यासितः रत्नाणां विष्टरो येन स अभ्यासितरत्नविष्टरः, 'Who has occupied
a seat of jewels.' Cf. R. V. 3. "विष्ठापतिर्विष्टरभाजमारात्" राजक्षुनिं—
Analyse राज्ञां क्षुनिः राजमुनिः तं तादृजं, 'To the royal sage,' विरतं *adj.*—
'Had ceased speaking.' Cf. विरतेषु मुनिषु, 'When the Munis had
ceased speaking.' कुक्षं—'After having inquired the well-being
about every thing (*lit.* going everywhere, all-pervading), that
sage who occupied a seat of jewels (or had taken a seat of jewels)
addressed the following speech to the royal sage who had ceased
speaking and who had taken his seat on the surface of the
ground.'

St. 18 स्वजनात्—Construe हे नृप स्वजनादपि लब्धवैशसे शठभृत्यसंपदि प्रियवादिरीपौ अपि नृपतित्वे स्थितः त्वं कुसलेन वर्षसे दिष्टया. स्वजनात्—Analyse स्वस्य जने स्वजनं तस्मात् तादृशात्, 'From a dear relation,' 'From one's own kindred,' 'From one's own family or household.' लब्धवैशसे—Analyse लब्धं प्राप्तं वैशसं नाशो यस्मिन् तत् तस्मिन् तादृशे, 'In which destruction or loss was sustained or imminent.' स्वजनादपि लब्धवैशसे means, यत्र राज्ये स्वजना अपि पुत्रादयोऽपि पित्रादीन् भोगवृष्ण्या निव्रजन्ति. On this Hemādri quotes the following from Kāmandaka:—"राजपुत्रा मदोद्वृत्ता गजा इव निरंकुशाः । भ्रातरं पितरं वापि निव्रजन्त्येवाभिमानिनः [भ्रातरं वापि निव्रजन्ति पितरं वाभिमानिनः Ms.]" For a similar idea compare R. VIII. 2. "दुरितैरपि कर्तुमात्मसात्प्रयतन्ते नृपसन्तवो हि यत्." शठ—Analyse शठाः भृत्याः शठभृत्याः तेषां संपद् यस्मिन् तत् तस्मिन् तादृशे, 'Having been adorned with (or having an abundance of) rogues of servants.' भृत्याः वा यत्र नृपतित्वे शठतां आचरन्ति. Chāritravardhana defines शठ as, "प्रियं वक्ति पुरोऽयत्र विप्रियं कुरुते भृशम्." प्रियवादिरीपौ—Analyse प्रियं वदन्तीति प्रियवादिनः । प्रियवादिनः रीपवः यस्मिन् तत् तस्मिन् तादृशे, 'Having in it enemies that speak flattering (or agreeable) words.' रीपवः शत्रवोऽपि यत्र प्रियवादिनः स्युः । अथ प्रियवादिनोऽपि पृष्ठतः शत्रुवत् विरुद्धमाचरन्ति. स्थितः,—तत्र तथाविधे राज्ये स्थितो वर्तमानस्त्वं कुसलेन वर्षसे दिष्टया इत्यर्थः । स्वजनादपि—'How fortunate, O king, that you cheerfully hold sway over a sovereignty (or happily rule over a kingdom) in which danger is imminent even from a dear relation, in which there is an abundance of rogues of servants and the enemies wherein speak even flattering words.'

St. 19. द्विषतः—Construe विपतिः ऐहिकदुःखं भवबन्धभेदिना संसारबन्धच्छेदिना योगवह्निना योगाग्निना चेतसि मनसि द्विषतः कामक्रोधादिशत्रुवर्गान् दहतो नोऽस्मान् परसंपत्तिषु निस्पृहानपि अथ अद्यापि न जहाति न त्यजति. भवबन्धभेदिना—Analyse भवस्य बन्धः भवबन्धः तं भेदयतीति भवबन्धभेदी तेन तादृशेन, 'Breaking or dividing the tie of the world (or worldly existence)'. योगवह्निना—Analyse योगस्य वह्निः योगवह्निः तेन तादृशेन, 'By the fire of Yoga.' योग m.—'The abstract meditation or contemplation.' 'Application or concentration of the thoughts.' 'Fixing the mind on a particular point and keeping the body in a fixed posture.' 'The systematic practice of the above abstract contemplation or meditation.' Vallabha says:—अष्टांगे योगाभ्यासात् सञ्जुत्यनो वह्निः तेन. Hemādri says:—"संयोगो योग इत्युक्तो जीवात्मपरमात्मनोः" इति योगवासिष्ठः । योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः इति वा. The Yoga is the name of the second

of the two divisions of the सांख्य system, its chief aim being to teach the means by which the human soul may attain complete union with ईश्वर or the Supreme Being, whose existence it establishes while the original system or सांख्य proper, without acknowledging a Supreme Being, teaches the successive development of the Tattvas or principles of creation from an original तत्त्व called प्रकृति or प्रधान; according to Patanjali the author of the second system, Yoga is defined to be 'The prevention of the modification of a चित्त or the thinking principle [which modifications arise through the three Pramāṇas, perception, inference, and verbal testimony, as well as through incorrect ascertainment, fancy, sleep, and recollection] by अभ्यास or the constant practice of keeping the mind in its unmodified state [clear as crystal when uncoloured by contact with other substances], and by वैराग्य or dispassion; ' this dispassion being obtained by प्रणिधान or devotedness to ईश्वर, the Supreme Being who is defined as a particular पुरुष or spirit unaffected by afflictions, works &c., and having the appellation प्रणव or ॐ, which monosyllable is to be muttered and its meaning reflected on in order to attain knowledge of the Supreme and the prevention of the obstacles to योग : the eight means or stages of योग or mental concentration are, 1. यम, forbearance; 2. नियम, religious observances; 3. आसन, posture; 4. प्राणायाम, regulation of the breath; 5. प्रत्याहार, restraint in the senses; 6. धारणा, steadying of the mind; 7. ध्यान, contemplation; 8. समाधि, profound meditation, which according to the भगवद्गीता VI. 13, is to be practised by fixing the eyes on the tip of the nose; true liberation is the cessation of all idea of self and the separation of matter and spirit or कैवल्य, isolation. ' परं—Analyse परेषां समस्तयः ताद्य तादृशीषु, 'Towards the wealth of another.' निःस्पृहान्—Analyse निर्गता स्पृहा येभ्यस्ते तान् तादृशान्, 'Free from desire.' 'Disregarding'. 'Indifferent to.' 'Content.' 'Unenvious.' Vandhopādhyāya gives the following remark on this stanza:—"आध्यात्मिकदुःखे निवृत्तेऽप्याधिभौतिकं दुःखमप्यनुवर्तते एव राक्षसोपहतत्वात् । अत एव शङ्के राज्यस्यो भवान् कुसल्यस्ति न वेति तात्पर्यमवसेयम्. " द्विषतः—"The worldly misery does not yet leave (or release) us, though indifferent to the wealth of others, burning down the (six) enemies (कामक्रोध &c.) that haunt our mind by the fire of Yoga which consumes (lit. breaks) the tie of the world. '

St. 20. अनुयान्ति—Construe मखे समन्ततो निपतच्छोणितदृष्टयो दिशः पवनाद्गतदंतविच्युतप्रसवाः किंशुककाननभियः अनुयान्ति. अनुया—‘To imitate.’ ‘To follow.’ ‘To attend.’ निपत—Analyse निपतन्त्यः शोणितस्य दृष्टयो यासु ताः निपतच्छोणितदृष्टयः, ‘In which there is pouring down of showers of blood.’ पवना—Analyse पवनेन वायुना आहतानि यानि दन्तानि प्रसवबन्धनानि तेभ्यः विच्युताः विगलिताः प्रसवाः पुष्पाणि यासां ताः, ‘The flowers in which have dropped down from their footstalks or stems set in motion by the wind.’ Goes with काननभियः. किंशुक—Analyse किंशुकानां काननानि किंशुककाननानि तेषां भियः, ‘The beauty of the forests of किंशुक (or पलाश) trees.’ An object to अनुयान्ति. अनुयान्ति—‘All around in the sacrifice, the quarters raining down showers of blood imitate the beauty of the forests full of किंशुक trees, the flowers in which have dropped down from their footstalks set in motion by the wind.’ When the किंशुक (or पलाश) trees drop down their flowers the red-juice begins to exude from their footstalks or stems.

St. 21. दृष्टतां—Construe दृतवैकृतसाधनसुखां तपस्यतामपि दृष्टतां नः स्फुरदधिषि देवतासुखे द्रुतं अरिभिः अयथः उदस्यते. दृत—Analyse विकृत तस्य सुवादृष्टस्य विकाराः वैकृतस्यः । साधनानि च ताः लुच्य साधनसुखः । वैकृतस्य ताः साधनसुखं । वैकृतसाधनसुखः । दृताः वैकृतसाधनसुखो यैस्ते तेषां तादृशानां, ‘Holding up ladles and other sacrificial pots (or implements) made of विकृत (or पलाश) wood.’ स्फुरदधिषि—Analyse स्फुरन्ति अधीषि यस्य स स्फुरदधिः तस्मिन् तादृशे, ‘Having flashing flames.’ देवतासुख m.—‘Fire.’ उदस् vt. 4. P. (सेद्), ‘To cast or throw up.’ ‘To throw out.’ तपस्यत्—Denomi. pres. parti. ‘Undergoing religious austerities.’ ‘Practising asceticism.’ Derived from तपस्यति vi. P. (तपश्चरति). अयथम् or अयथीन—‘Likely to happen today or tomorrow.’ दृष्टतां—‘It is likely to happen today or tomorrow that the enemies would throw out the offerings thrown into fire, having flashing flames, of ours who are practising asceticism holding up ladles and sacrificial implements made of विकृत wood, and yet patiently bearing (all insults).’

St. 22. सदसः—Construe समयेषु विधिना आहूतहुतांशभाजिनः सदसः मुनिसभायाः दृष्टये योगधेमाय पश्यतोहरं तं तादृशं युधि गुरुणा रामचरेण जडि. आहूत—Analyse हुतश्चासौ अंशश्च हुतांशः । हुतांशं भजन्तीति हुतांशभाजिनो देवाः । आहूताः हुतांशभाजिनो येन तद् आहूतहुतांशभाजि तस्य तादृशस्य, ‘Which has summoned or invoked the gods who devour offerings.’ पश्यतोहरं—Analyse पश्यतः हरतीति पश्यतोहरः तं तादृशं, ‘Stealing before the person’s eyes or in the very sight of the possessor.’ ‘An open-robber.’

रामशरेण—Analyse रामस्य शरः रामशरः तेन तादृशेन, 'By an arrow of Rāma.' सदसः—'Pray, kill that fiend of an open-robber with a powerful arrow of thy Rāma in a battle in order to insure the security of the property of the congregation of *Rishis*, which at a settled point of time (appointed for sacrifices) has invoked the gods who devour offerings, according to the rule.'

St. 23. क्षमते—Construe इन्द्ररिपुः यमिनां त्वदपितं जनं हिसितुं तु न क्षमते । मृगशत्रुः शशिनमाश्रितं मृगं न जातुचित् प्रार्ययते हि त्वदपितं—Analyse त्वया अपितं त्वदपितं, 'Given or offered by you.' 'Delivered (or consigned) by you.' इन्द्ररिपुः—Analyse इन्द्रस्य रिपुः इन्द्ररिपुः, 'An enemy of Indra.' 'A demon.' मृगशत्रुः—Analyse मृगाणां शत्रुमृगशत्रुः, 'An enemy of wild beasts.' 'A lion.' प्रार्ये *vt.* 10. A. (तेट्) 'To attack.' 'To invade.' 'To surprise.' 'To march against, &c.' *Cf.* R. XV. 5. "दुर्जयो लवणः शूलं विशूलः प्रार्थ्यतामिति." *Cf.* Kir. II. 21. "किमपेक्ष्य फलं पयोधरान् ध्वनतः प्रार्ययते मृगाधिपः ।" जातुचित् *ind.* 'Ever.' 'At any time.' 'Sometimes.' 'Perhaps.' इन्द्ररिपुः यमिनां त्वदपितं जनं हिसितुं तु न क्षमते—'At any rate an enemy of Indra (i. e. a demon) is unable to kill a person delivered (or consigned) by you to (protect) the sages who have subdued their senses (like myself).' मृगशत्रुः शशिनमाश्रितं मृगं न जातुचित् प्रार्ययते हि—'For, never does the enemy of wild beasts (a lion) spring on a deer resorted to (or dependent on) the moon.'

St. 24. उरगाः—Construe क्रतुशत्रुव्यथिताः तपस्विनः घर्मपीडिताः उरगाः इव उपतापनाशनं विपुलं त्वद्भुजचन्दनद्रुमं उपयान्ति घर्म—Analyse घर्मेण पीडिताः घर्मपीडिताः, 'Afflicted by heat.' 'Tortured by feverish or morbid heat.' क्रतु—Analyse क्रतूनां शत्रवः क्रतुशत्रवः तैः व्यथिताः क्रतुशत्रुव्यथिताः 'Tortured or distressed by the enemies of sacrifices,' i. e. demons. उपतापनाशनं—Analyse उपतापं नाशयतीति उपतापनाशनः तं तादृशं, 'Destroying the misfortune.' 'Allaying the bitterness of misfortune.' त्वद्भुज—Analyse तव भुजौ त्वद्भुजौ । चन्दनस्य द्रुमः चन्दनद्रुमः । त्वद्भुजावेव चन्दनद्रुमः त्वद्भुजचन्दनद्रुमः तं तादृशं, 'To the sandle tree (made up) of thy powerful arms.' उरगाः—'The ascetics distressed by the enemies of sacrifices (i. e. demons) go, like serpents tortured by heat, to the spacious sandle-tree of thy powerful arms, allaying the bitterness of misfortune.'

St. 25. वयं—Construe अर्ककुलैककाश्रयाः वयं परं भूपतिं न आश्रयामहे । वारिधिपानलम्पटाः जलदाः हि पल्वले न जातु पतन्ति अर्क—Analyse अर्कस्व कुलं अर्ककुलम् । अर्ककुलं एककः आश्रयो येषां ते तादृशः, 'Depending (or

resting) solely on the race (or family) sprung from the sun. ' जलदाः—Analyse जलानि ददतीति जलदाः, 'Giving or pouring forth water.' 'The clouds.' वारि°—Analyse वारि धीयतेऽत्र वारिधिः । वारिधेः समुद्रस्य पाने लम्पटाः वारिधिपानलम्पटाः, 'Desirous or greedy to drink the water of the ocean.' अर्ककुलैककाश्रयाः वयं परं भूपतिं न आश्रयामहे—' We depending for protection solely on the race sprung from the sun do not seek refuge in some other king. ' वारिधिपानलम्पटाः जलदाः हि पल्वले न जातु पतन्ति—' For, never do the clouds, desirous of drinking the water of the ocean, fall into a puddle. '

St. 26. त्वद्—Construe [वयं] त्वद् अणु प्रियं आश्रयामहे परस्माद् अतिविस्तराण्यपि न । चातकः जलदात् पयसः कणमेव अति अन्यतो बहूनि न. त्वत् = त्वत्तः, 'From you.' अणु *adj.*—'Atomic.' Minute. 'Fine.' 'As small as an atom,' [विशेषनिम्नत्वात्]. अतिविस्तराणि—Analyse अतिशयितानि विस्तराणि अतिविस्तराणि, 'Extensive.' [वयं] त्वद् अणु प्रियं आश्रयामहे परस्माद् अतिविस्तराण्यपि न—' We should like to seek a favour, though small as an atom, only from you; but not even extensive favours from another. ' चातकः जलदात् पयसः कणमेव अति अन्यतो बहूनि न—' A Chātaka bird sips only a drop of water from a cloud, but does not seek many (drops) from another (source). '

St. 27. नृपतौ—Construe इति नृपतौ वेदितापदा मुनिना क्षणं जोषमभूयत । महतां अर्थना कदाचिद् गुरुनिर्बन्धविनष्टसौष्टवा न [भवति]. नृपतौ—Analyse नृणां पतिः नृपतिः तस्मिन् तादृशे, 'Towards a king.' वेदितापदा—Analyse वेदिता आपद् येन स वेदितापद् तेन तादृशेन, 'By whom the misfortune was informed.' जोषं *ind.*—'Silently.' जोषं or तृष्णीं स्था-भू means, 'to keep quiet,' 'to remain silent.' गुरु°—Analyse गुरुश्चासौ निर्बन्धश्च गुरुनिर्बन्धः तेन विनष्टं सौष्टवं यस्याः सा गुरुनिर्बन्धविनष्टसौष्टवा, 'Superior goodness of which has been spoilt by an excessive importunity (or pressing).' मुनिना जोषमभूयत—Mark the impersonal construction. इति नृपतौ वेदितापदा मुनिना क्षणं जोषमभूयत—'After having thus informed his misfortune to the king, the sage kept quiet for a moment.' महतां अर्थना कदाचिद् गुरुनिर्बन्धविनष्टसौष्टवा न [भवति]—' On no account a request made to the great loses its superior goodness by excessive pressing. '

St. 28. परिपूत°—Construe भवति [भवते विश्वामित्राय] अर्पितः स्वत्प्रिय-तादृष्टः शुभया द्विजाशिषा परिपूततनुः पृथुकीर्तिः [मम] पृथुकः स्वयं चः समराय दास्यति [याता]. परिपूततनुः—Analyse परिपूता तनुर्यस्य स परिपूततनुः, 'Having his body sanctified (or made holy).' द्विजाशिषा—Analyse द्विजानां आशीः द्विजाशीः तया द्विजाशिषा, 'By the blessing of the twice-

born.' त्वत्प्रियतादृतः—Analyse तव प्रियता त्वत्प्रियता तया आदृतः त्वत्प्रियता-दृतः, 'Environed by your affection.' 'Enveloped in your affection (or favour).' पृथुकीर्तिः—Analyse पृथुः कीर्तियस्य स पृथुकीर्तिः, 'Of a wide fame.' भवति—The Locative and Genitive are sometimes used for the Dative in Sanskrit. नो यास्यति—The Second Future in connection with नः is never used as it implies the futurity of *this day*. The poet ought to have used याता instead of यास्यति, because it implies the futurity *not of this day*. Cf. यास्यत्यथ सकुन्तलेति and नो यास्यति नः सकुन्तला &c. The proper form is याता नः सकुन्तला. परिपूततनुः—'Consigned to your care and environed by your affection, my child of wide fame, with his body sanctified by the auspicious blessings pronounced on him by Brāhmaṇas, will himself start tomorrow to do a battle (with demons).'

St. 29. इति—Construe इति शुश्रूषा समुदाहृतप्रियः स नरेवरः शरणार्थिने अस्मै अवस्तुकाङ्क्षिणे ऋषये वस्तुं विश्वभुजः शरणं ददौ. अवस्तुकाङ्क्षिणे—Analyse वस्तुं काङ्क्षतीति वस्तुकाङ्क्षी । न वस्तुकाङ्क्षी अवस्तुकाङ्क्षी तस्मै अवस्तुकाङ्क्षिणे 'To him who did not wish to stay there.' समुदाहृतप्रियः—Analyse समुदाहृतं प्रियं येन स समुदाहृतप्रियः, 'Who had declared a favourable thing or desired object.' शरणार्थिने—Analyse शरणमेव अर्थो यस्य स शरणार्थी तस्मै शरणार्थिने, 'Seeking refuge.' 'Asking for protection.' विश्वभुजः—Analyse विश्वं भुजकीति विश्वभुक् वह्निः तस्य तादृशस्य, 'Eating all things,' i. e. fire. विश्वभुजः शरणं=अग्निशालां or अन्यागारं, 'Place or edifice for keeping the sacred fire.' नरेवरः—Analyse नराणां ईश्वरः नरेवरः, 'Lord of people,' 'Lord of men.' इति—'That lord of people, who had cheerfully declared a favourable thing in these words to that sage who had come to ask for protection, gave the place of sacred fire for his sojourn who never meant to stay there.'

St. 30. चलिते—Construe तपस्यति चलिते [सति] ऋषेर्नमस्यया प्रथमादृतं दत्तं च चिराय वर्जितं अर्द्धं क्रोडं स्वयं उपमीव प्रियं वचः आददे. प्रथमादृतं—Analyse प्रथमं आदृतः प्रथमादृतः तं तादृशं, 'Who was called first,' 'Who was just called in.' नमस्या f. 'Adoration.' 'Reverence.' 'Worship.' 'Respect.' प्रियं वचः आददे—विश्वामित्रप्रस्थानसमये राजा दशरथः पुत्रं रामं क्रोडमारोप्य मधुरवाण्या किञ्चिदुपदिदेश इत्यर्थः. चलिते—'When the sage, who intended to practise religious austerities, began to start (for the forest), the king himself took his son, whom he had just called in for adoring the sage, on his lap to which he was unaccustomed for a long time, and advised him in sweet words.'

St. 31. समवेदि—Construe त्वदर्शिना यत् कथितं त्वया तद् दुरतिकर्म यतः समवेदि ततः तदापदे अवधूय कणेन कुलोचितं यज्ञः चिह्नः त्वदर्शिना—Analyse तव अर्थी त्वदर्शी तेन त्वदर्शिना, 'By him begging for you.' 'By him who seeks to gain your company.' दुरतिकर्म—Analyse अतिक्रमिषु दुष्करं दुरतिकर्म, 'Difficult to be surpassed or overcome.' 'Difficult to be conquered.' 'Unconquerable.' 'Difficult of performance or accomplishment.' तदापदं—Analyse तत्त्व आपद् तदापद् तां तादृशीं, 'His misfortune or calamity.' कुलोचितं—Analyse कुलस्य उचितं कुलोचितं, 'Worthy of thy family.' 'Proper or suitable to thy race.' समवेदि—'Since what has been unfolded to you by the sage who seeks to gain your company, difficult of performance by you was thought it to be unconquerable, I think, therefore, O son, avert (first) his calamity and then by the force of your arrow acquire (or win) the fame worthy of your race.'

St. 32. अविजित्य—Construe जयैषिणां अविजित्य सदा भुवः मन्त्राः अनुरक्षितुं न शक्यतया असक्यत्वादेतोः अयं दिग्जयसंभूतो महाविभवः भवतः तव प्रसङ्गतः संबंधाद् ननु. जयैषिणां, Expl.—जयमिच्छन्तीति जयैषिणः तेषां तादृशानां, 'Wishing for a conquest.' 'Wishing to extend their conquests.' भुवः—Is an object to अनुरक्षितुं. दिग्जयसंभूतः—Analyse दिक्षां जयः दिग्जयः तेन संभूतः दिग्जयसंभूतः, 'Brought together or stored up by the conquest of quarters.' महाविभवः—Analyse महा-शक्तौ विभवश्च महाविभवः, 'Great power.' 'Superhuman power.' प्रसङ्गतः *ind.*—Equal to प्रसङ्गेन or प्रसङ्गात्, 'Through connection with or relation to.' 'On the occasion of.' 'In consequence of.' 'On account of.' 'From its happening.' अविजित्य—'On account of the impracticability of guarding the earth in all times, without having won, in the case of those who wish to extend their conquest, this (display of) great power brought on by the conquest of quarters is surely very opportune to you (*lit.* from its happening).'

St. 33. भुवनानि—Construe कथनं भुवनानि विभर्ति । परः स्वजनानेव प्रयत्नतः [परिपुष्यति] । इतरः केवलं तनुमेव । अन्यः भरणेऽपि आत्मनः प्रयुर्न. स्वजनान् Analyse स्वस्व जनाः स्वजनाः तान् तादृशान्, 'One's own people.' 'Own kindred.' 'Own family.' 'Kinsmen.' प्रयत्नतः *ind.*—'With especial effort.' 'With particular pains or care.' कथनं भुवनानि विभर्ति—'One supports (all) the worlds.' परः स्वजनानेव प्रयत्नतः [परिपुष्यति]—'Another feeds his own family only with efforts.' इतरः केवलं, तनुमेव—'Another supports his body only.' अन्यः भरणेऽपि आत्मनः प्रयुर्न—'And another is unable even to feed his own body.'

St. 34. इति—Construe इति पञ्चचतुष्टये स्थिते मानिनः रघवः पूर्वं उदस्य पञ्चान्तरसंपरिग्रहात् क्रमागतं यज्ञो न क्षपयन्ति हि. पञ्चचतुष्टये—Analyse पञ्चाणां चतुष्टयं पञ्चचतुष्टयं तस्मिन् तादृशे, 'A collection of four courses or alternatives.' उदस्य *ger.*—Is equal to परित्यज्य, त्यक्त्वा, 'Having abandoned.' 'Excluding.' 'Excepting.' Some scholars translate उदस्य by 'having taken,' 'having chosen.' But the meaning is not derived from the root and does not appear to be convincing. क्रमागतं—Analyse क्रमाद् आगतं क्रमागतं, 'Descended or inherited lineally.' 'What comes from one's ancestors in regular succession.' 'Arrived in due course or succession.' पञ्चान्तरसंपरिग्रहात्—Analyse अन्यः पञ्चः पञ्चान्तरः तस्य संपरिग्रहः तस्मात्, 'By a full acceptance of other courses.' रघु *m.*—A distinguished king of the solar race, son of Dilipa and father of Aja. He was celebrated for his learning, his bravery, his liberality and his uniform success. He performed the विश्वजित् sacrifice and made over his whole substance to priests in the shape of दक्षिणा. He, like his ancestor पुरंजय or ककुत्स्थ, is said to have handed down his name to posterity. इति—'Such being the four courses, the haughty descendants of Raghu, will never, indeed, tarnish their fame (or reputation) inherited lineally, by excluding the first and accepting the other three.'

St. 35. जनं—Construe संपदः अन्यहितप्रवर्तनं जनं स्वयमेव अभिसरन्ति । निजकृत्यलम्पटः पुरुषः स्वार्थतः एव नियतं हीयते. *Cf.* Kir. II. 30. " वृणते हि विदुष्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः. " अन्यं—Analyse अन्येषां हितं अन्वहितं तस्मिन् प्रवर्तनः यस्य स तं तादृशं, 'Applying one's self to the benefit of others.' 'Engaged in benevolent action to others.' 'Occupying one's self in assisting (or helping) others.' *Cf.* Pāṇini, III. I. 134. " नन्दिग्रहिपचादिभ्यो लुगिन्त्यच्. " Here the termination is ल्यु (अन्). निजकृत्यलम्पटः—Analyse निजानि च तानि कृत्यानि च निजकृत्यानि तेषु लम्पटः निजकृत्यलम्पटः, 'Hankering after accomplishing his own end.' स्वार्थतः—Analyse स्वस्य अर्थः स्वार्थः तस्मात् स्वार्थतः, 'From his own object or aim or wish.' 'From his own advantage or interest.' नियतं *ind.*—'Decidedly.' 'Positively.' 'Surely.' 'Certainly.' 'Inevitably.' सम्पदः अन्यहितप्रवर्तनं जनं स्वयमेव अभिसरन्ति—'Wealth advances, of its own accord, to meet a person who applies himself to the benefit of others'. निजकृत्यलम्पटः पुरुषः स्वार्थतः एव नियतं हीयते—'But a man hankering after accomplishing his own end decidedly falls from his own aim (or object).'

St. 36. पुरुषस्य—Construe वेषसा पुरुषस्य इयमेव प्रविषातुं भुजद्वयं कृतम् ।
[किं तद् द्वयं] छद्मसं उदयमेव च विहिषां अवलपप्रतिषातं च. भुजद्वयं—Analyse
भुजयोः द्वयं भुजद्वयं, 'A pair of arms.' विहिषां—Analyse विहिषेण विहिषन्तीति
विहिषः तेषां विहिषां, 'Of the enemies.' अवलपप्रतिषातं—Analyse अवलपस्य
प्रतिषातः अवलपप्रतिषातः तं तादृशं 'Preventing (the growth of) haughti-
ness.' वेषसा पुरुषस्य इयमेव प्रविषातुं भुजद्वयं कृतं—'The god Brahmā has
bestowed a pair of arms on man in order to do two things only.'
छद्मसं उदयमेव च विहिषां अवलपप्रतिषातं च—'The elevation only of his
friends, and preventing the growth of haughtiness in his
enemies.'

St. 37. क्षरणं—Construe नः क्षरणोपगतं [पुरुषं] न पाति द्विषतां [च]
समुपतिं न भिषति । स बाहुः न । [केवळे] नरहृक्षप्रभवः असाधनक्षमः प्ररोहकः.
क्षरणं—Analyse क्षरणं उपगतः क्षरणोपगतः तं तादृशं, 'Come for protection.'
'A refugee.' समुपतिम्—Analyse समुपतिं असौ उपतिश्च समुपतिः तां तादृशीं,
'Arrogance.' 'Pride.' 'Excessive elevation or exaltation.'
'Prosperity.' असाधनक्षमः—Analyse साधने क्षमः साधनक्षमः । न साधनक्षमः
असाधनक्षमः, 'Able to do nothing.' नरं—Analyse नरः एव वृक्षः नरहृक्षः
तस्मात् प्रभवतीति नरहृक्षप्रभवः, 'Sprung from a tree of a human being.'
प्ररोहकम्.—'A shoot.' 'A branch.' यः क्षरणोपगतं न पाति द्विषतां च
समुपतिं न भिषति । स बाहुर्न—'It is not worth calling a human arm
which does not extend its protection to a refugee, does not check
pride (or arrogance) of enemies.' [केवळे] नरहृक्षप्रभवोऽसाधनक्षमः
प्ररोहकः—'It is simply a shoot (or branch) sprung from a human
tree that is able to do nothing.'

St. 38. परं—Construe यक्षोर्जे निरुत्सुकः परकृत्यजहः जठरैकप्रवणः
इयैः यवसप्राप्तनिवृत्तमानसः पश्येव निगद्यते. परं—Analyse परेषां कृत्यं परकृत्यं
तस्मिन् जहः परकृत्यजहः, 'Apathetic or slow in doing a duty to ano-
ther.' यक्षोर्जे—Analyse यक्षसः अर्जेन यक्षोर्जेन तस्मिन् तादृशे, 'Acquiring
or gaining fame or renown.' 'Winning glory.' जठरैकप्रवणः—
Analyse एकत्रासौ प्रवणश्च एकप्रवणः । जठरस्य एकप्रवणः जठरैकप्रवणः, 'Solely
inclined to the filling of his belly (or stomach).' 'Solely intent
on filling his belly.' निरुत्सुकः *adj.*—'Indifferent' 'Unconcerned.'
'Careless.' 'Having no vehement desire.' यवसं—Analyse यवसानां
प्राप्त्यैः निवृत्तं मानसं यस्य सः, 'One whose mind is turned away from
devouring the mouthfuls of fodder or grass.' Cf. Bhar. I. 12.
"वृणं न खादन्नपि जीवमानस्तद्भागधेयं परमं पश्याम." यक्षोर्जे निरुत्सुकः—'In-
different to the means of acquiring fame or renown.' 'Careless
of acquiring fame.' परकृत्यजहः—'A man, who is slow in doing
his duty to another, solely bent on filling his belly, and indifferent

to the means. All a sporting game is simply called a beast by the wise, with his mind turned away only from devouring the mouthful of fodder.

३४— न—Construe यतः पुरुषाकृतिः [ततः] पश्यन् । नृगुणवद्वत्तया पुरुषो
 न । विरतव्रतपौरुषस्युहा कोऽपि ब्रुहिणेन निर्मितः किञ्च । पुरुषाकृतिः—Analyse पुरुष-
 स्यैव आकृतिर्यस्य स पुरुषाकृतिः, 'Having the form similar to that of a
 human being' नृगुणवद्वत्तया—Analyse नृणां गुणाः नृगुणाः तेभ्यः वदतां
 नृगुणवद्वत्ता तया तादृश्या, 'Deprived of human qualities,' 'Fallen from
 many virtues.' विरत—Analyse व्रतं च पौरुषं च व्रतपौरुषे । तयोः स्युहा
 व्रतपौरुषस्युहा । विरता व्रतपौरुषस्युहा यस्य स विरतव्रतपौरुषस्युहा, 'He from
 whom is kept off the ambition either of a religious vow or of
 heroism' 'He from whom is departed the ambition either of a
 religious solemn purpose or of a heroic deed.' ब्रुहिण or ब्रुह्म ॥—
 The god Brahmā. The first deity of Hindu triad to whom is
 entrusted the work of creation. He is described as born in the
 lotus which sprung from the naval of Vishṇu. As the father of
 men he is represented as performing the work of procreation by
 incestuous intercourse with his own daughter Sarasvatī. The
 deity is also represented as rising self-existent from the waters
 and creating the heaven and earth by laying a golden egg and
 dividing it into halves. Then he is said to have created
 Marichi from whom descended Kāśyapa, Vivasvat and Manu the
 primogenitor of men. Another account is that after dividing the
 golden egg the deity separated himself into male and female parts
 from which sprang Virāṭ and from him Manu, the law-giver.
 Originally he had five heads but one was burnt off by the fire of
 Ś'iva's central eye. His vehicle is a swan. यतः पुरुषाकृतिः [ततः]
 पश्यन् । नृगुणवद्वत्तया पुरुषो न—'It is not (said to be) a brute for, it
 has a human form; he is not also a human being on account of
 his fall from many virtues.' विरतव्रतपौरुषस्युहा कोऽपि ब्रुहिणेन किञ्च
 निर्मितः—'Is there then such a person created by Brahmā who is
 kept off from the ambition either of a solemn purpose of religion
 or of a heroic deed?'

St. 40. अकृत—Construe अकृतद्विषदुर्नतिच्छिद्ः अतिसेरखजवन्ध्यकर्णजः
 प्रुषस्य करः निरर्थकः [केवलं] कण्ठयनमात्रसायकः किल. अकृत—Analyse द्विषतां
 र्जतिः द्विषदुर्नतिः तस्याः छिद् द्विषदुर्नतिच्छिद् । न कृता अकृता। अकृता द्विषदुर्नतिच्छिद्
 येन स अकृतद्विषदुर्नतिच्छिद् तस्य तादृश्य, 'Of one who has not effected
 the stopping (or destruction) of the growth (or prosperity) of
 enemies.' अित्—Analyse अितानां संरक्षणे वन्ध्यं कर्मे यस्य स अतिसेरखजः

बन्धकर्म कृतं साधनम्, 'Of one whose efforts have become useless in preserving or protecting refugees.' निरर्थकः—Analyse निगतिः, अर्थो यस्यात् त्व निरर्थकः, 'Not fulfilling one's aim or object.' 'Useless.' कण्डूयनम्—Analyse कण्डूयनमेव कण्डूयनमात्रं तेन सार्थकः कण्डूयनमात्रं सार्थकः, 'Useful in simply scratching.' अकृतद्विपदुन्नतिच्छिदः—'It is said that the hand of a man who has not effected the stopping of the growth of enemies and whose efforts have become useless in preserving their refugees, is simply useless and serving only the purpose of scratching.'

St. 41. अश्ने—Construe देहिनां मुखेषु अश्ने कृतयोगानि रसनानि भूरिष, न सति इति न । तद् यद् अश्नां प्रतिजल्पितं प्रष्टुं स्यात् तद् दुर्लभं अश्ने—'In eating.' 'In feeding.' 'In the use of food.' कृतयोगानि—Analyse कृतः योगाः येषु (सन्नि) तद्व्ययानि, 'Having mixture (or composition) made (for improving relish).' दुर्लभं, Expl.—कथं दुष्करं दुर्लभं 'Difficult to be obtained.' अश्नम्—Analyse अयस्याभावः, 'Absence or removal of fear.' 'Safety.' 'Security.' रसनम्—'Tasting.' 'Taste.' 'Flavour.' 'Savour.' 'The organ of the taste.' देहिनां मुखेषु अश्ने, कृतयोगानि तद्व्ययानि, न सति इति न—'It is not that there are not various kinds of savours made of mixtures (for improving relish) in the mouths of men at the time of eating.' तद् यद् अश्नं प्रतिजल्पितं प्रष्टुं स्यात् तद् दुर्लभं—'But of all these condiments what is able to give out the assurance of safety is very hard to be attained.'

St. 42. तद्—Construe तद् जीवितसंशयेऽपि इदं कुलव्रतं न परित्याज्यम् । हि [यतः] प्रतिजन्म जीवितं सुखं चर्मरते हृदयं दुर्लभं जीवितम्—Analyse जीवितस्य संशयाः जीवितसंशयाः तेषु, 'The risk of life.' 'Fear of death.' कुलव्रतम्—Analyse कुलस्य व्रतं कुलव्रतं, 'A family vow.' प्रतिजन्म—Analyse जन्मनीतिं प्रतिजन्म, 'At every birth.' 'At each birth.' चर्मरते—Analyse चर्म रते चर्मरते, 'Delighted in virtue or religion.' 'Fondly attached to religion (or duty or righteousness).' दुर्लभं—Analyse कथं दुष्करं दुर्लभं, 'Difficult to be obtained.' 'Hard to be attained.' तद् जीवितसंशयेऽपि इदं कुलव्रतं न परित्याज्यम्—'Even if there be a risk of (or danger to) your life you ought, on no account, to forego this family-vow.' हि [यतः] प्रतिजन्म जीवितं सुखं चर्मरते हृदयं दुर्लभं—'They say that the life is easy to be obtained at each birth but the heart that is fondly attached to religion is hard to be attained.'

St. 43. विरटे—Construe अभिषेकात्सवदुन्दुभौ विरटे [सति] क्षणादेव [राजा] स्ववामभिर्मज्जति [अथोदभिषेकात् समनन्तरमेव पञ्चत्वं गच्छति] । इति

जीविते पातिनि [सति] छलमाळम्भ्य [जनाः हे राम] सत्यर्थं कथं [वि]
 मृजन्ति. अभिषेकोत्सवदुन्दुभिः—Analyse अभिषेकस्य उत्सवः अभिषेकोत्सवः
 तस्य दुन्दुभिः अभिषेकोत्सवदुन्दुभिः तस्मिन् तादृशे, 'The drum which is
 being beaten in the inauguration ceremony of a king.' जीविते इति
 पातिनि सति—'When the life is made to fall so very rapidly.' 'Such
 being the transient life.' सत्यर्थ—Analyse सतां पन्थाः सत्यः तं
 तादृशं, 'The path laid down by the virtuous.' Or सत्पत्तौ पन्थाश्च
 सत्यः तं तादृशं, 'Good or virtuous conduct.' 'Good course of life.'
 अभिषेकोत्सवदुन्दुभौ विरते [सति] क्षणादेव क्षवतामभिजजति—'As soon as
 the drum that is being heard in the inauguration ceremony
 ceases to beat, a king instantly expires (*lit.* goes to the state of a
 dead body).' इति जीविते पातिनि सति छलमाळम्भ्य सत्यर्थं कथं [वि]
 मृजन्ति—'Such being the transient (or transitory) condition of
 life (*lit.* such being the falling of life) how do (people) abandon
 virtuous path for the sake of worldly happiness (*lit.* holding
 fast the worldly happiness)?' Two of our best Mss. omit this
 verse. The first two lines of this stanza as given in C. and also
 supported by the Calcutta edition are obscure and the words
 विरतः and अभिषेकोत्सवदुन्दुभिः as they stand in the couplet give no
 sense. It is very difficult to determine what the original verse of the
 poet is. Perhaps विरतः and क्षवतां may have been the interpolations
 or mistakes as are समिधत्वं and असौ in the other reading of the
 Ms. D. and supported by the Sinhalese edition. We have adopted
 for our text the reading proposed by Dr. R. G. Bhāndārkar. But
 we are not still satisfied with the poetry as proposed in these two
 lines. The Ms. D. reads the first two lines in the following way:—
 समिधत्वमभिजजत्यसावभिषेकोत्सवदुन्दुभिः क्षणाद्. समिधत्वं—Construe अभि-
 षेकोत्सवदुन्दुभिः [सममेव] क्षणादसौ [राजा] समिधत्वमभिजजति. अभिषेको-
 त्सवदुन्दुभिः—Analyse अभिषेकस्य उत्सवः तस्य तत्सम्बन्धिनः दुन्दुवः अभिषेको-
 त्सवदुन्दुवः तैः अभिषेकोत्सवदुन्दुभिः, 'Along with the drums that were
 being beaten in the inauguration ceremony.' समिध *m.*—'Fire.'
 दुन्दु *m.*—'A kind of drum.' समिधत्वमभिजजति—पावकत्वं गच्छति । अर्था-
 दग्निस्तादृशवति, 'Is reduced to fire.' असौ—'A certain king.' अभिषेको
 त्सवदुन्दुभिः [सममेव] क्षणादसौ [राजा] समिधत्वमभिजजति—'A certain
 king is reduced to fire along with the drums beaten for his corona-
 tion ceremony.' We have tried to interpret these two obscure
 lines as differently read by the Mss. C. as well as D.

St. 44. यक्षसि—Construe वज्रितस्वच्छमप्रीतिः यक्षसि यत्त्वं ब्रज वा तपः
 कथेहि । अस्थिरं असारं विषयास्वादसुखं पक्षोरपि अधिगम्यं. यक्षसि—'For fame.'

* For glory.' *Of*. Pāṇi. II. 3. 36. and the *Vārika* thereto, "निमित्तात्मकमेतद्वर्णनम्." 'The Locative is sometimes used to denote the object or purpose for which any thing is done;' as, "चर्मणि द्वीपिनं हन्ति इत्यादीनि कुञ्जरम् । केकेषु चर्मणि हन्ति सीमि पुष्कलकी इतः" महाभाष्य. यत्नं ब्रज—Is equivalent to यत्नं कुङ्कुम उज्जितम्—Analyse उज्जिता स्वस्व सुखस्य प्रीतिर्ब्रज स उज्जितस्वसुखप्रीतिः, 'One who has left off passion (or affection) for his own pleasure.' 'One who has sacrificed his attachment to happiness.' असारं—Analyse न सारं असारं, 'Fragile.' 'Vain.' 'Unfit.' 'Of infirm virtue.' अस्थिरं—Analyse, न स्थिरं अस्थिरं, 'Unsteady.' विषयास्वादसुखं—Analyse विषयाणां आस्वादः विषयास्वादः तस्य सुखं विषयास्वादसुखं, 'Pleasure arising from the enjoyment of the objects of sense.' उज्जितस्वसुखप्रीतिः यद्वसति यत्नं ब्रज वा तपः उपैहि—'Relaxing the zeal for your own pleasures do try, O child, to acquire fame or go away to practise religious austerities.' अस्थिरं असारं विषयास्वादसुखं पक्षोरपि अभिगम्य—'The fragile and unsteady pleasures arising from the enjoyment of the objects of sense can be accessible even to (or attainable even by) a brute.'

St. 45. वक्त्रसा—Construe वक्त्रसा सुकृतेः संग्रहो न । चर्मसुपाजतः [कत्रियस्य] नियतं यक्षः । तदेकसंग्रहादुभयं कर्ममिति इह सत्यथमद्वयगच्छ. सुकृते—Analyse कर्मना कृतिः सुकृतिः तस्याः सुकृते, 'Of virtue.' 'Of the practice of religious austerities.' 'Of kindness.' 'Of acting in a friendly or kind manner.' तदेकसंग्रहाद्—Analyse एकधासौ संग्रहश्च एकसंग्रहः । तस्य एकसंग्रहः तदेकसंग्रहः तस्माद् तादृकाद्, 'One only collection of it.' 'The unique or sole collection of it.' सत्यथं—Analyse सतां पन्थाः सत्यथः तं तादृकं, 'The path of the virtuous.' वक्त्रसा सुकृतेः संग्रहो न—'No (world-wide) fame can collect together virtue (i. e. virtuous actions).' चर्मसुपाजतः [कत्रियस्य] नियतं यक्षः—'To a (Kahatriyu) who acquires (or stores) religion there is decidedly success (or fame).' तदेकसंग्रहादुभयं कर्ममिति इह सत्यथमद्वयगच्छ—'Both are attainable by one only collection of it (i. e. religion); for this reason follow, O child, the path laid down by the virtuous.'

St. 46. ननु—Construe सज्जनप्रतिरक्षाविधिगम्यं अक्षयं फलं तावदिहैव ननु [कीदृशं] इन्दुक्रोपरजितप्रहसत्कौडुदकोमलं यक्षः [यक्षोरुपं]. सज्जनं—Analyse सज्जनानां प्रतिरक्षा सज्जनप्रतिरक्षा तस्याः विधिः तेन गम्यं सज्जनप्रतिरक्षाविधिगम्यं, 'Accessible by means of protecting (or preserving) the virtuous.' अक्षयं—Analyse अप्रियमानः क्षयो यस्य तद् अक्षयं, 'Exempt from decaying.' 'Undecaying.' इन्दु—Analyse कुसुमानां समूहः कौडुदम् । इन्दोः कराः तेः उपरजितं अत एव प्रहसत् कौडुदं तदिव कोमलं इन्दुक्रोपरजितप्रहसत्कौडुदकोमलं, 'Pleasing like a multitude of full-blown

lotuses illuminated by the rays of the moon. The undecaying fruit (viz. the success) pleasing like a cluster of full-blown lotuses, illuminated by the rays of the moon, can decidedly be had by means of preserving the virtuous in this very world (of mortals).'

St. 47. प्रयतः—Construe उदयविक्रमः प्रयतः त्वं कौशिकेन सह यं तत्तपोवनं प्रतिपद्यमिनां निर्वहकं तं युधि सहसा कृन्तु. तत्तपोवनं—Analyse तपसः वनं तपोवनम् तस्य तपोवनं तत्तपोवनं, 'His penance-grove.' तपोवनं means 'A sacred grove in which ascetics perform their religious austerities and sacrifices.' उदयविक्रमः—Analyse उदयः विक्रमः, युत्सुतः उदयविक्रमः, 'Of a towering (or extraordinary) bravery or exploit.' Expl—कौशिकस्य अपत्यं पुमान् कौशिकः or विश्वामित्रः, Name of a celebrated sage. Originally he was a क्षत्रिय but by the power of his religious austerities was raised to the rank of a ब्राह्मण. He is represented as a great rival of Vasistha, who refused, for a long time, to acknowledge his Brahmanaship. Out of jealousy, Visvāmitra once caused the hundred sons of Vasistha to be destroyed but Vasistha was as quiet as ever. Like Vasistha, विश्वामित्र saw several generations of kings and was a party to incidents too numerous to mention. प्रयतः—'After having reached his formidable penance-grove in company with the sage Kausika, thou, O child, with thy self-subdued nature and with thy towering heroism, kill on a sudden (or at once) that oppressor of the self-controlled sages in a battle.'

St. 48. पितुः—Construe इत्थं अनाकुलं पितुः तद्वचः उपश्रुत्य सिद्धवन् समराय वियाचना अवरोजेन सह राघवः पादयोः नीमसि. अनाकुलं—Analyse अनाकुलं अनाकुलं, 'Consistent.' 'Calm.' 'Regular.' Unperplexed. सिद्धवन्—Analyse सिद्धानां वनं सिद्धवन्, 'A forest inhabited by the Siddhas or saints.' वियाचना—Analyse वासुमिच्छुः वियाचुः तेन तादृशेन, 'Wishing' to depart. 'About to start.' अवरोजेन—Analyse अवरोजं जातः अवरोजः तेन तादृशेन, 'In company with his younger brother.' राघवे, Expl—राघोः अपत्यं पुमान् राघवः, 'A descendant of Raghu.' पितुः—'Having heard that consistent speech of his sire as given above, the descendant of Raghu, with his younger brother, who was about to start with him to the forest of the Siddhas for making a battle, prostrated before his (sire's) feet.'

St. 49. तमसि—Construe स्फुरद्दंष्ट्रमद्व्युत्तिप्रहते तमसि संसदि सौख्यरात्रिकः नृपतिः सम्प्रपदिश्वरिणौ हतौ मत्स्ये निरपीयसतः स्फुरद्दंष्ट्रं—Analyse स्फुरन्

अंशुमान् रविः तस्य पुतिभिः प्रहृतं स्फुरद्दंशुमदपुतिप्रहृतं तस्मिन् तादृशे, 'Scattered away by the splendour or heat of the flashing sun.' संसद् *f.*— 'A sacred place' where sacrifices are performed.' Here it is equivalent to—अग्न्यागारः. सौकराजिकः—Analyse सुकराजं पृच्छतीति सौकराजिकः, 'Asking if he has slept well.' *Cf.* Pāṇi. IV. 4. I. and the Vārtika thereto 'पृच्छतौ सुजातादिभ्यः' So also after सुजात &c. in the sense 'he asks,' as सुजातं पृच्छतीति सौजातिकः 'who asks, 'have you bathed well.' सौकराजिकः, सौकरायानिकः. निरयीयतद्—*Aor. 3rd. per. sing.* of यद् with निर, 10. U. (लेट्), 'Permitted or allowed to go away with.' मंत्र—Analyse मन्त्रैः पवित्रं दक्षितं ययोः तौ तादृशौ, 'Mailed by purifying Mantras.' 'Wearing purifying mails of Mantras.' तमसि—The king, who asked if the sage had slept well in the sacred hall, the darkness whereof had been scattered away by the splendour of the rays of the flashing sun, permitted his princes who were wearing purifying mails of Mantras, to go away with him (i. e. with the sage).'

St. 50. अद्वजगमदुः—Construe अभ्युवर्षिणः पौरजनस्य अनाकुलदुःहदयैः [सह] अद्वयातौ राघवौ एनं क्षुभिं अशिवैकचिन्तया अद्वजगमदुः अभ्यु—Analyse अभ्युर्षि वर्षतीति अभ्युवर्षी तस्य तादृशस्य, 'Shedding (or streaming down) tears.' पौर—Analyse पुरे भवाः पौराः। पौराः एव जनः तस्य तादृशस्य, 'Of the citizens.' अनाकुलदुःहदयैः—Analyse आकुलमनि च आतुरमपि च आकुलमपुरमपि । न आकुलमपुरमपि अनाकुलमपुरमपि तैः तादृशैः, 'Not sick and overburdened with.' अशिवैक—Analyse एका चासौ चिन्ता च एकचिन्ता । अशिवस्य एकचिन्ता अशिवैकचिन्ता तया, 'With the sole thought about that misfortune.' अद्वजगमदुः—The two descendants of Raghu with their sole thoughts regarding that misfortune went after that sage followed by the cheerful and unconfounded hearts of the citizens whose eyes were streaming down tears.'

St. 51. यमिनः—Construe ऐतिहासिकाद् यमिनश्च विविधाभयाः कथाः कथमभ्यन्तं बलया विषया आनीतबलः स राघवः पथि क्लमर्थं न विवेद. ऐतिहासिकाद्—'From a historian.' *Cf.* Pāṇi. IV. 2. 60. and the Vārtika thereto. "आख्यानाख्यायिकैतिहासपुराणैर्यङ्गवक्ष्यः." 'The affix ङ्क् comes in the same sense after names of stories [आख्यान], narratives [आख्यायिका], and after the words इतिहास and पुराण, 'as, यावक्रीतिकः, प्रेयङ्गुविकः, मातृवदतिकः, सौमनोत्तरिकः, ऐतिहासिकः, पौराणिकः. विविधाभयाः—Analyse विविधाः आभयाः यासां ताः विविधाभयाः, 'Endowed or furnished with various sorts or kinds.' 'Depending (or resting) on various or multifarious kinds.' क्लमय *m.*—'Weariness.' बलया विषया—मन्त्रविशेषेण, 'By virtue of the spell called बला, 'which is thus defined:—

“इत्साहबलबोद्धिः परश्वजसहिष्णुता । न बाधा क्षुत्पिपासाभ्यां यतः सा कश्चित् बलः.” Cf. *Rāmāyaṇa-Balakāṇḍa*. Canto XXII. 18. “क्षुत्पिपासे न ते राज भविष्येते नरोत्तम । वकामतिबलां चैव पठतः पथि राघवः.” Also Cf. R. XI. 9. “तौ बलतिबलयोः प्रभावतो विषयोः पथि क्षुनिप्रदिष्टयोः.” आनीत—Analyse आनीतं बलं यस्य स आनीतबलः संप्राप्तशक्तिः, ‘One who has acquired bodily strength.’ यमिनः—‘And that descendant of Raghu, who was endowed with bodily strength by virtue of the spell called Balā, did not feel weariness on the road while hearing various kinds of stories from that saintly historian.’

St. 52. अथ—Construe अथ सुहृद्दुः वज्रभृतः स्नपनेन यो विभुतः विषयः पिशिताक्षीनिहतं तत्पुरं निरीक्ष्य स नृवरो निजगाद. वज्रभृतः—Analyse वज्रं विभर्तीति वज्रभृत् तस्य तादृशस्य, ‘Of one who carries or wields a thunder-bolt.’ सुहृद्दुः—Analyse सुहृदे दुःक्षतीति सुहृद्दु-द् तस्य तादृशस्य, ‘Of one who injures a friend.’ ‘Of one who smites a friend secretly.’ नृवरः—Analyse नृणां वरः नृवरः, ‘Best of men.’ तत्पुरं—Analyse तत्स्य पुरं तत्पुरं, ‘The city or town of which.’ पिशिताक्षी—Analyse पिशितं मांसं अभासीति पिशिताक्षी तया निहतं पिशिताक्षीनिहतं यक्षिण्या ध्वस्तं, ‘Devastated by the flesh-eating demoness.’ वज्रभृतः स्नपनेन विभुतः विषयः—‘A country celebrated for the washing or bathing of the wielder of thunder (i. e. Indra).’ The following legend was narrated to Rāma by Viśvāmitra,—‘Do thou, listen, O Kākutṣṭha, as to whom belongeth this dreadful forest ! Here were formerly, O foremost of men, two flourishing provinces, named Malada and Karūṣa, built by celestial architects. In days of yore, O Rāma, on the occasion of the destruction of Vritra, the thousand-eyed one came to have hunger, to be besmeared with excreta, and to slay a Brāhmaṇa. And when Indra had been thus besmeared, the deities, and the saints having asceticism for wealth, washed him here, and cleansed his person from the dirt. And the deities, having renounced here the filth that had clung unto the person of the mighty Indra, as well as his hunger, attained exceeding delight. And thereat Indra becoming purified, attained his former brightness, and became devoid of hunger. And mightily pleased with this region, he conferred on it an excellent boon, saying,—“Since these two places have held excreta from my body, they going by the names of Malada and Karūṣa, shall attain exceeding prosperity and fame among men.” And beholding the land thus honoured by the intelligent Śakra, the deities

said unto the subduer of Pāka,—“ Well ! ” “ Well ! ” And, O repressor of foes, these two places, Malada and Karūṣha, enjoyed prosperity for a long time and were blessed with corn and wealth.’ See Rāmā. Bāl. Canto XXIV. वज्रभृतः स्नपनेन विश्रुतो यी विषयः तत्पुरं निरीक्ष्य स नृवरः निजगाद—‘ That foremost of men (i. e. the sage) after having seen the city of that country which was celebrated for the washing of the wielder of the thunderbolt and the smiter of his friend and which was devastated by the flesh-devouring fiend spoke the following words.’

St. 53. न—Construe कीर्णकरदुस्तदूरा अवमग्रशिरःकपालदृग्विवरप्रोद्गत-
 झाडूला मही पुरभियं परितः पुरा न भुनक्ति. पुरभियं—Analyse पुरस्यः श्रीः पुरश्रीः
 तां तादृशी, ‘ The beauty (or grace) of the city. ’ ‘ The prosperity
 of the city. ’ कीर्ण—Analyse कीर्णाः करदूराणां सङ्कुराः यस्यां सा कीर्णकरदु-
 सङ्कुरा, ‘ Overspread or scattered with the dust (or fractures) of
 human skulls. ’ अवमग्र—Analyse अवमग्रानि शिरांसि कपालानि दृशां
 विवराणि च अवमग्रशिरःकपालदृग्विवराणि तेभ्यः प्रोद्गतानि झाडूलानि यस्यां सा
 अवमग्रशिरःकपालदृग्विवरप्रोद्गतझाडूला, ‘ The shoots of young grass in
 which have come out of the holes (or fractures) of eye-sockets
 and skulls of heads half buried in dust. ’ भुनक्ति पुरा—‘ Will surely
 protect. ’ ‘ Will certainly preserve.’ Cf. Paṇi. III. 3. 4. “ यावत्पुराणि-
 पातयोर्लदः, ” ‘ The affix लद् comes after a root, with the force of
 futurity, when it has in construction with it the particles यावत् and
 पुरा,’ as, “ आलोके ते निपतति पुरा सा बलिम्याकुला वा.” Megh. II. 24.
 न—The earth overspread with the dust of human skulls
 and bearing tender shoots of young grass which have come
 out of the holes (or fractures) of eye-sockets and skulls of
 heads half buried (in dust) will certainly not preserve the
 prosperity of the city round (its precincts).’

St. 54. कणिभिः—Construe प्रतिविम्बमातरः अस्य पुरस्य शासितुर्विरहादिव
 रक्षितैः देविबन्धनैः शिरोऽवलम्बिभिः शितिभिः कणिभिः भान्ति. प्रतिविम्बमातरः—
 Analyse प्रतिविम्बरूपाः मातरः प्रतिविम्बमातरः, ‘ Images of matrons or
 mothers. ’ शिरोऽवलम्बिभिः—Analyse शिरस्तु अवलम्बिनः शिरोऽवलम्बिनः तैः
 तादृशैः, ‘ Hanging downwards from their heads. ’ देविबन्धनैः—Analyse
 देवीनां कचानां बन्धनानि देविबन्धनानि तैः तादृशैः, ‘ Tying of the hair into
 a braid. ’ ‘ Binding together of the hair into a folded braid. ’
 रक्षितैः देविबन्धनैः—On account of the separation from their lord, the
 ruler of that city, the stone images of matrons seem to have
 practised the rigid vow [व्रत], as it were, of एकवेणी. एकवेणी—A
 single braid of hair worn by women as a mark of पातिव्रत्य for an

absent husband. एकीभूता संस्काराभावेन जटावत् संहतिं प्राप्ता वेणी । प्रेषितभर्तृकायाः श्रियः केशसंस्कारराहित्येन एकीभूततां प्राप्ता जटाकारा वेणी. कृणिभिः—'The (stone) images of matrons having their heads from which the white snakes hang downwards look as if from the separation of the ruler of this town they folded their hair binding them together into a single braid.'

St. 55. भ्रुवि—Construe भ्रुवि भोगिनिभं हारं विडोकयन् तुदुमः अहार्यवेपथुः [सन्] हरिहस्तहृत्स्य दन्तिनः कररन्ध्रे निभृतं [यथा तथा] निडीयते. भोगिनिभं—Analyse भोगिनो निभेव निभा यस्य स तं तादृशं, 'Resembling a snake.' 'Looking like a snake.' तुदुमः=उन्दुरः, 'A mouse.' अहार्यवेपथुः—Analyse न हार्यः अहार्यः । अहार्यो वेपथुर्यस्य स अहार्यवेपथुः, 'Affected with a trembling (or tremor) which cannot be removed' 'Showing a constant trembling.' 'Affected with a continual trembling.' हरिहस्तहृत्स्य—Analyse हरेः हस्तैः हतः हरिहस्तहृत्स्य तस्य तादृशस्य, 'Killed by the strokes of the paws of a lion.' कररन्ध्रे—Analyse करस्य रन्ध्रं कररन्ध्रं तस्मिन् तादृशे, 'In the hole of an elephant's trunk.' निभृतं *adv.*—'In a corner.' 'Out of sight.' 'Unobservedly.' 'Secretly.' भ्रुवि—'Looking at a garland of flowers on the ground exactly resembling a snake, a rat affected with a continual (or uninterrupted) trembling hid itself unobservedly in a hole of an elephant's trunk which had been killed by the strokes of the paws of a lion.'

St. 56. प्रतिमा—Construe प्रतिमा विशदेन क्षुत्तिकापटलेन आदृतदृष्टिः [सती] विपुलत्रासकृतैः अनेकज्ञः रुदितैः पुष्पितेक्षणा इव ईक्ष्यते. क्षुत्तिकापटलेन—Analyse क्षुत्तिकायाः उर्जनाभस्य पटलं क्षुत्तिकापटलं तेन तादृशेन, 'By a spider's web.' आदृतदृष्टिः—Analyse आदृता दृष्टिर्यस्याः सा, 'With her sight enveloped.' पुष्पितेक्षणा—Analyse पुष्पिते विकसिते ईक्षणे नेत्रे यस्याः सा पुष्पितेक्षणा विकसितेक्षणा । अर्थात् उच्छृण्वनेत्रा । 'Having her eyes expanded.' 'With her eyes swollen' i. e. having her eyelids swollen. विपुलत्रासकृतैः—Analyse विपुलत्रासौ त्रासश्च विपुलत्रासः तेन कृतानि तैः तादृशैः, 'Resulting from a great danger.' अनेकज्ञः *ind.*—'In great number.' 'By large numbers or quantities.' 'Many at a time.' 'Much.' To be construed with पुष्पितेक्षणा. प्रतिमा—'An idol, having its eyes enveloped in a clear spider's web, is seen, as if, with its eyes expanded (or swollen) by frequent wailing, resulting from great dangers.'

St. 57. ऋथं—Construe ऋथमिति विकटभूकहस्तिरमुलायविनिर्गमकृतं तद्भू-हयोपितां हृदयं शुभा आतुरं भृशं स्फुटति इव. ऋथं—Analyse ऋथाः क्षिपिलाः या भित्तयः ऋथमित्यः । आमेष्टकबन्धनात् । तासु विरुदाः ये भूकहाः शुभाः ऋथमिति-

विकृतमूलहाः तेषां यानि स्थिराणि मूलानि तेषां अग्राणि तेषां विनिर्गमेन क्षतं श्लथमिति-
विकृतमूलहस्थिरमूलाग्रविनिर्गमक्षतं, 'Pierced by the coming out of the
forepoints of the firm roots of trees grown on the loose walls.'
तद्गृहचित्रयोषितां—Analyse तस्य गृहाणि तद्गृहाणि तेषां [भित्तिषु] चित्रगणाः
याः योषितः तद्गृहचित्रयोषितः तासां तद्गृहचित्रयोषितां, 'Of (beautiful)
women painted on (the walls of) its palaces.' श्लथमिति विकृतमूलह—'The
heart of the women painted on the palace (walls) pierced by the
coming out of the forepoints of the firm roots of trees grown on
the loose walls incessantly burst open, as it were, being afflicted
with grief.'

St. 58. नकुलः—Construe नकुलः परिजीर्णवैद्युधप्रतिबिम्बाननमध्यरन्ध्रतः
तद्रसनं यथा स्फुरितं सरीसृपं कुधा परिकर्षयति. नकुलः—Analyse न कुलमस्य
नकुलः, 'An ichuenmon.' 'A mungoose.' परिजीर्ण—Analyse परि-
जीणा यो वैद्युधः वैद्योधिकः तस्य प्रतिबिम्बं परिजीर्णवैद्युधप्रतिबिम्बं तस्य आननं तस्य
मध्यं तदेव रन्ध्रं तस्मात् परिजीर्णवैद्युधप्रतिबिम्बाननमध्यरन्ध्रतः, 'From the
cavity in the centre of the mouth of the image of a worn
out watchman.' वैद्युधः or वैद्योधिकः—'A watchman.' 'One who
announces the hours of the night or awakes sleepers by
calling out the time.' परिकर्षयति,—*Can.* 'To draw out.' 'To
tear up' 'To tear out.' 'To extract.' 'To drag to and fro.'
तद्रसनं—Analyse तस्य रसनं तद्रसनं, 'His tongue.' सरीसृपः *adj.*—'Craw-
ling.' 'Creeping.' सरीसृपः—'A snake.' Derived from the Fre-
quentative of the root सृप्. नकुलः—'A mungoose with animal
ferocity drags out the tongue of the worn out image of a
watchman from the cavity in the centre of its mouth, as if
it were an agitated snake.'

St. 59. इति—construe इति जल्पति [सति] मकराकरपायिवामभिः
क्षतयथाकृतिः उपविग्रहा भिदेलिमा राक्षसी पुरतस्तत्र प्रादुरभूत्. भिदेलिमा *f.* =
विशयो, 'Worthy of being killed.' 'Deserving death.' *Cf.* Pāṇi.
III. 1. 16. and the Vārtika thereto. "केलिमर उपसंख्यानम्" 'The affix
केलिमर should be enumerated in addition to those already enu-
merated in this aphorism.' Thus पचेलिमा माषाः, 'kidney beans fit to
be cooked,' भिदेलिमानि काष्ठानि 'the woods are apt to be split i. e.
fragile.' this affix is to be employed when it is intended to
express an object alone (i. e. in the passive and reflexive sense)
and cannot be employed like those enumerated above to denote
also the action.' *Cf.* Rāmāyaṇa. Bāl. canto XXVI. 10. "पश्य
लक्ष्मण यक्षिण्या भैरवं दारुणं वपुः । भिद्येरन् दर्शनादस्या भीरुणां हृदयानि च."

मकराकरः—Analyse मकराणां आकरः मकराकरः तं पिबतीति मकराकरपायी अगस्त्यः तस्य धामभिः मकराकरपायिधामभिः, 'By the Brahmanical lustre of the sage who drank (the contents of) the receptacle of Makaras' (i. e. the ocean). The great sage Agastya is said to have been born of Mitra and Varuṇa in a water-jar; (hence called कुम्भोद्भव, कुम्भयोनि). He is regarded as the pioneer of Aryan civilization in the South. Rāma who was his guest for some time was treated by him with the most distinguished tokens of respect and was presented with the bow of Vishṇu, two inexhaustible quivers and a superb coat of mail which had been given to the sage by Indra. The Vindhya mountain once grew jealous and demanded that the sun should revolve round him. This the sun declining to do, the Vindhya elevated himself higher and higher in order to obstruct the passage of the sun and the moon. The gods, alarmed, sought the aid of Agastya. The latter approached the mountain and requested him to bend down and afford him passage to the south, begging at the same time that the mountain would retain a low position till his return. This the mountain promised to do, but Agastya never returned and the Vindhya never attained the height of Himālaya. Agastya is known for having drunk the whole sea and for having eaten up and digested two demons of the names of A'tāpi and Vātāpi; owing to the latter incident his name is believed to have a digesting effect on the stomach. He is considered as the regent of the star *Canopus* in the south, and it is believed that his appearance in the sky makes turbid waters clear. **क्षतयक्षाकृतिः**—Analyse क्षता नष्टा यक्षाकृतिः यक्षदेहो यस्याः सा क्षतयक्षाकृतिः, ' Having her Yaksha form lost forever. ' ' Having lost her Yaksha form. ' The sage Viś'vāmītra narrates the following account to Rāma. In former times there was a mighty and powerful Yaksha, named Suketa. And he had no issue. And he was of pure practices, and used to perform rigid austerities. And, O Rāma, the Grand-sire, well pleased with that Lord of Yakshas, conferred upon him a gem of a daughter, by name Tādakā. And the Grand-sire endowed her with the strength of a thousand elephants; yet that illustrious one did not bestow a son on that Yaksha. And when she had grown, and attained youth and beauty, he gave that famous damsel unto Jambha's son, Sunda, for wife. And after a length of time,

that Yakshî gave birth to a son, named Mārîcha, possessed of irrepressible energy—him who became a Rākshasa in consequence of a curse. And, O Rāma, when Sunda had been destroyed, Tādakā along with her son, set her heart upon afflicting that excellent saint Agastya. And enraged with Agastya, she rushed at him with a roar, intending to devour him. And on seeing her thus rushing, that worshipful saint, Agastya, said unto Mārîcha, "Do thou become a Rākshasa !" and, in exceeding wrath, he also cursed Tādakā. "And, O mighty Yakshî, since in frightful guise, with a frightful face, thou hast desired to eat up a haman being, do thou immediately leave this (thy original) shape, and become of a terrible form !" Thus cursed by Agastya, Tādakā, overwhelmed with rage, lays waste this fair region, where Agastya carrieth on his austerities. उग्रविग्रहा—Analyse उग्रो विग्रहो देहो यस्याः सा, 'Having a terrible body.' 'Wearing a hideous form.' इति—'When they were thus talking together there appeared in front a demoness, worthy of being killed, who had a terrible form, and had her यक्ष frame destroyed by the Brahmanical lustre of the sage who drank the receptacle of Makaras (i. e. the ocean).'

St. 60. नव°—Construe नवकृतविलासिनीकरप्रसवोत्सविभूषितानना नृशिरस्ततिमेखलागुणस्फुरणक्रूरकटुकणत्कटिः [राक्षसी पुरतः प्रादुरभूदिति पूर्वोणान्वयः]. नव°—Analyse विलासिनीनां कराः तेषां प्रसवाः अंगुल्यादयः विलासिनीकरप्रसवाः । नवाः कृताः विलासिनीकरप्रसवाः नवकृतविलासिनीकरप्रसवाः ते एव उत्तंसाः तैः विभूषितं आननं यस्याः सा नवकृतविलासिनीकरप्रसवोत्सविभूषितानना, '(There she comes) with her face decorated (or ornamented) with head-ornaments made of the fingers newly cut down from the hands of coquettish women.' नृशिरः°—Analyse मेखलायाः गुणः मेखलागुणः । नृणां शिरांसि नृशिरांसि तेषां ततिः नृशिरस्ततिः सैव मेखलागुणः नृशिरस्ततिमेखलागुणः तस्य स्फुरणेन क्रूरा अत एव कटुः कणन्ती कटिर्यस्याः सा नृशिरस्ततिमेखलागुणस्फुरण-क्रूरकटुकणत्कटिः, 'With her hip sounding harsh and terrible by the dangling of the Zone-strip made up of a line of human skulls.'

St. 61. परितः—Construe परितः स्फुरदन्त्रपाश्याया परिणद्धाकुलकेशसन्ततिः घनशोणितपद्मकुङ्कुमप्रविलिप्तस्तनकुम्भभीषणा [पुरतः प्रादुरभूदिति पूर्वोणसंबन्धः]. स्फुर°—Analyse स्फुरन्ति अन्त्राणि स्फुरदन्त्राणि । पाशानां संहतिः पाश्या । स्फुरदन्त्राणां पाश्या स्फुरदन्त्रपाश्या तया 'By means of a collection of cords of entrails (or intestines) dangling (around).'

परिणद्धाकुल°—Analyse आकुलः केशः आकुलकेशः । परिणद्धा आकुलकेशानां

संततिर्यया सा परिणद्धाकुलकेशसन्ततिः, 'Who had her clusters of dishevelled hair tied together,' घनं—Analyse स्तनावेव कुम्भौ स्तनकुम्भौ । घनं च तच्छोणितं च घनशोणितं तस्य पङ्कः तदेव कुङ्कुमं तेन प्रविष्टितौ स्तनकुम्भौ ताभ्यां भीषणा घनशोणितपङ्कः कुङ्कुमप्रविष्टितस्तनकुम्भभीषणा, 'Hideous by reason of her pitcher-like breasts being besmeared with the mud of saffron of thick blood.' Translate:—(There she makes her appearance) hideous by reason of her pitcher-like breasts besmeared with the mud of saffron of thick blood, and having her dishevelled hair tied together by means of a collection of cords of entrails dangling around.'

St. 62, इति—Construe इति अतिभीमदर्शनां तां [राक्षसीं] अभिवीक्ष्य तपोधनं उभयतः अवनीधुजः सुतौ सपदि धनुषोः न्यस्तशरौ अतिष्ठताम्. अतिभीमदर्शनां—Analyse अतिशयितं भीमं दर्शनं यस्याः सा अतिभीमदर्शना तां तादृशीं 'Of an exceedingly terrible appearance.' तपोधनं—Analyse तपः एव धनं यस्य स तं तादृशं, 'Rich in religious penance.' 'A treasure of religious austerities.' अवनीधुजः—Analyse अवनीं धुनकीति अवनीधुक् तस्य तादृशस्य, 'Of the protector of the earth.' न्यस्तशरौ—Analyse न्यस्तौ योजितौ शरौ याभ्यां तौ तादृशौ, 'Those who have fixed arrows,' इति—'After having seen that demoness of an exceedingly terrible appearance of the above type, the two sons of the protector of the earth at once stood, on both the sides of the ascetic, with arrows fixed to their bows.'

St. 63. स—Construe वसिष्ठतनूजपातितक्षितिपस्वर्वसतिप्रदः स सुनिः घृणिर्मे नृपतेः तनयं वीक्ष्य कृतस्मयः [सन्] इदं वचः जगौ. वसिष्ठ—Analyse तनोः जाताः तनुजाः । वसिष्ठस्य तनुजैः पातितः यः क्षितिपः [त्रिशङ्कुः] तस्मै स्वर्वसतिं प्रददातीति वसिष्ठतनूजपातितक्षितिपस्वर्वसतिप्रदः, 'Bestowing a heavenly abode on the protector of the earth thrown down (or hurled) by the sons of वसिष्ठ,' (i. e. the sage विश्वामित्र). As for the legend Cf. Rāmāyaṇa. Bāl. Cantos 57-60. Viśvāmitra's relationship to Jamadagni naturally places him in a prominent position in the Rāmāyaṇa. Here the old animosity between him and वसिष्ठ again appears. He as a king paid a visit to Vasishṭha's hermitage, and was most hospitably entertained; but he wished to obtain Vasishṭha's wondrous cow, the कामधेनु, which had furnished all the dainties of the feast. His offers were immense, but were all declined. The cow resisted and broke away when he attempted to take her by force, and when he battled for her, his armies were defeated by the hosts summoned up by the cow, and his

“hundred sons were reduced to ashes in a moment by the blast of Vasishtha's mouth.” A long and fierce combat followed between वसिष्ठ and Visvámitra, in which the latter was defeated; the क्षत्रिय had to submit to the humiliation of acknowledging his inferiority to the ब्राह्मण, and he therefore resolved to work out his own elevation to the Brahmanical order. While he was engaged in austerities for accomplishing his object of becoming a ब्राह्मण, he became connected with king विश्वकु. This monarch was a descendant of king इक्ष्वाकु, and desired to perform a sacrifice in virtue of which he might ascend bodily to heaven. His priest, वसिष्ठ, declared it to be impossible, and that priest's hundred sons, on being applied to, refused to undertake what their father had declined. When the king told them that he would seek some other means of accomplishing his object, they condemned him to become a चाण्डाल. In this condition he had resort to विश्वामित्र, and he, taking pity on him, raised him to heaven in his bodily form, notwithstanding the opposition of the sons of वसिष्ठ. कृतस्मयः—Analyse कृतः स्मयो येन स कृतस्मयः, ‘In whom laughter was produced.’ स जुविः—‘That sage, who had bestowed the heavenly abode upon the protector of the earth, humiliated by the sons of वसिष्ठ, after having seen the son of the compassionate king smilingly sang unto him the following words.’

St. 64. इति—Construe सार्वजनीनसंपदः देशवरस्य इति प्रलये कुर्वतीं श्रेण न निहत्य एव त्वं सूरिभिः अधर्मी ध्रुवं गीयसे. सार्वजनीनसंपदः—Analyse सर्वेषु जनेषु साधुः सार्वजनीना । सार्वजनीना संपदः यस्य स सार्वजनीनसंपदः तस्य तादृशस्य, ‘Having prosperity affording pleasure (or pleasing or belonging) to a whole people.’ Cf. Pāṇi. IV. 4. 99. “प्रतिजनादिभ्यः खम्.” ‘The affix खम् comes in the sense of ‘excellent in regard thereto,’ after the word ‘प्रतिजन &c.’ This debars यत्. Thus प्रतिजने साधुः प्रतिजनीनः (VII. 1. 2.). ‘Suitable against an adversary’ or ‘who is excellent for every person.’ So also एदं युगीनः सांयुगिनः. 1 प्रतिजन, 2 इदंयुग, 3 संयुग, 4 समयुग, 5 परयुग, 6 परकुल, 7 परस्वकुल, 8 अयुष्यकुल, 9 सर्वजन, 10 विश्वजन, 11 महाजन, 12 पञ्चजन. देशवरस्य—Analyse देशेषु वरः देशवरः तस्य तादृशस्य, ‘Of the best of countries.’ अधर्मी—Analyse धर्मो विद्यतेऽस्य धर्मी । न धर्मी अधर्मी, ‘Unrighteous.’ ‘Wicked,’ ‘Impious.’ इति—‘Without killing her with your arrow, who has been spreading devastation of the above type in the best of countries, the prosperity of which affords pleasure to a whole people, you will assuredly be called unrighteous by the wise.’

St. 65. सतमन्युः—Construe जैणो वधः अवर्णदृष्टये न [भवति] इति प्रचिन्तयन् सतमन्युः त्रिदिवस्य ज्ञान्तये विरोचनात्मजां कुलिशेन निजघान. सतमन्युः—‘An epithet of Indra.’ The word is explained as, सतं मन्यवो यागा अस्य । सते दैत्येषु मन्युः क्रोधोऽस्येति वा । सतं मन्यवो दैन्यान्यस्येति वा दैत्यैः पराजित-त्वात् । अवर्णदृष्टये—Analyse वर्णानां दृष्टिः वर्णदृष्टिः । न वर्णदृष्टिः अवर्णदृष्टिः तस्यै अवर्णदृष्टये चतुर्वर्णानां न योगक्षेमाय, ‘Not for the security or secure possession of what has been acquired by four tribes or castes.’ जैणः, Expl.—जीणामयं जैणः, ‘Belonging or pertaining to women.’ ‘Of women.’ विरोचनात्मजां—Analyse विरोचनस्य आत्मजा विरोचनात्मजा तां तादृशीं, ‘The daughter of Virochana’ (named Mantharā). The sage Visvāmitra speaks of Mantharā in the following way:—Do thou, O descendant of Raghu, for the welfare of Brāhmaṇas and kine, slay this exceedingly terrible यक्षी of wicked ways and vile prowess ! Nor, O son of Raghu, doth any one in the three worlds, save thee, dare to slay this यक्षी joined with a curse. Nor shouldst thou, O best of men, shrink from slaying a woman; for even this shouldst be accomplished by a prince in the interests of the four orders. And whether an act be cruel or otherwise, slightly or highly sinful, it should for protecting the subjects, be performed by a ruler. Of those engaged in the onerous task of government, even this is the eternal rule of conduct. Do thou, O ककुत्स्थ, slay this impious one; for she knoweth no righteousness ! We hear, O king, that in days of yore, शक्र slew Virochana’s daughter, मन्यरा, who had intended to destroy the earth. And formerly, O Rāma, Viṣṇu destroyed Ka’vya’s mother, the devoted wife of Bhṛigu who had set her heart upon making the world, devoid of Indra. By these as well as innumerable princes—foremost of men—have wicked women been slain. Therefore, O king renouncing antipathy, do thou, by my command, slay this one.’ Rāmā. Bāl. Canto. 25. त्रिदिवस्य—‘Of heaven.’ ‘Of the paradise. It is thus explained:—तिसृष्वप्यवस्थासु त्रयो ब्रह्मविष्णुश्चा वा दीव्यन्त्यत्रेति त्रिदिवः । यद्वा—ब्राह्मणैष्वर्णवरोद्भेदेन सात्त्विकराजस्तमसभेदेन वा त्रिविधो दीव्यति व्यवहरति प्रकाशते वा. Cf. Pāṇi. III. 3. 121. “ हलश्च ” इति घञ् । संज्ञापूर्वकत्वात् न गुणः इति व्याख्येयम् । कुलिशस्य—‘Of Indra’s thunderbolt.’ Expl:—कुलो सेते कुलिशः । कुलिः पर्वतान् हयति वा. Derived from क्लृ *vi.* 4. P. (अनिद्). ‘To pare.’ ‘To make thin.’ Also, कृत्सितमीषद्वा लिङ्गति. From लिङ् *vi.* 4. P. (अनिद्), ‘To become small.’ ‘To decrease.’ सतमन्युः—‘Thinking that the slaughter (or murder) of a woman does not become for the

insecurity of what has been acquired by (four) orders, Indra, in order to restore peace to heaven, killed the daughter of Virochana with his thunderbolt. '

St. 66. वनिता°—Construe प्रहताहं द्विषज्जने करुणावलम्बनं शरीरिणां भद्रकरं न हि । कथंभूते द्विषज्जने । वनितावपुषि अपि वा [अथ वा] पुरुषाकारविशेषिते. वनितावपुषि—Analyse वनितायाः वपुर्गस्य स तस्मिन् तादृशे, 'Having the form of a woman.' 'Wearing the form of a woman.' द्विषज्जने—Analyse द्विषश्चासौ जनश्च द्विषज्जनः तस्मिन् तादृशे, 'Towards an inimical or hostile person.' 'To an enemy.' पुरुषाकार-विशेषिते—Analyse पुरुषस्य आकारः पुरुषाकारः तेन विशेषितः तस्मिन् तादृशे 'Distinguished (or marked) by having a male form (or shape).' भद्रकरं—Analyse भद्रं करोतीति भद्रकर, 'Propitious.' 'Laudable.' 'Commendable.' 'Favourable.' Benevolent.' प्रहताहं—Analyse प्रहृतस्य अहं प्रहताहं प्रहारयोग्यं तस्मिन् तादृशे, 'Worthy of striking.' 'Worth striking.' 'Fit to be struck.' करुणावलम्बनं—Analyse करुणायाः अवलम्बनं करुणावलम्बनं, 'Clinging to pity.' 'Leaning to compassion.' 'Showing compassion or pity.' वनितावपुषि—'To show pity to an enemy fit to be struck is by no means a commendable act of men,—whether he be one possessing the form of a woman or marked by (the possession of) a male form.'

St. 67. युवतेः—Construe जगतः सुखे [सुखाय] युवतेरपि चिरस्थितिं लुप्तवती [विक्रान्तपौरुषस्य तव] द्विषतीतापं विक्रमं [हे] राम साधवोऽगुण्यदृष्टिभिर्न तुल्यन्ति. चिरस्थितिं—Analyse चिरा चासौ स्थितिश्च चिरस्थितिः तां तादृशीं, 'The continuous existence.' 'The longevity of life.' द्विषतीतापं—Analyse द्विषतीं तापयतीति द्विषतीतापः तं तादृशं, 'Causing pain to a female enemy.' अगुण्यदृष्टिभिः—Analyse गुणाः सन्ति येषां ते गुण्याः प्रशस्तगुणवन्तः । न गुण्याः अगुण्याः तेषां दृष्टयः अगुण्यदृष्टयः ताभिः तादृशीभिः, 'With unworthy courses of conduct.' युवतेरपि—'For the happiness of the world, the sages will not, O Rāma, count thy heroic action causing distress to a female enemy and even depriving her of her longevity of life (*lit.* the long continued existence even of a female) with unworthy courses of conduct.'

St. 68. अपि—Connstrue रणे अभ्युदिते [सति] धनुर्भूतोः पौरुषरोष-वित्तयोः भवतोः [सतोः] तपोधनद्विषः यशःश्रियं न भजन्ति हन्त [इति] इदं अपि [युवां] वित्यः. धनुर्भूतोः—Analyse धनुषी बिभृतः इति धनुर्भूतो तयोः धनुर्भूतोः, 'Of them who held bows.' 'Of them who wielded bows.' पौरुष°—Analyse पौरुषं च रोषश्च पौरुषरोषौ ताभ्यां वितौ प्रसिद्धौ पौरुषरोषवित्तौ तयोः तादृशौ, 'Of them who were celebrated for their manly courage (or

heroism) and fury (or wrath).' यत्तःश्रियं—Analyse यत्तः श्रीः यत्तःश्रीः तां तादृशीं, 'The fortune (or tide) of success.' तपोधनद्विषः—Analyse तपः एव धनं येषां ते तपोधनाः तान् द्विषन्तीति तपोधनद्विषः, 'The enemies of the ascetics who look upon asceticism as their wealth.' 'The enemies of ascetics who are rich in penance.' अपि—'Do you know that in the din of a battle the enemies of the ascetics rich in penance do not assuredly get the fortune of success (or the palm of victory) when you (two) equipped with bows and celebrated for your manly courage and fury, are there.'

St. 69. न—Construe इदं विरोचनजन्मनोः न [किं तु] आयुधयुद्धतन्त्रयोः महतोः युवयोः द्विजवृद्धनिषेवणक्षमं श्रौत्रं अलं विराजते. विरोचनं—Analyse विरोचनाद् जन्म ययोः तौ विरोचनजन्मानौ तयोः विरोचनजन्मनोः, 'Those who owe their birth to Virochana.' 'Born of Virochana.' आयुधं—Analyse आयुधानि च युद्धानि च आयुधयुद्धानि । आयुधयुद्धानि तन्त्राणि ययोः तौ आयुधयुद्धतन्त्रौ तयोः आयुधयुद्धतन्त्रयोः, 'Whose principle doctrine was to deal in weapons and battles.' द्विजवृद्धं—Analyse द्विजाश्च ते वृद्धाश्च द्विजवृद्धाः । अथवा । द्विजेषु वृद्धाः द्विजवृद्धाः तेषां निषेवणे क्षमं द्विजवृद्धनिषेवणक्षमं, 'Capable of serving or adoring the old Brāhmanas.' 'Able or competent to adore or worship the old and the twice-born.' श्रौत्रं—'Conversancy with the study of Vedas.' न—'This (i. e. getting success) cannot belong to those who are born of Virochana; but this learning, which is able to adore the old and the twice-born, of you who are great and whose principle doctrine is to deal in weapons and battles, completely shines forth.'

St. 70. इति—Construe इति मुनिचोदितो रघुपतिः अश्वनिपातपटुध्वनिना शृणुया सुकेतुसुतां हृदि अक्षिणीत् । स्फुटितकुचान्तरस्त्रवदमृक्कुसुतिनः करणात् प्रथमं तदस्रवः अपाययुः ३ । शरो बहिर्द्वे [अपाययौ]. मुनिचोदितः—Analyse मुनिना चोदितः मुनिचोदितः, 'Inspired by the sage.' 'Ordered or urged by the sage.' सुकेतुसुतां—Analyse सुकेतोः सुता सुकेतुसुता तां तादृशीं, 'The daughter of Suketu.' रघुपतिः—Analyse रघूणां पतिः रघुपतिः, 'The lord of the Raghus.' अश्वनिपातपटुध्वनिना—Analyse अश्वनेः पातः अश्वनिपातः तद्वत् पटुः ध्वनिर्यस्य स अश्वनिपातपटुध्वनिः तेन तादृशेन, 'Having a terrible sound like that of the fall of thunderbolt.' स्फुटितं—Analyse स्फुटितं यत् कुचयोः अन्तरं मध्यप्रदेशः तस्मात् स्रवन्ती अमृक्कुसुतिर्यस्य तत् स्फुटितकुचान्तरस्त्रवदमृक्कुसुति तस्मात् तादृशात्, 'Having a flow of blood streaming down from a split (or a rent) between the space of her breasts.' करण n.—'A body.' तदस्रवः—Analyse तस्याः अस्रवः तदस्रवः, 'Her vital-breaths.' The metre of this and the next two

verses is नर्दटक (or अवितथ, or नर्कुटक or कौकिलक). It is thus defined:—
 “ यदि भवतो नजौ भजजला गुरु नर्दटकम्.” The Gaṇas are:—न, ज, भ, ज, ज, ल, ग. इति सुनिचोदितो रघुपतिः अश्वनिपातपटुध्वनिना इवुणा सुकेतुसुतां हृदि अक्षिणीत्—‘ Thus inspired by the sage the lord of the Raghus hit (or wounded) the daughter of Suketu on her breast by an arrow having terrible sound like that of the fall of thunderbolt.’ स्फुटितकुक्षान्तरस्रवदमृकस्तुतिनः करणात् प्रथमं तदस्रवः अपाययुः उ । शरीरं बहिर्द्वं [अपाययौ]—‘Was it that her vital-breaths first went out of her body having a flow of blood streaming down from a split between the space of her breasts ? Or was it that the arrow first went out of that rent ?’

St. 71. ऋषिः—Construe ऋषिः इति विघ्नघातविधिसञ्चितसम्यक्सां दशरथस्य तनुजं अचरनिशाचरक्षतजपानपरैः विकसल्लसितद्रुताशनयुतिपिञ्जितदिग्वदनैः सुराक्षगणैः अयोजयत्. विघ्न—Analyse विघ्नानां घातः विघ्नघातः तस्य विधिना सञ्चितं सम्यको येन स विघ्नघातविधिसञ्चितसम्यक्साः तं तादृशं, ‘ Who has acquired a pure fame by making the sacrifice free from obstacles.’ तनुजः—Analyse तनोः जातः तनुजः, ‘ To him born of one’s own body.’ ‘ To the son.’ सुराक्षगणैः—Analyse सुराणां अक्षाणि सुराक्षाणि तेषां गणाः तैः तादृशैः, ‘ By multitudes of celestial missiles.’ ‘ By clusters of the missiles of the gods.’ अचर—Analyse क्षताद् जातं क्षतजम् । अचराणां निशाचराणां च क्षतजस्य पानं परं येषां ते अचरनिशाचरक्षतजपानपराः तैः तादृशैः, ‘ Wholly intent on drinking the blood of the night-roamers as well as demons.’ विकसत्—Analyse विकसन् लसितश्च यो द्रुताशनः तस्य युतिभिः पिञ्जितानि दिग्वदनानि येषां ते तैः तादृशैः, ‘ Having faces of quarters made reddish-brown by blazing and flashing fire.’ अयोजयत्—‘ Presented with.’ ‘ Bestowed on.’ ऋषिः—‘ The sage presented (or bestowed on) the son of Das’aratha who had thus acquired pure fame by making the sacrifice free from obstacles with the clusters of heavenly missiles which were wholly intent on drinking the blood of the night-roamers and demons and which had made the faces of the quarters reddish-brown by the splendour of their blazing and flashing fire.’

St. 72. वदनं—Construe अथ वदनविनिर्गतज्वलितवह्निशिखाविततैः तानि ततानि शशधरखण्डकोणकुटिलस्फुटकोटिखरं रुचा पृथु बहिः प्रमृतं दशनचतुष्टयं [च] दधन्ति रामं उपगतवन्ति. वदनं—Analyse ज्वलितश्चासौ वह्निश्च ज्वलितवह्निः । वदनाद् विनिर्गता या ज्वलितवह्नेः शिखा वदनविनिर्गतज्वलितवह्निशिखा तस्याः विततिः तस्याः वदनविनिर्गतज्वलितवह्निशिखाविततैः, ‘ Of the expansion (or the stretching out) of the flame of burning fire come out of her mouth.’ शशधरं—Analyse शशं धरतीति शशधरः चन्द्रः तस्य खण्डस्य कोणः तद्गद् कुटिला

स्फुटकोटिः तया खरं शशधरखण्डकोणकुटिलस्फुटकोटिखरं, 'Hard by reason of the clear edge (or point) curved like an angle of the piece of the digit of the moon.' दशनचतुष्टयं—Analyse दशनानां चतुष्टयं दशनचतुष्टयं, 'A collection of four teeth.' तत्तⁿ.—'Expansion.' 'Spreading.' 'Multitude.' 'Cluster.' नदनं—'Those clusters of the stretching of the flames of the blazing fire issuing out of the mouth, displaying by their splendour a broad set of four teeth, stretched out (of the lower lip), hard by reason of the clear edge (or point) curved like an angle of a piece of the moon's digit, came up to Rāma.'

St. 73. रक्षो°—Construe छेदाय प्रमृतेः शस्त्रेणैः रक्षोहव्यहविर्भुजं तथा सन्धुष्य सुदूरमेव प्रत्युद्रम्य हरिणैः बहिरन्वीयमानः स भुनिः असेकिमलताजाल-प्रवालभियः आश्रमस्य कूजत्कोकिलं निकटं सायं प्रपेदे हि. रक्षो°—Analyse होतुं योग्यं हव्यं । हवींषि भुंक्ते इति हविर्भुक्-ग् । रक्षांस्येव हव्यानि यस्य स रक्षोहव्यः । रक्षोहव्यः हविर्भुक् रक्षोहव्यहविर्भुक् तं तादृशं, 'The holy fire which has oblations offered of demons.' सन्धुष्य *ger*.—'Having kindled with perfumes.' 'Kindled with incense.' 'To smoulder with fumigation.' Derived from धूष् *vt.* or *vi.* I. P. 10. U. 'To fumigate.' 'To perfume' 'To obscure with mist or smoke.' 'To heat.' 'To smother.' शस्त्रेणैः—Analyse शस्त्राण्येव इन्धनानि शस्त्रेण्यनानि तैः तादृशैः, 'By fuel in the form of weapons.' असेकिम°—Analyse असेकिमाश्च ताः लताश्च असेकिमलताः तासां जालानि तेषां प्रवालानि तेषां श्रीः यस्मिन् सः, 'Displaying beauty of sprouts of the clusters of the unwatered creepers.' असेकिम—'Not sprinkled with water.' 'Unwatered.' *Cf.* Pāṇi. IV. 4. 20. and the Vārtika thereto, "भावप्रत्ययान्तादिमन्वक्तव्यः" 'After a word ending in an affix denoting 'condition,' the affix इमप् is added.' Thus पाकेन निर्वृतम्=पाकिमम्, त्यागिमम्, कुट्टिमम्, सेकेन निर्वृतम् सेकिमम्, 'Accomplished or completely done by sprinkling.' 'Brought about by sprinkling.' कूजत्कोकिलं—Analyse कूजन्तः कोकिलाः यस्मिन् तत्, 'The cuckoos in which were cooing.' The metre of this verse is शार्दूलविक्रीडित which is thus defined:—"सूर्योभैर्यदि मः सजौ सततगाः शार्दूलविक्रीडितम्." The Gāṇas are:—म, स, ज, स, त, त, and ग. रक्षोहव्यहविर्भुजं—'Kindling in that manner the sacred fire of demons, fit to be offered in oblations, by fuel sticks of weapons, spread out for cutting, that sage being followed outside by antelopes that went out to him for a considerably long distance, at last got, in the evening, to the neighbouring region of the hermitage, the cuckoos in which were cooing and which was then displaying beauty of the sprouts of the clusters of the unwatered creepers.'

CANTO V.

St. 1. ततः—Construe ततः तापसकन्यकाजनप्रसिक्तसंवर्धितवृक्षमण्डले-
स्ततं [व्याप्तं] सहस्रशः तानितसामनिस्वनप्रवर्तितालखण्डशिल्खण्डिताण्डवं [तपोवनं कौ-
शिको निवेशेस्त्युत्तरेणान्वयः]. तापस°—Analyse प्रसिक्तानि च तानि संवर्धितानि
च प्रसिक्तसंवर्धितानि । तापसानां कन्यकाजनाः तापसकन्यकाजनाः । तापसकन्यकाजनैः
प्रसिक्तसंवर्धितानि वृक्षाणां मण्डलानि तापसकन्यकाजनप्रसिक्तसंवर्धितवृक्षमण्डलानि
तैः तादृशैः, 'By the groups of trees watered and reared by multitu-
des of the daughters of hermits.' तानित°—Annlyse तानितानि विस्ता-
रितानि । उच्चारितानीति यावत् । च सामानि च तानितसामानि तेषां निस्वनस्तेन प्रव-
र्तितं अखण्डं शिल्खण्डनां ताण्डवं यस्मिन् तत्, 'The uninterrupted dance of
the peacocks in which was stimulated (or excited) by the songs
of the Sāmans sung in a protracted tone.' The first nine verses
come under कुलक; the subject कौशिकः and the predicate तपोवनं
निवेश are given in the tenth verse. For the definition of कुलक &c.
see our note on stanza second canto II. The metre of this canto is
बैद्यस्थ. For the definition and its Gaṇas see our note on the verse
64th canto III. ततः—"Then the sage entered the penance-forest filled
with groups of trees watered and reared by multitudes of the
daughters of the sages (or hermits), the uninterrupted dance
of the peacocks in which was stimulated by the songs of the
Sāmans sung in a protracted tone (or accompanied by Tānas) in
a thousand ways (or by thousands at a time)."

St. 2. विहंग°—Construe महीरुहां तले विहंगपानाय निवेशिताम्भःपरिपूर्ण-
भाजनं विशोषणार्थादितपुण्यवल्कलप्रताननग्रीकृतवृक्षमस्तकं [तपोवनं कौशिको निवेशे-
त्युत्तरेणान्वयः]. Cf. R. I. 51. " विभासाय विहङ्गानामाल्बालाम्बुपायिनाम् " ॥ Cf.
S'ak. 1. 32. "विटपविषक्तजलार्दवल्कलेषु" । विहंगपानाय—Analyse विहंगानां पानं
विहंगपानं तस्मै विहंगपानाय, 'For drinking of birds.' 'In order that the
birds may drink of it.' निवेशित°—Analyse निवेशितेन अंभसा परिपूर्णं भाजनं
यस्मिन् तत् निवेशिताम्भःपरिपूर्णभाजनं, 'A pot wherein was filled with water
poured in it.' विशोषण°—Analyse पुण्यानि च तानि वल्कलानि च पुण्यवल्क-
लानि । विशोषणाय अयं विशोषणार्थः तत्र आहितानि पुण्यवल्कलानि तेषां प्रतानेन
निचयेन नग्रीकृतानि वृक्षाणां मस्तकानि यस्मिन् तत् तादृशं, 'The tops of trees
in which were bent down by a large heap of the sacred bark
garments put on them with a view to dry (in the sunshine).'
विहंगपानाय—"The penance-forest, having pots filled with water poured

into them and kept under trees in order that the birds may drink of their contents, and having the tops of trees bent down by a large heap of the sacred bark-garments put on them with a view to dry (in the sun-shine),—

St. 3. कृतासु—Construe नीवारविभागवृत्तिषु कृतासु [सतीषु] मृदुहस्तसम्पुटैः स्वकीयं अंशं हरद्भिः आलोहितगण्डमण्डलैः इवंगमैः सेवितशैलकन्दरैः [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेण संबन्धः]. नीवार—Analyse नीवारस्य विभागानां वृत्तिषु नीवारविभागवृत्तिषु, 'Gathering (or collecting together) the portions of Nivāra crop.' मृदु—Analyse मृदुश्चासौ हस्तश्च मृदुहस्तः तस्य सम्पुटाः तैः मृदुहस्तसम्पुटैः, 'By the folds of a soft hand.' आलोहित—Analyse आलोहितानि गण्डानां मण्डलानि येषां ते आलोहितगण्डमण्डलाः तैः तादृशैः, 'Having circles of red cheeks or faces.' सेवित—Analyse सेवितानि शैलानां कन्दराणि यस्मिन् तत् सेवितशैलकन्दरं, 'Which has caves of mountains frequented (or haunted by).' इवंगम, Expl.—इवेन गच्छतीति इवंगमः, 'Going by leaps.' 'An ape.' 'A monkey.' Derived from ण्वृ. I. A. (अनिद्). 'To jump.' कृतासु—'The penance-forest the mountain caves whereof have been frequented by monkeys, having round forms of red-faces, stealing, by means of the folds of soft hands, the allotted portion of their own from the Nivira crops when made into heaps in several portions (or piles),—

St. 4. स्वं—Construe स्वमङ्कमारुह्य सुखं परिष्वपत्कुरङ्गशावप्रतिबोधशङ्कया चिरपेक्षशय्ययितेऽपि विग्रहे सुनिश्चलासीनजरत्तपोधनं [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेण संबन्धः]. परिष्वपत्—Analyse परिष्वपन्तः ये कुरङ्गानां शावाः तेषां प्रतिबोधस्य शङ्का तया, 'With the fear of rousing the fawns of deer which were sleeping.' चिर—Analyse चिराय उपवेशः तेन व्यथितः तस्मिन् तादृशे, 'Disquieted or pained by sitting for a long time.' सुनिश्चल—Analyse तपः एव धनं येषां ते तपोधनाः । जरन्तः तपोधनाः जरत्तपोधनाः । सुनिश्चल आसीनाः जरत्तपोधनाः यस्मिन् तत् सुनिश्चलासीनजरत्तपोधनं, 'Old sages rich in penance in which were sitting still.' स्वमङ्कमारुह्य—'The penance-forest, the old sages, rich in asceticism, in which were sitting still, though their bodies were pained by sitting for a long time, with the fear of rousing the fawns of deer which were quietly sleeping mounting on their lap,—

St. 5. हिरण्यं—Construe हिरण्यरेतःशरणानि सर्वतः प्रवृत्तपुण्याद्भूतिभूम-भ्रसरं बृहत्तत्तानमृतः फलेग्रहे तरोरधः आसितशायितातिथि [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेण संबन्धः]. हिरण्यं—Analyse हिरण्यरेतसः शरणानि हिरण्यरेतःशरणानि अग्न्या-गाराः । त्रेताग्निगालाः इति यावत् । 'Fire-sanctuaries.' सर्वतः governing accu-
sative; see Apte's guide p. 20. section 33. प्रवृत्त—Analyse पुण्याद्भूति

ताः आहुतयश्च पुण्याहुतयः । प्रवृत्ताः पुण्याहुतयः प्रवृत्तपुण्याहुतयः तासां धूमैः धूसरं प्रवृत्तपुण्याहुतिधूमधूसरं, 'Of a dusty-white colour of smoke arising from sacred offerings which have been constantly thrown in.' बृहल्लता—Analyse बृहत्स्यः लताः बृहल्लताः तेषां आतानानि रज्जः बिभर्तीति बृहल्लतातानभृत् तस्य तादृगस्य, 'Intertwining with cords of big creepers.' 'Bearing the cords of big creepers.' फलेग्रहि *m.* (फलेग्रहिः or फलेग्रहिनः), 'Bearing fruit in season.' 'Fruitful.' Cf. Pāṇi. III. 2. 26. " फलेग्रहिरात्मभरिश्च." 'And the words फलेग्रहि and आत्मभरि are irregularly formed.' The word फलेग्रहिः is formed by adding the affix इन् to the verb ग्रह् and making the उपपद end in the vowel ए. Thus फलानि गृह्णाति=फलेग्रहिः, 'The fruit-bearing i. e. a tree.' आसिता—Analyse आसिताः शायिताश्च अथितयो यस्मिन् तत्, 'The guests in which were requested to take their seats and beds.' Translate:—'The forest of asceticism, of a dusty white colour of smoke arising from sacred offerings that have been constantly thrown in, all round the fire sanctuaries, and having, under the fruit-bearing trees, intertwined with cords of big creepers, the guests who were earnestly solicited to take their seats and beds,—'

St. 6. तपस्वि—Construe वक्ष्ये प्रकृतां बलिक्रियां वितन्वतीषु तपस्विवर्गस्य वक्ष्ये [सतीषु] मृगाङ्गनाभिः जिह्वया परिलिख [निजशिश्नानि यावत्] विनोदितस्याजितरोदितच्छिद्य [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. तपस्वि—Analyse तपस्विनां वर्गः तपस्विवर्गः तस्य तपस्विवर्गस्य, 'Of the multitudes of ascetics.' प्रकृतां—'Begun.' 'Commenced.' प्रारब्धामिति यावत्. बलिक्रियां—Analyse बलीनां क्रिया बलिक्रिया तां बलिक्रियां, 'The rite of oblations or offerings.' मृगाङ्गनाभिः—Analyse मृगाणां अङ्गनाः मृगाङ्गनाः ताभिः तादृशीभिः, 'By the female-antelopes.' विनोदित—Analyse पूर्वं विनोदिताः लाडिताः पश्चात् त्याजिताः अत एव रोदिताः शिश्नवः यस्मिन् तत्, 'The fawns of those antelopes in which were made to shed tears when abandoned after having (previously) been fondled.' तपस्विवर्गस्य—'When the wives of the ascetics were performing the offering of oblations commenced to the (sacred) fire, the fawns of those deer in which were made to shed tears when abandoned after having been fondled by the female antelopes having licked them with their tongues,—'

St. 7. बलि—Construe बलिक्रियातानितलाजकर्षणे समेतकीटप्रतिघातभङ्ग्या कुशस्य सुष्टया तपस्विभिः स्ननैः प्रमृज्यमानानलमन्दिरोरं [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. बलि—Analyse बलिक्रियायै आतानिताः ये लाजाः तेषां कर्षणं तस्मिन् तादृशे, 'In taking the Lājas (fried grains) spread out (or extended) for the offering of oblations.' समेत—Analyse समेताः ये कीटाः तेषां प्र-

तिचातस्य बद्धा तथा तादृश्या, 'With the supicion (or object) of keeping back (or preventing) the small insects that had come together.' The idea of this couplet appears to concur with " अहिंसा परमो धर्मः," one of the cardinal virtues of the Buddhists and the Jainas. प्रमृज्य°—Analyse अनलस्य मन्दिरं अवलमन्दिरम् । प्रमृज्यमानं अनलमन्दिरस्य उदरं भ्रन्तर्भागः यस्मिन् तत् प्रमृज्यमानानलमन्दिरोदरं, 'The interior of the fire-sanctuary of which was being cleansed (or swept).' बलि°—'The interior part of the fire-sanctuary in which was being slowly swept by the ascetics with a handful of Kus'a grass, with the object of keeping back the small insects which had come together to fetch the Lájās spread out for the offering of oblations,—'

St. 8. मही°—Construe तपस्विस्तृभिः महीरुहभटविहङ्गपोतिकासुखोपवेशाय इषीकतूलेन मार्दवं विधाय क्वचित् समासजितनीडपञ्जरं [तपोवनं विवेक्षेत्युत्तरेण सम्बन्धः]. मही°—Analyse मयां रोहन्तीति महीरुहाः वृक्षाः तेभ्यः बट्टा विहङ्गस्य पोतिका तस्याः सुखेन उपवेशः महीरुहभटविहङ्गपोतिकासुखोपवेशः तस्मै तादृश्या, 'In order that the young one of a bird which had fallen down from a tree may lie down at ease or comfortably.' तपस्वि°—Analyse तपस्विनां स्तवः तपस्विस्तृभिः तैः तपस्विस्तृभिः, 'By the sons of the ascetics (or hermits).' इषीकतूलेन—Analyse इषीकस्य तूलः इषीकतूलः तेन तादृशेन, 'By means of the upper-part (or points) of the reed.' समासजित°—Analyse समासजितं नीडमेव पञ्जरं यस्मिन् तत् समासजितनीडपञ्जरं 'A cage of nest in which was attached.' मही°—'The cage of nests in which was attached somewhere (to branches) by sons of hermits after having made a soft bed by means of the upper-part of the reed in order that the young one of a bird which had fallen down from a tree may lie down at ease,—'

St. 9. सवारि°—Construe एकतः सवारिमृत्स्तापरिपूर्णं खातकप्रजन्यमानाङ्कुर-बीजं [अन्यतः] प्रहृष्टसारङ्गकिञ्चोरवल्गितप्रकीर्णपुञ्जीकृतशुष्यदिग्गुदि [तपोवनं कौशिको विवेक्षेत्युत्तरेणान्वयः]. सवारि°—Analyse वारिणा सहिता मृत्स्ता सवारि-मृत्स्ता तथा परिपूर्णं खातके प्रजन्यमानानां अङ्कुराणां बीजानि यस्मिन् तत् तादृशं, 'The corn on the shoots (or sprouts) in which was being produced in a natural ditch filled with excellent clay mixed together with water.' मृत्स्ता [मृत्ता] f. Expl.—प्रसृता मृद्, 'An excellent or sweet smelling clay or clods of clay.' Cf. Pāṇi. V. 4. 40. " सत्सौ प्रसृतायाम्." 'The affix स or स्त comes after मृद् when it means 'excellence.' प्रहृष्ट°—Analyse सारङ्गाणां किञ्चोराः सारङ्गकिञ्चोराः । प्रहृष्टाः ये सारङ्गकिञ्चोराः तेषां वल्गितैः प्लुतैः पूर्वं प्रकीर्णैः पश्चात् पुञ्जीकृताः शुष्यतः शुष्यो यस्मिन् तत्, 'The Ingudi fruits that were kept for drying in

which were gathered when scattered by the leaps or (bounds) of the delighted young ones of antelopes. ' सवारि'—' On one side the corn on the shoots in which was being produced in a natural ditch filled with excellent clay mixed together with water and on the other the Ingudi fruits that were kept for drying in which were heaped up when scattered about by the leaps of the delighted fawns of the antelopes,—'

St. 10. समीरणैः—Construe तपसामधिभयः कौशिकः आहुतिगन्धपावनैः समीरणैः वितानितोऽरामशिखण्डिनिस्वनं तत् तपोवनं कुमारयुग्मेन विवेक्ष. आहुति—Analyse आहुतीनां गन्धेन पावनाः तैः तादृशैः, 'Sanctified by the fragrance of offerings.' वितानित—Analyse उरामात्र ते शिखण्डिनश्च उरामशिखण्डिनः तेषां निस्वनाः उरामशिखण्डिनिस्वनाः । वितानिताः उरामशिखण्डिनिस्वनाः यस्मिन् तत् तादृशं, 'The sounds of haughty (or proud) peacocks in which were highly stretched (or protracted).' तपसामधिभयः—' The receptacle of religious austerities.' कुमारयुग्मेन—Analyse कुमारस्य युग्मं कुमारयुग्मे तेन कुमारयुग्मेन, 'In company with a pair of princes.' कौशिकः, Expl.—कौशिकस्य अपत्यं पुमान् कौशिकः, 'The sage Vis'vāmitra.' समीरणैः—' Kaus'ika, the receptacle of religious austerities, entered in company with the two princes, that penance-grove the sounds of haughty peacocks in which were highly stretched by breezes, sanctified by the fragrance of the offerings.'

St. 11. विधिस्तुः—Construe ततः आहतः वैश्वलौकिकीं इष्टिं विधिस्तुः ऋषिः अतन्द्रितं [अत एव] तद्रक्षणरूप्यं नृपतेः हतं प्रकृताय कर्मणे चिराय समादिदेक्ष. विधिस्तुः, Expl.—विधातुमिच्छुः विधिस्तुः, 'Wishing to perform or do.' अतन्द्रित—Analyse तन्द्रा सजाता अस्य तन्द्रितः । न तन्द्रितः अतन्द्रितः तं अतन्द्रितं, 'Free from lassitude.' 'Alert.' 'Unwearied.' वैश्वलौकिकीं—Analyse विश्वानां लोकः विश्वलोकः तत्र भवा वैश्वलौकिकी स्वर्गा तां तादृशीं, 'Belonging or relating to the world of immortals.' 'Celestial.' 'Heavenly.' 'Conducive to heaven.' Cf. Pāṇi. IV. 3. 60. and the Vartika thereto, "लोकोत्तरपदाच्च." 'So also after a compound having the word लोक as second member; as ऐहिकलौकिकं, पारलौकिकं. For the Vriddhi of the first syllable in both the members, Cf. Pāṇi. VII. 3. 20. प्रकृताय कर्मणे—'For the sacrificial rite that was already begun.' तद्रक्षणरूप्यं—Analyse तस्याः रक्षणं तद्रक्षणम् । प्रचस्ती रूपं अस्यास्तीति रूप्यः । तद्रक्षणेन रूप्यः तद्रक्षणरूप्यः तं तादृशं, 'Possessing a graceful form on account of his protecting the sacrifice.' चिराय may as well be construed with आहतः. विधिस्तुः—'Then the honoured sage wishing to perform a sacrifice, conducive to the world of immortals (or leading to the world of immortals), appointed the unwearied

son of the king who had an elegant form on account of his protecting the sacrifice, for the sacrificial rite that was begun after a long time. '

St. 12. तं—Construe असौ सज्जशरासनः क्षमाशुजः क्षतः अधिकृत इत्यर्थं तमाग्निं परितः भ्रमन् रिपोः रिरक्षिषुः सन् वनभिया हतः अवरजं जगाद. अधिकृत *adv.*—Analyse कृताविति अधिकृत, 'In the sacrificial ceremony.' रिरक्षिषुः, Expl:—रक्षितुमिच्छुः रिरक्षिषुः, 'Wishing to protect.' 'Wishing to keep guard over.' क्षमाशुजः—Analyse क्षमां भुनकीति क्षमाशुक्-ए तस्य क्षमाशुजः, 'Of the lord of the earth.' सज्जशरासनः—Analyse शराः अस्यन्ते अस्मादिति शरासनम् । सज्जं शरासनं येन स सज्जशरासनः, 'Having his bow strung.' अवरजं—Analyse अवरेण जातः अवरजः तं तादृशं, 'To him who was born after him.' 'To a younger brother.' वनभिया—Analyse वनस्य श्रीः वनश्रीः तया वनभिया 'By the beauty of the forest.' तं—'Patrolling round the fire blazing in the sacrificial pavilion (or pandal) and wishing to protect it from the enemy, that son of the lord of the earth with his bow strung, addressed his younger brother being captivated by the beauty of the forest.'

St. 13. विभर्ति—Construe तपोजुषां हृदं परं तपोवनं सततं अम्बुजाकरभिया परीतं अस्त्रातं आहावं नीवारवद् अजुज्जिमं सदाफलं शस्यं विभर्ति. नीवार *m.*—'Rice growing wild or without cultivation.' वृण्वान्यविशेषः स्वव-ज्जुत्पन्नः. In Marāthi it is known as देवभात or नेर. अम्बुजाकरभिया—Analyse अम्बुजाकां आकरः अम्बुजाकरः तस्य श्रीः तया तादृश्या, 'By reason of the beauty of the lake abounding in lotuses.' तपोजुषां—Analyse तपोसि जुषन्ते इति तपोजुषः तेषां तपोजुषां, 'Of those who take delight in religious austerities,' 'Of those who undergo the ordeal of practising asceticism.' 'Of ascetics.' 'Of sages.' अस्त्रातं—Analyse न स्त्रातः अस्त्रातः तं तादृशं, 'Not dug by man.' 'A natural pond or lake.' आहावः—'A stony trough near a lake or well for watering cattle.' वृण्व in Marāthi. Cf. Pāṇi. III. 3. 74. " निपानमाहावः " 'The word आहाव is irregularly formed when meaning a trough.' The word आहावः is irregularly formed from ह्वे by the prefix आ, then संप्रसारण, and the वृद्धि of the vowel. Thus आ + ह्वे + अप् = आहु + अ = आहौ + अ = आहावः, 'a trough near a well for watering cattle.' Otherwise आह्वयः 'calling.' Even in the word आहावः the sense of calling is understood. It is that place near a well, containing water, where cattle are called or invited to drink water. अजुज्जिमं—Analyse न उज्जिमं अजुज्जिमं, 'Unsown.' 'Not planted.' 'Not cultivated.' Derived from वृप् *vt.* 1. U. (अनिद्). 'To sow.' 'To plant.' Cf. Pāṇi. III. 3. 88. " ह्रितः विभर्ति, " 'The affix विभर्ति comes after the verb which

has an indicatory 'इ,' when denoting mere action &c.' The phrases 'when the sense is that of mere action,' and 'when the sense is that of an appellative,' the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as agent, are of course understood in this, as in all the previous aphorisms.' Then by IV. 4. 20. (of the affix क्त्रि, मप् is always the augment) we must and may, for we cannot use the affix त्रि alone; but we must always use त्रिम्. Thus इपचप् 'to cook'—पक्त्रिमम् 'what is ripe;' इवप्—उज्जिमम् 'sown' (VI. 1. 15); इकृप्—कृत्रिमम् 'artificial.' सदाफलं—Analyse सदा फलानि यस्य तत् सदाफलं, 'Bearing fruits in every season.' विभर्ति—'This, the earliest of the penance-groves of those ascetics, who take delight in religious austerities, where a natural pond with its stony trough for watering cattle is constantly surrounded by the beauty of its clusters of lotuses, holds an unsown corn bearing crop in every season like the wild rice.'

St. 14. सवेदं—Construe सवेदवेदाङ्गविदस्तपस्विनो यं [पुराणपुरुषं] यत्नेन अव्ययं पदं विदन्ति। स पुरातनः पुमान् कानिचिद् लोककृत्यानि विचिन्त्य इह तपस्यति स्म. सवेदं—Analyse वेदैः सहितानि यानि वेदाङ्गानि सवेदवेदाङ्गानि तानि विदन्तीति सवेदवेदाङ्गविदः, 'Conversant with the Vedas together with all their Angas.' अव्ययं पदं=मोक्षपदं, 'An eternal or imperishable abode.' लोककृत्यानि—Analyse लोकानां कृत्यानि लोककृत्यानि, 'Benevolent purpose of the world.' पुरातनः पुमान्=पुराणपुरुषः, 'Primeval Being.' सवेदवेदाङ्गविदस्तपस्विनो यं [पुराणपुरुषं] यत्नेन अव्ययं पदं विदन्ति—'Him, the ascetics engaged in practising rigorous austerities, conversant with the Vedas and their Angas, know to be an eternal abode with all their might.' स पुरातनः पुमान् कानिचिद् लोककृत्यानि विचिन्त्य इह तपस्यति स्म—'Having reflected upon some benevolent objects of the world that Primeval Being practised, O Lakshmana, the religious austerities on this spot.'

St. 15. सुदर्शनं—Construe आदिपुरुषः सुदर्शनच्छिन्नसमाहतेन्धनं द्विजैश्च पक्षव्यजनेन धीजितं त्रिनेत्रमूर्त्यन्तरं इव्यवाहनं इह इव्यर्जुदाव. सुदर्शनं—Analyse सुदर्शनेन छिन्नानि समाहतानि इन्धनानि यस्य स सुदर्शनच्छिन्नसमाहतेन्धनः तं तादर्थ्यं, 'The holy fuel for which has been heaped up by cutting down by means of सुदर्शनं' पक्षव्यजनेन—Analyse पक्षे एव व्यजनं तेन, 'by a fan made of his wings.' त्रिनेत्रं—Analyse त्रीणि नेत्राणि यस्य स त्रिनेत्रः शिवः तस्य मूर्त्यन्तरं स्मृतिविशेषरूपं त्रिनेत्रमूर्त्यन्तरं, 'A special or a different form of the three-eyed god.' Cf. S'ak. I. 1. "या विधिदुतं इविर्नहति." 'The fire on the altar of a sacrifice is said to be one of the eight

visible forms of S'iva (अष्टमूर्ति). आदिपुरुषः—Analyse आदिश्रालौ पुरुषश्च आदिपुरुषः, 'The Primeval Being.' Cf. शब्दभेदप्रकाश "पुरुषः पुरुषो ज्ञेयः." इव्यं—देवेभ्यो देयं इव्यं, 'An oblation or offering to the gods.' 'Fit to be offered in oblations to gods.' इव्यवाहनं—Analyse इव्यानि वहतीति इव्यवाहनः तं इव्यवाहनं, 'Bearing oblations.' 'Conveying oblations.' 'Fire.' सुदर्शनं—'In this region the Primeval Being made offerings to fire, one of the special forms of the three-eyed god, fanned by means of the fans of his wings by Garuda and fed by the holy fuel collected together by cutting down with Sudars'ana.'

St. 16. तपस्यति—Construe शत्रुशातने स्वामिनि तपस्यति [सति] समित्कुञ्जच्छेदनमात्रतत्परः सुसंयतः नन्दकः तदा सुरारिवक्षश्चतजासर्वं नाभिननन्द. शत्रुशातने—Analyse शत्रून् शातयतीति शत्रुशातनः तस्मिन् शत्रुशातने, 'Overthrowing enemies.' 'Throwing down his foes.' 'Destroying his foes.' समित्—Analyse समिवश्च कुशाश्च समित्कुञ्जः तेषां छेदनमेव छेदनमात्रं तस्मिन् तत्परः समित्कुञ्जच्छेदनमात्रतत्परः, 'Eagerly engaged only in cutting down Kus'a grass and holy fuel.' सुसंयतः—Analyse सुसंयतः पुरसंयतः व्रती, 'Observing a vow of continence,' &c. अभिननन्द—Derived from अभिनन्द, *vi.* or *vt.* 1. P. (सेट्) 'To be glad.' 'To rejoice at.' 'To care for.' नन्दकः—'The sword of Vishnu.' सुरारि—Analyse सुराणां अरयः सुरारयः तेषां वक्षसि तेषां क्षतजमेवासर्वं सुरारिवक्षश्चतजासर्वं, 'The wine of blood streaming down from the breast of the enemies of the gods.' तपस्यति—'While his lord, able to overthrow his enemies, was practising religious austerities, Nandaka, observing the vow of continence, and eagerly engaged only in cutting down Kus'a grass and holy fuel, did not then care for the wine of blood streaming down from the breasts of the enemies of the gods.'

St. 17. गदा—Construe तदा रणहुन्दुभिर्भैरवं रणं समभ्येत्य भयं वितन्वति अपध्वस्तशिरस्त्रजालके विद्विषां शिरसि गदा निमज्ज्य मजां न जघास. रणत्—Analyse रणन्तो हुन्दुभयः यस्मिन् तत् रणहुन्दुभि 'In which the kettle-drums were roaring.' अपध्वस्त—Analyse शिरांसि त्रायन्ते इति शिरस्त्राणि तेषां जालकानि टुन्दानि शिरस्त्रजालकानि । अपध्वस्तानि शिरस्त्रजालकानि यस्य तत् तस्मिन् तादृशे, 'The multitudes of helmets on which were broken down (or destroyed).' विद्विषां—Analyse विशेषेण द्विषन्तीति विद्विषः तेषां विद्विषां, 'Of the enemies.' गदा—'At that time, the mace (of Vishnu) did not devour the marrow alighting on the heads of the enemies, the multitudes of helmets on which had been broken down and which were inspiring terror after having come to the battle-field, terrible on account of the roaring kettle-drums.'

St. 18. नवं—Construe स्वकोशाहतवारिधारया तरूणां नवं वनमनुगृह्यता पाञ्चजन्येन विगुष्कासनिभैरवैरवैर्जनस्य रणे भियः न तेनिरे. स्व—Analyse स्वस्य कोशः स्वकोशः तस्मिन् आहता वारीणां धारा स्वकोशाहतवारिधारा तथा तादृश्या, 'By the flow of water fetched in its hollow cup.' पाञ्चजन्येन—विष्णु-संस्लेन, 'By Vishnu's conch.' Cf. Pāṇi. IV. 3. 58. and the Vārtika thereto, "बहिर्देवपञ्चजनेभ्यश्चेति वक्तव्यम्." 'So also after बहिः, देव and पञ्च-जन.' As बाह्यम्, दैव्यम्, and पाञ्चजन्यम्. विगुष्का—Analyse विगुष्का ये अक्षनयः ते इव भैरवाः विगुष्कासनिभैरवाः तैः तादृशैः, 'Terrible like the dry lightnings.' नवं—'Fear to the people was not excited (or caused) in a battle-field, by the thunders terrible like those of dry lightnings, (made) by Pāṇchajanya favouring the trees of the new forest with pouring of the water fetched in its hollow cup.'

St. 19. सलीलं—Construe उण्डसरोजविष्टरे निषय पुरः अवलम्बिना पादेन चलवीचिमस्तकं सलीलं परिस्पृशन्त्या पद्मया तदा कलं न अगायि किल. उण्ड—Analyse उद्भूतः दण्डः यस्य तद् उण्डम् । सरसि जातं सरोजम् । उण्डं च सरोजं च उण्डसरोजम् । उण्डसरोजमेवविष्टरः उण्डसरोजविष्टरः तस्मिन् तादृशे, 'On a chair made of a lotus having its staff raised up.' चलवीचिमस्तकं—Analyse चलत्वा ताः वीचयश्च चलवीचयः तासां मस्तकं चलवीचिमस्तकं, 'The upper part of the undulating waves,' Translate:—'At that time, pleasing notes were not indeed sung by the Goddess Lakshmi, who with her feet hanging down in front, was sportingly touching the upper part of the undulating waves, sitting on a chair made of a lotus having its staff raised up.'

St. 20. कणा—Construe कणावताडुद्धरणेषु वारिधिप्रवाहसिक्तौ पक्षौ वितस्य उदयाचलस्थितः पतन्निणामधिपः आयतं सूर्यं प्रति न व्यशोषयत् कणावतां, Expl:—प्रशस्ताः कणाः सन्ति एषां तेषां तादृशानां, 'Of those who bear excellent hoods.' 'Of the snakes.' वारिधि—Analyse वारि धीयते अत्र वारिधिः तस्य प्रवाहेन सिक्तौ वारिधिप्रवाहसिक्तौ, 'Bespattered or sprinkled over with the currents of the ocean.' उदयाचलस्थितः—Analyse उदयस्य अचलः उदयाचलः तत्र स्थितः, 'Who has taken his seat on the rising mountain.' पतन्निणां, Expl:—पतन्निणां सन्ति एषां ते तेषां तादृशानां, 'Of those who have wings.' 'Of birds.' कणः—'The lord of birds, seated on the rising mountain, (now) ceased to spread and dry up, in the sun spread lengthwise, his wings sprinkled over with the current of the ocean, in his act of taking away hooded-serpents (from the oceanic waters).'

St. 21. विहारं—Construe वल्केन समं इष्टवस्तुदं आरम्भकं विहारं विद्मः विवृत्तयन् [सन्] कोषपराहती हरिः पुरा इतो बलिबन्धसिद्धये प्रतस्थे किल. इष्ट-

वस्तुदं—Analyse इदं वस्तु ददातीति इष्टवस्तुदः तं तादृशं, 'Yielding desired-objects.' वल्क *m. n.* = वल्कल, 'The bark-garment.' 'A bark-dress.' Cf. R. VIII. 11. "पदवीं तरुवल्कवाससां." वितृस्तयन्—'Combing out one's matted hair.' Cf. Pāṇi. III. 1. 21. "मुण्डमिश्रलघणलवण-प्रतवज्जलकलकृततृस्तेभ्यो णिच्." 'The affix णिच्, in the sense of making, comes after these words as the object of the action,' as: मुण्ड 'shaving,' मिश्र 'mixture,' लघ्ण 'soft,' लवण 'salt,' व्रत 'vow,' वस्त्र 'dress,' जल 'plough,' कल 'strife,' कृत 'done,' and तृस्त 'matted-hair.' Thus मुण्डयति 'he shaves;' मिश्रयति 'he mixes;' लघ्णयति 'he softens or alleviates;' लवणयति 'he salts;' पयो व्रतयति 'he fasts on milk;' संवज्जयति 'he covers with clothes i. e. dresses;' जलयति 'he ploughs;' कलयति 'he makes war;' कृतयति 'he appreciates kindness;' वितृस्तयति 'he combs the hair, or disentangles matted-hair or delivers from sin.' प्रतस्थे—'Set out.' 'Departed.' Derived from स्था *vi.* or *vt.* 1. A. (अनिद्). Cf. Pāṇi. I. 3. 22. "सम-वप्रविभ्यः स्थः," 'After the verb स्था 'to stand,' preceded by सं. अव. प्र. वि, the A'tmanepada affix is used.' Also when preceded by आ, उप and in certain significations the root takes A'tmanepada. बलिबन्धसिद्धये—Analyse बलेः बन्धः बलिबन्धः तस्य सिद्धिः तस्यै बलिबन्धसिद्धये, 'In order to accomplish (or attain) the confinement of the demon Bali.' Translate:—'It is said that in times of yore, after having abandoned the monastic penance-grove, yielding his desired object and situated in this forest, along with his bark-dress and combing out his matted hair Hari, greatly excited with wrath, set out from here in order to accomplish the confinement of the demon Bali.'

St. 22. ततः—Construe ततो हिरण्यगर्भस्य गुणस्य सम्पदा प्रहस्येव विधूत-हिंसया आपदसम्पदा इदं तपस्विनां शमावहं ऋद्धं पदं निष्यत्ये. Cf. R. II. 50. "ऋद्धं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः." गुणस्य—'Of the quality (or merits) of highest degree.' 'Of the mesmeric quality of highest degree.' सम्पदा—'By the power (or excess).' 'By excellence.' हिरण्यगर्भस्य, Expl:—हिरण्यं हिरण्यमण्डं तस्य गर्भः इव । तद्वा गर्भेऽस्य. Cf. Manu. I. 9. "तदण्डमभवद्गर्भं सहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्गर्भे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः." Name of Brahmā or the Supreme Being so-called as born from a golden-egg supposed to have been formed out of the seed deposited in the waters when they were produced as the first creation of the self-existent; according to Manu I. 9. this seed became a golden egg, resplendant as the sun, in which the self-existent Brahmā was born as Brahmā the Creator of the

worlds, i. e. according to Kullûka, as हिरण्यगर्भ who is therefore regarded as a manifestation of the परमात्मन् or Supreme Soul. विधूत-हिंसा—Analyse विधूता तिरस्कृता हिंसा यस्याः सा विधूतहिंसा तया तादस्या, 'Whose carnivoracity (or carnivorous tendencies) had been shaken off (or removed).' आपदसम्पदा—Analyse आपदानां सम्पद् आपदसम्पद् तया तादृश्या, 'By the multitudes of wild beasts.' पद *m. n.*—'Home.' 'An abode.' 'A place.' शमावहं—Analyse शमं आवहतीति शमावहं, 'Leading or tending to tranquility or calmness.' 'Producing (or creating) quietude.' ततः—'From that time, this prosperous home of ascetics, (ever) tending to quietude, has been resorted to (or frequented by) multitudes of wild-beasts, the carnivoracity of which has been removed, after being assailed, as it were, by the excellence (or power) of (mesmeric) quality of the Supreme Being.'

St. 23. प्रगृह्य—Construe [अयि लक्ष्मण] अग्रतो द्वीपिनमेनं विलोक्य । तपस्विनां शिष्यः मसीपयः सेककृतान् इव असितान् यदङ्गबिन्दून् आपलात् पुच्छे प्रगृह्य गणयन्ति. मसीपयः° Analyse मस्याः पयः मसीपयः तस्य सेकेन कृताः मसीपयः सेककृताः तान् तादृशान्, 'Made by the sprinkling of the black fluid (i. e. ink).' यदङ्गबिन्दून्—Analyse यस्य अङ्गानां बिन्दवः यदङ्गबिन्दवः तान् यदङ्गबिन्दून् 'The spots on its body or limbs.' प्रगृह्य—'Look, O Lakshmana, at this leopard in front. The children of the ascetics have rashly held its tail and are counting the black spots on its body which are, as it were, made by the sprinkling of the black fluid.' The poet probably refers to the scene laid down in the seventh act of अभिज्ञानशाकुन्तल where the prince Sarvadamana says:—"जिम्म सिङ्ग । दन्ताई दे गणहस्सं."

St. 24. इमौ—Construe संहतरोषशङ्कितौ तपनस्य दीप्तिभिः नितान्ततप्तौ इमौ हरी सुतगण्डसम्पदः गजस्य तलं फणिनश्च फणातपत्रं बाष्पयतः. Cf. Ritu. I. 18. "उत्सुस्य भेकस्तृपितस्य भोगिनः फणातपत्रस्य तले निषीदति." See also the 13th and the 14th verses of the same canto. हरी *du.*—'A lion and a frog.' संहतरोषशङ्कितौ—Analyse रोषश्च शङ्कितं च रोषशङ्किते । संहते रोषशङ्किते याभ्यां तौ संहतरोषशङ्कितौ, 'Which have withheld their natural ferocity and fear (respectively).' नितान्ततप्तौ—Analyse नितान्तं तप्तौ नितान्ततप्तौ, 'Excessively heated.' सुतगण्डसम्पदः—Analyse सुता गण्डयोः सम्पद् यस्य स सुतगण्डसम्पद् तस्य तादृशस्य, 'The wealth of the temples of which was coming out,' i. e. who was in rut. फणातपत्रं—Analyse आतपात् त्रायते इति आतपत्रम् । फणा एव आतपत्रं फणातपत्रं, 'An umbrella in the form of a hood.' इमौ—'Yonder

a lion and a frog, being excessively heated by the scorching rays of the sun, which have (respectively) withheld their natural ferocity and fear, eagerly wish to have the former a part underneath of an elephant, the wealth of the temples of which was coming out, and the latter a hooded parasol of a snake.'

St. 25. तथा—Construe तथा गिरं व्याहरता एव रोदसी वितस्य यातं रंहसः पवनेन तद्विपिनं विधूनयद् द्विषद्बलं काकलाञ्छनैः ध्वजैः उपालक्ष्यत. तद्विपिनं—Analyse तस्य विपिनं तद्विपिनं, 'His forest.' द्विषद्बलं—Analyse द्विषत्तां बलं द्विषद्बलं, 'An army of the enemies.' 'A force of the haters.' काकलाञ्छनैः—Analyse काकाः एव लाञ्छनानि येषां ते काकलाञ्छनाः तैः तादृजैः, 'Bearing marks of crows.' तथा—'No sooner he addressed the speech in that manner than he beheld an army of the enemies occupying the heaven and the earth, shaking his forest by the wind of great speed and marching (onward) with its flags bearing the marks of crows.'

St. 26. सरोषं—Construe शरदम्बरत्विषि कृपाणपत्रे प्रतिबिम्बविग्रहं सरोष-रक्षो बभौ यथा विमुह्यतां जीवितपानलिप्सया समास्थाप्य स्थितो यमः. सरोषं—Analyse सरोषेण सहितं रक्षः सरोषरक्षः or सरोषं रक्षः सरोषरक्षः, 'A demon excited with anger.' 'An infuriated demon.' प्रतिबिम्बविग्रहं—Analyse प्रतिबिम्बितः विग्रहो देहो यस्य तत् तादृजं, 'Having a reflected image of a body.' कृपाणपत्रं—Analyse कृपाणस्य खड्गस्य पत्रं कृपाणपत्रं तस्मिन् तादृजं, 'On the blade of a sword.' शरदम्बरत्विषि—Analyse शरदः अम्बरं शरदम्बरम् । शरदम्बरस्य त्विषि त्विद् यस्य तत् शरदम्बरत्विद् तस्मिन् तादृजं, 'Having the splendour of the autumnal sky.' जीवितं—Analyse जीवितानां पानं जीवितपानं तस्य लिप्सा तया तादृज्या, 'With the desire of drinking up (the blood of) the lives.' समास्थाप्य *ger.*—'Having placed one's self on a seat.' 'Having sat down.' सरोषरक्षः—'With a reflected image of his body on the blade of a sword, bearing the splendour of the autumnal sky, an infuriated demon looked like the god of death present there, occupying a seat (in a battle-field) with a desire of drinking up the blood of life.'

St. 27. असंख्यं—Construe तत्र सैनिकाः असंख्यगृष्णा अपि पिशाच-रक्षस्तामिभिः रथचक्ररेणुभिः [च] निरन्तरं कृतान्वकारं जगत् सत्वरजस्तमोमर्षं जगुः. असंख्यगृष्णाः—Analyse न संख्याभिः गृष्णाः असंख्यगृष्णाः, 'Outweighing number.' 'Exceeding the limit of number.' 'Innumerable.' असंख्यगृष्णा अपि—'Not even advocating the cause of Sāṅkhya philosophy.' 'Even though they are not the followers of Sāṅkhya philosophy'. The Sāṅkhya philosophy seems to have provided

material for puns to the poet in this verse. Sa'nkhya is one of the six systems of Hindu philosophy, ascribed to the sage Kapila, and so called as reckoning up or enumerating twenty-five *Tattvas* or true principles, its object being to effect the final liberation of the twenty fifth *Tattva* [पुरुष, the soul] from the fetters of the phenomenal creation, by conveying the correct knowledge of the twenty four other *Tattvas*, and rightly discriminating the soul from them; these twenty four principles are divided into eight *Prakritis* or producers and sixteen *Vikāras* or productions; the eight producers start from a *Mūla-prakṛiti* or original producer [variously called प्रधान, 'chief-one'; अव्यक्त 'unevolved'; ब्रह्मन् 'supreme'; माया 'power of illusion'; बहुधानक 'much containing'], which is emphatically the *Prakṛiti*, 'First producer', or 'originant' being a kind of primordial germ whence all the remaining twenty three *Tattvas* are evolved. The twenty fifth *Tattva*, *Purusha* or Soul, is to be wholly distinguished from the others enumerated; it is neither a producer nor production; it is altogether passive, and simply a looker on, having nothing whatever to do with the acts of creation, which it only contemplates, uniting itself with the unintelligent *Prakṛiti*, as a lame man mounted on a blind man's shoulders, for the sake of observing and enjoying the acts of this *Prakṛiti*, who herself cannot see or observe anything; without that union no creation can take place any more than can the birth of a child without the union of male and female.

पिशाच—Analyse पिशाचाश्च रक्षांसि च पिशाचरक्षांसि तेषां ततयः पिशाचरक्षस्ततयः तामिः तादृशीभिः, 'By the multitudes of demons and fiends.' निरन्तर—Analyse निर्गतं अन्तरं यस्मिन् तत् तादृशं, 'Having no intervening space.' 'Granting no room or free space.' 'Completely filled.' कृतान्वकार—Analyse कृतः अन्वकारः यस्मिन् तत् तादृशं, 'Having darkness pervading (everywhere).' रथचक्ररेणुभिः—Analyse रथानां चक्राणि रथचक्राणि तेषां रेणवः तैः तादृशैः, 'By the dust raised by the wheels of chariots or war-cars.' सत्त्वरजस्तमोमयं—Analyse सत्त्वं च रजश्च तमश्च सत्त्वरजस्तमोमयं, 'A production which is evolved out from the principles (or qualities) known as सत्त्वं, रजस् and तमस्.' रक्षःपिशाचादिप्राणिस्त्वात्सत्त्वमयम् । रथचक्ररेणुभीरजोमयम् । महान्वकाराख्यं तमोमयं जगत्. Translate:—' There, in the sky, the soldiers, though exceeding the limit of number (or though they were not the followers of the Sāṅkhya system) spoke of the world as a pro-

duction evolved out from the three principles known as सख, रजस and तमम् by reason of its being densely filled with intense darkness, (i. e. तमोमय) consequent on the dust raised by the wheels of war-cars (i. e. रजोमय) and by the multitudes of fiends and demons (i. e. सखमय)'.

St. 28. चकार—Construe प्रथमो बलोत्तरः पदिको नभः भितं तद् द्विषां बलं लक्ष्यं चकार । [तद्] अनुजग्र क्षितिस्थां द्रवचरङ्गां अतिदन्तवद्विभुं तति जघान-बलोत्तरः—Analyse बलेन उत्तरः बलोत्तरः, 'Chiefly characterized by his superior strength,' पदिकः 'A footman.' 'A foot-soldier.' क्षिति-स्थां—Analyse क्षितौ तिष्ठतीति क्षितिस्था तां तादृशीं, 'Standing on the ground.' 'Standing on the battle-field.' द्रवचरङ्गां—Analyse द्रवन्तः तुरङ्गः यस्यां सा द्रवचरङ्गा तां तादृशीं, 'Having the horses running with great speed.' अतिदन्तवद्विभुं—Analyse अस्युद्गताः दन्ताः अतिदन्ताः । अतिदन्ता येषां ते अतिदन्तवन्तः । अतिदन्तवन्तो विभवः सेनानायकाः यस्यां सा अतिदन्तवद्विभुः तां तादृशीं, 'The generals in which had their teeth (forcibly) plucked out.' प्रथमो बलोत्तरः पदिको नभः भितं तद् द्विषां बलं लक्ष्यं चकार—'The former (i. e. Rāma) who was on foot and who was characterized by his superior strength, made a mark of his arrow that army of the enemies standing in the sky.' तद् अनुजग्र क्षितिस्थां द्रवचरङ्गां अतिदन्तव-द्विभुं तति जघान—'And his younger brother (Lakshmana) killed the multitude of the army standing on the battle ground, the generals in which had their teeth plucked out and hence had its horses running with great speed.'

St. 29. युधि—Construe युधि रामक्षरेण दारिताः [अत एव] कृतत्व-राधोरणञ्जककन्धराः द्विषाः दिवः धरण्यां अनुकृष्टवारिदं पतन्तः यतः स्वसैनिकान् रुहन्तः रामक्षरेण—Analyse रामस्य शरः रामक्षरः तेन तादृशेन, 'By an arrow of Rāma.' कृत—Analyse कृता त्वरा यैस्ते कृतस्वराः अत एव आधोरणैः जुकाः कन्धराः येषां ते कृतस्वराधोरणञ्जककन्धराः, 'Having their necks relieved of drivers on account of their great speed.' आधोरण m.—'An elephant-driver.' Cf. R. VII. 46. "आधोरणानां गजसंनिपाते शिरांसि चक्रेर्निशितैः शूराभैः । हतान्यपि श्येनमखायकोटिव्यासककेशानि शिरेण पेतुः." अनुकृष्टवारिदं adv.—Analyse अनुकृष्टाः वारिदाः यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात् तथा, 'In a manner in which the clouds were dragged down.' Modifying पतन्तः स्वसै-निकान्—Analyse स्वस्य सैनिकाः स्वसैनिकाः तान् तादृशान्, 'Their own soldiers.' युधि—'In the battle the elephants, being mortally wounded by an arrow of Rāma, having their necks relieved of the drivers on account of their great speed, and falling down from sky to the earth dragging along with them the clouds, broke to pieces their own soldiers in their march.'

St. 30. शरासने—Construe अस्य इयुसन्ततिः शरासने बर्त्मनि लक्ष्यभेदेन [च] परैर्न उपालक्ष्यत । अस्य प्रधने शराद्विषो हेतोः ऋतेऽपि दीर्णवध्नसः सन्तः निपेतुतिव. Cf. R. VII. 57. “स दक्षिणं तूणमुखं न वामं व्यापारयन् हस्तमलक्ष्यताजौ । आकर्णकृष्टा सकृदस्य योद्धुर्मौर्वीव बाणान्मुपुने रिपुघ्नान् ॥ ” शरासने—Analyse शराः अस्यन्ते अनेनेति शरासनं तस्मिन् शरासने, ‘On the bow.’ लक्ष्यभेदेन—Analyse लक्ष्याणां भेदनं लक्ष्यभेदनं तस्मिन् तादृशे, ‘In the cleaving of a mark.’ इयुसन्ततिः—Analyse इषुणां सन्ततिः इयुसन्ततिः, ‘A line of arrows.’ दीर्णवध्नसः—Analyse दीर्णानि वध्नांसि येषां ते दीर्णवध्नसः, ‘Having their breasts torn to pieces.’ शुरद्विषः—Analyse शुरान् द्विषन्तीति शुरद्विषः, ‘The enemies of the gods.’ अस्य इयुसन्ततिः शरासने बर्त्मनि लक्ष्यभेदेन [च] परैर्न उपालक्ष्यत—‘The line of the arrows, discharged by him, was never marked by the enemies either on his bow or on their way or in the act of cleaving marks.’ अस्य प्रधने शुरद्विषो हेतोः ऋतेऽपि इव दीर्णवध्नसः सन्तः निपेतुः—‘In his battle, the enemies of the gods fell down, with their breasts being torn to pieces as if even without any (special) cause.’

St. 31. यथा—Construe युधि द्विषां निपातशब्देन समं गुणस्य ध्वनयो यथा सञ्जययुः तथा अस्य योद्धुर्भञ्जयो विनिर्गताः शिलीमुखलाः जवे विशेषं विदधुः. निपातशब्देन—Analyse निपातस्य शब्दः निपातशब्दः तेन तादृशेन, ‘Along with the sound of falling down.’ गुणस्य ध्वनयः—‘Twanging of the bowstring.’ शिलीमुखलाः, Expl.—सिल्यः शल्यानि मुखेषु एषां ते, ‘Having spikes at their fore-ends i. e. arrows.’ The व्याकरण philosophy provides material for puns to the poet in the expressions गुणस्य and निपातशब्देन in the verse. Translate:—‘The more arose the twangings of the bowstring, along with the sounds of falling down of the enemies in the battle, the more became the displaying of the special speed of the arrows sprung out (or gone out) from the bow of this warrior.’

St. 32. शुरारि—Construe शुरारिहस्तच्युतसन्नजालकानि अलक्ष्यलक्ष्याणि [सन्ति] तच्छरप्रतानवातोपहतानि [अत एव] विशुष्कपत्रप्रतिमानि नभस्तले चिह्नं चन्द्रमुः. शुरारि—Analyse शुराणां अरयः शुरारयः तेषां हस्तेभ्यः च्युतानि सन्नजालकानि शुरारिहस्तच्युतसन्नजालकानि, ‘A multitude of weapons dropped down from the hands of the enemies of the gods.’ अलक्ष्यलक्ष्याणि—Analyse न लब्धं अलक्ष्यम् । अलक्ष्यं लक्ष्यं यैः तानि अलक्ष्यलक्ष्याणि, ‘Not having obtained the marks (aimed at).’ नभस्तले—Analyse नभसः तले नभस्तले तस्मिन् तादृशे, ‘On the surface of the sky.’ ‘In the heavenly vault.’ विशुष्क—Analyse विशुष्काणि च तानि पत्राणि च विशुष्कपत्राणि तेषां प्रतिमा सादृश्यं येषां तानि विशुष्कपत्रप्रतिमानि, ‘Looking like (or resembl-

ing) dry-leaves.' प्रतान°—Analyse प्रकर्षेण तानं प्रतानम् । तस्य शराणां प्रतानस्य वातः तच्छरप्रतानवातः तेन उपहतानि तच्छरप्रतानवातोपहतानि, 'Struck by the wind produced by the great expanse of his arrows.' शरारि°—'The multitudes of weapons that dropped down from the hands of the enemies of the gods, not finding their marks (of aim) and being struck by the wind produced from the great expanse of his arrows, long flew about the heavenly vault as if they were dry leaves.'

St. 33. प्रभञ्जेन—Construe आहितपक्षतिध्वनि प्रसर्पतां राजसुतस्य पत्रिणां प्रभञ्जेन प्रतिलोममाहृतैः निजैरेव शरैस्ते ऋयुद्विषो दृढं निजग्नौरे. प्रभञ्जेन—Analyse प्रकृष्टं भनकीति प्रभञ्जः तेन तादृजेन, 'By the wind.' आहित°—Analyse पक्षाणां मूलानि पक्षतयः तासां ध्वनयः पक्षतिध्वनयः । आहिताः पक्षतिध्वनयः यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात् तथा 'In a manner in which sound was placed i. e. made by the feathered parts of arrows.' A बहुव्रीहि compound may be used as an adverb by giving it the form of *Neut. Accus. sing.* राजसुतस्य—Analyse राजः सुतः राजसुतः तस्य तादृशस्य, 'Of the prince.' ऋयुद्विषः—Analyse ऋभून् देवान् द्विषन्तीति ऋयुद्विषः, 'The enemies of the gods.' प्रतिलोमं *adv.*—Analyse लोमो विरुद्धं प्रतिलोमं 'In reversed or inverted order.' प्रभञ्जेन—'Those enemies of the gods were killed fast directly by their own arrows, struck back (or shot back) by the powerful wind of the arrows of the prince, flying about in a manner in which sound was produced by their feathered parts.'

St. 34. क्षतं—Construe असवः असुरप्राणाः भृशतः तनयस्य राज्ञः पुत्रस्य पृषत्केन बाणेन क्षतं पतत्रिणां शराणां पथो मार्गात् [पतत्रिणां खगानां पथः वर्त्मनः आकाशाद्वा] पतत् तद्वचनं दैत्यसैन्यं अश्विरे भुवस्तले निपातखेदाद् भियेव तूर्णं अन्तरा जहूः पृषत्क *m.*—'An arrow.' Derived from पृष् *vi.* or *vt.* 1. P. (सेट्) 'To sprinkle.' 'To kill.' 'To inflict pain.' Rāyamukuta derives the word as follows:—पृषन् अमृजा सिञ्चन् कषति दिनस्तीति पृषत्कः. निपातखेदात्—Analyse निपातस्य खेदः निपातखेदः तस्मात् तादृशात्, 'From the sorrow or affliction of falling down.' 'From the distress of descent.' क्षतं—'The vital-breaths of the demons instantly abandoned that force of the fiends, in half the way, falling down from the path of the shafts, being mortally wounded by the arrows of that son of the king, as if, overcome with fear from the sorrow of falling down on the unkind surface of the earth.'

St. 35. सित°—Construe शितांकुसल्यासविभूतमस्तकाः शिरःसमीपे विविविह-बाहवो नदन्तोऽरिदन्तिनो भयाद् युधि तं प्रहारिषं भुवमयाचन्त यथा. यथा In the sense of इव is not invariably employed by the best writers of

Sanskrit in the उत्प्रेक्षालंकार. But the poet has, it seems, used it in the उत्प्रेक्षा of this as well as many other verses of this Kāvya. शितं—Analyse शिताः तीक्ष्णाः ये अंकुशानां न्यासाः तैर्विधूतानि मस्तकानि येषां ते शितांकुशन्यासविधूतमस्तकाः. 'Having their heads shaken by the pricking (*lit.* placing) of the sharp goads.' शिरःसमीपे—Analyse शिरसां समीपे शिरःसमीपे, 'Near their heads or temples of the heads.' विनिविष्टबाहवः—Analyse विनिविष्टाः बाहवो यैस्ते विनिविष्टबाहवः, 'Having their fore-feet placed on (or put on).' Here बाहु means, 'the fore-feet of an animal.' अरिदन्तिनः—Analyse अरीणां दन्तिनः अरिदन्तिनः, 'The elephants of the enemies.' शितं—'The elephants of the enemies, having their heads shaken by the pricking of the sharp goads, having their fore-feet placed or brought near their heads and terribly roaring, indeed, implored, as if, through fear, that warrior who was dealing blows to them in the battle.'

St. 36. द्विपं—Construe करीरियुगमूलखण्डितप्रशीर्णदन्तं द्विपं निकटेन मृधावतारव्यथितेन समदेन पश्यता दन्तिना चेतसि क्षणं विचक्रे. करीरी—Analyse करीरियुगं करीरियुगं तस्य मूलं करीरियुगमूलं तस्य खण्डितेन प्रशीर्णो दन्तौ यस्य स तं तादृशं, 'Having the pair of its tusks loosened by being broken at the socket of their roots.' In this compound the word मूल appears to us redundant. Because करीरी means, 'the root of an elephant's tusks,' and मूल a superfluous word. The Medini and Vis'va cite the following "करीरी क्षीरिकायां च दन्तमूले च दन्तिनाम्." Sometimes the poets employ such pleonastic expressions in their Kāvya. Cf. R. II. 12. "स कीचकैर्मारुतपूर्णरन्ध्रेः." समदेन—Analyse मदेन सहितः समदः तेन समदेन, 'With a haughty expression.' मृधावतारव्यथितेन—Analyse मृधे अवतारः मृधावतारः तेन व्यथितः मृधावतारव्यथितः तेन तादृशेन, 'Pained or disquieted by its appearance in a battle.' 'Distressed on account of its presenting itself in a battle.' विकृ *vt.* 8. A. (अनिद.) 'To undergo a change.' 'Change for the worse.' 'Change one's state or opinions.' 'Deteriorate.' द्विपं—'An elephant, which was standing near and was looking, with a haughty expression, at an elephant whose pair of tusks was loosened by being broken at the socket of their roots, changed his mind, in a moment, being distressed by its presenting itself in a battle.'

St. 37. करी—Construe उदयविग्रहः करी परं प्रहर्तुं यातं करं रंहसा प्रतिहृत्य शरेण भित्त्वा निखिले भुजस्य मण्डले निकीलिते [सति] मोक्तुं न शक्नाक. उदयविग्रहः—Analyse उदयो विग्रहो यस्य स उदयविग्रहः, 'Having a large body.' निकीलिते—'Pinned.' 'Transfixed.' Derived from the root कील् *vt.* 1. or 10. P. (सेद्) 'To bind.' 'To fasten.' 'To pin.' 'To stake.' करी—'A huge

elephant, after having forcibly retracted (or dragged back) his trunk which he had advanced to strike an enemy, was not able to set it free when pinned in the entire circle of his shoulders, being pierced through by an arrow.'

St. 38. निकीलिते—Construe कश्चिद् वेगिना रामशरेण ऊरुयुगं विभिद्य तुरङ्गमे ददं निकीलिते [सति] भयमूढवृत्तिना हयेन दोषे कृतेऽपि आसनात् विषञ्चाल. रामशरेण—Analyse रामस्य शरः रामशरः तेन तादृशेन, 'By an arrow of Rāma.' ऊरुयुगं—Analyse उवाः युगं ऊरुयुगं, 'A pair of his thighs.' तुरङ्गमे, Expl:—तुरेण स्वरया गच्छतीति तुरगः [तुरङ्गः, तुरङ्गमश्च]. 'Running speedily,' i. e. a horse. Derived from the root तृ vi. or vt. 3. P. (सेट्) 'To go quickly,' 'to make haste.' भयमूढवृत्तिना—Analyse भयेन मूढा वृत्तिर्यस्य स भयमूढवृत्तिः तेन तादृशेन, 'Whose mind was bewildered with fear.' 'Whose heart was confounded with fear.' ऊरुयुगं विभिद्य तुरङ्गमे ददं निकीलिते—The poet means to say that Rāma's arrow pierced the thighs of the warrior passing of course through the horse's belly and thus making the animal as if pinned to a wall. निकीलिते—'After having been pierced through the thighs (of a rider along with the animal's belly) by a speedy arrow of Rāma, when the horse was transfixed (or pinned), a certain warrior did not stir from his seat, even though his horse was vicious, with its temper bewildered through fear.'

St. 39. रिपोः—Construe कश्चन स्थिरासनो राक्षसो रिपोरपूणन्दुक्षेन पत्रियुगेन अधिजातु निकूलयोरपि पादयोर्धगेन यतो वाजिनो न पपात. अपूर्णेन्दुक्षेन—Analyse न पूर्णः अपूर्णः । अपूर्णश्चासौ इन्दुश्च अपूर्णेन्दुः । अपूर्णेन्दुरिव कुर्व यस्य तद् अपूर्णेन्दुमुखं तेन तादृशेन, 'Having the fore-part resembling a crescent moon (*lit.* not full moon).' स्थिरासनः—Analyse स्थिरं आसनं यस्य स स्थिरासनः, 'Having a firm seat.' पत्रियुगेन—Analyse पत्रियोः युगं पत्रियुगं तेन तादृशेन. 'By a pair of arrows.' अधिजातु *adv.*—Analyse जानाविति अधिजातु, 'At the knee.' वाजिनः, Expl:—अवश्यं वजसीति वाज्यी । यद्वा । वाजाः पक्षाः अभूवन् यस्येति । " वाजी बाणाभपक्षिणु " इति मेदिनी. 'From a horse.' The word is derived from the root वज् vi. or vt. I. P. (सेट्) 'To go,' 'to move,' 'to walk.' रिपोः—'A certain Rākshasa, having a firm seat on his horse, did not drop down being restrained by the speed, though his feet were cut at the knees, with a pair of arrows of the enemy (i. e. Rāma), having their fore-parts resembling a crescent moon.'

St. 40. वधाय—Construe वधाय अभिसन्तु पादन् विद्विषः शरेण कृतच्युतस्तस्यैकः अपरः राक्षसः हतायुरपि आदिकृतेन वेगेन कानिचित्पदानि जगाम. अभिसन्तु

adv.—Analyse कृत्तुमभि अभिषु, 'Towards an enemy'. 'Against the enemy.' विद्भिः—Analyse विद्भिः द्वेष्टीति विद्भिः तस्य 'Of an enemy'. कृत—Analyse आदौ कृतं पश्चात् च्युतं कृतच्युतम् । कृतच्युतं मस्तकं यस्य स कृतच्युतमस्तकः, 'With his head fallen down after receiving a cut.' हतायुः—Analyse हतं आयुर्यस्य स हतायुः, 'Deprived of his life.' 'Having his life extinct'. आदिकृतेन—Analyse आदौ कृतः आदिकृतः तेन तादृशेन, 'Previously applied.' वधाय—'Another demon running against the enemy to slay him but with his head fallen down from a cut received from an arrow of the enemy, and though thus deprived of his life, walked some steps by the force which was previously imparted'.

St. 41. जवेन—Construe कश्चिद् जवनाम्बुदोपमं तरसा द्विधा गतैः सिताधैः खणं कृतकर्णचामरं दन्तिनं जवेन कुम्भे निपत्य विहायसा वाहयति स्म. जवनाम्बुदोपमं—Analyse अम्बु ददातीति अम्बुदः । जवनश्चासौ अम्बुदश्च जवनाम्बुदः तेन उपमीयते इति जवनाम्बुदोपमः तं तादृशं, 'Fit to be compared with a running cloud.' सिताधैः—Analyse सितानि च तानि अग्राणि च सिताभाणि तैः तादृशैः, 'By white clouds.' कृतकर्णचामरं—Analyse कृतः कण चामरो यस्य स कृतकर्णचामरः तं तादृशं, 'Having an ear-chowrie.' दन्तिनं विहायसा वाहयति स्म—Cf. Pāṇi. I. 4. 52. and the Vārtika thereto, "नीवणोर्न." 'The Causals of नी and वह् though implying motion, require their original subjects to be put in the Instrumental.' जवेन—'Having swiftly alighted on the temples, a certain warrior made the sky bear an elephant by the heavenly path, looking like a running cloud and invested, for a moment, with ear-chowries made of white clouds speedily moving in two ways.'

St. 42. पृषत्क—Construe अपरः युधि पृषत्कभिजोदररन्ध्रनिर्गतं स्वमन्त्रं क्षुराग्रपातनैः उत्कृष्य वेगधारया दिशि क्षिपन्तं वाजिनं भुवं वाहयति स्म. पृषत्क—Analyse पृषत्केन भिजं उदरं तत्र रन्ध्रं तस्माद् निर्गतं पृषत्कभिजोदररन्ध्रनिर्गतं, 'Come out of the wound in the belly torn down by an arrow.' क्षुराग्रपातनैः—Analyse क्षुराणां अग्राणि क्षुरापाणि तेषां पातनानि तैः तादृशैः, 'By the strokes of sharp points of hoofs.' वेगधारया—Analyse वेगस्व धारा-वेगधारा तया तादृश्या, 'By the current of the speed.' 'By the force of the speed.' अपरो वाजिनं भुवं वाहयति स्म—Cf. the Vārtika "नियन्तृकर्तृकस्य वहेरनिषेधः" 'But वह् when it has for its subject in the causal a word signifying a 'driver' obeys the general rule.' पृषत्क—'Another warrior dragged on the battle-field his horse hrowing in every quarter by the force of the speed, its own entrails, come out of the wound in the belly torn down by an

arrow in a battle, after having been cut out by the strokes of sharp points of his (hinder) hoofs. '

St. 43. निकृष्य—Construe सौमित्ररथाङ्गधारया निकृष्य तरसा अपवर्जितं स्वं भुजं कृधा आयुधीकृत्य ध्वनिकम्पिताचलः क्षपाचरो महीभुजः स्रुतं जघान प्रहतवान्-सौमित्रं—Analyse सौमित्रेतिदं सौमित्रम् । सौमित्रस्य यद् रथाङ्गं [चक्रं] तस्य धारा सौमित्ररथाङ्गधारा तया तादृश्या, 'By the edge of the discus of Saumitri.' तरसा अपवर्जितं—' Forcibly cast away at a distance.' क्षपाचरः—Analyse क्षपास्रु चरतीति क्षपाचरः, 'A night roaming demon.' आयुधीकृत्य—' Making it a weapon.' ' Using it for a weapon.' महीभुजः—Analyse महीं भुनक्तीति महीभुक्-ग् तस्य तादृशस्य, ' Of the ruler of the earth.' ध्वनिकम्पिताचलः—Analyse ध्वनिना कम्पितः अचलो येन स ध्वनिकम्पिताचलः, 'Shaking the mountain by his roar.' निकृष्य—' A night-roaming demon, who made the mountain quake by his terrible roar, having, with great fury, made a weapon of his own arm, forcibly thrown away (at a great distance) when cut by the sharp edge of the discus of Sumitra's son, hit it at the son of the ruler of the earth.'

St. 44. न्यमज्जत्—Construe परेण ईरितं रथाङ्गं शत्रोरुपदण्डमस्तकमर्धेन न्यमज्जत् । तमेव दण्डं परशुं विधाय सस्वनः अरातिः तं [राजस्रुतं] शिरसि निजघान-रथाङ्गं—Analyse रथस्य अङ्गं रथाङ्गं 'A discus.' उपदण्डमस्तकं—Analyse दण्डस्य मस्तकं दण्डमस्तकम् । दण्डमस्तकस्य समीपं यथा स्यात्तथा उपदण्डमस्तकं, 'Near the head of a club (or a rod).' अरातिः, Expl:—न राति सुखमित्यरातिः, 'One that does not afford happiness'. 'An enemy.' Derived from रा २१. 2. P. (अनिट्), 'To give,' 'To bestow.' सस्वनः—Analyse स्वनेन सहितः सस्वनः, 'Having a roaring noise.' परेण ईरितं रथाङ्गं शत्रोरुपदण्डमस्तकमर्धेन न्यमज्जत्—' A discus hurled by the enemy sank in near the head of a club of an enemy by its half part.' तमेव दण्डं परशुं विधाय सस्वनः अरातिः तं [राजस्रुतं] शिरसि निजघान—' After having turned that very club into an axe the roaring enemy struck it on the head of that prince '

St. 45. स्व°—Construe ईशितुः स्रुतः सुरद्विषां हृदं स्वपाणियंत्रच्युतशस्त्र-सादितं बहुधा विधाय विवरात् कृष्णसुरगमिव कौशादिति रणाय चक्र्यः स्व°—Analyse स्वस्य पाणिः स्वपाणिः तस्मिन् यद् यन्त्रं तस्मात् च्युतानि शस्त्राणि तैः सादितं स्वपाणियंत्रच्युतशस्त्रसादितं, ' Exterminated by the weapons shot forth from the machine in his hand. ' सुरद्विषां—Analyse सुरान् द्विषन्तीति सुरद्विषः तेषां तादृशानां, 'Of the enemies of the gods.' उरगं, Expl:—उरसा गच्छतीति उरगः तं तादृशं, 'Going on the breast.' 'A snake.' Cf. Pāṇi. III. 20. 48. and the Vārtika thereto ' उरसो लोपश्च. ' ' So also when the word in composition is उरग्, 'breast,' and there is elision of its final.'

As, उरस् + गम + इ = उरगः 'Moving on breast.' 'A snake.' स्व°—'The son of the king, after having made in many ways, that host of the enemies of the gods a victim to the weapons shot forth from the machine in his hand, drew out his sword from the scabbard for a battle like a black serpent from a hole.'

St. 46. परस्य—Construe सौमित्रिकृपाणपाटितद्विधाभवोद्भूतः परस्य पार्श्वे शरेण निकीलयन् स नृहरिः रोषेण नु लीलया नु समग्रतां व्यधत्. सौमित्र°—Analyse सौमित्रेः कृपाणेन पाटितः अत एव द्विधाभवन् यो देहः तं विभर्तीति सौमित्रिकृपाण-पाटितद्विधाभवोद्भूतः तस्य तादृशस्य, 'Having a body (or wearing a body) made into two parts being torn asunder by a sword of the son of Sumitrā.' नृहरिः—Analyse नृणां हरिः नृहरिः, 'Man-lion.' 'Vishṇu in his fourth Avatāra as the man-lion.' परस्य—'Pinning (or transfixing) with his arrow both the flanks of an enemy having his body (previously) cut into two parts being torn down by the sword of Sumitrā's son, that man-lion made them whole either from rage or from play.'

St. 47. करं—Construe करं प्रतिहृत्य रणाय द्विषे धावति [सति] बहुनि खण्डानि विधित्स्ना भूभुजः तनयेन समेत्य संपिण्डितः एव तत्करः असिना निजघ्ने भूभुजः—Analyse भुवं भुनक्तीति भूभुक्-गु तस्य तादृशस्य, 'Of the ruler of the earth.' विधित्स्ना, Expl:—विधातुमिच्छुः विधित्स्नः तेन तादृशेन, 'By one wishing to do or effect.' तत्करः—Analyse तस्य करः तत्करः, 'Its trunk.' प्रतिहृत्य *ger.*—'Having retracted.' 'Having drawn in'. 'Having contracted.' संपिण्डित *adj.*—'With its contracted form or shape.' करं—'When an elephant with its trunk drawn in, was running to make battle, that prince of the ruler of the earth, with the intention of making many pieces of it, came near the animal, and struck with his sword its trunk already contracted.'

St. 48. कृपाण°—Construe कृपाणकृतस्य सादिनः दृढोरुयन्त्रितं पश्चिमार्धं न निपपात । तुरङ्गवल्गाददकृष्टकुट्टिना परेण भागेन च पुरः लम्बितं [आसीत्]. कृपाण°—Analyse कृपाणेन कृतः कृपाणकृतः तस्य तादृशस्य, 'Cut down by a sword.' दृढोरुयन्त्रितं—Analyse दृढो च तौ ऊरू च दृढोरु ताभ्यां यन्त्रितं दृढोरुयन्त्रितं 'Bound up (or fastened) by a firm grip of thighs'. पश्चिमार्ध°—Analyse पश्चिमं च तद् अर्धं च पश्चिमार्धं 'The lower half (of his body)'. सादिनः, Expl:—सीदत्यवश्यमिति सादी तस्य तादृशस्य, 'Of a horseman'. 'Of a cavalier' Derived from सद् [बद्] *vi.* 1. 6. P. (अनिट्) 'To lie down', 'to rest', 'to settle.' *Cf.* Medi. "सादी तुरङ्गमातङ्गपारोहेषु दृश्यते." स्मार in Marāṭhi. तुरङ्ग°—Analyse तुरङ्गस्य वल्गाभिः दृढे कुट्टा आकृष्ट कुट्टिर्यस्य तुरङ्गवल्गाददकृष्टकुट्टिः तेन तादृशेन, 'Having his fists firmly

fixed to the reins of his horse'. If the reading *तुरङ्गवल्गाददलग्नमुष्टिर्न* be accepted the analysis of the compound would be *तुरङ्गस्य वल्गाद्यददं लग्ना मुष्टिर्यस्य स तेन तादृशेन*, going with *परेण भागेन*. *कृपाणकृतस्य सादिनः ददोरुयन्त्रितं पश्चिमार्थं न निपपात*—'The lower half (of the body), of a certain cavalier, cut off by the sword, did not drop down being bound up by a firm grip of his thighs.' *तुरङ्गवल्गाददकृष्टमुष्टिना परेण भागेन च पुरः लम्बितं [आसीत्]*—'And the upper part the fists of his hands wherein were made to grasp the reins of his horse, kept dangling in front (of his horse's head).'

St. 49. *परेण*—Construe *परेण खङ्गे पातिते [सति] चरारिः उत्तानविमृष्ट-विग्रहः [सन्] अनुपपात । सत्त्वमानयोः व्यपाये सत्यपि द्विषे आहवे पृष्ठं न दिस्सन्निव*. *चरारिः*—Analyse *चरारिणां अरिः चरारिः*, 'An enemy of the gods'. 'A demon'. *उत्तान*—Analyse *उत्तानः विमृष्टः विग्रहो येन स उत्तानविमृष्टविग्रहः*, 'Who has thrown down or cast off his body with the face upwards.' *सत्त्वमानयोः*—Analyse *सत्त्वं च मानश्च सत्त्वमानौ तयोः सत्त्वमानयोः*, 'Of life and haughtiness'. *आहवे पृष्ठं न दिस्सन्निव*—'As if not turning tail in a battle'. 'As if not turning the back in a battle'. *सत्त्वमानयोर्द्विषे*—'To a hater or enemy of the superior strength and haughtiness'. *परेण खङ्गे पातिते [सति] चरारिः उत्तानविमृष्टविग्रहः [सन्] अनुपपात*—'When the sword was made to fall by the foe, the enemy of the gods fell down throwing his body with the face upwards.' *सत्त्वमानयोः व्यपाये सत्यपि द्विषे आहवे पृष्ठं न दिस्सन्निव*—'Though he lost his life and haughtiness, he was as if, unwilling to turn tail (or turn back) in a battle to the enemy.'

St. 50. *निमग्न*—Construe *जठरे निमग्नखङ्गे [सति] परिश्वरच्छाणितसिक्क-मूर्तयः सुरद्विषः पुनः परस्परस्य प्रसर्भं सञ्चुक्षुसत्प्रहारवातेन विशोषिताः*. *निमग्न*—Analyse *निमग्नः खङ्गः यस्मिन् तत् निमग्नखङ्गं तस्मिन् तादृशे*, 'Having a sword plunged in.' 'Having the blade of a sword driven into.' *सुरद्विषः*—Analyse *सुरान् द्विषन्तीति सुरद्विषः*, 'The enemies of the gods'. *परिश्वरत्*—Analyse *परिश्वरद् यत् शोणितं तेन सिक्काः मूर्तयो येषां ते तादृशाः*, 'Having their frames sprinkled over with streaming blood.' *परस्परस्य*—The reciprocal pronouns *अन्योन्य*, *इतरेतर*, *परस्पर* 'each other.' 'one another' appear commonly only in the Accusative or adverbial form, *अन्योन्यम्*, *इतरेतरम्*, *परस्परम्*, or as first members of compounds; as *अन्योन्यसंयोगः*, *इतरेतरयोगः*, *परस्परसंबन्धः*, 'Mutual union.' But other forms occur occasionally; as *Sing. Instru.* *अन्योन्येन*; *Gen.* *अन्योन्यस्य*; *Loc.* *अन्योन्यस्मिन्*; *Abl.* *परस्परात्*; *Gen.* *परस्परस्य*. *सञ्चु*—Analyse *सञ्चुक्षुसन् प्रहारसंबन्धी यो वातः सञ्चुक्षुसत्प्रहार-वातः तेन तादृशेन*, 'By the wind that was coming out with the

respiration (or breath) in dealing blows. ' निमग्न°—The enemies of the gods, having their frames sprinkled over with streaming blood, when the swords were driven into their stomachs, had again their bodies dried up by the wind that was coming out with their breaths in forcibly dealing blows to one another. '

St. 51. ततः—Construe ततः ततामृक्स्रवडोहिताम्बरः जयस्थां भियं उपयन्तु वयतः राजन्यवरः द्विजान् यथेष्टपानाशनवृत्तचेतसः चिरं चकार. तता°—Analyse ततं यत् अमृक् तस्य स्रवः तेन डोहितानि अम्बराणि यस्य स ततामृक्स्रवडोहिताम्बरः, ' Having his garments made red by the sprinkling of the blood that was being scattered (or spread).' जयस्थां—Analyse जये तिष्ठतीति जयस्था तां तादृशीं, ' Presiding over victory.' द्विजान्, ' To the birds or vultures.' यथेष्ट°—Analyse यथेष्टं यत् पानं अशनं च यथेष्टपानाशने ताभ्यां वृत्तानि चेतसि येषां ते तान् तथोक्तान्, ' Having their minds satiated with devouring and drinking (of flesh and blood) at pleasure (or to their fill).' राजन्यवरः—Analyse राजन्यानां वरः राजन्यवरः, ' The best of the princes.' ' The best of the Kshatriyas.' Translate:—'Then that best of the Kshatriyas, having his garments made red by the sprinkling of the blood that was being scattered, prepared to seize (or hold) the Goddess of Fortune, presiding over victory, and permitted the vultures to have their mind satiated with the devouring and drinking (of flesh and blood) at pleasure after a long time.'

St. 52. ततः—Construe ततो मरुत्पावकशस्त्रनिर्धुतप्रदग्धमारीचसुबाहुविग्रहो बलीयान् स नायकः भिया अवलीकृतं ततं बलं दिगन्तं निनाय. मरुत्°—Analyse मरुत् पावकश्च मरुत्पावकौ । आदौ निर्धुतः पश्चात् प्रदग्धः निर्धुतप्रदग्धः । मारीचश्च सुबाहुश्च मारीचसुबाहु । मरुत्पावकयोः शस्त्रैः निर्धुतप्रदग्धौ मारीचसुबाह्वोः विग्रहौ येन स मरुत्पावकशस्त्रनिर्धुतप्रदग्धमारीचसुबाहुविग्रहः, 'Having the bodies of Mārīcha and Subāhu shaken and burnt by the missiles of fire and wind respectively.' मारीच m.—This Rākshasa was the son of Tāḍakā. According to the Rāmāyaṇa he interfered with a sacrifice which was being performed by Viśvāmitra, but was encountered by Rāma, who discharged a weapon at him, which drove him one hundred Yojanas out to sea. He was afterwards the minister of Rāvaṇa, and accompanied him to the hermitage where Rāma and Sītā were dwelling. There, to inveigle Rāma, he assumed the shape of a golden deer, which Rāma pursued and killed. On receiving his death-wound he resumed a Rākshasa form and spoke, and Rāma discovered whom he had killed. In the meanwhile Rāvaṇa had carried off Sītā. Subāhu was one of the leaders of the forces of demons which were brought by Mārīcha to fight against Rāma

and Lakshmana in order to avenge the death of his mother Tādakā. अवलीकृतं—Analyse न बलं अबलम् । अबलं बलं कृतं बलीकृतम् । न बलीकृतं अवलीकृतं, 'Rendered powerless.' दिगन्तं—Analyse दिशामन्तः दिगन्तः तं तादृशं, 'To the end of the quarters.' Translate:—'Then that mighty leader, who, by the missiles of fire and wind, had shaken and burnt the bodies of Mārīcha and Subāhu, made that vast army, rendered powerless through fear, to retreat to the end of the quarters.'

St. 53. रणे—Construe रणे दयाहते हृदयं दधानः स धनुर्धरः धनुरायम्य शिलीमुखत् पराङ्मुखानां द्विषद्विपानां जघने सलीलं शनकैर्जघान. दयाहते—Analyse दयाया आहते दयाहते, 'Moved with pity or compassion.' सलीलं—Analyse लीलया सहितं सलीलं, 'Sportingly.' धनुर्धरः—Analyse धनुर्धरतीति धनुर्धरः, 'A bowman'. 'Wielding a bow.' पराङ्मुखानां—Analyse परागतानि मुखानि येषां ते तेषां तादृशानां, 'Of those which have their faces turned away.' शिलीमुखत्—Analyse शिल्यः शल्यानि मुखेषु येषां ते शिलीमुखाः बाणाः तेभ्यः तादृशेभ्यः, 'From arrows.' द्विषद्विपानां—Analyse द्विषतां द्विषाः द्विषद्विषाः तेषां तादृशानां, 'Of the elephants of the enemies'. रणे—'Possessing a heart that moved with pity in a battle, that bowman, after having withheld his bow, gently hit, in a sportive manner, on the loins of the elephants of the enemies which had turned away their faces from the steel arrows.'

St. 54. भृशं—Construe बलीयसो द्विषो बलं युधि आद्युगप्रतानशुष्काक्षनिपातभीषणं युगान्ततिग्मश्रुतितेजस्तं भ्रातृबलान्वितं रामं भृशं न सेहे. भृशं=अत्यन्तं, 'Excessively.' 'Exceedingly.' आद्युगं—Analyse आद्यु गच्छतीति आद्युगः शरः । Cf. Hemachandra "आद्युगोऽर्के शरे वायौ" । आद्युगप्रतानेन शरसमूहेन शुष्कः योऽक्षनिपातः खड्गपातः तेन भीषणस्तं तादृशं, 'Terrible by reason of his rendering powerless or sapless the strokes of swords of the enemies by the multitudes of his arrows.' युगान्तं—Analyse—युगान्ते कल्पान्ते यः तिग्मश्रुतिः प्रचण्डसूर्यः तस्य तेजः इव तेजो यस्य स युगान्ततिग्मश्रुतितेजः तं तादृशं, 'Bearing the splendour like that of the scorching sun (*lit.* hot-rayed luminary) at the time of the destruction of the world.' भ्रातृबलान्वितं—Analyse भ्रातृबलं भ्रातृबलं तेन अन्वितः युद्धः तं तादृशं, 'Utilizing the power of his brother.' भृशं—'That army of the powerful enemy did not exceedingly bear Rāma, utilizing the power of his brother, displaying the splendour like that of the scorching sun at the time of the universal destruction and terrible by reason of his rendering powerless (or drying up) the strokes of the swords (of the enemies) by the multitudes of his arrows.'

St. 55. स्थित्वा—Construe महति गुणे स्थित्वा तत्क्षणलब्धमोक्षाः सुल्लिङ्ग-
युक्तिसफलाननसम्पदः अस्य ते विशिखाः शाक्याः इव रिपुसैनिकेभ्यः त्रिविष्टपसभाग-
मनोपदेशे चक्रुः. महति गुणे—‘On the point of the long bowstring.’
दीर्घज्याकोटौ. When applied to the S’ākyas, महति गुणे means, ‘with
respect to goodness and peace.’ सरवसान्स्यादौ. तत्क्षणलब्धमोक्षाः—Ana-
lyse तत्क्षणमेव लब्धो मोक्षो मोक्षनं यैस्ते तत्क्षणलब्धमोक्षाः, ‘Having instan-
tly got the discharge (or separation) from.’ When applied to
the S’ākyas the compound may be analysed as, तत्क्षणमेव लब्धः प्राप्तः
मोक्षो निर्वाणं यैस्ते, ‘Having instantly secured the complete extinc-
tion of individual existence.’ सुल्लिङ्ग—Analyse सुल्लिङ्गा चासौ युक्तिश्च
सुल्लिङ्गयुक्तिः वाणसंयोगो वाणप्रयोगो वा । तथा सफला आननानां शरधारणां शराधानां
वा संपद् येषां ते सुल्लिङ्गयुक्तिसफलाननसंपदः, ‘The excellence of the sharp
points of which was yielding fruit by reason of the excellent
contrivance.’ As applied to the S’ākyas the compound may be
analysed as, सुल्लिङ्गयुक्त्या प्रवरयोगाभ्यासेन सफला आननसंपद् बुद्धश्रीयेषां
ते, ‘The beauty of whose faces was blessed (or fruitful) on
account of their deep study in Yoga.’ सुल्लिङ्गयुक्ति may also mean,
शुभकर्मप्रयोगः or a practice (or use) of good or virtuous acts, aus-
picious actions. विशिखाः, Expl.—विशिष्टाः शिखाः अग्रपणेषां, ‘Having
large points or tops.’ ‘Having sharp points.’ ‘Arrows.’ Cf.
Hemachandra “विशिखा खनित्रिकायां रण्यायां विशिखः शरे.” When applied
to the S’ākyas विशिखाः means, विगता शिखा येषां ते, ‘Devoid of the
शिखा or tuft of hair left on the head after tonsure (i. e. the Bud-
dhist Bhikshus).’ शाक्याः, Expl.—शकाः अभिजनाः येषां ते । वद्धा । “शाक-
दृष्टप्रतिच्छर्जं वासं यस्माच्च चक्रिरे । तस्मादिक्ष्वाकुर्वन्त्यास्ते श्याक्या इव भुवि स्मृताः”
इत्यागमात् । शाके भवाः शाक्याः, ‘The Buddhist ascetics.’ रिपुसैनिकेभ्यः—
Analyse रिपूणां सैनिकाः रिपुसैनिकाः तेभ्यः रिपुसैनिकेभ्यः, ‘To the soldiers
of the enemies.’ ‘When applied to the S’ākyas the compound
may be analysed thus: रिपोः मारस्य सैनिकाः रिपुसैनिकाः तेभ्यः तादृशेभ्यः
‘To the legions of Māra.’ Cf. Buddhacharita, XIII. 18. “सत्सार
मारश्च ततः स्वसैन्यं विध्वंसनं शाक्यकुलेश्विकीर्षन् । नानाभयाश्चावुचराः परीडुः शर-
बुमप्रासगदासिंहस्ताः.” See also verses from 19 to 27 of the same.
त्रिविष्टप—Analyse विशन्त्यस्मिन् स्रकृतिनः इति विष्टपम् । तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम् ।
त्रिविष्टपस्य सभा त्रिविष्टपसभा तां गमनस्य उपदेशः तं तादृशं, ‘Instructions of
going to the assembly of the world of Indra’ (i. e. to go to heaven
after their death). The metre of this verse is वसन्ततिलकं (also
named वसन्ततिलका, सिंहोद्धता, सिंहोन्नता, उद्धर्षिणी and इन्दुवदना) which
is thus defined:—“त्रयं वसन्ततिलकं तमजा जगौ गः.” The Gaṇas are:—
त भ ज ज and two long syllables. Here the poet makes a reference

to Buddhist ascetics. स्थित्वा—‘Taking their stand on the (middle) point of the long bowstring, having instantly got the discharge, possessed of excellence of the sharp points, which was yielding fruit by reason of the excellent contrivance, those iron arrows of his, like the followers of S’ākya, gave instructions to the soldiers of the enemies to go to the assembly of the world of Indra,’ (i. e. to Svarga).

St. 56. हुतभुजि—Construe निधनाख्ये हुतभुजि शत्रुहव्यानि हुत्वा नृवीरे जयश्रीवीरकन्यां परिणयति [सति] तत्र समरपटहघोषे बहलरुधिरपङ्कः स्फारिसिन्दूर-
लेपैः कबन्धैः नृत. Cf. R. VII. 51. “ कश्चिद्विषत्सङ्गहतोत्तमाङ्गः सद्यो विमान-
प्रभुताञ्जुपेत्य । वामाङ्गसंसक्तसुराङ्गनः स्वं नृत्यत्कबन्धं समरे ददर्श ” ॥ हुतभुजि,
Expl:—हुतानि भुंक्ते इति हुतभुक्-ञ् तस्मिन् तादृशे, ‘To the oblation-
eater.’ ‘To the fire.’ निधनाख्ये—Analyse निधनं आख्या यस्य स
निधनाख्यः तस्मिन् तादृशे, ‘Going by the name of death.’ शत्रुहव्यानि—
Analyse शत्रवः एव हव्यानि शत्रुहव्यानि तानि तादृशानि, ‘Offerings made
of enemies.’ जयश्रीवीरकन्यां—Analyse जयस्य श्रीः जयश्रीः । वीरस्य कन्या
वीरकन्या । जयश्रीरेव वीरकन्या जयश्रीवीरकन्या तां तादृशीं, ‘The daughter
of a hero in the form of the Goddess of Victory.’ नृवीरे—Analyse
नृणां वीरः नृवीरः तस्मिन् तादृशे, ‘Man-hero.’ ‘A hero among men.’
समरपटहघोषे—Analyse समरस्य पटहः समरपटहः तस्य घोषः तस्मिन् तादृशे,
‘With the beating of the war-drum.’ कबन्धैः, Expl:—कानि शीर्षाणि
बध्यन्ते छिद्यन्ते एभ्यः । यद्वा । केन वायुना बध्यन्ते. Cf. Hemachandra “कबन्धमुदके
रुण्डे कबन्धो राट्टरुखसोः” इति. ‘Headless trunks shaped like barrels,
especially those retaining vitality.’ बहलं—Analyse बहलं च तद् रुधिरं
च बहलरुधिरं तस्य पङ्कः बहलरुधिरपङ्कः स एव स्फारी सिन्दूरस्य लेपो येषां ते तैः
तादृशैः, ‘Having the anointing of the spreading of vermillion colour
made of the mud of thick blood.’ The metre of this verse is
Mālinī which is thus defined:—“ न न म य य. हुतभुजि—‘After having sacrificed
the offerings of the enemies into the fire known as destruc-
tion, when that man-hero was marrying the daughter of a hero
in the form of the Goddess of Victory, there were war-drums
beating and the headless trunks were dancing, having the anoint-
ing of the spreading of vermillion colour made of the mud of
thick blood.’

St. 57. मध्ये—Construe मध्येनिकृतरजनीचरपूर्वकायाः भुवि निपत्य छेदैः
स्थिता भयं वितेदुः । शुद्धविभुलेषु रक्षःसु दैत्याः भूर्मीं विभिष पुनः समराय अर्धोस्थिताः
इव. मध्ये—Analyse कायानां पूर्वे पूर्वकायाः । मध्येनिकृताः रजनीचराणां
पूर्वकायाः मध्येनिकृतरजनीचरपूर्वकायाः, ‘The fore-parts of the bodies

of the night-roaming demons cut off in the middle part.' युद्धवि-
 झलेषु—Analyse युद्धाद् विमुखाः युद्धविमुखाः तेषु तादृशेषु, 'When they turned
 away their faces from the battle.' अर्धोत्थिताः—Analyse अर्धेन उत्थिताः
 अर्धोत्थिताः, 'Rose up by the (fore) half of their bodies.' The
 metre of this verse is वसन्ततिलकः. For the definition and its Gāṇas
 see above. मध्येनिकृत्तरजनीचरपूर्वकायाः भुवि निपत्य छेदैः स्थिता भयं वितेजुः—
 'The fore-parts of the bodies of the night-roaming demons cut
 off in the middle, lying on the ground in pieces, struck terror.'
 युद्धविमुक्षेषु रक्षःछ दैत्याः भूमीं विभिद्य पुनः समराय अर्धोत्थिताः इव—'When the
 demons turned away their faces from the battle, they as if rose up
 by half (the portion of their bodies), by breaking asunder the
 ground, for making battle again.'

St. 58. रामा—Construe रामायुधव्यथितराक्षसरक्तधारास्पर्शेन लोहितरुचः
 अम्बुवाहाः गौरीपतिप्रणतिसंभ्रमलाभवन्ध्यां अकालघटितां सन्ध्यां गगने मुहुर्वितेजुः.
 Cf. Kn. I. 4. " अकालसंध्यामिव धातुमत्ताम्." रामा—Analyse रामस्य
 आयुधैर्व्यथिताः ये राक्षसाः तेषां रक्तस्य धाराणां स्पर्शः रामायुधव्यथितराक्षसरक्त-
 धारास्पर्शः तेन तादृशेन, 'By the touch of the streams of blood
 of the demons wounded by the weapons of Rāma.' लोहित—
 Analyse लोहिता रम् येषां ते लोहितरुचः, 'Bearing red splendour.'
 'Having a ruddy appearance.' अम्बु—Analyse अम्बुनि वहन्तीति अम्बु-
 वाहाः, 'Carrying water.' 'Clouds.' गौरी—Analyse गौर्याः पतिः गौरी-
 पतिः तस्मै याः प्रणतयः ताद्य यः संभ्रमः तस्य लाभः तेन बन्ध्या गौरीपतिप्रणति-
 संभ्रमलाभवन्ध्या तां तादृशीं, 'Void of the benefit of the confusion
 (at the time) of prostrating before the lord of Gauri' (i. e.
 Ś'iva). अकाल—Analyse अकाले घटिता अकालघटिता तां तादृशीं, 'Brought
 on at an improper time.' 'Untimely appearing.' The metre of
 this verse is वसन्ततिलकः. रामा—'The water-bearing clouds, having
 a ruddy appearance on account of the contact of the streams of
 blood of the demons wounded by the weapons of Rāma, ever and
 anon produced in the sky an untimely twilight which was void of
 the benefit of the confusion at the time of prostrating before the
 lord of Gauri.'

St. 59. संक्रीड—Construe संक्रीडद्रथतुरगद्विपाभट्टन्द्युत्क्रान्ती श्रीः विर-
 तपृषत्कपातट्टि निर्भिगस्फुरिततडिद्वियुक्तं गरदीव व्यक्तार्कयुति तन्मभः आप. सं-
 क्रीड—Analyse संक्रीडन्तः रथाः संक्रीडद्रथाः संक्रीडद्रथाश्च तुरगाश्च द्विपाश्च संक्रीड-
 द्रथतुरगद्विपाः ते एव अभट्टन्दानि संक्रीडद्रथतुरगद्विपाभट्टन्दानि तेषां व्युत्क्रान्तिः संक्री-
 डद्रथतुरगद्विपाभट्टन्द्युत्क्रान्तिः तस्यां तादृश्यां, 'At the dispersion of the
 clusters of clouds in the form of (war) elephants, (war) horses,
 and creaking (war) cars.' विरत—Analyse पृषत्कानां पाताः पृषत्कपाताः

तेषां दृष्टिः पृषत्कपातदृष्टिः । विरता पृषत्कपातदृष्टिर्यस्मात् तद् विरतपृषत्कपातदृष्टिः,
 'A shower of casting (or shooting) arrows in which has (totally)
 ceased.' निर्विजम्—Analyse निर्विजानां खड्गानां स्फुरितान्येव तदितः ताभ्यः विद्युक्तं
 निर्विजस्फुरिततडिद्वियुक्तं, 'Free from the flashing lightnings of the
 swords.' व्यकार्कयुति—Analyse अर्कस्य युतिः अर्कयुतिः । व्यक्ता अर्कयुतिर्य-
 स्मिन् तत्, 'The heat of the sun in which was dazzling (*lit.* was
 manifest).' The metre of this stanza is प्रहर्षिणी which is thus
 defined:—"व्यागाभिर्मनजरगाः प्रहर्षिणीयम्." The Gāṇas are म न ज र
 and a long syllable. संकीद°—'When there was the dispersion of
 the clusters of clouds in the form of the (war) elephants, (war)
 horses and creaking (war) cars, beauty (or clearness) came
 to that sky as in autumn, the heat of the sun in which was
 dazzling, free from the flashing lightnings of the swords, and
 the showers of dartings (or shootings) of arrows in which had
 (totally) ceased.'

St. 60. रक्षो°—Construe रक्षोवसापिशितपूरितकुक्षिरन्ध्रः काकुत्स्थबाणहत-
 हस्तिशुखाधिरुदः मृदुप्रणादो वायसगणः पर्यन्तलग्नरुधिराणि तुण्डानि रदने ममार्ज-
 रक्षो°—Analyse वसाश्च पिशितानि च वसापिशितानि । रक्षसां वसापिशितैः पूरितं
 कुक्षेः रन्ध्रं येन स रक्षोवसापिशितपूरितकुक्षिरन्ध्रः, 'Which has the cavity of
 his stomach filled with pieces of flesh and marrow of the demons.'
 काकुत्स्थ°—Analyse ककुदि तिष्ठतीति ककुत्स्थः । ककुत्स्थस्य अपत्यं पुमान् काकुत्स्थः ।
 तस्य बाणैः हताः ये हस्तिनः तेषां श्लेखेषु अधिरुदः काकुत्स्थबाणहतहस्तिशुखाधिरुदः,
 'Which has mounted on the faces of elephants killed by the
 arrows of the descendant of Kakutstha.' काकुत्स्थ m.—The descen-
 dant of Kakutstha. In the Tretā age, a violent war broke out
 between the Gods and Asuras, in which the former were van-
 quished. They then went to Vishṇu for assistance, and propitiated
 him. Vishṇu told them to secure the aid of the king Puranjaya,
 who was then ruling at Ayodhyā. The Gods went to the prince
 and requested him to fight against the demons. The prince
 replied: 'let this your Indra consent to carry me upon his shoul-
 ders, and I will wage battle with your foes, as your ally.' Indra
 consented to this and assumed the shape of a bull, the prince
 mounted upon his shoulder and destroyed all the enemies of the
 Gods. He thence obtained the appellation of Kakutstha (seated
 on the hump or Kakud). पर्यन्त°—Analyse पर्यन्ते लग्नं रुधिरं येषां तानि
 तादृशानि, 'Having their beaks besmeared with blood at the
 extreme points.' मृदुप्रणादः—Analyss मृदुः प्रणादो यस्य स मृदुप्रणादः,
 'Having soft (or gentle) crowing.' वायसगणः—Analyse वायसानां

गणः वायसगणः, 'A multitude or cluster of crows.' The metre of this and the next is वसन्ततिलकं. रक्षो°—'A cluster of crows, having soft crowings, mounted on the faces of elephants killed by the arrows of the descendant of Kakutstha and filling the cavity of the stomachs by pieces of flesh and marrow of the demons, cleansed their beaks, besmeared with blood at their extremities, on the elephantine tusks.'

St. 61. राजात्मजौ—Construe झुनिचुताभूमिः आहितार्घ्यौ मृगकुलैः प्रत्यु-
द्गतौ राजात्मजौ उटजानि गत्वा गुरुपादमूलं सुबाहुर्बाणव्रजेन गुरुणी शिरसी आवर्जिते
विदधतुः. राजात्मजौ—Analyse राज्ञः आत्मजौ राजात्मजौ, 'The sons of the
king (i. e. princes).' झुनि°—Analyse झुनीनां चुताः झुनिचुताः तासां अ-
भूणि आनंदाभूणि झुनिचुताभूणि तैः तादृशैः, 'With the tears of joy (strea-
ming down from the eyes) of the daughters of hermits.' आहि-
तार्घ्यौ—Analyse आहिते अर्घ्ये ययोः तौ तादृशौ, 'To whom the Arghyas
were made.' 'Who received the Arghyas.' मृगकुलैः—Analyse मृगानां
कुलानि मृगकुलानि तैः तादृशैः, 'By multitudes (or clusters) of antelopes.'
सुबाहुः—Analyse शोभनौ बाहु यस्य स सुबाहुर्मारीचः । सुबाहुश्च सुबाहुश्च सुबाहु-
तयोः सुबाहुः, 'Of Mārīcha having graceful hands and of Subāhu his
ally.' बाणव्रजेन—Analyse बाणानां व्रजः बाणव्रजः तेन तादृशेन, 'By the
multitude (or cluster) of arrows.' गुरु°—Analyse पादयोर्मूलं पादमूलम् ।
गुरोः पादमूलं गुरुपादमूलं तस्मिन् तादृशे, 'At the root of the feet of their
venerable sage.' राजात्मजौ—'Those princes, who were received by
herds of antelopes and who were given Arghyas by the daughters
of the sages with tears of joy (streaming down from their eyes),
went to the huts and bent down their heads, conspicuous by
reason of (receiving wounds on them made by) the clusters of
arrows darted by Mārīcha and Subāhu, before the root of the feet
of their venerable sage.'

CANTO VI.

St. 1. उच्चाल—Construe जगदंशस्य स्रष्टा गृहिणामग्र्यं आहितकृतं मैथिलं अनुग्रहीतुं ततः उच्चाल. जगदंशस्य स्रष्टा—‘The creator of the portion of the world’ (i. e. the sage विश्वामित्र). गृहिणामग्र्यं means, गृहिणां गृहमेधिनां अग्र्यं श्रेष्ठं, ‘The foremost (or the best) of the householders.’ The king Janaka, the lord of the Mithilas, was the foremost of all householders. He was a king of Videha and father of Sitā. He was the scion of the kings of the Solar race and was remarkable for his great knowledge and good works and sanctity. He is called सीरध्वज, ‘he of the plough banner,’ because his daughter Sitā sprang up ready-formed from the furrow when he was ploughing the ground and preparing for a sacrifice to obtain offspring. The sage याज्ञवल्क्य was his priest and adviser. The Brāhmaṇas relate that he “refused to submit to the hierarchical pretensions of the Brāhmaṇas, and asserted his right of performing sacrifices without the intervention of priests.” He succeeded in his contention, for it is said that through his pure and righteous life he became a Brāhmaṇa and one of the Rājārshis. He and his priest याज्ञवल्क्य are thought to have prepared the way for Buddha. Cf. Buddhacharita I. 50. “आचार्यकं योगविधौ द्विजानामप्राप्तमन्यैर्जनको जगाम । ख्यातानि कर्माणि च यानि शौरेः शरादयस्तेष्वबला बभूवुः.” आहितं—Analyse आहितः प्रारब्धः क्रतुर्यज्ञो येन स आहितकृतः तं तादृशं, ‘To him who has commenced to perform (or spread) a sacrifice.’ मैथिलं, Expl:—मिथिलानां राजा मैथिलः तं तादृशं, ‘To the lord of the Mithilas.’ Mithilas were the ancient name of people who were then living in the country of Videha or north Behār, which corresponds to the modern Tirhut and Puraniya, between the Gandakī and Kosī rivers. It has given its name to one of the five northern nations of Brāhmaṇas and to a school of law. It was the country of king Janaka, and the name of his capital, Janaka-pura, still survives in “Janakpoor,” on the northern frontier. The metre of this canto is अनुष्टुप् (also called श्लोक). Definition:—“श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम् । द्विचतुःपादयोर्द्विष्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः..” In this metre each verse must consist of eight syllables with the following restrictions:—‘That the fifth syllable of each verse be short; that the

sixth syllable of each verse be long; and that the seventh be alternately long and short. उच्चाल—‘The creator of the portion of the world (i. e. विश्वामित्र) went away from (the hermitage) to favour (or welcome) the lord of the Mithilas, the foremost of the householders, who had just commenced to perform a sacrifice.’

St. 2. विश्वत्—Construe सन्ध्याविधित्स्नानसंवर्धितरुचः शालिशकायपिङ्गलाः तपोवहेज्वालाः इव जटाः विश्वत् [स सत्राभिरगमदित्युत्तरेणान्वयः]. सन्ध्या—Analyse सन्ध्याविधिषु यानि नित्यं स्नानानि तैः संवर्धिताः रुचो यातां ताः सन्ध्याविधित्स्नानसंवर्धितरुचः, ‘Having the brightness highly developed in consequence of the (every-day) ablutions necessary for the Sandhyā-adorations.’ तपोवहेः—Analyse तपः एव वह्निः तपोवहिः तस्य तादृशस्य, ‘Of the fire of religious austerities.’ शालि°—Analyse शालीनां शकायाणि तानीव पिङ्गलाः शालिशकायपिङ्गलाः, ‘Tawny like the fore-points of the awn of the rice.’ The verses from 2 to 5 come under the कलापक. For the definition see notes on II. 2. विश्वत्—‘Wearing on his head the matted hair, having the brightness highly developed in consequence of the (every-day) ablutions necessary for the Sandhyā-adorations, tawny like the fore-points of the awn of the rice, like the flames of the fire of asceticism,—’

St. 3. तपसः—Construe तपसस्तेजसा दीप्तः करुणागुणात् सिन्धुश्च सूर्य संदर्शितादित्यचन्द्रोदयः अर्णवः इव [स सत्राभिरगमदित्युत्तरेणान्वयः]. करुणागुणात्—Analyse करुणायाः गुणः करुणागुणः तस्मात् तादृशत्, ‘From the quality of tenderness (or philanthropy).’ संदर्शितादित्य°—Analyse आदित्यश्च चन्द्रश्च आदित्यचन्द्रौ तयोः उदयः आदित्यचन्द्रोदयः । संदर्शितः आदित्यचन्द्रोदयो यन स संदर्शितादित्यचन्द्रोदयः, ‘By whom the rise of the sun and the moon were displayed to view.’ अर्णवः, Expl.—अर्णासि उदकानि यत्र सन्तीति अर्णवः, ‘An ocean.’ Cf. Pāṇi. V. 2. 109. and the Vārtika thereto “अर्णसो लोपश्च.” ‘The final of अर्णस् is elided before व, as अर्णवः.’ तपसः—‘Blazing with the lustre of his asceticism and cooling (or loving) by reason of his quality of tenderness, he looked like the ocean having the rise of the sun and the moon simultaneously displayed to view,—’

St. 4. शिरः°—Construe शिरःप्रदेशलम्बिन्या रुद्राक्षमालया तीर्थान्मःसेक-पुष्टया जटालताः फलिताः इव कुर्वन्. शिरः°—Analyse शिरसः प्रदेशः शिरःप्रदेशः तस्मात् लम्बिनी शिरःप्रदेशलम्बिनी तथा तादृश्या, ‘Dangling down from the region of the head.’ रुद्राक्ष°—Analyse रुद्राक्षाणां माला रुद्राक्षमाला तथा तादृश्या, ‘By the rosary of Akshas.’ तीर्थान्मः°—Analyse तीर्थानां अन्भासि तीर्थान्भासि तेषां सेकात् पुष्टिः तथा तादृश्या, ‘By the nourishment of

sprinkling of holy water.' जटाकृताः—Analyse जटाः एव कृताः जटाकृताः, 'Creepers of matted-hair.' शिरः—'Making the creepers of his matted-hair as if putting forth fruits by the rosary of the Akshas, hanging down from the region of his head, from receiving the nourishment consequent on the sprinklings of the holy water,—'

St. 5. अरप्य—Construe अरप्यदेवताभिः प्रयुक्तबलिमङ्गलः स व्रती मेघाद् उल्लङ्घ्य ब्रह्म इव सत्राग्निरगमत्. अरप्य—Analyse अरप्यानां देवताः अरप्यदेवताः ताभिः तादृशीभिः, 'By the sylvan deities (or dryads).' प्रयुक्त—Analyse बलीनां पूजानां मङ्गलं बलिमङ्गलम् । प्रयुक्तं बलिमङ्गलं यस्मै स प्रयुक्तबलिमङ्गलः, 'To whom the auspiciousness of the religious offerings (or adorations) was made.' ब्रह्मः, Expl:—तिमिरं ब्रह्मातीति ब्रह्मः, 'One that disperses the darkness.' 'The sun.' Derived from बन्ध् *ut.* 9. P. (अनिद्). Cf. Uṇādisūtra 292 "बन्धेर्बन्धिबुधी च." As, ब्रह्मः, बुधः. अरप्य—'That ascetic, to whom the auspiciousness of religious offerings was made by the sylvan deities, departed from the sacrificial session like the blazing sun from a cloud.'

St. 6. निनाय—Construe स्वयं यत्नेन वर्धितं सह प्रस्थितं [च] हरिणव्रातं [मृगहृन्द्] संरुध्य [प्रतिषिध्य] बाष्पापूरितलोचनौ [मिदिनीशसुतौ रामलक्ष्मणौ स जुनिः] निनाय. हरिणव्रातं—Analyse हरिणानां व्रातः हरिणव्रातः तं तादृशं, 'A herd of antelopes.' बाष्पा—Analyse बाष्पैः आपूरिते लोचने ययोः तौ तादृशौ, 'Having their eyes filled with tears.' In order to keep up the propriety of the sense of the compound बाष्पापूरितलोचनौ, the word यत्नेन may as well be construed with संरुध्य. निनाय—'After having completely stopped the herd of antelopes which set out with him and was personally reared with (great) care, the sage took the princes with him with their eyes filled with tears (of joy).'

St. 7. गमनं—Construe गमनव्याहृतास्त्रप्रणामेषु महर्षिभिः शिरसि हव्य-धूमस्रगन्धिभिः पाणिभिः स्पृष्टौ. गमनं—Analyse गमने व्याहृतानि गमनव्याहृतानि तेषां आरंभः तत्र प्रणामाः तेषु, 'In the act of saluting (immediately after) the beginning of the talk of departure.' महर्षिभिः—Analyse महान्तः ऋषयः महर्षयः तैः तादृशैः, 'By great sages.' हव्यं—Analyse हव्यानां धूमैः स्रगन्धौ येषां ते हव्यधूमस्रगन्धिभिः तैः तादृशैः, 'Fragrant by the smoke of the offerings.' गमनं—'In the act of saluting (immediately after) the beginning of the talk of departure, the great sages touched them on their heads with their hands, made fragrant by the smoke of the offerings.'

St. 8. वैखानस°—Construe वैखानसवधूइस्तलम्भिताद्यंकृतादिषौ मेदिन्याः ईश्वरस्य तौ सुतौ [शिवस्य] धनुः द्रष्टुकामौ. वैखानस°—Analyse वैखानसानां वध्वः वैखानसवध्वः तासां इस्तेः लम्भितानि प्राप्तानि अर्घ्याणि तस्मात् कृताः आशिषः याभ्यां तौ तादृशौ, 'Those who have pronounced benedictions after receiving the Arghya proffered by the hands of the daughters of hermits.' द्रष्टुकामौ 'Eagerly intent on seeing.' Cf. Pa'ñi. VI. 3. 109. and the कारिका thereto, " लुम्पेदवश्यम् कृत्ये तु काममनसोरपि । तमो वा हितततयोर्मांसस्य पचि युद्घ्नोः." 'There is an elision of म् of अवश्यम् before the suffixes forming *Poten. past. pass. parti.* (कृत्य); as, अवश्यगन्तव्यः, अवश्यसेव्यः. So also of the म् of the Infinitive of purpose before काम and मनस्; as, गन्तुकामः, गन्तुमनाः. The म् of the preposition सम् is optionally elided before हित and तत; as, सहितः or सहितः, संततः or सततः. The final अ of मांस is elided before the derivatives of the root पच् formed by the terminations युद् and घ्न; as, मांस्पचनी, मांस्पाकः. Verses 6, 7 and 8 form a विशेषकः. For def. see notes on II. 2. वैखानस°—'Those two sons of the lord of the earth, who had pronounced benedictions on the daughters of hermits after receiving the Arghya proffered to them by their hands, were eagerly intent to see that mighty bow of S'iva.'

St. 9. ततः—Construe ततो वसी विश्वभुग्धाम्नः तमोऽनुदो गौतमस्य चिरपरित्यक्तं धाम वर्त्मवशाद् विवेश. चिर°—Analyse चिराय परित्यक्तं चिरपरित्यक्तं, 'Long abandoned.' 'Forsaken for a long time.' गौतम m.—'A name of the sage शरद्वत्, as son of गोतम. He was husband of Ahalyā who was seduced by इन्द्र. This seduction has been explained mythologically as signifying the carrying away of night by the morning sun, इन्द्र being the sun, and Ahalyā being explained as meaning night. तमोऽनुदः—Analyse तमोऽनुदोऽनुदोऽनुदो तस्य तादृशस्य, 'Of the dispeller of darkness.' Of the dispenser of darkness.' विश्वभुग्धाम्नः—Analyse विश्वं भुनक्तीति विश्वभुक्-ग् । विश्वभुग् धाम यस्य स विश्वभुग्धामा तस्य तादृशस्य, 'Of one who had all-pervading lustre.' Or the compound may also be analysed as, विश्वभुग् वह्निः तस्य धामेव धाम यस्य स तस्य तादृशस्य, 'Of him who possessed the lustre like that of the fire.' ततः—'Then the self-subdued sage entered the long-abandoned home lying along his road, of the sage Gautama the dispeller of darkness and possessor of the lustre like that of the fire.'

St. 10. स्थपुटाच्छ—Construe कुटीरस्य स्थपुटाच्छ निकटाङ्गनभूमिषु प्ररुद्धदर्भ-सन्दर्भघासघासोयतद्विषं [गौतमस्य धाम विवेशेति पूर्वोणान्वयः]. निकट°—Analyse

अङ्गनानां भूमयः अङ्गनभूमयः । निकटाः अङ्गनभूमयः निकटाङ्गनभूमयः तासु निकटाङ्गनभूमिषु, 'In the yard-grounds near (the hut).' 'In the neighbouring yard-grounds.' प्ररूढ—Analyse प्ररूढाश्च ये दर्भाश्च प्ररूढदर्भाः तेषां सन्दर्भाः एव घासाः तेषां घासेषु उद्यताः द्विपाः यस्मिन् तत्, 'The elephants in which were about (or prepared) to make mouthfuls of the food collected together (or spread out) in the form of full-grown Darbha grass.' From this down to the next three verses form a कुलक. For the definition see notes on II. 2. स्पृष्टासु—'The elephants in which were about to make mouthfuls of the food that was spread out in the form of Darbha grass full grown in the uneven grounds of the yards near the cottage,—'

St. 11. क्वचित्—Construe क्वचिदुद्देहिकालीदजीर्णवल्कलं अन्यतः आरण्य-तुट्टमच्छिन्नशीर्णकृष्णमृगाजिनं [गौतमस्य धाम विवेशेति पूर्वेणान्वयः]. उद्देहिका—Analyse उद्धृताः देहाः यासां ताः उद्देहिकाः नाम कीटविशेषाः । ताभिः आलीढानि जीर्णानि वल्कलानि यस्मिन् तत् तादृशं, 'The old bark garments in which were ravaged by white ants.' आरण्य—Analyse अरण्ये भवाः आरण्याः । आरण्याश्च ते तुट्टमाश्च आरण्यतुट्टमाः तैः छिन्नानि अत एव शीर्णानि कृष्णमृगाजिनानि यस्मिन् तत् तादृशं, 'The hides of black-antelopes in which had been torn asunder by wild rats and so had become withered.' क्वचित्—'In some parts of the sylvan home were seen the old bark-garments ravaged by white-ants and in others the withered hides of black-antelopes torn asunder by wild rats,—'

St. 12. तलं—Construe क्वचित् तलस्थितजरत्कुम्भमुखाद् निर्गच्छता अहिना आवर्जितपयस्तिम्यदृक्षमूलमिव [गौतमस्य धाम विवेशेति पूर्वेणान्वयः]. तलं—Analyse जरत् चासौ कुम्भश्च जरत्कुम्भः तले स्थितो यो जरत्कुम्भः तस्य मुखं तलस्थित-जरत्कुम्भमुखं तस्मात् तादृशात्, 'From the mouth of an old pitcher laid on the ground.' आवर्जितं—Analyse आवर्जितानि पयांसि आवर्जितपयांसि तैः तिम्बन्ति दृक्षाणां मूलानि यस्मिन् तत् तादृशं, 'The roots of trees in which were wet by the water that was poured down.' तलं—'In some parts (of the home) the roots of trees were, as it were, wet by the water which was poured down by a snake coming out of the mouth of an old pitcher that was laid on the ground (close by the roots of the tree),—'

St. 13. क्वचिद्—Construe क्वचिद् विष्णुप्रतिच्छन्दःकुक्षिस्थविवराननाद् नकुलैः अश्रवत्कृष्टवेष्टमानसरीमृषं [गौतमस्य धाम विवेशेति पूर्वेण संबन्धः]. विष्णु—Analyse कुक्षौ तिष्ठतीति कुक्षिस्थम् । विष्णोः प्रतिच्छन्दसः कुक्षिस्थं यद्विवरं तदेव आननं तस्मात् तादृशात्, 'From the opening of the aperture (or cavity) on the abdomen of an image of Vishnu.' प्रतिच्छन्दस्, n.—'A statue,'

‘An image.’ ‘A picture.’ कृष्टं—Analyse कृष्टाः आकृष्टाः वेष्टमानाः सरीसृपाः यस्मिन् तत्, ‘The girdled snakes in which had been drawn out.’ कृचिद्—‘In some places the girdled snakes were drawn out like entrails from the opening of the cavity on the abdomen of the statue of Vishṇu by the mungooses,—’

St. 14. तस्मिन्—Construe रामः तस्मिन् निजपदस्पर्शत्याजितग्रावविग्रहं क्षीमयं तेजः शपस्य सम्भवं पप्रच्छ. निजं—Analyse निजश्चासौ पदश्च निजपदः । ग्राव्यो विग्रहो ग्रावविग्रहः । निजपदस्य स्पर्शेन त्याजितो ग्रावविग्रहो यस्य तत् तादृशं, ‘Which was made to abandon the body of stone by the touch of his own foot.’ क्षीमयं, Expl:—क्षीरूपं क्षीमयं, ‘Consisting (or made) of a woman.’ तस्मिन्—‘In that hermitage Rāma inquired of that lustre made of a woman, which was made to abandon its body of stone by the touch of his foot, the source of the curse.’

St. 15. निगद्य—Construe पुरा सुनासीरं निगद्य ब्रीडानघ्रीकृतानना असौ अनुक्त्वैव यौवनाविनयं न्यवीविदत्. सुनासीरः, Expl:—सृष्ट नासीरं सेनामुखम् । नासीरा अघ्रेसरा वा यस्य इति सुनासीरः । शु इत्यव्ययस्य पूजार्थकत्वात् शुनासीरः तालव्यादिरपि । “शुनाशीरश्रीतशिवशंखाः” इति तालव्यादाङ्गुष्माविवेकः । शुनो वायुः शीरं सूर्यः तावस्य स्तः इति । “अर्शआशचि” (५-२-१२७) “अभ्येषामपि—” (६-३-१३७) इति दीर्घः इति व्युत्पत्त्या शुनाशीरः द्वितालव्योऽपि । ‘An epithet of Indra.’ ब्रीडा—Analyse ब्रीडया आनघ्रीकृतं आननं यया सा ब्रीडानघ्रीकृतानना, ‘Who had hung down her face with shame.’ अनुक्त्वैव—‘Without exchanging even a syllable.’ ‘Without speaking even a word.’ यौवना—Analyse युनो भावः यौवनं तस्य अविनयः यौवनाविनयः तं तादृशं, ‘Indecorum resulting from (or consequent on) her youth.’ निगद्य—“Formerly Indra,” speaking these words she, who had hung down her face with shame, told about her indecorum consequent on her youth without exchanging even a syllable.’

St. 16. ययौ—Construe अथ रामः तं देवं ययौ यत्र पुरुहूतहतभूणच्छेदेभ्यो वेगिनां मरुतां सम्भवः आस. पुरुहूतं—Analyse पुर प्रचुरं हृतमाह्वानं यज्ञेष्वस्य । पुरुणि हृतानि नामान्यस्येति वा पुरुहूतः इन्द्रः तेन हतः यो भूणः तस्य छेदाः तेभ्यः तादृगेभ्यः, ‘From the pieces of the embryo which had been sundered by Indra.’ The Rāmāyaṇa cites the following legend about the birth of Maruts. “When the embryo had been sundered in seven, Diti exceedingly aggrieved humbly spoke unto to the irrepressible thousand-eyed deity, saying,—‘By my fault it is that the embryo has been sundered in seven. O chief of the celestials, herein thou art guilty of no transgression, O destroyer of Bala. And since calamity has befallen the embryo, I wish to do

thee a good turn. Let the seven parts become the guardians of the seven Maruts. And, O son, let my sons having noble forms, becoming famous as Maruts range the Vátaskandha regions in heaven. And let one range Brahmá's regions, and another Indra's, and the highly illustrious third also range around, being known as दिव्यनायु. And, O best of celestials, by thy command, let the four remaining sons of mine known by the name which thou hast mentioned, range about in appointed periods.' Hearing her words, that destroyer of Bala, thonsand-eyed Purandara, with clasped palms said,—'All this that thou hast said must come to pass; there is no doubt about it. Good betide thee, thy sons endowed with celestial forms, shall range about.' ययौ—'Then Râma went to that region where was the birth of the impetuous Maruts from the pieces of the embryo which had been sundered by Indra.'

St. 17. प्रतीत्या—Construe लङ्घिताध्वानस्ते प्रतीत्या तोरणमणित्विषा राम इति चेतोहरा गिरः अभिव्यातेनिरे. प्रतीत्या *f.*—'From clear notion.' 'From distinct conception.' 'From a definite perception.' 'From experience or knowledge.' लङ्घिताध्वानः—Analyse लङ्घितः अध्वा यैस्ते लङ्घिताध्वानः, 'Those that have passed the road.' 'Those that have traversed the path.' तोरणं—Analyse तोरणानां मणयः तोरणमणयः तेषां त्विद् तथा तादृश्या, 'By the splendour of the jewels hanging on the triumphal arches.' चेतोहराः—Analyse चेतांसि हरन्तीति चेतोहराः मनोहराः, 'Heart-stealing.' 'Heart-ravishing.' 'Heart-enrapturing.' प्रतीत्या—'Those sages (Visvâmitra and others), after having traversed the road from their experience and by means of the splendour that shot forth from the jewels hanging on the triumphal arches, began to address Râma in the following manner with words which captivated his heart.'

St. 18. मत्त°—Construe मत्तमातङ्गसन्दानदामनिर्दलितत्वचः पर्यन्तभूरुहः यस्य अजय्यत्वं वदन्तीव. मत्त°—Analyse मत्ताश्च ते मातङ्गाश्च मत्तमातङ्गाः तेषां सन्दानानां दामानि तैः निर्दलिताः त्वचो येषां ते मत्तमातङ्गसन्दानदामनिर्दलितत्वचः, 'The barks of which were peeled off by the ropes of the halters of maddened-elephants.' सन्दान *n.*—'A halter.' 'A stock.' खोडा in Marâthi. पर्यन्त°—Analyse भुवि रोहन्तीति भूरुहः । पर्यन्तेषु भूरुहः पर्यन्तभूरुहः, 'Neighbouring trees.' 'Trees growing on the skirts contiguous to the city of Mithilâ.' मत्त°—'The trees growing on the skirts, the barks whereof have been peeled off by the ropes of the stocks of

maddened elephants declare, as it were, its (of the city) invincibility. '

St. 19. तारा°—Construe यत्र नभोमध्यस्थमण्डलो निशाकरः ताराव्रजस्पृशः प्राकारचक्रस्य पिधानत्वं याति. तारा°—Analyse ताराणां व्रजाः ताराव्रजाः तान् स्पृशतीति ताराव्रजस्पृक्-ग् तस्य, 'Of one coming in contact with cluster of stars.' निशाकरः—Analyse निशां करोतीति निशाकरः, 'The night-maker.' 'The moon.' प्राकार°—Analyse प्राकारस्य चक्रं प्राकारचक्रं तस्य प्राकारचक्रस्य, 'Of the circle of the rampart.' नभो°—Analyse मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थम् । नभसि मध्यस्थं मण्डलं यस्य स नभोमध्यस्थमण्डलः, 'Having his orb in the middle of the sky.' तारा°—'Where the night-making moon, with his orb in the middle of the sky, becomes a cover to the circle of its rampart that touches the multitude of constellations. '

St. 20. मध्ये—Construe यत्स्नातः कुवलयक्रान्तमहापद्मविभूषणः अवतीर्ण-घनालिश्रीः मध्ये सागरायते. कुवलय°—Analyse कुवल्यैः आक्रान्तानि यानि महा-पद्मानि तान्येव विभूषणानि यस्य स कुवलयाक्रान्तमहापद्मविभूषणः, 'Wearing ornaments of white lotuses interspersed with blue-lotuses.' As applied to the ocean the compound may be analysed in the following way:—कुः पृथ्वी तस्याः वलयेन चक्रेण आक्रान्तानि महापद्मानि नाग-निधयः तान्येव विभूषणानि यस्य स कुवलयाक्रान्तमहापद्मविभूषणः, 'Having ornaments in the form of Nāga treasures possessed by the circle of the earth.' अवतीर्ण°—Analyse अवतीर्णाः घनाः निविष्टाः अलिना भमराः एव श्रीर्यस्य स अवतीर्णघनालिश्रीः, 'Possessing the beauty of thick clusters of bees alighted on it.' As applied to the ocean the compound may be analysed as, अवतीर्णा ये घनाः मेघाः तेषां अलिः पंक्तिः सैव श्रीर्यस्य स अवतीर्ण-घनालिश्रीः, 'Having the beauty of the lines of clouds impending on it.' यत्स्नातः—Analyse यस्य स्नातः यत्स्नातः, 'The moat outside the city.' सागरायते, Expl:—सागरमिवाचरति, 'To act the part of the ocean.' मध्ये—'The moat of the city, wearing ornaments of white-lotuses interspersed with blue ones and displaying the beauty of thick clusters of black bees alighted on the centre, acts exactly the part of the ocean.'

St. 21. वप्र°—Construe घनो यद्गृहसंचयो वप्राजगरभोगेन समन्ततो वेद्य-मानः [सन्] त्रासात् पिण्डीभूतः इव [आस्ते]. वप्र°—Analyse अजगरस्य भोगः आभोगः अजगरभोगः । वप्रः एव अजगरभोगः वप्राजगरभोगः तेन तादृशेन, 'By the circumference (or expanse) of a serpent-like rampart.' यद्गृह°—Analyse यस्य गृहाणां सञ्चयः यद्गृहसञ्चयः, 'A multitude of houses in which.' वप्र°—'The thick collection of houses in which being encompassed all around by the circumference of a serpent-

like rampart, looks, as if, it was huddled together from apprehension (or terror).' The poet means to say that the houses were very thickly pressed together in the city of Mithilā when king Janaka was ruling over the Videhas, because people from various parts of the country flocked to it from its great prosperity.

St. 22. यद्—Construe स्यदभ्रान्ताः शीतदीधितिवाजिनो यद्गोपुरविटङ्काय-चन्द्रकान्तमणिमिव रसयन्ति. यद्गोपुर—Analyse विटङ्कानां अग्रणि विटङ्काग्रणि। यस्य गोपुराणां विटङ्काग्रणि यद्गोपुरविटङ्काग्रणि। तेषु ये चन्द्रकान्तमणयः तेषां स्रवः तं तादृशं 'The flow of the moon-stones hanging on the extreme points of the dove-cots on the gates of that city.' स्यदभ्रान्ताः—Analyse स्यदेन जवेन भ्रान्ताः परिक्रान्ताः स्यदभ्रान्ताः, 'Fatigued by their dashing speed.' स्यद m., Expl:—स्यन्दतेऽनेनेति स्यदः, 'Rapid motion.' 'Speed.' 'Velocity.' 'Rush.' Cf. Pāṇi. VI. 4. 28. "स्यदो जवे" 'The word स्यद is formed by चञ् in the sense of 'speed.' This word is derived from स्यन्द्, the nasal is elided, and the वृद्धि prohibited irregularly. Though the आर्षधातुक affix चञ् causes here the elision of a portion of the root, viz. of न् of स्यन्द्, yet rule I. 1. 4. does not apply here. That rule prohibits गुण and वृद्धि, only in case of इक् vowels, here the वृद्धि is prevented with regard to अ. The prevention of this वृद्धि is irregular and not governed by I. 1. 4. Thus गोस्यदः, अभ्रस्यदः meaning "cow-speed," "horse-speed." But तैल-स्यन्दः, and घृतस्यन्दः meaning "dripping of oil or ghee." शीत—Analyse शीताः दीधितयो मयूखाः यस्य स शीतदीधिनिः चन्द्रः तस्य वाजिनोऽभ्रः शीतदीधितिवाजिनः, 'The horses of the moon.' यद्गोपुर—'The horses of the moon, fatigued by their dashing speed, quaff the watery flow of the moon-stones hanging on the extreme points of the dove-cots on the gates of that city.'

St. 23. विटङ्कः—Construe यदावाससन्तानो विटङ्कभुजसंप्राप्तसहस्रकरधूर्तिना विग्रहेण भार्गवायते. विटङ्कः—Analyse विटङ्का एव भुजाः तैः संप्राप्ता सहस्रकरधूर्तिः यस्मिन् तेन तादृशेन, 'Having had the likeness of the thousand-rayed sun by means of the arms formed of dove-cots.' Or it may be analysed as, विटङ्कस्यैः भुजैः संप्राप्ता संस्पृष्टा सहस्रकरधूर्तिय स तेन तादृशेन, 'That by which had been touched the image of the sun by the arms in the form of dove-cots.' यदावाससन्तानः—Analyse यस्य आवासानां ग्रहाणां सन्तानः वर्गः यदावाससन्तानः, 'The multitude of the houses of which.' भार्गवायते, Expl:—भार्गवं शुकम्। यद्वा। भार्गवं परशुरामं अङ्गुल्ले भार्गवायते, 'Imitates the star of शुक,' or 'acts the part of परशुराम.' 'Resembles Paras'urāma.' The gist of the verse is, विटङ्कः कपोतपादिकाः। ते एव भुजास्तैः संप्राप्ता सहस्रकरधूर्तिः सूर्यसादृश्यं यस्मिन्

तेन तथाभूतेन विग्रहेण शरीरेण यदावाससन्तानो यद्वहवर्गो भार्गवायते शुक्रः इव प्रकाशते । यद्वा । विटङ्करूपैर्भुजैः संप्राप्ता संस्पृष्टा सहस्रकरश्रुतिर्भातुमूर्तिर्धेन सूर्यबिम्ब-पर्यन्तोन्नतेन विग्रहेण शरीरेणोपलक्षितो यदावाससन्तानो यद्वहप्रतानो भार्गवायते परशु-रामः इवाभाति । तथा हि । परशुरामोऽपि विटङ्केन टङ्कविशिष्टेन परशुयुक्तेन भुजेन संप्राप्ता लब्धा जिता सहस्रबाहुराजस्य तत्पूर्यस्मिन् तेन तथाभूतेन विग्रहेण समरेणोपलक्षितः श्रूयते इति भावार्थः ॥ विटङ्कः—'The multitude of the houses in which shines brightly like the planet Venus with its body, having the likeness of the thousand-rayed sun by means of the arms formed of dove-cots.'

St. 24. यद्—Construe यदेवगृहशृङ्गस्थपद्मरागप्रभाहृतं रवेर्बिम्बं व्योममर्ध्यं प्रपद्यापि बालायते. यदेव—Analyse देवानां गृहाणि देवगृहाणि । यस्य देवगृहाणि यदेवगृहाणि । शृङ्गेषु तिष्ठन्तीति शृङ्गस्थाः । यदेवगृहाणां ये शृङ्गस्थाः पद्मरागाः तेषां प्रभाभिर्हृतं यदेवगृहशृङ्गस्थपद्मरागप्रभाहृतं, 'Being put in shadow by the dazzling splendour of the lotus-hued rubies hanging on the summits of the temples of that city.' व्योममर्ध्यं—Analyse व्योमो मर्ध्यं व्योममर्ध्यं, 'To the middle of the sky.' 'To the meridian of the sky.' बालायते, Expl:—बालमनुकुरुते बालायते, 'Imitates the grace of a child.' So high were the summits of the temples at Mithila. यद्—'Though come up to the meridian of the sky (lit. to the middle of the sky), the orb of the sun, being put in shadow by the dazzling splendour of the lotus-hued rubies hanging on the summits of the temples, looks like that of the young sun' (i. e. of the morning sun).

St. 25. हर्म्यं—Construe यत्र हर्म्यंशृङ्गेषु निर्धूतध्वान्ताः मणित्विषो जने पद्मयोः ज्योत्स्नः कृष्णः इति ज्ञानं रुन्धन्ति. हर्म्यं—Analyse हर्म्योणां शृङ्गाणि हर्म्यंशृङ्गाणि तेषु हर्म्यंशृङ्गेषु, 'On the summits of the mansions.' निर्धूत-ध्वान्ताः—Analyse निर्धूतो ध्वान्तो यैस्ते निर्धूतध्वान्ताः, 'Which had dispelled the darkness.' मणित्विषः—Analyse मणीनां त्विषः मणित्विषः, 'The splendour of the jewels.' ज्योत्स्नः, Expl:—ज्योत्स्नायां भवः ज्योत्स्नः, 'Sprung from the moon-light.' हर्म्यं—'Where, on the summits of mansions, the splendours of jewels obscure (or bewilder) the notion of the people about fortnights, being bright or dark.'

St. 26. यत्र—Construe यत्र वातायनासन्नवारमुख्यासुखेन्दवः रघ्यासंचारिणो युनः पदे पदे स्खलयन्ति. वातायनं—Analyse वात्रायनेषु आसन्नाः याः वारमुख्याः तासां सुखान्येव इन्दवः वातायनासन्नवारमुख्यासुखेन्दवः, 'The face-moons of the royal courtezans standing in the windows.' वारमुख्याः—Analyse वारे वेदयादृन्दे मुख्याः वारमुख्याः, 'The chief of a number of harlots.' 'The royal courtezans.' रघ्यासंचारिणः—Analyse रघ्यासु संचारिणः

रथ्यासञ्चारिणः तान् तादृशान्, 'Wandering about the streets,' यत्र—
'Where the face-moons of the royal courtiezans standing in the
windows cause young men sauntering about the royal roads to
stumble at every step.'

St. 27. श्रुत्वा—Construe यत्सौधपृष्ठेषु विमानशिखिनिस्त्वनं श्रुत्वा उष्णांशु-
हयभोगीन्द्रबन्धनं शैथिल्यं याति. यत्सौधपृष्ठेषु—Analyse यस्य सौधानां पृष्ठानि
यत्सौधपृष्ठानि तेषु तादृशेषु, 'On the upper surfaces of the palaces of
which.' विमानं—Analyse विमाने सार्वभौमगृहे ये शिखिनी मयूराः तेषां निस्त्वनः
विमानशिखिनिस्त्वनः तं तादृशं, 'The cry of peacocks in the palace.'
उष्णांशु—Analyse भोगिनां इन्द्रः भोगीन्द्रः शेषः तस्य बन्धनं भोगीन्द्रबन्धनम् । उष्णाः
अंशवः किरणाः यस्य स उष्णांशुः सूर्यः तस्य हयाः उष्णांशुहयाः तेषां भोगीन्द्रबन्धनं
उष्णांशुहयभोगीन्द्रबन्धनं, 'A halter made of the lord of serpents for
binding the horses of the sun.' श्रुत्वा—'Hearing the cry of the
royal peacocks moving on the upper surfaces of the palaces,
the halter made of the lord of serpents for binding the horses
of the sun becomes loose.

St. 28. सोपानं—Construe यत्र सोपानरत्ननिर्भिन्नतमच्छेदेन दर्शिताः सरश्च-
क्रवाकाः निशास्वपि न ग्लायन्ति. सोपानं—Analyse सोपानानां रत्नैः निर्भिन्नं यत्तमः
तस्य छेदः सोपानरत्ननिर्भिन्नतमच्छेदः तेन तादृशेन, 'By a portion of darkness dis-
persed (or scattered) by the light of diamonds inlaid on stair-cases.'
सोपानं n. Expl.—सह विद्यमानः उप उपरि आनो गमनमनेनेति सोपानं, 'A
stair-case.' सरश्चक्रवाकाः—Analyse सरस्तु चक्रवाकाः सरश्चक्रवाकाः, 'The
ruddy gees or चक्रवाक birds living in the lakes.' The pair of
Chakravāka is supposed to be the type of constancy and can-
nubial affection by poets. They are doomed for ever to nocturnal
separation for having offended a saint. Cf. Megh. I. 22. "दूरीभूते मयि
सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम्". Also Vi. IV. 18 and 20. "रथाङ्गनामन् विद्युतो
रथाङ्गभोगिविम्बया । अयं त्वां पृच्छति रथी मनोरथस्यैतैर्दृष्टः ॥" "सरसि नाछनी-
पत्रेणापि स्वमादृतविग्रहां ननु सहचरीं दूरे मत्वा विरौपि सञ्जुष्टकः । इति च भवतो
जायाज्जेहात् पृथक्स्थितिभीरता मयि च विधुरे भावः कान्ताप्रवृत्तिपराङ्मुखः ॥"
सोपानं—'Where the Chakravāka birds of the lake, displayed to
view by a portion of darkness dispersed by the light of diamonds
inlaid on stair cases, do not despond even at nights.'

St. 29. यस्य—Construe यस्य हर्म्यसमासजतिग्मदीधितिवाजिनः संगीतवीणा-
वर्जितचेतसः [सन्तः] मन्दं व्रजन्ति. हर्म्यं—Analyse हर्म्योणि समासजाः हर्म्य-
समासजाः । तिग्मा प्रखराः दीधितयो मयूखाः यस्य स तिग्मदीधितिः सूर्यः । हर्म्यसमा-
सजाः ये तिग्मदीधितेर्वाजिनोऽभाः हर्म्यसमासजतिग्मदीधितिवाजिनः, 'The horses
of the sun that have approached the mansions.' संगीतं—Analyse

सङ्गीतस्य वीणाः सङ्गीतवीणाः ताभिः आवर्जितानि आकृष्टानि चेतांसि येषां ते सङ्गीत-
वीणावर्जितचेतसः, 'Having their minds inclined to (or attracted by)
the notes of the वीणा of the music.' If the reading सङ्गीतवाद्यावर्जित-
चेतसः be adopted the compound may be analysed as, सङ्गीताय वाद्यानि
सङ्गीतवाद्यानि तैः आवर्जितानि चेतांसि येषां ते तादृशः, 'Having their minds
attracted by the notes of the musical instruments in a concert.'
We prefer this reading of the Mss. B. C. inasmuch as it gives a
sensible meaning. The Vinā is included in the class of Vādya; but without Vādya वीणा becomes useless to the musical accom-
paniment or harmony of the concert. The Sangita in general requires
the aid of Vādya including the वीणा. यस्य—'The horses of the
sun that approach the mansions of the city begin to move gently
(or slowly), having their minds attracted by the notes of the
Vinā of the concert.'

St. 30. पौरं—Construe इदं मैथिलस्य धाम परं पुरं पौरसन्दोहभोगस्य भिषा
वज्रभृतः पुरीं अथो विधत्ते. पौरं—Analyse पौराणां सन्दोहः पौरसन्दोहः तस्य
भोगः पौरसन्दोहभोगः तस्य तादृशस्य, 'Of the (modes of) enjoyment of
the multitude of people.' वज्रभृतः—Analyse वज्रं विभर्तीति वज्रभृतः तस्य
तादृशस्य, 'Of the wielder of thunderbolt' (i. e. of Indra). अथो
विधा or अथः कृ—'To put down.' To cast down.' पौरं—'This excellent
city, the home of the lord of the Mithilās, puts down the city of
Indra (the wielder of the thunderbolt) by reason of the excess
(or plenty) of the enjoyment of the multitude of its people.'

St. 31. इति—Construe अथ इति व्याहरता एव तेन नेतुः आत्मजौ महीयसः
क्रतुपतेः परं क्रद्धं स्थानं निन्याते. क्रतुपतेः—Analyse क्रतूनां पतिः क्रतुपतिः तस्य
तादृशस्य, 'Lord of sacrifices.' 'The performer of sacrifices.' आत्मजौ—
Analyse आत्मनः जातौ आत्मजौ, 'Born from one's own body (i. e.
sons). इति—'While thus describing the outer scenery he brought
the sons of the leader (of monarchs) to that highly prosperous
city (lit. place) of that mighty performer of sacrifices.'

St. 32. कृतं—Construe श्रुतौ भर्तुः कृतपायः स व्रती सिंहचर्मोत्तरच्छदं
विष्टं प्रमदाश्रुभिः परिजयाह. कृतपायः—Analyse कृतं पायं यस्य स कृतपायः,
'To whom water for washing the feet was proffered.' प्रमदाश्रुभिः—
Analyse प्रमदाद् आनंदाद् अश्रूणि प्रमदाश्रुणि तैः प्रमदाश्रुभिः, 'With tears of
joy.' सिंहचर्मोत्तरच्छदं—Analyse उत्तराश्रितौ छदश्च उत्तरच्छदः। सिंहस्य चर्मणः
उत्तरच्छदः यस्य स सिंहचर्मोत्तरच्छदः तं तादृशं, 'The upper covering of
which was made of the skin (or hide) of a lion.' कृतं—'That
sage, practising religious observances, after having received water

for his feet from the lord of the earth, took, with tears of joy, the seat, the upper covering of which was made of the hide of a lion. '

St. 33. स्तुत्या—Construe सत्रे आसुतीवलं स्तुत्या उत्साहयन्नुनिर्जगाद । निःस्पृहेण कृतापि वृत्तिः प्रभोरपे भ्राजत एव. आसुतीवलं=यज्ञकर्तारं, 'A sacrificer at the full and change of the moon.' Cf. Pāṇi. V. 2. 112. "रजः-कृष्यासुतिपरिषदो वलच्", 'The affix वलच् (वल्) comes, in the sense of मत्तुप् after रजस्, कृषि, आसुति and परिषद्.' The lengthening of the vowel in कृषि and आसुति takes place by VI. 3. 118. निःस्पृहेण—Analyse निर्गता स्पृहा यस्मात् स निःस्पृहः तेन तादृशेन, 'By one who is free from desire.' 'By one who is indifferent to greed or covetousness.' सत्रे आसुतीवलं स्तुत्या उत्साहयन्नुनिर्जगाद—'Encouraging the sacrificer, by eulogistic words, in the long sacrificial session, the sage spoke the following words.' निःस्पृहेण कृतापि वृत्तिः प्रभोरपे भ्राजत एव—'The eulogy pronounced by a person indifferent to greed is but meet before a king.'

St. 34. यः—Construe सगरादिभिः [त्वत्पूर्वजैः] सप्ततन्तुभिः [यज्ञैः] धर्मस्य यस्तन्तुर्धृतः स एव त्वया सम्राजा सम्यगालम्बितः. Cf. R. XIII. 3. "गुरोर्धियक्षोः कपिलेन मध्ये रसातलं संक्रमिते तुरङ्गे । तदर्थं सुर्वीमवदः रयद्रिः पूर्वैः किलायं परिवर्धितो नः ॥ " सप्ततन्तुभिः, Expl.—सप्तभिश्छन्दोभिरग्निजिह्वाभिर्वा तन्यते । यद्वा । तानि सप्त तन्यन्तेऽत्र. 'A sacrifice.' Cf. Uṇādi-Sūtra "सितनिगमिमसिसच्यविधाभृक्कुशिभ्यस्तुन्". As, तन्तुः, गन्तुः &c. The sense of the Instrumental is करण. सगर *m.*—A king of the Solar race, an ancestor of Rāma. When he commenced to perform the horse-sacrifice for the hundredth time, Indra, in fear, stole away his sacrificial steed and carried it off to Pātāla. Sagara's sixty-thousand sons who were appointed to guard the animal indiscreetly accused the sage Kapila of having stolen it and were instantly reduced to ashes by that sage. In their attempt to find out the horse the sons of Sagara had to dig their way to Pātāla and the boundaries of the ocean were thus increased; hence called सागर. For genealogical table see our third edition of Raghu at the beginning of notes. सम्राट् *m.*, Expl.—सम्यग् राजतीति सम्राट्, 'A sovereign lord.' 'Paramount sovereign.' 'One who rules over other princes and has performed the राजसूय sacrifice.' यः—'The line (or thread) of customary observances (of religion), which had been maintained (or continued) by your ancestors, Sagara and others, by continual performance of sacrifices, has been, so to say, appropriately upheld by thee, sovereign lord.'

St. 35. अपि—Construe तव विजसायां सत्यामपि सत्रसंभारसंपदः विक्रमस्य [ते] श्रियं अविजस्तां वदन्तीव. विजसायां, Expl:—विजस्यतेऽनया इति विजसा जरा तस्यां विजसायां, 'With respect to the old age.' अविजस्तां—Analyse न विजस्ता अविजस्ता तां अविजस्तां, 'Not decaying.' 'Ever increasing.' 'Not fallen down.' सत्र—Analyse सत्राणां संभाराः सत्रसंभाराः तेषां संपदः सत्रसंभारसंपदः, 'Ever increasing prosperity of the preparations of sacrificial sessions.' अपि—'Though you have, in truth, become old, the ever increasing prosperity of the preparations of sacrificial sessions, declares (or proclaims), as it were, the fortune of your valour, to be ever strong.'

St. 36. कृतं—Construe कृतवेलाव्यतिक्रान्तिः त्वरासंकोचिताम्बरा ते कीर्तिः साभिसारा इव आशया दूरमाक्रामत्. कृतं—Analyse कृता वेलायाः व्यतिक्रान्तिर्यया सा कृतवेलाव्यतिक्रान्तिः कृतोदधितदोलङ्घना, 'Which has gone beyond (or transgressed) the strand of the ocean.' 'Which has effected the crossing of the sea-shore.' As applied to अभिसारा or अभिसारिका the compound may be analysed as, कृता वेलायाः समयस्य व्यतिक्रान्तिः उल्लंघनं यया सा, 'Who has violated the time of her assignment (or appointment).' त्वरा—Analyse त्वरया सङ्कोचितं न्यूनितं अम्बरं आकाशं यया सा त्वरासंकोचिताम्बरा, 'Which has made smaller (or which has shortened) the space of the heavenly vault by its speed (or strides)' i. e. which remained occupying the entire surface of heavenly vault. आकाशादप्यधिकं व्यापिका. As applied to अभिसारा or अभिसारिका the compound may be analysed in the following way, त्वरया सङ्कोचितं संवृतं अम्बरं वस्त्रं यया सा, 'Who has held up her garment in her haste (or speed) of going.' आशा—'Quarter.' 'Region.' When applied to अभिसारा or अभिसारिका it means, 'desire,' 'love.' And आशया is then equivalent to कामेन. कृतं—'Your fame, which has gone beyond the oceanic strand, which has shortened the space of the heavenly vault by its speed, has, like an Abhisārikā, made gigantic strides beyond quarters.'

St. 37. कश्चित्—Construe अयं स्वर्ग्यः क्रतुः तव स्वार्थे कश्चित् । वदान्यता [ते] निःस्वं प्रति फलस्पृहां विनैव प्रथते कश्चित्. स्वार्थे—Analyse स्वस्य अर्थः स्वार्थः तस्मिन् स्वार्थे, 'For one's own object.' 'For one's own advantage or interest.' स्वर्ग्यः, Expl:—स्वर्गाय हितं स्वर्ग्यः, 'Leading to heaven.' 'Heavenly.' 'Celestial.' फलस्पृहां—Analyse फलय स्पृहा फलस्पृहा तां तादृशीं, 'A longing for desired fruit or result.' निःस्वं—See notes on stanza 2 canto III. वदान्यता, Expl:—'मां याचस्व' इति वदति स वदान्यः तस्य भावः वदान्यता, 'Liberality.' 'Munificence.' 'Generosity.' Cf. Uṇādi-Sūtra "वदेरान्यः." कश्चित्—'I hope this

sacrifice which takes (*lit.* leading) you to the Svarga is intended for your own object or I think this liberality is simply meant for the poor without looking towards any desired fruit (or end).'

St. 38. आदाय—Construe आढ्येभ्यः करमादाय घनाघनः सिन्धुभ्यो वारि प्रपीय स्थलेषु इव कीकटेषु वर्षसि अपि [कश्चित्]. आढ्येभ्यः Expl:—आध्यायंतीति आढ्याः तेभ्यः आढ्येभ्यः, 'From rich men.' Cf. Pāṇi. III. 1. 136. and VI. 3. 109. कीकट *adj.*—'Poor.' 'Needy.' Cf. Medinī "कीकटः कृपणे निःस्वे त्रिषु पुंभूजि नीहति." Also Hemachandra "कीकटः कृपणे निःस्वे देशभेदे तुरङ्गमे." And Viśva "कीकटस्तुरगे निःस्वे देशभेदे मितम्पचे." घनाघनः—'A thick or rainy cloud.' Derived from हन् *vt.* 2. P. (अनिद्). 'To kill.' 'To strike.' 'To overthrow.' 'To destroy.' Cf. Pāṇi. VI. 1. 12. and the Vārtika thereto "हन्तेर्वत्त्वं च." The root हन् is reduplicated before the affix अच्, and the augment आक् comes after the अभ्यास, and घ is the substitute of ह of the अभ्यास. Thus हन् + अच् = घन् + आक् + हन् + अच् = घनाघनः (The second ह् is changed into घ by VII. 3. 55.), as in the phrase "घनाघनः शोभनश्रवणीनाम्." (Cf. Dharaṇī "अन्योन्यघट्टने चैव घातुके च घनाघनः." अपि in the stanza is equivalent to कश्चित्. आदाय—'After collecting taxes from rich people, I hope you shower them down on the needy, just as a rainy cloud, drinking up water from streams, showers down on every piece of land.'

St. 39. नवे—Construe राज्यार्थं नवे वयसि प्रविधाय जरां गतान् ते भृत्यान् अक्षमे समये पुष्पांसि कश्चित्. राज्यार्थं—Analyse राज्यमेव अर्थः राज्यार्थः तं तादृशं, 'For the stability of kingdom.' भृत्यः, Expl:—भियते इति भृत्यः, 'A servant.' सादरं *adv.*—Analyse आदरेण सह यथा स्यात् तथा सादरं, 'Respectfully.' अक्षमे समये—'At the time when they were disabled.' प्रविधाय *ger.*—'Having placed in front.' 'Having paid attention to.' नवे—'I hope you respectfully look after your servants, at the time, when they are disabled on account of their old age, after having taken a lead (*lit.* having placed themselves in front) in the preservation of your empire in the prime of their youth.'

St. 40. स्वत्—Construe त्वद्विक्रमेण वैधव्यं प्रापिताः बालप्राणार्थिनीः रिपुयोषितो बन्धुवत् सम्यग्दक्षसि कश्चित्. त्वद्विक्रमेण—Analyse तव विक्रमः त्वद्विक्रमः तेन तादृशेन, 'By thy heroic actions.' वैधव्यं, Expl:—विधवायाः गतभर्तृकायाः भावो वैधव्यं तत् तादृशं, 'To widowhood.' रिपुयोषितः—Analyse रिपूणां योषितः रिपुयोषितः ताः तादृसीः, 'Ladies of the enemies.' बाल—Analyse प्राणाः एव अर्थो यासां ताः प्राणार्थिन्यः। बालानां प्राणार्थिन्यः बालप्राणार्थिन्यः ताः तादृसीः, 'Seeking the safety of their childrens' lives.'

स्वत्—‘ I hope you protect, in a proper way, like your kindred, the ladies of the enemies who seek the safety of their children's lives and who have been brought to windowhood by your heroic actions.’

St. 41. द्वयेन—Construe आदौ त्रिवर्गस्य द्वयेन चिरे साम्यं गतः धर्मः अथ तव वयसौ वृद्ध्या सह संवर्धते कथित. त्रिवर्गस्य—Analyse त्रयाणां धर्मार्थकामाना वर्गः त्रिवर्गः तस्य तादृशस्य, ‘ Of the three objects or pursuits of life, viz. religion or virtue (धर्म), wealth (अर्थ), and pleasure (काम).’ वृद्ध्या—‘ By the growth.’ Derived from वृद् vi. I. A. (सेद्) ‘ To grow.’ ‘ To increase.’ द्वयेन—‘ In the beginning religion (or virtue), one of the three objects or pursuits of thy life which, for a long time, was in harmony with the other two (viz. अर्थ and काम), is, I hope, now-a-days, growing to perfection along with the development of thy years’ (i. e. now-a-days you disregard अर्थ and काम and make धर्म the sole pursuit of your life).

St. 42. इति—Construe इति क्षुनेः प्रभावकाक्षर्य विरामे वैदेहो निजे चतुः द्रु-कामौ रामलक्ष्मणौ विवेद. प्रभावकाक्षर्य—Analyse प्रभानां अवकाशः प्रभावकाक्षः तस्य तादृशस्य, ‘ Of the interval of questions or intermediate time of questions.’ वैदेहः, Expl:—विदेहानां राजा वैदेहः, ‘ The lord of the Videhas.’ See our note on Mithilā the capital of the Videha country stanza 1 canto VI. इति—‘ Thus after the cessation of the interval between queries of the sage, the lord of the Videhas guessed that Rāma and Lakshmaṇa were eagerly wishing to see his bow.’

St. 43. एकं—Construe तस्य क्षमापतेः क्षणक्षेत्रेणितं एकं ब्रूयापं अनुजी-विभिः चापस्यापयने हेतुः आस. उद्देशितं *adj.*—*Caus. past parti.* of उद्दिष्टं ‘ Caused to rise.’ ‘ Raised.’ ब्रूयाप *n.*—Analyse ब्रूयैव चापं ब्रूयापं, ‘ A bow made of eyebrows.’ ‘ An eyebrow-bow.’ अनुजीविभिः, Expl:—अनुजीवितुं कीदं येषां ते अनुजीविनः तैः तादृशैः, ‘ By those who live by or upon.’ ‘ By dependants.’ ‘ By followers.’ क्षमापतेः [or क्षमापतेः]—Analyse क्षमायाः चरिष्याः पतिः नाथः क्षमापतिः तस्य तादृशस्य, ‘ Of the lord of the earth.’ एकं—‘ One of the eyebrow-bows of that lord of the earth, when raised up for a moment, became the cause of the fetching of that bow (to the court) by the retinue.’

St. 44. वरं—Construe वरवक्त्रेन्दुबिम्बस्त्विदृशस्तुष्टं परं ग्रहं सीतप्रविवाह-संयोगसुखरोषार्गजान्तरं [तद्वद्दोषरयिः चक्रीचकारेस्तुतरेणाम्बयः]. वरं—Analyse वक्त्रमेव इन्दुः वक्त्रेन्दुः तस्य बिम्बं वक्त्रेन्दुबिम्बम् । वरस्य वक्त्रे वक्त्रेन्दुबिम्बं तस्य स्विद् तस्याः प्रासत्य तुष्टं वरवक्त्रेन्दुबिम्बस्त्विदृशस्तुष्टं, ‘ Greedy of making a mouthful of the splendour of the orb of the face-moon

of the bride-groom.' सीता°—Analyse अस्या अर्गला अर्गलान्तरम् । सीतायाः विवाहः सीताविवाहः तस्य संयोगः तस्माद् यत् सुखं तस्य रोषस्य अर्गलान्तरं सीता-विवाहसंयोगसुखरोषार्गलान्तरं, 'A second bolt (or bar) arresting the happiness of the marriage-union of Sītā.' Verses 44, 45, 46 and 47 form a कलापक. For definition see notes on the stanza 2 canto II. वर°—'The son of Das'aratha bent that bow, which was the formidable planet that was eager to make a mouthful of the splendour of the orb of the face-moon of the bridegroom and was a second bolt arresting the happiness of the marriage-union with Sītā.'

St. 45. अहिर्बुध्न्य°—Construe अहिर्बुध्न्यपरित्यागतीव्रशोकभराद् लोहसङ्ग्रहस्य मध्ये निःशब्दं चिरं क्षयितमिव [तद्वज्रः चक्रीचकारेत्पुत्ररेण संबन्धः]. अहिर्बुध्न्य°—Analyse अहिर्बुध्न्यस्य शंकस्य परित्यागात् तीव्रो यः शोकस्य भरः तस्मात्, 'From the weight (or vehemence) of violent grief consequent on the desertion (or discarding) by the god S'iva.' लोह°—Analyse लोहस्य अयसः सङ्ग्रहः संपुटकः लोहसङ्ग्रहः तस्य लोहसङ्ग्रहस्य, 'Of the iron box.' निःशब्दं *adv.*—Analyse निर्गतः शब्दो यस्मात् स यथा स्यात्तथा, 'Without noise.' 'Noiselessly.' अहिर्बुध्न्य°—'Overcome by the vehemence of violent grief consequent on its desertion by the god S'iva, it has noiselessly slept, as it were, for a long time in an iron case.'

St. 46. अमार्दवं—Construe अमार्दवं अतिस्तब्धं गुणेनापि न नामितं ईशेन दक्षितस्नेहं अग्रहं नीचं जनमिव [तद्वज्रादाय चक्रीचकारेत्पुत्ररेणान्वयः]. अमार्दवं—Analyse अविश्रमानं मार्दवं यस्य तदमार्दवं कठिनं, 'Hard.' 'Stiff.' 'Inflexible.' When applied to नीचं जनं, अमार्दवं is equivalent to अविनीतं, 'Badly trained.' 'Badly brought up.' 'Ill-mannered.' अतिस्तब्धं—Analyse अतिक्षयितं स्तब्धं अतिस्तब्धं इहं 'Excessively firm,' 'Very strong.' As applied to नीचं जनं, अतिस्तब्धं is equivalent to अति-वृद्धं, 'Very impudent.' 'Excessively rude.' गुणेनापि न नामितं means, ज्याद्वारापि नमयितुमशक्यं, 'Difficult to bend down even for stringing.' दक्षितस्नेहं—Analyse दक्षितः स्नेहः यस्मिन् तत् दक्षितस्नेहं कृतप्रीतिः, 'To which favour was shown.' ईशेन दक्षितस्नेहं means, 'Highly favoured by S'iva.' As applied to नीचं जनं, ईशेन दक्षितस्नेहं means, 'Highly esteemed by a king.' अग्रहं, Expl.—ग्रहीतुमयोग्यं अग्रहं, 'Incapable of holding.' As applied to नीचं जनं, अग्रहं means, विद्यायुक्तार्थोपदेशादिनापि सम्मार्गे व्यापारयितुमशक्यं, 'Incapable of being brought to a right path by sound instructions replete with learning.' अमार्दवं—'He bent that bow which was hard, very strong, difficult to bend down

even for stringing, highly favoured by S'iva, and incapable of being handled like a man of low birth. '

St. 47. चक्रीचकार—Construe कर्णान्तावर्तसितनखयुतिर्दाशरथिः सीताक-
यधनं तद्गुह्यदाय चक्रीचकार. कर्णान्ता°—Analyse कर्णस्य श्रोत्रस्य अन्तः कर्णान्तः
तस्मिन् कर्णान्ते अवर्तसिता कर्णाभरणीकृता नखानां युतिः कान्तियन स कर्णान्तावर्तसि-
तनखयुतिः, 'Who had turned the splendour of his nails into an orna-
ment to his ear.' दाशरथिः, Expl.—दशरथस्य गोत्रापत्यं पुमान् दाशरथिः, 'Son
of Das'aratha.' सीता°—Analyse सीतायाः क्रयः सीताक्रयः तस्य धनं सीता-
क्रयधनं, 'Money for the purchase of Sîtâ.' चक्रीचकार—'The son of
Das'aratha, who had turned the splendour of his nails into an
ornament for his ear, took up and bent that bow, which was the
price for the purchase of Sîtâ. '

St. 48. ततः—Construe ततो रामस्य यक्षोद्योषणदिण्डिमः चापभङ्गसङ्गद्भवः
त्रासकरो नादः दिशः ससर्प. त्रासकरः—Analyse त्रासं करोतीति त्रासकरः, 'In-
spiring terror.' चाप°—Analyse चापस्य भङ्गः चापभङ्गः तस्मात् सङ्गद्भवो यस्य
स चापभङ्गसङ्गद्भवः, 'Having its source in the breaking of the bow.'
'Sprung from the breaking of the bow.' यक्षोद्योषण°—Analyse
यक्षसो द्योषणं यक्षोद्योषणं तस्य दिण्डिमः यक्षोद्योषणदिण्डिमः, 'A drum that
proclaims his glory.' ततः—'Then a terrior-inspiring sound,
sprung from the breaking of the bow and which was a drum that
proclaimed the glory of Râma, pervaded (or filled) the quarters. '

St. 49. क्षेत्र°—Construe गुणस्य क्षेत्रभूमिः अखिला असौ सीतया सहिता
वप्रेर्दृता सद्यः फलवती पुरी प्रचकम्पे. क्षेत्रभूमिः—Analyse क्षेत्राणां भूमिः क्षेत्रभूमिः.
'An expanse of land fit to be cultivated.' गुणस्य क्षेत्रभूमिः means, 'The
land that gives birth to virtues (or merits).'
सीतया सहिता वप्रेर्दृता means, 'सीतया सहिता वप्रेर्दृता means, सीतया जानक्या सहिता वप्रेः नगरप्राचीरैर्दृता, 'Encircled (or surrounded)
by the city-rampart including the daughter of Janaka.' When
applied to क्षेत्रभूमिः the expression means, सीतया लाङ्गुलपद्मस्य सहिता
वप्रेः केशरदृतिभिर्दृता, 'The field-land, being furrowed, was environed
by the basins for water.' फलवती means, सुखापुलश्चिन्मती, 'Procuring
happiness, and articles of enjoyments.' As applied to क्षेत्रभूमिः,
फलवती means, अत्यसम्पद्भिन्मती, 'Possessing richness of corn (i e. rich
in corn).' अखिला—When applied to क्षेत्रभूमिः means, अप्रवृत्ता
'Untilled.' 'Uncultivated.' 'Waste.' क्षेत्र°—'The whole of this
city, the site that gives birth to merits, which was environed by
its ramparts including Sîtâ and was immediately procuring
happiness and articles of enjoyments, began to quake. '

St. 50. रोमं—Construe रोमोद्गेषापदेशेन हृदि अङ्कुरितं इयं अभुलवेन सिद्धम् महीपतिः मुनिमाह स्म. रोमं—Analyse रोम्यां उद्ग्रेहः स एव अपदेशः रोमोद्गेषापदेशः तेन तादृशेन, 'Under the plea of displaying (*lit.* breaking out of) the bristling of the hair of the body.' अङ्कुरितं *adj.*—'Sprouted.' अभुलवेन—Analyse अभ्रणां स्रवः अभुलवः तेन तादृशेन, 'By streaming down of tears.' महीपतिः—Analyse मत्स्याः पतिः महीपतिः, 'Lord of the earth.' आह स्म—Is equivalent to उवाच or वभाषे. रोमं—'Shedding by the flow of tears the joy sprouted in his mind under the plea of displaying the bristling of the bodily-hair, the lord of the earth began to address the sage.'

St. 51. प्रौढे—Construe यथापभङ्गदेयं सीमन्तिनीधनं मे प्राणं प्रौढेऽपि ववसि प्रायः तपसि सृष्ट्वां रुणदि. चापं—Analyse चापस्य भङ्गः चापभङ्गः तेन देयं चाप-भङ्गदेयं, 'Fit to be given (or bestowed on) by the breaking of the bow.' प्राणं *n.*—'The principal or chief debt.' Cf. Pāṇi, VI. 1. 89. and the Vārtika thereto "प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णदधानाद्युपै," 'The हृदि is the single substitute when the word कृण following प्र, वत्सतर, कम्बल, वसन, कृण and दध्.' As प्राणं 'principal debt,' वत्सतरार्णम् 'the debt of a steer,' कम्बलार्णम् 'debt of a blanket,' वसनार्णम् 'debt of a cloth,' &c. सीमन्तिनीधनं—Analyse सीम्नोऽन्तः सीमन्तः सोऽस्त्यस्याः सीमन्तिनी। सीमन्तिनीरूपं धनं सीमन्तिनीधनं, 'Money in the form of a female.' Cf. Pāṇi, VI. 1. 94. and the Vārtika thereto "सकन्ध्यादिषु पररूपं वाच्यं." The पररूप substitution takes place in the case of सकन्धुः &c. As सक + अन्धुः = सकन्धुः, कुल + अटा = कुलटा, सीम + अन्तः = सीमन्तः 'hair;' when not referring to 'hair', the form is सीमान्तः. प्रौढे—'That principal debt of mine, the wealth in the form of a female, which ought to be paid after the breaking of the bow, thwarts, as a rule, the intention of practising the religious austerities even in old age.'

St. 52. तत्—Construe विक्रमक्रयलम्बितं तत् [प्राणं] रामस्य दास्यं मतम्। अस्य हस्वाद्द्वितीये ऊर्मिलामपि मे [मया] न्यस्तां विद्धि. विक्रमं—Analyse विक्रमस्य क्रयः विक्रमक्रयः तेन लम्बितं विक्रमक्रयलम्बितं, 'Secured (or obtained) by the price of heroism.' हस्वाद्द्वितीये—Analyse हस्वेषु द्वितीयः हस्वाद्द्वितीयः तस्मिन् तादृशे, 'On the second of his younger brothers.' ऊर्मिला *f.*—Was the daughter of Janaka, sister of Sitā, wife of Lakshmaṇa and mother of Gandharvi Somadā. तत्—'The chief debt which has been purchased at the price of heroism has now assumed (*lit.* gone to) the servitude of Rāma.' 'Know, O sage, that I have bestowed even my Urmilā on the second (i. e. Lakshmaṇa) of his younger brothers.'

St. 53. शोकाख्यं—Construe अस्य [जनकस्य] वैदेहाः [संबन्धि] विवाहपरिलम्बजं शोकाख्यं हृच्छस्य स तपस्यन् अस्तुकारेण निचकार्य. शोकाख्यं—Analyse शोक एव आख्या यस्य तत् शोकाख्यं, 'Bearing the name of grief.' वैदेहाः, Expl.—विदेहस्य गोत्रापत्यं की वैदेही तस्याः वैदेहाः, 'Relating to (or pertaining to) Vaidehī.' 'About Vaidehī' विवाह—Analyse विवाहस्य परिलम्बाज्जातं विवाहपरिलम्बजं, 'Consequent on the delay of marriage.' Sprung from the putting off of her marriage.' हृच्छस्य—Analyse हृदः शस्यं हृच्छस्य, 'A dart of the mind.' 'Mental-arrow.' अस्तुकारेण, Expl.—अस्तु इति शब्दः अस्तुकारः तेन अस्तुकारेण, 'By saying 'so be it.' According to some अस्तुं करोतीति अस्तुकारः तेन अस्तुकारेण, 'By an efficacious medicament.' 'By the talismanic power.' अस्तुं is here the *acc.* of अस्तु 'Producing that which the physician promises shall be.' शोकाख्यं—'That sage, who was practising the religious austerities, extracted the dart of his heart, going by the name of grief consequent on the delay of the marriage of Vaidehī, by an efficacious medicament (or by a talismanic elixir)'.

St. 54. अथ—Construe अथ राजद्वयमनोरथः अन्यराजम्यप्रीतिप्रशमनो दूतास्थितो रथः अयोध्यां प्रायात् दूतास्थितः—Analyse दूतैः आस्थितः दूतास्थितः, 'Occupied by the messengers.' राजं—Analyse राज्ञोः द्वयं राजद्वयं तस्य मनोरथः राजद्वयमनोरथः, 'A vehicle of the mind of both the kings.' अन्यं—Analyse अन्ये ये राजन्याः तेषां प्रीतिं प्रशमयतीति अन्यराजम्यप्रीतिप्रशमनः, 'Pacifying (or tranquilizing) the fondness (for Sītā) of other princes.' अथ—'Then a car, the vehicle of the mind of both the kings, occupied by the messengers and pacifying the fondness (for Sītā) of other princes, was sent to Ayodhyā.'

St. 55. यत्—Construe रघुपतिरूपनिर्जितः [रामरूपेण निर्जितोऽपि] असौ [मदनः] वैलक्ष्यक्षतकृतसंमदावसादः [लज्जाघातकृतहर्षनाशो] यन्नासीत् [यन्नाभूत्] तद्भूतभर्त्रा [सङ्करेण] लालाव्यज्वलनरयेण [स्वीयभालस्यवह्निदाहेन । करणेन] हयध्रुवः [मनोध्रुवः] नैरास्यं [अनङ्गत्वं] शिवाय [कल्याणाय] मुष्टं [कृतं]. रघुपति—Analyse रघुणां पतिः रघुपतिः तस्य रूपेण सौन्दर्येण निर्जितः रघुपतिरूपनिर्जितः, 'Put to shame by the extraordinary beauty of the lord of the Raghus.' वैलक्ष्य—Analyse वैलक्ष्यस्य क्षतं तेन कृतः संमदस्य अवसादः यस्य स वैलक्ष्यक्षतकृतसंमदावसादः, 'Having want of energy (or joy) consequent on the sore of disgrace (or unnaturalness).' लालाव्य—Analyse ललाटे भवः लालाव्यः । लालाव्यः यः ज्वलनः वह्निः तस्य रयः दाहः तेन लालाव्यज्वलनरयेण, 'By the flame of the fire of forehead.' भूतभर्त्रा—Analyse भूतानां भर्ता भूतभर्ता तेन भूतभर्त्रा, 'By the lord of the evil—

beings.' 'By Śiva.' नैरात्म्यं—Analyse निर्गतः आत्मा यस्य स निरात्मा तत्त्व भावः नैरात्म्यं, 'Bodilessness.' 'Non-existence.' (निरात्मा means, 'having no separate soul or no individual existence'). हृदयभुवः—Analyse हृदये भूः उत्पत्तिर्यस्य स हृदयभूः तस्य हृदयभुवः मनोभुवः, 'Of the mind-born.' 'Of the fancy-born.' The metre of this and the next two verses is प्रहर्षिणी, which is thus defined:—"श्यामाभिर्मन-जरगाः प्रहर्षिणीयम्." The Gaṇas are, म न ज र and a long syllable, Translate:—"That there was no want of joy (or energy) consequent on the sore of disgrace in Madana though he was put to shame by the extraordinary beauty of the lord of the Raghus, was due to the boon of non-existence conferred on the mind-born god by the lord of evil-beings when he burnt him by the flame of the fire of his forehead."

St. 56. पीनं—Construe पीनांसः विशालः उरस्तटः क्षामं मध्यमं तच्छरीरं नियतं व्यथयति इति यात्रा स्वयमनुचितस्य अस्य देहः लम्बबाहुस्तम्भाभ्यां दृढं यन्त्रितः इव. पीनांसः—Analyse पीनौ अंसौ यस्य स पीनांसः, 'Having fleshy shoulders.' 'Having fat shoulders.' उरस्तटः—Analyse उरसः तटः उरस्तटः, 'Possessing sloping globes of breast.' लम्बबाहुं—Analyse लम्बौ च तौ बाहु च लम्बबाहु तावेव स्तम्भौ लम्बबाहुस्तम्भौ ताभ्यां लम्बबाहुस्तम्भाभ्यां, 'By means of pillars of long arms.' पीनं—'The broad slopes of the breast associated with the fleshy shoulders may (perhaps) decidedly inflict pain on the thin middle part of that body: with this thought in his mind the Creator, as it were, firmly bound up his body by means of the pillars (or props) of long arms.'

St. 57. नेत्रं—Construe उष्णयुतिकरकुङ्कुमावुत्थितः व्याकोशारुणवनजप्रभाविशेषः तेन नेत्रान्ताधरकरपल्लवप्रभाभिः निर्जित्य पादयोः अधस्ताद् आहितः इव. नेत्रं—Analyse नेत्रयोः अन्तौ नेत्रान्तौ । नेत्रान्तौ च अधरश्च करपल्लवश्च नेत्रान्ताधरकरपल्लवाः तेषां प्रभाः नेत्रान्ताधरकरपल्लवप्रभाः ताभिः तादृशीभिः, 'By the splendour of sprout-like hands, lower lip, and the extremities of eyes.' उष्णं—Analyse उष्णयुतेः रवेः कराः रश्मयः ते एव कुङ्कुमं तेन अनुलिप्तः उष्णयुतिकरकुङ्कुमावुत्थितः, 'Besmeared with the saffron-paste consisting of the rays of the sun.' व्याकोशं—Analyse वने जले जातानि वनजानि कमलानि । अरुणानि रक्तानि तानि वननानि अरुणवनजानि । व्याकोशानि विकसितानि यानि अरुणवनजानि व्याकोशारुणवनजानि तेषां प्रभायाः विशेषः व्याकोशारुणवनजप्रभाविशेषः, 'Excellent splendour of the full-blown red lotuses.' नेत्रं—'After having eclipsed the excellent splendour of the full-blown red lotuses enveloped in the saffron-powder of the rays of the sun, by means of the splendour of sprout-like hands, netherlip and

the extremities of his eyes, he, as it were, put it under the soles of his feet.'

St. 58. ज्ञानं—Construe विजोचनं ज्ञानं चेति विमलवृत्तिगुणस्वभावे तदीये प्रथिते उभे नेत्रे [स्तः] । तयोरेकं श्रुतिपथस्य समीपमात्रं यातम् । अन्यत् [च] अखिलश्रुतिपारं प्रपन्नं. विमलं—Analyse वृत्तिश्च गुणश्च स्वभावश्च वृत्तिगुणस्वभावाः । विमलः वृत्तिगुणस्वभावाः दयोः ते विमलवृत्तिगुणस्वभावे, 'Possessing clean (or spotless) movement, quality and nature.' श्रुतिं—Analyse श्रुत्योः पन्थाः श्रुतिपथः तस्य श्रुतिपथस्य, 'Of the range of the ear.' समीपमात्रं—Analyse सङ्गताः आपः यस्मिन् तत् समीपम् । समीपमेव समीपमात्रं, 'Very close.' 'Very near.' अखिलश्रुतिपारं—Analyse अखिलाश्च ताः श्रुतयश्च अखिलश्रुतयः तासां पारं अखिलश्रुतिपारं, 'To the other end of all Vedas.' The metre of this and the next verse is वसन्ततिलकं. For the definition and its Gāṇas see notes on V. 61. विजोचनं ज्ञानं चेति विमलवृत्तिगुणस्वभावे तदीये पथिते उभे नेत्रे स्तः—'Knowledge and the विजोचन (i. e. the eye) both these are his celebrated eyes, having clean (or spotless) movement, quality and nature.' तयोरेकं श्रुतिपथस्य समीपमात्रं यातं—'One of these two (i. e. the physical eye) has gone to the nearest range of his ear (i. e. he had long eyes).' Cf. R. IV. 13. "कामं कर्णान्तविश्रान्ते विशाले तस्य लोचने । चक्षुष्मता तु ह्यक्षेण सुप्रमकार्यार्थदर्शना." अन्यत् [च] अखिलश्रुतिपारं प्रपन्नं—'And the other has reached the other end of all the Vedas (i. e. the mental eye).'

St. 59. इत्थं—Construe इत्थं वराभयकथेषु जनेषु [सत्सु] धर्मसलिलास्पदगण्डलेखा सीता शशिनिर्मलदन्तकान्तिज्योत्स्नानिषिक्तदशनच्छदपल्लवेन नग्रेण मुखेन तत्पथौ. वराभयकथेषु—Analyse वरमाश्रयतीति वराभयाः । वराभयाः कथाः येषां ते वराभयकथाः तेषु तादृशेषु, 'Narrating of the stories relating to (or referring to) the bridegroom.' धर्मं—Analyse धर्मात् सलिलं धर्मसलिलम्. धर्मसलिलं आस्पदं धर्मसलिलास्पदं तदेव गण्डयोः लेखा यस्याः सा धर्मसलिलास्पदगण्डलेखा, 'Having (or bearing) the line on her cheek the site of the perspiration from heat.' शशिं—Analyse शशिनः इव निर्मला दन्तानां कान्तिरेव ज्योत्स्ना तथा निषिक्तः दशनच्छदः एव पल्लवो यस्य तत् शशिनिर्मलदन्तकान्तिज्योत्स्नानिषिक्तदशनच्छदपल्लवं तेन तादृशेन, 'Possessing sprout-like lips sprinkled over with the moon-light splendour of white teeth resembling the moon.' इत्थं—'While the people were thus narrating the stories relating to the bridegroom, Sitā, bearing the line on her cheek which was the site of the perspiration from heat, stood with her face hung down, displaying the sprout-like lips sprinkled over with the moon-light splendour of white teeth resembling the bright moon.'

CANTO VII.

St. 1. ततः—Construe ततः सा धरित्रीतनया गुरोः अलङ्घ्यं [अत एव] गरीयः सासनं प्राप्य स्थपत्यशुद्धान्तजनैः परीता [सती] व्रतिनो नमस्यां कर्तुं जगाम. धरित्रीतनया—Analyse धरित्र्याः तनया धरित्रीतनया, 'The daughter of the earth,' (i. e. सीता). धरित्रीतनया [or सीता] was the daughter of Janaka, king of Mithilā. She is called earth-born, as having been turned up from the soil of a piece of land specially reserved for sacrifices by a plough (देवयजनसंभवा). She was married to Rāma and accompanied him to the wilderness. While there Rāvana carried her off by force to Lankā. She scornfully rejected the address of Rāvana who tried to violate her chastity. She was finally rescued by Rāma, but had to pass through a severe ordeal before she was received by her husband. She was again repudiated by Rāma while in an advanced condition of pregnancy (कठोरगर्भा). She then took refuge with Vālmiki and at his hermitage was delivered of कुक्ष and लव whom the sage brought up. अलङ्घ्यं, Expl:—लङ्घितुमशक्यं अलङ्घ्यं, 'Inviolable.' 'Not to be transgressed.' 'Venerable,' स्थपत्य m. [or स्थपति m.]—'A guard or attendant of the women's apartment.' 'A chamberlain.' स्थपत्यशुद्धान्तजनैः—Analyse शुद्धान्ते जनाः शुद्धान्तजनाः । स्थपत्याश्च ते शुद्धान्तजनाश्च स्थपत्यशुद्धान्तजनाः तैः तादृशैः, 'By chamberlains and attendants in the inner apartments of the palace of a king.' नमस्या f.—'Adoration. The metre of this canto is उपजाति. For definition &c, see notes on I. 1. ततः—'Then after having received the important and inviolable order from her sire that daughter of the earth, surrounded by the chamberlains and attendants in the inner apartments of the palace, proceeded to adore the sage (*lit.* to do the adoration of the ascetic).'

St. 2. सुखेन—Construe गजकुम्भपीनस्तनावकृष्टा [सा] महर्षेः चरणौ सुखेन नत्वा भूयः तमेव भरसुद्वहन्ती यत्र प्रतिपद्य सञ्चननाम. गज—Analyse गजस्य कुम्भौ गजकुम्भौ ताविव पीनौ स्तनौ ताभ्यां अवकृष्टा गजकुम्भपीनस्तनावकृष्टा, 'Bent down by the full-breasts resembling the temples of an elephant.' महर्षेः—Analyse महाभासौ ऋषिश्च महर्षिः तस्य तादृशस्य, 'Of the great sage.' सुखेन—After having easily, bowed down at the feet of the great sage, she, bent down by the full-breasts resembling the temple-

sides of an elephant again bearing that very burden, rose up with great efforts (*lit.* having recourse to efforts).’

St. 3. सत्यं—Construe यद् अस्याः प्रविभाव्यरागो दृष्टिप्रवेकः कृष्णवर्त्मा सत्यं खलु । तद् [तस्माद्] घनदोषमस्य भर्तुः जेहेरितं धैर्यन्धनं [सा सीता] तेन [कृष्ण-वर्त्मना] ददाह. प्रविभाव्यरागः—Analyse प्रकषण विभाव्यः प्रविभाव्यः । प्रविभाव्यो रागो यस्मिन् स प्रविभाव्यरागः, ‘Betraying a highly remarkable love.’ ‘Betraying a clear indication of love.’ When applied to कृष्णवर्त्मा the compound means, ‘Having its red flame plainly visible.’ दृष्टिप्रवेकः—Analyse दृष्टेः प्रवेकः दृष्टिप्रवेकः, ‘The most excellent side-glances.’ प्रवेकः, Expl.—प्रविच्यते इति प्रवेकः, ‘Most excellent.’ ‘Chief.’ ‘Choicest.’ Derived from विच् *vt.* 7. U. (अनिद्), ‘To divide.’ ‘To separate.’ कृष्णवर्त्मा, Expl.—कृष्णो धूमो वर्त्मास्य, ‘Fire which leaves behind a black track.’ जेहेरितं—Analyse जेहेन ईरितं जेहेरितं ‘Arising from love.’ Directed through love. ‘When applied to कृष्णवर्त्मा the compound may be analysed as, जेहेन तैलेन ईरितं वर्धितं, ‘Made larger by pouring oil.’ घनदोषमस्य—Analyse घनदः कुबेरः उपमा यस्य घनदोषमः तस्य तादृशस्य, ‘Resembling the lord of wealth.’ ‘Like the lord of wealth,’ i. e. Kubera. धैर्यन्धनं—Analyse धैर्यमेव इन्धनं धैर्यन्धनं, ‘Fuel in the form of patience.’ Translate:—‘Since her excellent glances, manifesting love, were in truth fire itself; therefore, she, with them, consumed the fuel in the form of patience, directed through love, of him who resembled the lord of wealth.’

St. 4. विन्यस्तं—Construe विन्यस्तपीनस्तनहेमकुम्भा तद्दृदयोपकार्या मनो-भुवः तत्प्रथमप्रवेशं स्वेदःभुभिः सिक्तापि तत्र रजो नो शशाम. विन्यस्तं—Analyse प. नौ च स्तनौ च पीनस्तनौ । हेमः कुम्भौ हेमकुम्भौ । विन्यस्तौ पीनस्तनावेव हेमकुम्भौ यस्यां सा विन्यस्तपीनस्तनहेमकुम्भा, ‘In which are fixed the golden pitchers of full breasts’. Cf. R. II. 36. “यो हेमकुम्भस्तननिःसृतानां.” स्वेदाम्भुभिः—Analyse स्वेदस्य अम्भुनि स्वेदाम्भुनि तैः तादृशैः, ‘By the water of sweat.’ तद्दृदयोपकार्या—Analyse तस्याः हृदयमेव उपकार्या तद्दृदयोपकार्या, ‘A royal tent or palace made of her heart.’ मनोभुवः—Analyse मनसि भूः उत्पत्तिर्यस्य स मनोभूः तस्य तादृशस्य, ‘Of the mind-born god.’ ‘Of the fancy-born god.’ तत्प्रथमप्रवेशे—Analyse प्रथमश्रावौ प्रवेशश्च प्रथमप्रवेशः स एव प्रथमप्रवेशः तत्प्रथमप्रवेशः तस्मिन् तादृशे, ‘That only was the first admission.’ ‘That only was the first entrance.’ At the time of marriage when a bridegroom gets the first admission into the house of a bride the gates of the mansions are generally decorated with arches, and garlands of flowers. The ground on the outside of the door is generally sprinkled over with sandal-water and on it figures are marked with the powder

of pearls or of powdered white-stones (रांगोळी) intermixed with the powder of turmeric, saffron powder, गुलाब or red powder, सुक्का or fragrant black powder, and the female servants are stationed on both the sides of the door with golden-pitchers full of water, cocoanuts and auspicious lamps and other things in their hands in order to receive the bridegroom. रजस् *n.*—‘Dust or passion.’ ‘Menstrual excretion.’ Translate:—‘The dust of passion (lying on the ground) of the royal tent of her heart in which were fixed the golden pitchers of full breasts, though sprinkled over with the water of her sweat, did not settle down, because that only was the first admission of the mind-born god.’

St. 5. तुष्टः—Construe अविपन्नधाम्नः शैवस्य चापस्य भंगात् सुबाहुशत्रुं आलिंग्य स्मरः तुष्टो नु । विशालदृष्ट्या तया प्रयुक्तः [प्रेरितः सन्] तं विहस्तं चक्रे नु. अविपन्नधाम्नः—Analyse न विपन्नं अविपन्नं । अविपन्नं धाम यस्य स अविपन्नधामा तस्य तादृशस्य, ‘Having power (i. e. not contaminated or uninjured).’ शैवस्य, Expl:—शिवस्य अयं शैवः तस्यः तादृशस्य, ‘Of one which belongs to S’iva.’ सुबाहुशत्रुं—Analyse सुबाहुनाम मारीचसहचरो रक्षोविशेषः तस्य शत्रुं रामभद्रं, ‘To the enemy of Subāhu a favourite general of मारीच ’ (i. e. Rāma). विहस्तं—Analyse विगतः हस्तः यस्य स विहस्तः प्रतिपत्तिमूढः तं तादृशं, ‘Handless.’ ‘Helpless.’ ‘Confounded.’ विशालदृष्ट्या—Analyse विशाला दृष्टिर्यस्याः सा विशालदृष्टिः तया तादृश्या, ‘By her having long eyes.’ ‘By her having large eyes.’ अविपन्नधाम्नः शैवस्य चापस्य भङ्गात् सुबाहुशत्रुमालिङ्ग्य स्मरस्तुष्टो नु—‘Was the god of love pleased after having embraced the enemy of Subāhu, when he broke the bow of S’iva having its power uninjured ?’ विशालदृष्ट्या तया प्रयुक्तः सन् तं विहस्तं चक्रे नु—‘Or impelled by her of large eyes was he made helpless ?’

St. 6. विधातृ—Construe विधातृमुख्यैरपि दृश्यरूपं तस्याः रूपं अर्धनिरीक्षितेन निरूप्य मनस्वी गुण्यः स भूम्ना मनसैव एवं गणयाम्बभूव. विधातृमुख्यैः—Analyse विधाता मुख्यो येषु ते विधातृमुख्याः तैः तादृशैः, ‘By those among whom the god ब्रह्मा is the best.’ ‘By the principal gods like ब्रह्मा. दृश्यरूपं, Expl:—प्रशस्तं रूपं दृश्यरूपं, ‘Covetingly marked.’ ‘Marked with great interest.’ Cf. Pāṇi. V. 3. 66. ‘प्रशंसायां रूपम्’ ‘The affix रूपम् (रूप) comes without change of connotation after a stem (nominal or verbal) denoting praise.’ ‘As वैयाकरणरूपः ‘a celebrated grammarian,’ अर्धनिरीक्षितेन—Analyse अर्धं च तद् निरीक्षितं च अर्धनिरीक्षितं तेन तादृशेन, ‘With a side-long glance.’ एवं = विवक्षामात्रं. गुण्यः, Expl:—प्रशस्ताः गुणाः सन्ति अस्य स गुण्यः, ‘Endowed with virtues.’ मनस्विन् *m.*, Expl:—प्रशस्तं मनोऽस्त्यस्य, ‘High minded.’ ‘Strong-

minded.' ' Cf. Pāṇi. V. 2. 121. " अस्मोयामेधास्त्रजो विनिः " ' After a stem ending in अस्, and after माया, मेधा and स्त्रज् comes the affix विनि (विन्) in the sense of मनुष् (possessive affixes indicating greatness, deprecation, praise &c). Vide Si. Kau. " भूमनिःशप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिश्रयने । संबन्धेऽस्तिविवक्षायां भवन्ति मनुषादयः ". Translate:—'After having seen, with a side-long glance her natural beauty covetingly marked even by principal gods like ब्रह्मा, that strong-minded prince, endowed with special virtues, considered the following about her, simply by his mind, of high character. '

St. 7. प्रसीद—Construe प्रसीद ते वदनामृतांशुः अखण्डं ताराधिपं एवं मा परिभृद् इति ताराततिः प्रियायाः दीप्रनखच्छलेन पादे पतिता इव. अखण्डं—Analyse अविद्यमानः खण्डः यस्य स अखण्डः तं अखण्डं, ' Not fragmentary. ' ' Entire. ' ' Whole. ' ताराधिपं—Analyse ताराणां अधिपः ताराधिपः तं तादृशं, ' The ruler of the stars. ' ' The moon. ' वदनामृतांशुः—Analyse अमृताः अंशवः यस्य स अमृतांशुः । वदनमेव अमृतांशुः वदनामृतांशुः, ' The face-moon. ' ताराततिः—Analyse ताराणां ततिः ताराततिः, ' A cluster of stars. ' दीप्रं—Analyse दीप्राणि च तानि नखानि च दीप्रनखानि तेषां छलः तेन तादृशेन, ' Under the plea of bright nails. ' दीप्र—'Bright,' 'brilliant.' Cf. Pāṇi. III. 2. 167. " नमिकम्पित्यजसकमर्हितदीपो रः, " ' The affix र comes in the sense of ' the agent having such a habit &c ' after the verbs नम् ' to bow, ' कम्प् ' to shake, ' स्मि ' to smile, ' अजम् ' not to cease, ' कम् ' to desire, ' हिम् ' to injure, ' and दीप् ' to shine. ' Thus, नम्रे काष्ठं ' soft wood; ' कम्प्रा शाखा ' shaking branch; ' स्मेरं मुखं ' smiling face; ' अजसं जुहोति ' he sacrifices perpetually; ' कम्प्रा युवतिः ' a beautiful maiden; ' हिंसं रक्षः ' the injuring राक्षस; ' दीर्घं काष्ठं ' brilliant wood. ' प्रसीद—' Be kind: let not thy face-moon thus bring disgrace on the entire ruler of the stars. ' ' With this thought the cluster of stars, as it were, prostrated before the feet of my beloved under the plea of bright nails. '

St. 8. कृष्णा—Construe कृशवृत्तिमध्यं नितान्तं कृष्णा गुर्वी श्रोणिः मास्म छिन्नद् इति प्रचिन्त्य विधात्रा तदूरुद्वयशातकौम्भस्तम्भद्वयेन धृता इव. कृशवृत्तिमध्यं—Analyse कृशा वृत्तिर्यस्य तत् कृशवृत्तिः । कृशवृत्तिः च मध्यं च कृशवृत्तिमध्यं, ' Naturally thin round waist. ' तदूरुद्वयं—Analyse ऊर्तुद्वयं ऊरुद्वयम् । तस्याः ऊरुद्वयं तदूरुद्वयम् । तदेव शातकौम्भस्य स्तम्भद्वयं तदूरुद्वयशातकौम्भस्तम्भद्वयं तेन तादृशेन, ' By means of a pair of golden props made of her two thighs. ' शातकौम्भ n. Expl:- शतकुम्भं पर्वते भवं शातकौम्भं, ' Gold. ' Cf. Pāṇi. IV. 3. 53. " तत्र भवः, " ' An affix ठञ् comes after a word in the 7th case in construction, in the sense of ' who stays there. ' Also VII. 3. 20. " अनुशतिः कादीनां च, " ' Before a Taddhita affix having an indicatory अ, ण् or क् the षट्ति

is substituted before the first vowel of both members of the compounds अनुशक्तिक &c.' According to the list given in the अनुशक्तिक-गण the formation should be शतकुम्भे भवं शतकौम्भे and not शतकुम्भम्-क्षीरस्वामी one of the oldest commentators on अमरकोश also supports the reading of our Mss. A. B. C. कृद्वा—'After having exceedingly lessened (or tightened) the naturally thin round waist, with the thought that the large hips should not be separated from it, the Creator supported it, as it were, by means of a pair of golden props made of her two thighs.'

St. 9. तत्—Construe सोष्मं प्रकृत्या कठिनं स्तनयोर्द्वयं यत् तापं तनोति तदस्तु । अनिन्यदृत्ते: [अस्या:] मध्यस्थमपि एतद् वलित्रयं मां दहति इति चित्रं. सोष्मं—Analyse उष्मेण सह सोष्मं, 'Warm.' मध्यस्थं—Analyse मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थं, 'Standing or being in the middle.' 'Neutral,' 'Belonging to neither party or both parties'. अनिन्यदृत्ते:—Analyse अनिन्या दृत्तिर्यस्या: सा अनिन्यदृत्तिस्तस्या: तादृश्याः, 'Of a faultless conduct.' 'Of a faultless mode of life.' वलित्रयं—Analyse वलीनां त्रयं वलित्रयं, 'A collection of three natural folds or lines on the skin of the belly.' Translate:—'Let it be that the pair of breasts, naturally hard and warm, drag (or push) me to burning pain; but that these natural folds on the skin of the belly of her of faultless conduct, though standing in the middle (neutral or indifferent) burn me is (no doubt) a wonder.'

St. 10. स्तनौ—Construe सुदत्याः निःशेषवक्षस्तद्वद्विम्बौ स्तनौ कुम्भप्रतिमौ द्व । नवयौवनस्य पीनौ पिण्डौ शरीराद् अतिरिक्तवन्तौ न्यस्तौ द्व. कुम्भप्रतिमौ—Analyse कुम्भौ प्रतिमा प्रतिविम्बं ययोस्तौ तादृशौ, 'Reflected images of pitchers.' सुदत्याः—Analyse शोभनाः दन्ताः यस्याः सा सुदती तस्याः सुदत्याः, 'Of one having a beautiful set of teeth.' निःशेष—Analyse निःशेषो यो वक्षसः तटः तस्मिन् बद्धौ विम्बौ याभ्यां तौ तादृशौ, 'The orbs of which have been fixed on the entire surface of the chest.' नवयौवनस्य—Analyse नवं च तद् यौवनं च नवयौवनं तस्य तादृशस्य, 'Of the fresh youth.' अतिरिक्तवन्तौ—Analyse अतिशयेन रिक्तवन्तौ अतिरिक्तवन्तौ, 'Left with or as a surplus.' 'Left apart.' 'Redundant.' सुदत्याः निःशेषवक्षस्तद्वद्विम्बौ स्तना कुम्भप्रतिमौ द्व—'Are these breasts of the bride, having beautiful set of teeth, the orbs of which have been fixed on the entire surface of the chest, the reflected images of pitchers ?' नवयौवनस्य पीनौ पिण्डौ शरीराद् अतिरिक्तवन्तौ न्यस्तौ द्व—'Or are these the fleshy lumps (or balls) of fresh youth kept aside from the body as being redundant portions ?'

St. 11. विभाति—Analyse तस्याः शरीरजन्मानलधूमरेखा नवरोमराजिः अन्योन्यबाधिस्तनमण्डलस्य मध्यस्य धात्रा विहिता सीमेव विभाति. Cf. Ku. I. 38, 39, 40. तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्रे राजा तन्वी नवरोमराजिः । नीवीमतिक्रम्य सिततरस्य तन्मेखलामध्यमणेरिवाधिः ॥ ३८ ॥ मध्येन सा वेदिविलग्रमध्या वलित्रयं चारुभार बाला । आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥ ३९ ॥ अन्योन्यसुत्पीड्यदुत्पलाक्ष्याः स्तनद्वयं पाण्डु तथा प्रवृद्धम् । मध्ये यथा इयाममुखस्य तस्य मृणालसुशान्तरमप्यलभ्यम् ॥ ४० ॥ नवरोमराजिः—Analyse नवा रोम्णां राजिः नवरोमराजिः, 'The line of the fresh bodily hair.' शरीर°—Analyse शरीरे जन्म यस्य स शरीरजन्मा । शरीरजन्मा चासौ अनलश्च शरीरजन्मानलः तस्य धूमस्य रेखा शरीरजन्मानलधूमरेखा, 'A line of smoke of the fire in the form of the body-born' i. e. Kāma. अन्योन्य°—Analyse स्तनयोः मण्डलं स्तनमण्डलम् । अन्योन्यं बाधते इति अन्योन्यबाधि । अन्योन्यबाधि च तद् स्तनमण्डलं च अन्योन्यबाधिस्तनमण्डलं तस्य तादृशस्य, 'Of the orbs of breasts that press each other.' विभाति—'A row of the fresh hair on the body of the beautiful girl which was a line of smoke of the fire in the form of the body-born (i. e. Kāma) seems, as it were, a boundary made by the Creator, of the middle part of the orbs of breasts which were pressing each other.'

St. 12. याति—Construe विट्ददीप्तिः एव अङ्गदोऽपि यत्र न्यसनेन अनङ्गदत्वं याति । चारुप्रकोष्ठस्य भुजद्वयस्य मदनस्य दाने तथा हि शक्तिः. अङ्गदः, Expl:—अङ्गं दयते । दायति यति वा इत्यङ्गदः. Either derived from दे *ut.* I. A. (अनिद्) 'To protect', 'to guard,' or from दे *ut.* or *vi.* I. P. (अनिद्) 'To purify' 'to cleanse', or from हो *ut.* 4. P. (अनिद्) 'To cut.' 'To mow'. Cf. Pāṇi. III. 2. 3. विट्ददीप्तिः—Analyse विट्द्वा दीप्तिर्यस्य स विट्ददीप्तिः, 'Having the splendour enhanced.' अनङ्गदत्वं—Analyse न अङ्गदः अनङ्गदः तस्य भावः अनङ्गदत्वम् । इत्यर्थेन विरोधः । 'Absence of अङ्गद (arm-let).' अनङ्गं मदनं दशतीति अनङ्गदः तस्य भावः अनङ्गदत्वम् । इत्यर्थेन विरोधपरिहारः । 'The condition of exciting passion.' चारुप्रकोष्ठस्य—Analyse चारुः प्रकोष्ठः यस्य स चारुप्रकोष्ठः तस्य तादृशस्य, 'Of one having beautiful fore-arms.' भुजद्वयस्य—Analyse भुजयोर्द्वयं भुजद्वयं तस्य तादृशस्य, 'Of the pair of arms.' याति—'Even the arm-let, with its splendour enhanced attains the state of exciting love by being placed on her arms; for that pair of arms, having beautiful fore-arms, possesses such power in rousing passion.'

St. 13. वक्त्रेन्दु°—Construe चन्द्रः अस्याः वक्त्रेन्दुलीलां अनुयतुं कलान्तराणि प्रतिपद्य पूर्णोऽपि साधर्म्यविशेषज्ञान्यः [सन्] शोकादिव क्रमेण हार्ति याति. वक्त्रेन्दुलीलां—Analyse वक्त्रमेव इन्दुः वक्त्रेन्दुः तस्य लीला वक्त्रेन्दुलीला तां तादृशीं, 'The play of the face-moon.' कलान्तराणि—Analyse अन्याः कलाः कलान्तराणि, 'Different digits or different phases.' साधर्म्य°—Analyse साध-

म्यस्य विशेषः साधर्म्यविशेषः तेन शून्यः साधर्म्यविशेषशून्यः, 'Void of the excellence of common character.' 'Void of the excellence of the community of property (or common property).' क्रमेण शोकाद् हार्नि यतीति—' Gradually he goes to decay as if through grief.' वक्त्रेन्दुं—'In order to imitate the play of her face-moon, the moon, having attained the different phases and thus though full, being void of the excellence of the common property (with her face), gradually goes to decay as if through grief.'

St. 14. मृगाङ्गनानां—Construe पूर्व मृगाङ्गनानां नयनानि नीलानि नीरजानि च विधाय कृतप्रयोगेण विधात्रा आयताक्ष्याः नेत्रद्वयं पुनः सृष्टं ह. मृगाङ्गनानां—Analyse मृगानां अङ्गनाः मृगाङ्गनाः तासां मृगाङ्गनानां, 'Of the female antelopes.' नीरजानि—Analyse नीराज्जलाज्जातानि नीरजानि, 'Sprung from water (i. e. lotuses).' कृतप्रयोगेण—Analyse कृतः प्रयोगः येन स कृतप्रयोगः तेन तादृशेन, 'By one who had made the experiments.' नेत्रद्वयं—Analyse नेत्रयोर्द्वयं नेत्रद्वयं, 'A pair of eyes.' आयताक्ष्याः—Analyse आयते अक्षिणी यस्याः सा आयताक्षी तस्याः आयताक्ष्याः, 'Of the long-eyed damsel.' मृगाङ्गनानां—'First, after having created the eyes of the female-deer and then the blue-lotuses sprung from water, was it that the pair of eyes of that long-eyed damsel was again created by the Creator who had (already) made the experiments ?'

St. 15. अन्वेति—Construe अस्याः कमनीयं आयतनघटेलं भुवोर्गुग्मं हरेण रोषेण मध्ये कृतस्य मन्मथकार्ष्णिकस्य छेदद्वयं कान्त्या अन्वेति. आयतनघटेलं—Analyse आयता नन्ना लेखा यस्मिन् तद् आयतनघटेलं, 'The lines in which were long and bent down at points.' छेदद्वयं—Analyse छेदस्य द्वयं छेदद्वयं, 'A pair of the portion that was cut.' मन्मथ—Analyse मन्मथस्य कार्ष्णिकं मन्मथकार्ष्णिकं तस्य तादृशस्य, 'Of the bow of the god of love.' कार्ष्णिक n., Expl.—कर्मणे प्रभवतीति कार्ष्णिकं, 'A bow.' Cf. Pāṇi. V. 1, 103. "कर्मणि उक्त्वा" 'The affix उक्त्वा (उक्) comes after the word कर्मन् in the same sense of 'able to effect that.' This debars ठक्. As कर्मणे प्रभवति = कार्ष्णिकं धनुः. This word कार्ष्णिकं means always a 'bow,' and is never employed to designate anything else. अन्वेति—' Her charming pair of eyebrows the lines in which were long and bent down at points, imitates, in loveliness, two pieces of the bow of the god of love, cut down in the middle by S'iva in wrath.'

St. 16. असर्पतां—Construe अस्याः भुवौ आपतितालकान्तपर्यन्तकान्ति श्रुतिमूलं अद्गोः तरुतत्रं वक्तुं असर्पतां ह । इमे दृष्टी भूयुग्मकादित्यं वक्तुं असर्पतां ह. आपतिताल—Analyse तलकानां अन्ताः अडकान्ताः । आपतितानां अड-

कान्तानां पर्यन्ता कान्तिः यस्य तद् आपतितालकान्तपर्यन्तकान्ति, 'Displaying the splendour extending to the ends of hair which were hanging down.' श्रुतिमूलं—Analyse श्रुत्योर्मूलं श्रुतिमूलं, 'Root of the ears.' भ्रूयुग्मकौटिल्यं—Analyse भ्रुवोर्भुग्मं भ्रूयुग्मं तस्य कौटिल्यं भ्रूयुग्मकौटिल्यं 'Curli-ness or crookedness of the pair of eyebrows.' कौटिल्यं, Expl:—कूटिलस्य भावः कौटिल्यं, 'Crookedness or curliness of hair.' अस्याः भ्रुवौ आपतितालकान्तपर्यन्तकान्ति श्रुतिमूलं अक्ष्णोः तरलत्वं वक्तुं असर्पतां नु—'Was it that her eyebrows came to the roots of her ears, having the splen- dour extending to the ends of hair hanging down, in order to tell the tremulousness of the eyes?' इमे द्वे भ्रूयुग्मकौटिल्यं वक्तुं असर्पतां नु—'Or was it that yonder two eyes of hers came there to speak of the crookedness of the pair of eyebrows?'

St. 17. तन्व्याः—Construe तन्व्याः मनोज्ञस्वरनैपुणेन विनिर्जितः रोषविलो- हितः अन्यपुष्टः शोकेन प्रसक्तचिन्ताहितं काष्ण्यं वहतीति मन्ये Cf. Ku. I. 45. "स्वरेण तस्याममृतस्तुतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि । अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा भोतुर्विनश्चीरिव ताव्यमाना ॥" मनोज्ञस्वरं—Analyse मनोज्ञश्चासौ स्वरश्च मनो- ज्ञस्वरः तस्मिन् नैपुणं तेन तादृशेन, 'By reason of the proficiency in the sweet charming voice.' रोष—Analyse रोषेण विलोहिते अक्षिणी यस्य स रोषविलोहिताक्षः, 'With his eyes red from anger.' प्रसक्तं—Analyse प्रसक्ता या चिन्ता तया आहितं प्रसक्तचिन्ताहितं, 'Brought on by the constant anxiety.' अन्यपुष्टः—Analyse अन्यैः काका- दिभिः पुष्टः अन्यपुष्टः 'Nourished by strangers'. 'Fostered'. 'The Indian cuckoo.' काष्ण्यं, Expl:—कृष्णस्य भावः काष्ण्यं, 'Black colour'. 'Blackness'. Translate:—'Being entirely vanquished (or eclipsed) by reason of the proficiency in sweet charming voice of the beautiful damsel the cuckoo, I think, wears the black colour, through grief, brought on by constant (heart-corroding) anxiety.'

St. 18. पुष्पायुधः—Construe सीताकृति रत्नं वीक्ष्य पुष्पायुधः स्वात्मनि शङ्खपातान् कुर्वीत । यदात्मयोनैरायुधानां मये सीता व्यापृतिः तत्र चिन्तयते. Cf. Ku. VII. 67. "न नममारूढरुषा शरीरमनेन द्रवं कुसुमायुधस्य । श्रीडादसुं देवकुदी- द्वा मन्ये संन्यस्तदेहः स्वयमेव कामः" ॥ पुष्पायुधः—Analyse पुष्पाण्येव आयुधं यस्य स पुष्पायुधः, 'Flower-armed god.' शङ्खपातान्—Analyse शङ्खाणां पाताः शङ्खपाताः तान् तादृशान्, 'Strokes or fall of weapons.' सीताकृति—Analyse सीतायाः आकृतिः यस्मिन् तत् सीताकृति, 'Having the form of Sitā.' चिन्तयते—Denom. 3rd per. sing. (चित्रमाश्रयं करोति) 'To cause wonder.' 'To wonder.' सीताकृति रत्नं वीक्ष्य पुष्पायुधः स्वात्मनि शङ्खपातान् कुर्वीत—'After seeing the jewel in the form of Sitā the flower- armed god should fitly direct the strokes of weapons towards

himself. ' यदात्मयोनेरायुधानां मयि तीव्रा व्याघृतिः तत्र विधीयते — ' That there should be a fierce hurling of weapons of the self-born (i. e. Kāma) on me is no matter for wonder. '

St. 19. सति—Construe तस्य अतिगुरुप्रतर्कं चेतसि सत्यथ नरेन्द्रः सुनि प्राह स्म । भवतः स्तुषा तीर्थादन्वौ पादौ प्रणम्य शुद्धान्तशुपेतीति. अतिगुरुप्रतर्कं—Analyse अतिशायितः गुरुः प्रतर्कः यस्मिन् तत् अतिगुरुप्रतर्कं तस्मिन् तादृशे, ' Having very great serious thoughts. ' नरेन्द्रः—Analyse नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः ' The lord of people. ' तीर्थात्, Expl:—तीर्यते इति तीर्थं or तीर्यते अनेन वा तीर्थं तस्मात् तादृशात्, ' From a holy place. ' Derived from नृ vt. 1. P. (सेद्) ' To cross over. ' Cf. Unādisūtra " पानुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक्. " स्तुषा, Expl:—स्तौतीति स्तुषा, ' A daughter-in-law. ' Derived from स्तु vi. 2. P (सेद्) ' To drip, ' ' to trickle, ' ' to flow. ' Cf. Unādisūtra " स्तुष्टश्रिकृत्युषिभ्यः कित्. " तस्य अतिगुरुप्रतर्कं चेतसि सत्यथ नरेन्द्रः सुनि प्राह स्म—' When such (as described before) serious thoughts were passing in his mind, the lord of the people spoke the following words to the sage. ' भवतः स्तुषा तीर्थादन्वौ पादौ प्रणम्य शुद्धान्तशुपेतीति—' Your daughter-in-law saluting your feet, not inferior to a sacred pool, will proceed to the inner apartment of the palace. '

St. 20. कलत्र—Construe कलत्रभारेण तथा कुचद्वयस्य स्थाय्या मन्थरविक्रमायास्तस्याः गतिमन्थरत्वे सोऽसौ राजपुत्रोऽपि तृतीयहेतुरासीत्. कलत्रभारेण—Analyse कलत्रस्य भारः कलत्रभारः तेन तादृशेन, ' By the burden of the hip and loins. ' कलत्र n., Expl:—गडति गण्यते वा इति कलत्रं. Derived from गड् vt. 1 P. (सेद्) ' To sprinkle, ' ' to water, ' ' to bear, ' ' to carry. ' Cf. Unādisūtra " गडेशदेव कः " इत्यनन् । डलयोरेकत्वम् । कलं त्रायते वा or कडति कण्यते वा. Derived from कड् vi. 1. P. (सेद्) ' To be intoxicated, ' ' to be mad. ' बाहुलकादन्. Vide रभसः, " दुर्गस्थाने नृपादीनां कलत्रं श्रोणिभार्ययोः. " कुचद्वयस्य—Analyse कुचयोः द्वयं कुचद्वयं तस्य तादृशस्य, ' Of the pair of breasts. ' स्थाय्या—' By the weight. ' ' By the force. ' ' By the power. ' मन्थरविक्रमायाः—Analyse मन्थरः मन्दः विक्रमो गमनं यस्याः सा मन्थरविक्रमा तस्याः मन्थरविक्रमायाः, ' Of one having a gentle gait. ' गतिमन्थरत्वे—Analyse गतेः मन्थरत्वं गतिमन्थरत्वं तस्मिन् तादृशे, ' Slowness of walking (or moving). ' राजपुत्रः—Analyse राजः पुत्रः राजपुत्रः, ' A prince. ' तृतीयहेतुः—Analyse तृतीयश्रासौ हेतुश्च तृतीयहेतुः, ' Third object. ' ' Third cause. ' Translate:—' To the slowness of walking of her, whose gait of moving was gentle, by reason of the burden of the hip and loins, as well as by the weight of the pair of her breasts, might also be added (or attributed) this prince, as the

third cause.' Because her mind was absorbed in this beautiful prince she was walking slowly that she might see him over and over again.

St. 21. अनुव्रजन्तं—Construe अनुव्रजन्तं परिवारवर्गं तं किञ्चित् प्रव्याहरन्ती तिर्यग्विद्वत्ताननचन्द्रबिम्बा अर्धनिरीक्षितेन रामं जघान किञ्च नाम. परिवारवर्ग—Analyse परिवाराणां वर्गः परिवारवर्गः तं तादृशं, 'A multitude of retinue.' 'A class of retinue.' तिर्यग्विद्वत्ता—Analyse तिर्यग् विद्वत्तं आननमेव चन्द्रबिम्बं यथा सा तिर्यग्विद्वत्ताननचन्द्रबिम्बा, 'Having the disc of the face-moon turned behind a little.' अर्धनिरीक्षितेन—Analyse अर्धं च तन्निरीक्षितं च अर्धनिरीक्षितं तेन तादृशेन, 'By half a glance (i. e. by a side-long glance).' Translate:—'Verily addressing something to the multitude of retinue that was walking behind her, she, it is said, with the disc of her face-moon turned behind a little, struck Rāma with her side-long glance.'

St. 22. तस्यां—Construe राघवाभ्यां सह गतायां तस्यां भूवो भर्ता तं संयमिनं ततः विप्रैः ततस्य सप्तस्य अकृशं ऋदिसारं द्रष्टुं स्वयं निनाय. राघवाभ्यां, Expl.—रघोः अपत्यं पुमांसौ राघवौ ताभ्यां राघवाभ्यां, 'In company with the descendants of Raghu.' ऋदिसारं—Analyse ऋदेः सारः ऋदिसारः तं तादृशं, 'The essence of his prosperity.' 'The essence of his Royal Fortune.' अकृशं—Analyse न कृशः अकृशः तं अकृशं, 'Not decreased or lessened.' 'Full.' तस्यां—'When she departed, the lord of the earth himself took that sage accompanied by the two descendants of Raghu, from there to see the undiminished essence of the prosperity of the continued sacrificial session performed by the sacrificial priests.'

St. 23. दूरः—Construe देहेन दूरोऽपि वियोगवहेः प्रवर्धिताधिः स्फुटतीति भीतः [सन्] तद्रक्षणायैव कृतप्रयत्नो रामस्तस्या हृदयं न मुमोच. वियोगवहेः—Analyse वियोगरूपो वह्निर्वियोगवह्निस्तस्मात् तादृशात्, 'From the fire in the shape of separation.' प्रवर्धिताधिः—Analyse प्रवर्धितश्चासौ आधिश्च प्रवर्धिताधिः 'The mental agony which was made to grow.' तद्रक्षणाय—Analyse तस्य रक्षणं तद्रक्षणं तस्मै तद्रक्षणाय, 'For its preservation.' 'In order to protect it.' कृतप्रयत्नः—Analyse कृतः प्रयत्नः येन स कृतप्रयत्नः, 'One who has made efforts.' दूरः—'Though standing at a distance, with his body, being afraid lest the mental agony, which was fed by the fire of separation, would issue forth (or be developed), Rāma, who had made efforts only for its preservation, did not leave her heart.'

St. 24. याते—Construe नयनाभिरामे रामे याते च शय्याः दिशो दृष्ट्वा फलं किमस्ति इतीव पथायतलोचनायाः विलोचने नेत्रजलं करोष. नयनाभिरामे—Analyse

नयनयोः अभिरामः नयनाभिरामः तस्मिन् तादृशे, 'Delightful (or pleasing) to the eyes.' पद्मायतलोचनायाः—Analyse पद्ममिव आयते लोचने यस्याः सा पद्मायतलोचना तस्याः पद्मायतलोचनायाः, 'Having the eyes long like a lotus.' नेत्रजलं—Analyse नेत्रजलेर्जलं नेत्रजलं, 'Eye-water (i. e. tears).' याते—'When Rāma, the delightful object to her eyes, had departed, what was the use of seeing the vacant quarters? With this thought, as it were, the flow of tears in her eyes obscured her sight who had eyes long like a lotus.'

St. 25. कृते—Construe मया [वलयेन] पाणिग्रहणे कृतेऽपि इयं बाल्यं परत्र [रामे] अहितरागवृत्तिर्जाता इति कृशाङ्ग्याः तस्याः वलयं रोषेण यथा [इव] कराग्रं ससर्ज. पाणिग्रहणे—Analyse पाणेः ग्रहणं पाणिग्रहणं तस्मिन् तादृशे, 'Taking by the hand.' 'Taking hold of the hand.' 'Marrying.' 'Marriage' (the joining of the bride and bride-groom's hands forming part of the ceremony). परत्राहितरागवृत्तिः—Analyse परत्र रामे अहितरागस्य वृत्तिर्यया सा परत्राहितरागवृत्तिः, 'The force or action of whose love was directed elsewhere' (i. e. towards Rāma). वलय n.—Is here equivalent to विवाहकौतुकं or मङ्गलकङ्कणं or कङ्कणसूत्रं. It is a threading worn by the bride-groom round the wrist before the beginning of the marriage ceremony. Cf. अथलायनगृह्यपरिसिद्ध, Bib. Ind. series, p. 287. "अथ वधुवरौ स्वशेखरपुष्पं क्षीरघृतेनाश्रम्य परस्परतिलकं कुरुतः कण्ठे सज्ज्वाशुञ्चतः कौतुकसूत्रं च करे बध्नीयाताम्. Cf. also Nārāyaṇa Bhaṭṭa's प्रयोगरत्नाकर under कौतुकविधिः, Poona, ed. p. 23. No express injunctions are prescribed as to the number of days that it should be worn after the marriage ceremony. It is generally taken away after the third day since the celebration of the marriage. It might, however, be worn for three or twelve days or even for a year, which is the longest term prescribed for the married couple to observe ब्रह्मचर्यं or celibacy after the marriage rite. Cf. As'valāyana Gṛihya Sūtra, I, Adh. 8, Kandikā 10, 11, 12, "अक्षराख्यणाशिनौ ब्रह्मचारिणावलङ्कुर्वोणावधःसायिनौ स्याताम्" ॥ १० ॥ "अत ऊर्ध्वं विराज्य द्वादशरात्रं" ॥ ११ ॥ "संवत्सरं वैक ऋचिर्जयत इति" ॥ १२ ॥ 'From that time they should eat no saline food, they should be chaste, wear ornaments, sleep on the ground three nights or twelve nights; 'or one year (according to) some (teachers); thus, they say, a Rishi will be born (as their son).' कृशाङ्ग्याः—Analyse कृशान्यङ्ग्यानि यस्याः सा कृशाङ्गी तस्याः तादृश्याः, 'Of the girl with a slender shape (or form),' कराग्रं—Analyse करस्य अग्रं कराग्रं, 'The extremity of the hand.' 'Fingers.' Translate:—'Though I have taken hold of her hand (in marriage) yet this young damsel has transferred her

feeling of love elsewhere; ' with this thought the thread-ring on the wrist of that slender-shaped girl allowed itself to fall from her fingers as if from anger. '

St. 26. संताप—Construe सचताङ्गयाः इति कामादितः संतापवद्भिः खेद-विजोहितेन नेत्रद्वयेन बहिःप्रवृत्तज्वालावलिः सखीभिः संविदि. संताप—Analyse संतापस्य वक्तिः संतापवक्तिः, ' Fire produced from great heat (or affliction). ' Fire produced from exciting passion. ' सचताङ्गयाः—Analyse सचतानि अङ्गानि यस्याः सा सचताङ्गी तस्याः सचताङ्गया, ' Of her whose round limbs were gracefully bent down (or stooping). ' कामादितः—Analyse कामेन आदितः कामादितः, ' Placed by the god of love. ' Put in by the god of love. ' खेद—Analyse खेदेन विजोहितं खेदविजोहितं तेन तादृशेन, ' By it red with grief. ' नेत्रद्वयेन—Analyse नेत्रयोर्द्वयं नेत्रद्वयं तेन तादृशेन, ' By the pair of her eyes. ' बहिःप्रवृत्त—Analyse बहिः प्रवृत्ता ज्वालानो आवलिर्यस्य स बहिःप्रवृत्तज्वालावलिः, ' Having the line of flames burst out. ' Translate:—' The fire of exciting passion, put by the god of love in the heart of her, having graceful limbs, and having the line of flames burst out, as if by the pair of her eyes red with grief, was discovered by her female friends. '

St. 27. याता—Construe अङ्गजाग्रितपते तद्द्वये चिरं निवासात् सा तानवं याता नु । उत स्वकीये इति निविष्टं तं ऊढ्वा श्रमजं तनुत्वं गता नु. तानवं n.—' Thinness. ' ' Sparseness. ' अङ्गज—Analyse अङ्गज्जातः अङ्गजः । अङ्गजश्चासौ अग्रिथ अङ्गजाग्रिः तेन तप्तं तस्मिन् तादृशे, ' Heated by the fire sprung from intoxicating passion or love. ' तद्द्वये—Analyse तस्य द्वयं तद्द्वयं तस्मिन् तद्द्वये रामद्वये, ' In his heart, ' (i. e. in the heart of Rāma). श्रमजं—Analyse श्रमाज्जातं श्रमजं, ' Consequent on labour (or exhaustion). ' अङ्गजाग्रितपते तद्द्वये चिरं निवासात् सा तानवं याता नु—' Was it that she attained thinness (or emaciation) from a long stay in his (Rāma's) heart heated by the fire sprung from intoxicating passion ? ' उत स्वकीये इति निविष्टं तं ऊढ्वा श्रमजं तनुत्वं गता नु—' Or bearing him in her own heart, who had already entered it, has she attained sparseness consequent on labour ? '

St. 28. दूरे—Construe परिकल्पवृत्त्या रामो दूरेऽपि अस्मिन् [मम हृदये] दृश्यते किं । अथ वा स्थितेऽपि [रामे] मे पापाद् [रामस्य] प्रवासः प्रतिभाति किं । इति तस्याः विविधः विकल्पः आस. परिकल्पवृत्त्या—Analyse परिकल्परूपा संकल्परूपा वृत्तिः चित्तवृत्तिः परिकल्पवृत्तिः तथा तादृश्या, ' By the force of fancy. ' ' By the strength of will. ' परिकल्पवृत्त्या रामो दूरेऽपि अस्मिन् [मम हृदये] दृश्यते किं—' Is Rāma seen in this heart of mine, though at a distance simply by the strength of will ? ' अथ वा स्थितेऽपि रामे मे पापाद् रामस्य प्रवासः

प्रतिभाति किं—‘Or though he is present (in my heart), is it, through sin, that it seems to me that he is abroad (or is away from me)?’ इति तस्याः विविधः विकल्पः आस—‘Such was her fancy of various forms.’

St. 29. मृदु—Construe मृदुप्रवालास्तरणेऽपि शिलातले सा तन्वी पुष्पकेतोः अमृक्खवाद्दे शरतल्पमध्ये वर्तमानेव धृतिं नैव सिधेवे. मृदु—Analyse मृदवश्च ते प्रवालाश्च मृदुप्रवालाः तेषां आस्तरणं तस्मिन् तादृशे, ‘On the bed of soft new leaves.’ Cf. R. VIII. 57. “नवपल्लवसंस्तरेऽपि ते.” These fresh leaves have also a reddish tinge and look like blood. शिलातले—Analyse शिलायाः तलं शिलातलं तस्मिन् तादृशे, ‘On a marble slab.’ अमृक्खवाद्दे—Analyse अमृजां or अस्नां स्रवः । अमृक्खवः तस्मिन् तादृशे, ‘Wet (or moist) by the dripping (or trickling) of blood.’ शरतल्पमध्ये—Analyse शराणां तल्पः शरतल्पः तस्य मध्ये शरतल्पमध्ये, ‘In the middle of the couch of the arrows.’ पुष्पकेतोः—‘Of the god of love.’ मृदु—‘That delicate damsel, though lying on a bed of soft new leaves, spread on a marble slab, did not, at all get ease, as if, lying on the Cupid’s sofa, made of arrows, wet by the dripping of blood.’

St. 30. तुषारं—Construe तुषाररश्मेः [चन्द्रस्य] उदयेऽपि तस्याः नेत्रोत्पलं सुखच्छदनि चन्द्रे दीर्घकालं अभ्यासतो नु प्रियचिन्तया नु नो सुकुलीबभूव. तुषाररश्मेः—Analyse तुषाराः रश्मयो यस्य स तुषाररश्मिः तस्य तादृशस्य, ‘Having cool rays’ (i. e. the moon). नेत्रोत्पलं—Analyse नेत्रमेव उत्पलं नेत्रोत्पलं ‘Eye-lotus.’ सुकुलीभू—‘To close.’ ‘To contract.’ सुखच्छदनि—Analyse सुखमेव छप सुखच्छद तस्मिन् सुखच्छदनि, ‘Under the plea of the face.’ ‘In the guise (or garb) of the face.’ दीर्घकालं Analyse दीर्घासौ कालश्च दीर्घकालः तं यथा स्यात्तथा, ‘For a long time.’ प्रियचिन्तया—Analyse प्रियस्य चिन्ता प्रियचिन्ता तया प्रियचिन्तया, ‘On account of thinking of her husband.’ ‘By reason of reflecting on her husband.’ Translate:—‘Her eye-lotus did not close even after the rise of the cool-rayed moon, either through the long practice of looking at the moon in the guise of her face, or on account of the thoughts of her husband.’

St. 31. ससीकरं—Construe सखीभिः नताङ्गयाः हृदये न्यस्तं भिन्नस्फटिकावदातं ससीकरं कदल्याः गर्भदलं पुष्पेषुवाणव्रणपट्टशोभां बबन्ध. ससीकरं—Analyse सीकरैः सह ससीकरं, ‘Accompanied with drizzle.’ Cf. Ritu. II. 1 “ससीकराम्भोधरमतकुञ्जरं—&c.” गर्भदलं—Analyse गर्भस्य दलं गर्भदलं, ‘A piece torn of the interior part of.’ कदली, Expl:—कन्दते कन्द्यते वा इति कदली. ‘A plantain tree.’ ‘A Banana tree.’ Derived from कद् *vt.* or *vi.* 1. A. (सेद्) ‘To kill.’ ‘To hurt.’ ‘To call.’ ‘To cry or shed tears.’ Cf. Uṇādisūtra, “वृषादिभ्यश्चित्.” Or केन वायुना दल्यते इति कदली

Derived from इत् *ut*. or *vi*. 1. P. (सैद्) 'To break,' 'To split.' 'To open.' नताङ्ग्याः—Analyse नतानि अङ्गानि यस्याः सा नताङ्गी तस्याः तादृश्याः, 'Of a beautiful lady.' भिन्न°—Analyse भिन्नश्चासौ स्फटिकश्च भिन्नस्फटिकः तद्वद् अवदातं गौरं, 'White like a broken marble.' पुष्पेषु°—Analyse पुष्पेषोः पुष्पधन्वनः बाणः तस्य बाणः स एव पट्टः तस्य शोभा तां तादृशीं, 'Looking like a bandage tied round the wound of an arrow shot forth by the god of love.' ससीकरं—'A piece accompanied with drizzle, torn of the interior part of a banana tree, and which like a broken marble, which was placed on the heart of that beautiful damsel by her female friends, displayed the beauty of a bandage (or fillet) tied round the wound of an arrow shot forth by the god of love.'

St. 32. कस्यापि—Construe स्वपादसेवाभिरतेऽपि मयि यद्विरागः तत् कस्यापि दृष्ट्या किम् । इतीव तस्याः सन्नुपुरयोः युग्मेन अमन्दं वैथिल्यं अतानि. विरागः—Analyse विगतः रागः विरागः, 'Change of colour (or feeling).' 'Absence of colour.' 'Change of nature.' 'Indifference.' स्वपाद°—Analyse स्वस्य पादौ स्वपादौ तयोः सेवा तस्यां अभिरतः स्वपादसेवाभिरतः तस्मिन् तादृशे, 'Devoted to the service of her own feet.' वैथिल्यं, Expl:—शिथिलस्य भावः वैथिल्यं, 'Looseness.' 'Weakness.' 'Cowardice.' सन्नुपुरौ—Analyse सन्तौ नुपुरौ सन्नुपुरौ, 'Of the beautiful anklets.' अमन्दं—Analyse न मन्दं अमन्दं, 'Not slow.' 'Active.' 'Violent.' 'Important.' स्वपादसेवाभिरतेऽपि मयि यद्विरागः तत्कस्यापि दृष्ट्या किं—'Is it due to the sight of some one (by her) that she is indifferent towards me, though devoted to the service of her feet?' इतीव तस्याः सन्नुपुरयोः युग्मेन अमन्दं वैथिल्यं अतानि—'With this thought the pair of her good anklets showed great weakness (timidity).'

St. 33. सखी°—Construe सखीसमीपेऽपि सखेदवृत्तिर्दीना वैदेहसुता चन्द्रा-तपैरपि अनुतापभाजा देहेन कतिचिद् दिनानि कथञ्चिन्नाय. सखीसमीपे—Analyse सखीनां समीपे सखीसमीपे, 'In the presence of female friends.' सखेद-वृत्तिः—Analyse सखेदा वृत्तिर्यस्याः सा सखेदवृत्तिः, 'Having a dejected mood.' चन्द्रातपैः—Analyse चन्द्रस्य आतपाः चन्द्रातपाः तैः तादृशैः, 'By the heat of the moon.' अनुतापभाजा—Analyse अनुतापं भजतीति अनुता-पभाक्—ग् तेन तादृशेन, 'By one sharing in the pain (or affliction).' वैदेहसुता—Analyse विदेहानां राजा वैदेहः तस्य सुता वैदेहसुता, 'The daughter of the king of the Videhas. Translate:—'That afflicted daughter of the king of the Videhas, having a dejected mood even in the presence of her female friends, somehow passed some days with her body sharing in the pain caused, even by the heat of the moon.'

St. 34. सार्धं—Construe अथ द्विजैः सार्धं पावनसोमपाननिर्धूतपाप्मानि सत्रनाथे द्वितीक्षितां श्रुत्ये प्रकृतस्य मलस्य कोटिं वीतविघ्नं ईषुषि [सति सुमंत्रसुतः

पुरं प्रपेदे इत्युत्तरेणान्वयः] पावनं—Analyse पावनं धासौ सोमं पावनसोमः तस्य पावनेन निर्धूतः पाप्मा यस्य स तस्मिन् तादृशे, 'Having his sin removed (or shaken off) by the purifying Soma drink.' सत्रनाथे—Analyse सत्रस्य नाथः सत्रनाथः तस्मिन् तादृशे, 'The lord of the sacrificial session.' क्षितिक्षितां—Analyse क्षितिं क्षियन्तीति । अथ वा । क्षितिं क्षयन्ति ईक्षते इति । क्षितिक्षितो राजानस्तेषां तादृशानां 'Of the rulers of the earth.' 'Of the kings.' वीतविघ्नं—Analyse वीतः विघ्नः यस्मिन् तद् यथा स्यात्तथा, 'In a manner in which the obstacles (or obstructions) have departed.' 'Unobstructedly.' 'Freely.' This and the next verse form a युग्म. For the definition &c, see notes on II. 2. Translate:—'Then, while the lord of the sacrificial session, who was the chief of the rulers of the earth, having his sin removed by the purifying Soma drink, in company with the Brāhmanas, unobstructedly attained the eminence in the sacrifice that had been begun,—'

St. 35. जनं—Construe ततः पुरुषतकल्पः समग्रशक्तिः सुमंत्रसूतः जनाधिनाथः अन्यत् सूतयुग्मं समाश्रय राज्ञो जनकस्य पुरं प्रपेदे. जनं—Analyse जनानां अधिनाथः जनाधिनाथः 'The lord of the people.' पुरुषतकल्पः—Analyse पुरुषताद् ईषन्पुनः पुरुषतकल्पः, 'Almost like (or nearly equal to) Indra.' समग्रशक्तिः—Analyse समग्रा शक्तिर्यस्य स समग्रशक्तिः, 'Possessing all powers.' सूतयुग्मं—Analyse सूतयोः युग्मं सूतयुग्मं, 'A pair of his sons.' सुमंत्रसूतः—Analyse सुमंत्रः सूतः यस्य स सुमंत्रसूतः, 'Having सुमंत्र for his charioteer.' जनं—'That lord of the people, possessing all powers, with Sumantra for his charioteer, and almost like Indra (in prowess), took with him his two other sons and came to the city of the king जनक.'

St. 36. क्षत्रस्य—Construe क्षत्रस्य अदोषदुष्टं वैवाहिकं नक्षत्रं पुरोहितेनाभिहितं निशम्य वाहितशत्रुवीरो विधिज्ञो विधिं संपादयामास. अदोषदुष्टं—Analyse दोषैर्दुष्टं दोषदुष्टम् । न दोषदुष्टं अदोषदुष्टं, 'Not spoilt (or corrupted) by noxious (or bad) qualities.' वैवाहिकं—Analyse विवाहे साधु वैवाहिकं, 'Belonging (or relating) to marriage.' 'Matrimonial.' वाहितं—Analyse वाहिताः शत्रूणां वीराः येन स वाहितशत्रुवीरः, 'One who has caused to be borne (or conveyed) the warriors of the enemies.' विधिज्ञः—Analyse विधिं जानातीति विधिज्ञः, 'One who knows the prescribed rules (or forms).' क्षत्रस्य—'Hearing the declaration of the family-priest about the lunar mansion, free from fault, and favourably disposed to marriage of the क्षत्रिय race, the king who knew the prescribed rules and who had caused to be borne the warriors of the enemies, accomplished the rite.'

St. 37. ज्ञात°—Construe ज्ञातद्विजार्द्धमदद्विपेन्द्रस्कन्धस्थंकार्तस्वरकुम्भ-
पंक्या नृपस्य धिष्ये समन्ताद् अच्छेदवत्पावनतीर्थतोये प्रकृते [सति]. स्नात°—
Analyse स्नाताश्च ते द्विजाश्च स्नातद्विजाः तैः आरुढाः ये मदद्विपेन्द्राः स्नातद्विजा-
र्द्धमदद्विपेन्द्राः । स्कन्धेषु तिष्ठन्तीति स्कन्धस्थाः । ज्ञातद्विजार्द्धमदद्विपेन्द्राणां स्कन्ध-
स्थाः ये कार्तस्वरस्य कुम्भाः तेषां पङ्क्तिः तया तादृशा, 'By the row (or line)
of golden pitchers placed on the shoulders of intoxicated mighty
elephants on which were mounted the Brāhmanas, purified by
ablutions.' धिष्यं, Expl.—धिष्यते घृणोति वा धिष्यं, 'A palace.' 'A
mansion.' Derived from धिष् *vi.* 3. P. (सेद्) 'To sound, 'to emit
a sound,' 'to praise,' Or from धृष् *vi.* or *vt.* 5. P. (सेद्) 'To be
bold or confident.' Cf. Upādisūtra, " सानसिर्वर्णसिपर्णसिततण्डुलांकुश-
चपास्त्वलपस्त्वलधिष्यशाल्याः ". अच्छेदवत्—Analyse न छेदः अच्छेदः । अच्छेदः
अस्ति यस्य तद् अच्छेदवत् तादृशं पावनं तीर्थतोयं यस्मिन् तत् तादृशं, 'Having
the purifying sacred water sprinkled without leaving any space.'
This and the next eight verses form a कुलक. For definition &c,
see notes on II. 2. Translate:—'When the king's palace had the
purifying sacred water sprinkled over without leaving any space
all around by the row (or line) of golden pitchers placed on the
shoulders of intoxicated mighty elephants on which were moun-
ted the Brāhmanas purified by ablutions,—'

St. 38. रघ्यो°—Construe रघ्योभयान्ताहितज्ञातकुम्भकुम्भस्थपङ्केरुगन्ध-
विद्धे छगन्धौ कर्पूरकृष्णागरुसारधूपे मगनं तिरोदधाने [सति]. रघ्यो°—Analyse
रघ्यायाः उभयान्तौ तयोः आहिताः ये ज्ञातकुम्भकुम्भाः तेषु तिष्ठन्तीति रघ्योभयान्ताहि-
तज्ञातकुम्भकुम्भस्थानि यानि पङ्केरुहाणि तेषां गन्धेन विद्धः तस्मिन् तादृशे, 'Penetra-
ted by the sweet scent of the water-growing lotuses lying in the
golden jars placed on both the extremities of the street.' छगन्धौ—
Analyse क्षौभनो गन्धो यस्य स छगन्धः तस्मिन् तादृशे, 'In (the fumigation)
having a sweet scent.' कर्पूर°—Analyse कर्पूरश्च कृष्णागरुश्च कर्पूरकृष्णागरु-
सयोः सारस्य धूपः तस्मिन् तादृशे, 'In the fumigation of the essence of
camphor and black aloe-wood (or agallochum).' Cf. R. VI. 8.
" संचारिते चागुरुसारयोर्नौ धूपे &c." Translate:—'While the sweet scented
fumigation issuing forth from the burning essence of black aloe-
wood and camphor, penetrated by the sweet scent of the water-
growing lotuses in the golden jars placed on both the extremities
of the street, obscured the heavenly vault,—'

St. 39. चरत्—Construe नरेन्द्रसूतोः वन्यानननिःसृतेषु जयघोषेणेषु चरत्सु
[तस्य] मङ्गलाय च प्रध्यातसंलघ्वनिर्बृहितेषु ध्वनत्सु नृपेषु [सत्सु] वन्यानननिः-
सृतेषु—Analyse वन्दिनः आननेभ्यः निःसृतानि तेषु तादृशेषु, 'Come out of

the mouths of excellent panegyrists.' नरेन्द्रसुतोः—Analyse नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः तस्य सुतः नरेन्द्रसुतः तस्य तादृशस्य, 'Of the son of the lord of people.' जयघोषणेषु—Analyse जयस्य घोषणानि जयघोषणानि तेषु तादृशेषु, 'The proclamation of victory.' प्रधमात्—Analyse प्रधमाताश्च ते शंखाश्च प्रधमातशंखाः तेषां ध्वनिभिः बृंहितानि तेषु तादृशेषु, 'Swollen by the thundering sound of the conches that were blown out.' Cf. R. VI. 9. "प्रधमातशंखे परितो दिगन्तांस्तूर्यस्वने मूर्छति मङ्गलार्थे." शंख, Expl:—शं खनति जनयति इति शंखः. Derived from खन् *vt.* 1. U. (सेद्) 'To dig.' Or शं खमस्येति वा शंखः or शाम्यत्यलक्ष्मीं वा. Hemādri explains the word as, शमयत्यमङ्गलमिति शंखः. Cf. Uṇādiāttra "शमेः खः." चरत्—'While the sounds of the proclamation of victory in honour of the son of the lord of the people were spreading after having issued forth from the mouths of excellent panegyrists and while the trumpets were making sounds swollen with the thundering sounds of the conches that were blown for the auspicious event,—'

St. 40. लाजाः—Construe संपादयतोऽपि भृत्यानां लाजाः जलं दर्भ इति प्रसक्तं आविष्कृताभेदितशीघ्रनादे आकुलभृत्यवर्गं प्रत्युद्ब्रजति [सति]. आविष्कृतं—Analyse आविष्कृतः आभेदितस्य शीघ्रनादो यन् स तस्मिन् तादृशे, 'Who were making a quick loud noise displaying the repetition of the (same order).' आकुलं—Analyse भृत्यानां वर्गः भृत्यवर्गः । आकुलश्चासौ भृत्यवर्गश्च आकुलभृत्यवर्गः, 'A confused (or disordered) multitude of servants.' भृत्यः, Expl:—भ्रियते इति भृत्यः, A servant.' Derived from भृ *vt.* 1. U. (अनिद्) 'To support,' 'to bear.' Cf. Pāṇi. III. 1. 112. "भृञोऽसं-ज्ञायाम्." 'The affix क्यप् is employed after the verb भृञ् 'to bear' when not used as a name.' Thus भृ + क्यप् = भृत्य. लाजाः—'After having called the servants, though performing their duty, when the confused multitude of servants were advancing, incessantly displaying the repetition of quick loud noise (of the same order) with the words 'Please, get the fried-grain, water, Darbha grass &c,—'

St. 41. ज्ञातुं—Construe यामघटीजलस्य दृष्टिं सुदुर्ज्ञातुं प्रयुक्ते गतागताभ्यां उदोघातनिपातिताध्वमार्गस्थलोकेऽपि नृपदासदृन्दे धावति [सति]. यामं—Analyse यामानां घटी यामघटी तस्याः जलं यामघटीजलं तस्य तादृशस्य, 'Of the water put in a vessel measuring Yāma or three hours,' (i. e. a water-clock, यामघोषा). यामघटी having a small whole at the bottom, is generally placed on the surface of water in a गंगालय in order to measure the auspicious hours of the marriage ceremony. The office

is invariably filled by an astrologer (or ज्योतिषः). उरोघात°—Analyse उरसां घाताः उरोघाताः तैः निपातिताः अश्वनि मार्गस्थानां पथिकानां लोकाः समूहाः येन स तस्मिन् तादृशे, 'Even the clusters of travellers on the road were thrown down by the impact of their breasts.' गतागत-भ्यां—Analyse गते च आगतं च गतागते ताम्यां गतागताम्यां, 'By their going and coming.' ज्ञातुं—'When the multitudes of the slaves of the king, employed to know the successive turning of the water of the water-clock, were running and throwing down, with the impact of their breasts, in the confusion of their going and coming, the clusters of travellers on the road,—'

St. 42. आसन्न°—Construe महितो मुहूर्तः आसन्नभूतः । किं तावद् स्वीयते । इति वंशद्वितयस्य वृद्धेषु धीरं रामं सद्यः ज्ञानाय प्रगल्भं स्वरयत्न [सत्तु] . वंश°—Analyse वंशस्य द्वितयं वंशद्वितयं तस्य तादृशस्य, 'Of the two families.' महितो मुहूर्तः आसन्नभूतः । किं तावद् स्वीयते—'The right auspicious moment is drawing near; why do you tarry so long ?' इति वंशद्वितयस्य वृद्धेषु धीरं रामं सद्यः स्नानाय प्रगल्भं स्वरयत्न सत्तु—'In these words the elderly persons of both the families were resolutely hastening to the heroic Rāma for prompt bathing,—'

St. 43. उच्चैर्भूत°—Construe समं समाविष्कृतमङ्गलेषु आपूरिताशेषककुम्भ-क्षेत्रे पटङ्गध्वनेषु पटुप्रसक्तं उच्चैर्भूताभ्यस्वरं उचरत्तु. उच्चैर्भूत°—Analyse उच्चैर्भूतो यो अन्यः स्वरः उच्चैर्भूताभ्यस्वरः तं तादृशं, 'Other sounds which were highly pitched.' समाविष्कृत—Analyse समाविष्कृतानि मङ्गलानि यैः तेषु तादृशेषु, 'The auspicious prayers in which were displayed.' आपूरिताशेष°—Analyse ककुम्भां मुलानि ककुम्भुलानि । आपूरितानि अशेषाणि ककुम्भुलानि यैस्ते आपूरिताशेषककुम्भुलैः तेषु तादृशेषु, 'By which the entire quarter (or region) of space has been filled.' पटुप्रसक्तं—Analyse पटु च तत् प्रसक्तं च यथा स्यात्तथा, 'Incessantly sharp sounding.' पटङ्गध्वनेषु—Analyse पटङ्गानां ध्वनाः पटङ्गध्वनाः तेषु तादृशेषु, 'The beating sounds of large drums.' उच्चैर्भूत°—'While the beating sounds of large drums, accompanied (at the same time) with the auspicious prayers distinctly displayed, by which the entire quarter (or region) of space was filled, were rising above the other sounds highly pitched in a manner accompanied with incessant sharp sounds,—'

S. 44. वेष्टेण—Construe तत्र च क्षेत्रग्रहणाधिकारि जने वेष्टेण अनुपयोगवन्ति दिव्यवृन्दानि नितान्तं दृढाङ्गरुक्ता झुलेन च निरस्यमानि [सति]. वेष्ट°—Analyse वेष्टेण ग्रहणे अधिकारः यस्य स क्षेत्रग्रहणाधिकारः तस्मिन् तादृशे, 'Filling the office of holding the mace.' अनुपयोगवन्ति—Analyse न उपयोगवन्ति अनुपयोगवन्ति, 'Useless. 'Uninvited.' दिव्यवृन्दानि—Analyse द्रष्ट-

मिच्छन् विदृश्वः तेषां दृन्दानि विदृश्वदृन्दानि, 'Multitudes of spectators (or bystanders or rabble).' हुङ्कारकृता—Analyse हुङ्कारं करोतीति हुङ्कारकृत् तेन हुङ्कारकृता, 'By one uttering a menacing sound.' नितान्तं *adv.*—'In a high degree.' 'Very much.' 'Exceedingly.' Modifying हुङ्कारकृता. Translate:—'And there when the persons employed in the office of holding a royal mace were driving away, by their staff, the multitudes of uninvited (or useless) spectators, with their mouths uttering very much the menacing words,—'

St. 45. हुङ्कार°—Construe हुङ्कारमात्रप्रथितैः अमर्षैः कराग्रस्य [च] तिर्यग् विकम्पितेन सुखरं जनौघं निवारयन्तो माशब्दिकाः तत्र वेष्मनि चेरुः. *Cf. Kṛ.* III. 41. "मुखापितैकांगुलिसंज्ञयैव माचापलायेति गणान्यनैषीत् ॥" हुङ्कार°—Analyse हुङ्कार एव हुङ्कारमात्रं तेन प्रथिताः तैः तादृशैः, 'Made known simply by menacing words.' कराग्रस्य—Analyse करस्य अग्रं कराग्रं तस्य तादृशस्य, 'Of the fingers,' (*lit.* of the extremities of the hand). जनौघं—Analyse जनानां औघः जनौघः तं तादृशं, 'The crowd of people.' माशब्दिकाः, Expl:—मा शब्दं कुरु इति आहुः ते माशब्दिकाः, 'Those who usher preserving silence.' 'Those who command silence.' 'Prohibitors.' *Cf. Pāṇi. IV. 4. 1.* and the Vārtika thereto. "उक्प्रकरणे तदाहेति माशब्दादिभ्य उपसंख्यानम्." 'After the words माशब्द &c. the affix उक् comes in the sense 'he said that.' Thus माशब्द इत्याह—माशब्दिकः 'who says 'don't make noise.' कायशब्दिकः । This is the case of an affix added to a sentence. हुङ्कार°—'With the feelings of anger made known simply by menacing words and with sideways movement of the finger of the hand, keeping off the noisy crowd of people those officers, who command silence, walked about there in the palace.'

St. 46. केचित्—Construe क्रियासु दक्षाः केचित् भृत्याः विधिं विधातुं व्य-तेभ्यः कुशलेतरेभ्यो वैवाहिककर्मयोग्यवस्तुनि आच्छिद्य विधानं विदधुः. कुशलेतरेभ्यः—Analyse कुशलेभ्यः इतरे कुशलेतरे तेभ्यः तादृशेभ्यः, 'From the ignorant.' वैवाहिक°—Analyse विवाहः प्रयोजनमस्येति वैवाहिकं तच्च कर्म च वैवाहिककर्म तस्मै योग्यानि वस्तुनि वैवाहिककर्मयोग्यवस्तुनि, 'Things which are suitable to (or proper for) the marriage-ceremony.' *Cf. Pāṇi. V. 1. 109.* "प्रयोजनम्." 'The affix उक् comes after a word in the first case in construction in the sense of "that whose occasion or purpose is this." केचित्—'After having snatched away the things proper for the marriage-ceremony from the ignorant servants, who were prompted to do that rite, some other servants, who were competent in those ceremonies, performed the prescribed rite.'

St. 47. शच्याः—Construe विधिज्ञो जनो विवाहस्यार्थं प्रथितं शच्याः विधानं नामान्तरेण पर्यस्य तथा चित्तानि पर्यस्य तत्र नृपस्य सुताया एव ततान. शच्याः—‘Of शची, the wife of इन्द्र.’ At the beginning of the Hindu marriage-ceremonies the presence of शची and her husband Indra is invariably invoked. The object of the presence of शची being prayed for might perhaps originally be to secure eternal freedom from widowhood, which is specially enjoyed by that goddess. The mythological notion being that whoever be सक्क or king of the celestials शची remains the same, queen of Indra for the time being. Nārāyaṇa Bhāṭṭa says:—“ततो दाता (i. e. father or elder brother of the bride) पात्रस्थसिततण्डुलपुञ्जं शचीमावाह्य षोडशोपचारैः पूजयेत् तां च कन्यैव प्रार्थयेत् । “ देवेन्द्राणि नमस्तुभ्यं देवेन्द्रप्रियभामिनि विवाहं भाग्यमारोग्यं पुत्रलभं च देहि मे.” *Prayoga Ratnākara, Vāgdānavidhi*. In the तैत्तिरीयसंहिता Indrāṇi is represented as the best of wives, as one than whom nothing is more excellent, and whose husband never dies by age: “इन्द्राणीमासु नारिषु सुपत्नीमहमश्रमम् । न ह्यस्या अपरं च न जरता मरते पतिः” तैत्तिरीयसंहिता 1, 7, 13—Again in the तैत्तिरीयब्राह्मण she is represented as ever free from widowhood and as the mother, like Aditi, of virtuous sons: “इन्द्राणीवाविधया अदितिरिव सुपुत्रा”. Kānda, III, Prap. 7. An. 5. Das. 10. नामान्तरेण—Analyse अन्यद् नाम नामान्तरं तेन तादशेन, ‘By a different name.’ विधिज्ञः, Expl:—विधिं जानातीति विधिज्ञः, ‘One who knows the ritual.’ ‘A ritualist.’ ‘One who knows the prescribed modes or forms.’ Translate:—The ritualists changing their hearts as well as the name of the well-known worship of S’achī which is the first (item) of a marriage ceremony, performed it (i. e. the worship) of the princess herself there.’

St. 48. ज्ञानस्य—Construe ज्ञानस्यान्ते रत्नाभरणेन दीप्तिं आकल्पं विधिव-द्विधाय स्मरेण विधुरा वधूः वेदविदा कृतार्घ्यं वेद्याः उपान्तं ययौ. रत्ना—Analyse रत्नानां आभरणं रत्नाभरणं तेन तादशेन, ‘By the jewel ornaments.’ वेदविदा—Analyse वेदान् वेतीति वेदविद् तेन तादशेन, ‘By one who was conversant with the Vedas.’ कृतार्घ्य—Analyse कृतं अर्घ्यं यस्मिन् तत् कृतार्घ्यं, ‘On which अर्घ्यं was performed.’ ज्ञानस्य—‘At the end of the holy ablutions, having invested herself with rich and gaudy attire, illuminated with jewel-ornaments, according to the manner (or fashion), the bride, smitten with love’s (arrow), came to the extremity of the altar, to which अर्घ्यं offerings were previously made by the priest conversant with the Vedas.’

St. 49. अथ—Construe अथ लज्जविधेया [लज्जावशीभूता] विधवेतराभिः [सौभाग्यवतीभिः] विनूषिता अतौ तन्वी न्यकोविदेन महेन्द्रस्तस्यास्तपुजेन [ऋषिणाः

अतानन्देन] विष्णुनन्दनाय [रामभद्राय] उपनिन्ये. नयकोविदेन—Analyse नये कोविदः नयकोविदः तेन तादृशेन, 'By one who was skilled in policy.' कोविदः, Expl:—कोविदस्य विदः कोविदः । वेति । Cf. Pāṇi. III. 1. 135. यद्वा । कवि वेदे विदा यत्वेति कोविदः. Cf. Medi. "विदा ज्ञाने च निर्दिष्टा मनीषयाश्च योषिति. Also Hema. "विदा ज्ञानधियोः । And Vis'va "विदा ज्ञाने च बुद्धौ च." महेन्द्र—Analyse महाश्वसौ इन्द्रश्च महेन्द्रः तस्य सखी अहल्या तस्याः तादृश्याः, 'Of the female friend of Indra.' तदुजेन—Analyse तनोः जातः तदुजः तेन तदुजेन, 'By her son named S'atānanda.' This great sage S'atānanda was a son of the sage गौतम from Ahalya. He was a family priest of the king Janaka. लज्जा—Analyse लज्जायाः विधेया लज्जाविधेया, 'Subject to coyness.' 'Overcome by bashfulness.' विष्वेतराभिः—Analyse विष्वाम्यः इतराः विष्वेतराः ताभिः तादृशीभिः, 'By those females who are other than widows,' (i. e. by married ladies सुवासिनीभिः). विष्णुनन्दनाय—Analyse विभोर्नन्दनः विष्णुनन्दनः तस्मै विष्णुनन्दनाय, 'To the son of the paramount king' (i. e. to Rāma). Translate:—'Then that beautiful bride, overcome with (*lit.* consigned to) coyness, decorated by married ladies was brought to the prince of the mighty king, by the son of the female friend of great Indra, who was skilled in policy.'

St. 50. समाददे—Construe संमदभिन्नधैर्यैः कणीन्द्राङ्गगुरुप्रकोष्ठः कुमारो वामविलोचनायास्तस्याः सुकुमारसन्धि वामेतरं पाणिं समाददे. संमद—Analyse संमदेन भिन्न धैर्य यस्य स संमदभिन्नधैर्यैः, 'Having his gravity disturbed by great joy.' कणीन्द्राङ्गगुरुप्रकोष्ठः—Analyse कणीन्द्रस्य अङ्गवद् गुरुः प्रकोष्ठो यस्य स कणीन्द्राङ्गगुरुप्रकोष्ठः, 'Having his fore-arm broad like the body of a great snake.' सुकुमारसन्धि—Analyse सुकुमाराः सन्धयो यस्य स सुकुमारसन्धिः तं तादृशं, 'Possessing delicate joints.' वामेतरं—Analyse वामाद् इतरः वामेतरः तं तादृशं, 'Other than the left, (i. e. the right hand).' वाम—Analyse वामे विलोचने यस्याः सा तस्याः वामविलोचनायाः, 'Of her having beautiful eyes.' समाददे—'The prince, having his gravity disturbed by great joy, possessing a fore-arm broad like the body of great snake, took the right hand of that beautiful-eyed lady, having delicate joints.'

St. 51. प्राज्यं—Construe ततः प्राज्ञतरेण वर्जितदुष्कृतेन विधातृधाम्ना कीलनेन तेन सदिन्धने कृशानौ प्राज्यं हव्यं विधिवदावर्जितं. वर्जितं—Analyse वर्जितं दुष्कृतं येन स वर्जितदुष्कृतः तेन तादृशेन, 'By one who is destitute of sin.' विधातृधाम्ना—Analyse विधातृधामिव धाम यस्य स विधातृधामा तेन तादृशेन, 'By him having power resembling that of the Creator.' कृशानौ, Expl:—कृश्यतीति कृशानुः तस्मिन् कृशानौ, 'In the fire.' Derived from the root कृष् *ut.* or *vi.* 4. P. (सेट्) 'To pare,' 'to make thin,'

‘to become emaciated.’ Cf. Upādisūtra “कृत्याजिन्यज्ययिषमयस्यजिहु-
शुक्लसिन्धुः कविष्यतुजलिजिहुजिह्वितस्यमिथितुल्यसासादकः.” सदिग्धने—Analyse
मद् इन्धनं यस्मिन् स सदिग्धनः तस्मिन् तादृशे, ‘Bearing sacred fuel.’ शील-
धनेन—Analyse शीलमेव धनं यस्य स शीलधनः तेन तादृशेन, ‘By one who
looked upon virtue as his wealth.’ प्राज्ये—‘Then that wise
prince, free from sin, bearing lustre (or a power) like that of
the Creator and who looked upon virtue as his wealth, poured
many offerings into the fire, fed with sacred fuel, according to
the rite.’

St. 52. वेधां—Construe ततो वेदविदा प्रयुक्ता अनवयववृत्तिः [सा] तन्वी
राघवेण सह वेधां विवाहसाक्षीकृतं कृत्वा प्रदक्षिणीकृत्य अनंतीत्. अनवयववृत्तिः—
Analyse अनवया वृत्तिर्यस्याः सा अनवयववृत्तिः, ‘Of a faultless character.’
‘Of an unblemished conduct.’ वेदविदा—Analyse वेदान् वेत्तीति वेदविद्
तेन तादृशेन, ‘By one who is versed in the Vedas.’ विवाहसाक्षीकृतं—
Analyse विवाहस्य साक्षीकृतः विवाहसाक्षीकृतः स तादृशं, ‘Made a witness
to the marriage.’ Cf. R. VII. 20. “तत्राशितो भोजपतेः पुरोषा हुत्वाग्निमा-
ज्यादिभिरग्निकल्पः । तमेव चाधाय विवाहसाक्ष्ये वधूवरौ सङ्गमयान्वकार.” Also
R. VII. 24. “प्रदक्षिणप्रक्रमणात्कुशानोः.” वेधां—‘Then, enjoined by the
priest, skilled in the Vedas, that slender damsel, of a faultless
character, went round the fire, which was made a witness to the
marriage, on the altar, in company with the descendant of Raghus
and then prostrated before it (i. e. fire).’

St. 53. गण्डस्य—Construe धर्मोम्भसां बिन्दुः धरित्र्याः दुहितुः गण्डस्य
बिम्बं चेतःस्थकन्दर्पकुशादुना वा तस्य परमार्थवह्निः उष्मणा वा अलङ्कारः. गण्डस्य,
Expl.—गण्डतीति गण्डः तस्य तादृशस्य, ‘Of the whole side of the face
including the temple.’ Derived from गद् [गण्ड] v. 1. P. (सेद्)
‘To affect the cheek,’ ‘to be rough as the cheek.’ Cf. Pāṇi. III. 1.
134. Vide Medi. “गण्डः स्यात् पुंसि खङ्गिनि । ग्रहयोगप्रभेदे च वीथ्यङ्गे पिटकेऽपि
च । बिम्बवीरकपोलेषु हयभूषणकुटुम्बे.” धर्मोम्भसां—Analyse धर्मस्य अंभासि धर्म-
म्भासि तेषां धर्मोम्भसां, ‘The water of perspiration (or sweat).’
चेतःस्थ—Analyse चेतसि तिष्ठतीति चेतःस्थः । चेतःस्थो यः कन्दर्पः स एव
कुशादुः चेतःस्थकन्दर्पकुशादुः तेन तादृशेन, ‘By the fire of the god of
love, staying in the heart.’ परमार्थ—Analyse परमार्थभासौ वह्निश्च पर-
मार्थवह्निः तस्य तादृशस्य, ‘Of the real fire.’ Translate:—‘A drop of the
water of perspiration decorated the orb of the face of the daughter
of the earth by means of the fire of the god of love, staying in
her heart, or by reason of the heat of the real fire (that was burn-
ing on the altar).’

St. 54. चकार—Construe मर्वा चक्राङ्कतलेन करेण वहेः स्पृशेन किञ्च नाम अभिनिपीष्यमाने पाणौ आकुञ्चितदीर्घदृष्टिः सीता सीत्कारं चकार. चक्राङ्क—Analyse चक्रस्य अङ्कः तलं यस्य स चक्राङ्कतलः तेन तादृशेन, 'By one bearing on the palm (of the hand) a sign of the discus.' आकुञ्चित—Analyse आकुञ्चिता दीर्घा दृष्टिर्यया सा आकुञ्चितदीर्घदृष्टिः, 'Who has contracted her long eyes.' चकार—'When her hand was gently seized by her husband, with his hand the palm of which bore (or was marked with) the sign of Viśṇu's disc as if (किञ्च नाम) with the touch of fire Sitā, with her long eyes contracted, made the सीत्कार sound.'

St. 55. व्यापारिता—Construe अयं वाङ्मयपारगेण तेन द्विजेन व्यापारिता द्विजराजवक्त्रा कुशगात्रयष्टिः भावानभिज्ञा [सा] लज्जा कुशानौ लज्जान् जुहाव-वाङ्मय—Analyse पारं गच्छतीति पारगः । वाङ्मयस्य पारगः वाङ्मयपारगः तेन तादृशेन, 'By one who has gone to the other end of learning.' द्विज—Analyse द्विजराजस्य चन्द्रस्य वक्त्रमिव वक्त्रं यस्याः सा द्विजराजवक्त्रा, 'Having a face resembling the moon.' कुश—Analyse गात्राणां यष्टिः गात्रयष्टिः । कुशा गात्रयष्टिर्यस्याः सा कुशगात्रयष्टिः, 'Having a thin frame of the body.' भावानभिज्ञा—Analyse भावानां अनभिज्ञा भावानभिज्ञा, 'Ignorant of passions like love.' लज्जान्, Expl.—लज्जन्ते इति लज्जाः तान् तादृशान्, 'Fried-grains.' (Cf. Marāṭhi लाज्जा) Derived from लज्ज्. cf. 1. P. (सेद्) 'To fry,' 'to roast.' Cf. Pāṇi. III. 3. 19. "भावे." 'The affix वञ् comes after a root when mere action is denoted.' Translate:—'Then, directed by that ब्राह्मण, who had gone to the other end of learning, that moon-faced young girl, with a thin frame of the body, ignorant of passions like love, offered Lājas into the fire.'

St. 56. पत्युः—Construe पत्युः करस्पर्शकृते कुशाङ्गया ह्ये सखीभिः प्रवि-भाव्यमाने [सति] आचारधूमागमलब्धजन्मानि अश्रूणि तत्संस्तृते बभूवुः करस्पर्शकृते—Analyse करस्य स्पर्शः करस्पर्शः तेन कृतः करस्पर्शकृतः तस्मिन् तादृशे, 'Sprung from the touch of the hand.' कुशाङ्गयाः—Analyse कुशान्यङ्गानि यस्याः सा कुशाङ्गी तथा तादृश्या, 'By the slender-limbed damsel.' आचार—Analyse आचारस्य धूमः आचारधूमः तस्य आगमात् लब्धं जन्म येषां तानि आचारधूमागमलब्धजन्मानि, 'Having their origin in the issuing forth of the smoke of the customary sacrifice.' तत्संस्तृते—Analyse तस्य संस्तृतिः तत्संस्तृतिः तस्यै तत्संस्तृते, 'For its concealment.' पत्युः—'When the joy of the delicate damsel, sprung from the touch of the hand of her husband, was clearly observed by her female friends, her tears which owed their birth to the issuing forth of the smoke of the customary sacrifice, resulted in its concealment.'

St. 57. कृत्वा—Construe विप्रवरेण उक्तः रामः समेतजानिः [सन्] भुवः भर्तुः नमस्यां कृत्वा वन्दिस्तुतस्य राज्ञः जनकस्य अग्निपुगमनुपूर्वं ववन्दे. नमस्या—Is equivalent to नमस्कारणं, 'The act of saluting or bowing down.' Cf. Pāṇi III. 1. 19. "नमोवरिवश्चित्रकः क्यच्," 'The affix क्यच्, in the sense of making, comes after these words as the object of the action', viz :—नमस्, 'adoration,' वरिवस्, 'honour' and चित्र 'wonder'. Also Cf. Pāṇi. III. 3. 102. "अ प्रत्ययात्." 'After the verbs that end in an affix, there is the affix, 'अ' the word being feminine.' विप्रवरेण—Analyse विप्राणां वरः विप्रवरः तेन तादृशेन, 'By the best of the Brāhmaṇas.' समेतजानिः—Analyse समेता जाया यस्य स समेतजानिः, 'In company with his wife.' वन्दिस्तुतस्य—Analyse वन्दिभिः स्तुतः तस्य तादृशस्य, 'Praised by the bards (or penegyrist).', अग्निपुगं—Analyse अंघ्रयोर्गुणं अग्निपुगं, 'A pair of his feet.' Translate:—'Being addressed by the best of the Brāhmaṇas, the family priest, Rāma, in company with his wife making salutations first to the lord of the earth (Daśaratha), bowed down in regular order at the feet of the king Janaka who was (then) being praised by the bards.'

St. 58. पश्यन्—Construe गंगाकरासककरस्य पाशभृतः कान्तिं दधानं सुतां पश्यन् रूपः स्तब्धविशालदृष्टिः अभुञ्जवाधालितपद्मरेखस्तस्थौ. पाशभृतः—Analyse पाशं विभर्तीति पाशभृत् तस्य पाशभृतः, 'Of the noose-bearing god.' An epithet of Śiva, or Varuna, or Yama. गंगाकरासक—Analyse गंगायाः करे आसकः करः यस्य स तस्य तादृशस्य, 'Having his hand firmly attached (in marriage) to the hand of Gangā.' Gangā is said to be the wife of Śiva in the Purāṇas. स्तब्ध—Analyse स्तब्धा विशाल दृष्टिर्यस्य स स्तब्धविशालदृष्टिः, 'Having his large eyes steady.' अभु—Analyse अभूणां स्रवेण धालिता पद्मयोः रेखा यस्य स अभुञ्जवाधालितपद्मरेखः, 'Having the lines of eye-lashes washed down by the flow of tears.' Translate:—'Looking at his son, bearing the splendor of the noose-bearing god, whose hand was firmly attached (in marriage) to the hand of Gangā, the king remained still with his long eyes steady and with the lines of eye-lashes washed down by the flow of tears (of joy).'

St. 59. रत्नां—Construe अथ बाष्पप्रकाशप्रणयाः पौरमुख्याः कक्षान्तरे रत्नासनस्थां भर्तुः सुतां तस्याश्च दत्तसितातपत्रं वरमेत्य प्रणेषुः. रत्नां—Analyse रत्नानां आसनं रत्नासनं तस्मिन् तिष्ठतीति रत्नासनस्था तां तादृशीं, 'Seated on a seat made of gems.' पौरमुख्याः—Analyse पुरे भवाः पौराः । मुखमिव । मुखे भवा वा मुख्याः । तेषु मुख्याः पौरमुख्याः, 'The principal men of the citizens.' Cf. Pāṇi. IV. 3. ६७ "तत्र भवः" 'An affix ठञ्

comes after a word in seventh case in construction in the sense of 'who stays there.' बाष्प—Analyse बाष्पेः प्रकाशः प्रकाशिताः प्रणयो येषां ते बाष्पप्रकाशप्रणयाः, 'Who had displayed their loyalty (*lit.* affection) by the tears of joy.' कक्षास्तरि—Analyse अग्न्या कक्षा कक्षास्तरि तस्मिन् तादृशे, 'In the inner (or private) apartment.' इत्—Analyse इत् सितं आतपत्रं यस्य स इत्सितातपत्रः तं तादृशे, 'To whom was given the white umbrella.' इत्ना—'Then the principal citizens, who had displayed their loyalty (*lit.* affection) by tears of joy, came up to the daughter of the king, seated on a jewelled-throne in the inner apartment of the palace and saluted her and her husband to whom was given the white umbrella.'

St. 60. नीत्वा—Construe ततो रामो विवाहोत्सवसंभृतेन सुखेन कतिचिद्दिनानि नीत्वा कदाचित् समयावबोधनेन मम्मथेन इति विदो [बभूव]. विवाह—Analyse विवाहस्य उत्सवः विवाहोत्सवः तेन संभृतं विवाहोत्सवसंभृतं तेन तादृशेन, 'Brought on (together) by the marriage-festival.' समयाव—Analyse समये अवबोधः समयावबोधः तेन दुष्टः तेन तादृशेन, 'By one elated by timely arousing.' नीत्वा—'Then after having passed some days in pleasure brought on by the marriage festivals, Rāma once on a time was hit on his heart, by the god of love, elated by his arousing him in time.'

St. 61. गौरीं Construe गौरीमिव आचारगुणेन गुर्वी करभोपमोऽं [सीतां] करे शुद्धित्वा भवप्रभावः स अनल्पभोर्भ तल्पभूभागं भवनं विवेच. आचारगुणेन—Analyse आचारः गुणः आचारगुणः तेन तादृशेन, 'By reason of the virtue of customary usages.' करभं—Analyse करभः उपमा यवीस्तौ ऊरु बत्वाः सा करभोपमोः तां तादृशीं, 'Having thighs comparable to the back of the forearm.' Cf. Pāṇi. IV. 1. 69. "ऊरुतरपदादौपत्ये." 'The feminine affix ऊरु comes after a stem ending in ऊरु when comparison with something (expressed by the first term) is meant.' Cf. R. VI. 43. "धानीकराभ्यां करभोपमोः." तल्पं—Analyse तल्पस्त्व भूभागाः बस्मिन् तत् तादृशं 'The portions of the ground in which were arranged with couches.' अनल्पभोर्भ—Analyse न अल्पा अनल्पा । अनल्पा बीया यस्मिन् तत् तादृशं, 'The decorations were numerous (*lit.* not a little).' भवप्रभावः—Analyse भवत्येव प्रभावी यस्य स भवप्रभावः, 'Having his power like that of Śiva.' Translate:—'He, whose power was like that of Śiva, entered the palace of full decoration, the portions of the ground in which were arranged with couches, taking her by his hand, whose thighs were comparable to the back of the fore-arm and who was esteemed for her virtue of customary usage like Gauri.'

St. 62. भुवि—Construe अये भुवि विरचितं तल्पमालोक्य मनति भीतिं रघुपतिः [सति] नृपतिभवनरत्नस्तम्भमालिङ्ग्य साश्रुपातस्थितां तां बालां रघुपतिः दोभ्यां उपगुह्य भूमिज्व्यां प्रापयत्. साश्रु—Analyse अश्रूणां पाताः अश्रुपाताः । अश्रुपातैः सह स्थिता साश्रुपातस्थिता तां तादृशीं, 'Standing with her eyes streaming with tears,' नृपतिं—Analyse रत्नैः स्वचितः स्तम्भः रत्नस्तम्भः । नृपतेः भवनस्य रत्नस्तम्भः नृपतिभवनरत्नस्तम्भः तं तादृशं, 'To the jewelled-post of the palace of the king.' रघुपतिः—Analyse रघूणां पतिः रघुपतिः. 'The lord of the Raghus.' भूमिज्व्यां—Analyse भूमौ ज्व्या भूमिज्व्या तां तादृशीं, 'To the couch standing (or resting) on the ground.' The metre of this stanza is Mālinī which is thus defined:—"ननमयययुतेषं मालिनी भोगिलोकैः". The Ganas are न, न, म, य, य. Translate:—"Seeing in front a couch, furnished with decorations, on the ground, while she was touched with fear in her mind, the lord of the Raghus embraced with his arms that young girl, who was standing with her eyes streaming with tears, holding to the jewelled-post of the palace of the king and brought her to the couch, placed on the ground."

CANTO VIII.

St. 1. आचरन्—Construe अथ स योषितो इदं आचरन् सा च अनुरागिणः [तस्य] वामचरिता । अनीप्सितविधानचेष्टितावपि सपदि मिथः संमदं तेनतुः इदमाचरन्—‘Using force (or violence)’. योषितः—‘Towards the lady.’ It seems that the word has the force here of the Locative case. The word is derived from the सौत्र root युष् *vt.* 10. U. ‘To serve.’ Cf. Unādisūtra “हमृरुहियुषिभ्य इतिः” वामचरिता—Analyse वामं कुटिलं चरितं यस्याः सा वामचरिता, ‘Acting against one’s wishes’. अनीप्सितं—Analyse न इप्सितं अनीप्सितम् । अनीप्सितं विधानं यस्य तादृशं चेष्टितं ययोस्तौ तादृजौ, ‘Making an attempt or striving to do what was undesired by both.’ संमदः=हर्षः ‘Joy.’ ‘Delight.’ Cf. Pāṇi. III. 3. 68. “प्रमदसंमदौ हर्षे,” ‘The words प्रमद and संमद are irregularly formed, meaning ‘joy.’ The metre of this canto is रघोदता which is thus defined:—“रामराविह रघोदता छगौ.” The Gaṇas are:—र न र and a short and a long syllable. It seems that Kumārādāsa has, without any doubt, based the theme of this canto exactly on that of the 8th canto of Kālidāsa’s Kumārasambhava. आचरन्—‘Then he (i. e. Rāma) used force towards the lady and she acted against the wishes of her loving husband; (thus) they two, each striving to do what was undesired by the other, immediately produced mutual joy.’

St. 2. कामिना—Construe कामिना असौ बाहिका समुपशुभ्र सप्रयत्नं उपवे-
शिताऽपि साध्वसेन चपला [सती] अङ्कतो मुहुर्मुहुः समुदेतुं वाञ्छति स्म. सप्र-
यत्नं—Analyse प्रयत्नेन सह यथा स्यात्तथा सप्रयत्नं, ‘With efforts.’ साध्व-
सेन, Expl:—साधूनामसं इति साध्वसं तेन तादृजेन, ‘Through fear.’ साध्व-
सेन चपला, ‘Trembling through fear.’ कामिना—‘The young girl, though made to sit with efforts by the loving husband after closely embracing her, wanted to get up from the lap, trembling through fear now and again.’

St. 3. राघवेण—Construe पृष्ठतः परिरम्य राघवेण मनोरथे सस्पृहं निगदिते [सति] व्रीडया अवनतवक्त्रपङ्कजा चारुहासिनी [सा] धीरमस्मयत. राघवेण,
Expl:—रघोः गोत्रापत्यं पुमान् राघवः तेन तादृजेन, ‘By the descendant of the Rāghus.’ सस्पृहं *adv.*—Analyse स्पृहया सहित सस्पृह, ‘Longingly.’ ‘Covetingly.’ ‘With passionate longing.’ अवनतं—Analyse वक्त्रं पङ्कजमिव वक्त्रपङ्कजं । अवनतं वक्त्रपङ्कजं यया सा अवनतवक्त्रपङ्कजा, ‘Having her lotus-like face hung down.’ चारुहासिनी—Analyse चारुः हासो यस्याः सा चारुहासिनी, ‘Betraying her charming smile.’ राघवेण—‘When

the descendant of the Raghus, having embraced her from behind, talked longingly of his desire, the lady, of a charming smile, with her lotus-like face hung down through shame, smiled steadily.'

St. 4. अंगुलीषु—Construe अंगुलीषु परिगृह्य राघवे रागिभिर्नखैः इरसि वेषयति [सति] सस्मितं विवळितांगुलिर्मानिनी आत्मनः करं बलाद् उदास. सस्मितं *adv.*—Analyse स्मितेन सह यथा स्यात् तथा सस्मितं, 'Smilingly.' 'With a smile.' विवळितांगुलिः—Analyse विवळिताः अंगुलयो यया सा विवळितांगुलिः, 'Having her fingers turned away.' 'Turning away her fingers.' वेषयति—*Loc. sing.* of the Denominative form of वेषः, 'Loving scratching.' मानिनी, Expl:—मनश्चित्तोजतिरस्यस्याः इति मानिनी, 'A proud girl.' Cf. Pāṇi. V. 2. 115. "अत इनिठनौ," 'The affixes इनि (इन्) and ठन् (इक्) come in the sense of मतुप्, after nominal stems ending in short अ; and in the alternative मतुप् also comes. Compare also Medi. "मानिनी तु क्षियां कल्यां मानी मानवाति त्रिषु." अंगुलीषु—'While Rāghava, having seized her fingers, was scratching her breast with his loving nails, the proud girl, turning her fingers with a smile, disengaged her own hand with force.'

St. 5. किन्तु—Construe कुपिता किन्तु वक्ति इति वेदितुं कामिना निधुवने [निधुवनाय रताय] सविषहं याचिता [सा] एनं अभिकोपाज्जितप्रेरितेक्षणकटु-
श्लोकयत्. निधुवने, Expl:—नितरां धुवनं हस्तपादादिषाठनमत्र इति निधुवनं तस्मिन् निधुवने निधुवनाय रताय, 'In order to obtain the रत enjoyment.' 'For pleasure.' Cf. Hemachandra "निधुवनं रते कम्पे"। Also Medi. "अवेक्षि-
धुवनं कम्पे धरते च नृपुंसकम्॥" सविषहं *adv.*—Analyse विषहेण सहितं यथा स्यात्तथा सविषहं, 'Bodily.' अभिकोपं *adv.*—Analyse जिघ्रितं च यत् प्रेरितं च जिघ्रितप्रेरितम्। अभिकोपेन जिघ्रितप्रेरितं यद् ईर्ष्य तेन कटु यथा स्यात्तथा अभिको-
पाज्जितप्रेरितेक्षणकटु, 'In a manner bitter on account of the eyes being directed crookedly through anger.' किन्तु—'She who was sought bodily for pleasure by the loving husband in order to know what she, being angry, would say, looked at him in a manner bitter on account of the eyes being directed crookedly through anger.'

St. 6. पुष्पं—Construe अथ पुष्पकेतुहृतधैर्यबन्धनं तस्य भावं अवगम्य [ज्ञात्वा] वसनान्तसंगिनी सा निर्गमैः अवकाशं कुर्वतीः सखीः संदरोध. पुष्पं—Analyse पुष्पकेतुना स्मरेण हृतं धैर्यस्य बन्धनं यस्य स तं तादृजं, 'Which had its tie of stability (or patience) removed by the flower-bannered god.' वसनान्तसंगिनी—Analyse वसनस्य अन्ताः वसनान्ताः तेषां संयो विषयते यस्याः सा वसनान्तसंगिनी, 'Holding (in her hand) the ends of their garment.' पुष्पं—'Learning his intention, having its tie of patience

loosened by the flower-bannered god, she holding in her hand the ends of their garments, stopped her female friends who were making free scope (or free room) by their departure.'

St. 7. इच्छति—Construe नृपसुतस्य विप्रयोगसमये मनोभुवा भृशं आकुलीकृता तस्य सन्निधौ लज्जया भृशं आकुलीकृता कामिनी विरहं न इच्छति स्म संगमं [च] न इच्छति स्म. विप्रयोग—Analyse विप्रयोगस्य समयः विप्रयोगसमयः तस्मिन् तादृशे, ' At the time of his separation. ' मनोभुवा—Analyse मनसि भूर्यस्य स मनोभूः तेन तादृशेन, ' By the mind-born god. ' 'By the fancy-born god. ' नृपसुतस्य—Analyse नृपस्य सुतः नृपसुतः तस्य तादृशस्य, ' Of the son of the king. ' 'Of the prince. ' इच्छति—'At the time of the separation from the prince, being much bewildered by the mind-born god and being greatly perplexed with coyness in his presence, that lovelorn girl did not brook separation from him nor did she desire his company.'

St. 8. तस्य—Construe मेखलागुणसमीपसङ्गिन् तस्य हस्तं व्यपोहितं मन्दशक्तिरबला [सा] लोलनेत्रगलितेन वारिणा [तस्मै] अरतिं न्यवेदयत्. Cf. Ku. VIII. 4. " नाभिदेशनिहितः सकम्पया शङ्करस्य रुधे तथा करः "। अबला—Analyse न बलं यस्याः सा अबला, ' A helpless girl. ' ' A lady. ' मेखला—Analyse मेखलायाः गुणस्य समीपे सङ्गो विषये अस्य स मेखलागुणसमीपसङ्गी तं तादृशं, ' Moving about the string of her zone. ' मन्दशक्तिः—Analyse मन्दा शक्तिर्यस्याः सा मन्दशक्तिः, ' Having little power. ' अरतिं—Analyse न रतिः अरतिः तां अरतिं, ' Want of amusement. ' लोलं—Analyse लोले च ते नेत्रे च लोलनेत्रे ताभ्यां गलितं लोलनेत्रगलितं तेन तादृशेन, 'Dropped down from the tremulous eyes. ' तस्य—' Having little power to remove his hand, which was moving about the string of her zone, the lady declared her want of amusement by tears (*lit.* water) streaming down from her rolling (or tremulous) eyes. '

St. 9. तत्र—Construe तत्र बलात्क्रियामाचरति [सति] उदितलोचनाम्भसो राजदुहितुः अधरं आगमिष्यत्स्वहृदं अनुचिन्त्य भ्रातवद् भृशमकम्पत. राजदुहितुः—Analyse राज्ञो दुहिता राजदुहिता तस्याः राजदुहितुः, ' Of the daughter of the king. ' ' Of the princess. ' उदितं—Analyse लोचनयोः अम्भः लोचनाम्भः । उदितं लोचनाम्भो यस्याः सा उदितलोचनाम्भाः तस्याः उदितलोचनाम्भसः, ' Of her who had tears risen in her eyes. ' तत्र—' There while (Rāma) was acting with violence towards the princess, who had tears in her eyes, her lower lip, thinking of the coming bite, trembled much like a frightened person. '

St. 10. न—Construe भुजयुगेन निर्दयं पीडितः [अहं] पुनः रक्षणागुणं न स्पृशामि इति नृपसुतः उवाच सा अर्थेनी अस्फुटं परिर्मभं ततान रक्षणागुणं—Analyse रक्षणायाः गुणः रक्षणागुणः तं तादृशं, ' To the str.ng of the zone, '

निर्दयं *adv.*—Analyse दयायाः अभावो निर्दयम् । अथ वा । निर्गता दया यस्माद् यथा स्वात्तया, 'Unmercifully.' 'Pitilessly.' 'In a manner devoid of pity.' भुजयुगेन—Analyse भुजयोः युगं भुजयुगं तेन तादृशेन, 'By the pair of arms.' नृपसूनुः—Analyse नृपस्य सूनुः नृपसूनुः, 'The son of the king' (i. e. the prince). अस्फुटं—Analyse न स्फुटं अस्फुटं, 'Faint.' 'Indistinct.' न—'Being closely (*lit.* in a manner devoid of pity) embraced (by you) with your pair of arms, I shall not again touch the string of your girdle, said the prince. She, who was the suitor, gave him a faint embrace.'

St. 11. अन्तरीयं—Construe तत्पदान्तपरिधानरक्षितम् अङ्गना अन्तरीयहरणे कृतस्वरं अपयान्तं तं राघवं पृष्ठतः परिरभ्य संररोध. अन्तरीयहरणे—Analyse अन्तरीयस्य हरणे अन्तरीयहरणं तस्मिन् तादृशे, 'Removing of under (or lower) garment.' कृतस्वरं—Analyse कृता त्वरा येन स कृतस्वरः तं तादृशं, 'To him who was making haste.' राघवं, Expl:—रघोः अपत्यं पुमान् राघवः तं तादृशं, 'To the descendant of the Raghav.' अङ्गना, Expl:—प्रशस्तान्यङ्गनान्यस्याः सा अङ्गना, 'A damsel with well-rounded limbs.' Cf. Gaṇapāṭha "अङ्गात्कल्याणे," 'The affix न comes after the word अङ्ग in the sense of beautiful, as अङ्गना, 'the fair-one i. e. a woman.' तत्पदान्तं—Analyse तस्य पटस्य अन्तः स एव परिधानं तेन रक्षिता, 'Protected by the cover of the skirt of his garment.' अन्तरीयं—'Protected by the cover of the skirts of his garment, the damsel with rounded limbs stopped that Rāghava, who had used speed in removing her bodice and was moving away, by enclosing him in her arms from behind.'

St. 12. अंशुकस्य—Construe निशि अंशुकस्य रक्षणाकुला हस्तयुग्मवृत्तनीविबन्धना पराङ्मुखी सा अप्रमादकृतविघ्नं अन्तरा शयने स्वापमाप. अंशुकस्य, Expl:—अंशुन् कायति इति अंशुकं तस्य तादृशस्य, 'Of the silk-woven garment.' Cf. Pāṇi. III. 2. 3. "आतोऽनुपसर्गे कः," 'The affix क comes after a verbal root that ends in long आ when there is no उपसर्ग preceding it and when the object is in composition with it.' Or it may be explained as:—अंशुभिः कायते इति अंशुकः तस्य तादृशस्य. Cf. Pāṇi. III. 2. 101. "अन्येष्वपि दृश्यते." 'The affix ड is seen to come after the verb जन् with a past signification, though it be in composition with other nouns, having cases other than those mentioned in the previous Sūtras. *Vide* हेम, "अंशु सूत्रादिसूत्रमांशे किरणे चण्ददीधितेः." रक्षणाकुला—Analyse रक्षणे आकुला रक्षणाकुला, 'Intent on saving (or protecting).' हस्तं—Analyse हस्तयोः युग्मेन वृत्तं निर्वर्धन्यनं यया सा, 'Holding the knot of her wearing garment with both of her hands.'

अप्रमादः—Analyse न प्रमादः अप्रमादः तस्माद् या कृतिः तथा विप्रः तं अन्तरा.
'Without offering any obstacle to (his) careful actions.' पराङ्-
मुखी—Analyse परागतं मुखं यस्याः सा पराङ्मुखी, 'With her face turned
away from.' अङ्गुक्तस्य—'Intent on guarding her silk-woven gar-
ment at night and holding the knot of her wearing garment with
both of her hands, she, with her face turned away (from her
husband) enjoyed sleep, on the couch, without (offering any)
obstacle to (Rāma's) careful actions.'

St. 13. यत्—Construe सा यद् दृढवस्त्रबन्धनैः ररक्ष तत् स्वापकालमवगम्य
[ज्ञात्वा] भर्तरि प्रसृष्टवति संगतस्मृतिः सुषितेव सत्स्वरं ररोद. दृढ—Analyse
वस्त्राणां बन्धनानि वस्त्रबन्धनानि । दृढानि च तानि वस्त्रबन्धनानि च दृढवस्त्रबन्धनानि
तैः तादृशैः, 'With close tie of garments.' स्वापकालं—Analyse स्वापस्य
कालः स्वापकालः तं तादृशं 'The time of sleep.' प्रसृष्टवत्—'One who has
touched.' संगत—Analyse संगता स्मृतिर्यस्याः सा संगतस्मृतिः, 'She who
has collected her thoughts.' सत्स्वरं *adv.*—Analyse स्वरेण सह यथा
स्यात्तथा सत्स्वरं, 'Loudly.' 'Bitterly.' यत्—'When her husband,
knowing the time of her sleep, touched what she protected with
close ties of garments, she, having collected her thoughts, cried
aloud as one robbed'.

St. 14. यत्—Construe अथ स यत्नगम्यं मैथिलीमुखं अनुभूय नहि तृप्ति-
माययौ । आननेन परिष्वद्यबोधितं पद्मकुङ्कुमलं गजहंसः इव. यत्नगम्यं—Analyse
यत्नेन गम्यं यत्नगम्यं, 'Accessible with efforts.' मैथिलीमुखं—Analyse
मैथिल्याः मुखं मैथिलीमुखं, 'The face of the daughter of the Mithila
king.' राजहंसः—Analyse हंसानां राजा राजहंसः, 'A royal swan.' पद्म-
कुङ्कुमलं—Analyse पद्मस्य कुङ्कुमलं पद्मकुङ्कुमलं, 'A lotus-bud.' यत्—'Then
he having known (the pleasure of) the face of the daughter of
the Mithila king, accessible with efforts, was not (completely)
satisfied, like a royal swan enjoying a lotus-bud, made to bloom,
after striking it with its bill.'

St. 15. प्रेम—Construe स दयाद्रिहृदयः यत्प्रेमवेगदुःखदंशपीडितं तत् तदीय-
मधरोष्ठपल्लवं शनैः पिबन् वेदानां क्षणेन विनिनाय. प्रेम—Analyse दृढाश्लौ दंशश्च दृढ-
दंशः । प्रेम्णः यो वेगः तेन दृढदंशेन पीडितं प्रेमवेगदुःखदंशपीडितं, 'Injured (or
wounded) by a bite sharp on account of the force of love.' अध-
रोष्ठ—Analyse अधरश्लौ ओष्ठश्च अधरोष्ठः स एव पल्लवः तं अधरोष्ठपल्लवं,
'Sprout-like lower lip.' दयाद्रि—Analyse दयया आद्रि हृदयं यस्य स दयाद्रि-
हृदयः, 'Having a heart wet with pity.' 'Kind-hearted.' प्रेम—
'He, with his kind heart, drinking slowly that sprout-like lower
lip of hers, which was injured by a bite, sharp on account of the
force of love, removed the pain in a moment.'

St. 16. ग्रहितं—Construe नृपतिशक्रसूत्रना विविषचादुचेष्टितैः ग्रहितं स्वा
 चरं [सा] मामिनी पानवर्जितं अदन्तविक्षितं च भूयः एव सृजति स्म [विमृजति स्म].
 नृपति—Analyse नृपतीनां शक्रः नृपतिशक्रः नृपेन्द्रः तस्य सूत्रः तेन तादृशेन, 'By
 the son of the best of kings.' स्वाचरं—Analyse स्वस्य अधरः स्वाचरः तं
 तादृशं, 'His own lower lip.' विविषं—Analyse विविषानि च चादुचेष्टितानि
 च विविषचादुचेष्टितानि तैः तादृशैः, 'With various agreeable words and
 gestures.' पानवर्जितं—Analyse पानेन वर्जितः पानवर्जितः तं तादृशं, 'With-
 out drinking it up.' 'Without kissing.' अदन्तविक्षितं—Analyse दन्तैः
 विक्षितः दन्तविक्षितः । न दन्तविक्षितः अदन्तविक्षितः तं तादृशं, 'Without inju-
 ring it with her teeth.' ग्रहितं—'The proud lady left at once his
 lower lip, which she was forced to take in by the son of the best
 of kings, with various agreeable words and gestures, without a
 kiss on it and without a bite by her teeth.'

St. 17. स्वं—Construe रहसि अपवाहितांशुकं स्वं नितम्बं प्रिये पश्यति
 सति कामिनी प्रार्थनामपि विनैव स्वयं पल्लवशिखरागं अधरं [तस्मै] ददौ. अपवा-
 हितं—Analyse अपवाहितं अंशुकं यस्मात् स अपवाहितांशुकः तं तादृशं, 'The
 silk-woven garment from which has been removed.' पल्लवं—
 Analyse पल्लवः इव शिखो रागः यस्मिन् स तं तादृशं, 'Having a colour
 glossy like the foliage.' स्वं—'When the loving husband was
 looking in secret at her hip, from which the silk-woven garment
 was removed, the loving damsel herself offered even without a
 request, her lip, with a colour glossy like the foliage.'

St. 18. सा—Construe मदेन मदेन लज्जया साध्वसेन च विमिश्रचेष्टिता
 सा सपदि तादृशीं दशमाययौ । शक्यविचमा या [दक्षा] वक्तुमपि न. विमिश्रं—
 Analyse विमिश्रं चेष्टितं यस्याः सा विमिश्रचेष्टिता, 'Displaying actions mixed
 (or mingled) together.' शक्यविचमा—Analyse शक्याः विचमाः यस्यां सा
 शक्यविचमा, 'The gestures whereof were easily practised.' Transla-
 te:—'She, displaying her actions blended together by pride, love,
 coyness and fear, instantly reached that state in which she pra-
 ctised her gestures easily, and so it could not be described.'

St. 19. वर्जनाय—Construe मामिनी सुरतस्य वर्जनाय यत् पदुचादुचेष्टितं
 वाञ्छति स्म तदेव स्वयं योषितः निधुवनस्य दृढये समजायत. पदुं—Analyse पदु च
 चादु च चेष्टितं च एतेषां समाहारः पदुचादुचेष्टितं, 'The clever and agreeable
 words and actions.' वर्जनाय—'The clever and agreeable words and
 actions which the damsel longed for in order to avoid the
 intercourse, themselves resulted in increasing the excitement of
 the lady.'

St. 20. अश्रुणा—Construe कामिनी भर्तरि आत्मनः सुरतसेदं अश्रुणा
 व्याजहार । पुलकेन संमर्दं च व्याजहार । भावनृत्यकुसला इव गिरा तु लज्जया न व्याजहार.

सुरतस्नेह—Analyse सुरतस्य स्नेहः सुरतस्नेहः तं सुरतस्नेहः, 'Fatigue due to enjoyment.' भावनृत्यकुशला—Analyse भावे नृत्ये च कुशला भावनृत्यकुशला 'Skilled in emotional feelings and dance.' अश्रुणा—'The loving girl proclaimed her fatigue due to enjoyment by her tears and her joy by horripilation to her husband, but not by words, being overcome with modesty, like a woman skilled in emotional feelings and dance.'

St. 21. यत्—Construe रतिषु तरसा अभियोजितं यद्यद योषितः स्नेहदृष्टये आस तत्तदेव पुनः कामिना मृदु साधित [सत्] तच्छर्म अपनयति स्म. स्नेहदृष्टये—Analyse स्नेहस्य दृष्टिः स्नेहदृष्टिः तस्यै स्नेहदृष्टये, 'For the feeling of depression.' तच्छर्म—Analyse तस्याः श्रमः तच्छर्मः तं तादृशं, 'Her fatigue.' यत्—'Whatever, being done with force, brought on the feeling of depression regarding the enjoyment to the lady, removed her fatigue when again softly effected by the loving husband.'

St. 22. केश°—Construe अथ निधुवनेन विच्छेद्यं केशपाशं बन्धुं उद्यता मैथिली प्रिये बाहुमूलगतलोचने [सति] लज्जया सस्मितं अवनमति स्म. केशपाशं—Analyse केशानां पाशः केशपाशः तं, 'The braid of hair.' बाहु°—Analyse बाह्वोर्युलं बाहुमूलं तत्र गते लोचने यस्य स तस्मिन्, 'Having eyes directed to the pit of the arms.' सस्मितं—Analyse स्मितेन सह यथा स्यात्तया, 'Smilingly.' Translate:—'Then the daughter of the king of Mithilā who strove to bind her braid of hair which had become loose by the enjoyment, bent her head smilingly through coyness, when her loved-companion directed his eyes towards the pit of the arms.'

St. 23. इति—Construe इति अनङ्गशिखिना हृदि हते [सति] क्षमाधिपस्य दुहितुः निविष्टया लज्जया कतिपयेषु वासरेषु गलितेषु तानवं शिथिये. Cf. Ku. VIII. 13. "वासराणि कतिचित्कथञ्चन स्थायुना पद्मकार्यत प्रिया । ज्ञातमन्मथरता शनैः शनैः सा मुमोच रतिदुःखशीलताम् ॥" अनङ्ग°—Analyse अनङ्गस्य मदनस्य शिखी बाणः अनङ्गशिखी तेन, 'By the arrow of the bodiless one,' (i. e. मदन). क्षमाधिपस्य—Analyse क्षमायाः अधिपः क्षमाधिपः तस्य तादृशस्य, 'Of the lord of the earth.' तानवं शिथिये—means, तानवं तनुत्वम् । मन्दभावमिति यावत् । शिथिये, 'Attained diminution (i. e. became loose).' इति—'When her heart was thus hit by the arrow of the bodiless one (i. e. the god of love), the seated feeling of modesty of the daughter of the lord of the earth began to diminish after the passing of several days.'

St. 24. शर्वरीषु—Construe शर्वरीषु विरलीकृतत्रया नृपात्मजा निद्रया हता किल । नीविबन्धनमतीत्य संस्थितमस्य हस्तं बलाद् नापाहरत्. Cf. Ku. VIII. 4. नाभिदेननिहितः सकम्पया अङ्कुरस्य रुरुवे तया करः तदङ्कुलमथ चाश्वत्थं दुरक्ष-

‘कृत्तितनीविबन्धनम् ॥’ सर्वरीपु, Expl.—‘रुणाति चेष्टाः इति सर्वरी तालः,’ ‘During the nights.’ ‘At night times.’ Derived from रु *et. 9. P.* (सेट्). Cf. Unadisūtra “कृत्तितनीविबन्धनः प्वरच्.” Also Pāṇi. IV. 1. 41. “विबन्धन-रादिभ्यश्च,” ‘The affix वीच् is employed in forming the feminine after words ending with affixes which have an indicatory व् and after the words गौर and the rest.’ Vide हम्वाजैव, “सर्वरी सर्वरी तालाः.” विरलीकृतप्रपा—Analyse विरलीकृता प्रपा यस्याः सा विरलीकृतप्रपा, ‘With her sense of modesty (or female bashfulness) diminished (or relaxed).’ नृपात्मजा—Analyse नृपस्य आत्मजा नृपात्मजा ‘The daughter of the king.’ नीविबन्धन—Analyse नीविबन्धनं नीविबन्धनं, ‘The knot of the garment.’ सर्वरीपु—‘The daughter of the king, with her sense of modesty relaxed, during the course of nights, was in truth overpowered by sleep and did not forcibly throw off his hand, resting after getting beyond the knot of the garment.’

St. 25. निद्रिता—Construe निद्रिता सा भयानकस्वप्नदर्शनकृतं प्रतिभयं प्रपञ्च राचवं उरःस्थले कुचवदौ सन्निधाय दृढं परिचस्वजे. प्रतिभयं—Analyse प्रतिगतं भयेन प्रतिभयं, ‘Exciting fear.’ Cf. Pāṇi. II. 2. 18. and the Vārtika thereto, “प्रादयो गतायर्थे प्रथमया,” ‘The word प्र &c., when the sense is that of ‘gone’ or the like, combine with what ends with the first case-affix.’ Or it may be analysed as, प्रतिगतं भयमस्मिन् इति प्रतिभयं. Cf. Pāṇi. II. 2. 24. and the Vārtika thereto. “प्रादिभ्यो घातु-जस्योत्तरपदस्य लोपश्च वा बहुव्रीहिवर्क्यः,” ‘The optional compounding of what arises from a verbal root coming after प्र &c. should be stated, and the elision of the subsequent term.’ See Hema. “प्रति-भयं भये यीप्से.” भयानकं—Analyse स्वप्नस्य दर्शनं स्वप्नदर्शनम्। भयानकं यत् स्वप्न-दर्शनं तेन कृतं, ‘Brought on by the sight of a terrible dream.’ कुच-वदौ—Analyse कुचावेव वदौ कुचवदौ, ‘Pitcher-like breasts.’ उरःस्थले—Analyse उरतः स्थलं उरःस्थलं तस्मिन्, ‘On the broad surface of the chest.’ Translate :—‘She, in her sleep, was overcome with exciting fear, brought on by the sight of a terrible dream and placing in close contact her pitcher-like breasts on the broad chest (of Rāghava), embraced him closely.’

St. 26. ज्ञातं—Construe मदातुरे कामिनि नीविबन्धनं क्षिपति [सति] ज्ञातमन्मथरसा सा भयेन अजलिं कुर्वती किल अंशुकात् करयुग्मं जहार. Cf. Ku. VIII. 13. “ज्ञातमन्मथरसा ज्ञैः ज्ञैः।” ज्ञातं—Analyse ज्ञातो मन्मथस्य रसो यया सा ज्ञातमन्मथरसा, ‘Who had known the taste of the god of love.’ ‘Who had learnt the flavour of the mind-churning god.’ मदातुरे—Analyse मदेन आतुरः मदातुरः तस्मिन्,

‘Agitated by passion.’ नीविबन्धन—Analyse नीवेबन्धनं नीविबन्धनं, ‘The knot of the cloth.’ करयुग्मं—Analyse करयोरुग्मं करयुग्मं, ‘A pair of the hands or arms.’ ज्ञातं—‘That lady, who (then) knew the taste of love, removed her hands from the silk-woven cloth, folding them as if (किल) with fear, when her loving husband, agitated by passion, began to undo the knot of the garment.’

St. 27. संमता—Construe मेघया भुवनस्य संमतापि निधुवनोपदेशिनि राघवे [सति] भूरिभः तदुपदेशवाञ्छया गुणितस्य विस्मृतिं व्याजहार. निधुवनोपदेशिनि—Analyse निधुवनं उपदिशतीति निधुवनोपदेशी तस्मिन् तादृशे, ‘Giving instructions in the art of pleasure (or enjoyment).’ गुणितस्य विस्मृतिं—‘Forgetfulness of the multiplicity (of instructions).’ ‘Forgetfulness of the large number (of instructions).’ तदुपदेशं—Analyse तस्य उपदेशः तदुपदेशः तस्मिन् वाञ्छा तया, ‘With a desire of receiving instructions from him.’ Translate:—‘While Rāghava was giving her instructions in the art of pleasure, she, who was acknowledged by the world to be possessed of intellect (or memory) said that she forgot the multiplicity of instructions, with a desire of receiving them frequently.’

St. 28. स्वेदं—Construe स्वेदबिन्दुनिचिताग्रनासिका धृताहस्तलतिका सञ्जीकृतिः सोढमन्मथरसा नृपात्मजा राघवस्य तृप्ते न बभूव. स्वेदं—Analyse स्वेदानां बिन्दवः तैः निचिता अग्रनासिका यस्याः सा, ‘Having the tip of her nose covered over with drops of perspiration.’ धृता—Analyse हस्तः एव लतिका हस्तलतिका । धृता हस्तलतिका यया सा, ‘Having her creeper-like hands trembling.’ सञ्जीकृतिः—Analyse सञ्जीकृत्या सह सञ्जीकृतिः, ‘Breathing pleasantly.’ सोढं—Analyse सोढो मन्मथस्य रसो यया सा, ‘Who had patiently endured the flavor (or relish) of love.’ नृपात्मजा—Analyse नृपस्य आत्मजा नृपात्मजा, ‘The daughter of the king.’ स्वेदं—‘That daughter of the king, with the tip of her nose covered over with drops of perspiration, her creeper-like hand trembling, breathing pleasantly after having enjoyed the relish of love, did not suffice for the gratification of Rāghava.’

St. 29. बोधयति—Construe युवतिकृत्यनैपुणं सिद्धितुं अविनिपालनन्दने बोधयति [सति] देहजन्मशरस्पर्शितत्रया सा रहसि कर्मकर्तृतां ययौ. Cf. Ku. VIII. 17. “शिष्यतां निधुवनोपदेशिनः सङ्करस्य रहसि प्रपन्नया । सिद्धितं युवतिनैपुणं तया यत्तदेव गुरुदक्षिणाकृतम्” ॥ अविनि—Analyse अविनि पाळयतीति अविनिपालः तस्य नन्दनः तस्मिन्, ‘The son of the protector of the earth.’ युवति—Analyse युवतेः कृत्यं युवतिकृत्यं तस्मिन् नैपुणं युवतिकृत्यनैपुणं, ‘The skill (or proficiency) in woman’s deeds.’

देह—Analyse देहजन्मनो मम्यथस्य करेण बाणेन कण्डिता निर्गता तया ऊज्जा यस्याः सा, 'Having her modesty relaxed (or destroyed) by the arrows of the body-born one' (i. e. the god of love). कर्मकर्तृता—Analyse कर्मणः कर्तृता कर्मकर्तृता तां, 'An object-agent' or 'object containing agent,' i. e. an agent which is at the same time the object of an action.' 'Agent of an action.' 'One who acts of his own accord.' Translate:—'While the son of the king was impelling her to learn the skill in (or art of) woman's deeds, she, with her modesty relaxed by the arrow of the body-born one (i. e. the god of love), assumed, in secret, the agency of action (in love affairs i. e. became the कर्ता of the affairs of love).' The poet means to say that सीता was till then the कर्म or an object of सिद्धि (i. e. a recipient of the art of woman's deeds). But now she became the agent or कर्ता who could impart instructions in युवतिकृत्यनैपुणं.

St. 30. यत्—Construe मद्नेन पीडिता यद् जगाद् तद् सहासरसं उचिषि प्रिये [सति] वलितदेहोभिनी लज्जिता [सती] तत्त्वं अस्फुटं सस्मितं उवाच सहासरसं—Analyse हासेन सह सहासः स एव रसो यस्मिन् तद् यथा स्यात्तथा 'With a relish for ridicule.' सस्मितं *adv.*—Analyse स्मितेन सह सस्मितं, 'Smilingly.' 'Laughingly.' वलितं—Analyse वलितो यो देहः तेन क्रोमते इति वलितदेहोभिनी, 'Shining with her body turned (aside).' अस्फुटं—Analyse न स्फुटं अस्फुटं, 'Faintly.' यत्—'While her loving husband uttered with a relish for ridicule what she had said, when troubled with love, she, shining with her body turned, said it faintly, with a smiling face, being ashamed.'

St. 31. रत्नं—Construe संगतौ [तयोर्विलासकाळे] भाषितं इदि निषाय रत्नतल्पनिकटस्थिते शुके निःसहास्मि मां विमृज इति जल्पति [सति] मीडिता पञ्जरं परिजघान. रत्नं—Analyse रत्नानां तल्पः तस्य निकटे स्थितः तस्मिन्, 'Hung near the bed of jewels.' निःसहा—Analyse निर्गतं सहो यस्याः सा निःसहा, 'From whom power is departed.' 'Powerless.' Translate:—'Having stored her speech in its heart at the time of their intercourse, when the parrot, hung near the bed of jewels, was uttering the words 'I am powerless, please, leave me,' she, overcome with shame, struck the cage of the bird.'

St. 32. रामं—Construe रामवक्त्रगलितैः अमाम्बुभिः कुचयुगस्य कुङ्कुमं छिद्रितं निरीक्ष्य सलीजने इतिते [सति] सा संडुखाद् सस्मितं व्यपजगाम. रामं—Analyse रामस्य वक्त्राद् गलितानि तैः तारुणैः 'Trickling down from the face of Rāma.' अमाम्बुभिः—Analyse अमस्य अम्बुनि अमाम्बुनि तैः, 'By the drops of fatigue.' कुचयुगं—Analyse कुचयोर्युगं तस्य, 'Of the pair

of breasts.' सखीजने—Analyse सख्यः एव जनः सखीजनः तस्मिन्, 'Female friends.' कुंकुम्, Expl.—कुंकु इति शब्दोऽस्ति वाचकत्वेनास्य, 'Saffron,' 'saffron powder.' Cf. Pāṇi. V. 2. 127. "अर्धआदिभ्योऽच्," 'The affix अच् (अ) comes in the sense of मनुप् after words अर्ध &c.' Or it is derived from कुक् *vt.* 1. A. (सेद्) 'To take,' 'to receive.' कुक्यते इति कुंकुमम्. Cf. Pāṇi. VII. 1. 80. "आच्छीनचोर्नुम्." 'When the affix ण्ट् comes after a verbal stem ending in अ or आ, it may optionally take the augment नुम् before the neutral case-ending णी and before the feminine affix ई. (कुक् + उमच् + नुम् = कुंकुमच्). इत्यत्र "नुम्" इति योगविभागाच्च. Translate:—'When her (female) friends saw the saffron paste on her breasts, wiped off by the drops of fatigue, trickling down from Rāma's face, and laughed, she moved away from their presence with a smile.'

St. 33. स्वातु°—Construe अथ ईर्ष्या इव चोदितोद्यतः मनोभवः मैथिलस्य दुहितुश्चेतसः स्वातुष्टतिविधिवन्ध्यं लजितं निर्वक्षेष् आक्षिपत्. स्वातु°—Analyse स्वस्य अनुष्टतिः स्वातुष्टतिः तस्याः विधौ वन्ध्यं स्वातुष्टतिविधिवन्ध्यं, 'Unproductive of actions in conformity with his self.' चोदितोद्यतः—Analyse आदौ चोदितः पश्चाद् उद्यतः चोदितोद्यतः, 'Active on being incited.' मनोभवः—Analyse मनसि भवः जन्म यस्य स मनोभवः, 'The mind-born one.' 'The fancy-born one.' निर्वक्षेष्—Analyse निर्गतः अवशेषो यस्मात् तत् यथा स्यात्तथा, 'In a manner not keeping any residue (i. e. wholly, entirely).' स्वातु°—'Active on being incited as if by envy, the god of love, wholly drove out of the mind of the daughter of the मैथिल king the sense of shame, which was unproductive of actions in conformity with his self.'

St. 34. दीर्घिका°—Construe क्वचित् प्रमदकानने दीर्घिकाजलतरंगनिर्धुतस्य-कपुष्पमयमण्डनौ तौ इतरेतराभ्याः सृजाः चादुरम्यं तेनतुः. दीर्घिका°—Analyse दीर्घिकायाः जलतरङ्गेषु निर्धुतं अत एव त्यक्तं पुष्पमयं मण्डनं यस्मात् तौ तादृशौ. 'Who had abandoned their decorations of flowers which were washed off by the waves in the water of the oblong pond.' चादुरम्यं—Analyse चादुना रम्यं यथा स्यात्तथा, 'In a manner pleasing on account of agreeable words.' इतरेतराभ्याः—Analyse इतरेतरं आभवन्ते इति इतरेतराभ्याः, 'In which they hung for support on each other.' प्रमदकानने—Analyse प्रमदं च तत् काननं च प्रमदकाननं तस्मिन्, 'In a pleasure-garden.' सृजा *f.*—'A bath,' *Accu. plu.*, and an object to तेनतुः. Translate:—'Sometimes in the pleasure garden, they two abandoned their decorations of flowers which were washed off by the waves in the water of the artificial pond and enjoyed, in a man-

ner pleasing on account of agreeable words, baths, in which they hung for support on each other.'

St. 35. चाटुं—Construe चाटुमात्रकरणप्रयोजनः स तुल्यरागमपि यावत्कं शोषितः तरुणपल्लवप्रभे चरणपङ्कजद्वये न्यपातयत्. चाटुं—Analyse चाटु एव चाटु-मात्रं तस्य करणमेव प्रयोजनं यस्य सः, 'Whose sole aim was to do coaxing things.' तुल्यरागं—Analyse तुल्यो रागो यस्य स तं तादृशं, 'Of a similar colour.' चरणं—Analyse चरणमेव पङ्कजं चरणपङ्कजं तस्य द्वयं तस्मिन् तादृशे, 'On a pair of lotus-like feet.' तरुणं—Analyse तरुणश्चासौ पल्लवश्च तरुणपल्लवः तस्य प्रभेव प्रभा यस्य स तस्मिन् तादृशे, 'Having a lustre like that of the fresh sprout.' चाटुं—'He, whose sole aim was to do coaxing things, placed the red dye, though of a similar colour, on the pair of the lady's lotus-like feet, which had the lustre of fresh (or young) sprouts.'

St. 36. अंग्रिं—Construe तरुणाकंरोचिषा कुङ्कुमेन स्वयं अंग्रियुग्मं अनुलि-म्पतः अस्य तत् परिदृढवेपथु करयुग्मं दूरमेवाहरोह. अंग्रिं—Analyse अंग्रयोः युग्मं अंग्रियुग्मं, 'A pair of toes.' तरुणं—Analyse तरुणश्चासौ अकंश्च तरुणाकः तस्य रोचिरेव रोचिर्यस्य तत् तेन तादृशेन, 'Having brilliancy of the new sun.' करयुग्मं—Analyse करयोर्युग्मं करयुग्मं, 'A pair of arms.' परिदृढं—Analyse परिदृढो वेपथुर्यस्य तत् परिदृढवेपथु, 'With its tremor much increased.' तदूरमेवाहरोह—'Began to ascend very high,' i. e. owing to the tremor of his arms he could not paint the dye on her proper limb but far away from it. Translate:—'That pair of his arms, who was himself painting her toes with saffron paste, having the brilliance of the new sun, began to ascend very high, with its tremor much increased.'

St. 37. मेखलां—Construe अत्र [नितम्बे] परं किञ्चिद् अनुपाशितो मणि-मेखलायुगो दुर्नहो नु इति मेखलां अधिनितम्बं अर्पयन् स करं तत्र तत्र पुनरादधौ. अधि-नितम्बं—Analyse नितम्बे इति अधिनितम्बं, 'Above the hips.' अनुपाशितः—Analyse न उपाशितः अनुपाशितः, 'Not depending on something for support.' 'Holding nothing for support.' दुर्नहः—Analyse नहुं दुष्करः दुर्नहः 'Hard to fasten.' 'Difficult to bind up.' मणिं—Analyse मणीनां मेखला मणिमेखला तस्याः गुणः मणिमेखलायुगः, 'The string of the girdle of jewels.' 'The string of the jewelled-zone.' Translate:—'The string of the girdle of jewels, unsupported by some other thing is here indeed hard to fasten. With this thought, he, putting the zone above her hips, placed his hands there again and again.'

St. 38. आचरन्—Construe अथ पुलकितेन पाणिना विलेपनक्रियां आचरन् स चन्दने सममपि स्थिते सति पुनः पुनः कुचयुगं सस्पृष्टं अस्पृष्टतः विलेपनं—

Analyse विलेपनस्य क्रिया तां, 'The work of amorous painting.' सस्पृष्टं *adv.*—Analyse स्पृष्टया सह सस्पृष्टं, 'Wistfully.' 'With a passionate longing.' कुचयुगं—Analyse कुचयोर्द्वयं कुचयुगं, 'A pair of breasts.' आचरन्—'He, performing the work of amorous painting with his hand, thrilled with joy, longingly touched the pair of her breasts again and again though the sandal paste was in its proper position.'

St. 39. पत्रं—Construe आनमितातर्जनीशिरःस्पृष्टकर्णलतिकाः अर्धं पत्रा-
पेयन् पूर्व अर्धंशुक्लीकृतेश्चणं सुरभिर्गन्धं तन्मुखं अन्वभूत्. पत्रं—पत्रावली, Draw-
ing lines or figures on the face or person with coloured and
fragrant pigments (or sometimes with musk and fragrant sub-
stances). आनमिता—Analyse आनमिता या तर्जनी तस्याः शिरसा स्पृष्ट
कर्णयोर्लतिका येन सः, 'Who has touched her creeper-like ears with
the point of his fore-fingers slightly bent.' अर्धं—Analyse अर्धं
शुक्लीकृते ईक्षणे यस्य तत् 'The eyes on which were half closed.'
तन्मुखं—Analyse तस्याः मुखं तन्मुखं, 'Her face.' सुरभिः—Analyse सुर-
भिर्गन्धं यस्य तत् सुरभिर्गन्धं, 'Having fragrance in its interior.' 'Pos-
sessing fragrance in its interior.' Translate:—'He, drawing figures
(on her face), touched her creeper-like ears with the point of
his fore-finger slightly bent and had an experience of her face
which had fragrance in its interior and the eyes on which were
previously half-closed.'

St. 40. आत्मना—Construe तदा अधरपानलोडपः पुनः पुनः [तमेव]
निष्पिबन् मुदितः स पुरा युवतिदन्तवाससि आत्मनैव कृतं यावत्कं उज्जहार-
युवतिं—Analyse युवतेर्दन्तवासः युवतिदन्तवासः तस्मिन् तादृशे, 'On the lips
of the young lady.' अधरं—Analyse अधरस्य पाने लोडपः अधरपानलोडपः
'Eager to drink (kiss) her lower lip.' आत्मना—'He then',
eager to kiss her lower lip, drank (it) with delight again and
again and removed the dye which he himself had formerly
painted on (*lit.* applied to) the lips of the young lady.'

St. 41. चुम्बति—Construe स्वयमुपाहिताञ्जनं योषितो विलोचनं प्रियतमे
चुम्बति [सति] अविकाशचक्षुषो [जानक्याः] कर्णेन अशोकपल्लवं निर्जं रागं प्राप-
उपाहितं—Analyse उपाहितं अञ्जनं यस्य तद् उपाहिताञ्जनं, 'To which the
collyrium was applied.' अविकाश—Analyse न विकासो योस्ते अविकाशे ।
तादृशे चक्षुषी यस्याः सा तस्याः अविकाशचक्षुषः, 'Having eyes which had
not an open (or splendid) appearance.' 'Had eyes which were
partially opened.' कर्णेन—Analyse कर्णं गच्छतीति कर्णेन, 'Placed on
the ear.' अशोकपल्लवं—Analyse अशोकस्य पल्लवं अशोकपल्लवं, 'The sprout

of an As'oka tree.' **कुम्बति**—'While the husband kissed the eye of the lady, to which he himself had applied the collyrium, the sprout of As'oka placed on her ear, whose eyes had not an open (or splendid) appearance, assumed its own (attractive) colour.'

St. 42. **पुष्प**—Construe **पुष्परत्नविभवैः राजनन्दने यथेप्सितं विभूषयति** [सति] सा इष्यं चकांश्च तद् । योषितां मण्डनं स्वामिसंमदफलं हि. Cf. Ku. VII. 22. "आत्मानमालोक्य च शोभमानमादर्शयिन्वे स्तिमितायताम् । इरोपयाने त्वरिता बभूव स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेषः " ॥ **पुष्प**—Analyse **पुष्पाणि च रत्नानि च पुष्परत्नानि तेषां विभवाः तैः तादृशैः**, 'With the excellence of flowers and jewels.' **यथेप्सितं** *adv.*—Analyse **इप्सितं अनतिक्रम्य यथेप्सितं**, 'According to one's liking.' 'To his liking.' **राजनन्दने**—Analyse **राज्ञः नन्दनः राजनन्दनः तस्मिन् तादृशे**, 'A son of a king.' 'A prince.' **स्वामि**—Analyse **स्वामिनां संमदः स्वामिसंमदः स एव फलं यस्य तद् स्वामिसंमदफलं**, 'Having its reward in the pleasure of their lords.' **पुष्परत्नविभवैः**—'Did she not wish for a mirror while the prince was decorating her to his liking with the excellence of flowers and jewels? (No), for the decorations of women have their reward in the pleasure of their lords.'

St. 43. **ताम्**—Construe **अनङ्गकृतचारविभ्रमां तां निर्दयं सञ्जगुष्म समकाठं पुम्बितुं वीक्षितुं च अप्रभुः राघवो मुहुर्म्याकुलः इव आस.** **अनङ्ग**—Analyse **अनङ्गेन कृताः चारविभ्रमाः यया सा तां तादृशी**, 'Who has made pretty gestures on account of love.' 'Who was making pretty (amorous) gestures sprung from love.' **विभ्रम m.**—Amorous gestures of any kind, particularly one thus defined:—"चित्तदृश्यनवस्थानं नृङ्गारादिभ्रमो मतः." **निर्दयं**—Analyse **दयायाः अभावो निर्दयं**, 'Pitilessly.' 'Passionately.' 'Violently.' **समकाठं**—Analyse **समः काठः यस्य तद् यथा स्यात्तथा**, 'Simultaneousty.' **अप्रभुः**—Analyse **न प्रभुः अप्रभुः**, 'Wanting power.' 'Unable.' **ताम्**—'Having passionately embraced her, who was making pretty gestures on account of love, Rāghava, unable to kiss and look at her simultaneously was, as it were, often confused.'

St. 44. **प्रार्थिता**—Construe **सा प्रार्थितापि कानिचिन् चकार । स्वयमापि कानिचिद् व्ययत् । अबला हृदयरत्नविक्रयक्रीतं एनं यथेप्सितं अन्वभूत्.** **हृदय**—Analyse **हृदयमेव रत्नं हृदयरत्नं तस्य विक्रयेण क्रीतः तं तादृशं**, 'Bought by the sale of the jewels of her heart.' **यथेप्सितं**—Analyse **इप्सितमनतिक्रम्य यथेप्सितं**, 'According to her desire.' **प्रार्थिता**—'Certain things she did not do though requested and others she did herself. The lady had an enjoyment of him, who was bought by the sale of the jewel of her heart, according to her desire.'

St. 45. येन—Construe असौ तां येन येन हरति स्म तत्तदेव [तस्याः] योषितः पुनराप हि [यस्मात् कारणात्] सज्जनेषु विहितं यच्छ्रमं सद्यः एव फलबन्धि जायते. सज्जनेषु—Analyse सन्तश्च ते जनाश्च सज्जनाः तेषु तादृशेषु, 'To the virtuous.' फलबन्धि—Analyse फलानि बध्नातीति फलबन्धि, 'Developing (or forming) fruit.' येन—' He got from the lady those very things by whichever of them he attracted her; for, the good that is done to the virtuous develops fruit at once.'

St. 46. कर्मणि—Construe स्वमुखपद्मविच्युतस्वेदबिन्दुहृतकान्तवक्षसि कर्मणि [क्रीडाकर्मणि] उपकाञ्चि संचरत् तस्य चक्षुः वीक्ष्य सा तर्दु [तस्य] वक्षसि क्षुमोच स्वमुख—Analyse स्वस्य मुखं स्वमुखं । तदेव पद्मं तस्माद् विच्युताः ये स्वेदबिन्दव तैः हृतं कान्तस्य वक्षो यस्मिन् तत् तस्मिन् तादृशे, 'In which she struck her husband's breast with drops of sweat falling down from her lotus-like face.' उपकाञ्चि *adv.*—Analyse काञ्चेः समीपं उपकाञ्चि, 'Near the girdle (or zone).' कर्मणि—' When she observed his eyes moving about the region of the girdle in the act in which she struck her husband's breast with drops of sweat falling down from her lotus-like face, she threw her body on his breast.'

St. 47. भर्तरि—Construe अधरदंशनिग्रहैः जल्पयति भर्तरि [सति] प्रणय-मौनमास्थिता [सा] तादृशं निग्रहं चिरमवाप्तुमिच्छया वचनानि नो चकार. प्रणयमौन-
Analyse प्रणयाद् मौनं प्रणयमौनं, 'Silence through affection.' अधर-
Analyse अधरस्य दंशः तेन निग्रहाः तैः, 'By the chastisement of biting her lower lip.' भर्तरि—' While her husband was making her talk by the chastisement of biting her lower lip, she, preserving silence through affection (or silent through affection) uttered no words, with a desire to get that kind of punishment for a long time.'

St. 48. बालया—Construe हृदि बालया स्तनौ निधाय प्रसादने दन्तं आस्य-कमलं [च] प्राप्तुमिच्छुः [स] विनापि दोषतो मुहुर्मुहुः दोषमाविरकरोत् आस्य-कमलं—Analyse आस्यं कमलमिव आस्यकमलं, 'The lotus-like face.' बालया—' He, desirous of getting, during propitiation, her teeth and lotus-like face after the placing of the breasts on his chest by her, frequently showed his anger even without any fault of hers.'

St. 49. अल्पदोष—Construe जम्पती अल्पदोषविषयेऽपि प्रणयक्रोपवक्रतां जम्पतुः । अतिदृढिमागता जहजातिः सुलभरोषसव्रणा जायते. अल्पदोष—Analyse अल्पत्रासौ दोषश्च अल्पदोषः तस्य विषयः तस्मिन्, 'As regards small faults.' प्रणय—Analyse प्रणयस्य क्रोपः प्रणयक्रोपः तेन वक्रता तां तादृशीं, 'To peevishness (or fretfulness) consequent on a lover's feigned anger.' जहजातिः—Analyse जहस्य जातिः जहजातिः, 'Genuine love.' 'Genuine affection.' अतिदृढि—Analyse अतिशयिता दृढिः अतिदृढिः तां, 'Extraor-

dinary growth (or increase).' सुलभं—Analyse सुलभो यो रोषस्तेन सवणा सुलभरोषसवणा, ' Bearing the sore of easy wrath.' ' Bearing the sore of wrath easily provoked.' अल्पदोषं—'The couple became cross through lover's feigned anger even as regards small faults.' ' Love, developed very much, has the sore of easy wrath.'

St. 50. अश्रुषु—Construe प्रणयकोपवह्निना लोहितत्वमुपनीय अश्रुषु पायितः [अस्मिन्] निपातितः तत्कटाक्षविशिखः अस्य सुस्थिरं धैर्यं निचकर्त. प्रणयं—Analyse प्रणयस्य कोपः प्रणयकोपः स एव वह्निस्तेन, ' By the fire of her anger through excess of affection.' तत्कटाक्षं—Analyse तस्याः कटाक्षः एव विशिखो बाणः तत्कटाक्षविशिखः, ' The dart of her glance.' अश्रुषु—' The dart of her glance reddened (*lit.* brought to redness) by the fire of her anger through excess of affection, watered in her tears and discharged at him, hewed down his very steady courage.'

St. 51. कोपिता—Construe चिरनिवृत्तसङ्गतिः [अत एव] कोपिता स्मृं एनं एतय परिबोधशङ्किनी सा हस्तद्वन्द्वचलकुण्डला शनकैः धृतभासयति जुजुम्ब. चिरं—Analyse चिरं निवृत्ता सङ्गतियस्याः सा, ' Being removed from his company for long.' परिबोधं—Analyse परिबोधं शङ्कते इति परिबोधशङ्किनी, ' Apprehensive of his waking.' हस्तं—Analyse चलानि च तानि कुण्डलानि च चलकुण्डलानि । हस्ताभ्यां द्वाद्वानि चलकुण्डलानि यया सा, ' Who held by her hands the moving or dangling ear-rings.' Cf. R XI. 15. " ताडका चलकपालकुण्डला. " And Buddha-Charita V. 41. " चलकुण्डल-जुम्बिताननाभिः. " धृतं—Analyse धृता भासत्य दृष्टिर्यस्मिन् कर्मणि यथा स्यात्तथा, ' In a manner in which she held her breath.' कोपिता—' Provoked to anger when removed for long, she approached him, who was asleep and apprehensive of his waking, she held back her dangling ear-rings with her hands and kissed him slowly after holding her breath.'

St. 52. कैतवेन—Construe कलहेषु कैतवेन स्तम्भया [तया] वसनं क्षिपन् आतसाध्वसः स ' चोर ' इति उदितहासविभ्रमं सप्रगल्भं अथरे अवलण्डितः. Cf. Ku. VIII. 3. " कैतवेन शयिते कुवृहलात्पार्वती प्रतिमुखं निपातितम् । चक्षुरस्मिन्वति सस्मितं प्रिये विषुदाहमिव न्यमीलयत् " ॥ आतसाध्वसः—Analyse आतं साध्वसं येन स आतसाध्वसः, ' Full of fear.' ' Having his fear vanished.' उदितं—Analyse उदितः हासः एव विभ्रमो यस्मिन् यथा स्यात्तथा, ' In a manner in which the laughing was excited sportively.' सप्रगल्भं—Analyse प्रमल्लभेन सह सप्रगल्भं, ' Boldly.' कैतवेन—' In their love quarrels she pretended sleep and when he, full of fear, was taking off her garment, she sportively (*lit.* in a sportive laughter) calling him a thief boldly bit his (nether) lip.'

St. 53. सङ्गतानि—Construe सङ्गतानि परिहृत्य चारिणौ मानमेत्य कुहचिद् अन्ययातनयनौ तौ परस्परं उरसा निहत्य कठहं वितेनतुः किल. अन्य—Analyse अन्ययोर्वाते नयने ययोस्तौ, 'With their eyes meeting each other.' कुहचिद् ind.—'Somewhere,' 'Anywhere.' 'To any place.' संगतानि—'They lived shunning each other's company and becoming proud they sought (love) quarrels.' 'Somewhere when their eyes met they, indeed, struck each other with their breasts.'

St. 54. एकदा—Construe एकदा अरिकदनः अर्धशशिमौलिसन्निभः स कान्तया सार्धं इदरुचि परिसंहतातपं अम्बरं द्रष्टुं सौधमारोह. अरिकदनः—Analyse अरीणां कदनः अरिकदनः, 'The destroyer of foes (or enemies).' इदरुचि—Analyse इहा रुचिर्यस्य तद् इदरुचि, 'Having a clear brightness,' 'Possessing clear lustre.' परिसंहतातपं—Analyse परिसंहतः आतपो यस्मात् तत् परिसंहतातपं, 'Free from heat,' 'That from which heat has been removed.' अर्ध—Analyse अर्धश्चासौ शशिश्व अर्धशशिः स एव मौलौ यस्य स अर्धशशिमौलिः तेन सन्निभः अर्धशशिमौलिसन्निभः, 'Resembling S'iva having the half moon on his crest.' एकदा—'Once, the destroyer of his foes, who resembled S'iva having the half moon on his crest, ascended the mansion with his loved-companion in order to behold the sky, possessing clear lustre and free from heat.'

St. 55. वासरस्य—Construe राघवो वासरस्य विगमे समीरणैर्मन्दनार्तितसुगन्धिकुन्तलां सौधपृष्ठं अधितस्थुर्वी जानकीं इदं वचो उवाच. मन्द—Analyse मन्दं नर्तिताः सुगन्धयः कुन्तलाः यस्याः सा मन्दनार्तितसुगन्धिकुन्तला तां तादृशीं, 'Whose fragrant locks were made to dance (or flow) gently.' सौधपृष्ठं—Analyse सौधस्य पृष्ठं सौधपृष्ठं, 'On the terrace of the palace.' सौधः, Expl:—सुधा लेपोऽस्यातीति सौधः, 'A mansion.' 'A palace.' Cf. Pāṇi. V. 2. 103 and the Vārtika thereto, "अण्प्रकरणे ज्योत्स्नादिभ्य उपसंख्यानम्," 'The words ज्योत्स्ना &c, are governed by this rule and take अण्.' समीरणैः, Expl:—सम्यग् ईरते गच्छन्ति । ईरयन्ति प्रेरयन्ति वा । इति समीरणाः तैः तादृशैः, 'By the breezes.' 'By the winds.' वासरस्य—'At the close (or end) of the day, Rāghava addressed as follows Janaki, who was seated on the terrace of the palace and whose fragrant locks were made to dance (or flow) gently by the winds.'

St. 56. सन्निगृह्य—Construe करसन्तर्ति सन्निगृह्य अस्तमस्तकमभिधितः एष रागवान् रविः कश्चिन् प्रस्थितोऽपि ऋक्षस्तकः सन् भ्रवनं क्षणं पश्यतीव. करसन्तर्ति—Analyse कराणां सन्तर्तिः तां, 'The collection of rays.' अस्तमस्तकं—Analyse अस्तस्य मस्तकं अस्तमस्तकं तत्, 'On the top of the setting mountain.' सन्निगृह्य—'Though this red sun collecting all his rays, has set out

somewhere; yet resting on the peak of the setting mountain, he is, as it were, looking eagerly at the world for a moment.'

St. 57. दिङ्मुखात्—Construe दिङ्मुखाद् अपसरन्तं नष्टतेजसं आतपं शुद्धः अनुव्रजतमः भावना राक्षिभिः समवक्ष्य कृष्यमाणमिव लक्ष्यते. दिङ्मुखात्—Analyse दिक्षां मुखं दिङ्मुखं तस्मात् तादृशात्, 'From the face of the quarters.' नष्टतेजसं—Analyse नष्टं तेजो यस्य स नष्टतेजाः तं नष्टतेजसं, 'Which has lost its lustre.' शुद्धः *ind.*—'Suddenly.' 'All at once.' दिङ्मुखात्—'The darkness, suddenly following the sun-shine, which has lost its lustre and is moving away from the face of the quarters, is observed as if being dragged by the sun having bound it firmly together with his rays.'

St. 58. अन्तराणि—Construe लहरि तमसोऽन्तराणि प्रयच्छति [सति] युगक्षये जगतीव जलधिमध्येवर्तिनी रुचिः भूयः एव रविमण्डले लीयते. युगक्षये—Analyse युगस्य क्षयः युगक्षयः तस्मिन् युगक्षये, 'At the time of the destruction of the world.' रविमण्डले—Analyse रवेर्मण्डले रविमण्डले तस्मिन् रविमण्डले, 'In the disc of the sun.' जलधिमध्येवर्तिनी—Analyse जलं धीयतेऽत्र जलधिः तस्य जलधेर्मध्यं जलधिमध्यं तस्मिन् वर्तते इति जलधिमध्येवर्तिनी, 'Lying in the middle (or centre) of the ocean.' अन्तराणि—'As the earth, coming to the centre of the ocean at the time of the destruction of the world, when the Creator makes room for (or gives space or scope to) darkness, sinks down (in it), so the brightness of the sun lying in the middle of the ocean once more (भूय एव) sinks in the solar disc.'

St. 59. ध्वान्त—Construe ध्वान्तजालं सागरे निहितमण्डलं रविं वारिभिः पिहितदण्डं कुलमम्बुजं आयतं भृङ्गचक्रमिव सर्वतः उपयाति. ध्वान्तजालं—Analyse ध्वान्तस्य जालं ध्वान्तजालं, 'A net of darkness.' Cf. Pāṇi. VII. 2. 18. "कुण्डलस्वान्तध्वान्तलघ्नम्लिष्टविरिञ्चकाण्डबाहानि मन्यमनस्तमः सकाविस्पष्टस्वरानायासभृतेषु," 'The following words are made without इद् augment in the senses given against them:—1 कुण्डलः 'a churning stick,' 2 स्वान्तः 'the mind,' 3 ध्वान्तः 'darkness,' 4 लग्नः 'attached,' 5 म्लिष्टः 'indistinct or unintelligible,' 6 विरिञ्चः 'a note or tune,' 7 काण्डः 'made without an effort or by an easy process,' and 8 बाहः 'excessive.' निहितमण्डलं—Analyse निहितं मण्डलं येन स निहितमण्डलः तं तादृशं, 'Who has his disc placed (or put) in.' पिहितदण्डं—Analyse पिहितः दण्डः यस्य तत् पिहितदण्डं, 'Having its stalk concealed (or hidden).' भृङ्गचक्रं—Analyse भृङ्गणां चक्रं भृङ्गचक्रं, 'A circle of bees.' अम्बुजं—Analyse अम्बुजं जातं अम्बुजं, 'Produced in water' (i. e. a lotus). ध्वान्त—'The net of darkness everywhere sur-

rounds the sun who has his disc placed in the ocean, as a long circle of bees surrounds a full-blown lotus whose stalk is concealed by the waters.'

St 60. एकं—Construe अविकले निशाकरे उत्पत्ति [सति] नभःस्यन्द-
नस्य धातुपङ्क्तुपरिदिग्यमण्डलं एकचक्रमिव अस्तगं रविचिम्बं राजते. एकचक्रं—Ana-
lyse एकं च तचक्रं च एकचक्रं, 'A single wheel.' नभःस्यन्दनस्य—Analyse
नभः एव स्यन्दनः नभःस्यन्दनः तस्य तादृशस्य, 'Of the sky-chariot.' रवि-
चिम्बं—Analyse रवेचिम्बं रविचिम्बं, 'The disc of the sun.' अस्तगं Ana-
lyse अस्तं गच्छतीति अस्तग, 'Resting on the setting mountain.' अवि-
कले—Analyse न विकलः अविकलः तस्मिन् तादृशे, 'Entire.' 'Perfect.'
'Full.' निशाकरे—Analyse निशां करोतीति निशाकरः तस्मिन् तादृशे, 'The
night-maker.' 'The moon.' As opposed to दिवाकरः धातुं—Analyse
धातूनां गैरिकादीनां पङ्कः कर्दमः तेन परिदिग्यं क्लिप्तं मण्डलं यस्य तत् तादृशं, 'Having
its ring smeared with the mud of metallic substances.' 'Having
its ring covered over with mineral dust.' एकं—'The disc of the sun,
resting on the setting mountain, appears, while the full moon is
rising up, like a single wheel of the sky-chariot having its ring
covered over with mineral dust.'

St. 61. संहतं—Construe संहतात्मकिरणं मण्डलं क्रमाद् यथा यथा दृदि-
शुद्धइति तथा तथा रविः गौरवादिव सागराम्भसि शनैर्बिमज्जति. संहतं—Analyse
संहताः आत्मकिरणाः येन तत् संहतात्मकिरणं, 'Having its rays withdrawn.'
सागराम्भसि—Analyse सागरस्य अम्भः सागराम्भः तस्मिन् सागराम्भसि, 'In
the oceanic waters.' 'In the water of the ocean.' दृदिशुद्धइति—'At-
tains growth.' गौरवादिव—'As if from heaviness.' संहतं—'As the
disc of the sun which has compressed (all) its rays gradually in-
creases in bulk, it slowly sinks down in the water of the ocean
as if on account of its heaviness.' The poet means to say that
the orb of the sun when it covers the world with its rays of light
becomes light in weight; but when it compresses together all its
rays, it becomes heavy and thus sinks down in the water of the
ocean.

St. 62. उन्मुखाः—Construe सागरान्तरितमण्डलभिः दिनकरस्य उन्मुखाः
रश्मयः तोयमभिभूय निर्गताः वाडवस्य शिबिनः शिखाः इव भ्रान्ति. Cf. सुभाषिता-
वलिः verse 1759 "पयोनिषेर्वाडववक्त्रिभ्यं यत्पीतमम्भी बहु वस्मरेण." Also
शार्ङ्गधर verses 105, 109, 284. उन्मुखाः—Analyse उन्मुतानि मुक्तानि तेषां ते
उन्मुखाः, 'With their points upturned (or turned up).' दिनकरस्य—
Analyse दिनं करोतीति दिनकरः तस्य तादृशस्य, 'Of the maker of the day'
(i. e. of the sun). सागरान्तं—Analyse सागरेण अन्तरिता मण्डलस्य श्रीरस्य

सागरान्तरितमण्डलश्रीः तस्य तादृशस्य, 'The beauty of whose disc is concealed by the ocean.' वाहवः, Expl—वाहवायां जातः वाहवः or वाहोऽस्यास्तीति वाहवः or वाहं वातीति वाहवः, 'The submarine fire.' शिखिन् *m.*—'A fire.' उन्मुखाः—'The upturned rays of the sun, the beauty of whose disc is concealed by the ocean, appear like the flames of the submarine fire come out after over-powering the water (of the ocean).'

St. 63. सन्ध्यया—Construe वासरस्य विगमे घनं तमः अग्रतश्च सन्ध्यया परिच्छिन्नं प्राटृषि एकतः सिन्धुजलभिन्नं पयोनिधेः सलिलमिव भाति. प्राटृषि—'In the rainy-season.' Derived form प्रटृष् *vi.* or *vt.* 1. P. (सेट्) 'To rain.' 'To sprinkle.' 'To pour down.' Cf. Pāṇi. "नहिवृत्तिवृषिभ्यधिरुचिसहितनिधु कौ," 'A long vowel is substituted for the final vowel of the preceding word, before the verbs नह्, वृत्, वृष्, व्यष्, रुष्, सह्, and तन्, when these roots take the affix क्ति.' सिन्धु—Analyse सिन्धोर्जं तेन मिथं सिन्धुजलभिन्नं, 'Divided by the water of the rivers.' Explain, स्यन्दन्ते आपोऽत्र सिन्धुः । Cf. Uṇādisūtra, "स्यन्देः संप्रसारणं चञ्च इति इः." पयोनिधेः—Analyse पयसां निधिः । अथ वा । पयांसि निधीयन्तेऽत्र पयोनिधिः तस्य पयोनिधेः, 'Of the ocean.' Cf. Pāṇi. III. 3. 93. "कर्मण्यधिकरणे च," 'The affix क्ति comes after a घु verb, when a word in the accusative case is in composition with it, and when the relation of the word so formed to its verb, is that of location.' सन्ध्यया—'And the thick (mass of) darkness, kept back in the front by the twilight, at the close of the day, appears like the water of the ocean, divided by the waters of the rivers on one side, during the monsoons.'

St. 64. सन्ध्यया—Construe पश्य तमसि क्रमाद् सर्पति [सति] सन्ध्यया अरुणितपत्रसङ्घर्षं शृङ्खणपल्लवनिरन्तरं तद् वनं परिणामसम्पदं विन्दतीव. अरुणितं—Analyse अरुणिताः पत्राणां सङ्घर्षाः यस्मिन् तद् अरुणितपत्रसङ्घर्षं, 'The multitudes of leaves in which were reddened.' शृङ्खणं—Analyse शृङ्खणाश्च ते पल्लवाश्च तेः निर्गतं अन्तरं यस्मिन् तत्, 'Dense with tender shoots (or sprouts).' Cf. Uṇādisūtra, "श्लिषेरचोपधायाः." परिणामसम्पदं—Analyse परिणामस्य सम्पद् परिणामसम्पद् तां, 'The beauty of ripeness.' सन्ध्यया—'Behold how the forest having the multitudes of its leaves reddened by the twilight and dense with tender shoots, acquires the beauty of ripeness when the darkness gradually spreads through it.'

St. 65. अन्धकारं—Construe सर्वतः सर्पता कृष्णसर्पमणिनेन अन्धकारनिकरेण समन्ततो दृश्यमानविषयाः दिग्भुवः परिखाः संकुचन्ति इ. अन्धकारनिकरेण—Analyse अन्धकारस्य निकरः अन्धकारनिकरः तेन तादृशेन, 'By

the mass of darkness.' 'By the thick darkness.' कृष्णसर्पमलिनः—Analyse कृष्णश्चासौ सर्पश्च कृष्णसर्पः । कृष्णसर्पवन्मलिनः कृष्णसर्पमलिनः तेन तादृशेन, 'Soiled like a black serpent.' रुध्यमानविषयाः—Analyse रुध्यमानाः विषयाः यासां ताः रुध्यमानविषयाः, 'Having their ranges shut up.' परिखाः, Expl:—परितः खन्यन्ते इति परिखाः, 'The moats.' 'Trenches or fossæ round the fort or town.' दिग्भुवः—Analyse दिशां भुः दिग्भुः तस्याः दिग्भुवः, 'Of the site of direction (or quarter).' अन्धकारः—'The trenches of the directions, with their ranges shut up, on all sides, by the thick darkness, soiled like a black serpent and spreading everywhere, are indeed contracted.'

St. 66. भाति—Construe मत्तशिशिकण्ठकूर्चुरं ध्वान्तजालपरिरुद्धमम्बरं भाति यथा अर्कदीपकृततापसंभृतप्रौढकज्जलमलीमसं. मत्त—Analyse मताः ये शिशिनः तेषां कण्ठाः इव कूर्चुरं मत्तशिशिकण्ठकूर्चुरं, 'Variegated like the throat of the proud peacocks.' ध्वान्त—Analyse ध्वान्तस्य जालं तेन परिरुद्धं ध्वान्तजालपरिरुद्धं, 'Filled with a net of darkness.' 'Enveloped (or wrapped up) in a net of darkness.' मलीमस *adj.*—'Dirty. 'Unclean.' Cf. Pāṇi. V. 2. 114. " ज्योत्स्नातमिस्रायद्भिणोर्जस्विन् ऊर्जस्वल् गोमिन्मलिनमलीमसाः," 'The words ज्योत्स्ना, तमिस्रा, यद्भिण, ऊर्जस्विन्, ऊर्जस्वल्, गोमिन्, मलिन and मलीमस are irregularly formed, in the sene of मत्तुप् and are names.' अर्क—Analyse अर्कः एव दीपः तेन कृतो यः तापः तेन संभृतं यत् प्रौढं कज्जलं तेन मलीमसं अर्कदीपकृततापसंभृतप्रौढकज्जलमलीमसं, 'Stained with thick lamp-black gathered by the heat proceeding from the sun-lamp.' भाति—'The sky, variegated like the throat of a proud peacock and filled with a net of darkness, appears as if stained with thick soot gathered by the heat proceeding from the sun-lamp.'

St. 67. पश्य—Construe पूर्वमुन्नतमेतद् असितोरगत्विषः विष्णुवर्त्मनो दूरमग्रविरश्मिभासुरमेकं छिद्रमिव दीप्तरुचि ज्योतिः पश्य. दीप्तरुचि—Analyse दीप्ता रुचिर्यस्य तद् दीप्तरुचि, 'With radiant splendour.' पूर्वमुन्नतं—'Risen up (in the sky) in front (in the eastern direction).' असितोरगत्विषः—Analyse असितो यः उरगः तस्य त्विव त्विद् यस्य तद् तस्य तादृशस्य, 'Of that which has the beauty like that of a black serpent.' विष्णुवर्त्मनः—Analyse विष्णोर्वर्त्मं विष्णुवर्त्मं तस्य विष्णुवर्त्मनः विष्णुपदस्य, 'Of Vishnu's path.' 'Of the sky.' Cf. R. XIII. 1. " अथात्मनः स्रष्टृगुणं गुणज्ञः पदं विमानेन विगाहमानः." Cf. Vik. I. 18. " पितुः पदं मध्यममुत्पतन्ती ।" दूर—Analyse दूरे मग्नो यो रविः तस्य रश्मयः तैः भासुरं दूरमग्रविरश्मिभासुरं, 'Resplendent with the rays of the sun who has dived (or sunk) deep down into it.' भासुरः, Expl:—भाः अस्ति शीलमस्य स भासुरः.

‘Shining.’ ‘Splendid.’ Cf. Pāṇi. III. 2. 161. “मञ्जमासमिदो बुरह्,”
 ‘The affix बुरह् comes in the sense of the agent having such a habit &c., after the verbs मञ्ज् ‘to break,’ भास् ‘to shine,’ and मिद् ‘to be fat.’ पश्य—‘Behold this light (of the moon), with radiant splendour, has sprung up (in the sky) in front (in the eastern direction) as if it were a hole, resplendent with the rays of the sun, who had dived deep down into it, in the path of Vishṇu (i. e. in the sky) which has the beauty like that of a black serpent.’

St. 68. पश्चिमे—Construe पश्चिमे नभसि वेगिनो रविरयस्य ओहचक्रहतमेढ-
 मस्तकाद् उद्गताः द्रुताश्चविप्लवः इव ओहिताः तारकाः भान्ति. रविरयस्य—Analyse
 रवेः रयः रविरयः तस्य रविरयस्य, ‘Of the chariot of the sun.’ ओहं—
 Analyse ओहस्य चक्राणि ओहचक्राणि तैः इतं मेरोः मस्तकं तस्मात् तादृशात्,
 ‘From the summits of the mount Meru against which struck the iron wheels.’ मेरु *m.*—A mountain at the top or summit of the earth, on which is situated स्वर्ग, the heaven of Indra, containing the cities of the gods and the habitations of celestial spirits. Around this mountain the sun with all the planets is said to revolve. This mountain chain is now clearly established in the regions of north pole. See Prof. B. G. Tilaka’s ‘The Arctic Home in the Vedas,’ chapter IV. द्रुताश्चविप्लवः—Analyse
 द्रुतं अभातीति द्रुताश्चः तस्य विप्लवः द्रुताश्चविप्लवः, ‘The sparks of the offering-eater’ (i. e. the sparks of fire). पश्चिमे—‘The crimson stars in the western horizon (*lit.* sky) appear like the sparks of fire flying from the summits of the mount Meru which are struck by the iron-wheels of the swift chariot of the sun.’

St. 69. मीलिताः—Construe रविभयेन मीलिताः तारकाः रश्मिधामहतलोहिताः
 इव दिङ्मुखैकरचनाः [सत्यः] दिनकृत्करात्यये समन्ततः उन्मिषन्ति. मीलिताः,
 ‘Crowded together.’ ‘Or closed their eyes.’ रविभयेन—Analyse
 रवेर्भयं रविभयं तेन रविभयेन, ‘Through fear of the sun.’ ‘By the sun’s fear.’ तारकाः—‘Stars.’ Cf. Pāṇi. VII. 3. 45. and the Vārtika thereto,
 “तारका ज्योतिष्युपसंख्यानम्,” ‘तारका is formed when it means ‘stars,’
 but तारिका a maid-servant from तारयति.’ रश्मि—Analyse रश्मिनीं धाम
 रश्मिधाम तेन हताः अत एव ओहिताः रश्मिधामहतलोहिताः, ‘Red on being struck by the multitude of rays.’ उन्मिषन्ति—‘To open the eyes.’
 ‘To shine.’ ‘To twinkle.’ From मिष् *vt.* or *vi.* 6. P. (सेद्) with उक्-
 दिन—Analyse दिनं करोतीति दिनकृत् तस्य कराणां अत्ययः दिनकृत्करात्ययः तस्मिन्
 तादृशे, ‘At the passing away of the sun’s rays.’ दिङ्मुखैकरचनाः—
 Analyse दिक्षां मुखं दिङ्मुखम् । एका चासौ रचना च एकरचना । दिङ्मुख य

एकरचना यासां ताः तादृश्यः, 'Being intent to decorate the face of the quarters.' मीलिताः—'The stars, which closed (their eyes) through fear of the sun, and which are red on being struck by the multitude of rays, open, as it were, (their eyes) on all sides, being intent to decorate the face of the quarters, at the passing away of the sun's rays.'

St. 70. पूर्वं—Construe असौ हिमरुचिः पूर्ववारिनिधिपृष्ठतः क्रमात् कलान्तरं दर्शयन् एकपक्षसुलभक्रमां दृष्टिं अथ सुदृरेव विन्दति. पूर्ववारि—Analyse वारीणां निधिः वारिनिधिः । पूर्वशालौ वारिनिधिश्च पूर्ववारिनिधिः तस्य पृष्ठतः पूर्ववारिनिधिपृष्ठतः, 'On the surface of the eastern ocean.' हिमरुचिः—Analyse हिमाः रुचयः यस्य स हिमरुचिः, 'Having cool rays of light' (i. e. the moon). कलान्तरं—Analyse अन्याः कलाः कलान्तरं, 'Different phases.' 'Different digits.' एकं—Analyse एकशालौ पक्षश्च एकपक्षः तस्मिन् सुलभः क्रमः यस्याः सा तां तादृशीं, 'Of an easy gradation in one fortnight.' सुदृरेव *ind.*—'All at once.' पूर्वं—'The moon, showing gradually his digits on the surface of the eastern ocean, to-day obtains, all at once, his (full) development, which is of easy gradation in one fortnight' (i. e. the bright half of the month).

St. 71. पश्य—Construe पूर्वतः सपादि भृङ्गपटलासितप्रभं यत्नो निर्गतं [तद्] हिमांशुना करेण जघने तुष्टमानमिव पश्चिमं याति [इति] पश्य. भृङ्गं—Analyse भृङ्गपटलमिव असिता प्रभा यस्य तत् तादृशं, 'Of a black lustre like a collection (or cluster) of bees.' हिमांशुना—Analyse हिमाः अंशवो यस्य स हिमांशुः तेन हिमांशुना, 'By the cool-rayed moon.' पश्य—'See that the darkness, of a black lustre like a cluster of bees, which has started suddenly from the east, is proceeding to the west being, as it were, hit on the hip by the moon with his hands' (i. e. rays).

St. 72. क्षीरं—Construe विवर्धिना क्षीरवारिनिधिना द्वाव्यमानवदसौ हारशुभनिजरश्मिसंख्यो निशाकरः शनैः शनैः उदयतः [उदयाचलाद्] उत्पतति. क्षीरं—Analyse क्षीरं मधुरं च तद्वारि च तस्य निधिः तेन तादृशेन, 'By the store of sweet (or translucent) water.' विवर्धिना, Expl.—विशेषेण वर्धितुं शीलमस्य स विवर्धी तेन तादृशेन, 'Rising up.' 'Flowing up.' निशाकरः—Analyse निशां करोतीति निशाकरः, 'The night-making moon.' उदयतः= उदयाचलात्, 'From the eastern mountain behind which the sun rises.' निजं—Analyse निजाश्च ते रश्मयश्च निजरश्मयः तेषां सम्ख्यः निजरश्मिसंख्यः । हार इव शुभः निजरश्मिसंख्यो यस्य स तादृशः, 'Having the collection of his rays white like a necklace.' क्षीरं—'The moon, having the collection of his rays white like a necklace, springs up

gradually from the rising-mountain, being made to float, as it were, by the ocean, the store of sweet (or translucent) water, which is now rising.'

St. 73. क्षिप्यमाण°—Construe सर्वतः प्रसरतः क्षीतरश्मिकिरणस्य अन्तरं दातुमिव क्षिप्यमाणघनतामसोत्करं दिशां मण्डलं दूरमुत्सरति. Cf. Ku. VIII. 39. "बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षणं सावशेषविवरं कुशेशयम्। वटपदाय वसतिं ग्रहीष्यते प्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥" क्षिप्यमाण°—Analyse क्षिप्यमाणी घनतामसोत्करो यस्मात् तत्, 'That from which the mass (or heap) of thick darkness is being dispelled (or dispersed).' क्षीत°—Analyse क्षीतरश्मेः किरणः क्षीतरश्मिकिरणः तस्य तादृशस्य, 'To the rays of the cool-rayed moon.' क्षिप्यमाण°—'The circle of quarters, having the mass of thick darkness which is being dispelled (or dispersed), as if to afford the space to the rays of the cool-rayed moon, which are spreading everywhere, goes to a very long distance.'

St. 74. क्षीयमाण°—Construe उदग्मे क्षीयमाणवपुः इन्दुः समन्ततो वर्धमान-किरणः [सन्] अर्कतप्तगगनाजुबन्धिना तेजसा परितः विलीयते इव. क्षीयमाण°—Analyse क्षीयमाणं वपुर्त्यस्य स तादृशः, 'Having a lean or spare body.' वर्धमान°—Analyse वर्धमानाः किरणाः यस्य स तादृशः, 'Having his rays increased (or spread over).' अर्क°—Analyse अकणं तप्तं यद्गगनं तस्य अजुबन्धि तेन तादृशेन, 'Attaching to the sky heated by the sun.' Three of our Mss. read गगन for गगन, but according to some authorities the word गगन appears to be a wrong form. Cf. "फलगुणे गगने केने णत्वमिच्छन्ति बर्बराः." क्षीयमाणवपुः—'The moon having a lean body at his rising, has his rays increased on all sides and disappears, as it were, being surrounded by the lustre, attaching to the sky heated by the sun.'

St. 75. बद्धराग°—Construe बद्धरागमुदितः असौ निशाकरः बलिद्विषो दिक् सन्त्यजन् शोकदीनः इव पाण्डुरोषिषा वपुषा मुहुर्मुहुः कार्श्यमेति. बद्धरागमुदितः—Analyse बद्धो यो रागः तेन मुदितः बद्धरागमुदितः, 'Delighted or glad with red colour (or full of passion).' Or the expression may as well be interpreted as, बद्धरागं मुदितः—'When risen was full of passion' (or redness). बद्धरागं *adv.*—Analyse बद्धो रागो यस्मिन् यथा भवति तथा, 'Full of passion (or redness).' बलिद्विषः—Analyse बलिं द्वेष्टति बलिद्विद् तस्य बलिद्विषः, 'Of the enemy of Bali.' शोकदीनः—Analyse शोकेन दीनः शोकदीनः, 'Afflicted with sorrow.' पाण्डुरोषिषा—Analyse पाण्डु रोषिर्यस्य तत् पाण्डुरोषिः तेन तादृशेन, 'Having a pale lustre.' मुहुर्मुहुः, *ind.*—'Gradually.' निशाकरः—Analyse निशां करोतीति निशाकरः, 'The night-maker.' 'The moon.' बद्धरागमुदितः—'The moon delighted with red colour (or filled with passion),

abandoning the quarter of Indra (or Vishnu), the enemy of Bali, gradually (सुदुर्बुद्धः) gets emaciated in his body, having a pale lustre, being, as it were, afflicted with sorrow.'

St. 76. पीतं—Construe अस्य हिमस्विः स्वच्छविग्रहतायां सञ्जाकृतिच्छयना पीतं एतद् सकलमेव अलिवृन्दमेवकं ध्वान्तं बहिरिव कल्पते. अलिवृन्दमेवकं—Analyse अलीनां वृन्दं अलिवृन्दं तद्वद् भेचकं कृष्णं अलिवृन्दमेवकं, 'Black like a collection of bees.' हिमस्विः—Analyse हिमा स्विद् यस्य स हिमस्विद् तस्य हिमस्विः, 'Of one possessing (or having) cool rays.' स्वच्छं—Analyse स्वच्छो यो विग्रहो तस्य भावः स्वच्छविग्रहतायां तादृश्या, 'By reason of his possessing a transparent body.' सञ्जाकृतिच्छयना—Analyse सञ्जास्य आकृतिः सञ्जाकृतिः सैव छय सञ्जाकृतिच्छय तेन तादृशेन, 'Under the guise of the hare's form.' पीतं—'The whole darkness, black like a collection of bees, which is drunk up by the moon, appears, as it were, on his outside under the guise of a hare's form, on account of his possession of a transparent body.'

St. 77. विप्रयुक्तं—Construe नूनमेव चन्द्रमाः विप्रयुक्तवनितासुखाम्बुजप्रोदुतपुतिचयेन असितपक्षकषितं आत्ममण्डलं पुनः पूरयति. विप्रयुक्तं—Analyse विप्रयुक्ताः याः वनिताः तासां सुखाम्बुजेभ्यः प्रोदुता या पुतिः तस्याः चयस्तेन तादृशेन, 'With the collection of (or focused) brightness lifted up from the lotus-like faces of women under separation.' असितं—Analyse असितः कृष्णो यः पक्षस्तेन कषितं, 'Waning during the dark fortnight.' आत्ममण्डलं—Analyse आत्मनो मण्डलं आत्ममण्डलं, 'His own disc.' विप्रं—'Surely yonder moon fills up again his own disc, waning during the dark fortnight, with the focused brightness lifted up from the lotus-like faces of women under separation.'

St. 78. अन्धकारं—Construe करैरिममन्धकारनिकरं भिन्तः सञ्जघरस्य मण्डले क्षोभवेगपतितः सञ्जाकृतिस्तामसो धूलिपुञः इव भाति. अन्धकारनिकरं—Analyse अन्धकारस्य निकरः अन्धकारनिकरः तं तादृशं, 'The mass of darkness.' 'The thick darkness.' सञ्जघरस्य—Analyse घरतीति घरः । सञ्जघरः सञ्जघरः तस्य तादृशस्य, 'Of one bearing the mark of hare.' 'Of the moon.' धूलिपुञः—Analyse धूलेः पुञः धूलिपुञः, 'The heap of dust.' 'The dust-heap.' तामसः, Expl.—तामसः अयं तामसः, 'Composed of darkness.' क्षोभवेगपतितः—Analyse क्षोभस्य वेगः क्षोभवेगः तेन पतितः क्षोभवेगपतितः, 'Fallen through the force of agitation.' सञ्जाकृतिः—Analyse सञ्जास्य आकृतिरिव आकृतिर्यस्य स सञ्जाकृतिः, 'Having the form like that of a hare.' अन्धकारं—'On the disc of the moon, breaking up the thick darkness with his rays, there appears, as it were, the dust-heap composed of darkness, having the form of a hare and fallen through the force of agitation.'

St. 79. गुल्म—Construe उदयसेसरः शार्वरीकरः गुल्मलीनं अलिकर्तुरं तमः कर्तुं काम इव विटपजाडरन्ध्रकैः सर्वतः करान् प्रेरयति. गुल्मलीनं—Analyse गुल्मेषु लीनं गुल्मलीनं, 'Lying in the thickets.' अलिकर्तुरं—Analyse अल्यः इव कर्तुं अलिकर्तुरं, 'Black like bees.' 'Spotted like bees.' शार्वरीकरः—Analyse शार्वरीं करोतीति शार्वरीकरः, 'The night maker.' 'The moon.' विटप—Analyse विटपानां जाडानि विटपजाडानि तेषां रन्ध्रकाणि तैः ताड्यैः, 'Through the holes in the nets of branches.' उदयसेसरः—Analyse उदयस्य सेसरः उदयसेसरः, 'The crest of the rising mountain.' गुल्मलीनं—'The night-making moon, the crest of the rising mountain, desirous, as it were, to cut off (or dispel) the darknesses, black like bees lying in the thickets, directs his rays on all sides through the holes in the nets of branches.'

St. 80. चन्द्र—Construe तामसः सञ्चयः चन्द्ररश्मिनिहतोऽपि छत्रकोकिलकुलेन उल्लसत्कुञ्जदग्न्धसम्भृतैः बद्पदैः [च] सावशेषः इव भाति. Cf. Ku. VIII. 39. "बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षणं सावशेषविवरं कुशेक्षयम् । बद्पदाय वसतिं ग्रहीष्यते प्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥" चन्द्ररश्मि—Analyse चन्द्रस्य रश्मयः चन्द्ररश्मयः तैः निहतः चन्द्ररश्मिनिहतः, 'Dispersed (or dissipated) by the rays of the moon.' छत्र—Analyse कोकिलानां कुलं कोकिलकुलम् । छत्रं च तत् कोकिलकुलं च छत्रकोकिलकुलं तेन ताड्येन, 'By the collection (or crowd) of sleeping cuckoos.' उल्लसत्—Analyse कुञ्जदानां गन्धः कुमुदगन्धः । उल्लसन् यः कुञ्जदग्न्धस्तेन सम्भृताः तैः ताड्यैः, 'Crowded together (or collected) by the fragrance of the opening night-lotuses.' सावशेषः—Analyse अवशेषेण सह सावशेषः, 'Having a residue.' बद्पदैः, Expl.—बद् पश्यामेषां ते बद्पदाः तैः ताड्यैः, 'By bees.' चन्द्र—'The mass (or heap) of darkness, though dispersed by the rays of the moon, appears to have a residue left by the collection of sleeping cuckoos and the bees, crowded together by the fragrance of the opening night-lotuses.'

St. 81. पत्र—Construe इन्दुना भूरुहः तले पत्रजालस्रतरन्ध्रविच्युतः रश्मिसञ्चयः सामिसिक्कः इव भाति । स्थण्डिले [च] निरवशेषं झुक्तः इव भाति. पत्र—Analyse जालानां शतं जालस्रतम् । पत्राणां जालस्रतानां रन्ध्रेभ्यो विच्युतः पत्रजालस्रतरन्ध्रावच्युतः, 'Dropped (or fallen) down through hundreds of holes in the net of leaves.' सामिसिक्कः—Analyse सामि सिक्कः सामिसिक्कः 'Half sprinkled over.' 'Illuminated in parts.' भूरुहः—Analyse भ्रुवि सेहतीति भूरुहः तस्य ताड्यस्य, 'Of the earth-growing tree.' 'Of a tree.' निरवशेषं *adv.*—Analyse अवशेषस्याभावः अथ वा । निर्गतः अवशेषो यस्मात् तत् यथा स्यात्तथा, 'Completely.' 'Totally.' 'Fully.' रश्मिसञ्चयः—Analyse रश्मिनां सञ्चयः रश्मिसञ्चयः, 'A collection of rays.' पत्र—'The collection of rays, dropped down by the moon through hundreds of holes in the net of leaves, appears, as it were, partly illuminated (*lit.* half

sprinkled over) at the bases of trees; and on altars (or sacred raised seats) it appears as if completely poured down. '

St. 82. उल्लसत्सु—Construe उल्लसत्सु कुसुदेऽु बटपदाः हिमांशुना भियमान-
तमसो नभस्तलाद् विच्युतास्तमिस्रबिन्दवः इव परितः सम्पतन्ति. हिमांशुना—Analyse
हिमाः अंशवो यस्य स हिमांशुः तेन हिमांशुना, ' By the cool-rayed moon. '
भियमानतमसः—Analyse भियमानं तमः यस्य तत् तस्मात् तादृशात्, ' The dark-
ness in which is dispelled. ' नभस्तलात्—Analyse नभसः तलं नभस्तलं
तस्मात् तादृशात्, ' From the surface of the sky. ' तमिस्रबिन्दवः—Analyse
तमिस्राणां बिन्दवः तमिस्रबिन्दवः, ' The drops of darkness. ' बटपदाः—
Analyse बट् पदान्येषां ते बटपदाः, ' Having six feet, ' ' Bees. ' उल्लसत्सु—
' While the lotuses are opening, the bees spring up on all sides
like drops of darkness fallen down from the surface of the sky,
the darkness in which is dissipated by the moon. '

St. 83. तारकाः—Construe रजतभङ्गभासुराः तारकाः उदयाद् उदेष्यतो
ग्रहपतेः वर्त्मनि दिग्बधूभिः समन्ततः तानिताः [सत्यः] लाजका इव विभान्ति. रजतं—
Analyse रजतस्य भङ्गः रजतभङ्गः तद्वद् भासुराः रजतभङ्गभासुराः, ' Resplen-
dent like a section of silver. ' दिग्बधूभिः—Analyse दिग्बः एव बध्वः
दिग्बध्वः ताभिः दिग्बधूभिः, ' By the regions of the sky considered
as virgins. ' ' By the quarter-maidens. ' ' By the quarter-virgins. '
Cf. दिक्न्या, दिक्ान्ता, and दिक्ामिनी. लाजा—लाजका *f. Plu.* (लाज *m. Plu.*),
' Fried grain. ' ' Parched grain, ' लाजा in Marāthi. The word is
derived from लज् *vt.* 1. P. (सेट्) ' To fry, ' ' to roast, ' ग्रहपतेः—
Analyse ग्रहाणां पतिः ग्रहपतिः तस्य ग्रहपतेः, ' Of the lord of planets, '
(i. e. of the moon). तारकाः—' The stars, resplendent like a section
of silver, appear like Lājas strewed on all sides by the quarter-
virgins on the path of the lord of planets (i. e. the moon) who
is about to come up from the rising mountain. '

St. 84. मित्रं—Construe चिरं मित्रनाशपरिरोदिताः छप्रपञ्चविनिमीलि-
तक्षणाः वृद्धशान्तकलहंसकूजिताः दीर्घिकाः मूर्छिताः इव विभान्ति. मित्रं—Analyse
मित्रस्य नाशत् परिरोदिताः मित्रनाशपरिरोदिताः, ' Reduced to tears on acco-
unt of the loss of their friend. ' ' Lamenting for the loss of their
friend. ' छप्र—Analyse छप्रानि च यानि पञ्चानि च छप्रपञ्चानि तान्येव विनिमी-
लितानि ईक्षणानि यासां ताः छप्रपञ्चविनिमीलितक्षणाः, ' Having their eyes closed
on account of the lotuses that are shut. ' वृद्ध—Analyse आदौ वृद्धानि
पश्चात् शान्तानि कलहंसानां कूजितानि यासु ताः, ' With the warblings of the
swans silenced after they had grown very loud. ' मित्रं—' The artificial
ponds, after lamenting long for the loss of their friend (i. e. the
sun) seem to have fainted, having closed their eyes on account

of the lotuses that are shut and with the warblings of the swans silenced after they had grown very loud.'

St. 85. **सैकते**—Construe **शशिमरीचि**लेपने **सैकते** **रोषसि** **इन्दुकरपुञ्जसन्निभं** **राजहंसं** **असमीक्ष्य** **कातरा** **हंसवनिता** **सगद्गदं** **रौति**. **सैकते**. Expl:—**सिकता**: **सन्त्यस्मिन्प्रदेशे** **सैकतं** **तस्मिन्** **सैकते**, 'A place abounding in sand.' Cf. Pāṇi. V. 2. 104. " **सिकताचर्करान्यां च**," 'The affix **अण्** comes, in the sense of **मनुप्**, after **सिकता** and **चर्करा**.' **शशि**—Analyse **शशिनो मरीचयः** **शशिमरीचयः** **तेषां** **लेपनं** **यस्य** **तत्र** **तस्मिन्** **तादृशे**, 'Having a coating of moon-beams.' **इन्दु**—Analyse **इन्दोः कराः** **इन्दुकराः** **तेषां** **पुञ्जेन** **सन्निभः** **इन्दुकरपुञ्जसन्निभः** **तं** **तादृशं**, 'Resembling a heap of moon-beams.' **कातरा**, Expl:—**ईषत्तरतीति** **कातरा**, 'Frightened.' 'Afraid.' Cf. Pāṇi. III. 1. 134. and also VI. 3. 105. " **ईषदर्थे**," 'का is the substitution for क्, when the meaning is 'a small.' As **कामधुरं**, **काष्ठवर्ण**, **कान्ठं**. Though the second member may begin with a vowel, yet this substitution takes place, in spite of VI. 3. 101. as **कोष्णं**, **कातरा**. **हंसवनिता**—Analyse **इन्ति** **गच्छतीति** **हंसः** **तस्य** **हंसस्य** **वनिता** **हंसवनिता**, 'A she-swan.' Cf. Uṇādisūtra, " **वृन्वदिह्निकमिकषिभ्यः सः**." " **भवेद्वर्णागमादसः** **सिंहो** **वर्णविपर्ययात्**। **शृङ्गो** **वर्णविकृतेर्वर्णनाशात्पुषोदरम्**। " The feminine of **हंस** is **हंसी** or **वरदा**. 'The feminine from some nouns is formed by affixing to them (in compounds) such words as **णी**, **वनिता**, **योषित्**, **वेद्य** **वाम्नी** &c. expressive of a female as, **अरिभ्यः**, 'female enemies,' **बन्धुयोषितः** 'female relations,' **सङ्घिवेद्यः**, 'she-rhinoceros,' **गोवेद्यः**, 'a cow,' **उष्ट्रवाम्नी**, or **उष्ट्री**, 'a she-camel' &c. **सगद्गदं** *adv.*—Analyse **गद्गदेन** **सह** **सगद्गदं**, 'With accents choked with sobs.' **सैकते**—'The female swan, frightened when she does not see her lord, resembling a heap of moon-beams, on the sandy bank, enveloped in the moon-beams, cries in accents choked with sobs.'

St. 86. **तिग्मं**—Construe **सरोजिनी** **तिग्मरश्मिविरहे** **क्षपागमे** **इन्दुकिरणव्युष्टितं** **लोकं** **नाभिवीक्षितुमिव** **असितवारिजेक्षणं** **मीलयति**. **तिग्मं**—Analyse **तिग्माः रश्मयो** **यस्य** **स** **तिग्मरश्मिः** **रविः** **तेन** **विरहः** **तस्मिन्** **तादृशे**, 'After the separation from the hot-rayed sun.' **सरोजिनी**, Expl:—**सरोजानि** **सन्त्यस्यां** **सा** **सरोजिनी**, 'A pond abounding in lotuses.' **इन्दु**—Analyse **इन्दोः किरणाः** **इन्दुकिरणाः** **तैः** **अव्युष्टितः** **तं** **तादृशं**, 'Veiled by the moon-beams.' **क्षपागमे**—Analyse **क्षपायाः** **आगमः** **क्षपागमः** **तस्मिन्** **तादृशे**, 'At the advent of the night.' **असितं**—Analyse **असितं च** **वारिजं च** **असितवारिजं** **तदेव** **ईक्षणं** **असितवारिजेक्षणं**, 'The eyes in the form of the blue lotuses.' **तिग्मं**—'The lotus-pond (or the lotue plant), after the separation from the hot-rayed sun, closes her eyes in the form of the blue lotuses, at the advent of the night, as if not to see the world veiled by the moon-beams.'

St. 87. जृम्भ—Construe जृम्भमाणचलपत्रसंहतेः कुञ्जदलसम्पदः अन्तरं संविधातुमिव अनतिदूरवर्तिनी पद्मसन्ततिः संकुचति. जृम्भ—Analyse जृम्भमाणा अत एव चञ्चल पत्राणां संहतितर्यस्याः सा तस्याः तादृश्याः, 'The collection of leaves in which is expanding and tremulous.' कुञ्जद—Analyse कुञ्जदानां कण्डानि कुञ्जदलसम्पदानि तेषां सम्पदः तादृश्याः, 'Of the beauty of the bed of night-lotuses.' पद्मसन्ततिः—Analyse पद्मानां सन्ततिः पद्मसन्ततिः, 'A line of day lotuses.' अनतिदूरवर्तिनी—Analyse क अनतिदूरवर्तिनी अनतिदूरवर्तिनी, 'Lying not very far.' 'Lying not at a long distance.' जृम्भ—'The line of day-lotuses, lying (or existing) not very far, contracts to afford space, as it were, to the beauty of the bed of night-lotuses in which the collection of leaves is expanding and tremulous.'

St. 88. भाति—Construe हिमशुतिः असितोत्पलप्रभं सृगमयं लक्षणं विषय इयामलावदनविम्बकान्तिभिः बहुमध्यः रूप्यदर्पणः इव भाति. असित—Analyse असितं च तद् उत्पलं च असितोत्पलं तस्य प्रभा इव प्रभा यस्य तद् तादृशं, 'Having a lustre like that of a blue lotus.' सृगमयं, Expl:—सृगरूपं सृगमयं, 'Having the form of a deer.' हिमशुतिः—Analyse हिमा शुतितर्यस्य स हिमशुतिः, 'Having a cool lustre (i. e. the moon).' इयामला—Analyse इयामलानां वदनानि इयामलावदनानि तेषां विम्बानां कान्तयः ताभिः तादृशीभिः, 'By the beauty of the reflections of the faces of dark ladies.' बहुमध्यः—Analyse बहु मध्यं यस्य स बहुमध्यः 'With its middle (or central surface)-occupied (*lit.* bound up).' रूप्यदर्पणः—Analyse रूप्यश्चासौ दर्पणश्च रूप्यदर्पणः, 'A beautiful mirror.' Or 'a silver-framed mirror.' भाति—'The moon, who bears the mark in the form of a deer, having the lustre of a blue lily, appears like a beautiful mirror, with its central surface occupied by the beauty of the reflections of the faces of dark ladies.'

St. 89. यौवन—Construe यौवनोपहितपाण्डुकान्तिम् त्वन्युत्सेन विजितः [अत एव] वनमेघसन्ततौ रुद्ररश्मिनिवहो निशाकरः रुज्या इव मिळीयते. यौवन—Analyse युवो भावः यौवनं तेन उपहिता पाण्डुः कान्तितर्यस्य तद् तेन तादृशेन, 'Possessing pale lustre brought only by youth.' 'Having the white splendour brought on by youth.' त्वन्युत्सेन—Analyse तव मुखं त्वन्युत्सेन तेन, 'By thy face.' निशाकरः—Analyse निशां करोतीति निशाकरः, 'The night-making moon.' वनमेघ—Analyse वनाश्च ते मेघाश्च वनमेघाः तेषां सन्ततिः तस्यां, 'In the line of dense (or thick) clouds.' रुद्ररश्मिनिवहः—Analyse रुद्रो रश्मीनां निवहो यस्य स रुद्ररश्मिनिवहः 'With the collection of his beams obstructed.' यौवन—'The moon, subdued, O Sitā, by thy face displaying white (or pale) splendour brought

on by youth, lies concealed, as it were, through shame with the collection of his beams obstructed in the line of dense clouds.'

St. 90. अङ्कितः—Construe कृष्णमेघेन लक्ष्मणा अङ्कितः निशाकरः मध्यलग्नं कृष्णमेघकलमिव उद्गहन् असितवारिदोदरान्मन्दं निष्पतति. कृष्णमेघेन, Expl:—कृष्णरूपं कृष्णमयं तेन कृष्णमेघेन, 'Consisting of a hare.' कृष्णं—Analyse कृष्णधातौ मेघश्च कृष्णमेघः तस्य अङ्कतः तं, 'A piece of the dark cloud.' मध्यलग्नं—Analyse मध्ये लग्नः मध्यलग्नः तं तादृशं, 'Fixed (or attracted) to the central part.' निशाकरः—Analyse निशां करोतीति निशाकरः, 'The night-making moon.' असितं—Analyse असितः कृष्णः यो वारिदो मेघः तस्य उदरं तस्मात्, 'From the interior of a black cloud.' अङ्कितः—'The moon, marked with the sign consisting of a hare, comes slowly out of the interior of a black cloud, bearing, as it were, a piece of the dark cloud, which has become attached to its central part.'

St. 91. उद्धृतं—Construe हे प्रिये एव कृष्णमृगलक्षणः कञ्ची इमां तव कुन्द-गौरदक्षनावलीं रचयितुं वेषसा मध्यतः उद्धृतयतिरिव भाति. उद्धृतयतिः—Analyse उद्धृता यतिर्यस्य स उद्धृतयतिः, 'One whose splendour is taken off.' कुन्दं—Analyse कृष्णधातौ मृगश्च कृष्णमृगः तस्य लक्षणमिव स एव लक्षणं यस्य स कृष्णमृगलक्षणः, 'Bearing the mark of a dark (or sable) deer.' कुन्दं—Analyse दक्षनाणां आवली दक्षनावली । कुन्दवद् गौरा दक्षनावली कुन्दगौरदक्षनावली तां तादृशीं, 'The line of teeth white like the Jasmine flowers.' उद्धृतं—'This moon, having the mark of a dark deer, appears to have its splendour taken off from its middle by the Creator to form, my dear, this line of your teeth white like the Jasmine flowers.'

St. 92. त्वन्मुखं—Construe अयं क्षीतकरकान्ततोरणः त्वन्मुखावजितमण्ड-लधियः अमृतयुतेः तत्कलंकं वीक्ष्य शोकबाष्पं वारि मुञ्चतीव. त्वन्मुखं—Analyse तव मुखं त्वन्मुखं तेन अवजिता मण्डलस्य शीर्यस्य स तस्य तादृशस्य, 'The beauty of whose disc is put down by thy face.' तत्कलंकं—Analyse तस्य कलंकः तत्कलंकः तं तादृशं, 'His spot.' अमृतयुतेः—Analyse अमृता युतिर्यस्य स अमृतयुतिः तस्य तादृशस्य, 'Of the moon having nectar-like splendour.' 'Of the moon possessing ambrosial light.' क्षीतं—Analyse क्षीतकर-कान्तस्य चन्द्रकान्तस्य तोरणः क्षीतकरकान्ततोरणः, 'The arch formed of (or made of) moon-stones.' शोकबाष्पं—Analyse शोकस्य बाष्पं शोकबाष्पं, 'Tears of grief.' त्वन्मुखं—'Yonder, O Sitā, the arch formed of moon-stones seems, as it were, to drop down water of tears of grief, on seeing the spot of the moon, having nectar-like splendour, the beauty of whose disc is put down by thy face.'

St. 93. इति—Construe इति सपदि वदन् मदमन्थरः [अत एव] अक-सतरगतिः मरेन्द्रकन्यामद्वगमयन् वदान्यवयः इन्दुपादपौतं क्षयनक्षितातर्कं प्रवेद.

वदान्वयः—Analyse वदान्वयेषु वर्यः वदान्वयः, 'The best of the donors.' Cf. Unadisûtra "वदेरान्वयः." शयनशिलातलं—Analyse शयनस्य शिलातलं शयनशिलातलं, 'A couch of stone-slab.' 'A stone-slab intended for a bed (or couch).' इन्दुपादचौरं—Analyse इन्दुपादवद् चौरं स्वच्छं इन्दुपादचौरं, 'Swept clean by moon-beams.' अलसतरगतिः—Analyse अलसतरा गतिर्यस्य स अलसतरगतिः, 'Having a very lazy gait.' नरेन्द्रकन्या—Analyse नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः तस्य कन्या तां तादृशी, 'To the daughter of the best of kings.' मृदमन्थरः—Analyse मदेन मन्थरः मृदमन्थरः, 'Moving slowly with passion.' इति—'Having said so swiftly the best of donors, desiring to imitate the daughter of the best of kings (and so) having a very lazy gait, and moving slowly with passion, reached the couch of stone-slab (intended for sleep) which was swept clean by moon-beams.'

St. 94. अथ—Construe अथ स दयितासखः मदनहुताशनदग्धमानहव्ये सुरतमले सुखं समाप्ते [सति] चषकमधुनि सज्जिविष्टविम्बं सुखं सोममनयत्. सुरतमले—Analyse सुरतमेव मलः सुरतमलः तस्मिन् तादृशे, 'In the sacrifice of enjoyment.' मदन—Analyse मदन एव हुताशनः तेन दग्धं मानरूपं हव्यं यस्मिन् तत् तस्मिन् तादृशे, 'The offering of pride (or joy) in which was burnt in the fire of the god of love.' चषकमधुनि—Analyse चषके मधु चषकमधु तस्मिन् तादृशे, 'In the wine in the glass.' सज्जिविष्ट—Analyse सम्पृग् निविष्टं सज्जिविष्टम्। सज्जिविष्टं विम्बं यस्य तत् सज्जिविष्टविम्बं, 'Whose reflection had fallen in.' 'Having a reflection fallen in.' दयितासखः—Analyse दयितायाः सखा दयितासखः, 'A loving friend of his beloved.' सोम *m.*—'A most exhilarating and spirit-enlivening plant and its juice.' In the present verse it means, 'wine.' This sacred plant and its roots are highly esteemed in almost all sacrifices. In most ancient times when the Vedic Âryas were living in the regions of Meru (or polar regions) this sacred plant is said to have grown on the mountains of polar regions, in Siberia, Central Asia, Persia and the northern provinces of Kashmira. This celebrated plant is sometimes called 'the moon-plant' and perhaps a kind of sweet-milk-weed, was formerly a most important ingredient in sacrificial offerings, and is perpetually alluded to in Vedic literature as well as in the Persian Avesta. It is said that the Soma juice was extracted and fermented, forming a beverage offered in libations to the deities, and drunk by the *Rishis* and *Brâhmanas*. Its exhilarating qualities were grateful to the priests, and the gods were represented as being equally fond of it. This Soma Rājā occupies a large space in

the Rig-Veda; one Mandala is almost wholly devoted to its praise and uses. It was raised to the position of a deity, and represented to be primeval, all-powerful, healing all diseases, bestower of riches, lord of the gods, and even identified with the Supreme Being. "The simple-minded Aryan people, whose whole religion was a worship of the wonderful powers and phenomena of nature, had no sooner perceived that this liquid had power to elevate the spirits and produce a temporary frenzy, under the influence of which the individual was prompted to, and capable of, deeds beyond his natural powers, than they found in it something divine: it was to their apprehension a god, endowing those into whom it entered with god-like powers; the plant which afforded it became to them the king of plants, the process of preparing it was a holy sacrifice; the instruments used therefor were sacred." अथ—'When the sacrifice of enjoyment in which the offering of pride was burnt in the fire of the god of love was happily over, he, the loving friend of his beloved, brought Soma to his (or her) mouth whose reflection had fallen in the wine-glass' (i. e. in the contents of the wine glass).

St. 95. दुहितुः—Construe अवनिभर्तुः दुहितुः प्रियञ्जलपरिभुक्तवामवांछा उन्मयुत्सं परिमण्डलं मणिचषकं विहाय हेमशुक्तिं करकमलं नयति स्म. अवनिभर्तुः—Analyse अवनेर्भर्ता अवनिभर्ता तस्य तादृशस्य, 'Of the lord of the earth.' उन्मयुत्सं—Analyse उद्गताः मयुत्साः यस्य तद् उन्मयुत्सं, 'The rays in which were spreading above,' 'Shooting rays.' मणिचषकं—Analyse मणिमयं चषकं मणिचषकं 'A glass or goblet of jewels.' परिमण्डलं—Analyse परिगतं मण्डलं यस्य तद् तादृशं, 'Having a round orb (or circle).' प्रिवं—Analyse प्रियस्य जुल्वेन परिभुक्तं यद् वाम तस्य वांछा, 'A desire for a vessel (or receptacle) to be enjoyed by her dear husband's mouth.' Or the expression प्रियञ्जलपरिभुक्तवाम may be taken separately meaning 'the contents of which were enjoyed (drunk) by the mouth of her dear lord,' and qualifying मणिचषकं. करकमलं—Analyse करः कमलमिव करकमलः तं तादृशं, 'To the lotus-like hand.' 'To her lotus-hand.' हेमशुक्तिं—Analyse हेममया शुक्तिः हेमशुक्तिः तं तादृशी, 'A shell-vessel made of gold.' 'A golden shell.' दुहितुः—'The desire of the daughter of the lord of the earth for a vessel to be enjoyed by (or in company with) her dear husband's mouth brought a golden shell to her lotus-like hand, putting aside the jewelled goblet, having a round circle and shooting forth its rays.' The poet means to say that the prince Rāma held to her mouth the

glass of the beverage in order that she may drink its contents; but she heartily wished to drink the beverage simultaneously with her dear lord; and hence she changed the glass for a golden-shell so that both the ends of the golden shell might serve for a simultaneous drink.

St. 96. नियतं—Construe दन्तधाराः इह नियतं पतन्ति इतीव भीत्या रागः मदनमदोदतयोः मधु पिबतोर्ध्वोः अवरकिसलये विहाय नयनामि उपास्त. दन्तधाराः—Analyse दन्तानां धाराः दन्तधाराः, 'The sharp edges of teeth.' मदन—Analyse मदेन मदोदतौ मदनमदोदतौ, 'Of them excited by the passion of the god of love.' अवरकिसलये,—Analyse अवरौ एव किसलये अवरकिसलये, 'The sprout-like nether lips (two).' नियतं—' The red hue (or colour) fearing that the sharp edges of teeth of the youthful pair, excited by the passion of the god of love, would inevitably fall on the sprout-like lips, left them and got to their eyes while they were drinking wine.'

St. 97. सुहृः—Construe विष्टदृष्ट्णो मधुपः सुगन्धि हृद्यं सुहृरपि पिबन् न विरमति स्म । यतो यद् असंशयं युवतिमुखं तदेतद् परमार्थतः सरसिरुहं. मधुपः—Analyse मधु पिबतीति मधुपः, 'A honey-licking bee' (here it also refers to Rāma). विष्टदृष्ट्णः—Analyse विष्टदा दृष्ट्णा यस्य स विष्टदृष्ट्णः, 'With his thirst increased.' सुगन्धि—Analyse शोभनो गन्धो यस्य तत् सुगन्धि, 'Having a sweet smell.' हृद्यं, Expl:—हृदयस्य प्रियं हृद्यं, 'Cherished in the heart.' Cf. Pāṇi. IV. 4. 95. " हृदयस्य प्रियः," 'The affix यत् comes in the sense of 'loved' after the word 'हृदय' in the genitive case in construction.' Also Cf. Pāṇi. VI. 3. 50. " हृदयस्य हृद्वेक्ष्यदणलासेषु," 'हृद् is substituted for हृदय, before लेख, and the affixes यत् and अण् and before लास.' युवतिमुखं—Analyse युवतेः मुखं युवतिमुखं, 'The face of the young lady.' असंशयं—Analyse संशयस्याभावः असंशयम्, 'Without doubt.' 'Certainly.' 'Verily.' सरसिरुहं—Analyse सरसि रोहतीति सरसिरुहं, 'A pond-growing lotus.' परमार्थतः ind —' In reality.' ' In the true sense of the word.' The adjectives सुगन्धि and हृद्यं are common to युवतिमुखं and सरसिरुहं. विष्टदृष्ट्णो मधुपः सुगन्धि हृद्यं सुहृरपि पिबन् न विरमति स्म—' The drinker of honey (a bee or Rāma), with his thirst increased did not cease while drinking frequently that fragrant favourite beverage (or inciting drink).' यतो यद् असंशयं युवतिमुखं तदेतद् परमार्थतः सरसिरुहं—' Since what was undoubtedly the face of the youthful lady was in reality the lotus.'

St. 98. अचकमत—Construe अचरमितवतः ब्रणस्य मधुलवेण दाहात् स्फुट-
रचितमुकुटिः असौ क्षितिपद्मतः प्रणयाद् प्रियामुखेन वितीर्णं मधु अचकमत. प्रिया-

शुलेन—Analyse प्रियायाः शुलं प्रियाशुलं तेन, 'By the mouth of his beloved.' कितिपद्यतः—Analyse किति पातीति कितिपः तस्य द्यतः कितिपद्यतः, 'The son of the protector of the earth.' इतवताः—'Reaching to.' 'Going to.' *Act. parti.* from इ *vt.* or *vi.* 2. P. (अनिद्) 'To go.' To be construed with व्रणस्य. स्कट—Analyse स्कटं व्यक्तं रक्षिता बुकुटिरेन स स्कटरक्षितबुकुटिः, 'Clearly displaying the contraction of eyebrows.' मधुस्रवेण—Analyse मधुनः स्रवः मधुस्रवः तेन तादशेन, 'By streaming down the flow of wine.' अचकमत—'The son of the protector of the earth, clearly displaying the contraction of eyebrows on account of the burning of the wound on (*lit.* reaching to) his lips consequent on the dropping of the wine, desired wine (directly) poured in from the mouth of his beloved through extreme love.'

St. 99. इति—Construe रतिकलहकचग्रहेण प्रविधुतकौचमभक्तिस्त्रक्षेणं विदुलितकेशसमर्पितं माल्यं दधानौ तौ इति निशां सपदि अतीयतुः. प्रविधुत—Analyse कुचमानां इयं कौचमी सा चातौ भक्तिः शोभा च कौचमभक्तिः । प्रविधुता चातौ कौचमभक्तिश्च प्रविधुतकौचमभक्तिः अत एव सूत्रं केषं यस्य तत् तादशं, 'Having only the string remaining after the falling off of the flowery decoration.' कौचमम्—'Flowery.' Cf. Pāṇi. IV. 3. 120. "तस्येदम्," 'After a word in the sixth case in construction, an affix (IV. 1. 13. &c) comes in the sense of 'this is his.' रति—Analyse रतौ कलहः रतिकलहः । कचानां ग्रहः कचग्रहः । रतिकलहे कचग्रहः रतिकलहकचग्रहः तेन तादशेन, 'By the seizure of hair during love-quarrels.' विदुलित—Analyse विदुलिताः ये केशाः तेषु समर्पितं विदुलितकेशसमर्पितं, 'Placed on the dishevelled hair.' माल्यं, Expl.—मालैव माल्यं, 'A garland.' Or the word may be explained by Pāṇi. III. 1. 124. "कहलोप्यत्," 'The affix ण्यत् comes after a root that ends in क् (long or short) or in a consonant.' as, मल् + ण्यत् (य) = माल्यम्. Derived from मल् *vt.* 1. A. (सेद्) 'To hold,' 'to possess.' इति—'Thus they, wearing chaplets placed on hair dishevelled by their seizure during love-quarrels, with only the string remaining after the falling off of the flowery decoration, immediately spent the night.'

St. 100. अथ—Construe अथ हृदयङ्गमध्वनितवंसकृतसदृशमेः अनुगतव-
हकीसुदुतरङ्गणितैः भिन्नपङ्कजविषयीकृतमन्दरवैः निविधमङ्गलगीतिपदैः उपसि क्षयितं तं
अबोधयन्. Cf. R. V. 65. "सुतात्मजाः सवयसः प्रथितप्रबोधं प्राबोधयन्नुपसि
वाग्भिर्दृष्टारवाचः." हृदयङ्गम—Analyse हृदयङ्गमं ध्वनितो यो वंसः तस्य कृताः
अनुगमाः येषां तैः तादशैः, 'Following the sounds sprung from the
flutes which were sounded pleasantly.' हृदयङ्गम *adj.*—Explain,
हृदयं गच्छतीति हृदयंगमम्, 'Going to the heart.' 'Heart-stirring.' Cf.

Pāṇi. III. 2. 47. “गमश्च,” ‘The affix **ञञ्** comes after the root गम् ‘to go,’ when in composition with a word ending in a case-affix when the word to be formed denotes a name.’ **वद्ञ**—‘One of the primary notes.’ It is thus derived:—“नासां कण्ठद्वारस्ताडं जिह्वादन्तां च संस्पृशन् । वद्भ्यः सञ्जायते यस्मात् तस्माद् वद्ञ इति स्मृतः.” **वद्ञ** is the first of the seven primary notes of the Indian gamut. **वद्ञ** is of two sorts, one form comes under **शुद्ध** (distinct), the other under **विकृत** (indistinct). The **वद्ञ** is called **शुद्ध**, when it has four S’rutis (tones or vibrations, तंत्रीजातो नादः श्रुतिरुच्यते). These are:—“तीव्रा कुञ्जवती मन्दा छन्दोवत्यस्तु वद्ञगाः” namely तीव्रा, कुञ्जवती, मन्दा and छन्दोवती. When **वद्ञ** exclusively consists of these four S’rutis, it comes to be called **शुद्ध**; otherwise **विकृत**. It is also further subdivided into two parts, the one is called **च्युत** (broken), the other is **अच्युत** (unbroken). Cf. “च्युतोऽच्युतो द्विधा वद्ञो द्विश्रुतिर्विकृतो भवेत्.” The sound which appears in its last component part (छन्दोवती) is said to be **अच्युत**, when otherwise, it is called **च्युत**. च्युतो यस्यां चतुर्थ्यां श्रुतौ स्थापितस्तस्याः सकाशात् प्रच्युतः । मन्दसंस्थितः = द्विश्रुतिकः । अच्युतस्तस्यामेव श्रुतौ अवस्थितः । छन्दोवतीत्यः द्विश्रुतिकः. On द्विधाभिन्नाः Chāritravardhana has the following note:—महाजनदर्शनजनितविस्मयभयाभ्यां स्निग्धदीप्तभेदेन द्विधाभिन्नाः । “विस्मयाद्भवति स्निग्धो भवादीप्त उदाहृतः ।” इति दन्तिलः. Cf. also वद्ञं वदति मयूरः पुनः स्वरमृचमं चातको वृत्ते । गान्धाराख्यं छागो निगदति च मध्यमं कौञ्चः ॥ गदति पञ्चममञ्चितवाक्पिको । रटति धैवतमुन्मदददुर्दुः ॥ श्रुतिसमाहितमस्तककुञ्जरो । गदति नासिकया स्वरमन्तिकम् ॥ Chāritravardhana rightly observes “वीपुलभेदेन द्विधाभिन्नाः.” And मूर्च्छना means, ‘a duly regulated rise and fall of sounds conducting the air and harmony through the kees in a pleasing manner.’ They are thus given by Śāraddhārīṇī from the नारदीयशिखा—“सप्त स्वराण्यो ग्रामा मूर्च्छनास्त्येकविंशतिः । ताना एकोनपञ्चाशदित्येतच्छ्रुतिमण्डलम् । वद्ञश्च ऋचमथैव गांधारो मध्यमस्तथा । पञ्चमो धैवतश्चैव निषादः सप्तमः स्वरः । वद्ञमध्यमगान्धाराण्यो ग्रामाः प्रकीर्तिताः । शृङ्गोकाज्जायते वद्ञो श्रुतौकाश्च मध्यमः । स्वर्गान्ध्यात्र गांधारो नारदस्य वचो यथा ।” And further it says:—“वद्ञं वदति मयूरः गावो रम्भन्ति चर्चमम् । अजा वदति गान्धारं कौञ्चो वदति मध्यमम् । पुष्पसाधारणे काळे पिकः कूजति पञ्चमम् । अच्युतं धैवतं वकि निषादं वकि कुञ्जरः ॥” विविच—Analyse मङ्गला वा कीर्तिः तस्याः पदानि मङ्गलीतिपदानि । विविचानि च तानि मङ्गलीतिपदानि च विविचमङ्गलीतिपदानि ते तारवैः, ‘By various auspicious songs.’ The metre of this and the next verse is नर्दक. For the definition and its Gāṇas see notes on stanza 70th of the fourth canto. अथ—

Then women woke him, who was asleep, in the morning, with various auspicious songs accompanied with agreeable sounds

which were made an object of the *Shadja* note divided into two parts, in consonance with the excessively soft sonorous vibratings of the strings of *Vinā*, and following the sounds sprung from flutes sweetly sounded.'

St. 101. इदं—Construe रतिषु इदं निपीडनोद्धतपयोधरकुङ्कुमया दशन-
खण्डितं ओष्ठमणिं दधानया चिरकृतजागराद्भ्रजितमन्थरे लोचनेया प्रमदोत्तमया प्रियमद-
क्षयं अद्भुतवतः इदं—Analyse इदं यस्य निपीडनेन उद्धतं पयोधरयोः कुङ्कुमं यस्याः
सा तवा तादृश्या, 'By her having the saffron-paste on her breasts removed by close embraces of the heart.' दशनखण्डितं—Analyse
दशनैः खण्डितः दशनखण्डितः तं दशनखण्डितं, 'Bit by teeth.' ओष्ठमणिं—
Analyse ओष्ठः एव मणिः ओष्ठमणिः तं तादृशं, 'Jewel-like lips.' चिरकृतं—
Analyse चिरकृताद् जागराद् भ्रजिते अत एव मन्थरे लोचने यस्याः सा तवा
तादृश्या, 'By her having eyes dull (or lazy) and impurpled (or reddened) by long wakefulness.' अद्भुत *adj.*—'Impurpled,'
'Reddened.' Derived from the *Denomi. 3rd per. sing.* अद्भुतायते
(अद्भुतं क्रियते). प्रमदोत्तमया—Analyse प्रमदाच्च उत्तमा प्रमदोत्तमा तया, 'By
the best of the ladies.' इदं—'That best of the ladies, who had
the saffron-paste on her breasts removed by close embraces of the
heart, who had the jewel-like lips bit by teeth during enjoyment
and whose eyes were dull and reddened by long wakefulness,
left the bed after her lord.'

CANTO IX.

St. 1. इति—Construe इति छलेन प्रवृत्तस्य सुतस्य केषुचिदिनेषु यातेषु सुतानां इतत्त्रयं वनितापरिग्रहैः समस्य स भूपतिः पुरं प्रतस्थे. भूपतिः—Analyse भुवः पतिः भूपतिः, 'The lord of the earth.' वनिता—Analyse वनिताः कुमार्यः एव परिग्रहाः दाराः वनितापरिग्रहाः तैः तादृशैः, 'With them having princesses for their wives.' समस्य *ger.*—'Having united.' 'Having taken collectively in marriage.' Derived from अस् *vt.* 4. U. (सिद्.) with सम्. छलेन—May as well be construed with यातेषु. The metre of this canto is वृद्धस्थ. For the definition and its Gāṇas see our notes on III. 64. इति—'When the prince spent several days being thus occupied in happiness, the king, having united the remaining triad of his sons in marriage with princesses, started for his capital.'

St. 2. उपेत्य—Construe प्रयाणाभिमुखी भूवः सुता शोकसम्पदा कलत्रभारेण च मन्थरक्रमा [सती] पत्या सह उपेत्य पितुः पादौ दृशोरुदबिन्दुभिः ततान. शोक-संपदा—Analyse शोकस्य संपदः शोकसंपदः तथा शोकसंपदा, 'By the intensity of grief.' कलत्र—Analyse कलत्रस्य ओणेः भारः कलत्रभारः तेन तादृशेन, 'By the burden of hips.' *Cf.* Hema. "कलत्रं श्रीणौ भार्यायां दुर्गस्थाने च भृशजाम्." मन्थरक्रमा—Analyse मन्थरः क्रमो यस्याः सा मन्थरक्रमा, 'Having slow steps.' 'With slow steps.' प्रयाणाभिमुखी—Analyse प्रयाणस्य अभिमुखी प्रयाणाभिमुखी, 'About to start.' 'Ready (or prepared) to depart.' उदबिन्दुभिः—Analyse उदकानां बिन्दवः उदबिन्दवः तैः तादृशैः, 'With drops of water.' *Cf.* Pāṇi. VI. 3. 60. "मन्यौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च," "उद is optionally substituted for उदक, before मन्थ, ओदन, सक्तु, बिन्दु, वज्र, भार, हार, वीवध, and गाह." Thus उदकस्य बिन्दुः उदबिन्दुः or उदकबिन्दुः. उपेत्य—'The daughter of the earth, ready to start, approached the king with her husband, with slow steps on account of the intensity of grief and the load of hips and wetted (*lit.* spread over) his feet with drops of water from her eyes' (i. e. with tears).

St. 3. असौ—Construe ततः असौ गुरुः गुणपञ्चवर्तिनीं मतिं समालम्ब्य गुणैः पुरस्कृतं अपत्यं सतीनामुचितव्रताभ्यां गरीयसीं निरं साधु जगौ. अपत्यं, Expl.—न पतन्ति पितरोऽनेनेत्यपत्यं, 'Offspring.' 'A child.' *Cf.* Unādisūtra, "अध्यायदयश्च." गुणं—Analyse गुणानां पक्षे वर्तितुं शीलमस्याः सा गुणपञ्चवर्तिनी तां तादृशीं, 'Siding with (or partial to) virtues or merita.' उचितं—Analyse उचितं व्रतं आभयते इति उचितव्रताभ्यां तां तादृशीं, 'Principally

dwelling upon the proper religious observances. * अस्तौ—‘Then her father, with discernment siding with merits, excellently addressed a magnificent speech (chiefly) dwelling upon the proper observances of virtuous women, to his daughter possessing virtues.’

St. 4. परः—Construe वपुषः परः प्रकर्षः । गुणस्य सञ्जगतिः । नृपति-
स्तातः । नवं च वयः । इति हे मामिनि मानं मास्म आगमः । योषितः पतिप्रसादो-
न्नतयो हि. Cf. Ku. V. 1. “ प्रियेऽसौमाग्यकण्डा हि चाहता. ” Also R. III.
34. “ वपुःप्रकर्षादयजगद्गुरुं रघुः. ” And R. II. 47. “ नवं वयः कान्तमिदं
वपुषः. ” सञ्जगतिः—Analyse शोभना उन्नतिः सञ्जगतिः, ‘A great honour.’
‘High dignity.’ नृपतिः—Analyse नृणां पतिः नृपतिः, ‘The lord of men.’
‘A king.’ मामिनी, Expl:—मानोऽस्त्यस्याः इति मामिनी, ‘A proud woman.’
‘An angry or disdainful woman.’ Cf. Medi. “मामिनी तु जियां कत्यां
मानी मानवति त्रिपु.” पति—Analyse पतीनां प्रसादाः पतिप्रसादाः ते एव उन्नतयो
यासां ताः पतिप्रसादोन्नतयः, ‘Having their dignity in the propitiousness
of their lords.’ मा स्म आगमः—Here the temporal augment is elided
and the preposition आ is prefixed to the verbal form. Cf. Pāṇi.
VI. 4. 74. “ न माक्योगे, ” ‘In connection with the prohibitive
particle मा, the augment अद् or आद् is not added in the Aorist,
Imperfect, and the Conditional.’ Thus:—मा स्म करोत्. Exception to
this rule of Pāṇini is found in the epics. Cf. Rāmā. Bāl. Canto
II. “ मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः प्राप्स्यतीः समाः । यत्कौञ्चमिधुनादेकमवधीः काम-
मोहितम् ॥ ” ‘Mayst thou never attain rest, O fowler, through
eternal years, for that thou slewest one of a pair of Kraunchas
when he was distracted by love.’ The reading of the codex B.
पतिप्रसादोन्नतयः कुलजियः appears preferable to the reading given in
our text. For जनक goes on describing the conduct fit for a कुलजी,
and does not speak of women in general. Compare the above
verse. परः—‘O proud princess, be not puffed up on account of
possessing great excellence of body, exaltation of merits, a king
for a father and fresh youth; for women have their dignity in
the propitiousness of their lords.’

St. 5. जियः—Construe पुंसाञ्जयस्य साधनं जियो न । किं तु । तद्वामवि-
भूतिहेतवः ते पुमांसः एव । वनः तद्विद्विषकोऽपि प्रजृम्भते । परं । विष्णुतो मेघं विना न
विलसन्ति. Cf. Kn. IV. 33. “ कञ्चिना सह याति कौशुदी सह मेघेन तद्विस्फुरीयते ।
प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति प्रतिपन्नं हि विचेतनैरपि ” ॥ तद्वामविभूतिहेतवः—Analyse
तासां धामो विभूतेहेतवः तद्वामविभूतिहेतवः, ‘The cause of the prosperity
of their happy and auspicious state’ (i. e. of wifehood or the
cause of the majesty of their glory). तद्विद्विषकः—Analyse तद्विष

विद्युक्कः तदिद्वियुक्कः, 'Separated from lightning.' प्रवृम्बते—' Begins to yawn.' ' Spreads.' ' Rumbles.' स्त्रियः—' Women do not contribute to the elevation of men; they (i. e. men) alone are the cause of the prosperity of their happy and auspicious state (or the majesty of their glory). The cloud rumbles (or spreads in the sky) even separated from the lightning, but it does not flash without the cloud.'

St. 6. गता—Construe भर्तृ आद्यतं परिकीर्षं गतापि परुषार्थदीपनीः गिरि मा कृपाः । भर्तृजनस्य भर्तृने कुलक्षियः मौनं परं साधनं प्रवदन्ति हि. Cf. Śāk. IV. 98. " भर्तृर्विप्रकृतापि रोषणतया मात्म प्रतीर्षं गतः." परुष—Analyse परुषश्रौतो अर्थश्च परुषार्थः तस्य दीपन्यः परुषार्थदीपन्यः ताः तादृशीः, 'Burning with harsh meaning.' कुलक्षियः—Analyse कुलपात्रिका की कुलकी तस्याः तादृश्याः, 'Of a respectable woman.' 'Of a chaste or virtuous woman.' Cf. Pāṇi. II. 1. 60. and the Vārtika thereto, "शाकपार्थिवदीर्घां सिद्धये इतरपदोपस्थीपसंस्थानम्," 'The compound like शाकपार्थिव should also be enumerated, and there is elision of the second member in these compounds.' भर्तृजनस्य—Analyse भर्ता एव जनः भर्तृजनः तस्य तादृश्यः, 'Of husbands.' मौनं, Expl:—मुनेर्भावं कर्म वा मौनं, 'Silence.' Cf. Pāṇi. V. 1. 131. " इगन्ताच्च लघुपूर्वात्," 'The affix अण् comes in the sense of 'nature or action thereof,' after a stem ending in इक् (इ, ई, उ, ऊ or ऋ or ए), when the preceding syllable is prosodially light.' गतापि—'Though excessively (or exceedingly) angry with thy husband do not, O girl, use words burning with harsh meaning; for they call silence a great weapon of virtuous women for the reproof of their husbands.'

St. 7. पतिव्रता—Construe पतिव्रता भंगना कीदृश गुणस्थुईं पतिं अवश्यं वश्यं करोति । विनष्टभारिगुणा [तु] गुणैविणी भर्तुः दुस्तरं परामर्शं उच्येति. पतिव्रता, Expl:—पत्यौ व्रतं नियमोऽस्याः । पतिव्रतमस्याः । पतिव्रतः पतिसेवायां लक्षणिकः, 'A devoted and virtuous wife (faithful to her husband)' वश्यं, Explain:—वश्यमधीनत्वं गतः वश्यः ते तादृशं, 'Controllable.' 'Under control.' 'Dutiful.' Cf. Pāṇi. IV. 4. 86. " वक्षं गतः," 'The affix वल् comes in the sense of 'gone', after the word 'वक्ष', control, being in the second case in construction.' Thus वक्ष्यतः—वक्ष्यः. गुणस्थुई—Analyse गुणेषु स्थुता यस्य स गुणस्थुहः तं तादृशं, 'Having an eager desire for virtues or merits.' अवश्यं ind.—'Necessarily.' 'Inevitably.' 'Certainly.' 'At all events.' 'By all means.' विनष्ट—Analyse विनष्टः भारिगुणस्य गुणो वस्याः सा तादृशी, 'Who has lost virtue in the course of

her career. ' गुणैषिणः—Analyse गुणानिच्छतीति गुणैषी तस्य तादृशस्य, 'Of one wishing for merits.' 'Eagerly desiring merits.' दुस्तरं, Expl:—तरितुं दुष्करं दुस्तरं, 'Difficult to be crossed or passed over.' 'Hard to be traversed.' 'Impassable.' 'Hard to be subdued.' 'Severe.' पतिव्रता—'A virtuous lady makes her husband, who is eagerly desirous of virtue, dutiful by her good nature; but a bad woman who has lost virtue in her career incurs (or gets) a severe slight from her husband wishing for merits.'

St. 8. अलं—Construe त्वयि व्याहृतिविस्तरेण अलम् । यत्स्वदाभ्रयं चरितं श्रुतिं मे प्रयातं [चेत्] जरसैव जर्जरमिदं मम हृदयं सहस्रधा न [वि] दारयेत् तत्कुरुष्व. व्याहृति—Analyse व्याहृतेः विस्तरः व्याहृतिविस्तरः तेन तादृशेन, 'By a speech in detail.' 'By a full speech.' 'By a speech with full particulars.' For the formation of विस्तरः 'Prolixity of words.' &c. Cf. Pāṇini III. 3. 33. "प्रथने वावसन्धे," 'The affix वञ् comes after the root स्तृ 'to cover' when the preposition वि is in composition with it, when the sense is that of extension, and when such spreading does not refer to words.' Here it refers to words and therefore विस्तरः and not विस्तारः. स्वदाभ्रयं—Analyse त्वमेव आभ्रयो वस्य तत्, 'Done by you.' 'Practised by you.' सहस्रधा—'In thousand ways.' अलं—'I need not talk much to you. Shape your actions (or conduct) in such a manner that they, done by you, and reaching my ears, would not shatter my heart already worn by old age into thousand parts.'

St. 9. अयं—Construe त्वदेकप्रवणोऽयं [मे] मनोरथोऽयं देवादपि नाम दृष्ट्वा नो भवेदिति जरतः प्रवक्तुः वचनानि मन्थुना कण्ठं निगूढ निरासिरे. Cf. S'āk. IV. 86. "कण्ठः स्तम्भितवाप्यष्टलिकलुब्धश्चिन्ताजडं दर्शने." त्वद्—Analyse एकश्चासौ प्रवणश्च एकप्रवणः । त्वयि एकप्रवणः त्वदेकप्रवणः त्वदायत्, 'Solely devoted to you.' 'Solely regarding you.' प्रवणः, Explain प्रवन्तेऽनेन । अत्र वा । इति प्रवणः, 'Devoted to.' 'Inclined to.' 'Attached to.' 'With respect to.' 'Regarding.' Derived from प्र vt. or vi. 1. A. (अनिद्) 'To go,' 'to move,' 'to jump.' Cf. चरणिः, "प्रवणः क्रमनिजोर्व्यां प्रह्ले च स्याच्चतुष्पथं । आयत्ते च तथा क्षी (क्ष) णे प्रगुणे समुदाहृतः." Also Hema. "प्रवणस्तु क्षणे प्रह्ले क्रमनिजे चतुष्पथे । आयत्ते च." But kālīdāsa uses this word in a different sense. Compare Ku. IV. 42. "परिणेष्यति पार्वती यदा तपसा तत्प्रवणीकृतो हरः" । प्रवणीकृतोऽभिमुखीकृतः (अर्थादुत्तरीकृतः). देवात्—'From accident.' 'From divine power.' 'From destiny or fate.' अपिनाम ind.—'Is it likely.' 'Would that.' 'I hope that &c.' मन्थुना—"Through grief," Cf. Medi. "मन्थुः पुमान् कुपिदन्ये क्रौके यत्र च."

ॐ—‘ Let me hope that this desire of mine solely regarding you would not, from this day, be fruitless through fortune (or divine power) ; so came out the words from the aged speaker, filling his throat with grief.’

St. 10. उद्यं—Construe अथ उद्यभासः शिखामणेः शिखया धम्मिल्लकिरीटदृष्टया सजा च जनकस्य [राज्ञः] पादौ प्रसृज्य लम्बिताशिषौ जम्पती क्षयात् [प्रासादात्] अयाताम्. उद्यभासः—Analyse उद्यभा भाः यस्य स उद्यभाः तस्य तादृशस्य, ‘ Of one having bright splendour.’ शिखा°—Analyse शिखायाः मणिः शिखामणिः तस्य तादृशस्य, ‘ Of the crest-jewel.’ धम्मिल्ल°—Analyse धम्मिल्ल यः किरीटः तेन दृष्टा तया, ‘ By it hanging round (or attaching to) the diadem on the ornamental braided hair.’ धम्मिल्ल m.—The braided and ornamental hair of a lady tied round the head and intermixed with flowers, pearls &c. क्षयात्—‘ From a palace.’ Cf. Hema. “ क्षयो गेहे कल्पान्तेऽपचये रुजि.” Pāṇini treating of the accent on क्षय determines the sense of the word. Cf. Pāṇi. VI. 1. 201. “ क्षयो निवासे,” ‘ The word क्षय has the acute on the first syllable in the sense of ‘house, dwelling.’ But the rhetoricians condemn the use of this word. लम्बित°—Analyse लम्बिताः आशिषो ब्राह्म्यां तौ तादृशौ, ‘ Who have received blessings.’ ‘ Having been blessed.’ उद्यं—‘ Then the pair washed the feet of Janaka with the point of the crest-jewel of bright splendor, and the garland hanging round the diadem on the ornamental braided hair and having been blessed came out of the palace.’

St. 11. कृतः—Construe वियोगेन शुचः समुद्रवः कृतः । साधुवरेण समर्पितः संमदः च तस्य ईशितुः मनसि क्षणं अवस्थाननिमित्तं विवादानिव चक्रतः. साधुवरेण—Analyse साधुभासौ वरश्च साधुवरः तेन तादृशेन, ‘ By an excellent husband.’ अवस्थाननिमित्तं—Analyse अवस्थानस्य or अवस्थानेन निमित्तं अवस्थाननिमित्तं, ‘ Caused or produced by stay.’ ‘ Occasioned by stay.’ ईशितुः, Expl:—ईष्टे इति ईशिता तस्य, ‘ Of the ruler of the earth.’ Cf. Pāṇi. III. 2. 135. “ कृन्,” ‘ The affix कृन् comes after all verbs in the sense of ‘agents having such a habit &c.’ Also Cf. Pāṇi. III. 1. 133. कृतः—‘ The rise of the grief due to separation and the joy derived from an excellent husband (to his daughter) set up a momentary quarrel, as it were, for stay in the mind of the ruler of people.’

St. 12. हला°—Construe ततः प्रगल्भाहतभेरिसंभवः पयोधिमिषोषगभीर-भैरवः सकाहलः रवः हलायुधाभस्य गतिं समन्ततः प्रकाशयामास. हला°—Analyse हलायुधस्य बलरामस्य आभा इव आभा यस्य स तस्य तादृशस्य, ‘ Having a lustre

(or power) like that of Balarāma. ' सकाहलः—Analyse काहलेन सह सकाहलः, 'Of a cornet.' 'Of a war-trumpet.' The wind instrument of music, often used in war and military exercises, and of great value in the orchestra. It consist of a long metallic tube, with a bell-shaped opening at one end for the emission of sound. पयोधि°—Analyse पयोधेर्निघोषः पयोधिनिघोषः । तद्गद् गभीरः अत एव भैरवः पयोधिनिघोषगभीरभैरवः, 'Deep and terrible like the booming of the the ocean.' प्रगल्भ°—Analyse प्रगल्भेन आहता या भेरिः तस्याः संभवो यस्य स तादृशः, 'Produced from the kettle-drums beaten energetically.' हल°—'Then a very loud sound produced from kettle-drums beaten energetically, intermixed with that of the cornets and deep and terrible like the booming of the ocean, proclaimed on all sides the departure of him whose lustre was like that of Balarāma.'

St. 13. गजेन्द्र°—Construe अथ गजेन्द्रघण्टाघटितो निःस्वनश्च झुङ्गुः करेशुकानां वृंहितवृंहितः सन् समं सञ्चरतः भवनेषु पक्षिणां भयं वितन्वन् दिशः ससर्पः गजेन्द्र°—Analyse गजानां इन्द्राः गजेन्द्राः तेषां घण्टाभिः घटितः गजेन्द्रघण्टाघटितः, 'Produced from the bells of the best of elephants.' करेशुका°—Analyse करेशुकानां वृंहितेन वृंहितो वर्धितः, 'Heightened by the roaring of the female elephants.' गजेन्द्र°—'Then the loud noise produced by the bells of the best of elephants and gradually heightened by the roaring of the female elephants caused (*lit.* carried) fear to the birds in the palaces (or in their holes) and being greatly swollen spread equally in all directions.'

St. 14. समा°—Construe अथ महारथः रामः राजकन्याया सह सहेमचित्रं रथं दिवाकरः स्वराग्निदीप्त्या दिनादिसन्ध्यानुगतां अत एव पिच्छकित्तां दिवमिव समाह-
रोह. महारथः—'A car-warrior.' Hemādri says:—इति युद्धकौशलम् । यद्वा ।
“ भद्रवैदस्य तत्त्वज्ञः सर्वज्ञाकविचारदः । सहस्रं योषयस्यैकः स महारथ उच्यते ॥ ” Else-
where the term is defined as:—“ एको दशसहस्राणि योषयेषस्तु धन्विनाम् ।
सकृन्नाकप्रवीणश्च स महारथ उच्यते.” सहेमचित्रं—Analyse हेममयानि चित्राणि ।
हेमचित्राणि । हेमचित्रैः सह सहेमचित्रं, 'Having golden pictures.' 'Furnished
with golden pictures.' राज°—Analyse राज्ञः कन्या राजकन्या तया तादृश्या
'In company with the princess.' 'With the daughter of the king.'
दिनादि°—Analyse दिनस्यादौ या सन्ध्या तामनुगता दिनादिसन्ध्यानुगता तां तादृशीं,
('To the sky) which has followed (or has acquired) the twilight
to be seen at the beginning of the day.' पिच्छकित्त—*Denomi. past. parti.* 'Made reddish-brown.' 'Of a tawny-brown colour.' स्व°—
Analyse स्वस्य रश्मयः स्वरश्मयः तेषां रीतिः स्वरग्निरीतिः तया तादृश्या, 'By

his own lustre.' 'By his own splendour.' समा°—'Then that great warrior together with the princess ascended the car, having golden pictures, as the sun with his own lustre ascends the reddish-brown sky which has followed (or acquired) the twilight to be seen at the beginning of the day.'

St. 15. शिरःप्र°—Construe शिरःप्रदेशस्थसमुद्रपेटिकागृहीतवीणांशुकपञ्जरा-
वयः सवेत्रहस्तेः स्थविरैरधिष्ठिताः कियोऽपि बुदा अनुस्यन्दनमस्यगुः. शिरःप्रदेश°—
Analyse शिरसः प्रदेशः शिरःप्रदेशः तत्र तिष्ठन्तीति शिरःप्रदेशस्थाः । समुद्राश्च ताः
पेटिकाश्च समुद्रपेटिकाः । शिरःप्रदेशस्थाः याः समुद्रपेटिकाः तासु गृहीताः वीणाः
अंशुकानि पञ्जरादिश्च याभिस्ताः तादृश्यः, 'Who carried lutes, silk-woven
garments, cages &c., in the covered boxes (or caskets) placed on
their heads.' Or the adjective शिरःप्रदेशस्थसमुद्रपेटिकाः should be
taken separately, qualifying the noun शिरः, instead of making a
long compound. The analysis of the compound would then be,
शिरःप्रदेशस्थाः समुद्रपेटिकाः यासां ताः तादृश्यः, 'Who have carried the
covered boxes (or caskets) on their heads.' सवेत्र°—Analyse वेत्राः
हस्ते येषां ते वेत्रहस्ताः तैः सह सवेत्रहस्ताः, 'Carrying canes in their hands.'
'Holding canes in their hands.' अनुस्यन्दनम् *adv.*—Analyse स्यन्दनं
अनु अनुस्यन्दनम्, 'After the car.' 'After the chariot.' शिरःप्रदेश°—
'Even women, carrying lutes, silk-woven garments, cages &c.,
in the covered boxes placed on their heads under the superintendence of
old chamberlains holding canes in their hands overtook
(or passed by) the car with great joy.'

St. 16. मदान्ध°—Construe मदान्धमातङ्गवदादिसंकटे परिक्रणन्ती बलकाय-
निजगा वस्युत्तरङ्गरङ्गितैः तरङ्गिता सती पुरुहूततेजसः पुरः प्रतस्थे. मदान्ध°—Analyse
मदेन अन्धा या मातङ्गानां घटा सेव अद्रिः तस्य संकटं तस्मिन् तादृशे, 'On account
of the obstruction of the mountain formed of the troops of ele-
phants blind with rut.' सङ्कटं, Expl:—सङ्कटतीति सङ्कटं, 'Obstruction.'
Cf. Pāṇi. III. 1. 134. Derived from कट् *ut.* or *vi.* 1. P. (सेट्) 'To
rain,' 'to cover,' 'to go.' Or it may be derived from सम् and
कटच्. Cf. Pāṇi. V. 2. 29. "सम्प्रोदश्च कटच्," 'The affix कटच् (कट्)
comes after the prepositions सं, प्र, उद्, and वि.' Thus संकटम्, प्रकटम्,
उत्कटम् and विकटम्. बल°—Analyse बलमेव कायः बलकायः । बलकायरूपा
निजगा वस्युत्तरङ्गरङ्गितैः सेनात्मकनदी, 'A river consisting of the army.'
तरङ्गिता *adj.* Expl:—तरङ्गाः सजाताः अस्याः तरङ्गिता, 'Wavy.' 'Billowy.'
'Tossing with waves.' Cf. Pāṇi. V. 2. 36. "तदस्य संजातं तारकादिभ्य
इतच्," 'The affix इतच् (इत्) comes after the words तारका &c in
the first case in construction in the sense of 'that whereof this is

observed or produced or appeared.' वल्यु—Analyse तुरङ्गाणां रङ्गितानि तुरङ्गरङ्गितानि । वल्यनि च तानि तुरङ्गरङ्गितानि च वल्युतुरङ्गरङ्गितानि तैः तादृशैः, 'With lovely movements of the horses.' पुरुषत—Analyse पुरुषतस्य इन्द्रस्य तेजः इव तेजो यस्य स तस्य तादृशस्य, 'Of him having the brilliance of Indra.' मदान्व—'The river consisting of his army, noisy by the obstruction of the mountain formed of the troops of elephants blind with rut, and foaming with waves of the lovely movements of the horses, set out in front of him, having the brilliance of Indra.'

St. 17. स्व—Construe स्वदृष्टिरोधि रथोत्थं रजः श्रवणाग्रमारुतैः यदि नाद-
रिष्यत [तदा] मदस्रुतां दन्तिनां विनिर्गताभिः घटाभिः वर्त्म पुरो नाद्रक्ष्यत. स्व—
Analyse स्वेषां दृष्टयः स्वदृष्टयः ताः रुणद्धीति स्वदृष्टिरोधि, 'Blinding or obstru-
cting their sight.' 'Obscuring their sight.' श्रवण—Analyse
अग्रश्च ते मारुताश्च अग्रमारुताः श्रवणानां अग्रमारुताः श्रवणाग्रमारुताः तैः तादृशैः or
श्रवणानां अग्रेभ्यः उत्थिताः मारुताः श्रवणाग्रमारुताः तैः तादृशैः, 'By the wind
(or breezes) produced from the fore-points of their flapping-
ears.' रथोत्थं—Analyse रथेभ्यः उत्थं रथोत्थं, 'Raised by the cars.'
मदस्रुतां—Analyse मदं स्रवन्तीति मदस्रुतः तेषां मदस्रुतां, 'Of those who shed
(or shower) rut.' स्व—'Had not the dust, raised by the cars,
blinding their sight, been cleared off by the wind (produced)
from the fore-points of their flapping-ears, the path in their
front would not have been seen by the troops of elephants
showering rut, when in swift motion.'

St. 18. व्यतीत—Construe अथ व्यतीतरथ्ये रथे पुरगृह्यदीर्घिकासमी-
रणानर्तितपञ्चजं रजः तस्याः विलासवत्याः लसदंशुजालयोः कपोलयोः पपात. व्यतीत—
Analyse व्यतीता रथ्या येन स व्यतीतरथ्यः तस्मिन् तादृशे, 'Which has gone
over some ground of the high road.' कपोलयोः—'On both the
cheeks'. Derived from कम्प् *vi.* I. A. (सेद्) 'To shake.' 'To tremble.'
Cf. Unādi-Sūtra, "कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच्," The penulti-
mate nasal is dropped since the root is authoritatively written
कपि in the Sūtra by शाकटायन. Or कं सुखं पोलति. Derived from
पुल् *vi.* I. P. (सेद्) 'To be great or large.' 'To be lofty or high.'
'To be piled or heaped up.' *Cf.* Pāṇi. III. 2. 1. विलासवत्याः, Expl—
विलासनीला विलासवती तस्याः विलासवत्याः, 'Of the sportive lady.' लस-
दंशुजालयोः—Analyse लसन्तः ये अंशवः तेषां जालानि ययोः तौ तयोः लसदंशु-
जालयोः, 'Shining with the collections or multitudes of rays.'
पुरगृह्यदीर्घिका—Analyse पथेभ्यः जातं पञ्चजम् । पुरगृह्या या दीर्घिका तस्याः
समीरणेन आनर्तितं पञ्चजं यस्य तत् पुरगृह्यदीर्घिकासमीरणानर्तितपञ्चजं, 'Raised
(or sprung) from the lotuses in the artificial pond lying

outside the city.' **पुरगृह्य**=**पुरबाह्य**, 'Lying outside the city.' Cf. Pāṇi. III. 1. 119. "पदात्वेरिवास्मापक्षेषु च," 'The root **ग्रह्** takes the affix **क्यप्**, when it means a 'word', a 'dependent', 'outside' or a 'partisan'. Thus **प्रगृह्यम्** 'the *Pragrihya* that do not admit of Sandhi, already defined in Sūtra I. 1. 2. So also **अवगृह्यं**. The word **अस्वैरि** means dependent upon other, not free to provide for himself. Thus **गृह्यकाः शुकाः**, 'The captive parrots.' The word **बाह्य** means 'situated outside.' Thus **ग्रामगृह्या सेना** 'an army lying outside the village.' The word **बाह्या** being in the feminine gender indicates that the derivative word formed from **ग्रह्** must also be feminine in gender to have this sense. The word **पक्ष** is derived from **पक्ष्** 'a side, a party,' and means a partisan, follower or friend. Thus **वासुदेवगृह्याः** 'siding with or being the partisans of *Vāsudeva*.' So also **अर्जुनगृह्याः** 'belonging to the party of *Arjuna*.' व्यतीत°—'When the car went over some ground of the high road, the dust of the lotuses in the artificial pond outside the city made to dance by the wind, settled upon the cheeks, shining with collections of rays, of that sportive lady.'

St. 19. **वराङ्गना**—Construe **पथि प्रस्तरभेदकोटिभिः चक्रे इतस्य वरुथिनः** यत् चलनं तच्चलनं पिषाय **वराङ्गना** तं प्रियं बलसन्निधावपि आलङ्घ्ये. **वराङ्गना**—Analyse **वरा चासौ अङ्गना च वराङ्गना**, 'A beautiful or noble woman,' **प्रस्तर°**—Analyse **प्रस्तराणां भेदाः तेषां कोटयः प्रस्तरभेदकोटयः ताभिः तादृशीभिः**, 'By the points of pieces of stones.' **वरुथिनः**, Expl.—**वरुथः रथयुतिः सोऽस्यास्तीति तस्य वरुथिनः**, 'Of a war-car or chariot furnished with protecting plank or ledge.' **त्रियते रथो अनेनेति । परप्रहरणाभिघातरक्षार्थं रथसन्नाहवदावरणम् ।** Cf. Upādisūtra, "जृष्टभ्रम्यामूयन्." Derived from **वृ vt. 5. U. (सेद्)** 'To cover.' 'To surround.' **बल°**—Analyse **बलस्य सन्निधिः बलसन्निधिः तस्मिन् तादृशे**, 'In the presence of the army.' **पिषाय ger.**—Is equivalent to **समाभित्य**, 'Taking advantage of,' or **पुरस्कृत्य**, 'Having placed before or caused to precede.' 'Having honoured or paid respect to.' The Sinhalese *Sanna* interprets the gerund by **संवा [समा] चाय** and Principal Dharmārāma renders it by **संवरणयकोट**. Both these interpretations are unintelligible to me. **वराङ्गना**—'Taking advantage of the shocks of joltings to the wheel of the war-car struck by the points of pieces of stones, on the road, the beautiful lady hung upon her dear lord even in the presence of the army.'

St. 20. **रथ°**—Construe **अथ वनान्तवर्तिनी कीता रथध्वनिप्रापितसमर्द्धं समुत्पुच्छयमानं उन्मुलं उदयकर्णं गवां कुलं एकतः परिधावद् ददर्श**. **रथ°**—Analyse

रथस्य ध्वनिना प्रापितः संमदो यस्य तत्, 'Gladdened by the noise of the car.' 'Conducted or led to experience joy by the noise.' 'Joy in which was instilled by the noise of the car.' सञ्जुत्सुच्छयमानं—*Denomi. pre. parti.* of (सञ्जुत्सुच्छयते) 'Uplifting the tails.' 'With their tails erect.' उन्मुखं—Analyse उद्गतं मुखं यस्य तद् उन्मुखं, 'Looking upwards.' उदयकर्ण—Analyse उदयाः कर्णाः यस्य तत्, 'Having their ears erect or raised.' वनान्तवर्तिनी—Analyse वनस्य अन्तः वनान्तः तत्र वर्तिनी वनान्तवर्तिनी, 'Being in the middle or on the skirts of the forest.' वनान्तः वनप्रदेशः or simply 'a forest.' The word अन्त has no special meaning here. It may mean प्रदेश or it may be added to strengthen the force of the locative termination. *Cf.* Chāritra-vardhana, "अन्तश्चन्द्रे स्वरूपे." रथ°—*Sitā*, who was in the midst of the forest, then saw a herd of wild cows, gladdened by the noise of the car, with their tails uplifted, looking upwards, having the ears erect and running on one side (of the forest).

St. 21. विनिद्र°—Construe मृदुभिः समीरणैः विनिद्रपद्माः कलहसिकागिरः विसारयन्त्यः स्वदेशसीमासरितः विडम्बिताः [सत्यः] वधूचेतसि शुचं साधु सन्धुः. विनिद्र°—Analyse विनिर्गता निद्रा येषां तानि विनिद्राणि । विनिद्राणि पद्मानि यास्य ताः विनिद्रपद्माः, 'The lotuses in which were blooming (*lit.* have shaken off their sleep).' कलहसिकागिरः—Analyse कलहसिकानां गिरः कलहसिकागिरः, 'The inarticulate sounds of female swans.' An object to विसारयन्त्यः. स्वदेश°—Analyse स्वस्य देशः स्वदेशः तस्य सीमायाः सरितः स्वदेशसीमासरितः, 'The rivers on the boundary of one's own country.' वधूचेतसि—Analyse वध्वाः चेतः वधूचेतः तस्मिन् तादृशे, 'In the heart of the bride.' विनिद्र°—'The rivers on the boundary of her country having lotuses blooming by the gentle breezes and spreading inarticulate sounds of the female swans, produced, when crossed, a great grief in the heart of the bride.'

St. 22. विवृत्त°—Construe स्वजन्मभूमौ विवृत्तदृष्टाः गिरयो विषयव्यतिक्रमाद् अवनीतले शनैर्मिमज्जन्तः इव नृपात्मजाकपोलं अश्रुभिः अजस्रमातेनतुः. विवृत्त°—Analyse विवृत्तेन विवर्तनेन दृष्टाः विवृत्तदृष्टाः, 'Seen as rolling.' 'Seen by turning back.' विषयव्यतिक्रमात्—Analyse विषयाणां व्यतिक्रमः विषयव्यतिक्रमः तस्मात्, 'On account of passing over countries.' अवनीतले—Analyse अवन्याः तलं अवनीतलं तस्मिन् अवनीतले, 'Into the surface of the earth or ground.' स्वजन्मभूमौ—Analyse स्वस्य जन्मभूमिः स्वजन्मभूमिः तस्यां स्वजन्मभूमौ, 'In the native country.' 'On the native land.' नृपात्मजा°—Analyse नृपस्य आत्मजा नृपात्मजा तस्याः कपोलः तं तादृशं, 'To the cheeks of the daughter of the king.' विवृत्त°—'The mountains of her native country seen as rolling on account of passing over the country'

and slowly plunging, as it were, into the surface of the earth, frequently covered the cheeks of the princess with tears.'

St. 23. द्विपेन्द्र°—Construe द्विपेन्द्रदन्ताहतवन्यसल्लकीकषायगन्धिर्वनान्तमारुतस्तत्र पथि योषितामलकाग्रवह्वरीः शनैर्विधुन्वन् मुखानि पस्पृशन्. द्विप°—Analyse वन्याश्च ताः सल्लक्यश्च वन्यसल्लक्यः । द्वाभ्यां पिबन्तीति द्विपाः तेषां इन्द्राः द्विपेन्द्राः तेषां दन्तैः आहताः याः वन्यसल्लक्यः तासां कषायस्य गन्धः इव गन्धो यस्य स तादृशः, 'Having an astringent odour (or flavour) of the wild Sallakī (trees) being struck with the tusks by princes of elephants.' अलकाग्रवह्वरीः—Analyse अलकानां अग्राणि अलकाग्राणि तान्येव वह्वर्यः ताः तादृशीः, 'Creeper-like ends of the hair.' वनान्तमारुतः—Analyse वनस्य अन्तः वनान्तः तस्य मारुतः वनान्तमारुतः, 'The wind of the borders of the forest.' 'The wind of the forest.' द्विपेन्द्र°—'There, on the road, the wind of the borders of the forest, having an astringent odour on account of the wild Sallakī (trees) being struck with the tusks of the princes of elephants and slowly shaking the creeper-like ends of the hair touched the faces of the ladies.'

St. 24. अथ—Construe अथ तामसः प्रतानः नृपस्य भीमं भयमादिशन् क्षपायाः विगमेऽपि वैरोचनरोचिषां संहर्ति प्रसृज्य क्षिपन् पथि दिशः प्रततान. प्रतानः—Analyse प्रकर्षेण तानः प्रतानः, 'A mass.' 'A heap.' तामसः, Expl:—तमसो जातः तामसः, 'Belonging to darkness.' 'Dark.' वैरोचन°—Analyse विरोचनाद् आगताति वैरोचनानि । वैरोचनानि च तानि रोचिषि च वैरोचन-रोचिषि तेषां वैरोचनरोचिषां, 'Belonging (or pertaining) to the rays of the sun.' अथ—'A mass of darkness giving great fear to the king and forcibly throwing aside the collection of the sun's rays even after the disappearance of the night, spread to all directions on the road.'

St. 25. अरिष्ट°—Construe तमोभिभृताः प्रतिकूलमारुताः अरिष्टसन्ताप-विरूपदर्शनाः दिशः विनाशोपनताः इव अविप्रसन्नानि मुखानि क्षणं भेजिरे. Cf. R. XI. verses 58 to 62. अरिष्ट°—Analyse अरिष्टः अशुभशालौ संतापः दिग्दाहश्च अरिष्टसंतापः तेन विरूपं दर्शनं यासां ताः तादृशः, 'Having monstrous appearance on account of the inauspicious heat.' अरिष्ट m.—'Bad or ill-luck.' 'Misfortune.' 'A natural phenomena boding misfortune.' 'Sign or symptom of approaching death.' As applied to विनाशोपनताः the compound may be analysed in the following way :—अरिष्टस्य दुःखस्य संतापः भोगचिन्ता तेन विरूपं दर्शनं यासां ताः तादृशः, 'Having an unnatural (or care-worn) appearance consequent on the anxiety of befalling calamity.' तमोऽभिभृताः—Analyse तमसा अभिभृताः तमोऽभिभृताः, 'Enveloped in' darkness.' When applied to

विनाशोपनताः the compound may be analysed as :—तमसा अज्ञानेन अभि-
भूताः मोहिताः तस्योऽभिभूताः, 'Infatuated by the quality of darkness.'
प्रतिकूलमाकृताः—Analyse प्रतिकूलः मारुताः यावत् ताः प्रतिकूलमाकृताः, 'Having
contrary winds.' Winds 'blowing in opposite or contrary directions
often bode bad omen or approaching calamity. As applied to
विनाशोपनताः the compound may be analysed as :—प्रतिकूलाः मारुताः
देवाः यावत् ताः प्रतिकूलमाकृताः, 'Having the deities disposed in a hostile
manner.' अविप्रसन्नानि—Analyse विशेषेण प्रसन्नानि विप्रसन्नानि । न विप्रस-
न्नानि अविप्रसन्नानि, 'Highly dissatisfied.' 'Highly displeased.' वि-
नाशोपनताः—Analyse विनाशोपनताः विनाशोपनताः, 'Verging on destruc-
tion.' अरिष्ट—'The quarters, having monstrous appearance on
account of the inauspicious heat, enveloped in darkness and
having contrary winds, assumed for a moment displeased looks,
like persons, verging on destruction.'

St. 26. अथ—Construe अथ दीप्तिभिः उदीचीं विशं कणाद्वमास्य अग्रतः
प्रकाशीभवत्तेजः बलेन पुरुषाकृतिभिरा [च] विमर्कं उत्पातमनु व्यदश्यत्. Cf. R. XI.
63. "तेजसः सपदि राशिकस्थितः प्रादुरास किञ्च वाहिनीश्रुत्वे । सः प्रसृज्य कन्यानि
सैनिकैर्लक्षणीयपुरुषाकृतिभिरात्" पुरुषा—Analyse पुरुषस्य आकृतेः श्रीः पुरुषा-
कृतिश्रीः इत्या सादृश्या, 'With the splendour of a man's form.' अथ—
'Then after that portent, a certain lustre manifesting itself in
front and instantly illuminating the northern quarter with its
radiance was seen distinct with the splendour of a man's form
and with manly power.'

St. 27. ततः—Construe ततः श्रवणमवसङ्गिनीं विशुष्कपङ्केरुद्वीजमालिकां
विलोचनोपान्ते विनिद्ररक्षोत्पलशङ्कुया ततामलिसन्ततिमिव रथानः [भृग्वां प्रभुः
रामेण गिरो जगदे हृत्युत्तरणाम्बयः]. श्रवणमवसङ्गिनी—Analyse श्रवणयोः कर्णयोः
अवसङ्गिनी श्रवणमवसङ्गिनी तां तादृशीं, 'Hanging on his ears.' विशुष्क—
Analyse पङ्के रोहन्तीति पङ्केरुद्वीजः तेषां बीजानि पङ्केरुद्वीजानि । विशुष्काणि च तानि
पङ्केरुद्वीजानि च विशुष्कपङ्केरुद्वीजानि तेषां मालिका विशुष्कपङ्केरुद्वीजमालिका तां
तादृशीं, 'A garland of dry lotus-seeds.' विनिद्र—Analyse रक्षानि च
तानि उत्पलानि च रक्षोत्पलानि । विनिद्राणि च तानि रक्षोत्पलानि च विनिद्ररक्षोत्प-
लानि तेषां शङ्कुया तया तादृश्या, 'With the expectation of blooming red-
lotuses.' विलोचनोपान्ते—Analyse विलोचनयोः उपान्तः विलोचनोपान्तः तस्मिन्
तादृशे, 'At the corner of the eyes.' अलिं—Analyse अलीनां सन्ततिः
अलिसन्ततिः तां तादृशीं, 'A row of black-bees.' This and the next
four verses form a कुलक. For the definition &c. see our notes on
II. 2. ततः—'Then the lord of the Bhṛigus had a garland of dry
lotus-seeds pending on his ears, like a row of bees, spread at the
corner of his eyes, with the expectation of blooming red-lotuses.'

St. 28. विष्णुः—Construe विष्णुवामांसतटवर्धनिं तीव्रतपोद्भूतात्मन-
स्कूलिङ्गपातैरिव विन्दुचित्रितां द्वीपितदं सञ्चद्रहन् रुषा परिज्वलन् तन्द्रः [भृगूणां प्रभुः
रामेण गिरो जगदे ह्युत्तरेणान्वयः]. विष्णुः—Analyse वामांशौ अंसश्च वामांसः &
विष्णुः वामांसः विष्णुवामांसः तस्य तटे अवर्धनिं विष्णुवामांसतटवर्धनिं तत्
तादृशी, 'Suspended on the slope of his broad left-shoulder.' द्वीपि-
तदं—Analyse द्वीपिनः तदः द्वीपितदः तां द्वीपितदं, 'The hide (or skin) of
a leopard.' तन्द्रः—Analyse तद्र उदरं यस्य स तन्द्रः, 'Having a thin
stomach.' तीव्र—Analyse तीव्रो यस्तपसां द्रुतात्मनः तस्य स्कूलिङ्गनां पाताः
तीव्रतपोद्भूतात्मनस्कूलिङ्गपाताः तैः तादृशैरिव, 'Like the falling of sparks of
the fire of his rigorous asceticism.' विन्दुचित्रितां—Analyse विन्दुभि-
चित्रिता विन्दुचित्रिता तां तादृशी, 'Variegated with spots.' 'Marked
with spots.' विष्णुः—'The thin-bellied lord of the Bhrigus, burn-
ing with rage, carried a leopard's skin suspended on the slope of
his broad left shoulder, which was variegated with spots, as if,
with the mark of the sparks of the burning fire of his rigorous
asceticism.'

St. 29. भुजे—Construe अतिभीमे वामे भुजे द्विषां निषणावहं सक्षरं
क्षरासनं निषाय अपरस्मिन् करे परदुर्गपारगं परं परदं विक्षत् स पराछद्वा
[भृगूणां प्रभुः रामेण गिरो जगदे ह्युत्तरेणान्वयः]. अतिभीमे—Analyse
अतिव्यथितः भीमः अतिभीमः तस्मिन् तादृशे, 'Exceedingly terrible.'
सक्षरं—Analyse सरेण सह सक्षरं, 'Equipped with an arrow.'
क्षरासनं—Analyse क्षराः अस्यन्ते अनेनेति क्षरासनं, 'Shooting an arrow.'
'An arrow-shooter.' 'A bow.' निषणावहं—Analyse निषर्णं आवहतीति
निषणावहं, 'Carrying death.' परदुर्गपारगं—Analyse पारं or पारे गच्छ-
तीति पारगः । परेषां दुर्गस्य पारगः परदुर्गपारगः तं तादृशं, 'Penetrating the
hill-forts of his opponents.' परदं, Expl.—परं भ्रजति इति परदः
तं तादृशं, 'An axe.' Derived from ब्रू vt. 9. P. (सेट्) 'To tear
asunder.' 'To split in pieces.' 'To kill.' Cf. Uṇādi-Sūtra
“आक्षुपरयोः स्निग्धभ्यां णिच्” इति कुः (उ) । दृषोदरादिस्वादकारलोपात्परद्वरपि.
As आक्षुः परदः or परदुः. पराछद्वा—Analyse परेषां असन् हन्तीति पराछद्वा,
'The destroyer of the life of his enemies.' भुजे—'That lord of
the Bhrigus, the destroyer of the life of his enemies, bore on his
exceedingly terrible left arm a bow equipped with an arrow,
which carried death to his enemies and carried in his other hand
an excellent axe, which penetrated the hill-forts of his opponents.'

St. 30. तपो—Construe आदित्यमयूखपिङ्गलाः वलिताः जटाः तपोमिषा-
नस्य सितेतराध्वनः अग्रे शिखा इव आत्मरयेण संभृतेः समीरणैः समन्ततः विधुन्वन्
[भृगूणां प्रभुः रामेण गिरो जगदे ह्युत्तरेण संबन्धः]. तपो—Analyse तपः

अभिधानं यस्य स तपोभिधानः तस्य तादृक्त्व, 'Of one going by the name of religious austerities.' सितेतराध्वनः—Analyse सित्तात् शुवादितरः अध्वा यस्य स सितेतराध्वा तस्य सितेतराध्वनः कृष्णवर्धनः, 'Of one that leaves behind a track other than white, i.e. black.' 'Of one which leaves behind a black track' (i.e. of the fire). आदित्य—Analyse आदित्यस्य मयूखाः ते इव पिङ्गकाः आदित्यमयूखपिङ्गकाः, 'Tawny like the sun's rays.' आत्मरसेण—Analyse आत्मनः रस्यः तेन तादृसेन, 'By his own vehemence.' तपो—'He waved about on all sides his braided matted hair, tawny like the sun's rays, which were like the flames of the fire of his asceticism, (*lit.* going by the name of his asceticism) by the winds created by his own vehemence.'

St. 31. प्रभुः—Construe अथ भृगूणां प्रभुः जगत्प्रभुः परः अवतारः तदुक्तं स्वकृतं वितन्वता इत्येनं ध्रुवन् बली रामेण प्रकथ्य कथावृत्ताः गिरो जगदे. भृगूणां प्रभुः—'The lord of the Bhrigus.' भृगु *m.*—A vedic sage. He is one of the Prajāpatis and great Rishis, and is regarded as the founder of the race of the Bhrigus or Bhārgavas, in which was born Jamadagni and Paras'urāma. Manu calls him son, and says that he confides to him his institutes. According to the Mahābhārata he officiated at Daksha's celebrated sacrifice, and had his beard pulled out by Ś'iva. The same authority also tells the following story:—"It is related of Bhrigu that he rescued the sage Agastya from the tyranny of king Nahusha, who had obtained superhuman power. Bhrigu crept into Agastya's hair to avoid the potent glance of Nahusha, and when that tyrant attached Agastya to his chariot and kicked him on the head to make him move, Bhrigu cursed Nahusha, and he was turned into a serpent. Bhrigu, on Nahusha's supplication, limited the duration of his curse." In the Padma Purāṇa it is related that the Rishis, assembled at a sacrifice, disputed as to which deity was best entitled to the homage of a Brāhmaṇa. Being unable to agree, they resolved to send Bhrigu to test the characters of the various gods, and he accordingly went. He could not obtain access to Ś'iva because that deity was engaged with his wife, "finding him, therefore, to consist of the property of darkness, Bhrigu sentenced him to take the form of the Linga, and pronounced that he should have no offerings presented to him, nor receive the worship of the pious and respectable. His next visit was to Brahmā, whom he beheld surrounded by sages, and so much inflated with his own importance as to treat Bhrigu with great inattention, betray-

ing his being made up of foulness. The Muni therefore excluded him from the worship of Brāhmaṇas. Repairing next to Viṣṇu, he found the deity asleep, and, indignant at his seeming sloth, Bhrigu stamped upon his breast with his left foot and awoke him; instead of being offended, Viṣṇu gently pressed the Brāhmaṇa's foot and expressed himself honoured and made happy by its contact; and Bhrigu, highly pleased by his humility, and satisfied of his being impersonated goodness, proclaimed Viṣṇu as the only being to be worshipped by men or gods, in which decision the Munis, upon Bhrigu's report, concurred."

जगत्सृजः—Analyse जगत् सृज् जगत्सृज् इ तस्य तादृजस्य, 'Of the creator of the world.' तद्वत्—Analyse तस्य बलं तद्वत्, 'His (Rāma's) forces.' रुषादृताः—Analyse रुषया आदृताः रुषादृताः, 'Full of anger.' 'Replete (or foaming) with wrath.' प्रभुः—'Then the powerful lord of the Bhrigus, another incarnation of Creator of the world, who was shaking his (Rāma's) forces with laughter, spreading fire, was obstructed by Rāma and addressed the following words full of anger.'

St. 32. न—Construe हे राम परशुराम अन्वयं अपरं क्षितिधितं महीनाथयिष्युषि आहवे सशरार्थं रामं जेतुं अभिभवितुं इष्यमः व्यापारः न विधीयतां न क्रियताम् । नगः गिरिः सरित्तटीपाटनपाटवस्तृणं नदीकुलोद्भेदनदक्षितकौशलं गोपतिं वृषभं प्राप्य न विधीयेते. In writing this verse the poet probably had in his mind's eye the graphic description of Kālidāsa's Meghadūth. Cf. Megh. I. 2: "वप्रक्रीडापरिणतगजप्रेक्षण्यं ददर्श." Also I. 56. "शोभां कुञ्जनिनयनदृष्टोत्सात-बद्धोपमेयाम्." And R. V. 44. "निःशेषविष्ठाक्षितपातुनापि वप्रक्रियासृजवतस्त-रेषु." क्षितिधितं—Analyse क्षितिं महीं क्षियति निवसतीति । अथ वा । क्षितौ क्षयति ईष्टे इति तं तादृशं, 'Ruler of the earth.' Cf. R. I. 11. "असीम्पदीक्षिता-माद्यः." The word is derived from क्षि *ut.* 6. P. (अनिद्) 'To dwell.' 'To go.' Or it may be derived from क्षि *ut.* or *ut.* 1. P. (अनिद्). 'To exercise power.' 'To hold sway.' 'To rule.' 'To govern.' Cf. Pāṇi. III. 2. 76. and VI. 1. 71. सरित्तटी—Analyse सरितां तदीनां पाटने पाटनं स्पृशतीति सरित्तटीपाटनपाटवस्तृणं तं तादृशं, 'Possessing (or showing) skill in throwing up or tearing asunder the banks of the rivers.' गोपतिं—Analyse गवः पतिः गोपतिः तं तादृशं, 'The lord of a herd of cows.' 'A bull.' 'An ox.' नगः, Expl.—न गच्छतीति नगः, 'A mountain.' Cf. अनेकार्थ, "नगः शैले नमो बुभुः." न—'O Paras'urāma (please), do not strive to conquer Rāma like any other king in a battle : a mountain does not fall to pieces on coming into contact with the lord of a herd of cows, who possesses skill in throwing up the banks of the rivers.'

St. 33. रघोः—Construe जगतीपतिद्विषस्तव विक्रमक्रमः इह रघोरपत्ये दृष्य स्यात् । विसारिग्रसनस्य पादवो विहंगमो दन्द्शकप्रभवे अर्थ न. Cf. R. II. 34. “प्रयु-
क्तमप्यक्षमितो दृष्टा स्यात्.” जगतीपति—Analyse जगत्याः पतयः जगतीपतयः
ताम् द्वेधीति जगतीपतिद्विद्-इ तस्य तादृशस्य, ‘Of the enemy of the lords of
the earth.’ विक्रमक्रमः—Analyse विक्रमस्य क्रमः विक्रमक्रमः, ‘The actions
of heroism (or bravery).’ ‘Brave undertakings.’ विसारि—Analyse
विसारिणां मत्स्यानां ग्रसनं विसारिग्रसनम् । विसारिग्रसने तिष्ठतीति विसारिग्रसनस्यै
तादृशं पादवं यस्य सः, ‘One whose cleverness (or skill) lies in
swallowing fish.’ विसारिन् *m.* Expl.—विसारोऽस्यास्तीति विसारी, ‘A
fish.’ Derived from वृ with वि *vi.* or *vi.* 1. A. (अभिद्) ‘To
go forth or in various directions.’ Cf. Pāṇi. V. 2. 115. “अत्
इनि ठनौ.” ‘The affix इनि (इन्) and ठन् (इक्) come in the sense
of मतुप् after nominal stems ending in short अ; and in the alterna-
tive मतुप् also comes.’ दन्द्शकप्रभवे—Analyse दन्द्शकाणां सर्पाणां प्रभुः
दन्द्शकप्रभुः तस्मै दन्द्शकप्रभवे, ‘To the lord or master of serpents,’
(i. e. शेष). दन्द्शक *m.*—‘A serpent.’ Cf. Medi. “दन्द्शकस्तु पुलिङ्गो
राक्षसे च सरीसृपे.” Also Hema. दन्द्शकस्तु कणिरक्षसोः.” The word
दन्द्शक is derived from the *Frequentative* base (यक् छक्) of दंश्. Cf.
Pāṇi. VII. 4. 86. “जपजमदहदसमञ्जसां च,” ‘The augment ङक् comes
after the reduplicate of जप्, जम्, दह्, दङ्, भञ्ज्, and पञ् in the Frequen-
tative (with or without यक्).’ As दंद्दयते and दंद्दसीति. And Pāṇi.
III. 2. 166. “यजजपदक्षां यङ्,” ‘The affix ङक् comes in the
sense of “the agent having such a habit &c,” after the verbs
यज्, जप् and दङ् when they end in the affix यक्.’ The Frequen-
tative of these verbs take ङक्. As यायङ्कः ‘a performer of fre-
quent sacrifices;’ जपङ्कः ‘a mutterer of prayers repeatedly;’ दन्-
द्शकः ‘a snake (what bites frequently).’ रघोः—‘The brave under-
taking of yours, who are the enemy of the lords of the earth
(क्षत्रिय race), would be fruitless here in the case of the scion of
the Raghus.’ ‘A bird whose cleverness lies in swallowing fish
can do nothing to the lord of serpents’ (*lit.* is not a match for
the lord of serpents).

St. 34. तव—Construe धनुषः प्रयोगे तव अदृष्टासितुः भूधरचन्वनः शरासने
नरं हतः प्रहृष्टाऽपि विपत् त्वदीयभवणस्य गोचरं नूनं आगता. Cf. Pushpadanta’s
Mahimna 18. “रथः क्षीणी यन्ता क्षतधृतिरगेन्द्रो धनु रथो । रथाङ्गैः चन्द्राकौ रथ-
चरणपाणिः शर इति । दिवक्षोस्ते कोऽयं विपुलतुण्यमादम्बरविधिः । विधेयैः कीदृन्त्यो व
क्ष्णु परतैत्राः प्रभुधियः.” शरासने—Analyse शराः अस्यन्ते अनेनेति शरासनं तस्मिन्
तादृशे, ‘About the bow.’ भूधर—Analyse धरतीति धरः । ध्रुवः धरः भूधरः ।
भूधरो हिमादयः एव धर्यस्य स भूधरचन्वा तस्य तादृशस्य or भूधरः चन्व चापः यस्य

स भूषयन्वा तस्य तारस्य, 'Of him having his bow made of the mountain Himālaya.' परं *ind.*—'Deliberately.' Or it may also mean अत्यन्तं, अतिशयं, 'Exceedingly.' 'Eminently.' इतः = अस्मत्, 'From me.' त्वदीयं—Analyse त्वदीयस्व भवर्णं त्वदीयभवर्णं तस्य तारस्य, 'To the ear.' गोचरम्—Analyse गावः इन्द्रियाणि चरस्येषु गोचरम्, 'Into the range of the organs of sense.' Cf. Pāṇi. III. 3. 119. "गोचरसंभारवद्भज्या-जापणनिगमाश्च," 'The words 'गोचर,' 'संभार,' 'वद्,' 'भज,' 'व्याज,' 'आपण,' and 'निगम' are anomalous.' These words are irregularly formed by the affix च् with the same force as in the last aphorism. This is an अपवाद or exception to rule III. 3. 121. by which after roots ending in consonants, the affix च्च् is added.' Thus गोचरः 'pasturage,' (*lit.* that in which the cows graze) &c. तव—'Has the accident, though deliberately done by me, to the bow of the god Śiva (*lit.* who holds a bow made of the mountain Himālaya), your tutor in giving you instructions (or practice) in archery probably (or perhaps) come to your ears?'

St. 35. निश्चम्य—Construe तस्य इत्येतद् ईरितं वचो निश्चम्य स पिनाकिनं निष्पद्यः परस्य यस्तौ दृष्टिं वितन्वतीं धनुषो भिदां दृष्ट्वा विचिस्त्स्न पुनरिदं जगाद. पिनाकिनः, Expl.—पिनाकोऽस्वास्तीति पिनाकी तस्य पिनाकिनः, 'Of the wielder of Pināka or trident,' (*i. e.* Śiva's club or bow). दृष्ट्वा विचिस्त्स्न—'Wishing to make light of.' 'Wishing to despise.' धनुषो भिदा—'Breaking of the bow.' निश्चम्य—'Hearing that speech thus delivered (or spoken) by him, the disciple of the trident-bearing god; wishing to make light of the breaking of the bow, which was heightening the fame of the other (Rāma) answered thus.'

St. 36. नवेशर—Construe [हे] नवेशर पुरा वन्द्येतरबाणपातनं स्तम्भतरं धनुर्द्वयं विचाय विश्वकर्मेणा पुरन्दरारुषाय विश्वामचीषे व्यतीर्यत किञ्च. नवेशर—Analyse नवश्चासौ ईशरश्च नवेशरः तत्संयुक्तिः नवेशर, 'O new king.' स्तम्भतरं *adj.*—'Harder.' 'More stiff.' धनुर्द्वयं—Analyse धनुषोर्द्वयं धनुर्द्वयं, 'A pair of bows.' The Rāmāyaṇa gives the following legend in the mouth of Paras'urāma :—"These two foremost of bows, extraordinary, and worshipped of all the worlds, and stout, and powerful, surpassingly excellent, were constructed with care by विश्वकर्मा. And, one of these, O foremost of men, for the destruction of विपुल, the celestials gave unto त्र्यम्बक, desirous of encounter,—even that which, O काकुत्स्थ, thou hast snapped. And this second, which is irrepressible, was given to विष्णु, by the chiefs of the celestials. And, O Rāma, this bow belonging unto Viṣṇu, capable of conquering hostile cities, is, O काकुत्स्थ, equal in energy unto the bow

belonging unto Rudra. Once on a time the deities, with the object of ascertaining the respective prowess of विष्णु and the blue-throated one, asked the great father, about it. Thereupon the great father, foremost of those abiding by truth—reading the intention of the deities, fomented a quarrel between them. And upon that quarrel breaking out among the deities, there took place a mighty contest capable of making one's hair stand on end, between विष्णु and the blue-throated one, each burning to beat the other down. Then on विष्णु uttering a roar, S'iva's bow to dreadful prowess became flaccid. And thereupon the three-eyed महादेव became moveless. And upon the assembled gods with the saints and the Châraṇas beseeching these two foremost of celestials, they became pacified. And upon beholding that bow of शिव rendered flaccid by Vishṇu's prowess, the deities with the saints acknowledged विष्णु as the more powerful. And the enraged Rudra of high fame made over the bow along with its shafts unto the hands of Râjarshi Devarâta of Videha. And, O Râma, this bow belonging to विष्णु, capable of conquering hostile cities, विष्णु consigned to Bhrigu's son, ऋषीक, as a worthy trust. And the exceedingly energetic ऋषीक, made over the divine bow unto his son of immeasurable prowess, my sire the high souled son of जमदग्नि. And once on a time, on my sire surcharged with ascetic energy, renouncing the bow, Arjuna, under the influence of unrighteous sentiment, compassed the death of my father. Thereupon, learning of the lamentable and untoward slaughter of my sire, I from ire, annihilated the Kshatriyas, springing up afresh by numbers, then bringing under sway the whole earth, I, O Râma, on the sacrifice being over, conferred it upon the righteous काश्यप as दक्षिणा. Having made this gift, I was dwelling in the Mahendra hill equipped with ascetic energy, when, hearing of thy snapping of the bow, I have speedily come hither. Do thou now, O Râma, agreeably to the cannon of the क्षत्रिय morality, take this excellent and mighty bow of Vishṇu, that had belonged to my father and grand-father. And do thou set upon this best of bows an arrow capable of conquering hostile cities. And, O क्राडस्व, if thou succeed, I shall then offer thee combat." वन्ध्येतर—Analyse वन्ध्याद् इतरद् वन्ध्येतरद् । बाणानां पातनं बाण-पातनम् । वन्ध्येतरद् बाणपातनं यस्य तद् वन्ध्येतरबाणपातनं, 'Having the descent of arrows other than fruitless,' (i. e. effective, effi-

acious). विश्वकर्मा, The architect of the gods. His daughter संज्ञा was married to the sun but, as she was unable to endure his effulgence, the divine architect placed the sun upon his lathe and cut off a part of his lustre which he used in making the discus of विष्णु, the trident of शिव and the weapons of other gods. विश्वामचीन्ने— 'To the lord of the gods.' विश्व (द-इ) m.— 'Name of any class of gods designated by troops.' 'The gods.' पुरन्दराख्याय—Analyse पुरं धारयतीति पुरन्दरः । पुरन्दरः आख्या यस्य स पुरन्दराखः तस्मै पुरन्दराख्याय, 'To him bearing the name of Purandara.' 'Known by the epithet of पुरन्दर.' नवैश्वर— 'Formerly, O new king, it is said that विश्वकर्मा, the architect of the gods, prepared a pair of very strong bows, displaying an efficacious descent of arrows and handed it over to the lord of the gods, known by the epithet of पुरन्दर.'

St. 37. विमृज्य—Construe अथ त्रिदशाधिपेन तयोः पूर्वं धनुः रथाङ्गधारिणे इवजारये विमृज्य तथा एकं तद्वधुः त्रिपुरं दिधक्षते त्रिलोचनाय अदायि. इवजारये—Analyse इनोः जाताः इवजाः देत्याः तेषां अरिः इवजारिविष्णुः तस्मै तादृशे, 'To the enemy of the sons of Danu' (i. e. to the enemy of Daityas). इव f.—One of the wives of कश्यप, the mother of the Dānavas. रथाङ्ग—Analyse रथस्य अङ्गं रथाङ्गम् । रथाङ्गं चक्रं धारयतीति रथाङ्गधारी तस्मै तादृशे, 'To the holder of discus,' (i. e. to विष्णु). त्रिपुरं—Analyse त्रयाणां पुराणां समाहारः त्रिपुरं, 'The triple city.' 'The three cities of gold, silver and iron erected by the demon मय and burnt down by शिव.' Cf त्रिपुरदहनः. त्रिलोचनाय Analyse त्रीणि लोचनानि यस्य स त्रिलोचनः तस्मै त्रिलोचनाय, 'To the three-eyed god.' Cf त्र्यम्बकः. त्रिदशाधिपेन—Analyse त्रिदशानां अधिपः त्रिदशाधिपः तेन, 'By the lord of the thrice-tan,' (i. e. by Indra). अथ—Then the lord of the gods gave the first of these bows to the enemy of Danus (i. e. to Vishnu) the bearer of the discus and the other one to the three-eyed god (i. e. S'iva), who wished to burn the three cities.'

St. 38. विविक्तस्या—Construe मरुत्पतिः तद्वतजन्मतेजसः विविक्तस्या तथा वस्नेन व्यधत् यथा अजय्यशक्तयोः अजयोः हव्यवहोपतेजसोः आहवः अजायत. विविक्तस्या, Expl.—वेत्तुमिच्छा विविक्ता तथा तादृश्या, 'Wishing to know or understand' तद्वतजन्म—Analyse जन्मं च तत् तेजश्च जन्मतेजः । तद्वतं जन्मतेजः तद्वतजन्मतेजः तस्य तादृशस्य, 'Of the power produced by what belonged to it.' 'Of the prowess arising from what belonged to it.' मरुत्पतिः—Analyse मरुतां पतिः मरुत्पतिः, 'The lord of the Maruts' (i. e. Indra). हव्य—Analyse हव्यानि उच्यन्ते यस्मै स हव्यवहो विष्णुः । उद्यं तेजो यस्य स उच्यतेजाः शिवः । हव्यवहश्च उपतेजाश्च हव्यवहोपतेजसौ तयोः तादृशयोः, 'Between विष्णु

(*lit.* to whom offerings are carried) and शिव (*lit.* of terrible energy). The compound may also be analysed as, इज्यवहः इव उग्रं तेजः-ययोः तयोः तादृशोः, 'Of those possessing a formidable (or terrible) energy (or might) like fire.' अजय्य—Analyse जेतुमशक्या अजय्यस्य । अजय्या शक्तिः ययोस्तौ अजय्यशक्ती तयोः अजय्यशक्तयोः, 'Of unconquerable might (or prowess).' शक्तिः or शक्ती—'Energy, 'might,' 'prowess.' अजयोः, Expl.—न जायेते । अजतो वा । इति अजौ तयोः अजयोः, 'Of the unborn.' Cf. Pāṇi. III. 2. 101. Derived from जन् (जा) *vi.* 4. A. (सेद्) 'To be born.' Or from अज् *vt.* or *vn.* 1. P. (सेद्) 'To throw.' 'To cast.' Cf. Vis'va, "अजो हरो हरे कामे विज्ये जगे रयोः हते" । विविक्त्या—'With a view (*lit.* a wish) to know the power produced by what belonged to it, the lord of the Maruts made such efforts as brought forth a struggle (or war) between विष्णु, the receiver of oblations and शिव, the possessor of terrible energy, both of whom were unborn and of unconquerable might.'

St. 39. चकार—Construe देवयोर्युगं चकारि विहाय महेष्वासयुगेन पशिविः वरु विजोऽपि प्रतिरुध्य समेतसाहसं संयुगं सहस्राणि समाः चकार. महेष्वास—Analyse महान् मनोहारी इष्टां शराणां आसः शेषः यस्य स महेष्वासः तस्य युगं तेन महेष्वासयुगेन, 'By a pair of mighty bowmen.' 'By a pair of powerful champions.' Derived from ईप् *vt.* 1. A. (सेद्) 'To go.' 'To kill.' 'To see.' And अम् *vt.* 4. P. (सेद्) 'To throw.' Cf. निरुक्त, "महेष्वासः स विज्ञेयशण्डकोदण्डमण्डितः." But here the expression appears to be in the sense of 'a pair of mighty bows.' Analyse इषवः अत्यन्ते अस्मादिति इष्वासः यद्वांश्चासौ इष्वासश्च महेष्वासः तस्य युगं तेन तादृशेन चतुर्युगेन. समाः *f. plu.* (though *sing.* in sense) 'A year.' Vide K. G. Oka's 'Companion to Sanskrit Grammar,' p. 23. समेतसाहसं—Analyse सहसा वृते भवं साहसम् । समेतं साहसं यस्मिन् स समेतसाहसः स तादृशं, 'Full of adventures.' Cf. Pāṇi. IV. 3. 53. चकार—'Then that pair of the deities left the discus and other weapons and made a war, full of adventures, with two mighty bows, for thousands of years, obstructing even the ten quarters with their arrows.'

St. 40. अयो—Construe अयो यद् दृढभूतं चापं त्वया विकृतं अभेदि च तद् ईश्वरः ससर्ज । यच्च अक्षतं वैष्णवं धनुः ऋषीकाय वितोर्णं तत् क्रमेण मम हस्तं अगात्. ऋषीक *m.*—A *Rishi* descended from भृगु and husband of सत्यवती, son of ऊर्व and father of जमदग्नि. In the Mahābhārata and Vishnu Purāṇa it is related that ऋषीक was an old man when he demanded सत्यवती, the daughter of Gādhi, king of कान्यकुब्ज. Unwilling to give her to so old a man, Gādhi demanded of him 1000 white

horses, each of them having one black ear. *Richika* obtained these from the god Varuṇa, and so gained his wife. According to the *Rāmāyaṇa*, he sold his son सुनक्षेपस् to be a sacrifice. अक्षतं—Analyse न क्षतं अक्षतं, 'Not impaired.' वैष्णवं, Expl:—विष्णोः इदं वैष्णवं, 'Belonging to Viṣṇu.' Cf. Pāṇi. IV. 3. 121. "तत्सेदम्," 'After a word in the 6th case in construction, an affix (IV. I. 13 &c.) comes in the sense of 'this is his.' The five universal अण् &c. (IV. 1. 83) and the affixes च &c. (IV. 2. 93.) come in this sense. Thus उपगोरिदम्=औपगवम्, 'of Upagu.' कापटवम्, राष्ट्रियम्, अश्वरपारीणम् ॥ The affixes, however, do not come when the word governed by the possessive case is अनन्तर &c. thus देवदत्तस्यानन्तरम् ॥ In short the thing possessed must be property, village, kingdom or men. अथो—Then the god शिव abandoned that flaccid bow which you had exceedingly drawn and broken; but that unimpaired bow of विष्णु, which was given to the sage ऋचीक, came to my hand in due course (of time).'

St. 41. गुणौ—Construe अस्य [विष्णोर्धनुषः] उभौ गुणौ [स्तः] इदता इति विश्रुतः तयोरेकः जगच्छ्रुतिं न जहाति । ज्या इति निरुदिमागतः [प्रसिद्धिं गतः] परः गुणः असंशयं ममैव श्रवणान्तगोचरः [अस्ति] । जगच्छ्रुतिं—Analyse जगतां श्रुतिः जगच्छ्रुतिः तां तारसी, 'Universal ear.' 'Hearing of the universe.' असंशयं—Analyse संशयस्याभावोऽसंशयं, 'Undoubtedly.' 'Without any doubt.' निरुदिमागतः—'Has become celebrated.' 'Has attained fame.' Cf. Kir. II. 6. "चतमृष्वपि ते विवेकिनी नृप विद्यासु निरुदिमागता." श्रवणान्तं—Analyse श्रवणस्य अन्तः श्रवणान्तः तस्य गोचरः श्रवणान्तगोचरः, 'Accessible to (or visible at) the end of my ears.' 'Come into the range of my hearing.' गुणौ—'This bow of विष्णु has two Guṇas—a merit and the string. One of which viz. the merit known by the name of firmness (or strength) does not leave the universal ear. But the other Guṇa celebrated by the name of 'string' has, without any doubt, come only into the range of my ears (i. e. within my hearing).'

St. 42. अपाङ्गं—Construe अपाङ्गभागावधि चापपूरणं सुदुष्करं [तद्] विष्णुगोचरं तिष्ठतु । यदि त्वं इह गुणं जिह्मतां प्रापयसि ततः कञ्चिपक्षेऽप्यणीः अपाङ्गं—Analyse अपाङ्गस्य भागः अपाङ्गभागः स एव अवधियस्य तद् अपाङ्गभागावधि, 'Reaching as far as the hollow of the outer corner of an eye.' अपाङ्गः, Expl:—अपाङ्गतीति अपाङ्गः, 'An outer corner of the eye.' Or अपकृद्योऽङ्गद्वया । अपकृष्टान्यङ्गान्यस्माद्वा । Derived from अग् *pl.* I. P. (सेट) 'To move tortuously.' 'To go.' Cf. Vis'va, "अपाङ्गस्त्वङ्गहीने स्याच्चान्ते

मितलकेऽपि च” । चापपूरणं—Analyse चापस्य पूरणं चापपूर्णं, ‘Drawing in of the bow.’ Stretching of the bow.’ सुदुष्करं—Analyse सुदुष्करं सुदुष्करं ‘Very difficult to accomplish.’ विष्णुगोचरं—Analyse विष्णोः गोचरं विष्णुगोचरं, ‘Within the power of विष्णु.’ ‘Can be accomplished by विष्णु’ निक्षता f.—‘Act of bending down.’ बलोपपन्नेषु—Analyse बलेन उपपन्नाः बलोपपन्नाः तेषु तादृशेषु, ‘Of those endowed with strength.’ ‘Of the powerful.’ अग्रणीः—Analyse अग्रं नयतीति अग्रणीः, ‘A leader.’ Cf. Pāṇi. III. 2. 61. “सत्सु द्विषद्बुद्बुद्दुःखविदभिद्विद्विजिनीराजासुपसर्गेऽपि क्तिप्,” ‘The affix क्तिप् comes after the following verbs when in composition with a word ending in an affix, though it may be an उपसर्ग, viz. सत् ‘to sit;’ बुद् ‘to bring forth;’ द्विष् ‘to hate;’ बुद् ‘to bear malice;’ बुद् ‘to milk;’ युज् ‘to join;’ ‘to concentrate the mind;’ विद् ‘to know;’ ‘to become;’ ‘to consider;’ भिद् ‘to divide;’ छिद् ‘to cut;’ जि ‘to conquer;’ नी ‘to lead;’ and राज् to shine.’ And the वार्तिक thereto, “अग्रग्रामाभ्यां नयतेना वाच्यः,” ‘The ending न of the root नी is changed to ण when preceded by अग्र and ग्राम.’ अपाङ्ग°—‘The bending (or drawing in) of the bow as far as the end of the outer-corner of an eye is very difficult and can (easily) be accomplished by विष्णु (lit. let it rest in the power of विष्णु). If you only bend the string of this bow, you will be (acknowledged to be) the leader of the powerful.’

St. 43. निधाय—Construe इह धनुषि बाणं निधाय [त्वया] पुरिते [सति] स्वहस्तेन एष वधः तव सत्क्रिया । इति ईदृशित्वा भूपतेः तनयस्य हस्ते सशरं शरासनं सुमीच. स्वहस्तेन—Analyse स्वस्य हस्तः स्वहस्तः तेन तादृशेन, ‘At my own hand.’ सत्क्रिया—Analyse सती चासौ क्रिया च सत्क्रिया, ‘A mark of homage or honor.’ ‘A reverential mark or sign of homage.’ भूपतेः—Analyse भुवः पतिः भूपतिः तस्य तादृशस्य, ‘Of the lord of the earth.’ सशरं—Analyse शरेण सह सशरं, ‘Equipped with an arrow.’ शरासनं—Analyse शराः अस्यन्ते क्षिप्यन्ते अनेनेति शरासनं, ‘A bow.’ निधाय—‘The arrow being placed on this bow, if it be fully drawn by you, you will get the (rare) honour of death at my hands. Having said so he passed the bow equipped with an arrow into the hand of the son of the lord of the earth.’

St. 44. ततः—Construe ततः स दशकण्ठसूदनः शून्यां मुष्टिमिव अपाङ्गदेशं आनयन् अविज्ञातविकर्षणभयः [सन्] गुञ्जदुपवर्धनं धनुः बलात् चकर्ष. अपाङ्ग-देशं—Analyse अपाङ्गस्य देशः अपाङ्गदेशः तं तादृशं, ‘To the region of the outer corner of an eye.’ दशकण्ठसूदनः Analyse—सूदयतीति सूदनः । दशकण्ठस्य सूदनः दशकण्ठसूदनः, ‘The killer of the ten-necked demon’ (i. e.

Ravana). अविज्ञात—Analyse अविज्ञातः विकर्षणस्य भ्रमो यस्यै स अविज्ञात-विकर्षणभ्रमः, 'Feeling no efforts of stretching.' 'Felt no efforts of drawing in.' गुञ्जद्गुण—Analyse गुञ्ज् यो गुणः गुञ्जद्गुणः तस्य कन्वनं यस्य तत्, 'The tying of the string of which was making a twanging noise.' ततः—'The killer of the ten-necked demon taking, as it were, an empty fist to the region of the corner of his eye, feeling no efforts of stretching, stretched forcibly the bow, the tying of the string of which made a twanging noise.'

St. 45. सं—Construe अथ तेन युक्तः स सायकः दिवः पदं वाञ्छतः तपस्य-द्वेषमस्य द्वितीयवर्णस्य आत्मनः निहन्तुः नीशारं विधाय व्यतिष्ठत किल. Cf. R. XI. 88. "प्रत्यपयत तथेति राघवः प्राङ्मुखश्च विससर्ज सायकम् । भार्गवस्य सकृतोऽपि सोऽभवत्स्वर्गमार्गपरिचो दुरत्ययः" तपस्यद्वेषमस्य—Analyse तपः चरन्तीति तप-स्यन्तः तेषु द्वेषमः तपस्यद्वेषमः तस्य तारक्षस्य, 'To the best of those who practise (or intend to practise) religious austerities.' Cf. Pāṇi. III. I. 15. "कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः," 'The affix क्यच् is employed after the words, रोमन्थ 'ruminating,' and तपम् 'austerity, when they are used as the objects of the action of repeating and performing respectively.' Vide वार्तिक "तपसः परस्मैपदे च." द्वितीय—Analyse द्वितीयः वर्णो यस्य स द्वितीयवर्णः तस्य तारक्षस्य, 'Of one belonging to the second order (or caste).' वीशारः, Expl.—नितरां वीर्येते हिमा-मिलावत्र अनेन वा इति नीशारः, 'A curtain,' 'An outer tent (or screen),' 'A blanket,' 'A warm cloth or outer garment.' Derived from श् vt. 9. P. (सेट्) 'To tear asunder,' 'To kill.' Cf. Pāṇi. III. 3. 21. and the Vārtika thereto, "क्व वायुवर्णनिवृत्तेषु," 'The affix क्यच् comes after the root क्व when the word so formed means 'wind,' 'colour,' or 'cessation.' As शारः 'wind,' 'green colour &c.' Cf. also Pāṇi. VI. 3. 122. "उपसर्गस्य वक्ष्यमनुष्ये बहुलक्ष," 'The final vowel of a preposition is diversely lengthened before a word formed by the कृत् affix क्यच्, but not when the compound denotes a human being.' As वीशारः स—'Then it is said that the arrow discharged by him became a screen to the best of ascetics, desirous of a place in heaven, who wanted to kill him who belonged to the second order, and stood apart.'

St. 46. रिपोः—Construe अजय्यस्य रिपोः जयेन मानवैः बहुमाकामाजयैः सभाज्यमानः स मैथिलीसखः पथि मनोज्ञवासे कतिचिदिनानि क्षणेन नीत्वा [तां पुरीं विवेक्षेति उत्तरेणान्वयः]. अजय्यस्य—Analyse जेतुमशक्यः अजय्यः तस्य तारक्षस्य, 'Of one difficult to be conquered.' Cf. Pāṇi. VI. 1. 81. "ह्रस्व-जय्यौ शक्यार्थे," 'In ह्रस्व and जय्य there is the substitution of अय्

for ए only then when the sense is that of "to be possible to do." सभाज्यमानः *Free. Partii.*—'One who is congratulated upon.' 'Being respected (or lauded).' Derived from सभाज् *vt.* 10. U. (सेद्) 'To congratulate,' 'To honor,' बहु°—Analyse बहुधासौ मानश्च बहुमानः तस्य मन्त्रजानि तैः तादृशैः, 'With many congratulatory addresses,' 'With many addresses of honour.' मनोज्ञ°—Analyse मनोज्ञासौ वासश्च मनोज्ञास्तः तस्मिन् तादृशे, 'In a charming place.' मैथिलीसखः—Analyse मिथिलस्य गोत्रापत्यं श्री मैथिली तस्याः सखा मैथिलीसखः, 'The lord of the daughter of मिथिल king.' *Cf.* Pāṇi. V. 4. 91. "राजाहस्तस्त्रिभ्यङ्च्," 'The affix टच् is added to the words राजन् अहन् and सखि, when they stand at the end of तत्पुरुष compound.' This and the next five verses form a कुलक. For the definition &c. see our notes on II. 2. रिपौः—'The lord (*lit.* the loving-friend) of the daughter of the Mithila king, congratulated by the people with many addresses of honour, upon his victory over an unconquerable foe, spent some days happily on the road, where it was pleasant to stay.'

St. 47. व्यपाटत°—Construe व्यपाटतद्वारखलेन भूजा बलेन सन्ततं विञ्चता कुम्भजम्बनः तमुमिव उदयनिस्वनं उदन्वन्तं पिवन्तीं कृतध्वनिं पुरीं [विवेक्षेत्पुत्ररेणान्वयः]. व्यपा°—Analyse व्यपाटतं उद्घाटितं यद्द्वारं तदेव सुखं यस्य तत् तेन तादृशेन, 'Having an entrance of the door which was flung open.' कृत°—Analyse कृतो ध्वनिः यस्यां सा कृतध्वनिः तां तादृशीं, 'The noise in which was made.' उदन्वन्तं—'To the ocean.' *Cf.* Pāṇi. VIII. 2. 13. "उदन्वानुदधौ च," 'The word उदन्वान् is irregularly formed, in the sense of "a sea." It is derived from उदक् 'water' with the affix नत् ॥ उदन्वान् is the name of a *Rishi*, because he controlled the rains; it rained at his command. It also means ocean or that in which water is held, like तटाक् &c. उदयनिस्वनं—Analyse उदयः निस्वनः यस्य स उदयनिस्वनः तं तादृशं, 'Of a terrible roar.' कुम्भजम्बनः=अगस्त्यस्य, 'Of the sage अगस्त्य (*lit.* of the pitcher-born sage). व्यपाटत°—' (He entered) the city which was noisy on account of the innumerable troops that were seeking entrance constantly through the opened doors, as if it were the body of the sage Agastya which drank up the ocean which was terribly roaring.'

St. 48. नरेन्द्र°—Construe नरेन्द्ररथ्योभयभागचारितप्रसारिकालागुरोर्धूपक-सितां अनन्तैः सपङ्कजाद्यापदकुम्भमण्डलैः उपरत्नतोरणं ततां [तां पुरीं विवेक्षेत्पुत्ररेणान्वयः]. नरेन्द्र°—Analyse नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः तस्य रथ्यायाः उभयभागयोः चारितः अत एव प्रसारी कालागुरोः धूपः तेन वासिता तां तादृशीं, 'Perfumed with the incense of the black aloe-wood which was spreading

having been moved on both the sides of the king's high-road.' उपरत्नतोरणं *adv.*—Analyse रमन्ते एष्विति रत्नानि । रत्नानां तोरणानि रत्नतोरणानि । रत्नतोरणानां समीपे उपरत्नतोरणं, 'In the vicinity of jewelled-arches.' सपङ्क—Analyse अष्टापदस्य स्रवणस्य कुम्भाः तेषां मण्डलानि अष्टापदकुम्भमण्डलानि । पङ्कजैः कमलैः सहितानि अष्टापदकुम्भमण्डलानि सपङ्कजाष्टापदकुम्भमण्डलानि तैः तादृशैः, 'With groups of golden-pitchers having lotuses in them.' नरेन्द्र—(He entered the city) which was perfumed with the incense of the black agallochum, which was spreading, having been moved on both the sides of king's high road and which was packed in the vicinity of jewelled-arches, with numberless groups of golden pitchers having lotuses in them. '

St. 49. परिक्रणत्—Construe सुगन्धिना गन्धवहेन तादृशैः परिक्रणत्काञ्चनकिङ्किणीगुणः भ्रमत्पताकानिकरैः उद्दिशिषः उष्णवृणुः करच्छिदां वितन्वती [तां पुरीं विवेशेत्युत्तरेण संबन्धः]. परिक्रणत्—Analyse परिक्रणन्त्यः काञ्चनस्य किङ्किण्यः तासां गुणाः येषु ते तैः तादृशैः, 'Having strings of sounding golden-bells.' सुगन्धिना—Analyse शोभनः गन्धो यस्य स सुगन्धिः तेन तादृशेन, 'Possessing sweet smell (or scent).' गन्धवहेन—Analyse वहतीति वहः । गन्धस्य वहः गन्धवहः तेन गन्धवहेन, ' By the wind. ' ' By a breeze. ' *Cf.* Vis'va, " गन्धवहा तु नासायां वायौ गन्धवहो मतः. " Also Hema. " गन्धवहो मृगेऽनिले । गन्धवहा तु नासायां. " And Medi. " स्याद्गन्धवहा नासायां पुष्पिकुले मातरिश्विनि. " भ्रमत्—Analyse भ्रमन्त्यः याः पताकाः तासां निकराः समूहाः तैः तादृशैः, 'With numbers of fluttering flags.' उद्दिशिषः, Expl :—उद्गतानि अर्धशिषे यस्य स तस्य तादृशस्य, 'Blazing.' 'Up-flaring.' 'Luminous.' उष्णवृणुः—Analyse उष्णाः वृणयः किरणाः यस्य स उष्णवृणिः रविः तस्य तादृशस्य, 'Of the hot-rayed luminary.' 'Of the sun.' करच्छिदां—Analyse कराणां छिदा करच्छिदा तां तादृशीं, 'Cutting or dividing the rays.' परिक्रणत्—(He entered the city) which cut short the rays of the blazing sun, with numbers of its fluttering flags, flapped by the fragrant breeze and having strings of sounding golden-bells. '

St. 50. मधु—Construe मधुव्रतव्रातविरावकिङ्किणीरुतेन रम्यं अनिलस्य रंहसा धृतं [अत एव] पताकावृकृतानि विभक्तं मणितोरणस्रजां चयं दधानां [तां पुरीं विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. मधु—Analyse मधु व्रतं भक्ष्यं येषां ते मधुव्रताः तेषां व्राताः समूहाः मधुव्रतव्राताः । किङ्किणीनां रुतं किङ्किणीरुतम् । मधुव्रतव्रातानां विरावः एव किङ्किणीरुतं मधुव्रतव्रातविरावकिङ्किणीरुतं तेन तादृशेन, 'By reason of (or on account of) the sound of bells consisting of the humming of the rows (or clusters) of bees.' मणि—Analyse मणीनां तोरणानि मणितोरणानि तेषां स्रजः तासां, 'Of the garlands (hanging) on the jewelled-arches.' रंहसा=तरसा, Expl :—रमते अनेनेति रंहः तेन रंहसा,

'By the force.' Derived from रम् *vi.* I. A. (अनिद्) 'To remain.' 'To stay.' 'To pause.' 'To sport.' Cf. Uṇādisūtra "रमेश्च" इत्यञ्च्नुङ्गागमश्च. Or रंहत्यनेन वा रंहः. Dhātupradīpa derives it from the root रह् (रंह्) *vt.* I. P. (सेट्) 'To go.' 'To move,' with अञ्च्नु. Cf. Uṇādisūtra "सर्वपातुभ्योऽञ्च्नु." पताकावृत्तानि—Analyse पताकानां अनुवृत्तानि पताकावृत्तानि तानि, 'The resemblance of flags.' 'Imitations of flags.' मधु—('He entered the city') having a row of garlands on the jewelled-arches, charming on account of the sound of bells consisting of the humming of the clusters of bees and bearing the resemblance of flags being shaken by the force of the wind.'

St. 51. विवेक्ष—Construe स नरेन्द्रसूनुः शुद्धः अञ्जलिबद्धसंपदा शुक्लेन्दो-
रुदयेन सर्वतः जनस्य हस्तारुणपङ्कजानि शुक्लानि कल्पयन् तां [पूर्णि] विवेक्ष-
अञ्जलि—Analyse अञ्जलिभिः बद्धा संपद् शोभा यस्मिन् स तेन तादृशेन, 'Which
had its beauty formed by the folded hands.' 'Which had its
beauty composed of the folds of hands.' शुक्लेन्दोः—Analyse शुक्लं
इन्दुरिव शुक्लेन्दुः तस्य तादृशस्य, 'Of the face-moon.' नरेन्द्रसूनुः—Analyse
नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः तस्य सूनुः नरेन्द्रसूनुः, 'The scion of the lord of people.'
हस्तारुणपङ्कजानि—Analyse पङ्के जातानि पङ्कजानि । अरुणानि रक्तानि च पङ्क-
जानि च अरुणपङ्कजानि । हस्ताः एव अरुणपङ्कजानि हस्तारुणपङ्कजानि, 'The red-
lotuses consisting of the hands of the citizens.' Translate:—
'That scion of the lord of people entered the city making every-
where the buds of the red-lotuses consisting of the hands of the
citizens by the rise of his moon-like face, which had, for a
moment (मुहुः), its beauty formed by the folded-hands.'

St. 52. गुरून्—Construe अङ्गनाः गुरून् अपृष्ट्वैव कुमारं ईक्षितुं वातायनं
जवेन ईधुः । ताः सत्यो न इति न । न च मूढवृत्तयः । हि [यस्मात् कारणात्] रघोः
वंशस्य विनीतता तथा. Cf. R. VII. 5. "ततस्तदालोकनतत्पराणां सौधेषु चामी-
करमालवत्सु । बभूवुरित्यं पुरसुन्दरीणां त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि." Also Cf.
Buddha-Charita III. 13. "ततः कुमारः खलु गच्छतीति श्रुत्वा श्रियः प्रेष्य-
जनात्प्रवृत्तिम् । दिदृक्षया हर्म्यतलानि जग्मुः जनेन मान्येन कृताभ्यनुज्ञाः." कुमार—
'To the prince.' Derived from कुमार *vi.* 10. U. (सेट्) 'To play.'
मूढवृत्तयः—Analyse मूढा वृत्तिर्यासां ताः मूढवृत्तयः, 'Of silly-mind.' 'Silly-
minded.' Translate:—'The ladies sped to the windows to have
a look at the prince, without asking the permission of their
elders.' 'It is not that they were neither virtuous nor silly but
such was modesty of the race of the Raghus.'

St. 53. रराज—Construe विलोलनेत्रैः वनितामुखाम्भुजैर्दृता वातायनस-
न्ततिः विनीलोत्पलपत्रसम्पदा तता तिर्यग् व्यवस्थिता सरोजिनीव रराज. Cf. R.

VII. 11. and Ku. VII. 62. "तासां मुखैरासवगन्धर्भैर्यासान्तराः सान्द्रकुण्डलानाम् । विलोढनेत्रचमरैर्गवाक्षाः सहस्रपत्राभरणा इवासन्." Also Buddha-Charita III. 19. वातायनेभ्यस्तु विनिःसृतानि परस्परोपासितकुण्डलानि । क्षीर्णा विरेजुर्मुसपङ्कजानि सक्कानि हर्म्येष्विव पङ्कजानि." वातायनं—Analyse वातायनानां सन्ततिः वातायनसन्ततिः, 'A line of windows.' विलोढं—Analyse विलोढानि नेत्राणि येषां तानि तैः तादृशैः, 'Having unsteady (or rolling) eyes.' 'With swimming eyes.' वनितां—Analyse मुखान्येव अम्बुजानि कमलानि मुखाम्बुजानि । वनितानां मुखाम्बुजानि वनितामुखाम्बुजानि तैः तादृशैः, 'By lotus-like faces of the ladies.' 'With face-lotuses of ladies.' विनीलोत्पलं—Analyse विशेषेण नीलानि विनीलानि । विनीलानि च तानि ऊपलानि च विनीलोत्पलानि तेषां पत्राणां सम्पद् तथा तादृश्या, 'With an exuberance of dark (or blue) lotus-leaves.' सरोजिनी f. Expl.—प्रचस्तानि सरोजानि सन्त्यस्याम्, 'A pond abounding in lotuses.' 'A multitude of lotuses.' रराज—'The line of windows, covered with (or full of) the lotus-like faces of the ladies, having unsteady eyes, shone like a bed of lotuses, laid down horizontally, marked with an exuberance of dark lotus-leaves.'

St. 54. द्रवौ—Construe नितम्बिनीनां जालगवाक्षसङ्गिनी चण्डदृष्टिसन्ततिः पङ्केरुहनाडजालके तता परिस्फुरन्ती क्षफरीपरम्परा इव वृत्ति द्रवौ. Cf. Megh. I. 44. "चण्डलक्षफरोद्भूतगन्धितानि." Also Kir. VI. 16. "क्षफरीपरिस्फुरितचण्डलः." जालं—Analyse जालैर्गुताः गवाक्षाः जालगवाक्षाः तेषु सङ्गिनी जालगवाक्षसङ्गिनी. 'Fixed in the lattice-windows.' नितम्बिनीनां, Expl.—प्रचस्ताः । अतिशयिताः वा । नितम्बाः सन्ति यासां ताः नितम्बिन्यः तासां नितम्बिनीनां, 'Ladies with large and handsome hips.' चण्डं—Analyse चण्डाश्च ताः दृश्यश्च चण्डदृश्यः तासां सन्ततिः चण्डदृष्टिसन्ततिः, 'A row of the swimming eyes.' पङ्के—Analyse पङ्के रोहन्तीति पङ्केरुहः तेषां गालानां जालकं तस्मिन् तादृशे, 'On the net of the lotus-stalks.' 'On the cluster of lotus-stalks.' क्षफरी—Analyse क्षफ रान्तीति क्षफर्यः । तासां परम्परा क्षफरीपरम्परा, 'A multitude of fish.' 'A line of fish.' क्षफरी (क्षफरः)—'A kind of small glittering fish.' The क्षफर is described, observes Wilson, as a small white glistening fish; which darting rapidly through the water, is not unaptly compared to the twinkling glances of a sparkling eye. Derived from क्षफ m. n. 'A scale of a fish.' 'A hoof of a horse,' खवला in Maráthi. And रा vt. 2. P. (अनिद्) 'To give.' 'To bestow.' Cf. Hema. "क्षफं स्रुरे गवादीनां मूढे विदपिनामपि." Translate:—'The row of the swimming eyes of the ladies, fixed in the lattice-windows, had the beauty of a line of fish moving quickly and crowding near the net of lotus-stalks.'

St. 55. पदं—Construe अविशुष्कयावकं अविलम्बिक्रमं पदं समर्पयन्त्यां पुरन्ध्यां [सत्यां] सोपानविमर्दसंभवः स्वरागः एव अंग्रितलस्य यावको बभूव. पुरन्धी, Expl.—पुरं गेहं धारयतीति पुरन्धी (पुरन्धि), 'An elderly married woman.' Cf. Medi. "पुरं नपूंसकं गेहे." अविशुष्कं—Analyse न विशुष्कः अविशुष्कः । अविशुष्कः यावकः यस्मिन् तत् । अविशुष्कयावकं, 'The lac (or dye) on which had not yet dried up.' अविलम्बि—Analyse अविलम्बिनः विक्रमाः यस्मिन् तत्, 'The steps whereof had been quick.' सोपानं—Analyse सह विद्यमानः उप उपरि आनो गमनं एभिः सोपानानि । तेषु यो विमर्दः तस्मात् संभवो यस्य स सोपानविमर्दसंभवः, 'Produced by contact with (or pressure on) the steps.' स्वरागः—Analyse स्वस्य रागः स्वरागः, 'One's own dye.' 'One's own hue.' अंग्रितलस्य—Analyse अंग्रेः तलः अंग्रितलः तस्य तादृशस्य, 'To the soles of feet,' पदं—'When the lady took a few quick steps on which the dye had not yet dried up, her own hue (or complexion) itself produced by the pressure on the stair-case became the lac to the soles of her feet.' The poet means to say that her hastily running over the steps of the stair imparted her own red complexion to the soles of her feet.

St. 56. कयाचित्—Construe सुखाकुलं आलोकपथं समेत्य धर्मव्रतपत्रलेखा सखीकपोलाहितगण्डभागया कयाचित् तदीये मुखेऽपि विशेषकः कृतः. Cf. R. VII. 6. "आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्गृह्यन्तमाल्यः । बह्वं न संभावित एव तावत्करेण रुद्रेऽपि च केशपाशः." आलोकपथं—Analyse आलोकस्य पंथाः आलोकपथः तं तादृशं, 'To the passage to look through.' 'To a window.' 'To a place of observation.' यतोऽवलोकनं भवति तत्र स्थले । Hemādri and Mallinātha render it by "गवाक्षपथं." सुखाकुलं—Analyse सुखैः आकुलः सुखाकुलः तं सुखाकुलं, 'Crowded with faces (of the ladies).' धर्मं—Analyse धर्मेण व्रता पत्रलेखा यस्याः सा तथा तादृश्या, 'By her having ornamental lines (on her cheeks) dropping down through sweat (or perspiration).' सखी—Analyse सख्याः कपोले आहितः गण्डस्य भागो यया सा तथा तादृश्या, 'With (or having) one side of her face placed on her friend's cheeks.' विशेषकः, Expl.—विशिनधीति विशेषकः, 'Strokes or lines drawn on the face with pigments.' Derived from सिष् with वि vt. 7. P. (अनिद्) 'To distinguish.' Cf. Pāṇi. III. 1. 133. "प्बुलृत्चौ," 'The affixes प्बुल् (अक) and लृच् (लृ) are placed after all verbal roots, expressing the agent.' Cf. Medi. "विशेषकोऽखी तिलके विशेषयितरि त्रिषु." कयाचित्—'A certain lady approached the window, (lit. a passage to look through) already crowded with faces, and, with one side of her face placed on her friend's cheeks, impressed (lit. made) the painting of विशेषक

even on her face, with the ornamental lines (on her cheeks) trickling down through perspiration.'

St. 57. प्रसाधनं—Construe प्रसाधनव्यापृतयापि प्रदेशिनीपर्वविकृष्टकर्णया अन्यया रामया वामकरस्थपत्रया रयेण वातायनजालं उपायये. प्रसाधनं—Analyse प्रसाधने व्यापृता प्रसाधनव्यापृता तया तादृश्या, 'By her engaged in toilet (or self decoration).' प्रदेशं—Analyse प्रदेशिन्याः पर्वणः विकृष्टः कर्णः यया सा तया प्रदेशिनीपर्वविकृष्टकर्णया, 'Snatched her ear from the joint of the fore-fingers.' वामं—Analyse वामकरे तिष्ठतीति वामकरस्थम् । वामकरस्थं पत्रं यस्याः सा वामकरस्थपत्रा तया तादृश्या, 'With the leaf in her left hand.' 'By her having the leaf in her left hand.' वातायनजालं—Analyse वातायनस्य जालं वातायनजालं, 'To the lattice of the window.' प्रसाधनं—'Another lady, though engaged in toilet, snatched her ear from the joint of the fore-finger and flew to the lattice of the window, with the leaf in her left hand.'

St. 58. द्रुतं—Construe द्रुतप्रयाणश्चयकेशबन्धना सचर्मवारिस्रुतिं मुखं चिभ्रती भ्रमातुरोद्धयमन्थरा अपरा सपत्न्याः परिसंक्रनीयतां ययौ. द्रुतं—Analyse द्रुतं च तत् प्रयाणं च द्रुतप्रयाणं तेन स्थानि केशानां बन्धनानि यस्याः सा, 'Having the tie of her hair loosened by her quick walking.' सचर्मं—Analyse चर्मण सहितं यद्धारि तस्य स्रुतिर्विद्यते यस्य तत् सचर्मवारिस्रुति, 'Trickling with water of perspiration.' भ्रमा—Analyse ऊर्वाः द्वयं ऊरुद्वयम् । भ्रमेण आतुरं यदरुद्धयं तेन मन्थरा, 'Moving slowly on account of her thighs being weakened by the efforts (or fatigue)'. Translate:—'A third lady had the tie of her hair loosened by her quick walking, had a face trickling with water of perspiration and was slowly moving as her thighs were weakened by the fatigue and so became an object of suspicion to her rival (co-wife).'

St. 59. नितान्तं—Construe भृशाल्पवातायनयातं एकमेव विभासुरं कुण्डलं नितान्तमेकीकृतगण्डभागयोः अन्ययोः रामयोः तद् मुखद्वयं मण्डयति स्म. एकीकृतं—Analyse एकीकृतौ गण्डयोः भागौ ययोः ते एकीकृतगण्डभागे तयोः तादृश्याः, 'Of those who had one side of their respective faces combined (or brought) together.' भृशाल्पं—Analyse अल्पं च तद् वातायनं च अल्पवातायनम् । भृशं च अल्पवातायनं च भृशाल्पवातायनं तत्र यातं भृशाल्पवातायनयातं, 'Gone to a very small window.' 'Came to a very small window.' विभासुरं, Expl:—विशेषेण भासुरं विभासुरं, 'Exceedingly brilliant.' 'Very brilliant.' कुण्डलं, Expl:—कुण्डले कुण्डल्यते वा इति कुण्डलं, 'An ear-ring.' Derived from कुद् (कुण्द्) cf. I. A. (सेद्) 'To burn.' Or from कुद् (कुण्द्) cf. 10. U. (सेद्) 'To protect.' Cf. Unādisūtra, "वृषादिभ्यश्चित्" इति कर्त्तव्यम्. It may also be explained as:—कुण्ड

कुण्डलाकारं लालि वा ॥ Cf. Hema. “कुण्डलं वलये पाथे तटाङ्के कुण्डली पुनः । कञ्चनाद्रौ गह्वर्यां च.” **अस्वद्वयं**—Analyse **अस्वयोर्द्वयं अस्वद्वयं**, ‘A pair of faces.’ **नितान्तं**—‘Only one ear-ring, which was shining brilliantly, and was to be seen in a very small window, decorated the pair of faces of other two sweet ladies, who had one side of their (respective) faces wholly combined.’

St. 60. **विधाय**—Construe **काचिद् लज्जया प्रियोपश्रुक्ताधरं आननं प्रथमं अर्धलक्षितं विधाय नृपतौ दूरं प्रयाति [सति तस्य] दिदृक्षया वातायनबाह्यं चकार.** **प्रियोप**—Analyse **प्रियेण उपश्रुक्तः अधरः यस्य तत् तादृशं**, ‘The lower-lip of which was bit (lit. enjoyed) by her loving husband.’ **अर्धं**—Analyse **अर्धं लक्षितं अर्धलक्षितं**, ‘Partially observed (or marked).’ ‘Partially concealed.’ **नृपतौ**—Analyse **नृणां पतिः नृपतिः तस्मिन् नृपतौ**, ‘The lord of people.’ ‘The king.’ **दिदृक्षया**, Expl:—**द्रुमिच्छा दिदृक्षा तया दिदृक्षया**, ‘With a desire to have a look.’ **वातायनबाह्यं**—Analyse **वातायनस्य बाह्यं वातायनबाह्यं**, ‘Outside the window.’ **विधाय**—‘A certain lady first partially concealed through shame her face, the nether lip of which was bit by her loving husband, and, when the king proceeded forward, exposed it wholly outside the window, with a desire to see (him).’

St. 61. **अतिष्ठत्**—Construe **उन्नतस्तनी एका कुचयुग्मसंपदा वातायनं निरुध्य अतिष्ठत् । सखीजनः यत् कुचमध्यभागतः पताकिनीं वीक्षितुं अन्तरं आप [प्राप]. कुचं**—Analyse **कुचयोर्द्वयं कुचयुग्मं तदेव संपद् तया कुचयुग्मसंपदा**, ‘With the excellence of the beautiful pair of her breasts.’ **उन्नतस्तनी**—Analyse **उन्नतौ स्तनौ यस्याः सा उन्नतस्तनी**, ‘Having very high breasts.’ **सखीजनः**—Analyse **सख्यः एव जनः सखीजन**, ‘Female friends.’ **यत्कुचं**—Analyse **कुचः मध्यस्य भागः कुचमध्यभागः । यस्य कुचमध्यभागः यत्कुचमध्यभागः तस्मात् तादृशात्**, ‘From the small opening left between them.’ **पताकिनीं**, Expl:—**पताकाः अस्याः सन्तीति पताकिनीं ताम् पताकिनीं**, ‘To the army.’ Cf. Pāṇi. V. 2. 116. “**व्रीणादिभ्यश्च**,” ‘The affixes **इनि** and **उन्** come in the sense of **मनुप्** after the words **व्रीहि** &c; as well as the affix **मनुप्**.’ **उन्नतस्तनी एका कुचयुग्मसंपदा वातायनं निरुध्य अतिष्ठत्**—‘One lady, having very high breasts, stood covering the window with the beautiful pair of her breasts.’ **सखीजनः यत् कुचमध्यभागतः पताकिनीं वीक्षितुं अन्तरं आप [प्राप]**—‘From the small opening left between them, her friends had a good view of the army.’

St. 62. **निधाय**—Construe **काचिद् तन्मूरी विद्यालवातायनदेहटीतले बाळकं तनयं निधाय महीधुजे पङ्कजकोशकोमलं अजलिं बलादकारयत्.** Cf. R. IX. 14. “**सचिवकारितबाळसुताअलीन्**.” **तन्मूरी**—Analyse **तद् उदरं यस्याः सा तन्मूरी**

‘ Having a very thin belly.’ विशाल°—Analyse विशालं च तद् वातायनं च विशालवातायनं तस्य देहल्याः तल तस्मिन् तादृशे, ‘ On the surface of the window-sill.’ पङ्कज°—Analyse पङ्कजस्य कमलस्य कोशमिव कोमलः तं तादृशं, ‘ Tender like the interior of a lotus-fold (or cup).’ महीशुजे—Analyse महीं धुनकीति महीशुक्-ग् तस्मै महीशुजे, ‘ To the ruler of the earth.’ ‘ To the king.’ Translate:—‘ A certain lady, having a very thin belly, placed her infant son on the sarface of the spacious window-sill and made him fold his hands, tender like the interior of a lotus-cup, to the king by force.’

St. 63. नृपः—Construe [असौ] नृपः [अयमपरः] सुमित्रातनयः [इयं] वधूः इति प्रियाजने स्वयं करैः निर्दिशति [सति] तलप्रभापाटलभागभागिनो नखांशु-जालाः अपि अम्बरे चरुः. सुमित्रातनयः—Analyse सुमित्रायाः तनयः सुमित्रातनयः. ‘ The son of Sumitrā (i. e. Lakshmaṇa).’ प्रिया°—Analyse प्रियाः एव जनः प्रियाजनः तस्मिन् तादृशे, ‘ The dear ladies.’ तल°—Analyse तलानां प्रभाः तासां पाटलाः ये भागाः तान् भजन्ति तच्छीलाः तलप्रभापाटलभाग-भागिनः, ‘ Sharing the red portion of the lustre of the palms (of the hands).’ नखांशुजालाः—Analyse नखानां अंशवः नखांशवः तेषां जालाः नखांशुजालाः, ‘ The collection of rays shooting forth (or proceeding) from the nails.’ The poet seems to have used जाल ‘ a Collection ’ in the masculine gender. But the masculine use of this word denotes a Nīpa tree, a variety of Asoka. Cf. Rabhasa, “ जालं वृन्द-गवाक्षयोः । क्षारकानायदम्बेषु, नीपे ना, जी तु घोषके. ” Also Viśva, “ जालं गवाक्ष आनाये कोरके दम्भवृन्दयोः । जालो नीपद्रुमे जाली कोशातक्यामुदाहृता. ” नृपः—‘ While the dear ladies were pointing with their own hands ‘ this is the king,’ ‘ that is son of सुमित्रा ’ and ‘ that is the (new) daughter in-law,’ the collection of rays proceeding from the nails, sharing the red portion of the lustre of the palms (of their hands), moved in the sky.’

St. 64. अशक्नुवन्—Construe अशृष्टतया तं नृपात्मजं जयेन वर्धयितुं अश-क्नुवन् वधूजनः अविधवाजनोचिते पथि [त्वं] पदं विधत्स्व इति [तस्य] पत्न्यै आशिषं गिरं जगौ. अशक्नुवन्—Analyse न शक्नुवन् अशक्नुवन्, ‘ Not able.’ ‘ Unable.’ This *pres. parti.* is to be construed with वधूजनः. नृपात्मजं—Analyse नृपस्य आत्मजः तं तादृशं, ‘ To the son of the king.’ ‘ To the prince.’ वधूजनः—Analyse वध्वः एव जनः वधूजनः, ‘ The ladies.’ ‘ The young women of the citizens.’ अशृष्टतया—Analyse न वृष्टता अशृष्टता तया अशृष्टतया, ‘ On account of (or overcome by) modesty.’ ‘ By reason of the absence of natural boldness.’ अविधवाजनोचिते—Analyse न विधवाः अविधवाः साभाग्यवत्यः ताः एव जनः तस्य उचितः तस्मिन्, ‘ Proper for (or worthy of) ladies with husbands.’ ‘ Worthy of

married or unwidowed ladies.' अशक्नुवन्—'The ladies, unable to hail that scion of the king (prince) with victory on account of modesty, gave (*lit. sang*) a blessing to his queen saying 'mayest thou walk in (*lit. set thy feet on*) the path for ladies with husbands.'

St. 65. नरेन्द्र°—Construe नरेन्द्रसेनाः विट्पद्मतोयाः समुद्रगाः इव समन्ततः [सर्वतः] यत् [पुरं] विविशुः । महार्णवस्य इव तस्य तत्कृतः पूरो न बभूव । न च अतिरिक्ता [बभूव]. नरेन्द्रसेनाः—Analyse नरेन्द्रस्य सेनाः नरेन्द्रसेनाः, 'The armies of the lord of people.' समुद्रगाः—Analyse समुद्रं गच्छन्तीति समुद्रगाः, 'Ocean-going.' 'Flowing towards the ocean.' विट्पद्मतोयाः—Analyse विट्पद्मानि तोयानि यासु ताः, 'With swollen waters.' महार्णवस्य—Analyse—महांश्रालौ अर्णवश्च महार्णवः तस्य तादृशस्य, 'Of the great ocean.' तत्कृतः—Analyse ताभिः कृतः तत्कृतः, 'Caused by them.' 'Consequent on them.' अतिरिक्ता—Analyse अतिशयिता रिक्ता अतिरिक्ता, 'Redundancy.' नरेन्द्रसेनाः विट्पद्मतोयाः समुद्रगाः इव समन्ततः [सर्वतः] यत् [पुरं] विविशुः—'The armies of the king entered the city, from all sides, like rivers bound for the sea, with swollen waters.' महार्णवस्य इव तस्य तत्कृतः पूरो न बभूव । न च अतिरिक्ता [बभूव]—'The city was neither flooded nor did it overflow with them like the great ocean.'

St. 66. द्विधागतं—Construe भुवः शासिता स नृपाङ्गनस्य द्वारमुपेत्य उभयभागसंभितं निबध्यमानाञ्जलि द्विधागतं तद्बलं दद्यादनुगृह्णन् मन्दिरं विवेश. द्विधागतं—Analyse द्विधा गतं द्विधागतं, 'Divided in twain.' 'Formed into two squadrons.' तद्बलं—Analyse तस्य बलं तद्बलं, 'His army.' नृपाङ्गनस्य—Analyse नृपस्य अङ्गनं नृपाङ्गनं तस्य तादृशस्य, 'To the quadrangle of the king's (palace).' उभय°—Analyse उभौ च तौ भागौ च उभयभागौ तयोः संभितं, 'Standing on both sides.' निबध्य°—Analyse निबध्यमानोऽञ्जलिर्येन तत् तादृशं, 'The soldiers in which had formed the cavity of their hands.' 'With folded hands.' द्विधागतं—'The ruler of the earth favoured with a glance his army, which had divided in twain, the soldiers in which had folded their hands, and which was standing on both sides of the royal quadrangle, and then entered the palace.'

St. 67. देशं—Construe अथ तदुजे गुधाजिति जितं देशं विन्यस्य तपोऽर्थी विपिनं विविशुः केकयपतिः दुहितुः तनयं दिदृशुः [सन्] कस्यचित् कालस्य [अनन्तरं] तेन दूतेन [पुत्रेण] इन्द्रसत्त्वं ययाचे. गुधाजित् *m.*—Name of the prince of the lord of the Kekayas named As'vapati. He was sent to Ayodhya' to fetch Bharata his sister's son. The Ra'ma'yana says, 'And once on a time that descendant of Raghu, king Das'aratha addressed Bharata, saying,—“ O son, this son of the

king of the Kekayas, thy uncle, Yudha'jit stayeth here, that hero, having come to take thee over." And hearing these words of दशरथ, Kaikeyi's son, Bharata, prepared for the journey, together with सत्रुघ्न. And having greeted his father, and Ra'ma of unflagging energy, and his mothers, that foremost of men, the heroic (Bharata) departed with सत्रुघ्न. And having Bharata as well as सत्रुघ्न, the heroic Yudha'jit, with a delighted heart, entered his own city; and his father rejoiced exceedingly.' तपोऽर्थी—Analyse तपः एव अथा यस्य स तपोऽर्थी, 'Wishing to practise religious austerities.' केकयपतिः—Analyse केकयानां पतिः केकयपतिः, 'The lord of the Kekayas.' विविष्टः, Expl.—वेष्टुमिच्छुः विविष्टः, 'Wishing to enter in.' दिदृष्टुः, Expl.—द्रष्टुमिच्छुः दिदृष्टुः, 'Wishing to see.' इन्द्रसखं—Analyse इन्द्रस्य सखा इन्द्रसखः तं तादृशं, 'To the friend of Indra (i. e. to Das'aratha).' The metre of this verse is वसन्ततिलकः. For the definition and its Gaṇas see our notes on V. 55. Translate:—'Once the lord of the Kekayas, wishing to enter a forest to practise asceticism, transferred the country he had conquered to his son Yudha'jit and desirous of seeing, after a long time, the son of his daughter, requested Das'aratha, the friend of Indra, through him as his messenger.'

St. 68. अथ—Construe अथ प्रथितगुणे युधाजिति गुणप्रचयलाभरतं भरतं स्वविषयं नीतवाति [सति] नयशुचिः स नृपतिः इतरसुताहितप्रियसुताहिततद्विरहप्रभवशुचः दिवसान् अनयत्. स्वविषयं—Analyse स्वस्य विषयः स्वविषयः तं तादृशं, 'To his own country.' प्रथितगुणे—Analyse प्रथिताः गुणाः यस्य स प्रथितगुणः तस्मिन् तादृशे, 'Having his merits well-known.' 'Of well-known merits.' गुणं—Analyse गुणानां प्रचयः गुणप्रचयः तस्य लाभः तस्मिन् रतः तं तादृशं, 'Devoted to the acquisition of the group (or number) of merits.' इतरं—Analyse इतरे ये सुताः तैः आहितं यत्प्रियसुतं तेन आहिता तस्य विरहात् प्रभवा शुक् येषु ते तान् तादृशान्, 'In which the sorrow due to his separation (*lit.* sprung from his separation) was nullified by hundreds of pleasing things done by his other sons.' नयशुचिः—Analyse नयेषु शुचिः नयशुचिः, 'Chaste in politics.' नृपतिः—Analyse नृणां पतिः नृपतिः, 'The lord of people.' The metre of this verse is नर्दकः, for the definition and its Gaṇas see our notes on IV. 70. Translate:—'When Yudha'jit, of well known merits, carried Bharata, who was devoted to the acquisition of the group of merits, to his country, the king (दशरथ), chaste in politics, spent some days, in which the sorrow due to his separation was nullified by hundreds of pleasing things done by his other sons.'

CANTO X.

St. 1. ततः—Construe ततो नयेन राज्यं नयतः राजीवचक्षुषः तस्य शक्र-
समानस्य समानामयुतं ययौ. Cf. R. X. 1. “पृथिवीं शासतस्तस्य पाकशासनते-
जसः । किञ्चिद्नमनस्रदेः शरदामयुतं ययौ.” राज्यं, Expl:—राज्ञो भावः कर्म प्रजा-
परिपालनात्मकं वा राज्यं, ‘Kingdom.’ Cf. Pāṇi. V. I. 128. “पत्यन्तपुरोहितादि-
भ्योयक्,” ‘The affix यक् comes in the sense of ‘nature or action-
thereof,’ after a compound ending with पति, and after पुरोहित &c.’
राजीवचक्षुषः—Analyse राजीवमिव नीलोत्पलमिव चक्षुर्यस्य स राजीवचक्षुः तस्य-
राजीवचक्षुषः, ‘Of one having lotus-eyes.’ ‘Lotus-eyed.’ राजीवं
Expl:—(केसरस्य) राजिरस्यास्तीति राजीवं, ‘A lotus.’ Cf. Pāṇi. V. 2.
109. and Vārtika thereto, “वप्रकरणेऽन्येभ्योपि वृश्यत इति वक्तव्यम्,”
‘The affix व is seen after other words also.’ As मणिवः ‘a kind
of serpent,’ हिरण्यवः ‘a kind of gem,’ कररावः, कुमारवः, राजीवम्,
कुजावः, इष्टकावः. शक्रसमानस्य—Analyse शक्रनोतीति शक्रः तेन शक्रेण । शक्रेण or
शक्रस्य समानः शक्रसमानः तस्य, ‘Of one equal in power (or prowess)
with Indra.’ Cf. Uṇādisūtra, “स्फायितश्चिवञ्चि”-इत्यादिना रक्. As
शक्रः. Cf. Medi. “शक्रपुमान्देवराजे कुटजार्जुनशुद्धोः” समानामयुतं—‘A myriad
of years.’ The metre of this canto is अनुष्टुप्. For the definition
&c. see our notes on II. 1. ततः—‘While the lotus-eyed king,
whose prowess was like that of Indra, was conducting the affairs
of his kingdom with regal policy (or political wisdom), a myriad
of years passed away.’

St. 2. अथ—Construe अथ काठिन्यरहितत्वञ्चि तदेहं विस्मसावह्रीपुष्पहास-
इव क्वचित् पलितं अलङ्कृतम्. तदेहं—Analyse तस्य देहः तदेहः तस्मिन् तादृशे, ‘On
his body.’ काठिन्यं—Analyse कठिनस्य भावः काठिन्यं तेन रहिता स्वर्गं यस्मिन्
स तस्मिन् काठिन्यरहितत्वञ्चि, ‘The skin on which was destitute of
tensity or firmness (of youth).’ पलितं, Expl:—कलतीति पलितं ‘grey-
hair.’ Derived from कल् vt. 1. P. (सेद्) ‘To burst open.’ ‘To
split.’ (Also vi. 1. P. सेद् To result, to bear fruit, to be useful).
Cf. Uṇādisūtra, “लोटपलितौ.” Or it may be explained as, पलतीति
पलितं. Derived from पल् vt. or vi. 1. P. (सेद्) ‘To go.’ ‘To move.’
Cf. Pāṇi. III. 4. 72. गत्यार्यकर्म—‘The affix क् is employed in
denoting the agent as well as the act and the object, after verbs
implying motion, after transitive roots and after the verbs लिङ् :

{ to embrace), श्री (to lie down), स्था (to stand), आम् (to sit), वस् (to dwell), जन् (to produce), रुम् (to mount), and जृ (to grow old), *Vide Medi*. “ पठितं शैलजे तापे केशपात्रे च कदम्बे. ” Also Hema. “ पठितं पंकतापयोः । पङ्ककेशे केशपात्रे. ” विलसा—Analyse विलसावल्ली विलसावल्ली तस्याः पुष्पाणां हासः विलसावल्लीपुष्पहासः. ‘ Blossoming of flowers of the creeper of old age. ’ अथ—‘ In course of time were seen grey hair in some parts of his body, the skin on which was destitute of tensity or firmness (of youth), as if it were the blossoming of flowers of the creeper of old age. ’

St. 3. पठितं—Construe महारथः सर्वकालसमुन्नते शिरसि जरसा पठित-
च्छयना दोषा स्पृष्टे [सति] न विषेहे. *Cf. R. XII. 2.* “ कैकेयीशङ्कुर्येवाह पठितच्छयना
जरा. ” पठितं—Analyse पठितस्य केशादिशौक्यस्य छयना मिषेण पठितच्छयना,
‘ Under the plea of grey hair. ’ सर्वकालसमुन्नते—Analyse सर्वेषु कालेषु
समुन्नतं सर्वकालसमुन्नतं तस्मिन् तादृशे, ‘ Exalted or erect in all times. ’
Kālidāsa almost invariably construes समुन्नति or समुन्नत with मनस.
Cf. Ku. VI. 66. “ मनसः शिखराणां च सदृशी ते समुन्नतिः. ” Also *R. III. 10.*
“ प्रियातुरागस्य मनःसमुन्नतेः. ” महारथः—‘ A great warrior. ’ ‘ A car
warrior. ’ For definition *vide* notes on IX. 14. पठितं—‘ The
mighty warrior did not brook (the insult) of touching by the
old age with hands, under the plea of grey hair, his head, exalted
in all times. ’

St. 4. आरोप्य—Construe समज्यायां समासीनः कृती ध्रुवो नाथः ज्यायांसं
सुतं स्वमङ्गुमारोप्य अन्नवीत्. *Cf. R. III. 26.* “ तमङ्गुमारोप्य शरीरयोगजैः सुसै-
र्निषिञ्चन्तमिवास्मृतं त्वचि. ” अन्यतरेषु: *ind.*—‘ On one day. ’ *Vide* our
notes on IV. 65. समासीनः—*Pre. parti.* from आस *vi. 2. A.* (सेद) ‘ To
sit. ’ समज्यायां, *Expl* :—समज्यन्त्यस्यां इति समज्या तस्यां समज्यायां, ‘ In the
audience hall. ’ Derived from अज् *vt. or vi. 1. P.* (सेद) ‘ To go. ’
‘ To drive. ’ *Cf. Fāṇi. III. 3. 99.* “ संज्ञायां समज्—” ‘ The affix क्यप्
comes after the following verbs in forming a word in the
feminine, denoting an appellative and is accutely accented viz.—
समज्, निषद्, निषत्, मन्, विद्, पुञ्, श्रीद्, भृञ्, and इण्. ” And the
Vārtika “ अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यम्. ” आरोप्य—‘ Once seated in
the audience hall (of his court) that lord of the earth, who
had full enjoyment (of his desire), took his eldest son on his lap
and addressed him the following words. ’

St. 5. माम्—Construe इयं प्राणनिर्याणवैजयन्ती पुरःसरी रक्ताक्षवाहनादेश-
दृती जरा मां संसेवते. *Cf.* “ कृतान्तकटकामलध्वजजरा स्कटं लक्ष्यते पुरःसरगदैर्धृक्
प्रमथिता तद्: कल,न्याति । सहय इह मे कुतस्त्वदपरः प्रभावाधिको न तारयसि चे-

इतोऽस्मि सङ्ग कालपाश्चावसः ॥” प्राणनिर्याणवैजयन्ती—Analyse प्राणानां निर्याणं तस्य वैजयन्ती प्राणनिर्याणवैजयन्ती, ‘A flag of the departing of vital breaths.’
 पुरःसरी—Analyse पुरः सरतीति पुरःसरी, ‘A forerunner.’ ‘Precursor.’
 ‘An attendant.’ ‘A harbinger.’ Cf. Pāṇi. III. 2. 18. “पुरोऽप्रतोऽप्रेषु सत्तेः,” ‘The affix ट comes, after the verb ण् ‘to move’ when the words in composition with it, are पुरः, अग्रतः and अग्रे all meaning ‘in front of or before.’
 रक्ताक्ष—Analyse रक्ते अक्षिणी यस्य स रक्ताक्षः महिषः । रक्ताक्षी वाहनं यस्य स रक्ताक्षवाहनः यमः तस्य आदेशः तस्य दूती रक्ताक्षवाहनदेशदूती, ‘An obedient female messenger (or servant) of the god of death, who has for his vehicle a red-eyed buffalo.’
 माम्—‘This Old Age, the precursor of the banner of departing vital breaths, and an obedient female servant of the god of death, who has a red-eyed buffalo for a vehicle, (now) assiduously waits on me.’

St. 6. जरसा—Construe हे तात जरसा नः अङ्गानि निर्विदा च कामेषु स्पृहा तुल्यमेव स्रनैः स्रनैः कैथिल्यमुपनीतानि. तात, Expl:—तनोतीति तातः तत्संबुद्धिः तात, ‘O child.’ A term of affection or endearment. Cf. Uṇādisūtra “दुतनिभ्यां दीर्घश्च.” Also Cf. Pāṇi. VI. 4. 37. “अनुदात्त”—‘The final nasal of those roots which in the चातुपाठ have an accented root-vowel, as well as of वन् and तन् &c., is elided before an affix, beginning with a consonant (except a semi-vowel or nasal), when these have an indicatory क् or क्.’ Cf. Vis’va, “तातोऽनुकम्प्ये पितरि.” Vide our notes on IV. 10. निर्विदा—Analyse निर्गता विद् निर्विद् तया निर्विदा, ‘By feeling disgust for.’ ‘By the feeling of despondency.’ ‘By complete indifference (or disregard) of worldly objects.’ ‘By the feeling of shame.’ कैथिल्यं, Expl:—किथिलस्य भावः कैथिल्यं, ‘Looseness.’ ‘Laxity.’ ‘Slackness.’ तुल्यं, Expl:—तुलया संमितं तुल्यं, ‘Equal,’ (lit. meted by the balance). Cf. Pāṇi. IV. 4. 91. “नौवयो”—‘The affix यत् comes after the words नौ ‘a boat,’ वयस् ‘age,’ धर्म ‘merit,’ विष ‘poison,’ मूल ‘a root,’ मूल ‘capital,’ सीता ‘a furrow,’ and तुला ‘a balance,’ in the senses respectively of “to be crossed,” “like,” “attainable,” “to be put to death,” “to be bent down,” “equivalent to,” “united with,” and “equally measured.” Translate:—‘Our limbs, on account of the effects of old age, and in consequence of the feeling of supreme disgust, and our hearty attachment (or longing) for the objects of love, have been, O child, in course of time (स्रनैः स्रनैः), equally brought to looseness (or infirmity).’

St. 7. कालेन—Construe भद्राः राघवदन्तिनः कालेन शिरसि न्यस्तैः श्वेत-
 केशशिताकुशैः कामेभ्यो निवर्तन्ते हि. Cf. R. VIII. 11. “पदवीं तत्त्वल्कवास-
 सां प्रयताः संयमिनां प्रवेदिरे.” Also R. XIX. 1. “शिथिले श्रुतवतामपश्चिम-
 पश्चिमे वयसि नैमिषं वशी.” R. I. 8. “वार्षिके मुनीष्टतीनां.” R. III. 70. श्वेत-
 Analyse श्वेताश्च ते केशाश्च श्वेतकेशाः । शिताश्च ते अदुःशाश्च शिताकुशाः । श्वेतकेशाः
 एव शिताकुशाः श्वेतकेशशिताकुशाः तैः तादृशैः, ‘By the sharp goads in the
 form of white hair.’ राघवदन्तिनः—Analyse राघवाः एव दन्तिनः राघवदन्तिनः,
 The elephants in the form of the descendants of the Raghus. Cf. Pāṇi. II. 1. 72. “मयूरव्यंसकादयश्चः” ‘The words मयूरव्यंसक
 ‘cunning like a peacock’ &c., are तत्पुरुष compounds;’ these are
 irregularly formed तत्पुरुष compounds. The force of the word च
 in the Sūtra is that of restriction. For though the compound like
 मयूरव्यंसक is allowable we cannot form a compound like परममयूर-
 व्यंसक. Or राघवाणां दन्तिनः राघवदन्तिनः = रघुभेदाः, ‘The best of the
 descendants of the Raghus.’ Cf. Pāṇi. II. 1. 62. “हृन्दारकनागकुञ्जरैः
 पूज्यमानम्,” ‘A case-inflected word, denoting object, deserving of
 respect, is compounded with the words हृन्दारक, ‘eminent;’ नाग,
 ‘serpent or elephant;’ कुञ्जर, ‘elephants;’ and the compound is
 तत्पुरुष.’ Cf. Amara, “त्युरुतरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहसार्द्धनागायाः पुंसि
 श्रेष्ठायैगोचराः.” कालेन—‘For the illustrious elephants in the form
 of the descendants of the Raghus generally retire from the objects
 of sense, when pricked, on the head, by sharp goads of white
 hair, from the effects of time (or in course of time).’

St. 8. उभे—Construe नः वंश्यानां वक्षसि रक्तकर्कशे उभे तिष्ठतः यौवने
 वनिता वार्षिके वल्कसन्ततिश्च. Cf. R. I. 8. “श्वेसवेऽभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषि-
 ञाम् । वार्द्धके मुनीष्टतीनां योगेनान्ते तद्व्यजाम्.” यौवने, Expl.—युगं भावः
 यौवनं तस्मिन् यौवने, ‘In youth.’ ‘In the prime of age.’ वल्कसन्ततिः—
 Analyse वल्कानां सन्ततिः वल्कसन्ततिः, ‘A multitude of bark-garmenta,’
 ‘A heap of bark-dress.’ वल्क n. Expl.—वल्कतीति वल्कं, ‘A bark gar-
 ment.’ Derived from वल् वृ. or vt. I. P. also Ātm. (लेट्) ‘To
 eover.’ Cf. Uṇādisūtra, “शुल्कवल्कोकाः” इति कन्. Thus वल् + कन् =
 वल्क. Or from वल्क् vt. 10. P. (लेट्) ‘To speak.’ Cf. Medi. “वल्कं
 वल्कलस्योक्तयोः”. वंश्यानां, Expl.—वंशे जाताः वंश्याः तेषां वंश्यानां, ‘Of those
 who are born in the family.’ Cf. Pāṇi. IV. 3. 25. “तत्र जातः,”
 ‘The affixes ordained above or here after, come after a word in
 the 7th case in construction, in the sense of ‘born or grown or
 originated there or then.’ रक्तकर्कशे—Analyse रक्ते च ते कर्कशे च रक्त-
 कर्कशे, ‘Passionately fond of (or attached to) and rough (or

hard). ' कर्कशः, Expl:—कर् चासौ कश्च कर्कशः, 'Hard.' 'Rough.' derived from कृ *vt.* 9. U. (सेद्) 'To kill.' 'To injure.' And कम् *vt.* or *vi.* 2. A. (सेद्) 'To go.' 'To command.' *Cf.* Vis'va, "कर्कशः परुषे कूरे कृपणे निर्दये दृढे । इक्षौ साहसिके कासमर्दकाभ्यह्वयोरपि." वार्धके, Expl:—वृद्धस्य भावः कर्म वा वार्धकम् तस्मिन् वार्धके, 'In old age.' *Cf.* Pāṇi. IV. 2. 39. and the Vārtika thereto, "वृद्धाच्चेति वक्तव्यम्," 'The affix क्त् comes after the word वृद्ध as वार्धकम् 'a collection of old men.' 'Old age.' Also *Cf.* Pāṇi. V. 1. 133. "द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च," 'The affix कुप् comes in the sense of 'nature or actions thereof,' 'after a द्वन्द्व compound and after the words अनोज्ञा &c.' Also Pāṇi. VII. 3. 31. and the Vārtika thereto, "चतुर्वर्णादीनां स्वार्थे उपसंख्यानम्." As वार्धक्यम्. *Cf.* Vis'va, "वार्धकं वृद्धसंवाते वृद्धस्ये वृद्धकर्मणि." इमे—'A wife, passionately devoted to in youth and the collections of bark garments, hard to wear, in old age,—these two, O child, occupy the breast of our descendants.'

St. 9. न—Construe यः कृतसज्जः [अपि] जिष्णुर्न । यश्च आढ्यः [अपि] यज्ञनिस्पृहः । यश्च जरन् अपि कामी । एते क्षत्रवंशेषु कत्त्रयः॥ जिष्णुः = जयशीलः, 'Victorious.' 'Conquering.' *Cf.* Pāṇi. III. 2. 139. "ग्लान्जिस्त्र्यश्च ग्लुः," 'The affix ग्लु comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c.' viz—ग्लान्, 'to be weary,' जि 'to conquer,' and स्था 'to stand,' as well as भू 'to be.' As ग्लान्तुः 'languid;' जिष्णुः 'victorious;' स्थास्तुः 'disposed to stand firm,' 'immoveable;' भूष्णुः 'being.' कृतसज्जः—Analyse कृतं सज्जं येन स कृतसज्जः, 'Wielding a weapon.' यज्ञनिस्पृहः—Analyse यज्ञेषु निस्पृहः यज्ञनिस्पृहः, 'Indifferent to the (performance of) sacrifices,' क्षत्रवंशेषु—Analyse क्षत्राणां वंशाः क्षत्रवंशाः तेषु क्षत्रवंशेषु, 'In the race of the Kshatriyas.' कत्त्रयः, Expl:—कुत्तिसतः त्रयः कत्त्रयः, 'Three vile ones.' 'A bain.' *Cf.* Pāṇi. VI. 3. 101. and the Vārtika thereto, "कद्वावे त्रावुपसंख्यानम्," 'क्त् is substituted before त्रय.' As कत्त्रयः॥ Translate:—'Wielding weapons, he who has no ambition for conquest; possessing (immense) wealth he who is indifferent to (the performance of) sacrifices and advanced in years, he who is cupidious; these are the three vile ones in the क्षत्रिय race.'

St. 10. पादशेषे—Construe पुरुषायुषे पादशेषेऽपि यस्य वैराग्यं न [जायते] तस्य जनस्य हृदयाञ्जला कीदृशी दृश्यते. पादशेषे—Analyse पादः शेषो यस्य तत् पादशेषं तस्मिन् पादशेषे, 'Having for its residue a fourth part.' 'Having a fourth part for its remainder.' वैराग्यं, Expl:—विरागस्य भावः वैराग्यं, 'Dispassion.' 'Absence of all worldly desires and appetites.' पुरुषा-

युगे—Analyse पुरुषस्य आयुः पुरुषायुषम् तस्मिन् पुरुषायुषे, 'The full extent of man's life.' वर्षशतमित्यर्थः । " शतायुर्वै पुरुषः " इति श्रुतेः ॥ Cf. Pāṇi. V. 4. 77. "अचतुरः"—'The following words are irregularly formed by the affix अच्—अचतुरः, विचतुरः, सचतुरः, त्रिचतुराः, उपचतुराः, क्षीपुंसौ, वेम्बन-कुहौ, ऋक्सामे, वाक्मनसे, अक्षिभुवं, दारगवं, उर्वेष्टीवं, पद्वेष्टीवं, नक्षत्रिदिवं, रात्रिन्दिवं, अहर्दिवं, सरजसं, निश्वेयसं, पुरुषायुषं, व्यायुषं, श्र्यायुषं, ऋग्यजुषं, जातोक्षः, महोक्षः, छद्मोक्षः, उपश्रुनं and गोष्ठम्.' Vide विजयगणिः, "कृते लक्षं सहस्राणां त्रेतायामयुतं तथा द्वापरे तु सहस्रैकं कलौ वर्षशतं मतम् ॥" हृदयालुता—Analyse प्रवृत्तं हृदये अस्य स हृदयालुः तस्य भावः हृदयालुता, 'Good heartedness.' 'Tender heartedness.' Cf. Pāṇi. V. 2. 122. and the Vārtika thereto "हृदयाच्चातुरन्यतरस्याम्," "So also after हृदय; the affix चातु comes optionally.' As हृदयालुः ॥ The च is इत् by I. 3. 7. Translate:—'What sort of tender feeling is to be seen in the heart of that man, who even, in the fourth period (or part) of the full extent of his life, does not entertain (or value) the feeling of dispassion?'

St. 11. न—Construe अतिविस्मया देहे न भिन्ने [सति] ना तपस्तप्यते । इतरत्र [अन्यथा] चिरं जीर्णे तपस्यायां गतिर्हता. अतिविस्मया—Analyse अति-शयिता विस्मया अतिविस्मया तया तादृश्या, 'From extreme old age.' इतरत्र=अन्यथा *adv.*—'In other respects.' 'In a manner different from this.' 'Otherwise.' तपस्यायां, Expl:—तपसि साधु तपस्या तस्यां तपस्यायां, 'In devout austerity.' 'In religious penance.' 'In asceticism.' Cf. Hema. "तपस्यः काल्युगे पार्थे तपस्या नियमस्थितौ." Cf. Pāṇi. IV. 4. 128. Translate:—'A man practises religious austerities when his body is not shattered by extreme old age. When otherwise, it being worn out for a long time, the course of asceticism becomes (totally) barred.'

St. 12. मन्द—Construe मन्दशक्तीन्द्रियः च्योतल्लाविच्छुरिताधरः अस्फुट-सृष्टिचेष्टाभिः बालव्रतं आचरन्निव [स तपः कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]. मन्द—Analyse मन्दशक्तीनि इन्द्रियाणि यस्य स मन्दशक्तीन्द्रियः, 'Possessing (or having) organs of little power.' च्योत—Analyse च्योतन्त्यो लाङः च्योतल्लाङः ताभिः विच्छुरितः अधरः यस्य स तादृशः, 'Having the nether lip coated (or besmeared) with trickling spittle.' अस्फुट—Analyse अस्फुटा या सृष्टिः तस्याः चेष्टाः ताभिस्तादृशीभिः, 'By the play of indistinct memory.' बालव्रतं—Analyse बालानां व्रतं बालव्रतं, 'Pranks of children.' This and the next seven verses form a कुलक. For the definition see our notes on II. 2. Translate:—'Possessing organs of little power, with the nether lip coated with oozing spittle, he acts the part of a child by play of indistinct memory.'

St. 13. मृणाल°—Construe मृणालवलयच्छेदतन्तुजाडसमाश्रितः पलितच्छटाः यौवनोराहभस्मेव दधानः [स तपः कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]. मृणाल°—Analyse मृणालस्य वलयानि मृणालवलयानि तेषां छेदानां तन्तवः तेषां जाडैः समाश्रितं यास्तं ताः तादृशीः, ' Bearing the splendour resembling the net of fibres of the pieces of the coils of lotus-stalks.' यौवन°—Analyse यौवनस्य उराहः यौवनोराहः तस्य भस्म यौवनोराहभस्म, ' The ashes of the burning of youth.' पलितच्छटाः—Analyse पलितस्य छटाः पलितच्छटाः, ' The clots formed of grey hair.' मृणाल°—(He) wears the clots, formed of grey hair, having the splendour resembling the nets of fibres of the pieces of the coils of lotus-stalks, which look like the ashes of the burning of youth. '

St. 14. जीविते—Construe जीर्णवयसः सुसूक्ष्मतः ये जीविते प्रत्याक्षा नास्तीति मूर्ध्नः तिर्यग्विकम्पितैः प्रथयन्निव [सोऽयं मादृशः जनः तपः कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]. जीर्णवयसः—Analyse जीर्णं वयो यस्य स जीर्णवयाः तस्य तादृशस्य, ' Of one whose health of life is worn out.' प्रत्याक्षा—Analyse प्रतिगता आक्षा प्रत्याक्षा, ' Hope.' ' Expectation.' सुसूक्ष्मतः, *Desi. pre. parti.* ' Of him verging on death. ' ' Of him who is on the point of death. ' तिर्यग्विकम्पितैः—Analyse तिर्यग् च तानि विकम्पितानि च तिर्यग्विकम्पितानि तैः तादृशैः, ' By means of nodding obliquely. ' ' With sidewise noddings. ' Translate:—' That there is no hope of life for him, whose health of life is worn out, and who is verging on death is loudly proclaimed, as it were, by the sidewise noddings of his head. '

St. 15. दन्त°—Construe शयैः दन्तकुन्तशतैः मृत्योः संकटं आननं प्रवेष्टुमिव कायसंकोचखर्वतां विभाजः. Cf. Mahāvīr. I. 8. " संकटा आहिताग्निनां प्रत्यवायैर्गृहस्थता. " दन्त°—Analyse दन्ताः एव कुन्ताः तेषां शतानि दन्तकुन्तशतानि तैः तादृशैः, ' By hundreds of spears consisting of (sharp) teeth. ' कायसंकोचखर्वतां—Analyse कायस्य संकोचः कायसंकोचः तेन खर्वता तां तादृशीं, ' Lowness (or shortness) consequent on the stooping of the body. ' खर्वतां—Analyse खर्वतीति खर्वः तस्य भावः खर्वता तां तादृशीं, ' Lowness (or shortness) in stature. ' Derived from खर्व् *vt.* 1. P. (सेद्) ' To go. ' ' To move. ' आननम्, Expl:—अनन्यनेन इति आननम्, ' Mouth. ' Derived from अन् *vi.* 2. P. (सेद्) ' To breathe. ' Cf. Pāṇi. III. 3. 117. " करणाधिकरणयोश्च, " ' The affix ल्युट् comes after a root, when the relation of the word to be formed to the verb is that of an instrument or location. ' Translate:—(He) displays shortness, resulting from the stooping of the body, as if with a view to enter into the mouth of the god of death, terrible on account of the fierce hundreds of spears, consisting of (his sharp) teeth. '

St. 16. विभत्—Construe आतङ्कनिर्मासव्यक्तलक्ष्यसङ्ग्रहाः जरानद्याः वी-
धीरिव पशुकास्थिपरम्पराः विभत् [स तपो कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]. Cf.
Buddha-Charita I. 75-76. “ दुःखार्णवाद्वाक्विक्रीर्केनाम्भरातरंगान्मरुणोप-
वेगात् । उत्तरयिष्यत्ययमुद्धमानमार्तं जगज्ज्ञानमहाप्लवेन ” ॥ ७५ ॥ “ प्रक्षाम्यवेगं स्थि-
रशीलवप्रां समाधिशीतां व्रतचक्रवाकां । अस्योत्तमां धर्मन्दीं प्रवृत्तां कृष्णार्दितः वास्यति
जीवलोकः ” ॥ ७६ ॥ आतङ्कः—Analyse आतङ्काद् निर्मासेन व्यक्ताः अत एव लक्ष्याः
सङ्ग्रहाः यासां ताः तादृशीः, ‘The rising up (or issuing forth) of which
is perceptible from the distinct emaciation (*lit.* fleshlessness) from
a disease.’ आतङ्कः, Expl:—आतङ्कतीति आतङ्कः, ‘A disease.’ Derived from
तङ्क vi. 1. P. (सेद्) ‘To live in distress.’ Cf. Pāṇi. III. 3. 18. and III.
3. 121. “ इल्य ” ‘ After a verb ending in a consonant, comes the
affix ‘ वम् ’ (when the word to be formed is masculine, and rela-
ted to the verb as an instrument or a location, and thereby the
palatal is changed into a guttural).’ Cf. Medi. “ आतङ्को रोगसन्ता-
पसङ्काद्यं व्रजध्वनौ. ” जरानद्याः—Analyse जरा एव नदी जरानदी तस्याः जरा-
नद्याः, ‘Of the river of old age.’ पशुकास्थिपरम्पराः—Analyse पशुकाणां
अस्थनां परम्पराः पशुकास्थिपरम्पराः, ‘The rows (or lines) of the bones
of ribs.’ Vide notes on IX. 29. विभत्—(He) bears the rows of
the bones of ribs, the rising up of which is perceptible by the
distinct emaciation from a disease, like the waves of the river of
old age (or decrepitude).’

St. 17. निर्दन्तः—Construe मुष्टिन्धयः यथा निर्दन्तत्वाद् असंस्कारं मोहा-
न्मिथः अशंसितं अस्पष्टं अम्बुकृतं वचो वदन् [स तपो कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः].
निर्दन्तः—Analyse निर्गताः दन्ताः यस्य स निर्दन्तः तस्य मावः निर्दन्तत्वं तस्माद्
तादृशात्, ‘On account of toothlessness.’ असंस्कारः—Analyse अवि-
द्यमानः संस्कारः यस्य तद् असंस्कारः, ‘Having no refinement.’ ‘Un-
polished.’ ‘Uttering lispingly.’ मुष्टिन्धयः, Expl:—मुष्टिं वयतीति
मुष्टिन्धयः, ‘A fist-sucker.’ ‘A baby.’ Cf. Pāṇi. III. 2. 30. “ नादिमु-
ष्टयोश्च, ” ‘And when the words नादी ‘a tube’ and मुष्टि ‘fist’,
are objects in composition with the verbs घ्ना and वे the affix
सश् is employed.’ अशंसितं—Analyse न शंसितं अशंसितं, ‘Without
being told.’ ‘Without being asked.’ अस्पष्टं—Analyse न स्पष्टं
अस्पष्टं, ‘Indistinct.’ अम्बुकृतं *adj.* Expl:—अनम्बु अम्बु अकारि अम्बुकृतं,
‘Pronounced indistinctly, so that the words remain too much
in the mouth.’ ‘Sputtered as speech, accompanied with emission
of saliva.’ Cf. Pāṇi. V. 4. 50. and VII. 4. 26. Translate:—‘On
account of toothlessness, he speaks to himself from infatuation,
like a fist-sucking baby, words uttered lispingly, which are in-
distinct, have not been asked and are sputtered with saliva.’

St. 18. भिन्न—Construe भिन्नभुवं उदस्ताभां किञ्चित्कम्पितमस्तकां गद्गदि ताळापां जरां अहमेतं इव नमः [स तपः कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]: भिन्नभुवं—Analyse भिन्ना भूः यया सा भिन्नभूः तां भिन्नभुवं, 'Having wrinkles of eye-brows.' उदस्ताभां—Analyse उदस्तानि अभाणि यया सा तां तादृशीम्, 'Having tears cast out.' किञ्चित्कम्पित—Analyse किञ्चित् कम्पितं मस्तकं यया सा तां तादृशीम्, 'Wearing a head shaking a little.' गद्गदिताळापां—Analyse गद्गदिताः आळापाः यया सा गद्गदिताळापा तां तादृशीं, 'The words in which were stammering.' 'Having a throbbing utterance.' भिन्न—' (He) makes obeisance as if to persuade (or supplicate) old age, giving out stammering words, wearing a head shaking a little and having tears cast out with wrinkles of eyebrows.'

St. 19. वार्धक्ये—Construe वार्धक्ये धर्मतः मूढः स्वदेहवहनेऽपि असक्षिप्तः स तपो विधित्सन् अपि कीदृग्विधास्यति. वार्धक्ये, Expl:—दृढस्य भावः कर्म वा । वार्धक्यम् तस्मिन् तादृशे, 'In old age.' स्वदेहवहने—Analyse स्वस्य देहः स्वदेहः तस्य वहनं तस्मिन्, 'Conveying (or carrying) one's own body.' असक्षिप्तः *adj.* Expl:—न क्षक्षिप्तः असक्षिप्तः, 'Utterly incapable.' 'Quite unable.' Cf. Pāṇi. V. 3. 65. " विष्मतोर्लुक् " 'The affixes विन् and मत् are Luk-elided, when लुक् and ईयच्छन् follow.' Translate:—' Naturally bewildered (or confounded) in old age, and quite incapable of carrying even his own body, how can he, though ardent-ly wishing to practise asceticism, effect it ? '

St. 20. यतः—Construe यतः तपस्यायां अरण्ये वसतिं यातुर्मे विरागिणः स्वया अभुप्रवर्षेण प्रस्यूहो मा जनि. तपस्यायां—' For practising asceticism.' Here the locative is used in the sense of the dative. See our notes on IV. 44. अभुप्रवर्षेण—Analyse अभूणां प्रवर्षः, अभुप्रवर्षः तेन तादृशेन, 'By the shower of tears.' 'By the flow of tears.' प्रस्यूहः, Expl:—प्रस्यूहते इति प्रस्यूहः, 'An obstacle.' 'An impediment.' Derived from प्रस्यूह *vt.* I. U. (सेद्) 'To interrupt.' 'To push back.' 'To keep off.' Cf. Pāṇi. III. 3. 18. विरागिणः—Analyse विरज्यते इति विरागी तस्य विरागिणः 'Of one who is changed in feeling.' 'Of one who is void of passion (or desire). यतः—' For this reason, do not, O child, create, with your flow of tears, any obstacle to me, devoid of passion and about to depart to (stay in) a forest abode in order to practise asceticism.'

St. 21. अनुशिष्टिः—Construe प्रकृत्या एव भद्रे भवति अनुशिष्टिः कीदृशी । [केवलं] स्नेहकातरस्य मनसः प्रीतये निगद्यते. अनुशिष्टिः—' Instructions.' 'Ordering.' 'Teaching.' Derived from अनुशास् *vt.* 2. P. (सेद्) 'To

advise. ' To teach. ' ' To rule. ' स्नेहकातरस्य—Analyse स्नेहेन कातरं स्नेहकातरं तस्य तादृशस्य, ' Perplexed by (the influence of) affection. ' Translate :— ' What instructions are worth giving you, who are simply noble by nature ? I give utterance to them only for the satisfaction of my mind, perplexed by (the influence of) affection. '

St. 22. औदासीन्यं—Construe यतः शत्रुः औदासीन्यं तादृश्यं याति यतः उदासीनश्च तादृश्यश्च मित्रतां याति यतः मित्रं च भक्तौ वृद्धत्वं याति तद् वक्तुमर्हसि. Cf. Buddha-Charita II. 6. " मध्यस्थतां तस्य विपुर्जगन्म मध्य-स्वभावः प्रययौ दृढत्वं । विरोधतो दाढ्यमियाय मित्रं द्वावस्य पञ्चावपरस्तु नाई. " औदासीन्यं, Expl :—उदास्ते इति उदासीनः तस्य भावः औदासीन्यं, ' Indifference. ' Derived from उदास् vi. 2. A. (सेट्) ' To sit. ' ' To be. ' आसीन is a *pres. parti.* of the root आम्. Cf. Pāṇi. VII. 2. 83. " ईदासः, " ई is substituted for the अ of आन, after आस्, ' मित्रतां, Expl :—मित्रस्य भावः मित्रता तां तादृशीम्, ' Friendship. ' औदासीन्यं— ' I hope you will tell me that principle which makes the enemies indifferent; the indifferent to become friends and the friends to become firmly devoted (i. e. faithful to loving loyalty). '

St. 23. यः—Construe यो येन ख्यातिं वाञ्छति लोकसंग्रहकामिना शत्रुतामप्यनिच्छता तस्य तद् न निन्दनीयं. लोकसंग्रहकामिना—Analyse लोकानां संग्रहः लोक-संग्रहः स एव कामोऽस्ति यस्य स लोकसंग्रहकामी तेन तादृशेन, ' By him desiring intercourse with the world. ' ' By him who wishes to have worldly experience. ' ' By him desiring the propitiation (or conciliation) of men and their welfare. ' शत्रुतां, Expl:—शत्रोः भावः कर्म वा शत्रुत्वं तां शत्रुतां, ' Enmity. ' अनिच्छता—Analyse न इच्छन् अनिच्छन् तेन अनिच्छता, ' By him not intending. ' ' Undesirous. ' ' Unwilling. ' ' Averse '. Translate:— ' One, desiring the propitiation (or conciliation) of mankind, without intending to incur their enmity, should not try to condemn even those actions of theirs wherewith they intend to make themselves known (to the world). '

St. 24. दृष्टिः—Construe स्वपररक्षणी सात्रः दृष्टिः नये शुभकरी । निष्पात-बुद्धयः तां आयःशुभिकतेति नाहुः. दृष्टिः, Expl:—वर्तते अनयेति दृष्टिः, ' Course, ' ' conduct. ' Derived from दृत् vi. 1. A. (सेट्) ' To be. ' ' To subsist. ' Cf. Pāṇi. III. 3. 94. " भियां किन्, " To express an action &c, by a word in the feminine gender, the affix ' किन् ' is added to the root. ' Cf. Medi. " दृष्टिर्विवरणाजीवकौशिक्यादिप्रवर्तने. " शुभकरी—Analyse शुभं करोतीति शुभकरी, ' Causing welfare. ' ' Producing good. ' सामन् — ' Negotiation. ' ' Peace-making. ' One of the four Upāyas or means

of success against an enemy. The other three being दान, भेद and दण्ड. According to some authorities these expedients are seven in number; they add माया, उपेक्षा, and इन्द्रजाल to the four already mentioned. *Vide* Ka'mandaki's Nitisāra, Chapter II. and XV. 3. "सामदानं च दण्डः भेदश्चेति त्रयमयम् । मायोपेक्षेन्द्रजालं च सप्तोपायाः प्रकीर्तिताः ।" *Cf.* Manu. VII. 107 and 109. "तानानयेद्वचं सर्वान्तामादिभिरुपक्रमैः ।" "सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्रभिद्वये." *Cf.* also Ka'mandaka Nitisāra, Chap. XVII. 4-5. स्वपररञ्जनी—Analyse स्वा च परा च स्वपरे ते रञ्जयितुं शीलमस्याः सा तादृशी, 'Giving pleasure to himself and others.' 'Delighting the mind of himself and that of others.' आयःशूलिकता, Expl:—अयःशूलेन अयःशूलसदृशेन क्रूरेणाचारेण अन्विच्छति व्यवहरतीति आयःशूलिकः तस्य भावः आयःशूलिकता=साहसिकता, 'Violent proceeding.' 'Cruelty.' 'Impetuosity.' *Cf.* Pāṇi. V. 2. 6. "अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठनौ," 'The affixes ठक् and ठन् come respectively after अयःशूल and दण्डाजिन, in the same sense of "who strives to get something by that." The word अन्विच्छति is understood here also. The word अयःशूलम् means 'a violent proceeding.' Who seeks to obtain any thing by violent means is called आयःशूलिकः=साहसिकः ॥ The word दण्डाजिन means 'staff (दण्ड) and hide (अजिन)' i. e. outer badges of devotion or hypocrisy. Who seeks to gain something by hypocrisy and deceit is called दण्डाजिनिकः=दाम्भिकः. *Vide* notes on X. 76. निष्णात°—Analyse निष्णाता बुद्धियेषां ते तादृशाः, 'Highly intelligent.' 'Profound scholars.' 'The erudite.' वृत्तिः—'In politics (or political science), the course of peace-making (or negotiations), giving pleasure to himself and the opposite party, becomes beneficial; and the astute politicians do not think it to be a violent proceeding.'

St. 25 जिघांसु°—Construe जिघांसुभिरपि प्राज्ञैः साम प्रयोक्तुं साम्प्रतं [बुक्कचित् वा] । विभिस्तन्तो मृगाविधौ मृगान् गांस्तैः रञ्जयन्ति. *Cf.* Kāmaṇḍaki's Nitisāra XVII. 4. 5. "परस्परारोपकाराणां कीर्तनं गुणकर्मसु । सम्बन्धस्य समालोचनामायस्याः संप्रकाशनम् ॥" "वाचा पेशलया साधु तवाहमिति चार्पणम् । इति सामप्रयोगज्ञैः साम पञ्चविधं स्मृतम् ॥" *Cf.* Panch. I. 379-380. "आदौ साम प्रयोक्तव्यं पुरुषेण विजानता । सामसाध्यानि कार्याणि विक्रियां यान्ति न क्वचित् ॥ न चन्द्रेण न चौषध्या न सूर्येण न वह्निना । साम्नैव विलयं याति विद्वेषप्रभवं तमः ॥" जिघांसुभिः, Expl:—इन्तुमिच्छवः जिघांसवः तैः जिघांसुभिः, 'By those who are desirous of killing.' 'By the enemies.' प्राज्ञैः, Expl:—प्रज्ञा येषां अस्तीति प्राज्ञाः तैः प्राज्ञैः, 'By wise politicians.' 'By clever (or skilful) politicians.' *Cf.*

Hema. "प्रज्ञः प्राज्ञः प्रज्ञा तु श्रेयसी." Also Medi. "प्रज्ञस्तु पण्डिते वाच्यलिङ्गो बुद्धौ च योषिति." साम्प्रतम् = युक्तं, 'Fit.' 'Proper.' 'Opportune.' Derived from तन् *vt.* 8. U. (*सेट्*) To stretch with सम्प्र. The preposition सं being changed to सां by Pāṇi. VI. 3. 109. "पृषोदरादीनि यथोपदिष्टं," "The elision, augment and mutation of letters to be seen in पृषोदर &c, though not found taught in the treatise of Grammar, are valid, to that extent and in the mode, as taught by the usage of the sages.' *Cf.* Medi. "साम्प्रतं चाधुनार्थे स्यादुचितार्थे च दृश्यते." Also Trikāṇḍa, "युक्तार्थे साधनार्थे च साम्प्रतं तद्विदो विदुः." बिभित्सन्तः—'Wishing to break (or kill).' 'Wishing to set at variance.' *Desi. pre. parti.* of भिद् *vt.* 7. U. (*अनिट्*) 'To divide.' 'To open.' 'To set at variance.' मृगाविधः—Analyse मृगान् विध्वन्तीति मृगाविधः, 'Those who wound (or stab) the animals (or antelopes).' 'The hunters.' Derived from विध् *vt.* 6. P. (*सेट्*) or व्यध् *vt.* 4. P. (*अनिट्*) 'To wound.' 'To pierce.' 'To stab.' For the lengthening of the vowel *Cf.* Pāṇi. VI. 3. 116. See our notes on VIII. 63. Translate:—'It is but meet to employ the principle of Sāman (peace-making) by those political adepts who are desirous of killing. Hunters, bent on killing antelopes, entice them by charming songs (or notes).'

St. 26. सामं—Construe जनो दानाद् अत्यन्तवर्जितं साम शास्त्रं वेति । दानस्य मात्रया [लेशेन] युक्तं तद् औशनसं साम साधु. अत्यन्तं—Analyse अतिशयितं वर्जितं अत्यन्तवर्जितं, 'Strictly forbidden.' 'Exceedingly excluded.' औशनसं, Expl :—उशनसः इदं औशनसं, 'Sanctioned (or permitted) by Us'anas.' उशनस् (or शुक्राचार्य) m.—Was a son of Bhṛigu and the priest of Bali and the Daityas (Daitya-guru). He is also called the son of Kavi. His wife's name was S'us'umā or S'atāparvā. His daughter Devayāni married Yayāti of the Lunar race, and her husband's infidelity induced S'ukra to curse him. S'ukra is identified with उशनस्, and is the author of a code of law. The Harivans'a relates that he went to S'iva and asked for the means of protecting the Asuras against the gods, and for obtaining his object he performed "a painful rite, imbibing the smoke of chaff with his head downwards for a thousand years." In his absence the gods attacked the Asuras and Vishṇu killed his mother, for which deed S'ukra cursed him "to be born seven times in the world of men." S'ukra restored his mother to life, and the gods being alarmed lest S'ukra's penance should be accomplished, Indra sent his daughter Jayantī to lure him from it. She waited

upon him and soothed him, but he accomplished his penance and afterwards married her. साम°—‘People know such policy of peace-making, as is wholly (or totally) excluded from giving presents (or bribes), to be perfidy (or dishonesty). That peace-making principle, which is joined with a small quantity of presents (bribe) and is sanctioned by Us’anas, is thought proper (on all hands).’

St. 27. मा—Construe रहितसंमानं मा दाः । कृतिनी नीतौ सत्कारसामनी त्यक्त्वा विश्राणितं वित्तं दूषितं विदुः. रहितसंमानं *adv.*—Analyse रहितः संमानः यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात्तथा, ‘In a manner bereft (or destitute) of self respect (or great honour).’ सत्कारसामनी—Analyse सत्कारश्च साम च सत्कारसामनी, ‘Hospitable treatment and peace.’ वित्तं, Expl:—विद्यते स्म इति वित्तं, ‘Wealth.’ Derived from विद् (विन्दु) *vt.* 6. U. (अनिद्) ‘To get.’ ‘To obtain.’ Cf. Pāṇi. VIII. 2. 58. “वित्तो भोगप्रत्यययोः,” ‘The irregularly formed participle वित्त denotes ‘possessions’ and ‘renown.’ विश्राणितं=दत्तं, ‘Given.’ *Past. parti.* of अण् *vt.* 10. U. (सेद्) ‘To give.’ ‘To bestow.’ Translate:—‘Do not give (presents) in a manner devoid of honour (or self respect). Keeping aside the sense of honour and the principle of peace-making, the present (वित्तं) given with a view to attain the political object, is declared (or thought) by the wise to be a disgrace.’

St. 28. सत्रु°—Construe अयं नेता दुर्धर्षं सत्रुं सत्रुगृह्येण घनेन स्फुलिङ्गार्चिः-प्रादुर्गतं आयसं पिण्डं इव निहन्ति. सत्रुगृह्येण—Analyse सत्रुणा गृह्यः सत्रुगृह्यः तेनः तादृशेन, ‘(Seemingly) siding with (or being the partisan of) an enemy.’ ‘(Outwardly) belonging to the party of an enemy.’ (i. e. ‘a friend,’ ‘an intimate’). Cf. Pāṇi. III. 1. 119. *Vide* notes on IX. 18. दुर्धर्षं, Expl:—धर्षितुं दुष्करः दुर्धर्षस्तं तादृशं, ‘Difficult to be overpowered.’ घनं *m.*—‘A sledge-hammer.’ स्फुलिङ्ग°—Analyse स्फुलिङ्गमयानि अर्ध्वीषि तैः प्रादुर्गतं स्फुलिङ्गार्चिःप्रादुर्गतं, ‘Enveloped in the flames of sparks.’ आयसं, Expl:—अयसो विकारः आयसं, ‘Made of iron.’ सत्रु°—‘The leader of the people entirely destroys an enemy, difficult to be overpowered, with the help of a friend, (seemingly) siding with him, like an iron clod, enveloped in the flames of sparks, by means of a sledge-hammer.’

St. 29. उप°—Construe उपजापहतस्वामिस्लेहसीन्निमौले सचिवे पराश्रयं वाञ्छति [सति] भेदिन्याः पत्युः पातो न संशयः. Cf. Kāmandaki’s Nitisāra XVII. 25. 26. “भेदं कुर्वति यत्नेन मन्त्र्यामात्यपुरोधसाम् । तेषु भिक्षेयु भेदो हि युव-

राजे तयोर्जिते.” “अमात्यो युवराजश्च भुजावेतौ महीपतेः । मन्त्री नेत्रं हि भिन्नेस्मिन्नै-
कस्मिन्नपि तद्विचः.” *Cf.* Panch. I. 273. “येन यस्य कृतो भेदः सन्धिर्देन महीपतेः ।
तेनास्त्रजवधस्तस्त कृत इत्याह नारदः ॥” उप—Analyse उपजायेन भेदेन इता स्वा-
मिनः स्नेहस्य सीमा येन स तस्मिन् तादृशे, ‘The limit of the good-will of
his lord has been won by his secret whispering into his ears.’
उपजाय *m.*, Expl:—उपांशु जपनं उपजायः, ‘Whispering into the ear.’
‘Treachery.’ *Cf.* Medi. and Vis’va. “भेदो द्वैधे विशेषे स्यादुपजाये विदारणे.”
पराश्रयं—Analyse परेषां आश्रयः पराश्रयः तं तादृशं, ‘Refuge with an
enemy.’ Dependence on an enemy.’ ‘Protection from an enemy.’
मौले, Expl:—मूले भवो मूलादागतो वा मौलः आतः इत्यर्थः तस्मिन् मौले, ‘A
hereditary minister.’ Translate:—‘When a hereditary minister,
who has attained the limit of the good-will of his lord, won over
to his side, by his secret whispering into his ears, seeks protec-
tion of an enemy, there would be a fall of the lord of the earth,
without any doubt.’

St. 30. इतरं—Construe इतरोपायदुःसाध्ये चण्डदण्डोऽसौ महीपतिः नीतेर-
दुद्यायति विपुलं फलं अभाति. *Cf.* Kāmandaki’s Nitisāra. XVII. 41—42.
“उत्साहदेशकालैस्तु संयुक्तः सुसहायवान् । युधिष्ठिर इवात्यर्थं दण्डेन स्तं नयेदरीन् ॥
आत्मनः अकिञ्चुद्भिक्ष्य दण्डमभ्यधिकं नयेत् । एकाकी सत्त्वसंपन्नो रामः क्षत्रं पुरावधीतम्”
इतरं—Analyse इतरे च ते उपायाश्च इतरोपायाः तेषां दुःसाध्यं इतरोपायदुः-
साध्यं तस्मिन् तादृशे, ‘When all other political expedients become
unmanageable.’ ‘When all other political expedients fail to
accomplish.’ चण्डदण्डः—Analyse चण्डः दण्डो यस्य स चण्डदण्डः, ‘Waging
a fierce war,’ ‘Making a terrible assault.’ ‘Of a severe puni-
shment.’ महीपतिः—Analyse मल्लाः पतिः महीपतिः, ‘The lord of the
earth.’ अदुद्यायति—Analyse अदुष्टः आयतिः उत्तरः कालः यस्य तद् अदुद्यायति,
‘The future of which is not attended with evil.’ ‘The future
whereof is peaceful (or innocent).’ आयतिः, Expl:—आयस्य-
न्तेऽत्र । आयस्यति वा । इति आयतिः उत्तर कालः, ‘The future.’ ‘The
future time.’ *Cf.* Pāṇi. III. 3. 94. “क्षियां कित्त्न,” ‘To express
an action &c. by a word in the feminine gender, the affix कित्त्न
is added to the root.’ *Cf.* Medi. “आयतिस्तु क्षियां दैर्घ्यं प्रभावागावि-
कालयोः.” Translate:—‘When all other political expedients fail
(*lit.* become difficult to be accomplished) the lord of the earth
wages fierce war, and takes the full advantage (*lit.* enjoys the
fruit) of polity the future whereof is peaceful.’

St. 31. अव्याहति—Construe भ्रूयोपि बहवः दण्डेन विना अव्याहति गौः
रक्षितुं न शक्या इति प्रत्येति किम् राजकं. अव्याहति *adv.*—Analyse न व्याहति
यथा भवति तथा अव्याहति, ‘Without any interruption.’ ‘Uninterrupt-

edly.' 'Beyond question.' राजकं—Analyse राजां समूहः राजकं, 'A multitude of kings.' बल्लवः (or वल्लवः), Expl.—बल्लं वाति वायति वा । बल्लवः, 'A cowherd.' Derived from बल्ल *et. or vi.* 1. A. (सेट्) 'To be covered.' 'To go.' 'To move.' Cf. Pāṇi. III. 3. 18. It may also be derived from वा *et. or vi.* 2. P. (अनिद्) 'To go.' Or from वै *vi.* 1. P. (अनिद्) 'To be dry.' Cf. Pāṇi. III. 2. 3. Also Hema " बल्लवः स्यात्स्वकारे गोदोषधिर वृकोदरे." अव्याहति—'It is beyond question that even a silly cowherd believes that it is not possible to look after the kine without a rod; how much more is it with the multitude of kings.'

St. 32. क्षोणीपतिः—Construe त्यक्तदण्डः अग्रहीतजगत्करः अपि पदं चान्छन् क्षोणीपतिः जराक्रान्तः इव ध्रुवं आशु पतति. अग्रहीतजगत्करः—Analyse न गृहीतः अग्रहीतः । अग्रहीतः जगतः करो येन स अग्रहीतजगत्करः, 'Who has not received the tributes of the world.' 'Who has not imposed taxes on people.' When applied to जराक्रान्त the compound may be analysed as, अग्रहीतः अघृतः जगतां मनुष्याणां करो इस्तो येन स तादृशः, 'One who has not held the hand of men for support.' क्षोणीपतिः—Analyse क्षोण्याः पतिः क्षोणीपतिः, 'Lord of the earth.' जराक्रान्तः—Analyse जरया आक्रान्तः जराक्रान्तः, 'Overcome by old age.' त्यक्तदण्डः—Analyse त्यक्तो दण्डो येन स त्यक्तदण्डः, 'Who has abandoned or dismissed his army.' When applied to जराक्रान्त the compound may be analysed as, त्यक्तः उत्सृष्टः दण्डो यष्टियेन स तादृशः, 'Who has left off his holding staff.' Translate:—'A paramount lord of the earth who has dismissed his army, has not imposed (*lit.* levied) tributes on the world and yet wishes to have the title (of the paramount lord) certainly gets an instant fall like one overcome by old age.'

St. 33. इत्थं—Construe इत्थं उपायानां चतुष्टयां युक्तिं कुर्वाणस्य [राज्ञः] इन्दुप्रभागौरं यन्नः परैरक्षय्यतां व्रजति. इन्दुप्रभागौरं—Analyse इन्द्रोः प्रभावद् गौरं इन्दुप्रभागौरं, 'White like the light of the moon.' अक्षय्यतां—Analyse न क्षय्यं अक्षय्यं तस्य भावः अक्षय्यता तां अक्षय्यतां, 'The state (or condition) of undecaying (or imperishableness).' Cf. Pāṇi. VI. 1. 81. इत्थं—'The fame, white like the light of the moon, of one, who, in this way, employs the four-fold scheme of the political expedients, attains an unassailable position (even) by enemies.'

St. 34. शूरं—Construe सम्यक् संरक्षिताः प्रजाः शूरं पुरुषसारं नीलै पदं अलम्पदं नृपं कोशैः वर्धयन्ति. Cf. Kāmandaki's Nīṭisāra, VI. 8. " धर्मो-धर्मो विजानन् हि शासनेऽभिरतः सताम् । प्रजां रक्षेन्नृपः साधु हन्याद्य परिपन्थिनः॥ " Also Cf. Panch. I. 224 and 349. " हिरण्यधान्यरत्नानि यानानि वि-

विधानि च । तथान्यदपि यत्किञ्चित्प्रजाभ्यः स्यान्महीपतेः ॥ ” पुरुषसारः—Analyse पुरुषाणां सारं जानातीति पुरुषसारः तं पुरुषसारः ‘Conversant with the courage (or prowess) of men.’ अलम्पटं—Analyse न लम्पटः अलम्पटः तं अलम्पटं, ‘Not libidinous.’ ‘Chaste.’ शूरः, Expl:—शूर्यतीति शूरः तं शूरः, ‘A hero.’ ‘A warrior.’ Derived from शूर vi. 10. A. (सेद्) ‘To be powerful.’ ‘To act the hero.’ Cf. Medi. “शूरः स्याद् वादवे भटे.” Also Hema. and Vis’va, “शूरभारभटे सूर्ये.” Translate:—‘The subjects, if rightly protected, prosper, with treasure, a brave king, who is conversant with the power of men, skilful in politics, and not libidinous (to carnal appetite).’

St. 35. लम्भनीयः—Construe गुण्योपि अन्वयवर्जितः उच्चैः पदं न लम्भनीयः । रत्नाढ्यमपि पादमण्डनं मूर्ध्नि कः कुर्वीत [न कोपीत्यर्थः]. लम्भनीयः—*Poten. past. pass. parti.* ‘To be obtained (or received).’ ‘To be attained.’ गुण्यः, Expl:—प्रशस्ताः गुणाः सन्त्यस्य गुण्यः प्रशस्तगुणवान्, ‘Endowed with virtues (or merits).’ अन्वयवर्जितः—Analyse अन्वयेन वर्जितः अन्वयवर्जितः, ‘Destitute of noble descent.’ ‘Having no lineage.’ रत्नाढ्यं—Analyse आध्यायतीति आढ्यम् । रत्नैः आढ्यं रत्नाढ्यं, ‘Abounding in jewels.’ ‘Full of jewels.’ पादमण्डनं—Analyse पादयोर्मण्डनं पादमण्डनं, ‘A foot ornament.’ For the reverse idea Cf. Uttar. I. 14. “नैसर्गिकी सरभिणः कुक्षमस्य सिद्धा । मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि.” लम्भनीयः—‘Though endowed with merits, a person, without lineage, ought not to receive exalted position. Who would place, on his head, a foot ornament, though abounding in jewels ?’

St. 36. मूर्खः—Construe कैरपि गुणैरविख्यातः [केवलं] वंशेनैव विभावितः कुलीनोऽपि मूर्खः भूभुजा मातङ्ग इव वज्र्यः [त्याज्यः]. Vide Kāmandaki's Nitisāra, canto IV. verses 25 to 38. कुलीनः, Expl:—कुलस्यापत्यं कुलीनः, ‘Born of a noble family.’ ‘Of a noble descent.’ Cf. Pāṇi. IV. 1. 139. “कुलात्सः,” ‘The affix स comes, in the sense of a descendant, after the Nominal-stem ‘कुल’ and a compound word that ends in ‘कुल.’ Also Cf. Pāṇi. IV. 1. 140. “अपूर्वपदादन्यतरस्यां यङ्कुञ्चौ,” ‘The affixes ‘यत्’ and ‘ङकुञ्’ come optionally after the word ‘कुल’ when it is not preceded by any other word which gets the designation of पद (I. 4. 14).’ Vide Hema, “अथ कौलेयकः सारमेयकुलीनयोः” मातङ्गः, Expl:—मतङ्गस्यापत्यं पुमान् मातङ्गः । अथ वा । मतङ्गस्यायं मातङ्गः, ‘A Chāṇḍāla.’ ‘A man of a lowest class.’ ‘An outcast.’ भूभुजा—Analyse भुवं भुनकीति भूभुक् तेन भूभुजा, ‘By a king.’ ‘By the lord of the earth.’ अविख्यातः—Analyse न विख्यातः अविख्यातः ‘Not celebrated.’ Translate:—‘Not celebrated for any other

merits but simply known by his race, a fool, though born of a noble family, should be abandoned by a king like a Chândāla.' :

St. 37. तद्—Construe अन्वयेन गुणेन च युक्तं उपधाशुद्धं मौलं साचिव्यं लम्भयन् भूपतिः न प्रमायति. उपधाशुद्धं—Analyse उपधायां धर्मपरीक्षायां शुद्धं उपधाशुद्धं, 'Of an undefiled trial (or test) of honesty.' It consists of four kinds viz. 'loyalty,' 'disinterestedness,' 'continence,' and 'courage.' उपधा, Expl:—उपधीयते शुद्धिज्ञानमत्रेति उपधा । धर्मार्थैर्यत्परीक्षणम् । 'Trial (or test) of honesty.' 'Political expedients.' Kā-mandaka thus defines the term:—"उपेत्य धीयते यस्मादुपपेति ततः स्मृता । उपाया उपधा ज्ञेयास्तयामात्यान्परीक्षयेत्." साचिव्यं, Expl:—सचि जेहं चातीति सचिवः तस्य भावः कर्म वा साचिव्यं, 'The office of a minister.' 'Ministership.' भूपतिः—Analyse भुवः पतिः भूपतिः, 'The lord of the earth.' Translate:—'For this reason, a lord of the earth, securing the hereditary services of a minister, of undefiled test of honesty, and endowed with virtues and noble descent, does not swerve from his duty.'

St. 38. यस्मिन्—Construe यः यस्मिन् [कर्मणि] कृत्याबुरोधेन सौहृदं प्रतनोति स तीर्णतोयः प्रवमिव कृत्यान्ते तं त्यजति. कृत्याबुरोधेन—Analyse कृत्यस्य अबुरोधः कृत्याबुरोधः तेन तादृशेन, 'In accordance with the importance of the business (or action).' सौहृदं, Expl:—सुहृदः भावः सौहृदं, 'Friendship.' 'Intimacy.' कृत्यान्ते—Analyse कृत्यस्य अन्तः कृत्यान्तः तस्मिन् कृत्यान्ते, 'At the end (or after the accomplishment) of the business.' तीर्णतोयः—Analyse तीर्णं तोयं येन स तीर्णतोयः, 'One who has got across (or crossed) water.' यस्मिन्—'In accordance with the weight of the object of a certain nature to be accomplished, he, who contracts a friendship, and forsakes him after he has gained his point, is like one, who abandons a boat, after he has crossed the water (of a river).'

St. 39. यौ—Construe यौ तु सुहृत्तरो निष्कारणाशुक्लस्नेहपाशौ देहजीवितयोः इव तयोर्भेदो मृत्युना एव [भवेन्नान्यथा]. निष्कारणं—Analyse स्नेहस्य पाशः स्नेहपाशः । न शुक्लः अशुक्लः । निष्कारणाद् अशुक्लः स्नेहपाशः याभ्यां तौ तादृशौ, 'Who have not left the tie of friendship without any special motive (or without a reason i. e. causelessly).' देहजीवितयोः—Analyse देहश्च जीवितं च देहजीविते तयोः देहजीवितयोः, 'Of (the tie) of body and life' (i. e. vitality). Translate:—'But the dissolution of friendship between those excellent friends, who have not abandoned the tie of friendship, without any special motive, can be effected simply by their death, like the dissolution of the bodily frame and vitality.'

St. 40. दण्ड°—Construe दण्डद्रविणदुर्गेकसङ्गी भूपतिः आत्मानमेव सततं रक्षति । अदो जगत् रक्षति किञ्च. दण्डद्रविण°—Analyse दण्डश्च द्रविणं च दुर्गश्च दण्डद्रविणदुर्गाः एतेषां एकसङ्गी विद्यते अस्य स दण्डद्रविणदुर्गेकसङ्गी, 'Possessing the unique means of army, treasure and forts.' आत्मानं—'His own body (i. e. the mortal frame) as well as the country over which he rules.' Cf. Kāmandaki's Nīṭisa'ra, VI. 2. 3. "अभ्यन्तरं शरीरं त्वं बाह्यं राष्ट्रं दाह्यतम् । अन्योन्याचारसम्बन्धादेकमेवेदमिष्यते ॥" "राज्याङ्गानां तु सर्वेषां राष्ट्राद्रवति सम्भवः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन राजा राष्ट्रं प्रसाधयेत् ॥" भूपतिः—Analyse भुवः पतिः भूपतिः, 'The lord of people.' दण्ड°—'The lord of the people, having the unique means of army, treasure and forts, protects himself (i. e. his own dominions). Can he protect (the whole of) this world ?'

St. 41. इति—Construe इति प्रकृतिवर्गादिनिर्णयेषु नयाभ्यः क्षपितान्तर्बहिः-ज्ञः त्वं वसुन्धरां साधु ज्ञाधि. प्रकृति°—Analyse प्रकृतीनां वर्गः प्रकृतिवर्गः स आदिर्देषां ते प्रकृतिवर्गादयः तेषां निर्णयाः तेषु सादृशेषु, 'In order to determine the classes and the working of the subjects.' नयाभ्यः—Analyse नयस्य आभ्यः नयाभ्यः, 'Initiating himself into the laws of policy.' क्षपितान्त°—Analyse क्षपितः नाशं प्रापितः अन्तर्बहिः ज्ञयेन स सादृशः, 'One who has destroyed (or brought to destruction) the inward as well as outward enemies.' वसुन्धरा, Expl.—वसु धारयतीति वसुन्धरा. 'Containing wealth in its interior bed.' 'The earth.' Cf. Pāṇi. III. 2. 46. And Pāṇi. VI. 4. 94. "स्वाचि ह्रस्वः" 'The penultimate of the Causal stem is shortened before the affix स्वच्.' Translate:—'You, in order to determine the classes and working of subjects in this way, having mastered the laws of regal policy, and having subdued the inward as well as the outward enemies, should righteously rule over the earth.'

St. 42. इत्थं—Construe राजेन्द्रे इत्थं वादिनि [सति] मौनमधिभितः रामः हृदयाविधा शोकेन बाष्पैः हृदयं ववर्ष. राजेन्द्रे—Analyse राज्ञां इन्द्रः राजेन्द्रः तस्मिन् राजेन्द्रे, 'Best of the kings.' मौनं, Expl.—मुनेः भावः कर्म वा मौनं, 'Silence.' हृदयाविधा—Analyse हृदयं विध्यतीति हृदयाविष् तेन हृदया-विधा, 'Piercing the heart.' Cf. Pāṇi. VI. 3. 116. See our notes on VIII. 63. इत्थं—'When that paramount monarch said so, Rāma, who had kept silence, poured out his heart by means of tears, brought forth by anguish, piercing his heart.'

Sts. 43-44. ततः—Construe ततः श्रियः निधिः स महीपतिः निर्धरीकृत-सम्भारः वज्रासने भद्रं निधाय प्राभिषिक्तः पृष्ठसंविद्यग्रन्थिमन्थरया तथा मन्थरया [तं] बीरं वरौ स्मारयित्वा तथा राज्यं हरुधे. वज्रासने—Analyse वज्राणां आसनं वज्रा-

सने तस्मिन् वज्रासने भद्रासने, 'A splendid seat of jewels.' निर्मेरी—Analyse निर्मेरीकृतः संभारी येन स तादृशः, 'Who has made inaugural preparations on a grand scale.' महीपतिः—Analyse मन्थाः पतिः महीपतिः, 'The lord of the earth.' पृष्ठ—Analyse पृष्ठे संविष्टो यो ग्रन्थिः मांसादुरः तेन मन्थरं मन्त्रं धाते गमनं वत्स्याः सा तया तादृश्या, 'Having a slow gait on account of a wen (or hump) grown (lit. rested) on her back.' ग्रन्थिः = अर्धदः [मांसादुरः], 'A hump.' 'A wen.' Cf. Medi. "अर्धदो मांसकरी-केऽशी पक्षे दक्षकोटिषु । महीवरविशेषे वा." आवाहं in Marāṭhī. राज्ञे, Expl.—राज्ञो भावः कर्म वा राज्यं, 'Kingdom.' मन्थरया = कुम्भजया, 'By a hump-backed female slave of Kaikeyi.' According to one account, an incarnation of Gandharvi Dundubhi. According to another a daughter of Virochana. She instigated Kaikeyi, the favourite wife of Das'aratha, to plot the banishment of Rā'mabhadra, by suggesting that his elevation to the throne would involve the degradation of her son, Bharata. Kaikeyi in obedience to the evil council of कुम्भजा, insisted, on the eve of Rā'ma's coronation as hair-apparent, her royal husband to grant her the two boons, formerly promised to her, by him. The king, in his dotage, yielding to her persuasions, banished Rā'ma for fourteen years to a forest and installed Bharata on the throne. For the definition of युग्म, see our notes on II. 2. Translate:—"Then that lord of the earth, the store of wealth, who had made inaugural preparations on a grand scale, placed his lovely son on the jewelled throne and was about to install him on his kingdom, was stopped in his proceeding by her (i. e. Kaikeyi), instigated by Manthara, of a slow gait, on account of the hump, grown on her back, by reminding the warrior of the promised boons (two)."

St. 45. आदिदेश—Construe ततः इन्द्रसमः [राजा] वनजेष्वर्णं दक्षघ्नीव-शत्रुं [तं पुत्रं] चतुर्दश समः वनेषु वस्तुं आदिदेश. वनजेष्वर्णं—Analyse वने जड़े जाते वनजे कमळे ते इव ईश्वणे यस्य स तं तादृशं, 'Having eyes resembling a pair of lotuses.' 'Lotus-eyed.' दक्षघ्नीवशत्रुं—Analyse दक्षघ्नीवस्य शत्रुः तं तादृशं, 'The enemy of ten-necked demon.' इन्द्रसमः—Analyse इन्द्रेण समः इन्द्रसमः, 'Equal in power with Indra.' आदिदेश—'At last the king, equal in might with Indra, ordered his lotus-eyed son, the enemy of the ten-necked demon, to stay (somewhere) in forests for fourteen years.'

St. 46. अनिन्य—Construe अथो अनिन्यजानिना आरुहः पुरः कृतप्रस्था-जसौमित्रिः स्फुरत्केतुः रथः पुरः निर्जगाम. अनिन्य—Analyse अनिन्या जाया अस्य स अनिन्यजानिः तेन अनिन्यजानिना, 'By him having a faultless

wife.' जाय is changed to जानि in the बहुव्रीहि compound and is thus derived, "पतिर्भावां संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते । जायायास्तदि जायस्वंबवत्यां जायते पुनः" ॥ कृत—Analyse कृतं प्रस्थानं येन स कृतप्रस्थानः । कृतप्रस्थानः सौमित्रिर्वस्मिन् स कृतप्रस्थानसौमित्रिः, 'Possessing Sumitrā's son, who has made his preparations for departure (or going forth)'. स्फुरत्केतुः—Analyse स्फुरन्तः केतवः यस्मिन् स स्फुरत्केतुः, 'The flags in which were fluttering.' अनिव्यं—'A chariot, mounted by Rāma, having a faultless wife and the front side of which was occupied by Sumitrā's son for departure, and with fluttering flag, set out in front.'

St. 47. अश्रुभिः—Construe सीता न केवलं निजमेव हृदयं अश्रुभिः आहं चकार किन्तु वनाध्वनि प्रेषितस्य जनस्यापि वनाध्वनि—Analyse वनस्य अध्वा वनाध्वा तस्मिन् वनाध्वनि, 'On the forest-road.' Translate:—"Sītā did not only wet (or drench) her own heart with tears but also of the people, who saw her on the forest-road."

St. 48. जगत्—Construe जगन्नेत्राभिरामस्य चक्षुष्य रहितागसः रामस्य त्यागिनं देवं असवः घृणया इव जटुः जगन्नेत्राभिरामस्य—Analyse जगतः नेत्राणां अभिरामः जगन्नेत्राभिरामः तस्य तादृशस्य, 'Of one delightful to the eyes of the world.' रहितागसः—Analyse रहितं आगः यस्मात् स रहितागाः तस्य रहितागसः, 'Of one free from offence.' चक्षुष्य, Expl:—क्षप्नोतीति चक्षुः तस्य तादृशस्य, 'Of one who speaks pleasingly (or kindly).' Derived from चक्ष् vt. 5. P. (अनिद्) 'To be able.' 'To be powerful.' Cf. Uṇādisūtra, "मूर्च्छक्यविभ्यः क्चः" घृणया, Expl:—त्रियन्तेऽनवा इति घृणा तया घृणया, 'Through compassion (or pity).' Derived from घृ vt. 1. P. (अनिद्) 'To sprinkle.' 'To wet.' Cf. Hema, "घृणा तु त्याज्यशुष्पतायां ।" Also Anekārtha, "हौर्मनस्यं घृणा प्रोक्ता घृणा च करुणा मता." Translate:—"The vital breaths, as if through pity, abandoned the monarch renouncing his innocent son Rāma, of kind words, and of delightful appearance to the eyes of the world."

St. 49. न्यवर्तत—Construe अथ क्षता क्षत्रियत्रयं परित्यज्य ऊढाशु वलितपीवं तेनैव [क्षत्रियत्रयेण] चिरं वीक्षितः [सन्] न्यवर्तत क्षता, Expl:—क्षदतीति क्षता, 'A charioteer.' 'A coachman.' Derived from the सौत्र root क्षद् vt. 1. A. (अनिद्) 'To grind.' 'To cover.' 'To eat.' Cf. Uṇādisūtra "तृन्मृचौ क्षतिष्ठादिभ्यः क्षशायां चानिदौ." Cf. Medi, "क्षता ब्रह्माक्षत्रियजे प्रतिहारे च सारथौ । क्षत्रिय्यातनयेऽपि त्यागियुक्तेष्वसौः पुनान्." Also Hema, "क्षता ब्रह्माक्षत्रियायां जाते सारथिवेषसोः । नियुक्ते दास्ये द्वास्थे." क्षत्रियत्रयं—Analyse क्षत्रियाणां त्रयं क्षत्रियत्रयं, 'The triad of the Kshatriyas.' ऊढाशु—Analyse ऊढानि अश्रुणि यस्य तद् ऊढाशु—'Shedding tears.' वलितपीवं—Analyse वलिता पीवा यस्य तद् वलितपीवं, 'Having their necks

turned back (or round).’ म्यवर्तत—‘Then the charioteer left the triad of the Kshatriyas and being long seen by them (alone), with their faces (*i.e.* necks) turned round, and the eyes shedding tears, returned.’

St. 50. द्वित्राणि—Construe एवं त्यक्त्वा द्वित्राण्येव पदान्यायाय निःसह मैथिली अन्यद् देवं कियदूर [अस्ति] इति पप्रच्छ. द्वित्राणि—Analyse द्वे वा त्रीणि वा द्वित्राणि, ‘Two or three.’ निःसह—Analyse निर्गतः सहो बलं यस्य सा निःसहा ज्वला, ‘Of a weak frame.’ ‘Of a weak constitution.’ सह *m. n.*—‘Strength.’ ‘Power.’ *Cf.* Medi. “सहो बले न कियं स्यात् कियं तु नलमेवञ्च । इन्द्रोऽपलाङ्घ्यपणीकुमारीपुथिवीषु च.” Also Hema. “सहः क्षमे बलेऽपि च । सहोर्व्या सह देवायां कुमार्यां नलमेवञ्च । उद्वपण्या च ॥” देवं, Expl:—वातुं योग्यं देवं, ‘Ought to be travelled,’ ‘Should be traversed.’ मैथिली, Expl:—मिथिलस्य गोत्रपत्न्यं श्री मैथिली, ‘The daughter of the Mithila king.’ Translate:—‘Abandoning the chariot and passing over the ground (or road) only three or four steps, that feeble daughter of the Mithila king inquired how long is the next station to be gone over (or traversed) was.’

St. 51. राम—Construe रामहस्तस्य काष्ठपत्रकल्पितसत्पवारणं तस्याः तत्प्रस्थानं अघेसरलक्ष्मणमभवत्. राम—Analyse रामस्य हस्तः रामहस्तः तस्मिन् तिष्ठन्तीति रामहस्तस्थाः । रामहस्तस्यैः काष्ठपत्रैः कल्पितं आसत्पत्र वारणं यस्मिन् तत् सारथं, ‘Furnished with a parasol made of the tender leaves of the branches held in the hand by Rāma.’ अघेसरलक्ष्मणं—Analyse अघे सरतीति अघेसरः । अघेसरी लक्ष्मणो यस्मिन् तद् अघेसरलक्ष्मणं, ‘In which Lakshmaṇa was walking in front.’ ‘The front whereof was led by Lakshmaṇa.’ राम—‘Her journey was characterized by the front being led by Lakshmaṇa and by the existence of a parasol, made of the tender leaves of the branches, held by Rāma, in his hand.’

St. 52. इक्षु—Construe सोत्पलाज्जसः इक्षुकाकटकाड्यक्षेत्रान् उत्तरकोसलान् पश्यन्तः श्रीहस्तीसिद्धं वयुः. इक्षु—Analyse इक्षुणां काकटाणि इक्षुकाकटाणि । काळीनां भवनाणि काळ्यानि । काळ्यानि च तानि क्षेत्राणि च काळ्यक्षेत्राणि । इक्षुकाकटाणि काळ्यक्षेत्राणि येषु ते तान् सारथान्, ‘Abounding in the fields of S’ali—rice and sugar-canes.’ *Cf.* Pāṇi. V. 2. 29. and the Vārtika thereto, “भवनेक्षेत्रे इक्ष्वादिभ्यः काकटकाफिनी,” ‘The affixes काकट and काफिनी denote ‘a field where it grows,’ after the words इक्षु &c. As, इक्षुकाकटम् । Also Pāṇi. V. 2. 2. “श्रीहिकाल्योदक्,” ‘The affix उक् comes in the above sense of ‘a place of growing, when it is a field,’ after the words श्रीहि and काळि.’ उत्तरकोसलान्—Analyse उत्त-

राज ते कोसलाय उत्तरकोसलाः तान् तारयान्, 'The northern Kosalas.' The kingdom of कोसल, according to the रामायण, was situated along the banks of the सरयु, the river Gogra of the present day. Its capital अयोध्या is described in the fifth chapter of the *Ādikāṇḍa* and said to have extended forty-eight miles in length and twelve miles in breadth. It was also called साकेत, and one of its principal suburbs was नन्दिग्राम, where भरत governed the kingdom, during the absence of राम. We know from the *अयोध्याकाण्ड* that it lay to the east of the capital. 'My opinion as to its situation,' observes Anundoram Booroah, 'is based on several passages of the महाभारत and मत्स्यपुराण which show not only that it was about the Gomati, but also that it was about its confluence with the Gangā.' There is a celebrated place of pilgrimage called Dhopapura on the right bank of this river 18 miles South-East of Sultānpura (formerly known as Kus'abbavanapura), which is probably the रामतीर्थ of the महाभारत. From a look at the map it will appear that it lies in a line from अयोध्या to प्रयाग—the route taken by राम in his exile; and the name signifies 'where sins are washed away.' At the time of Rāma's death, his two sons कुश and बलु reigned respectively at कुशावती in southern कोसल in the defiles of the Vindhya and at Srāvastī in northern कोसल. In the मत्स्यपुराण, the last province is called गण्ड, a district still known by the same name and occurring in the महाभारत after पाण्डव among the conquests of भीम. There can be no doubt, therefore, that the country north of अयोध्या, comprising गण्ड and Baraich, was known as उत्तरकोसल. For the full account, see Anundoram Booroah's ancient geography of India, paras 93-96. pp. 48-90.

भागीरथीतीर—Analyse भागीरथ्याः तीरं भागीरथीतीरं, 'To the bank of the Bhāgīrathī.' भागीरथी—The Ganges. The name is derived from भगीरथ, a descendant of Sāgara, whose austerities induced Śiva to allow the sacred river to descend to the earth for the purpose of bathing the ashes of Sāgara's sons, who had been consumed by the wrath of the sage Kapila. Bhāgīratha named the river Sāgara, and after leading it over the earth to the sea, he conducted it to Pātāla, where the ashes of his ancestors were laved with its waters and purified.

सोत्पलाम्बसः—Analyse उत्पलैः सहितानि जलानि अम्बसि शेषु ते तान् तारयान्, 'Having ponds of water full of lotuses.' इष्टं—'They came to the bank of the Bhāgīrathī, marking (*lit.* seeing) on their way, the sites of the northern

Kosalas, having ponds of water, full of lotuses, and abounding in the fields of sugar-canes and the paddy of the S'ali-rice.'

Sts. 53-55. अथ—Construe अथ कालिन्दीमनासाथ दिवः सरितं उह्यं पुण्यं भारद्वाजाश्रमं च दृष्ट्वा चित्रकूटस्य अश्विनः चित्रं नदनीदित्यैः वृद्धमायैश्च राजन्य-भोगिने उक्त्वा युद्धे स्तब्धं याते [सति] सरितां पृथुः सपत्न्यौ सुमित्रात्मजश्रीवरेः प्रोत्सारितः अकूटजः प्रीतः राघवोऽपि चित्रकूटं ययौ. कलिन्दी, Expl :—कलिन्दस्य कलिन्दनामः पर्वतस्य इयं कालिन्दी, 'The river Yamunā.' Cf. Pāṇi. IV. 3. 120. कालिन्दी or यमुना—The river Jumna, which rises in a mountain called Kalinda (sun). The river Yamunā is personified as the daughter of the sun by his wife संध्या. So she was sister of Yama, Balarama, in a state of inebriety, called upon her to come to him that he might bathe, and as she did not heed, he, in a great rage, seized his ploughshare-weapon, dragged her to him and compelled her to follow him whithersoever he wandered through the wood. The river then assumed a human form and besought his forgiveness, but it was some time before she could appease him. Wilson thinks that "the legend probably alludes to the construction of canals from the Jumna for the purpose of irrigation. The river is also called सूर्यजा and त्रियामा. उह्यं Ger.—'Having crossed.' दिवः सरितं—'The heavenly river,' (i. e. the Ganges). गंगा—The sacred river Ganges. It is said to be mentioned only twice in the *Rig-veda*. The Puraṇas represent the वियङ्गा, or heavenly Ganges, to flow from the toe of Viṣṇu, and to have been brought down from heaven, by the prayers of the saint Bhagīratha, to purify the ashes of the sixty thousand sons of king Sagara, who had been burnt by the angry glance of the sage Kapila. From this earthly parent the river is called Bha'gīrathi. Ganga' was angry at being brought down from heaven, and S'iva, to save the earth from the shock of her fall, caught the river on his brow, and checked its course with his matted locks. From this action he is called Gangādhara, 'upholder of the Ganges.' The river descended from S'iva's brow in several streams, four according to some, and ten according to others, but the number generally accepted is seven, being the सप्तसिन्धवः, the seven Sindhus or rivers. The Ganges proper is one of the number. The descent of the Ganges disturbed the sage Jahnu as he was performing a sacrifice, and in his anger he drank up the waters, but he relented and allowed the river to flow from his ear, hence the Ganges has the name of जाह्नवी. Personified as a goddess,

Ganga' is the eldest daughter of Himavat and Mēna', and her sister was इक्ष्वा. She became the wife of king वसुधतु and bore a son Bhīshma; who is also known by the metronymic, G'angeya.' Being also, in a peculiar way, the mother of Ka'r'tikeya, she is called कुमारम्. Gold, according to the Maha'bharata, was borne by the goddess देवा to Agni, by whom she had been impregnated. भारद्वाजाश्रमं—Analyse भारद्वाजस्य आश्रमः भारद्वाजाश्रमः तं तादृशं, 'To the hermitage of Bha'radva'ja.' भारद्वाज *m.*—A *Rishi* to whom many Vedic hymns are attributed. He was the son of Brīhaspati and father of Droṇa, the preceptor of the Pāṇdavas. The तैत्तिरीय Bra'hman^a says that "he lived through three lives" (probably meaning a life of great length), and that "he became immortal and ascended to the heavenly world, to union with the sun." In the Maha'bha'rata he is represented as living at Hardva'ra; in the Ra'ma'yana he received Ra'ma and सीता in his hermitage at प्रयाग, which was then afterwards much celebrated. According to some of the Purāṇas and the Harivans'a, he became by gift or adoption the son of king Bharata, and an absurd story is told about his birth to account for his name: His mother, the wife of उत्तप्य, was pregnant by her husband and by Brīhaspati. Dīrghatamas, the son by her husband, kicked his half-brother out of the womb before his time, when Brīhaspati said to his mother, 'भरद्वाजम्', 'Cherish this child of two fathers.' चित्रकूट *m.*—"Bright-peak," The seat of Va'lmiki's hermitage, in which Ra'ma and सीता both found refuge at different times. It is the modern Chitrakote, on the river Pisuni, about fifty miles south-east of Banda in Bundel khanda. It is a very holy place, and abounds with temples and shrines, to which thousands annually resort. "The whole neighbourhood is Ra'ma's country. Every headland has some legend, every cavern is connected with his name." नदनीदीदेशैः—Analyse नदाश्च नदीदेशाश्च नदनीदीदेशाः तैः तादृशैः, "By large rivers and countries abounding with streams.' वृक्ष—Analyse वृक्षाश्च क्षमावराश्च वृक्षक्षमावराः तैः 'By trees and mountains.' राजन्य—Analyse राजन्याश्च तैः भीमाश्च राजन्यभोगाः तैः विद्यन्ते अस्य राजन्यभोगी तस्मै राजन्यभोगिने, 'To him deserving the kingly enjoyment.' राघवः, Expl.—रघोः नौत्रापत्यं पुमान् राघवः 'The descendant of Raghu.' गुह *m.*—Name of a Cha'nda'la or Nishāda (or Bhili), king of S'ringavera and friend of Rāma. He is said to have assisted Ra'ma in crossing the river Ganges. क्षमित्रा—Analyse क्षमित्रायाः आत्मजः क्षमित्रात्मजः स च तैः भीमराज क्षमित्रात्म-जीवीवराः तैः तादृशैः, 'With fishermen and the son of क्षमित्रा.' अङ्गुवजः—

Analyse अकुरं सत्यं जानातीति अकुरद्वः 'Knowing (or realizing) the truth.' प्रोत्तारितः, Expl:—प्रकर्षेण उत्तारितः प्रोत्तारितः, 'Caused to pass over.' 'Brought safe to the other end.' For the definition of विशेषक see notes on II. 2. Translate:—'Without reaching the Jamna', (but) having crossed the Ganges (*lit.* heavenly river) and seen the holy hermitage of the sage Bha'radva'ja, Guha went home after telling him, who deserved kingly enjoyment, the marks of the road to Chitrakûta, by means of rivers and countries abounding with streams and by trees and mountains; the delighted Ra'ghava also, who knew the truth having been brought safe over the two co-wives of the ocean (*lit.* the lord of rivers), by the fisherman, with the son of Sumitra' (i. e. Lakshmana) proceeded to Chitrakûta.'

St. 56. ततः—Construe ततः स [रघुवीरः] सीतामुलाम्भोजभरत्वे कृत-
स्पृहं बलिपुष्टं [काकं] अपणेन नष्टैकदृष्टिं चकार. Cf. R. XII. 22-23. सीता—
Analyse सीताया मुलमेव भम्भोजं कमलं तत्र भ्रमरत्वं तस्मिन् तादृशे, 'Recom-
ing a lover to the lotus in the form of Sita's face.' 'Betraying
love to the lotus in the form of Sita's face.' कृतस्पृहं—Analyse कृता
स्पृहा येन स तं तादृशं, 'Who has shown passion.' 'Who has betrayed
his passion for.' नष्टैकदृष्टिं—Analyse एका चासौ दृष्टिः एकदृष्टिः एकनेत्रम् ।
नष्टा एकदृष्टिर्यस्य स तं तादृशं, 'Having the loss of one eye.' 'Losing
one of its eyes.' बलिपुष्टं—Analyse बलिभिः पुष्टः बलिपुष्टः तं बलिपुष्टं ऐन्द्रीकाकं
'Nourished by offerings (or oblations).' 'A crow.' This बलिपुष्ट
was ऐन्द्री. The poet, like Kālidāsa, seems to have followed the
story of the Padma Purāṇa: राघवश्चिन्तकृत्सौ सावुजोऽरमत श्रिया । कदा-
चिदङ्गैः वैदेया निद्राणे रघुनन्दने । ऐन्द्रः काकः समागम्य जानकीं वीक्ष्य काञ्चुकः ।
विददार नखैस्तीक्ष्णैः पीनोन्नतपयोधरम् । तद्दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धः क्रुद्धं जग्राह पाणिना । ब्रह्मे-
णापणेन संयोज्य चिक्षेप ध्वाङ्गमारणे । तं दृष्ट्वा घोरसंकाशं ज्वलत्कालानलोपमम् । दृष्ट्वा
काकः प्रमुद्राव निनदन् दारुणं स्वनं.....यत्र यत्र ययौ काकः शरणार्थी स वायसः ।
तत्र तत्र तदर्थं च प्रविवेक्ष भयावहं.....भो भो बलिभ्रुजां भेद तमेव शरणे ब्रज ।
स एव रक्षकः शीघ्रः शरणागतवत्सलः । इत्युक्तः सोऽथ बलिभ्रुजं ब्रह्मणा रघुनन्दनम् ।
उपेत्य सहसा भूमौ निपपात भयातुरः । प्राणसंशयमापन्नं दृष्ट्वा सीता तु वायसम् । त्रहि
त्राहीति भर्तारमुवाच दयिता विशुं । ररक्षसौ निजाकाय तदेकाक्षि ददौ
तदा." The Rāmāyaṇa does not mention that the crow was the
son of Indra, nor that Rāma was resting his head on the lap of
Sita, but that after the royal couple with Lakshmana had parta-
ken of the venison, procured by Lakshmana, Sita was asked by
Rāma to keep the remainder of the meat for the crows, when he
beheld her attacked by a crow. See Rāmāyaṇa अयोध्याकाण्ड, canto

95. *Nir. Sāg. edī.* verse 38. ततः—‘Then he made the crow, who showed passion, betraying love for the lotus-like face of Sitā, lost one of his eyes, by means of a missile.’

St. 57. ततः—Construe ततः प्रतीकसंघाटः केकयवंश्यजी वीरः शोकद्विगुणितं भ्रमं विभक्तं रामाभ्रमे ययौ. प्रतीकसंघाटः—Analyse प्रतीकानि ब्रह्मर्ष्य-मात्यादीनि संहन्तीति प्रतीकसंघाटः, ‘Gathering (or collecting) for associates a multitude of Brahmanical sages and ministerial officers.’ Cf. Pāṇi. III. 2. 49. and the Vartika thereto “कमेणि सवि च.” ‘So also, when the verb हन् is preceded by the preposition सम् and is in composition with a word in the objective case, the affix अण् is employed; and the final is replaced by ट; as वर्णान् संहन्ति = वर्णसंघाटः or वर्णसंघातः ‘the alphabet;’ पदानि संहन्ति = पदसंघटः or पदसंघातः ‘connecting the words that are separated, an annotator.’ केकयवंश्यजः—Analyse केकयानो वंशे भवः केकयवंश्यः तस्माज्जातः केकयवंश्यजः, ‘Born of the descendants of the Kekaya race.’ शोकद्विगुणितः—Analyse शोकेन द्विगुणितः शोकद्विगुणितः, ‘Doubled by grief.’ रामाभ्रमे—Analyse रामस्य आभ्रमस्तं तादृशं, ‘To the hermitage of Rāma.’ Translate—‘Then the warrior, born of the descendants of the Kekaya race, gathering for associates a multitude of Brahmanical sages and ministerial officers, being with distress (or pain) doubled by grief, came to the hermitage of Rāma.’

St. 58. राजघः—Construe कश्चिद् निर्घृणः राजघः [तव] द्वारि संप्राप्तः इति साधवे कथ्यतामिति राघवः तद्वाक्यं शुभाव. राजघः, Expl.—राजानं हन्तीति राजघः, ‘A killer of a king.’ ‘A regicide.’ निर्घृणः—Analyse निर्गता घृणा यस्मात् स तादृशः, ‘Pitiless.’ ‘Unmerciful.’ ‘Cruel.’ साधवे, Expl.—साध्नोति धर्मं परकार्यं वा इति साधुः तस्मै साधवे, ‘To the sage.’ ‘To a virtuous man.’ Derived from साध् vt. 5. P. (अनिट्) ‘To finish.’ ‘To accomplish.’ Cf. Uṇādisūtra, “कृवापाजिमिसाध्य-क्षम्य डण्.” तद्वाक्यं—Analyse तस्य वाक्यं तद्वाक्यं, ‘His words.’ राघवः, Expl.—रघोः गोत्रापत्यं पुमान् राघवः, ‘To the descendant of Raghu.’ राजघः—‘The descendant of Raghu heard the following words of his,—“please inform the sage (royal) that some one of a pitiless heart, a killer of a king has come to your door.”

St. 59. अनुज्ञातः—Construe अथ तेन अनुज्ञातः अनुजः द्वारवन्वातिरि-केन किञ्चित्तिर्यक्कृतोऽरसा पर्णसालं अविज्ञात. अनुजः, Expl.—अनु पश्चाज्जातः अनुजः, ‘Younger brother.’ Cf. Pāṇi. III. 2. 99. “उपसर्गे च संज्ञा-याम्,” ‘The affix इ comes after the verb जन् with a past signi-

fication when an उपसर्ग is in composition and when the sense is simply appellative.' पर्णशाला—Analyse पर्णेर्निर्मिता शाला पर्णशाला तां पर्णशालां, 'A hut made of leaves.' Cf. Pāṇi. II. 1. 60. and the Vārtika thereto, "शाकप्राथिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसंख्यानम्." द्वारवन्धाति—Analyse द्वारस्य बन्धः तस्य अतिरिक्तं तेन तादृशेन, 'Surpassing the breadth of the door.' 'Exceeding the space of the door.' किञ्चित्—Analyse किञ्चित् तिर्यक्कृतं वरस्तेन तादृशेन, 'With the bosom turned a little obliquely.' The instrumental is करण. Translate:—'Permitted by him, Ra'ma's younger brother entered the leaf-hut, with his bosom, exceeding the space of the door, turned a little obliquely.'

St. 60. भरतः—Construe शोकसन्तप्तो भरतः रामं पादयोः आदाय आर्य इति संकृदुक्त्वा दीनः [सन्] पुनः किञ्चन नोवाच. शोकसन्तप्तः—Analyse शोकेन सन्तप्तः शोकसन्तप्तः, 'Inflamed (or consumed) by sorrow or grief.' आर्य—'A man of high birth.' 'A man of noble character.' 'A man who is faithful to the religion and customary law of his country.' Cf. "कर्तव्यमाचरन् कार्यमकर्तव्यमाचरन् । तिष्ठति प्रकृताचारे स वा आर्य इति स्मृतः." Bharata thus defines the term:—"कुलं शीलं दया दानं धर्मः सत्यं कृतज्ञता । अग्रीह इति येष्वेतत्तानार्यान्तंप्रचक्षते." Translate:—"Consumed by sorrow, Bharata took the feet of Rāma, uttered once 'only, 'O noble brother,' and being again distressed said not a single word.'

St. 61. ततः—Construe ततः गुरोरन्तं भुत्वा स हृदिस्पृष्टा दुःखेन अलेखं सामिषेकमिव और्ध्वदैहिकं कर्म चक्रे. हृदिस्पृष्टा—Analyse हृदयं स्पृशतीति हृदिस्पृक्तं तेन तादृशेन, 'By heart-touching.' सामिषेकं—Analyse अभिषेकेण सह सामिषेकं, 'As if sprinkling over coronation-water.' और्ध्वदैहिकं, Expl.—देहाद्ध्वं ऊर्ध्वदेहः । ऊर्ध्वदेहे भवं और्ध्वदैहिकं, 'Funeral.' Cf. Pāṇi. IV. 3. 60. and the Vārtika thereto, "ऊर्ध्वदेहाच्च," 'The affix ठञ् comes after ऊर्ध्वदेह as और्ध्वदैहिकं or और्ध्वदैहिकं by Pāṇi. VII. 3. 20. "अनुशक्तिकादीनां च," 'Before a तादृश affix having an indicative ण् or क्, the वृद्धि is substituted for the first vowel of both members of the compounds अनुशक्ति &c.' ततः—'Thus, hearing the demise of his sire, he, with heart-touching grief, performed the funeral ceremony, as if with sprinkling on account of the tears.'

St. 62. शपमानां—Construe अथ स्वस्मै शपमानां भृतिनिःस्पृहां कैकेयीं गृहेन्तं भरतं रामस्तत्र वक्तुं प्रचक्रमे. भृतिनिःस्पृहां—Analyse निर्गता स्पृहा यत्वाः सा निःस्पृहा भृतौ निःस्पृहा भृतिनिःस्पृहा तां तादृशीं, 'Indifferent to prosperity.' 'Hopeless of prosperity.' शपमानां—*Pre. parti.* of

शब्द vi. 1. or 4. A. 'To conjure,' 'to promise,' 'To blame.' Translate:—'Then Rāma began to address Bharata, who was censuring Kaikeyi, who had lost her hope of prosperity and was hence cursing her own self.'

St. 63. न—Construe गुरोः आज्ञां ज्ञात्वा जातु विवर्जितां न स्मरामि यतः तातस्य समयं हन्तु नः सदर्थं न हि. सदर्थं, Expl:—समानः इव पश्यतीति सदर्थं, 'Proper.' 'Right.' 'Suitable.' 'Worthy.' Cf. Pāṇi. III. 2. 60. and the Vārtika thereto, "समानान्ययोश्चेति वाच्यम्," 'This rule applies also when the word समान and अन्य are in composition with हन्.' Also Cf. Pāṇi. VI. 3. 89. and the Vārtika thereto, "हृद्ये चेति वक्तव्यम्," 'स is substituted for समान also before हृद्य.' As, सदृशः समयः, Expl:—समीयतेऽत्र । अनेन वा । समेति वा । समयः, 'Agreement.' 'Compact.' Cf. Hema, "समयः शपथे भाषासम्पदोः काल-संविदोः । सिद्धान्ताचारसङ्केतनियमावसरेषु च । क्रियाकारे निर्देशे च." न—'Knowing the command of my sire I do not remember to have ever violated it. For it is not at all proper for us to undo the sacred pledge of our sire.'

St. 64. समयस्य—Construe इन्द्रलोकस्थस्य गुरोः समयस्य विलङ्घने तावकी इदं निर्विशंका पुनरेवं मा जनि. इन्द्रलोकस्थस्य—Analyse इन्द्रलोके तिष्ठतीति इन्द्रलोकस्थः तस्य तादृशस्य, 'Of one dwelling in the region of Indra.' Three Lokas are commonly given viz. heaven, earth and the lower world, but the fuller classification enumerates fourteen viz. 1 भूलोक (the earth), 2 अणुलोक (the space between the earth and the sun, the region of the Munis, Siddhas &c), 3 स्वर्गलोक (the heaven of Indra above the sun or between the sun and the polar star), 4 महर्लोक (said to be one crore of Yojanas above the polar star and to be the abode of Bhṛīgu and other saints who survive the destruction of the three worlds situated below; during the conflagration of these lower worlds the saints ascend to), 5 जनर्लोक (which is described as the abode of Brahmā's sons सनत्कुमार &c), 6 तपर्लोक (where the deified Virāgins reside), 7 सत्यलोक or ब्रह्मलोक (the abode of Brahmā, translation to which world exempts beings from further birth) and seven lower regions descending from the earth one below the other viz. 1 अतल, 2 वितल, 3 सुतल, 4 रसातल, 5 तलातल, 6 महातल, and 7 पाताल. निर्विशंका—Analyse निर्गता विशंका यस्याः सा निर्विशंका, 'Fearlessness in fulfilling the promise of his sire given to his mother,' (i. e. Rāma was not bound to fulfill the promise of his sire now gone to Svarga). Translate:—

And may not your mind, becoming fearless (on account of our father's death) so as to withhold (violate) the sacred pledge of our sire, dwelling in the regions of Indra, again entertain such a thought.'

St. 65. पूजनीया—Construe पत्युः सत्याद्वपाणिनी देवी ते पूजनीया [च] । पूज्येण पूजावैय्युष्यं [कर्तुं] आरतिं दृषयिष्यति. सत्याद्वपाणिनी—Analyse सत्यं अद्वपाण्यतीति सत्याद्वपाणिनी, 'Preserving the truth.' 'Vindicating (or advocating) the cause of truth.' पूजनीया—*Poten, past pass. parti.* 'Entitled to homage.' 'Revered.' 'Worshipped.' पूजावैय्युष्यं—Analyse विद्युस्य भावः वैय्युष्यम् । पूजाय वैय्युष्यं पूजावैय्युष्यं, 'Avertedness to worship.' 'Turning away the face from adoration.' पत्युः सत्याद्वपाणिनी देवी ते पूजनीया [च]—'The queen, who preserves the truth of her lord, is yet entitled to thy homage.' पूज्येण पूजावैय्युष्यं [कर्तुं] आरतिं दृषयिष्यति—'Avertedness to adore the respectful will cause misfortune (or evil) in the end.'

St. 66. स्वयं—Construe यो गुरुः स्वयं कृतेन येन दोषेण दृजते तेन तत्सन्निधौ तद्गान्धोपि च न निन्द्यताम्. तत्सन्निधौ—Analyse तस्य सन्निधौ तत्सन्निधौ, 'In his presence.' गुरुः *m. f.*—'A father.' 'A mother.' 'Any relative older than one's self.' Translate:—'When an elderly person (i. e. mother or father) is contrite (*lit.* feels shame) for a sin (or grievous fault), committed by himself, even another man of a similar fault should not be censured in his presence (i. e. in the presence of the elderly person), making reference to that defect.'

St. 67. इति—Construe इति व्याहृत्य नन्नाय दीनाय पादुके यथा मरौ मर्माविधिं घर्मे वारि इष्यते वारि [दीयते] तथा ददौ. मर्माविधि—Analyse मर्मं विध्यतीति मर्माविध् तस्मिन् मर्माविधि, 'Piercing the vital parts of the heart.' मरौ—'In the country of Mār wār, one of the states of Rajaputana.' 'Any arid region or soil destitute of water.' 'Sandy desert.' इति—'So speaking, he handed over a pair of his wooden shoes to his distressed brother, who had bowed down to him, as water is asked for and is given in the hot season, piercing the vital parts, in the country of Mār wār.'

St. 68. द्विधाकारं—Construe द्विधाकारमिव हृदयं चिरं दर्शयन्तं परिष्वङ्गप्राप्तसन्त्वं भरते ज्यायान् व्यसर्जयत्. द्विधाकारं—Analyse द्विधा आकारः यस्य तद् द्विधाकारं, 'Of a twofold form.' 'In a twofold manner.' परिष्वङ्गप्राप्तसन्त्वं—Analyse परिष्वङ्गेन प्राप्तं सन्त्वं यस्य स तं तादृशं, 'One who obtained consolation from an embrace (of his brother), 'दर्शयन्तं—

'Showing.' *Caus. pre. parti.* of दृश्. Cf. Pāṇi. I. 4. 52. and the Vārtika thereto, "दृशेय," "दृश् is construed with the accusative in the causal.' But दृश्, in classical literature, is sometimes found used with the dative instead of the accusative. Translate:—'Then the elder brother Rāma sent away Bharata, who had obtained consolation from his embrace, and who was long showing his mind, as if, it were made of a twofold form.'

St. 69. ततः—Construe ततः तं शैलं त्यजता रावणारिणा तनूनपादधिर्बभुः विराघो [नाम राक्षसः] पञ्चवटीपथे दृष्टः शैलं, Expl:—प्रचुराः शिलाः सन्त्यत्र शैलः तं शैलं, 'A mountain.' Cf. Pāṇi. V. 2. 103. and the Vārtika thereto, "ज्योत्स्नादिभ्य उपसंख्यानम्." विराघ *m.*—Name of a terrible demon, son of Kāla and क्षतहृदा. By penance he had obtained from Brahmā the boon of invulnerability. He is described as "being like a mountain peak, a man-eater, loud-voiced, hollow-eyed, large-mouthed, huge, huge-bellied, horrible, rude, long, deformed, of dreadful aspect, wearing a tiger's skin, dripping with fat, wetted with blood, terrific to all creatures, like death with open mouth, bearing three lions, four tigers, two wolves, ten deer, and the great head of an elephant with the tusks, and smeared with fat, on the point of an iron pike, shouting with a loud voice." Rāma with Lakshmaṇa and Sita', encountered him in the Dandakā forest, when he foully abused and taunted the brothers, and seized upon Sita'. The brothers proved with their arrows that he was not invulnerable, but he caught them, threw them over his shoulders, and ran off with them as if they had been children. They broke both his arms, threw him down, beat him with their fists, and dashed him to the earth, but they could not kill him, so they dug a deep hole and buried him alive. After his burial there arose from the earth a beautiful person, who said that he was a Gandharva, who had been condemned by Kubera to assume the shape of a Ra'kshasa, from which Rāma had enabled him to escape. He is also called Tumburu. रावणारिणा—Analyse रावणस्य अरिः रावणारिः तेन तादृशेन, 'By the enemy of Rāvaṇa.' 'By Rāma.' तनूनपादधिर्बभुः—Analyse तन् शरीरं न पातयतीति । अथ वा । तन् स्वं स्वरूपं न पाति न रक्षति आश्रयिनाशित्वादिति तनूनपादग्निः । तस्य अर्धिरिव बभुः तनूनपादधिर्बभुः, 'Tawny-brown like the flames of fire.' पञ्चवटीपथे—Analyse पञ्चानां वटानां समाहारः पञ्चवटी । तस्याः पन्थाः पञ्चवटीपथः तस्मिन् तादृशे, 'On the road of the Panchavatī.' The five fig trees are :—अश्वत्थ, बिल्व, वरुणा, and अशोक. The geography of Southern India, as given in

the Rāmāyaṇa, is very accurate. The whole country from the borders of Bundelakhanda to the banks of Kṛishṇā appears to have been a vast forest, then known by the general name of Dandakā. Rāma entered into it after leaving Chitrakûṭa and the hermitage of Atri. It was here he crossed the torrent river near a great mountain. This evidently refers to the Narmadā. It was in this forest that he came to a tank called पञ्चाप्सरस् or five nymphs which is probably situated to the south of Central Provinces. It was in this forest that he passed some time at Panchavatī near the Godāvarī and mount Prasravaṇa. This part of Dandakā was known as जनस्थान Human Habitation. Panchavatī and Prasravaṇa must have been situated to the northern banks of the Godāvarī district at a considerable distance from the mouths of the river, probably in the district where the Godāvarī rushes from the mountain as Rāma is said to have afterwards travelled westward in search of सीता. ततः—‘As soon as he (i. e. Rāma) left the mountain (i. e. Prasravaṇa) the enemy of Ra’vaṇa saw on the road of Panchavatī a demon named Virādha, tawny-brown like the flames of fire.’

St. 70. हरन्तं—Construe अथ वैदेहीं हरन्तं निशाचरं विनिहस्य भविष्यत् कथायाः वस्तु संक्षिप्येवादर्थयत्. वैदेहीं, Expl :—विदेहस्य गोत्रापत्यं जी वैदेही तां वैदेहीं, ‘The daughter of the king of the Videhas.’ निशाचरं—Analyse निशाचरं चरतीति निशाचरः तं निशाचरं, ‘A night-roaming fiend.’ ‘A demon.’ वस्तुः न. ‘The main plot or subject of a poem or play.’ ‘The pith or substance of any thing.’ Translate:—‘Then he killed the night-roaming fiend, who was taking away the daughter of the king of the Videhas, showing (or indicating) the plot of the narration about to take place, as if in a succinct manner.’

St. 71. पञ्चवव्या—Construe अथ रंगत्सारंगशावकैः हते रम्ये पञ्चवव्याश्रमे वासववर्चस्तस्य वासो ववृते. पञ्चवव्याश्रमे—Analyse पञ्चानां वटानां समाहारः पञ्चवटी तस्याः आश्रमः पञ्चवव्याश्रमः तस्मिन् पञ्चवव्याश्रमे, ‘In the hermitage situated in Panchavatī.’ रंगत्—Analyse सारंगानां शावकाः सारंगशावकाः । रंगन्तः सारंगशावकाः रंगत्सारंगशावकाः तैः तादृशैः, ‘By the fleet fawns of spotted-antelopes.’ ‘By the galloping fawns of spotted-deer.’ सारोद्धारिणी, महिमसिंहगणिः, लक्ष्मीनिवासः, सुमतिविजयः and others explain the word सारंग in the following way :—सारं शक्तिं गच्छन्तीति सारंगा हरिणाः । सारं मधुरं गायन्तीति सारंगा भ्रमराः । सारं सखीलं गच्छन्तीति सारंगा गजाः । सारं जलं याचन्ते इति सारंगाश्वक्रवाकाः ॥ Cf.

Anekārtha, “सारंगभातके क्पातः सारंगः कुञ्जरो मतः । सारंगो वमरो देवः सारंगो हरिणो मतः.” Also Hema. “सारंगो विहगान्तरे । चातके चञ्चरीके च द्विपैणश्चलेषु च.” Cf. Megh. I. 21. “सारंगास्ते जलद्वयचः सन्निविष्टाः मार्गम्.” Also S’ák. I. 4. “एष राजेव दुष्यन्तः सारंगेणातिरेहसा. वासवः—Analyse वसवो देवा वसूनि रत्नाम्यस्य वा सन्ति कसोरपत्यमिति वा । दैत्यानां वासं वाति वा इति वासवः तस्य वर्षः इव वर्षो यस्य स वासववर्षः तस्य तादृशस्य. ‘Having a might (or energy) like that of Indra.’ ‘Possessing a power like that of Indra.’ पञ्चवर्षा—‘Then he, whose prowess was like that of Indra, took his abode, in a charming hermitage on the site of Panchavati, surrounded by the fleet fawns of spotted-antelopes.’

St. 72. अथ—Construe अथ स्थूलं नरेण दृष्टित्य चित्तेव रामे दृष्ट-
स्यन्ती नैकसीधता प्रपदे. दृष्टस्यन्ती, Expl:—दृष्टं पुलवमात्मार्थमिच्छतीति दृष्टस्यन्ती
काञ्चकी । अथ वा । दृष्टं नरं शुक्रं वेच्छत्यात्मनो दृष्टस्यन्ती, ‘A lascivious
woman.’ ‘A libidinous woman.’ Cf. Anekārthamanjarī, “दृष्टो
नरो दृष्टः काञ्चः” Cf. Pāṇi. VII. 1. 52. “अन्धीरदृष्टवपामात्मप्रीतौ
क्यचि,” ‘The same augment अच् is added after the words अन्ध,
धीर, दृष्ट and दृष्टव before the Denominative affix क्यच्, when the
delight of the subject in these things is to be expressed.’ Also Cf.
Vārtika “अन्धदृष्टयोर्मैथुनेच्छायामिति वक्तव्यम्,” ‘After अन्ध and दृष्ट, the
force of the augment is that of desiring sexual connection.’ नैक-
सीधता—Analyse नैकस्याः धृता नैकसीधता, ‘The daughter of नैकसी’
(i. e. शर्पणका). नैकसी [or निकषा] A female demon, the mother of
Rāvaṇa, was married by विश्रवस्. The Rāmāyaṇa cites the follow-
ing legend:—‘Hearing that speech of his, the daughter, for the
sake of the dignity of her sire, going to where Viśravas was pra-
ctising penance, stood there. In the meanwhile, O Rāma, that
twice-born one—Pulastya’s son—was performing the अग्निहोत्र, like
the fourth fire itself. And without minding that terrific time,
(Naikasi), having regard to the dignity of her sire, coming up
before him, stood (there) hanging her head down towards his
feet and throwing up the earth with her great toe. And seeing
that one of shapely hips, having a face fair as the full moon,
(that exceedingly high-minded ascetic) flaming in energy ac-
costed her thus,—‘O gentle one, whose daughter art thou? And
whence dost thou come hither? And what is thy errand? And for
whom (dost thou come)? O beauteous (damsel), truly tell me
this.’ Thus addressed, the girl with joined hands, said,—‘O
ascetic, thou art competent to get at my intent by virtue of

thy own power. Yet, O ब्रह्मर्षि, know me as having 'come' here at the mandate of my sire. My name is नैकसी. The rest do thou read thyself.' And thereupon, the ascetic, entering into contemplation, said these words,—' O gentle lady, I have learnt the purpose that is in thy heart. O thou having the gait of a mad elephant, there reigns a powerful desire in thee for having offspring. Inasmuch as thou hast come to me at this fierce hour, hearken, thou amiable one, as to the kind of offspring that thou shalt bring forth. Thou shalt, O thou of graceful hips, bring forth terrible and grim-visaged Rākshasas delighting in frightful friends, and of cruel deeds.' Hearing this speech, she, bowing down said,— O reverend (ascetic), such sons of terrific ways seek I not from thee that followest the Veda. Therefore it behoveth thee to favour me.' On being thus besought by the girl, Vis'ravas—best of ascetics—again addressed Naikasi, like the full moon addressing Rohini,—' O fair faced one, the son that thou bringest forth last shall be like unto my line,—he shall, without doubt—be righteous-souled. Having been thus accosted, the girl, O Rāma, after a length of time brought forth a very terrible and hideous offspring, having the form of a Rākshasa,—having ten necks, furnished with large teeth, and resembling a heap of collyrium, with coppery lips, twenty arms, huge faces, and flaming hair. On his having been born, jackals with flaming mouths and other ferocious beasts began to gyrate on the left. And that god showered down blood; and the clouds uttered forth harsh sounds. And the sun was deprived of his splendour; and meteors began to dart to the earth. And the earth shook; and the wind swept away violently. And that lord of streams—the ocean, which was calm before, became agitated. And his sire resembling his grand-father, named him, (saying),—' As this one hath been born with ten necks, he shall be called Ten-necked.' After him was born कुम्भकर्ण endowed with prodigious strength, than whose proportions there are none other's on earth. Then was born she that, having a frightful visage, goeth under the name of दुर्धनजा; the righteous विभीषण is the youngest son of नैकसी. On that one, endowed with great strength, having been born, blossoms were showered down from heaven; and celestial kettle-drums were sounded in the heavenly regions. And there arose the sounds of 'Excellent!' 'Excellent!' And in that extensive forest those exceedingly energetic ones—कुम्भकर्ण and the Ten-necked

one grew up,—and became the sources of anxiety to people. And कुम्भकर्ण, maddened to the height, devouring mighty saints devoted to religion, constantly ranged the triune world in a dissatisfied spirit. But the righteous विभीषण, ever intent on piety, dwelt there, studying the Veda, restraining his fare, and controlling his senses. And it came to pass that after a length of time the god, वैभवन—lord of riches—came to see his sire, mounted on पुष्पक. Seeing him, the राक्षसी—नैकसी—flaming up in energy, coming to the Ten-necked one, represented to him,—‘O son, behold thy brother, वैभवन, enfolded in effulgence; and albeit of equal fraternity, behold thee in this plight! Therefore, O Ten-necked one, O thou of measureless prowess, do thou so strive that thou also, my son, may be like वैभवन himself.’ Hearing that speech of his mother, the powerful Ten-necked one was wrought up with exceeding great ill-will, and he vowed then,—‘I truly promise unto thee that I will be equal to my brother (in energy), or excel him in it. Therefore do thou cast off this sorrow that is in thy heart.’ And influenced by that passion, the Ten-necked one with his younger brother began to perform rigid acts, with his mind fixed on asceticism. ‘I must through austerities, have my wish,’ thus fixed and resolved, he, for compassing his end, came to the sacred asylum of Gokarna. And there the Rākshasa of unrivalled prowess along with his younger brother carried on austerities and thus gratified the lord—the great-father. And being gratified (with him), he conferred on him boons bringing on victory.”

स्थूललक्षं—Analyse स्थूलं लक्षं यस्य स स्थूललक्षः तं स्थूललक्षं, ‘Of large aims and attributes.’ ‘Munificent.’ ‘Liberal.’ ‘Generous.’ नरेवरः—Analyse नराणां ईश्वरः नरेवरः, ‘Lord of the people.’ Translate:—‘As a needy man directs his sad thoughts to the munificent lord of people; so the lascivious daughter of Naikasi fled to Rāma (i. e. took refuge with him).’

St. 73. चकर्त—Construe अथ सीताविद्रवणात् कुदो लक्ष्मणः कृपया सर्वं तन्मुखाम्भोजकर्णिकां नासिकां चकर्त. Cf. Rāmāyaṇa Aranyakāṇḍa canto XVIII. verses 21 and 22. “इत्युक्तो लक्ष्मणतस्तस्याः कुदो रामस्य पश्यतः । उदत्य खड्गं चिच्छेद कर्णनासे महाबलः ॥” “निकृत्तकर्णनासा तु विस्वरं सा विनय च । यर्थागतं प्रदुदाव घोरा शर्पणखा वनम् ॥” सीता—Analyse सीतायाः विद्रवणं सीताविद्रवणं तस्मात् तादृशात्, ‘The act of frightening Sītā.’ ‘The act of driving Sītā away from Rāma.’ तन्मुखं—Analyse तस्याः मुखं

तन्मुलं तदेव अम्भोजं कमलं तस्य कर्षिका तां तादृशीं, 'A pericarp of the lotus made of her face.' चकृतं—'Then, exceedingly wrathful at the frightening of Sītā, Lakshmana, together with compassion (for her), cut off her nose, the pericarp of the lotus made of her face.'

St. 74. चातुद्वये—Construe तदाहुते चातुद्वये शस्त्रैः खुरप्रप्रकरं वर्षयति [सति] बलं [कर्तुं] राघवौ द्विप्रं अपावरिष्ट. चातुद्वये—Analyse चात्रोः द्वयं चातुद्वयं तस्मिन् तादृशे. 'The pair of brothers.' It seems that the poet takes Dūshana for the brother of the demon Khara. He was never a brother to Khara, but he is generally represented as the general of the army and associating with him. *Vide* Rāmāyaṇa Āraṇya Kāṇḍa canto XXII. verse 7. "तया परुषितः पूर्वं पुनरेव प्रसंसितः । अत्रवी-द्वर्षणं नाम खरः सेनापतिं तदा." तदाहुते—Analyse तया आहुतं तदाहुतं तस्मिन् तादृशे, 'Summoned by her.' खुरप्रप्रकरं—Analyse खुरप्राणां प्रकरः खुर-प्रप्रकरः तं तादृशं, 'The multitudes of arrows.' राघवौ, Expl.—रघोः अपत्यं पुमांसौ राघवौ, 'The descendants of Raghu.' Translate:—'When the two brothers (i. e. खर and दूषण), summoned by her, were showering with their missiles a multitude (or volley) of razor-pointed arrows, the armies instantly surrounded the two descendants of Raghu.'

St. 75. अदीक्षपत—Construe सत्यव्रतः एकघनुर्वरः शुधि खरदूषणयोः अमुजः चारां गृध्राणां व्रातं अदीक्षपत. अदीक्षपत—*Caus. Aor. 3rd per. sing.* of वे *vt.* 1. P. (अनिद्) 'To drink.' 'To suck.' गृध्राणां, Expl.—वृष्यन्ति अभिकांक्षन्तीति गृध्राः तेषां गृध्राणां, 'Of the vultures.' एक—Analyse घनुर्वरतीति घनुर्वरः । एकभ्रातौ घनुर्वरश्च एकघनुर्वरः, 'A sole bowman.' सत्यव्रतः—Analyse सत्यं व्रतं यस्य स सत्यव्रतः, 'True to a vow or promise.' "Adhering to truth." 'Honest.' 'Sincere.' खर-दूषणयोः—Analyse खरश्च दूषणश्च खरदूषणौ तयोः खरदूषणयोः, 'Of Khara and Dūshana.' खर *m.*—A demon slain by Rāma on the field of जनस्थान in Panchavatī. He was the half-brother of Rāvaṇa. अदीक्षपत—'That sole archer, true to his vow, caused a flock of vultures to drink in the flow of blood of Khara and Dūshana in the battle.'

St. 76. दम्भाजीवकं—Construe दम्भाजीवकं उत्तुंगजटामण्डितमस्तकं आ-श्रयं आगतं कश्चिन्मस्करिणं सीता ददर्श. दम्भाजीवकं—Analyse दम्भेन आजीवकः दम्भाजीवकः तं दम्भाजीवकं, 'A deceitful recluse.' 'A false religious mendicant.' In writing this verse the poet appears to have had in his mind's eye Pāṇini's Sūtra, "अयः ब्रूढदण्डाजिना" &c. and have coined दम्भाजीवक, 'who seeks to gain something by hypocrisy and

deceit, on the base of दण्डाजिनिक. One of our Mss. actually reads दण्डाजिनिक instead of दम्भाजीवक. The Âjivakas or Âjivikas are an itinerant sect of Jaina mendicants like Digambaras, Nirgranthas &c. The sect of भिक्षु, परिव्राजक, मस्करिन्, कर्मन्दी and पराशरी &c. appear to be the mendicants of the Jainas as well as Buddhas. The earliest reference to the Âjivakas or Âjivikas occur in the inscriptions of प्रियदर्शी (As'oka) and his grandson Das'aratha. There mention is made also in the सुत्तनिपात, a Buddhist religious work. Varāhamihira, in his ब्रह्मातक, speaks of the Âjivakas of the Jaina sect. These जैन mendicants were existing long before the reign of As'oka or Priyadarśin. Pāṇini in his Sūtra actually makes mention of the sect of मस्करिन् and the परिव्राजक—*vide* Jour. B. B. R. A. S. Vol. XXI. pp. 392—405. उत्तुंग—Analyse उत्तुंगाश्च ताः जटाश्च उत्तुंगजटाः ताभिः मण्डितः मस्तकः यस्य स तं तादृशं, 'Having a head decorated with an elevated (or high) crown of matted hair.' मस्करिणं, Expl.—मस्कते इति मस्करी। (बाहु-लकादरः)। तं मस्करिणं, 'A mendicant.' Derived from मस्क् *vt.* or *vi.* I. A. (सेट्) 'To go.' 'To move.' Or मस्करो ज्ञानं गातर्वास्यास्तीति मस्करी तं मस्करिणं or मस्करो वेणुरस्यास्तीति मस्करी तं मस्करिणं or मा कर्तुं निषेद्धं शीलमस्य स मस्करी तं मस्करिणं or मकुर इव शुद्धमन्तःकरणमस्यास्तीति मस्करी तं मस्करिणं or मङ्कते इति मस्करी तं मस्करिणं. Derived from मङ्क् *vi.* I. A. (सेट्) 'To adorn.' 'To decorate.' or मकरो निषि-भेदोस्यास्तीति मस्करी तं मस्करिणम् ॥ Cf. Pāṇi. VI. 1. 154. "मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः," 'The word मस्कर means 'a bamboo.' and मस्करिन् means, 'a mendicant monk.' When not having these meanings, the form is मकरः ॥ This is an underived nominal stem, having no derivation, to which कृद् is added when 'a bamboo' is meant; and the affix इनि in addition, when a mendicant is to be expressed and thus we have मस्कर and मस्करिन् ॥ Why do we say 'when meaning a bamboo or a mendicant.' Observe मकरो याहः 'an alligator,' मकरी समुद्रः 'an ocean.' Some say the word मकर is a derivative word being derived from कृ 'to do' with the negative particle मा and the affix अच्, the long आ being shortened. Thus मा क्रियते येन प्रतिषिध्यते = मस्करः 'a bamboo or stick by which the prohibition is made.' So also by adding इनि in the sense of ताच्छील्य to the root कृ preceded by the उपपद मा; we get मस्करिन् ॥ thus मा करण-शीलो = मस्करी "a monk, who has renounced all works." A mendicant always says मा कुरुतः कर्मणि शान्तिर्वः श्रेयसी"— "Do no works ye men, for peace is your highest end." Translate:—'Sītā saw

certain mendicant monk, having a head decorated with an elevated (or high) crown of matted hair, and seeking to gain something by hypocrisy and deceit, come to her hermitage.'

St. 77. **सृग्**—Construe **सृग्व्याहतराजन्यो वर्णलिङ्गी उग्ररूपो निशाचरो** चोरं निर्जं रूपं प्रादुरभीभवत्. **सृग्**—Analyse **सृगव्येण आहतः राजन्यः** येन स **सृग्व्याहतराजन्यः**, 'The royal personage was caused to go on a chase or hunting expedition (i. e. the royal personage has been tempted to run after the chase). **वर्णलिङ्गी**—Analyse **वर्णस्य लिङ्गं वियते यस्य स वर्णलिङ्गी**, 'He whose sectarian mark is distinguished by an outward badge.' 'Distinguished as a twice-born man.' **निशाचरः**—Analyse **निशाचः चरतीति निशाचरः**, 'A night-roaming fiend.' **उग्ररूपं**—Analyse **उग्रं रूपं यस्य स उग्ररूपः तं**, 'Of a terrible form (or appearance).' **सृग्**—'The night-roaming fiend, of a terrible form, who was disguised as a twice-born man, and who had caused the royal person (i. e. Rāma) to run after the hunting expedition, made his own dreadful form, visibly present before (Rāma's spouse).'

St. 78. **दशानां**—Construe **अस्य दशानां शिरसां आभयं उग्रतेजस्कं रूपधेयं पश्यन्ती मैथिली भीत्या अकम्पत.** **उग्रतेजस्कं**—Analyse **उग्रं तेजो यस्य तत् तत्तादृशं**, 'Having a dreadful splendour (or lustre).' **मैथिली**, Expl:—**मिथिलस्य गोत्रापत्यं श्री मैथिली**, 'The daughter of the king of the Mithilas.' **रूपधेयं**, Expl:—**रूपमेव रूपधेयं**, 'External appearance.' Cf. Pāṇi. V. 4. 25. and the Vārtika thereto, "भागरूपनामभ्यो धेयः," 'The affix **धेय** is added to the words **भाग**, **रूप** and **नाम**, as **भागधेयम्**, **रूपधेयम्** and **नामधेयम्** ॥ This affix comes after **मित्र** in the Vedas, as, "**मित्रधेयं यतस्त्व**." Translate:—'The daughter of the king of the Mithilas, looking at the external appearance, possessing an awful splendour, pertaining to his ten heads, began to tremble with fear.'

St. 79. **प्रदीपं**—Construe **सा प्रदीपमिव असोदमरुतं तेजःपरिष्कृतदशाननं अत्यासन्नं तं द्रष्टुं न शक्वाक.** **प्रदीपं**, Expl:—**प्रकर्षेण दीप्यते अनेन वा । दीपयति वा । प्रदीपः तं प्रदीपं**, 'A lamp.' 'A light.' **अत्यासन्नं**—Analyse **अतिशयेन आसन्नः अत्यासन्नः तं अत्यासन्नं**, 'One who has come near (or close).', **असोदमरुतं**—Analyse **असोदाः अशान्ताः मरुतः देवाः येन स तं तादृशं**, 'Who did not endure (or bear) the supremacy of the gods.' As applied to **प्रदीप** the compound may be analysed in the following way:—**असोदः अशान्तः मरुत् पवनः येन स तं तादृशं**, 'Who cannot bear the current of wind.' **तेजःपरिष्कृतं**—Analyse **तेजसा दीप्या परिष्कृतानि शुक्लानि । समवेतानि वा । दक्ष आननानि शुक्लानि यस्य स तं तादृशं**, 'To him who was surrounded with a halo of radiance round his ten faces.' As

applied to प्रदीप the compound may be analysed as:—तेजसा प्रका-
शेन परिष्कृतं परिहृतं दशावाः वर्ततेः आननं सुखं यस्य स तं तादृशं प्रदीपं, 'The end
of the wick of which was surrounded with (dazzling) light.' Translate:—'She, could not behold him, come so very close, sur-
rounded with a halo of radiance round his ten faces and who
could not bear the supremacy of the gods, like a dazzling light,
which is close, which cannot bear the current of wind and the
end of the wick of which is surrounded with lustre.'

St. 80. रामा—Construe असौ क्षपाचरः रामनामाक्रन्दद् रामारत्नं इदं
जगदीशस्य क्षेपदुष्टं वचो जगाद. रामारत्नं—Analyse रामासु रत्नं रामारत्नं, 'A
jewel or gem of a woman.' 'An excellent woman.' रामनाम—Analyse
रामस्य नाम रामनाम 'By the name of Rāma.' An object to आक्रन्दद्.
जगदीशस्य—Analyse जगतः ईशः जगदीशः तस्य तादृशस्य, 'Of the lord of
the world.' क्षेपदुष्टं—Analyse क्षेपेण दुष्टं क्षेपदुष्टं, 'Wicked on account
of its reviling.' 'Wicked by reason of its slighting or insult.'
क्षपाचरः—Analyse क्षपासु चरतीति क्षपाचरः, 'A night-roaming fiend.'
रामा—'That night-roaming fiend spoke the following words,
wicked on account of reviling the lord of the worlds, to the gem
of a woman, who was crying out the name of Rāma.'

St. 81. सारङ्गाक्षि—Construe [हे] सारङ्गाक्षि [हे] भद्रे तस्य चरः रणे
केवळं खरे खरः दूषणे दूषणः त्रिलोक्याः विभौ तु न खरः न [च] दूषणः. सारङ्गाक्षि—
Analyse सारङ्गस्य हरिणस्य अक्षिणी इव अक्षिणी यस्याः सा तत्संबुद्धिः सारङ्गाक्षि,
'O fawn-eyed lady.' त्रिलोक्याः—Analyse त्रयाणां लोकानां समाहारः
त्रिलोकी तस्याः त्रिलोक्याः, 'Of three worlds (collectively).' Translate:—
'O fawn-eyed girl, his arrows are simply sharp to Khara and
life-destroying to Dûshana in a battle; but not to me, the lord of
three worlds, O lucky one !'

St. 82. छद्मा—Construe छद्माभयाः सिद्धाः बलनिरीक्षणदौर्दने निजपुर-
प्रवरस्य द्वारे स्थिताः [सन्तः] छरपुरं शैरावणद्विपमतेन व्रजता मया कदाचैः सहासमर्धं
दृष्टाः. छद्माभयाः—Analyse छद्मं अभयं येषां ते तादृशाः, 'Those who had got
peace (or security).' 'Those who had obtained a safe position.'
'Secure.' दौर्द—Analyse दौर्दस्य निरीक्षणं बलनिरीक्षणं तस्य दौर्दं तेन तादृशेन,
'With a desire of testing (my) strength.' 'With a craving for
testing the strength.' निज—Analyse निजं च तत् पुरं च निजपुरं निजदुर्गं
तस्य प्रवरः तस्य निजपुरप्रवरस्य, 'Of the covering (or screen) of their own
houses.' Vide Vis'va, "पुरं पाटलिपुत्रे स्याद्ब्रह्मपरिग्रहे पुरम् । पुरं पुरि क्षीरे च
शुम्भौ कथितः पुरः । पुराभ्यस्य पूर्वकाळे." Cf. Pāṇi. III. 3. 54. "दृष्टोतेरा-
च्छदने," 'The affix चञ् comes optionally after the verb दृ (to

choose), when ग्र is in composition, and the word so formed means 'a sort of covering.' सिद्धाः—'Semi-divine beings supposed to be of great purity and holiness, and said to be especially characterized by the eight supernatural faculties.' *Vide* our notes on I. 42. सुरपुरं—Analyse सुराणां पुरं सुरपुरं तत्तादृशं, 'The city of the gods,' the capital of Indra (=अमरावती). कटाक्षैः, Expl.—कटावतिश्चयितावक्षिणी यत्र or कटं गण्डं अक्षंति वा । कटाक्षाः तैः कटाक्षैः, 'With glances or side looks.' 'With side long glances.' *Cf.* Pāṇi. V. 4. 113. "बहुव्रीहौ स-कथ्यक्षणोः स्वाङ्गात्त्वच्," 'The affix वच् comes after the word सक्थि and अक्षि, final in a बहुव्रीहि compound and denoting a portion of one's body.' ऐरावणं—Analyse इराया उदकेन वणतीति इरावणः । अथ वा । इरा सुरा वनस्रुदकं यस्मिन्नेति इरावणः । इरावणे भवः ऐरावणः ऐरावणश्चासौ द्विपश्च ऐरावणद्विपः ऐरावणद्विपं गतः ऐरावणद्विपगतः तेन तादृशेन, 'Riding on (or going by) the elephant of Indra,' (i. e. ऐरावण). Goes with मया. ऐरावण or ऐरावत *m.*—The king of elephants, upon which Indra rides; the elephant of the northern quarter, produced at the churning of the ocean. (*Vide* Vishṇu Purāṇa X. 27). The name is to be derived from इरावत् 'Watery;' and may either allude to the north as the quarter whence rain comes or to the original idea of a cloud, on which Indra, the king of clouds, is mounted, and which, therefore, would be called his elephant. Lastly, Wilson refers it to the fact of his being produced from the watery ocean. He belongs to the Purāṇic age of the आरण्यक period. *Cf.* Chāritravardhana "मेघस्योपरि मेघो यः स ऐरावण उच्यते." सहासगर्वं—Analyse हासश्च गर्वंश्च हासगर्वौ ताभ्यां सहितं यश्च भवति तथा सहासगर्वं, 'With a proud laughter.' 'With a proud derision.' The metre of this and the next verse is वसन्ततिलक. For the definition and its Gaṇas see our notes on V. 55. लब्ध्वा—'The Siddhas, secure in their position, and standing in the doors near the screens of their houses, with a desire to test (my) strength, were seen by me, with side-looks, full of derisive pride, while going to the city of the gods on Indra's elephant called ऐरावण.'

St. 83. अन्यायितः—Construe अहमन्यायितः । अहमपि सेवामनुष्ठित्य निर्जीविकः । मम भवनं पित्राचैर्हृतम् । इत्युनदन् सुरमणो लोकपाठैः सह मत्प्रतिहारमेव राजाङ्गने भ्रमति. अन्यायितः—Analyse अन्यायः संजातोऽस्य स अन्यायितः, 'Ill-treated.' 'Treated in an unbecoming manner.' 'To whom justice is denied.' सेवामनुष्ठित्य—'Following the bond of servitude.' 'Performing the duty of a slave.' निर्जीविकः—Analyse निर्गता जीविका यस्य स निर्जीविकः, 'Deprived of the means of maintenance (or

subsistence).' पिशाचैः, Expl:—पिशितं मांसं अजन्ति अथ वा । आचामन्तीहि पिशाचाः तैः पिशाचैः, 'By fiends.' 'By goblins.' Pis'a'chas are a class of demons perhaps originally a personification of the *ignis fatuus*; in the Veda they are enumerated after gods, men, Asuras, and Rākshasas; in later times they are described as the children of Krodhā. A malevolent being something between an infernal imp and a ghost always described as fierce and malignant. सुरगणः—Analyse सुराणां गणः सुरगणः, 'A troop of the gods.' लोकपालैः—Analyse लोकान् पालयन्तीति लोकपालाः तैः तादृशैः, 'By the guardians of the world.' 'By the regents of the quarters of the world.' They are sometimes regarded as deities appointed by Brahmā at the creation of the world to act as guardians of different orders of beings, but more commonly they are identified with the deities presiding over the four cardinal and four intermediate points of the compass which according to Manu V. 96. are 1. इन्द्र, 'guardian of the East'; 2. अग्नि, 'of the South-east'; 3. यम, 'of the South'; 4. सूर्य, 'of the South-west'; 5. वरुण, 'of the West'; 6. पवन or वायु, 'of the North-west'; 7. कुबेर, 'of the North'; 8. सोम or चन्द्र, 'Of the North-east.' other authorities substitute निर्ऋति for 4 and ईशानी or वृष्णी for 8. Cf. Amara, "इन्द्रो वक्त्रिः पितृपतिर्नैर्ऋतो वरुणो मरुत् । कुबेर ईशः पतयः पूर्वादीना दिशां क्रमात्." राजाङ्गणे—Analyse राज्ञः अङ्गनं राजाङ्गनं तस्मिन् राजाङ्गणे, 'In the courtyard of a palace.' 'In the royal quadrangle.' मत्प्रतिहारं—Analyse मम प्रतिहारः मत्प्रतिहारः तं तादृशं, 'To my door.' 'To my gate.' प्रतिहार [or प्रतीहार] m. 'A door.' Cf. Medi. "प्रतीहारो द्वारि द्वाःस्थे द्वाःस्थितायां तु योषिति." Translate:—'I am undone (or ill-treated);' 'I too am following the bond of servitude, deprived of the means of subsistence;' 'My house is plundered (*lit.* seized) by the malevolent imps;' so crying the troops of the gods, in company with the guardians of the world, come to my door and roam about in the courtyard of the palace.'

St. 84. स्पष्टोत्पिष्टं—Construe स्पष्टोत्पिष्टं बृहत्पिष्टं बलं बहुधोमितं क्षमापातालतलं तलेन दलितं येताचलेन्द्रं अनल्पविकल्पजल्पमधुरादीहारसे तल्पे उपधानमृतं मम बाहुं सेवितुं सुरभीषु [हे] अश्वके का धन्या नो वाञ्छति [अर्थात् सर्वा अपि वाञ्छन्तीत्यर्थः]. स्पष्टोत्पिष्टं—Analyse स्पष्टं उत्पिष्टानि बृहन्ति त्रिविष्टपानां बलानि येन स तं तादृशं, 'Which has clearly pounded the armies of the gods to dust.' बहु—Analyse बहु धोमितं क्षमायाः क्षमाः पातालस्य च तलं येन स तं तादृशं, 'Which has greatly stirred up the surface of the earth as well as of the nether world.' दलितं—Analyse अश्वकानां इन्द्रः अश्व-

केन्द्रः । श्वेतश्र्वास्तौ अश्वकेन्द्रश्च श्वेताश्वकेन्द्री हिमवान् । दलितः प्रमथितः श्वेताश्व-
केन्द्री हिमवान् येन स तं तादृशं, 'Which has split asunder the snowy
lord of the mountains.' (i. e. the mount Kailāsa). उपधानमूर्तं,
Expl:—उपधीयते शिरोऽत्रेति उपधानं तद्रूपं उपधानमूर्तं, 'Made or turned
into a pillow.' अबले, Expl:—अल्पे बलमस्याः अबला तत्संबुद्धिः अबले,
'O girl.' सुरभीषु—Analyse सुराणां शियः सुरशियः तासु सुरभीषु, 'Among
the celestial nymphs.' 'Among celestial damsels.' अनल्प—
Analyse क्रीडायाः रसः क्रीडारसः । मधुरश्र्वास्तौ क्रीडारसश्च मधुरक्रीडारसः । न
अल्पाः अनल्पाः । अनल्पाः विकल्पाः यस्मिन् स अनल्पविकल्पः । अनल्पविकल्पः
जल्पः यस्मिन् स अनल्पविकल्पजल्पः स चास्तौ मधुरक्रीडारसश्च अनल्पविकल्पजल्प-
मधुरक्रीडारसः तस्मिन् तादृशे, 'Having the sweet nectar of amusement
of gossip going on without the least hesitation.' The metre of this
and the next five verses is शार्दूलविक्रीडितं. For the definition and its
Gāṇas see our notes on II. 79. स्पृष्टोत्पिष्टं—'Of the celestial nymphs,
which fortunate one, O girl, does not wish to enjoy, on a couch
accustomed to the nectar of amusement of gossip going on without
the least hesitation (or interruption), the pillow of my arm, which,
with its palm, has torn asunder the snowy lord of the mountains,
which has greatly stirred up the surface of the earth as well as of
the nether world and which has clearly pounded the armies of
the gods to dust ?'

St. 85. उर्वश्या—Construe परिवीजनेषु छीलया जितशारदेन्दुकिरणच्छाया-
लसचामरं मधुरं नृत्यं यथा तन्वन्त्या अङ्गदस्य शिखरे स्वयमासज्य पुनर्निमोकयन्त्या श्वे-
त्स्विन्नविवेपमानकरया उर्वश्या सोऽयं भुजः स्पृश्यते. उर्वश्या—'By Urvashī.' A
celestial nymph who, cursed by Mitra and Varuna, came to the
world of mortals. While descending, she saw king Purūravas
and, as she saw him, she forgot all reserve and disregarding the
delights of Svarga became deeply enamoured of the prince. She
abode with him for a while and at the expiration of her
curse again went to heaven. The king mourned her loss
heavily and had the good fortune of seeing his heavenly
bride once more. She bore a son to Purūravas before she left
him. He was named आयुः by the heavenly sage Nārada.
परिवीजनेषु—'The act of fanning about.' जितं *adv.*—Analyse
शरदि भवः शारदः । स चास्तौ इन्दुश्च शारदेन्दुः तस्य किरणानां छाया शारदेन्दुकिरण-
च्छाया । जिता शारदेन्दुकिरणच्छाया येन तादृशं उल्लसचामरं यस्मिन्कर्मणि यथा भवति
तथा जितशारदेन्दुकिरणच्छायायोल्लसचामरं, 'In a manner in which the sport-
ing chowrie has outdone the splendour of the rays of the autumn-
nal moon.' निर्भोकयन्त्या—*Denomi. pre. parti. Instr. sing.* 'By her

setting loose or free.' 'Liberating.' स्नेह—Analyse स्नेहेन स्विन्नः अत एव विवेपमानः करः यस्याः सा तथा तादस्या, 'By her having her hand trembling, being perspired with love.' Translate:—'This arm of mine, O lady, is (gently) touched by उर्वशी, with her hand trembling, being perspired with love, fastening on the top of the armlet and letting it loose, when, sportively making, as if, a sweet dance in her duty of fanning, in a manner in which the sporting chowrie has outdone the radiance of the rays of the autumnal moon.'

St. 86. एकस्मिन्—Construe एकस्मिन्मयने निद्रालयां मयसुतामालिङ्ग्य उन्निद्रं क्षयितन मया मञ्चरणयोः संवाहनव्याघ्रता पादाद्येण स्तनतटे सजेहमापीडिता तिलोत्तमा हर्षविश्रसमर्पितानि पुलकानि अथापि नो बुद्ध्यति. मयसुतां—Analyse मयस्य मयासुरस्य सुता मयसुता तां मयसुतां मन्दोदरी, 'To the daughter of the demon Maya.' निद्रालयां—Analyse निद्रायां लयो यस्याः सा निद्रालया तां निद्रालयां, 'To her who was lying in sleep.' उन्निद्रं *adv.*—Analyse उन्निद्रा निद्रा यस्य यथा स्यात्तथा उन्निद्रं, 'Sleeplessly.' 'Awake.' मञ्चरणयोः—Analyse यम चरणौ मञ्चरणौ तयोः मञ्चरणयोः, 'To my feet.' 'Near my feet.' संवाहनव्याघ्रता—Analyse संवाहने अंगमर्दने व्याघ्रता संवाहनव्याघ्रता, 'Busy (or occupied) in shampooing (or rubbing my body).' पादाद्येण—Analyse पादस्य अग्रं पादाग्रं तेन पादाद्येण, 'By the point (or extremity) of the foot.' तिलोत्तमा—Name of an Apsaras. She was originally a ब्राह्मण female, but for the offence of bathing at an improper season she was condemned to be born as an Apsaras, for the purpose of bringing about the mutual destruction of the two demons सुन्द and उपसुन्द. स्तनतटे—Analyse स्तनयोः तटः स्तनतटः तस्मिन् स्तनतटे, 'On a part (or slope) of her breast.' 'On the orb of her breast.' सस्नेह—Analyse स्नेहेन सहितं सजेहं, 'Lovingly.' हर्षविश्रसमर्पितानि—Analyse हर्षस्य आवेशः हर्षविश्रः तेन समर्पितानि हर्षविश्रसमर्पितानि, 'Given to her by the excitement of joy.' एकस्मिन्—'Tilottamā, occupied in shampooing my feet, being lovingly pressed on the orb of her breast with the point of the foot by me, lying sleeplessly, on a couch, in the embraces of the daughter of Maya, confined to sleep, does not yet give up the horripilation, given to her by me, from the excitement of joy.'

St. 87. अश्वान्—Construe स्मरार्ते मयि दानवेन्द्रसुतया सार्धं अश्वान् दी-
व्यति [सति] क्रीडायत्नपरिश्रमः पणः इति श्रुत्वा असङ्गतां गता मत्तः मन्मथवस्तु-
संहितविधौ दृष्टौ [च] विट्दहस्पृहा प्रयोगचतुरा रम्भाह्वया [हे] रम्भोरु यूते कार-
यति. Cf. S'is'u. VIII. 32. "मुग्धत्वादविदितकैतवप्रयोगा गच्छन्त्यः सपदि
परजयं तरुण्यः । ताः कान्तैः सह करपुष्करैरिताम्बु व्याप्त्युद्धीमभिसरणगुहा-

मदीयन् ॥” अखान् दिव्यति सति—‘When playing dice.’ When playing at dice.’ Cf. Pāṇi. I. 4. 43. “दिवः कर्म च,” ‘That which is especially auxiliary in the accomplishment of the action, of the verb दिव् ‘to play’ is called कर्म ‘object’ as well as करण ‘instrument.’ दानवेन्द्रघृतया—Analyse दानवानां इन्द्रः दानवेन्द्रः मयः तस्य घृता मन्मोदरी तया दानवेन्द्रघृतया, ‘With the daught'r of the best of demons.’ स्मरार्ते—Analyse स्मरेण आर्तः स्मरार्तः तस्मिन् स्मरार्ते, ‘Love-sick.’ क्रीडा—Analyse क्रीडायज्ञः यज्ञः क्रीडायज्ञः तस्य परिश्रमः क्रीडायज्ञपरिश्रमः, ‘The trouble (or labour) of striving (to collect the materials for) the amorous sport.’ ‘Labour (or trouble) of efforts for love-sport.’ ‘The labour of uniting one’s self with the amorous sport,’ एष म.—‘A bet or wager.’ असञ्जतां गता—‘Did not bear.’ मन्मथ—Analyse मन्मथस्य वस्तुषि कामोदीपकाः पदार्थाः तेषां संहितं सन्धानं तस्य विधिः तस्मिन् तादृशे, ‘In the act of bringing together (or collecting) materials which excite (or exciting) love.’ वृद्धि f.—‘Rise.’ ‘Success.’ विट्टदस्पृहा—Analyse विट्टदा स्पृहा यस्याः सा विट्टदस्पृहा, ‘Having her ambition stimulated.’ ‘Having her envy stimulated.’ प्रयोगचतुरा—Analyse प्रयोगे चतुरा प्रयोगचतुरा = प्रयोगनिपुणा, ‘Skilful in practice.’ ‘Practically experienced.’ रम्भोरु—Analyse रम्भे इव उरु यस्याः सा रम्भोरुः तत्संज्ञादिः हे रम्भोरु ‘O beautiful thighed lady.’ ‘O girl having thighs as full and round as a plantain tree.’ रम्भाह्वया—Analyse रम्भा इति आह्वया यस्याः सा रम्भाह्वया तया रम्भाह्वया, ‘By an Apsaras named Rambhā.’ रम्भा f.—An Apsaras or nymph produced at the churning of the ocean, and popularly the type of female beauty. She was sent by Indra to seduce विश्वामित्र, but was cursed by that sage to become a stone, and remain so for a thousand years. According to the Rāmāyaṇa, she was seen by Rāvaṇa when she went to Kailāsa, and he was so smitten by her charms that he ravished her, although she told him that she was the wife of नलकुबेर, son of his brother कुबेर. अखान्—‘When sick with love and playing at dice with मन्मोदरी, the daughter of the best of the demons, an Apsaras named Rambhā, practically experienced (in the game), hearing of the wager of the labour (or troubles) of uniting one’s self with the (amorous) sport, did not bear it and with the stimulated ambition for superiority to (or ascendancy over) myself and for a rule which brings together materials of exciting love, makes her (मन्मोदरी) play, O beautiful-thighed lady, at dice.’

St. 88. सर्वं—Construe सर्वस्वर्गवराङ्गनाचरति इति त्रैलोक्याधिपतौ मयि प्रेम प्रचारं इत्थं निषाय जगत्पूज्यतां यायाः । आभयसंपद एव नारीं भयस्करा उन्नतिं

नयति । [हे] मानिनि धूर्जटिजटाजुष्टा जहोः क्षता कस्य न मान्या [अर्थात् सर्वस्येति भावः]. सर्व—Analyse वराश्र ताः अङ्गनाश्च वराङ्गनाः । स्वर्गस्य वराङ्गनाः स्वर्ग-वराङ्गनाः । सर्वासां स्वर्गवराङ्गनानां धर्तिं हरतीति सर्वस्वर्गवराङ्गनावृत्तिद्वयं तस्मिन् तादृशे, 'In him taking (or carrying away) the patience of all beautiful women of स्वर्ग.' प्रेमप्रधानं—Analyse प्रेमा एव प्रधानः कस्य तत् प्रेमप्रधानं, 'The principle (or chief) object of which is love.' Cf. Medi. "प्रेमाऽजी जेहृहर्षयोः." And Vis'va. "प्रेम नर्मणि च जेहे." त्रैलोक्याधिपतौ—Analyse त्रैलोक्यस्य अधिपतिः त्रैलोक्याधिपतिः तस्मिन् तादृशे, 'In the lord of three worlds.' जगत्पूज्यतां—Analyse जगतः पूज्या जगत्पूज्या तस्याः भावः जगत्पूज्यता तां जगत्पूज्यतां, 'To the reverence of the world.' आभयसंपद्—Analyse आभयः एव संपद् आभयसंपद्, 'Excellence of protection (or asylum).' 'Excellence of position.' भयस्करी—Analyse भयः करोतीति भयस्करी तां भयस्करी, 'Happy.' 'Effecting happiness.' मानिनि, Expl :—मानोत्स्यस्वाः इति मानिनि तत्संबुद्धिः हे मानिनि, 'O proud lady.' धूर्जटिजटाजुष्टा—Analyse धूर्जटिः जटाभिजुष्टा सेविता धूर्जटिजटाजुष्टा, 'Fond of the matted-hair of धूर्जटि.' 'Having a liking for the matted-hair of धूर्जटि.' Translate:—'Direct, O girl, your mind, full of love, towards me the lord of the three worlds, the paralyser of the patience of all beautiful women of Svarga and attain the worshipful reverence of the world. The excellence of position alone takes a woman to happy elevation; for to whom, O proud lady, is not the daughter of जह्नु, fond of the matted hair of धूर्जटि, an object of reverence ?'

St. 89. हस्तौ—Construe पल्लवकीमलौ हस्तौ करयुगेनादाय अन्येन पाणि-युगलेन वासः शनैर्गर्पनीय काञ्च्यास्पदमामृश्य शेषैः सुबहुभिर्बहुभिर्मेघ्यादिभिरिति [सति] विलक्षस्मितज्योत्स्नासेकमनोहरावरपुटं वक्त्रं स्वयं दास्यसि. पल्लवकीमलौ—Analyse पल्लववत् कीमलौ पल्लवकीमलौ, 'Delicate (or tender) like a sprout.' करयुगेन—Analyse करयोर्युगं करयुगं तेन करयुगेन, 'With a pair of hands.' पाणियुगलेन—Analyse पाण्योर्युगलं पाणियुगलं तेन पाणियुगलेन, 'With a pair of hands.' काञ्च्यास्पदं—Analyse काञ्चिरास्पदं काञ्च्यास्पदं, 'To the region of zone.' 'To the site of zone.' विलक्षस्मितं—Analyse विलक्षं च तत् स्मितं च विलक्षस्मितं तस्य ज्योत्स्ना तस्याः सेकेन मनोहरं अवरपुटं यस्य तद् विलक्षस्मितज्योत्स्नासेकमनोहरावरपुटं, 'Having a shallow cup of sweet lips emitting (or pouring out) the light of bewildered smiles.' Translate:—'When holding thy hands, delicate like a sprout, with the pair of my arms, slowly putting off the garment with the pair of my hands, and touching the region of zone with the rest of my many beautiful hands, when I begin to embrace thee, thou, of thy own accord, wilt offer thy mouth (for kissing),

having a shallow cup of sweet lips emitting the light of bewildered smiles.'

St. 90. इति—Construe असौ रक्षःपतिरित्युक्त्वा अवनिचुतामादाय मीन-
जालैश्च वनपवनरयास्फालगुञ्जद्वनोर्मि व्योमाम्बुराशिमुत्सृतः प्रकम्पध्वनिनिवहं विवता
स्फूर्जत्सीतेन पोतेनेव पुष्पकेण अद्वपहतजवव्यापिनीं यात्रामालम्ब्ये. रक्षःपतिः—
Analyse रक्षसां पतिः रक्षःपतिः, 'The lord of the demons.' अवनिचुतां—
Analyse अवनेः चुता अवनिचुता तां अवनिचुतां, 'The daughter of the
earth.' मीनजालैः—Analyse मीनानां जालानि मीनजालानि तैः मीनजालैः,
'By multitudes of fish.' व्योमाम्बुराशिं—Analyse अम्बुतां राशिः अम्बुराशिः।
व्योमेव अम्बुराशिः व्योमाम्बुराशिः तं व्योमाम्बुराशिं, 'Ocean in the form of
heaven.' 'The ocean of heaven.' वन—Analyse वनश्चासौ पवनश्च
वनपवनः तस्य रयः तस्य आस्फालनेन गुञ्जन्त्यः घनानां ऊर्मयः यस्मिन् स तं वनपव-
नरयास्फालगुञ्जद्वनोर्मि, 'Having the waves of clouds roaring on
account of the dashing of the currents of thick wind.' पोत
m. n., Expl:—पुनाति पूयते वा इति पोतः, 'A ship.' 'A boat.'
'A vessel.' Cf. Medi. "पोतः शिखौ वहिरे च गृहस्थाने च वासति."
प्रकम्पध्वनिनिवहं—Analyse ध्वनेः निवहः ध्वनिनिवहः। प्रकम्पश्चासौ ध्वनिनिवहश्च
प्रकम्पध्वनिनिवहः तं तादृशं, 'Shaking currents of sound.' पुष्पकेण—'By
the Pushpaka car.' पुष्पक m. 'A self-moving aerial car of large
dimensions, which contained within it a palace or city. Kubera
obtained it by gift from Brahma', but it was carried off by
Ravana, his half-brother and was constantly used by him.
After Rāmachandra had slain Ravana, he made use of this capa-
cious car to convey himself and Sitā, with Lakshmana and all
his allies, back to Ayodhyā; after that he returned it to its owner
Kubera. It is also called रत्नवर्षुक, "that rains jewels." स्फूर्जत्सीतेन—
Analyse स्फूर्जन्ती सीता यस्मिन् तत् स्फूर्जत्सीतं तेन स्फूर्जत्सीतेन, 'Posse-
ssing sounding furrows (in the sea).' Here the pun of the
word Sitā is plain. अद्वपहतजवव्यापिनीं—Analyse न द्रवहतः अद्वपहतः।
अद्वपहतश्चासौ जवश्च अद्वपहतजवः तं व्याप्नोतीति अद्वपहतजवव्यापिनीं तां तादृशीं,
'Spreading the unimpeded speed.' 'Showing the unimpeded force
of speed.' The metre of this verse is सङ्गरा. For the definition
and its Gāṇas see our notes on III. 80. Translate:—'So speaking
that lord of the demons took the daughter of the earth (सीता),
soared up in the heavenly ocean, wonderful by the multitudes
of fish, and having waves of clouds roaring on account of the
dashing of the currents of thick wind and resumed the journey,
spreading the unimpeded speed, in the पुष्पक car, as if, in a ship,
displaying furrows of thunders, and bearing the shaking currents
of sounds.'

Index of verses arranged alphabetically.

अ.

अङ्गकस्य VIII. 12.
 अकृतद्विष° IV. 40.
 अकान् दीव्यति X. 87.
 असम्भमानो I. 13.
 अक्षितः सक्त° VIII. 90.
 अक्षुणीडु VIII. 4.
 अंतिगुम्° VIII. 36.
 अचकमत मधु VIII. 98.
 अतिष्ठेका IX. 61.
 अथ दिव्य° IV. 7.
 अथ दूता VI. 54.
 अथ प्रकाशी° IX. 26.
 अथ प्रतानः IX. 24.
 अथ रामं X. 72.
 अथ वज्रभूतः IV. 52.
 अथ भियः III. 1.
 अथ स प्रवि° IV. 1.
 अथ स युधाजिति IX. 68.
 अथ स विषम° I. 89.
 अथ घुरतमले VIII. 94.
 अथ हृदयङ्गम° VIII. 100.
 अथानासाय X. 53.
 अथालक्ष्यत X. 2.
 अथास्तकूटा° I. 65.
 अथैवमस्या° III. 69.
 अथोपनिन्ये VII. 49.
 अथो विकृष्टं IX. 40.
 अदीचपत X. 75.
 अनिन्यजानिनारुदो X. 46.
 अनुज्ञातः X. 59.
 अनुजगम्° IV. 50.

अनुवाप्ति IV. 20.
 अनुमज्जन्तं VII. 21.
 अनुचिष्टिः प्रकृत्यैव X. 21.
 अन्तराणि तमसः VIII. 58.
 अन्तरीय° VIII. 11.
 अन्धकारनिकरं VIII. 78.
 अन्धकारनिकरेण VIII. 65.
 अन्यापि कन्या I. 42.
 अन्या पुराणं III. 51.
 अन्यायितः X. 83.
 अन्योन्यवक्त्रार्पित° I. 57.
 अन्वेति VII. 15.
 अपाङ्गभागानपि IX. 42.
 अपि विरथ IV. 68.
 अपि सत्यां VI. 35.
 अमार्दवं VI. 46.
 अयि दर्शय IV. 11.
 अयं त्वदेक° IX. 9.
 अयं प्रमाणं III. 66.
 अर्करश्मि° II. 6.
 अरण्यदेवताभिः VI. 5.
 अरालकेभ्यः I. 33.
 अरिष्टसन्ताप° IX. 25.
 अल्पदीप° VII. 49.
 अलं त्वयि IX. 8.
 अविजित्य IV. 32.
 अव्याहति X. 31.
 असने IV. 41.
 अश्वच्छवन् वर्षयितुं IX. 64.
 अश्रान्ता II. 67.
 अश्रुणा घुरत° VIII. 20.
 अश्रुभिर्हृदयं X. 47.
 अश्रु प्रणय° VIII. 50.

असर्पता VII. 16.
असावपत्य IX. 3.
असंख्यगुणाः V. 27.
अस्योदरस्य I. 31.
अहिर्बुध्न्यं VI. 45.

आ.

आकृष्टदृष्टिः III. 63.
आचरन्ध्रं VIII. 1.
आचरन्ध्रं विरूपणं VIII. 38.
आज्ञापयितुं II. 51.
आत्मनैव VIII. 40.
आत्मस्वद्वं II. 73.
आदाय VI. 38.
आदिदेश ततो X. 45.
आधावस्तेन I. 59.
आरुह्य र्धमं I. 69.
आरोप्यान्यतरेषु X. 4.
आरुण्यं तुम्ह I. 9.
आसन्नजीमूतघटाद् I. 10.
आसन्नभूतो VII. 42.
आसीदयं I. 37.
आसीद्वन्यां I. 1.
आसीनं भोगिनि II. 3.
आहत्य हतं II. 29.

इ.

इक्ष्वाकटं X. 52.
इच्छति स्म VIII. 7.
इतरेऽपि IV. 12.
इतरोपायं X. 30.
इति जल्पति IV. 59.
इति तामतिं IV. 62.
इति पक्षं IV. 34.
इति प्रकृतिं X. 41.
इति प्रबन्धां III. 76.
इति प्रवृत्तस्य IX. 1.
इति प्रभावकाक्षस्य VI. 42.
इति बुद्धिं IV. 70.

इति वस्तुं IV. 29.
इति व्याहरतौ VI. 31.
इति व्याहृत्य X. 67.
इति सपदि वदन् VIII. 93.
इति सपदि VIII. 11.
इति सार्वं IV. 64.
इत्यनङ्गं VIII. 23.
इत्युक्त्वादाय X. 90.
इत्युदात्तदाहृत्य II. 77.
इत्थं शुक्तिशुपायानां X. 33.
इत्थं वराभयं VI. 59.
इत्थं वाचस्पतौ II. 74.
इत्थं वादिनि X. 42.
इन्दीवरस्यान्तरं I. 39.
इमौ इरी V. 24.
इयत्प्रमाणोऽपि III. 30.
इयं तदुर्वोसरं III. 65.

उ.

उत्कर्णशुल्लुच्छं I. 54.
उष्णचाल ततः VI. 1.
उषैर्भृतान्यां VII. 43.
उत्पद्यति II. 46.
उदग्रभासः IX. 10.
उदियाय IV. 3.
उद्धृतयुतिं VIII. 91.
उन्मुखा VIII. 62.
उपजापहतं X. 29.
उपेत्य पर्या IX. 2.
उभे वक्षसि X. 8.
उर्वस्या X. 85.
उरगा इव IV. 24.
उल्लसत्सु VIII. 82.

ऊ.

ऊर्ध्वागता I. 58.
ऊर्ध्वरिति IV. 71.

ए.

- एकचक्रमिव VIII. 60.
 एकद्वारिकदनः VIII. 54.
 एकं त्वया I. 77.
 एकमुद्देशितं VI. 43.
 एकस्मिन्वचने X. 86.
 एवं भक्त्या II. 19.
 एवं मृगव्यं I. 63.

औ.

- औदासीन्यं X. 22.

क.

- कषिस्त्वार्ये VI. 37.
 कश्चिन्मृगं I. 71.
 कतरस्तव IV. 10.
 कपालनयनं II. 44.
 कयाचिदालीकपथं IX. 56.
 कर्णे कृतो III. 5.
 कर्मणि VIII. 46.
 करं रणाय V. 47.
 करी करं V. 37.
 कल्पानिल II. 28.
 कलत्रं VI. 20.
 कस्यापि VII. 32.
 कान्तिप्रकर्षं I. 36.
 कान्तिभिया I. 38.
 कामिना VIII. 2.
 काले कालम् II. 62.
 कालेन शिरसि X. 7.
 किं कौतुकेन III. 23.
 किन्तु वकिं VII. 5.
 किमयं शोकं II. 23.
 किं राजहंसस्य III. 52.
 कुक्षिस्थं II. 75.
 कुक्षौ तव II. 18.
 कुर्वन्ति जीमेन III. 26.
 कुक्षौ IV. 17.

- कृत्वा नमस्यां VII. 57.
 कृत्वापि सर्वस्य I. 3.
 कृतपाथो VI. 32.
 कृतवैलां VI. 36.
 कृताद्य नीवारं V. 3.
 कृतोऽपि VII. 25.
 कृतोपकारस्य III. 61.
 कृतो वियोगेन IX. 11.
 कृपाणकृतस्य V. 48.
 कृद्वा नितान्तं VII. 8.
 केषिद्विधातुं VII. 46.
 केषपाशं VIII. 22.
 कैतवेन VIII. 52.
 कोपिता VIII. 51.
 क्रमसम्पन्न IV. 14.
 क्रीडापरिचोभं III. 36.
 क्रीडाविमर्दं III. 41.
 कषिदुरेहिकां VI. 11.
 कषिद्विष्टं VI. 13.
 क्षत्रस्य VII. 36.
 क्षतं वृषत्केन V. 34.
 क्षमते न IV. 23.
 क्षिप्यमाणं VIII. 73.
 क्षीयमाणवधुं VIII. 74.
 क्षीरवारिनिधिना VIII. 72.
 क्षेत्रभूमिं VI. 49.
 क्षीणीपतिः पतस्याद्यु X. 32.

ख.

- खड्गस्पर्शतैणं I. 56.

ग.

- गजेन्द्रघण्टां IX. 13.
 गण्डस्य विम्बं VII. 53.
 गतापि भर्त्रे IX. 6.
 गदा रणतुन्दुं V. 17.
 गमनग्याहतां VI. 7.
 गुणाद्युभावस्य IX. 41.

गुरुनृपैव IX. 52.
 गुल्मलीन° VIII. 79.
 गौरीभय° II. 43.
 गौरीमिवाचार° VII. 61.
 ग्राहितं नृपति° VIII. 16.

घ.

घूर्णमान° II. 42.

च.

चकर्त नासिकां X. 73.
 चकार चक्राङ्क° VIII. 54.
 चकार चक्रादि° IX. 39.
 चकार लक्ष्यं V. 28.
 चक्रीचकार VI. 47.
 चन्द्ररदिम° VIII. 80.
 चरणेन II. 48.
 चरत्सु VII. 39.
 चछिते च IV. 30.
 चादुमान° VIII. 35.
 चिक्षेप बाळा III. 17.
 चिरस्रयन° II. 78.
 चिह्नं नद° X. 54.
 चीनांशुकैः I. 4.
 चुम्बति VIII. 41.
 चोदयस्ववनि° VIII. 29.

ज.

ज्ञातमन्मथ° VIII. 26.
 ज्ञातुं क्षुद्रः VII. 41.
 ज्ञानं विजोषय° VI. 58.
 जगन्निशामिरामस्य X. 48.
 जनमस्य° IV. 35.
 जनाधिपतिः VII. 35.
 जरसा तात X. 6.
 जवेन कश्चिद् V. 41.
 जहिदि क्षयन° III. 77.
 जिगीषुरभ्यस्त° I. 14.
 जिघांसुभिरपि X. 25.

जीर्णो जनुग्यास° I. 81.
 जीविते जीर्णवयसः X. 14.
 जृम्भमाण° VIII. 87.

त.

तटेऽपि तस्या I. 74.
 तं देवं स II. 50.
 तत्कैशपाशाव° I. 41.
 तत्तपस्तीव्रित° II. 38.
 तत्राभवत् I. 12.
 तत्र राज° VIII. 9.
 तस्याज नो III. 47.
 ततश्चिर° III. 9.
 ततस्तर्त V. 1.
 ततस्तता° V. 51.
 ततस्तं स्वजता X. 69.
 ततश्चास° VI. 48.
 ततः प्रतीक° X. 57.
 ततः प्रहृष्येव V. 22.
 ततः भुत्वा X. 61.
 ततः सलीलं III. 32.
 ततः स नून्या° IX. 44.
 ततः सीता° X. 56.
 ततः स्मरस्या° III. 14.
 ततो दधानः IX. 27.
 ततो धरित्री° VII. 1.
 ततो नयेन X. 1.
 ततो मरुद् V. 52.
 ततो वज्रासने X. 43.
 तथा गिरं V. 25.
 तथा हतं I. 30.
 तदस्तु VIII. 9.
 तद्रामस्य VI. 52.
 तदुक्तद्वयार्थ° X. 37.
 तन्मया मनोः° VII. 17.
 तपस्यति V. 16.
 तपस्विवर्गस्य V. 6.
 तपोभिधानस्य IX. 30.
 तमग्निभिन्वान° V. 12.

तमयाप्यन° II. 53.
 तमसि स्फुर° IV. 49.
 तमःस्थानं II. 52.
 तद्वत्त्वचोऽयं I. 80.
 तदस्थित° VI. 12.
 तव जीवित° IV. 42.
 तव प्रयोगे IX. 34.
 तस्मिन्निज° VI. 14.
 तस्मिन्नुपे I. 61.
 तस्मै स्मरण° II. 16.
 तस्य कणन् I. 52.
 तस्य हस्त° VIII. 8.
 तस्यां गतायां VII. 22.
 तस्यावगाहे III. 35.
 तस्यैकवाणा° I. 22.
 तस्योषान° II. 64.
 तस्योरसि III. 33.
 तामनङ्ग° VIII. 43.
 तारका रजत° VIII. 83.
 ताराम्रज° VI. 19.
 तास्य प्रजानामधिपः I. 44.
 तिग्मरश्मि° VIII. 86.
 तुषार° VII. 30.
 तुष्टो ह VII. 5.
 तूणीरतस्तूर्ण° I. 53.
 तेजस्फुल्लेनाथ I. 20.
 तेजसा तपसो VI. 3.
 त्रासकण्ठग्रह° II. 66.
 त्वदशु प्रिय° IV. 26.
 त्वद्विक्रमेण VI. 40.
 त्वम्बुसावजित° VIII. 92.
 स्वमप्रमाद° III. 16.
 त्वया त्वनाथस्य I. 76.
 त्वया विज्ञात° II. 34.
 त्वयि रक्षाकृति II. 71.
 त्विषा हृषीकेशः III. 72.

द.

दण्डस्ततस्तस्य I. 16.
 दण्डद्रविण° X. 40.
 दधौ बुद्धिं IX. 54.
 दन्तकुन्तसत्ते° X. 15.
 दम्भाजीवक° X. 76.
 दयालुयातः I. 87.
 दयिताभिरनन्त° IV. 5.
 दशानामस्य X. 78.
 दिङ्मुख्यादप° VIII. 57.
 दिदधुरन्तः I. 5.
 दीर्घकाल° VIII. 34.
 दुहितुरवनि° VIII. 95.
 दूरतः सेवते II. 57.
 दूराराध्य° II. 65.
 दूरेऽपि रामः VII. 28.
 दूरोऽपि VII. 23.
 दृष्टौ हतं I. 29.
 देशं युयाजिति IX. 67.
 द्रुतप्रयाण° IX. 58.
 द्वयेनादौ VI. 41.
 द्विनाण्येव X. 50.
 द्विषाकारमिव X. 68.
 द्विषागतं द्वार° IX. 66.
 द्विषं करीरी° V. 36.
 द्विषेन्द्रदन्ता° IX. 23.
 द्विषती भव° IV. 19.

घ.

घट्टपि IV. 15.
 घट्टस्तदायो I. 73.
 घर्म्मं कर्म II. 56.
 घराघर° II. 49.
 घातुप्रभा° I. 51.
 ध्वान्तजाळ° VIII. 59.

न.

नकुलः IV. 58.
 न जिष्णुः X. 9.

ननु ताव° IV. 46.
 न पशुः IV. 39.
 न धुनक्ति IV. 53.
 न राम राम° IX. 32.
 नरेन्द्रचन्द्रस्य I. 25.
 नरेन्द्ररथोभय° IX. 48.
 नरेन्द्रसेना IX. 65.
 नवकृत्° IV. 60.
 नवं स्वकोशा° V. 18.
 न विरोचन° IV. 69.
 नवे वयसि VI. 39.
 नवेशर स्तब्धतरं IX. 36.
 न स राम IV. 8.
 न स्मरामि X. 63.
 न स्पृशामि VIII. 10.
 नागाङ्गनारत्न° I. 50.
 नातिविस्मया X. 11.
 नाभिपद्म° II. 14.
 नार्यं शशी I. 34.
 निकीलिते V. 38.
 निकृत्य V. 43.
 निगयासौ VI. 15.
 निजदेह° II. 2.
 नितान्तमेकीकृत° IX. 59.
 निद्रिता VIII. 25.
 निधाय काचित् IX. 62.
 निधाय बाणं IX. 43.
 निनाय हरिण° VI. 6.
 निमग्नखड्गे V. 50.
 निर्जिग्यतुर्बाल° I. 35.
 निर्दन्तत्वादसंस्कारे X. 17.
 निरुद्धहास° III. 43.
 नियतमिव VIII. 96.
 निवृत्ततत्त्वरः II. 58.
 निश्चम्य तस्यैत° IX. 35.
 नीत्वा विवाहो° VII. 60.
 नूनं पत्नी III. 59.
 नृपताविति IV. 27.
 नृपः छभिन्ना° IX. 63.

नृपेण केसी° III. 40.
 नेत्रान्ता° VI. 57.
 नोचैः पदं X. 35.
 न्यमज्जदर्वेन V. 44.
 न्यवर्तत परित्यज्य X. 49.

प.

पञ्चवव्याभमे X. 71.
 पत्रजाळ° VIII. 81.
 पत्रमान° VIII. 39.
 परया परस्याः III. 18.
 पत्युः करस्पर्श° VII. 56.
 पत्यौ पुथिव्या I. 68.
 पतिव्रता वक्ष्य° IX. 7.
 पदं पुरन्धरां IX. 55.
 पक्षः सितोऽयं III. 31.
 पश्चाकरो III. 34.
 पश्चा पदं III. 54.
 परकृत्य° IV. 38.
 परः प्रकर्षो IX. 4.
 परस्य सौमित्रि° V. 46.
 परिक्रणत्° IX. 49.
 परितः स्फुर° IV. 61.
 परित्रस्ते II. 45.
 परिपूततट° IV. 28.
 परेण खड्गे V. 49.
 परेषु वात्या° I. 21.
 पठितच्छमना° X. 3.
 पश्चिमे नभासि VIII. 68.
 पक्ष्य दीप्तहृदि VIII. 57.
 पक्ष्यन्धुतं VII. 58.
 पक्ष्य भृंग° VIII. 71.
 पाताळदयान्तः° II. 61.
 पातुं छदस्याः III. 19.
 पादशेषेऽपि X. 10.
 पादेनैकेन III. 80.
 पापं विधायापि I. 86.
 पासपाणि° II. 22.
 पिदुरित्य° IV. 48.

पीतमेत° VIII. 76.
 पीनांस्तो VI. 56.
 पुत्रीकृतान् I. 47.
 पुनो जुनेः I. 75.
 पुरुषं पुरुष° II. 9.
 पुरुषस्य IV. 36.
 पुष्पकेतु° VIII. 6.
 पुष्परत्न° VIII. 42.
 पुष्पायुधः VII. 18.
 पुष्पावभङ्गे III. 20.
 पूजनीया X. 65.
 पूर्ववारि° VIII. 70.
 पूर्वाद्रौ III. 81.
 पृषत्कमिनो° V. 42.
 पृष्ठवन्तमिति II. 33.
 पौरसन्दोह° VI. 30.
 प्रगृह्य पुच्छे V. 23.
 प्रतिमा विज्ञ° IV. 56.
 प्रतीत्या VI. 17.
 प्रदीपमिव X. 79.
 प्रबलरि° II. 20.
 प्रभञ्जने° V. 33.
 प्रभुः प्रजानां I. 70.
 प्रभुर्भृगुणां IX. 31.
 प्रमथानां II. 30.
 प्रयतः प्रतिपथ IV. 47.
 प्रवालक्षीर्षा I. 8.
 प्रविवेक्ष IV. 4.
 प्रसाधनव्यापृता° IX. 57.
 प्रसीद VII. 7.
 प्राज्यं ततः VII. 51.
 प्रादुर्बभूवुः III. 61.
 प्रार्थितापि VIII. 44.
 प्राण्येकाद° III. 13.
 प्रियाजन° II. 63.
 प्रियेण कर्णे III. 24.
 प्रियेण वध्या III. 71.
 प्रियोपनीतं III. 70.
 प्रियोऽपरस्याः III. 56.

प्रेमवेग° VIII. 15.
 प्रौढेऽपि VI. 51.

फ

फणावता° V. 20.
 फणिभिः प्रति° IV. 54.
 फुल्लं यदीदं III. 44.

ब

बद्धरागञ्जदितो VIII. 75.
 बलिक्रिया° V. 7.
 बलिप्रतापा° I. 15.
 बलिं वज्राय II. 54.
 बहुक्षो विफले IV. 2.
 बालापरीर्ध्वन° III. 38.
 बालया हृदि VIII. 48.
 विभर्ति नीवार° V. 13.
 विभ्रत् सन्ध्या° VI. 2.
 विभ्रदातङ्कनिर्मात° X. 16.
 विन्धं पतंगस्य I. 66.

भ.

भर्तेरि प्रणय° VIII. 47.
 भरतः शोक° X. 60.
 भाति मत्त° VIII. 66.
 भाति विभ्र° VIII. 88.
 भिन्नध्रुव° X. 18.
 भुजङ्गपुष्पा° II. 4.
 भुजङ्गसंप्राथित° I. 18.
 भुजेऽतिभीमे IX. 29.
 भुवनानि IV. 33.
 भुवि भोगि° IV. 55.
 भुवि विरचितमग्रे VII. 62.
 भूमिस्पर्श° II. 79.
 भृत्वा राम II. 76.
 भृंगा निळीनेन III. 39.
 भृंगोऽयमिन्दी° III. 53.
 भृशं न सेहि V. 54.
 भोगिभोगा° II. 5.

भोज्याः सुतभारु° I. 85.
 भातरि द्विषती II. 72.
 भालुद्वये X. 74.
 भान्त्वा विवस्वान् III. 2.

म.

मत्तमातङ्ग° VI. 18.
 मदान्धमातङ्ग° IX. 16.
 मधुव्रतमात° IX. 50.
 मध्यं त्वष्टुर्गुण° I. 55.
 मध्ये कुवल्या° VI. 20.
 मध्ये निकुत° V. 57.
 मध्येककारं III. 22.
 मन्थवात° II. 13.
 मन्दसफ्फिन्द्रिय° X. 12.
 मत्स्येन III. 46.
 महीधसार्धि III. 8.
 महीरुह° V. 8.
 महेन्द्रकल्पस्य I. 27.
 मातङ्गमकर° II. 37.
 माता भवित्री I. 26.
 मा दा रहितसमानं X. 27.
 मानिनामध° II. 35.
 मामियं प्राण° X. 5.
 मित्रनाश° VIII. 84.
 मीलिता रवि° VIII. 69.
 मुलमाहृत° IV. 9.
 मुहुरपि मधुपो VIII.
 मूर्खो वर्ज्यः X. 36.
 मृगव्याहृत° X. 77.
 मृगाङ्ग° VII. 14.
 मृणालवलय° X. 13.
 मृदुप्रवाला° VII. 29.
 मृपतामपि IV. 21.
 मेखला° VIII. 37.
 मैवं भवानेन I. 84.

य.

यक्षनाथो दिक्षे II. 55.
 यज्जगाद VII. 30.
 यत्र क्षतोद्बृंहित° I. 11.
 यत्र वातायना° VI. 26.
 यत्नगम्यमथ VIII. 14.
 यत्सौर्व° I. 2.
 यङ्गीपुर° VI. 22.
 यरेव° VI. 24.
 यद्ररश्च VIII. 13.
 ययदास VIII. 21.
 यतो यातुः X. 20.
 यथा गुणस्य V. 31.
 यथा न कज्जल° II. 59.
 यन्नास्तीत् VI. 55.
 यमिनः पथि IV. 51.
 यमंसद्वय° II. 12.
 ययौ रामोऽथ VI. 16.
 यक्षसा सङ्कतेः IV. 54.
 यक्षसि व्रज IV. 44.
 यः कृष्यमाणेषु I. 49.
 यस्मिन्कृत्यादुरोधेन X. 38.
 यस्य हन्य° VI. 29.
 याता तु VII. 27.
 याते च VII. 24.
 यातो तु भृङ्गः III. 55.
 यात्यङ्ग° VII. 12.
 यियाद्यना III. 73.
 युग्मं युवोश्चञ्चल° I. 40.
 युदाय युयादभितो I. 62.
 युधि द्विपा V. 29.
 युवतेरपि IV. 67.
 येन दुषार° II. 11.
 येन येन VII. 45.
 यो धर्मेस्य VI. 34.
 यो येन वाञ्छति X. 23.
 यौ तु निष्कारणा° X. 39.
 यौवनोपहित° VIII. 89.

र

- रक्षोवसा° V. 60.
 रक्षो इव्य° IV. 73.
 रघोरपत्ये IX. 33.
 रणे इधानो V. 53.
 रत्नतल्प° VIII. 31.
 रत्नासनस्थां VII. 59.
 रथध्वनि° IX. 20.
 रथ्योभयान्ता° VII. 38.
 रम्याणि रामा° III. 15.
 ररात्र वाता° IX. 53.
 राघवेण VIII. 3.
 राजघो निर्वृणः X. 58.
 राजात्मजौ V. 61.
 राजा रजन्यां I. 67.
 रामवक्त्र° VIII. 32.
 रामहस्तस्थ° X. 51.
 रामाभिरुक्तकण्टक° III. 37.
 रामारत्न° X. 80.
 रामायुध° V. 58.
 रावणेन रणे II. 1.
 रिपोरजय्यस्य IX. 46.
 रिपोरपुण्ड्र° V. 39.
 रुधे पृष्ठ° X. 44.
 रुद्रमूलमिव II. 47.
 रोधीलता° III. 42.
 रोमीप्रेदाप° VI. 50.

ल

- लघैक भार्ग I. 7.
 लघ्वेदेवावकाशः II. 60.
 लघ्वाभया X. 82.
 लाघवं केन II. 27.
 लाजा जलं VII. 40.
 लीला गतेरत्र I. 28.
 लोकस्तदीये I. 23.

व

- वक्त्रभासाग्रि° II. 31.
 वक्त्रेन्दु° VII. 13.
 वदनविनिर्गत° IV. 72.
 वधाय चावन् V. 40.
 वनजकुसुम° I. 88.
 वनितावपुषि IV. 66.
 वनेषु वासो I. 78.
 वन्ध्योऽपि III. 7.
 वप्राजगर° VI. 21.
 वर्जनाय VIII. 19.
 वयःप्रकर्षादुप° I. 32.
 वयमर्क° IV. 25.
 वरवक्त्रेन्दु° VI. 44.
 वराङ्गना IX. 19.
 वसन्तदीप्ता° III. 12.
 वाजिनः प्रग्रहा° II. 41.
 वातेन कृष्टे I. 48.
 वार्षक्ये धर्मतो X. 19.
 वास्तनिक° III. 9.
 वासरस्य VIII. 55.
 विकीर्णसन्ध्या° III. 64.
 विटकुसुम° VI. 23.
 विषात° VII. 6.
 विषाय काचित् IX. 60.
 विषित्स्वरिति° V. 11.
 विधूयमाना° III. 75.
 विधेयचित्त° I. 46.
 विनिर्जितोऽयस्य I. 19.
 विनिद्रपथा IX. 21.
 विनिद्रपुष्पा° III. 11.
 विन्यस्त° VII. 4.
 विप्रशक्त° VIII. 77.
 विभाति तन्ध्याः VII. 11.
 विभाति भृङ्गी° III. 27.
 विरते श्रवतां IV. 43.
 विरामः सर्वयो III. 78.
 विरलं भार्ग I. 72.

विद्यासवत्यौ III. 74.
 विलोकयाक्ष्णोः III. 28.
 विविस्त्रया IX. 38.
 विद्वत्तद्वद्वा IX. 22.
 विविश तां IX. 51.
 विशालवामांसं IX. 28.
 विमृज्य पूर्वं IX. 37.
 विहंगपानाय V. 2.
 विहारमारण्यं V. 21.
 वृक्षा मनोज्ञं III. 3.
 वृत्तिः शुभकरी X. 24.
 वेवेग वेत्रं VII. 44.
 वेषामनंसीं VII. 52.
 वैखानसं VI. 8.
 व्यतीतरप्येऽथ IX. 18.
 व्यपाटतद्वारं IX. 47.
 व्यापारिता VII. 55.
 मती विनाथो I. 79.

श.

श्रुत्या विवाहस्य VII. 47.
 शतमन्त्रपुरं IV. 65.
 शत्रुगृहेण दुर्धर्षं X. 28.
 शपमानामथ X. 62.
 शयनीयं IV. 13.
 शरणोपगतं IV. 37.
 शरासने V. 30.
 शर्वरीषु VIII. 24.
 शिताङ्गुशय्यासं V. 35.
 शिरःप्रदेशं VI. 4.
 शिरःप्रदेशस्थं IX. 15.
 शुचैव सगदः II. 6.
 शुद्धान्तमन्ततः II. 70.
 शरं पुरुषसः X. 34.
 शोकाख्यं VI. 53.
 श्रुत्वा यत्नौषं VI. 27.
 श्रयमिति IV. 57.

स.

स कदाचित् II. 39.
 सकुङ्कुमकीं III. 64.
 संकीर्तय V. 59.
 संक्षोभितोदामं III. 50.
 सखीसमीपेऽपि VII. 38.
 संगतानि VIII. 53.
 संच्छादिते III. 29.
 सति स्व VII. 19.
 स तेन शुक्रः IX. 45.
 सत्यं यदस्याः VII. 3.
 सदसः IV. 22.
 सन्नापवह्निः VII. 26.
 सन्ध्यया VIII. 63.
 सन्ध्ययाऽरुणितं VIII. 64.
 सन्निगृह्य VIII. 56.
 स द्विपिनोऽथ I. 60.
 सपदि दिशि I. 90.
 सपत्न्यौ स्मरितां X. 55.
 संपद्वं II. 24.
 संपिण्डितात्मा III. 4.
 संप्राप्तजडिमा II. 25.
 संप्रतापि VIII. 27.
 संहृतात्मकिरणं VIII. 61.
 समयस्य गुरोः X. 64.
 समवेदि IV. 31.
 समस्तसामन्तं I. 24.
 स महौजाः II. 36.
 समादे संमदं VII. 50.
 समारोहाथ IX. 14.
 समीरणां III. 10.
 समीरणैर्गृहीतं V. 10.
 सञ्जलिष्ठन्त्येते III. 79.
 सञ्जद्रमथने II. 10.
 सञ्जद्रमुह्ये I. 17.
 सरः सहस्रं III. 62.
 सरोजिनी III. 60.
 सरोवरश्च V. 26.

सलीलदुर्ण्ड° V. 19.
 सवारिसूत्रा V. 9.
 सवेदवेदा° V. 14.
 सर्वस्वर्ग° X. 88.
 सर्व लोकरयं II. 15.
 स वसिष्ठ° IV. 63.
 सभ्यापसम्भ° II. 8.
 सलीकर° VII. 31.
 साप्रिजिह्वा° II. 32.
 सार्व द्विजैः VII. 34.
 साधुः कृपा° I. 82.
 सा पद्मिनी III. 58.
 सा मदन VIII. 18.
 साम बाष्प° X. 26.
 सामि प्रबुद्धस्य III. 49.
 स रङ्गादि X. 81.
 सायं समादाय III. 57.
 सुखेन VII. 2.
 सुगन्धिनिश्वात्° III. 45.
 सुगन्धि सौगन्धि° I. 64.
 सुतयीर्मवतः IV. 6.
 सुदर्शन° V. 15.
 सुमन्त्रमृतस्य I. 43.
 सुरारिहस्त° V. 32.
 सैकते शशि° VIII. 85.
 सोपानरत्न° VI. 28.
 स्तनौ तु VII. 10.
 स्तुत्यासृती° VI. 33.
 स्तब्धकर्ण° II. 68.
 शियो न पुंसा° IX. 5.
 स्थपुडासु VI. 10.
 स्थितिनिर्माण° II. 17.
 स्थित्वा गुणे V. 55.
 जात° VII. 37.

जानस्य VII. 48.
 शिखरद्विजाली° III. 21.
 स्पष्टोत्पिष्ट° X. 84.
 स्फुरन्नग° II. 40.
 स्मरश्च संसर्द II. 69.
 स्वाकिरीट° IV. 16.
 स्वजनादपि IV. 18.
 स्वदृष्टिरोधि IX. 17.
 स्वपाणि° V. 45.
 स्वचिम्बमालोक्य I. 6.
 स्वमंकम. रत्न V. 4.
 स्वसुखे II. 7.
 स्वयं कृतेन X. 66.
 स्वरक्षितव्यं I. 45.
 स्वातुष्टति° VIII. 33.
 स्वैदधिन्दु° VIII. 28.
 स्वं नितंब° VIII. 17.
 स्वं हेतवे I. 83.

ह

हर्म्यशृङ्गेषु VI. 25.
 हरन्तमथ X. 70.
 हरेर्धर्मा° II. 21.
 हलायुधामस्य IX. 12.
 हस्तौ पल्लव° X. 89.
 हारिप्रलापोऽथ III. 25.
 हिमांशु. निम्बे III. 68.
 हिरण्यरेतः° V. 5.
 हुङ्कार° VII. 45.
 हुतश्रुति V. 56.
 हतान्तरीया III. 48.
 हृदयनिपीडनो° VIII. 101.

By M. P. Oka, Sanskrit teacher, N. E. S. Poona.

प्रथमा	सर्वोपपाठावली.	Price	2	annas.
द्वितीया	"	"	3	"
The Aorist in 10 lessons		"	5	"

BOMBAY, PRINTED AT THE INDU-PRAKASH STEAM-PRESS.

